Yılmaz Öztuna

BÜYÜK TÜRKİYE TARİHİ

BÜYÜK TÜRKİYE TARİHİ

Başlangıcından Zamanımıza Kadar

BÜYÜK TÜRKİYE TARİHİ

Türkiye'nin siyasî, medenî, kültür, teşkilât ve san'at tarihi

Yılmaz Öztuna

Baş Tarafta Türkiye Dışındaki Türk Devletleri Hakkında Geniş Bir Ansiklopedik Bahsi de İçine Almaktadır

ALTINCI CİLT

İSTANBUL 1983

ÖTÜKEN YAYINEVİ

ÖTÜKEN YAYINEVİ : Klodfarer Cad. Nu.: 40-7 Divanyolu - İstanbul ★ *KAPAK :* Nur ve Olcay Okan ★ *KAPAK BASKISI :* Kuşak Ofset Tesisleri ★ *DİZGİ, TERTİP ve BASKI :* İrfan Matbaası

XI

İKİNCİ VİYANA MUHASARASI (1682 - 1683)

Türkiye ile Almanya'nın Karşılıklı Durumları

Kara Mustafa Paşa zamanında Türkiye imparatorluğu, siyâsî kudret ve prestij bakımından, en yüksek dereceye erişmişti. Köprülüler'in sağladıkları iç huzur, âsâyiş, devlet otoritesi, dış zaferler, hattâ bâzı fetihler, siyâsî üstünlüğün de zirvesini bulmasını sağlamıştı. Osmanlı tahtının prestiji, ölçülmez derecede olağanüstüydü. Bu tahtın eşiğine erişebilmek, en büyük şeref sayılıyordu. Sadrâzam, kaymakam, serdâr paşaların, şeyhulislâmın itibârı, Avrupa hükümdarlarınınkine eşitti. Hükümdarlar, padişahla berâber bu zatlara da mektup yazarlar, arzularının yerine getirilmesi için ricada bulunurlardı. Değil bu en yüksek görevliler, Kırım Hanı ve Budin beylerbeyisi olan vezir bile Almanya imparatoru ile mektuplaşır, hattâ elçi teâti ederlerdi. Kendisini Macaristan krallığı nâibi olarak Budapeşte tahtında farzeden Budin Beylerbeyisi'nin davranışı, büyük Avrupa hükümdarlarınınkinden farksızdı. Protokolde Budin'den önce gelen tek beylerbeyilik olan Mısır'ın gene vezir pâyesindeki beylerbeyisi ise, kudret ve ehemmiyet itibâriyle Fas Sultanı'ndan güçsüz değildi. Osmanlı serdârlarının emrinde basit bir kumandan gibi savaşa katılan Kırım Hanları, İmparator'a, Lehistan Kralı'na, Çar'a elçiler gönderir, hattâ bu son iki hükümdardan haraç alırlardı. 1673'den 1680'e kadar Kırım Hanları, her yıl Viyana'ya elçi göndermiye başlamışlardı. Bu elçi, Han'ın, kalgayın, nûreddinin, atalığın (Kırım başbakanı), Han'ın annesinin, baş zevcesinin ve kızkardeşlerinin mektuplarını Viyana'ya getirirdi. XVII. yüzyılda Kırım'dan Viyana'ya bu şekilde 17 elçi gelmiştir (Hammer, «büyükelçi» diyor, XII, 14).

25 nisan 1677'de Kara Mustafa Paşa, Vezîr İbrâhim Paşa'yı, Vezir Suyolcu Ali Paşa'nın yerine Budin eyâletine tâyin etti. Kamaniçe muhâfızlığından Budapeşte'ye gelen İbrahim Paşa'nın bu 3. Budin beylerbeyiliği idi ve Macaristan, Almanya işlerinde çok tecrübeliydi. İlk defa 1670'te Köprülü-zâde tarafından Budin'e atanmıştı. 6 yıl sürecek son beylerbeyiliğine geldikten sonra İbrahim Paşa, 1677 kasımında İmparator'a bir mektup yollıyarak Bu-

din tahtına tekrar oturduğunu haber verdi. İmparator, tebriklerini bildirdi. Türkler gurur ve azamette o derecede ileri gitmişlerdi ki, artık yalnız Budin beylerbeyisi değil, kâhyası (muavini) Mustafa Ağa bile imparatora resmî mektup yazıyordu (Hammer, XII, 15). İmparator, bir taraftan Budin Beylerbeyisi ile iyi geçinmeye çalışırken, diğer taraftan Istanbul büyükelçiliği vasıtasıyla 6.000 akıncı yollıyarak kış içinde Avusturya'nın Stirya eyâletinin altını üstüne getiren beylerbeyini Dîvân'a şikâyet etti. Türk kudretinin tesirinde kalan Almanya'da yaşıyan Macarlar (Slovakya Macarları) da, Dîvân'a temsilciler yolluyor, imparator buna mâni olamıyordu.

Kara Mustafa Paşa, Erdel ve Dubrovnik gibi iç idârelerinde muhtar Türk topraklarına da istediği gibi müdahale ediyordu. Her iki devletten de ağır vergiler almıştı. 1677 mayısında Dubrovnik'i tehdîd ederek bir def'ada 200.000 ekü (250 milyon TL.) ödemiye mecbur etti. Sadrâzam, İngiltere büyükelçisi Lord Finch'i de Türkiye'nin zararına ticâret yaptığını ileri sürerek tehdit etti. İngiltere, Haleb'deki ticârî teşebbüslerinden vazgeçti ve Dîvân'a tazminat ödemiye mecbur kaldı. Bu sûretle Türkiye imparatorluğu, başta en kudretli Hıristiyan devleti olan Fransa bulunmak üzere, hemen bütün Avrupa ile bozuşmuş durumdaydı. Lehliler, Türkler'e diş biliyor, Rusya gözlerini dört açmış fırsat gözlüyor, Venedik, büyük kayıplarımı telâfî edebilir miyim diye düşünüyordu. İspanya, Malta, Papalık, hattâ Floransa ile devlet, daimî savaş hâlindeydi ve hiçbir zaman sulh yapılamıyor, bâzan mütareke akdediliyordu. En büyük Müslüman devletleri olarak doğuda İran, batıda Fas, şüphesiz Türkiye'ye dost değillerdi. Ancak Türkistan Hanları, elçi yollıyarak dostluk ve bağlılıklarını bildiriyorlardı. Kudretli Türk diplomasisinin devletin böylesine tecrid edilmesine zemin hazırlaması, kısmen Köprülü-zâde'den farklı, sert, haşin ve dosdoğru bir politika tâkıyb eden Merzifonlu'nun kusuru olmakla berâber, bunda imparatorluğun son çeyrek asırda kazandığı azametin bütün dünyâda kıskanılmasının te'sîri de büyüktür. Bütün dünya bir araya gelerek hâlâ Roma imparatorluğundan beri görülen bu en kudretli siyâsî teşekkülü sarsabilecek miydi? Avrupa devletleri, bunu bir defa daha tecrübe etmiye hazırlanıyorlardı. Geçen yüzyıllara nazaran çok zenginleşen ve derlenip toparlanan Avrupa, bu defa daha ümitliydi. Ya bu tarihin gördüğü en kudretli harb makinesinin dişlileri arasında bir defa daha hırpalanacak, veya bu makinenin birkaç çarkını olsun işlemez hâle getireceklerdi. Roma, İran sınırında, İskoçya'da, Orta Avrupa'da durdurulmuştu. Artık Türkler'in de bir yerde durması îcâb ediyordu.

Orta Avrupa'yı almaya hazırlanan bir Türkiye'yi hep berâber durdurtmak, mümkinse itmek, geriletmek ve bu husustaki gayreti hiçbir zaman gevşetmemek îcâb ediyordu. 1683 yılının arifesinde Avrupa'da hâkim fikir buydu. Bu fikrin mütefekkirleri bile yetişmişti.

Coğrafya konuşu bakımından Avrupa ile Türkiye, kozlarını Almanya'da oynıyacaklardı. Merzifonlu bunun farkındaydı. Kasırganın yaklaştığı iki tarafta da çoktan hissedilmişti. Sadrâzam, hazırlanıyor, büyük bir orduyu Orta Avrupa'ya sürmeye çalışıyor, idârî birçok değişiklik yapıyordu. 1681'de Gheorghe Duca'yı 3. defa olarak Boğdan (Moldavya) voyvodalığına getirdi. Bir Bizans imparatorluk hânedânından inen bu prense, görülmemiş birşey olarak vezirlik pâyesi tevcih etti. Bu tarihe kadar Boğdan ve Eflâk voyvodaları, beylerbeyilerle eşit bir pâyedeydiler ve bundan sonra da öyle kalacaklardır. Merzifonlu'nun hareketi, bir istisna teşkil ediyordu. Sadrâzam, Ukrayna hetmanlığı ile Podolya umumî vâliliğini de bu prense verdi. Böylece Rusya, Lehistan ve Almanya'ya karşı, güçlü bir tâbî eyâlet vücûde getirmiş oluyordu. Fakat Leh ve bir kısım Ukrayna topraklarıyla şişirilmiş bir Boğdan, Eflâk ve Erdel beyliklerinin kıskançlığını tahrik etmekten, bir dengesizlik unsuru olmaktan ileri gidemedi ve az sonra, eski sınırlarına çekildi.

Orta Macar (Kurs) Kırallığı Meselesi

Merzifonlu'yu Viyana önlerine götüren olayların başında, Alman idâresinde Güney Slovakya'da yaşıyan ve sayıları bir milyonu bile bulmıyan Macarlar gelir. Kara Mustafa Paşa, bunların ardı kesilmiyen feryatlarını cevaplandırmak ve Türk devletinin Orta Avrupa'daki sınırlarını elde tutabilmek için, biraz daha kuzeye kaymak husûsunda olayların ve şartların gittikçe daha fazla baskısında kalıyordu. Zâten Tuna sınırını sağlam bir şekilde tutmak için Tuna ötesi fütûhâta girişen imparatorluk, şimdi Tuna ötesindeki ülkeleri tutmak için Orta Avrupa'da yayılmıya zorlanıyordu. Roma'ya, Napoléon'a, bütün büyük imparatorluklara kendini enpoze eden şartlar, Türk devletini de karşısına almıştı. Dünyânın en büyük kısmını elde tutabilmek ve birinciliği kaybetmemek için bu imparatorluklar, âdetâ yayılmıya mahkûmdular; derlenip toplandıkları anda, kendilerine diş bileyen devletlerin tehdidi altına gireceklerinden şüphe etmiyorlar, fakat içinden çıkılamaz bir fâsid dâirede olduklarını da anlıyamıyorlardı.

Alman egemenliğinde yaşıyan Macarlar'ın durumu, Alman-

lar'in tutumu yüzünden pek kötüydü. Bunlar, Türk idâresinde yaşıyan ve Macar milletinin en büyük kısmını teşkil eden ırkdaşlarının hürriyet ve refahını görüyor, Türk idâresine geçmek istiyorlardı. Alman Macarları, Tökeli İmre (Thököly Imre)'yi kendilerine prens seçmişlerdi. Bu prensin merkezi, Macarlar'la meskûn bir bölge olan Güneydoğu Slovakya'nın tek mühim şehri Kassa (Türkçe : Kaşa, Slovakça : Kosice, Almanca : Kaschau) idi. İşte Tökeli İmre'nin 9 ocak 1682'de Istanbul'a elçi göndererek Almanlar'ı tanımadığını ve Türkiye devletini tek metbûu saydığını Dîvân'a bildirmesi, Türk - Alman savaşının en büyük sebebi oldu. İmparator I. Leopold, müfrit Katolik bir hükümdardı. Fakat Katolik Macarlar'a bile çok kötü muamele ediyor, Alman milliyetçiliği siyâseti güdüyordu. Protestan Macarlar'ın durumuysa feciydi. Almanlar'ın bunlara lâyık gördükleri muamele, zulüm haddini aşmış, ancak vahşet kelimesiyle anlatılabilecek bir dereceye gelmişti. Tökeli İmre, Dîvân'a gönderdiği arîza'da şöyle diyordu : «Nemçe'nin tecâvüzü hâdden aşdı; ehl-u ıyâlimizi gözümüz önünde fâhişe gibi kullanıp, başlarını bize tutturur oldular; bunları görmekden ise ölmek yeğdir. Hemân bir tarafdan haber verip yürüyesiz!». Mağrur ve büyük bir millet olan, parlak bir tarihî geçmişleri bulunan Macarlar, Alman idâresinden tamamen nefret eder hâle gelmişlerdi. Protestan Macarlar arasında ateşte kızartılanlar vardı. Ellerinden zengin toprakları alınan Macar asılzâdeleri, zindanlarda hayatlarını tamamlıyorlardı. Bizzat Tökeli İmre, 1676'da henüz 18 yaşındayken Almanlar tarafından zindana atılmış bir Macar prensiydi. Hapisten kaçmış, derhal Alman idâresindeki Macarlar tarafından lider tanınmıştı. Tökeli İmre, I. Leopold'ün tahta geçtiği 1658 yılında doğmuştu. Erdel (Transilvanya) prensi Apaffy, Tökeli İmre'nin kızkardeşi ile evliydi; yâni kızkardeşi, Erdel prensesi idi. Tökeli de eski Erdel prenslerinden Rakoçi'nin dul zevcesi İlona Zrinyi ile evliydi. Tökeli, yalnız Türkiye tarafından değil, Almanlar'a karşı yaptığı mücâdelelerde Fransa, hattâ kısmen Lehistan tarafından destekleniyordu. Ancak Fransa ile Lehistan, Tökeli'yi ve taraftarlarını Alman boyunduruğundan kurtaramazlardı. Böyle bir şeye muktedir olabilen tek devlet, Türkiye idi. Onun için önceleri Türk dostluğu ve yardımı ile yetinen Tökeli, nihâyet kendini resmen Türkiye'ye tâbî bir hükümdâr olarak îlân etti. Istanbul'a yılda 20.000 duka (50 milyon TL.) vergi verecekti (Râşid, I, 387). Kara Mustafa Paşa, Tökeli'nin başkenti Kaşa'ya asker göndererek işgal ettirmiş ve Almanlar'ın Tökeli'nin topraklarına tecavüzünü önlemişti. Ancak İmparator'un, 1526'dan beri idâresinde bulunan Güney Slovakya'yı ne Türkiye'ye, ne onun tâbii Ma-

car prensine terketmiyeceği muhakkaktı. Bu Macarlar'ın istikbali için, Türkler'le Almanlar arasında yeni bir savaş çıkacağı anlaşılıyordu. Hele Kara Mustafa Paşa'nın Tökeli İmre'ye «Kurs (Krucze)» veya «Orta Macar Kralı» sanını verdirmesi iki imparatorluğun münasebetlerini en gergin dereceye getirdi. IV. Mehmed, Almanlar'a göre bir âsî olan Tökeli'ye krallık tâcı veriyor ve Istanbul'a yolladığı elçileri, Chizi, Redin ve Dumoghi adlı Macar asılzâdelerini, bağımsız devlet temsilcileri gibi huzuruna kabûl ediyordu. Evvelce ilgili bahislerimizde açıklandığı gibi, Avrupa'da bir şahsa veya bir aileye krallık tevcih edebilmek hakkı yalnız padişaha, Almanya imparatoruna ve papaya aitti; meselâ Fransa, İspanya, İngiltere kralları, böyle birşey yapamazlardı; çünki bizzat kendileri krallık derecesinde bir hükümdardılar. Onun için Kara Mustafa Paşa'nın IV. Mehmed'e Tökeli İmre için krallık tevcih ettirmesi, çok mühim bir hâdiseydi ve Almanya'nın bu hâdise karşısında tepki göstermiyeceğini ummak gafletti. Ancak Merzifonlu, böyle bir tepkiden çekinmek bir yana, bunu arzû ediyordu.

Merzifonlu, Tökeli İmre'yi kral ilân etmenin ne demek olduğunu bildiği için, Budin beylerbeyisi Vezir İbrâhim Paşa'ya, yeni kralın topraklarını Almanlar'a karşı silâhla savunması için kesin bir emir gönderdi. Orta Macar kralı ise, *Macarlar'ın Almanlar'a Karşı 100 Şikâyeti* adlı eserini yayınlıyor, Almanlar'ın milletine yaptıkları zulümleri 100 maddede topluyor, bu Latince eseriyle Avrupa umumî efkârını kazanmıya çalışıyordu. Fakat Avrupa'da umumî efkâr, koyu bir Hıristiyanlık fikriyle yüklüydü. Macarlar'ın son parçasının da Müslüman Türkler'e tâbî olmasını hoş görmezler, Alman zulmü altında yok olup gitmelerini tercih ederlerdi. Nitekim Almanya'nın en büyük düşmanı XIV. Louis bile, önceleri Tökeli'yi destekler, ona silâh ve para yardımı yaparken, Türk tâbiiyetine geçtikten sonra cephe almış, hattâ Türkler'e karşı Almanya'yı ordu göndererek desteklemiye karar vermişti (Saint Gotthard'da ve Kandiye'de Fransız ordularının Alman ve Venedik orduları yanında Türkler'le savaşmaları gibi). Orta Macar Kralı'nın mührüne şu Türkçe beyti kazdırmasını, Hıristiyanlar affedemiyorlardı :

Mu'în-î Âl-i Osmân'ım, itâ'at/üzreyim, emre
Kırâl-î Orta Mâcâr'ım ki, nâmım «Tôkelî İmre»

Erdel prensi Apaffy (Apafy) de, Tökeli İmre'yi destekliyordu. Böylece Türkiye himâyesinde iki Macar hükümdârı ortaya çıkıyordu. Budin beylerbeyisi İbrahim Paşa, İmparator'a, mutâdı ol-

duğu üzere, gûya Istanbul nâmına değil, kendi hesabına bir elçi gönderdi. İmparator'un, savaş çıkartmak yoluna gitmemesini, Orta Macar topraklarındaki hakkından vaz geçip emr-i vâkıi kabûl etmesini, 1526'dan beri boş ve gülünç bir unvan olarak «Macaristan Kralı» sanını taşıdığını, padişaha yılda 500.000 filori (1.250.000.000 TL.) vergi ödemek sûretiyle Türkiye'nin ebedî dostluğunu kazanmasını, bu şartların kabûlü hâlinde artık iki büyük millet arasında hiçbir savaş ve anlaşmazlığın bahis konusu olamıyacağını, atası Charles - Quint'in Türkler'e karşı kazanamadığı başarıyı ümîd etmek hatâsında bulunmamasını istedi. Uzun İbrahim Paşa, her an bir Alman tecâvüzünü karşılamak üzere bekliyordu. Maiyyetinde eski Mısır ve şimdiki Bosna beylerbeyisi Vezir Abdurrahman Paşa, Rumeli beylerbeyisi Vezir Hasan Paşa, Tameşvar beylerbeyisi Vezir Seydî-zâde Mehmed Paşa (eski kapdân-ı deryâ; anası Köprülü Mehmed Paşa'nın kızı, Fâzıl Ahmed Paşa'nın kızkardeşi, Merzifonlu'nun baldızı idi), Eğri beylerbeyisi Osman Paşa, Varat beylerbeyisi Maruloğlu Mehmed Paşa, Silistre ve Niğbolu sancak beyleri, Samsuncubaşı'nın kumandasında 18 Yeniçeri ortası (taburu), 2 Kapıkulu sipahi bölüğü, akıncı beyleri, Orta Macar Kralı ve Erdel Prensi bulunuyordu. Budin'de bu kadar kuvvetin toplanması, Kara Mustafa Paşa'nın, Almanlar'a karşı gafil olmadığını göstermektedir. Serdâr Uzun İbrahim Paşa, bu orduyla Güney Slovakya'yı baştanbaşa işgal etti. Bu arada 29 eylûl 1682'de, 17 günlük bir muhâsaradan sonra Fülek kalesini fethetti. Daha 28 kale, Türkler'in eline geçti. Serdâr, bunların hepsini Tökeli'ye teslim etti. Bu arada 15 ağustosta Tökeli'ye Serdâr tarafından Kaşa'da törenle taç giydirildi.

İbrahim Paşa, Slovakya'yı işgal ederken, İmparator'un büyükelçisi Kont Caprara da Dîvân-ı Hümâyûn ile müzâkerelerde bulunuyordu. Merzifonlu, müzâkerelerden bir netice çıkmıyacağını, Almanlar'ın Macar işlerinden el çekmiyeceklerini biliyor, hazırlıklarına devam ediyordu. Bu arada eski Mısır beylerbeyisi olan Bosna beylerbeyisi Vezir Abdurrahman Paşa'yı, muhtemel Almanya savaşı sırasında Lehistan'a karşı hazırlıklı olması için Kamaniçe muhâfızlığına, yâni Podolya valiliğine gönderdi. Tarihçi ve şâir, eski sadâret kaymakamı 3. Vezir Abdi Paşa'yı da Basra beylerbeyisi yaptı. Büyük bir savaşın eşiğinde, nasıl bir tavır takınacağı bilinmiyen İran'a karşı Irak ve Arabistan'ı savunmakla görevlendirdi. Merzifonlu, kendisi Edirne'de bulunduğu müddet zarfında Istanbul'da kaymakam olarak eski Haleb beylerbeyisi Vezir Çâşnigîr-zâde Mehmed Paşa'nın bulunmasını münâsip gördü. Bu aylar içinde büyük İzmir zelzelesi oldu ve binlerce kişi öldü; bu

arada İzmir'de bulunan İskenderiye Patriki ile Fransa konsolosu da hayatlarını kaybettiler. Istanbul'a gelen yeni bir Rus elçisi, Çar Feodor'un öldüğünü ve yerine kardeşinin tahta geçtiğini bildirdi ve Türkiye'nin bahşettiği Edirne sulhunun devamlı olmasını diledi.

Istanbul'daki Almanya büyükelçisi Hofmann'ın ansızın ölümü üzerine İmparator, Kont Albert von Caprara'yı tâyin etmişti. Yeni büyükelçi, 3 şubat 1682'de Viyana'dan hareket etti. Yanında amca oğlu, Bologna markisi Buoi, genç Hırvat asılzâdesi Kont Thoma Nadasdy, Kont Joseph Schlik, baştercüman Heinrich Woghin, 2 tercüman, 2 sekreter, 4 rahip ve sâir görevliler bulunuyordu. Sekreterlerden İtalyan asıllı Benaglia, sonradan bu diplomatik misyonun safhalarını Almanca olarak kaleme almıştır. Kont Caprara, İtalyan asıllı, 60 yaşında, olgun bir diplomattı. Görevinin nezâket ve ehemmiyetini kavramıştı. 9 haziran 1682'de huzûr-ı hümâyûna çıktı. Çok zeki davrandı; 20 yıl için imzalanan Vasvar muâhedesinin üzerinden 18 yıl geçtiğini, bu muâhedeyi yenilemek için gönderildiğini söyledi. Orta Macar krallığı, Vasvar muâhedesine göre Almanya'ya ait olduğu için, Türk diplomatlarını müşkil durumda bırakmak istiyordu. Müzâkerelere, padişah ve sadrâzam Istanbul'dan Edirne'ye gittikleri zaman, bu şehirde de devam etti. Kara Mustafa Paşa, Almanlar'ın Macar işlerinden el çekmesini ve Türk dostluğuna verdiği ehemmiyeti göstermek için Budin-Viyana arasında bulunan ve birçok defa uzun yıllar Türk hâkimiyetinde yaşıyan Yanıkkale'nin (Macarca : Györ, Almanca : Raab) bırakılmasını istedi. Kont, savaş tehlikesini atlatmak için, zâhiren Macar işlerine karışılmıyacağını vâdetti; fakat Viyana'nın kapısı olan Raab'ın verilmesine imkân olmadığını bildirdi. Esâsen Merzifonlu, bu derecede mühim bir kalenin savaşsız alınamıyacağını müdrikti. Caprara'ya kararlı, fakat nâzik davrandı. Büyükelçi ve maiyyetindeki 76 kişi için ayda 1.000 ekü (1.250.000 TL.) tahsis ettirdi.

Caprara, Reîsülküttâb (dış işleri bakanı) Telhîsî-zâde Mustafa Efendi'yi, Çavuşbaşı'nı (hunkâr ser-yâveri), Yeniçeri Ağası'nı, Şeyhulislâm Ali Efendi'yi teker teker ziyâret ederek savaşı uzaklaştırmak ihtimallerini aradı. Şeyhulislâm'a : «Amân diliyene kılıç çekilir mi ve üzerine sefer câiz midir?» suâlini tevcih etti; câiz olmadığına dâir fetvâ bile aldıysa da, Mustafa Paşa, bu fetvâya îtibâr etmedi (Silâhdâr, I, 758).

Almanya Büyükelçisi, Bayram törenlerinde, Hadîce Tarhan Vâlide-Sultan'ın cenâze merasiminde, padişahın Edirne'ye hareketinde bulundu ve Türk haşmetinin en parlak sayfalarına şâhid

oldu. Tarhan Sultan'ın 54 yaşında ölümü, IV. Mehmed'i en değerli, akıllı ve muvâzeneli bir müşâvirinden mahrum bıraktı ve Viyana seferinden sonra Merzifonlu'ya karşı girişilen siyâsî komploları önliyemez hâle getirdi.

6 ağustos 1682'de Topkapı Sarayı'nda toplanan bir mecliste savaş kararı alan IV. Mehmed muhteşem otağını Dâvudpaşa'ya kurdurdu. 4 salondan müteşekkil seyyar bir saray olan ve binlerce parça halı, seccâde, şal, yastık ve ziblin kürküyle döşeli otağ-ı hümâyûnun yanına padişahın yakınlarının 30 çadırı kurulmuştu. Donanma, Akdeniz'e açılmıştı. 12 ekim 1682'de Istanbul'dan çıkan Türkiye Hâkanı, yolda av partileri tertîb ederek ancak 1 ay, 26 günde, 7 aralıkta Edirne'ye vardı. Sadrâzam, Orduy-ı Hümâyûn-un başında, 19 ekimden beri Edirne'deydi. IV. Mehmed'le berâber, iki oğlunun büyüğü olan 18,5 yaşındaki Şehzâde Mustafa (II. Mustafa) da Edirne'ye gelmişti.

31 aralık 1682'de, Yeniçeri ağası Vezir Bekrî Mustafa Paşa, Türk ordusunu gören Kont Caprara'ya, Yanıkkale'nin bırakılması şartıyla bu ordunun hareketinin durdurulmasının kaabil olduğunu söyledi. Fakat Büyükelçi, bu derecede mühim bir kalenin savaşsız bırakılmasının tarihte emsâli olmadığı cevabını verdi. Bunun üzerine 2 ocak 1683'te Edirne Saray-ı Hümâyûnu'nun kapısına padişahın sefer alâmeti olan 9 tuğu dikildi. IV. Mehmed, ocak ayında Çatalca'ya kadar giderek av partilerine devam etti. Serhad paşalarından Edirne'ye, Almanlar'ın sulh oyunlarına kapılmaması için Dîvân'ı îkaz eden mektuplar geliyor, düşmanın Orta Macar topraklarını geri almak, mümkinse Erdel'e sarkmak için açık hazırlıklar yaptığı, yakaladıkları Türkler'i Alman topraklarına kaçırdıkları bildiriliyordu. Merzifonlu'nun amansız düşmanı olan büyük tarihçi Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, bu mektupların sadrâzamın teşvîkıyle gönderildiğini yazıyorsa da, diğer Türk ve Avrupa kaynaklarının incelenmesi, mektup muhteviyatının tamâmen gerçek olduğunu göstermektedir.

IV. Sultan Mehmed Hân'ın Edirne'den Alman Sefer-i Hümâyûnu'na Çıkması (1 Nisan 1683)

1683 nisanının ilk günü IV. Sultan Mehmed ve Sadrâzam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Fernard Grenard'a göre (s. 99) «Avusturya'yı işgal etmek üzere, o târihe kadar dünyâda hiçbir devletin bir araya getiremediği kudrette bir ordu ile» Edirne'den hareket ettiler. Vasvar Muâhedesi'nin imzalanmasından tam 18 yıl, 7 ay, 22 gün geçmişti ve bu sefer-i hümâyûn ile, sulhun bozul-

ması olayı kesinleşmişti. Edirne-Belgrad yolu 1 ay, 22 günde alındı. 23 mayısta Orduy-ı Hümâyûn, Belgrad'daydı. Filibe-Sofya yolu geçilmişti. Istanbul'u Budin'e bağlayan geniş yol, bu şehirlerden geçiyordu. 8 nisanda Filibe'ye, 17 nisanda Sofya'ya gelinip bu şehirlerde 3 ve 2 gün istirahat verildi. 29 nisanda Niş'e varılmıştı.

Yeniçeri Ağası, padişahtan 3 gün önce Belgrad'a gelmişti. Padişah, 12.000 Yeniçeri ve 4.000 Kapıkulu Sipâhîsi'nin başında şehre girdi. Arkasından oğulları Şehzâde Mustafa (II. Mustafa) ile Şehzâde Ahmed (III. Ahmed) ve Kara Mustafa Paşa geliyorlardı. 31 martta İmparator'la Lehistan kralı Sobiesky'nin Türkiye'ye karşı tedafüî ve tecavüzî bir muâhede akdettikleri, Belgrad konağında haber alındı. 24 mayısta Kara Mustafa Paşa, Serdâr-ı Ekrem sıfatıyla ordunun başında Belgrad'dan hareket etti. IV. Mehmed, seferin sonuna kadar, iki oğlu ile Belgrad'da kalacaktı.

Serdâr-ı Ekrem'in kumandasında Belgrad'dan hareket eden ordu hakkında bâzı Batı kaynakları, efsâne denecek derecede mübalâğalı rakamlar vermişlerdir. Gûya Türk ordusu 393.500 tımarlı sipahisi, 60.000 yeniçeri, topçu ve cebeci, 15.000 Kapıkulu sipahisi, 50.000 Kırım süvarisi, 20.000 Orta Macar, 10.000 Boğdan, 10.000 Eflâk askeri, 15.000 geri hizmet efradı olmak üzere tam 718.500 kişi imiş ve ağırlıklarını 50.000 araba ile yüz binlerce deve, beygir, katır ve sığır çekiyormuş. Bu rakamlar, dehşetin derecesini göstermekten öteye bir mânâ ifâde etmez. Viyana'yı Türkler'e karşı savunan Kont Starhemberg, 27 ağustosta imparatoruna yazdığı mektupta Türkler'i «60.000 muhârip»ten ibâret göstermektedir ki, gerçek rakamın bu olduğu şüphesizdir. Bunların 12.000'i Yeniçeri, 4.000'i kapıkulu süvarisi, birkaç bini topçu, birkaç bini cebeci, bir iki bini lâğımcı ve top arabacı, gerisi tımarlı sipahisi olmak icâb eder. Tabiî muhâsaraya katılmayıp akın için çevreye yayılan Kırım süvarileri ile Osmanlı akıncıları ve hizmet efrâdı, bu 60.000 mevcudun dışındadır. Orta Macar, Erdel, Boğdan ve Eflâk birliklerinin hepsinin 40.000 mevcudunda olması da biraz mübalâğalı görünmektedir.

Belgrad yakınlarında Sava'yı geçip Tuna-Drava ile Sava arasındaki Esklavonya'ya giren Serdâr-ı Ekrem, hareketinden 17 gün sonra 10 haziranda Osiyek'e geldi. Burada Tökeli İmre, Türk ordusuna katıldı. Kara Mustafa Paşa, krala ziblin kürkten hıl'at giydirdi ve Türk protokolündeki yerinin Erdel, Boğdan ve Eflâk prenslerinden üstün, Kırım Hanı ile eşit olduğunu gösterdi. Ertesi gün gelen Niğbolu sancak beyi Hüseyin Paşa, Eğri beylerbeyiliğine tâyin edildi. Orduya Diyâr-ı Bekr beylerbeyisi Kara Meh-

med Paşa öncülük, Şam beylerbeyisi Hüseyin Paşa da artçılık yapıyordu. Sıvas beylerbeyisi Halil Paşa, 3.000 yeniçeri ve 500 cebeci ile berâber Kara Mehmed Paşa'nın emrine verilmişti. Bu öncü kuvvet, Vesprim (Weszprim) üzerine sevkedildi ve birçok defalar Türkler'in elinde bulunmuş olan bu kaleyi fethetti. Kaleye, 400 muhâfızlık bir garnizon kondu. Bu sıralarda Hırvatistan ve Slovenya'dan gelen hey'etler, Zrinyi ve Bathiany aileleri nâmına, bu ülkelerin artık imparatoru değil, Türkiye'yi metbû tanıdıklarını bildirdiler. Orduy-ı Hümâyûn, Osiyek yakınlarında Drava'yı geçmiş, Tuna'nın batı sâhilini kuzeye doğru geçerek 26 haziranda İstolni-Belgrad'a (Macarca : Székesféhervar, Almanca : Stuhlweissenburg) gelmişti. Balaton gölünün kuzeydoğusundaki bu şehir, Budin eyâletine bağlı mühim bir sancak merkeziydi. Burada Kırım hanı Murad Giray, iki oğlu (Alp Giray ve Hüsâm Giray) ve atlı ordusuyla berâber gelip Orduy-ı Hümâyûn'a katıldı. Rumeli beylerbeyisi Hasan Paşa, Anadolu beylerbeyisi Osman Paşa-zâde Ahmed Paşa, Han'ı karşılıyarak Serdâr-ı Ekrem'in otağına götürdüler. Han, Kara Mustafa Paşa'yı etekledi.

Donanmay-ı Hümâyûn, Akdeniz'de geziyordu. Tuna üzerindeki 150 parça küçük gemiden müteşekkil İnce Donanma da, 59 top ve büyük ölçüde mühimmat ve cephâneyle Budin'e sevkedildi. Herkes, seferin Yanıkkale'nin fethi için yapıldığını sanıyordu. Rivâyete göre Merzifonlu'nun Viyana'yı kuşatacağını IV. Mehmed bile bilmiyordu ve Sadrâzam, böyle birşeye izin vermemesi ihtimalini düşünerek, gerçek niyetini hükümdâra bildirmemişti. Gene Silâhdar Mehmed Ağa'nın iddiasına göre, Merzifonlu'yu Viyana'yı almıya kışkırtan, orduda bulunan Reîsülküttâb (dış işleri bakanı) Telhîsî Mustafa Efendi idi. IV. Mehmed, yanında 2. Vezir Musâhib Dâmâd Mustafa ve 3. Vezir Kara İbrahim Paşalar olduğu halde, birkaç bin askerle Belgrad'da oturuyor, avlanıyor, Yanıkkale'nin fethi müjdesini bekliyordu. Müjdeyi alır almaz Edirne'ye dönecekti.

XIV. Louis, Merzifonlu'nun emellerini tahmin ediyordu. Ren üzerindeki Fransız-Alman çatışmasına derhal son verdi. İmparator'a, Ren üzerindeki bütün kuvvetlerini çekip Türkler'e karşı kullanabileceğini, hattâ Türkler, Yanıkkale'den öteye Viyana'ya gelirlerse, savaş alanına bir Fransız ordusu yollıyacağını vâdetti. «Çok Katolik» Fransa Kralı, Katolik'liğini isbat etmişti. Yalnız imparator unvanını taşıması, yalnız Habsburg hânedânından olması bile sinirine dokunan Almanya hükümdarına XIV. Louis, daha büyük bir lûtuf yapamazdı. İngiltere, Fransa'nın düşmanı

ve çok defa Almanya'nın tabiî müttefikı idi. Türk savaşına karşı tutumu kararsızdı. Parlâmentodaki Whig partisi, Türkler'in Viyana'yı almasının İngiltere'nin yararına olacağı fikrini savunuyordu. Ancak 1683 yılının son aylarında Whig partisi arasında polemik başladı. Tory partisi ise imparatoru kesin şekilde tutuyordu (*Türk Ansiklopedisi,* XII, 400b).

Diğer taraftan daha Türkler, Osiyek'te iken Almanlar, Slovakya'da Fâzıl Ahmed Paşa'nın ikinci defa fethetmiş olduğu meşhur Uyvar kalesini kuşatmıya başlamışlardı. General Markosch, 10.000 Alman askeriyle kaleyi kısa zamanda düşürmek istiyordu. Ancak hızla Tuna'yı geçen Budin beylerbeyisi Vezir Koca İbrahim Paşa, yanında Tameşvar, Bosna, Özü, Eğri beylerbeyileri ve Niğbolu sancak beyi olduğu halde, Uyvar'a geldi. Muhârebede General Markosch öldü ve binlerce zâyiat veren Almanlar kaçtılar. Orduy-ı Hümâyûn, İstolni-Belgrad'a geldiği zaman, Uyvar zaferi kesinleşmişti.

Serdâr-ı Ekrem, 2 gün İstolni-Belgrad'da kaldığı zaman, öncü olan Vezir Kara Mehmed Paşa, Diyâr-ı Bekr, Haleb, Sıvas, Adana tımarlı sipahileri, Mısır süvarileri ve Nûreddin Saâdet Giray'ın (müstakbel han) kumandasındaki 8.000 Kırım atlısı, cem'an 20.000 kişiyle ileriye hareket etmişti. Orduy-ı Hümâyûn, Budin'e uğramadan Alman topraklarına girerek, kuzeybatı istikametini tâkıyb edecekti.

Viyana'nın muhâsarası, 27 haziranda İstolni-Belgrad'da toplanan harb divanında kararlaştırıldı. Divana başkanlık eden Serdâr-ı Ekrem, Komorn ile Yanıkkale'nin alınmasının işten bile olmadığını, bunlar alınırsa iki kale fethedileceğini, Viyana alınırsa, Almanya'nın beli bükülceğini, imparatorun artık Macar işlerine karışmaya asla cesâret edemiyeceğini söyledi. Reîsülküttâb Mustafa Efendi, Serdâr-ı Ekrem'in askerî fikirlerini, siyâsî mülâhazalar öne sürerek şiddetle destekledi. Uyvar'dan İstolni-Belgrad'a gelen Budin beylerbeyisi Vezir Dâmâd İbrahim Paşa ise, bu yıl Komorn ve Yanık'ın alınmasını, Avusturya'nın akıncılar ve Kırım atlılarıyla baştanbaşa çiğnenmesini, gelecek yıl Viyana'ya gidilmesini ileri sürdü. Kırım Hanı, aynı fikri destekledi. Konuşma hayli uzadı; diğer vezirler, Serdâr-ı Ekrem'den çekindikleri için fazla konuşmuyorlardı. Nihâyet Kara Mustafa Paşa, Viyana'ya gidileceğini bildirerek meclisi dağıttı. Merzifonlu ve Reîsülküttâb Efendi, Almanya'nın Fransa cephesinde serbest kaldığını, hattâ XIV. Louis'nin desteğini elde ettiğini, Lehistan'la ittifak eylediğini, Kral Sobiesky'nin Türkler'den intikam ve Podolya'yı geri almak için can attığını, Papa'nın diğer Avrupa devletlerini de Türkler'e

karşı birleştirmek için çalıştığını, şimdiden İspanya, Papalık, Malta, Floransa gibi Türkiye ile zâten sulh yapmamış Katolik devletlerin Almanya etrafında toplandıklarını, Venedik'in hiç şüphesiz bu ittifakta yer alacağını, Rusya'nın da fırsattan faydalanmak istiyeceğini düşünüyorlardı. Bu yıl, bu kadar hazırlık yapılmışken darbenin vurulmasını, gelecek yıl Avrupa'nın daha hazırlıklı ve daha müttehid bir şekilde Türkiye'nin karşısına çıkacağını biliyorlardı. Bu bakımdan, hem askerî, hem siyâsî olarak Kara Mustafa Paşa'nın kararını tenkîd etmiye imkân yoktur. Bütün mes'ele, Türkler, Fâtih ve Kaanûnî zamanlarında olduğu gibi kendilerine karşı birleşmiş bir Avrupa'yı yenebilirler miydi probleminden ibâret kalıyordu. Yoksa bu derece yayılıp bu kadar güç kazandıktan sonra, Türk Cihan imparatorluğunun böyle bir ittihada çarpacağı, şüphesiz bir keyfiyetti.

İstolni-Belgrad meclisinin akdedildiğinin ertesi günü (28 haziran), Kara Mehmed Paşa da Yanıkkale'ye (Raab/Györ) varmış ve muhâsara hazırlıklarına başlamıştı; 20.000 askeri vardı. Yanık'ı savunan Alman kumandanı, Kara Mehmed Paşa'ya terbiyeli olduğu derecede akıllı bir cevap verdi. Bu derecede ehemmiyetli bir kaleyi son askerine kadar savunmanın askerlik şerefinin îcâbı olduğunu, Türk vezirinin bunu anlıyacağından emin bulunduğunu, ancak Viyana düştüğü takdirde, Yanık'ın kendiliğinden teslim olacağını bildirdi. Mehmed Paşa'nın Kara Mustafa Paşa'ya bildirdiği bu cevap, Serdâr-ı Ekrem'in Viyana'yı almak husûsundaki kararını iyice pekiştirdi. Mustafa Paşa, yanında Viyana'ya gidilmesine muhâlif ihtiyar bir kumandanı bulundurmak istemedi; Budin beylerbeyisi Dâmâd İbrahim Paşa'ya, orduyu arkadan tâkıyb etmesini ve menzil teşkilâtına nezaret eylemesini söyledi. Bosna beylerbeyisi Hızır Paşa ile eski defterdâr (mâliye bakanı) Vezîr Ahmed Paşa, Raba suyu üzerinde bir köprü inşa etmiye başladılar. Bu köprüden Türkler, Küçük Alföld ovasına ve Avusturya'ya geçeceklerdi. Bu sıralarda birçok Alman kalesi, kendiliklerinden veya birkaç saat süren bir muhâsaradan sonra teslim oldular. Bunların en mühimleri Tata, Papa, Vesprim (Weszprim), Altenburg ve Buczin idi. Yalnız Tökeli İmre, 50 kadar kale zabtetti. Nûreddin Saâdet Giray, 20.000 Kırım atlısıyla, Budin'den Tuna'nın karşı yakasına, Peşte'ye gitti. Esas ordudan ayrılarak, Slovakya'ya daldı. 7 temmuzda Tuna kıyılarını kuzeyden ve Slovakya'dan doğudan batıya doğru tâkıyb ederek Tuna'yı bir defa daha güneye doğru atladı; Küçük Alföld'e girdi : orada Leitha çayını kuzeye doğru geçerek Viyana önlerine geldi. Viyana banliyölerini savunan Alman kuvvetleri darmadağınık şekilde kaçmıya

başladı; genç Savoie prensi Luigi, ölüm derecesinde yaralandı (Hammer, XII, 90). Istanbul büyükelçisinin kardeşi olan General Caprara ile sâbık imparatorluk başkumandanı Mareşal Kont Montecuculli'nin oğlu Albay Montecucilli, Viyana'ya gelip Türkler'in birkaç konak mesâfede olduklarını bildirdikleri zaman, Tuna'nın güney kıyılarını tâkıyben Viyana'ya yaklaşmakta olan Türk alayları ve ağırlık arabaları, göz alabildiğine, kilometrelerce uzunlukta bir dizi teşkil ediyordu (Hammer, XII, 90). 8 temmuzda Kırımlılar'ın Petronel'de Alman ordusunu dağıtıp Viyana banliyölerine girdiklerini öğrenen Serdâr-ı Ekrem, yürüyüşün hızlandırılması emrini verdi.

Adana beylerbeyisi Kara Mehmed Paşa (Diyâr-ı Bekr beylerbeyisi olan Kara Mehmed Paşa'dan başkadır) Altenburg'u, Haleb beylerbeyisi Ebû-Bekir Paşa Haimburg'u aldıktan sonra, Viyana yolu açılmış ve düşmandan temizlenmiş oldu. Petronel'de Türkler'e yenilen imparatorluk orduları başkumandanı Lorraine (Lothringen) dukası Charles (Almanca : Karl), Viyana'dan geri çekilerek mevzi aldı ve büyük müttefik kuvvetlerini beklemiye başladı. Raba çayı, üzerinde kurulan 12 ayrı köprüden, Türkler'i Avusturya topraklarına geçirmişti. Budin beylerbeyisi Vezir Koca İbrahim Paşa, 19.970 askerle, bu köprülerin muhâfızlığına ve ikmal yollarını tutmaya memur edilmişti. Paşa'nın askerinin 7.650'si Kapıkulu askeri, 5.000'i Kırım süvârisi, gerisi tımarlı sipahisi idi; ayrıca ikisi en büyük çapta (şâhî) olmak üzere 22 topu vardı. 7 temmuzda Eğri beylerbeyisi Kör Hüseyin Paşa, Slovakya üzerine, başka bir istikamete sevk edildi ve Nitra (Neutra), Pozsony gibi kaleleri almıya girişti. Tökeli İmre, 10.000 Macar'la Hüseyin Paşa'nın emrindeydi. Bir kralın, henüz vezir olmıyan bir beylerbeyinin (orgeneral) emrine verilmesi de kayda şâyândır. Hüseyin Paşa'nın, bu Macarlar'dan başka 11.116 tımarlı sipahisi, 1.000 Yeniçeri'si, 500 akıncısı, 7 topu vardı (Macarlar'la berâber hepsi 22.616 asker).

Silâhdâr'a göre (II, 39) Serdâr-ı Ekrem ancak 18 temmuzda, muhâsaranın başlamasından 6 gün önce ordunun Viyana üzerine yürüdüğünü padişaha bildirdi. IV. Mehmed, yanındaki rikâb-ı hümâyûn kaymakamı 3. Vezir İbrahim Paşa'ya : «mukaddem (önceden) bilseydim rızâ vermezdim» dedi.

İkinci Viyana Muhasarasının Başlaması (14 Temmuz 1683)

Edirne-Viyana yolu, 3 ay, 13 günde alındı (14 temmuz). 13 temmuzda, Viyana görünmüştü. Serdâr-ı Ekrem, yarım saatlik bir dinlenme verdi. Kırım Hânı, birkaç vezir ve beylerbeyi ve 1.000 at-

lı ile sûrlara kadar sokuldu. 154 yıl önce Kaanûnî Sultan Süleyman Han'ın otağını kurduğu yere geldi. Ertesi gün (14 temmuz), Orduy-ı Hümâyûn, Almanya imparatorluğunun taht şehrinin sûrlarına varmış ve muhâsara başlamıştı. Son yürüyüş 4 saat sürmüştü. Ordu, Yanıkkale'den Viyana'ya ağır ağır, yoldaki bütün meskûn yerleri işgal ederek 6 günde gelmişti. Bu arada en fazla mukavemet gösteren şehir, Viyana'nın 30 km. güneyindeki Weiner Neustadt (Viyana Neustadt'ı) oldu. Şehri savunan General Baumkircher, Türkler'in bütün tehditlerine rağmen kaleyi teslim etmedi. Bu şehri Birinci Viyana muhâsarasında (1529) da Türkler alamamışlar, Kont Bussy-Rabutin, şiddetle karşı koymuştu.

Avusturya'nın Burgenland, Stirya ve Doğu Avusturya eyâletleri baştanbaşa işgal edildi. Bu eyâletlerde yalnız birkaç kale, başta Viyana olmak üzere mukavemet ediyordu. 40.000 Alman, Türkler tarafından esîr edildi. Osmanlılar ve Kırımlılar, gençleri esîr alıyor, ihtiyar ve çocuklara dokunmuyorlardı. Onbinlerce Alman da Avusturya'nın daha uzak eyâletlerine doğru kaçıyorlardı. Avusturya'nın hiçbir yerini emniyette görmeyip Moravya'ya, Bohemya'ya ve Bavyera'ya sığınanlar bile vardı. Gerçekten Türkler, hızla batıya doğru ilerliyor, İsviçre'ye yaklaşıyorlardı. Kırım atlıları ile akıncılar, Leitha suyunun kıyılarını işgal ettikten sonra, Enns ırmağının açtığı vâdiyi önce güneye, sonra ırmağın kıvrıldığı yerden batıya doğru tâkıyb etmiye başlamışlardı. Bu arada Tuna vadisi, Linz'e kadar işgal edildi. Türk kuvvetleri, çok geniş ülkelere yayılmışlardı. Kara Mustafa Paşa, ancak 60.000 askerle (Kapıkulu askeri ve tımarlılar) Viyana muhâsarasına başladı. Bütün kuvvetin Viyana üzerine toplanmaması, Serdâr-ı Ekrem'in hatâlarından biridir. Üstelik akına giden birlikler, son derece ağır ganimetle döndükleri için, bu ganimeti ülkelerine götürüp zengin bir hayat geçirmekten başka birşey düşünemez hâle gelmişler, pratik olarak savaşma gücünü kaybetmişlerdi. Ancak Kara Mustafa Paşa, Viyana'nın nihâyet birkaç haftada düşeceğini, hattâ bir haftadan fazla mukavemet etmek ihtimalinin az olduğunu sanmıştır. İmparatorun bütün maiyyetiyle taht şehrini terketmesi ve Avusturya'nın mühim bir kısmının kolayca işgal edilmesi, Türk başkumandanına bu fikri vermiş olacaktır. Halbuki Viyana, sonuna kadar savunmaya kararlı olduğu gibi, çevredeki birkaç kalede de aynı azim görülüyordu. Meselâ Viyana'nın kuzey banliyösündeki Klosterneuburg kalesi, üç umumî taarruza rağmen düşürülemedi. Sonunda Mustafa Paşa, bu kalenin teslim alınmasını da Viyana'dan sonraya bıraktı. Viyana düşerse, Avusturya'nın diğer bütün kaleleri pes diyeceklerdi. Yolda ağır ağır ilerliyen Kara Mustafa

Paşa, Viyana önünde vakit geçirmedi. Akıncılar, 12 temmuzda Viyana banliyölerini yakmışlar, ertesi gün Serdâr-ı Ekrem, sûrları gezmiş, daha ertesi gün, 14 temmuzda da muhâsara başlamıştı.

Viyana'da neler geçiyordu? İmparatorluk ordularına kumanda eden başkumandan Lorraine dukası Charles, Kara Mustafa Paşa'ya mağlûb olduktan sonra, Viyana'nın kuzeybatısına çekildi. Bütün Avrupa'dan yola çıkan ordular gelmeksizin, Türkler'le, ikinci bir çatışmaya girişmemek basîretini gösterdi. Lorraine Dukası'nın yenilip Viyana'yı açık bırakmasından sonra 23 yıldan beri Almanya imparatoru, Bohemya (Çekoslovakya) kralı ve Avusturya arşidukası (büyükdukası) olan I. Leopold, halkın «bizi bırakıp nereye gidiyorsun?» feryatları arasında taht şehrini terketti. Bütün Hânedân ve sivillerden mümkin olabildiği kadar kalabalık bir kitle, Viyana'dan çıktı. Kalanlar, kendilerini düşmanla karşı karşıya bırakıp kaçan imparatorları aleyhine büyük nümâyiş yaptılar; hattâ imparatorluk sarayına girip yağma ettiler. Halkın içinde bütün erkeklere silâh verildi ve asker gibi savunmaya katılmaları emredildi. İmparator, başkentinin savunulmasına Kont Ernst Rüdger von Starhemberg (Stahremberg)'i memur etmişti. İhtiyar, tecrübeli, ölümden korkmıyan bir kahraman olan Viyana başkumandanı, şehri iyi savunabilmek için, hiçbir tedbiri ihmal etmedi. Türk ordusunun kalabalıklığı, intizamı ve zenginliğinin Viyana müdafilerinin mâneviyâtını bozmasına müsaade etmedi. Kont Marsigli, Türk ordusunu şöyle tavsif ediyor (s. 208) : «Türk ordugâhında bütün çadırlar yeni ve pek temiz bir halde oldukları gibi, takımlar ve koşumlar ve bütün eşyâ, Osmanlı imparatorluğunda bile şimdiye kadar emsali görülmemiş derecede kıymetli ve zengin idiler».

Viyana, binlerce topla müdafaa ediliyordu. Türk muhâsara topları daha büyük çapta olmakla berâber, sayı bakımından Alman toplarından çok azdı. 14 temmuzda topçu ateşi iki taraftan bütün şiddetiyle başladığı zaman, Osmanlı ve Kırım akıncıları, Avusturya içerilerine ilerlemelerine devam ediyorlardı. Pekçok şehri yakmışlardı. Aldıkları ve yanlarında taşıdıkları esirlerin sayısı 81.000'i bulmuştu; bunların 6.000'i delikanlı, 11.000'i genç kadın, 14.000'i genç kız, gerisi yaşları 20-30 arasında kadın ve erkekti. Alınan ganimet de muazzamdı. Bu 81.000 esir, Türkiye'ye sokulabilenlerin miktarıdır. Bozgundan sonra Almanlar'ın kurtardıkları esirler, bunun dışındadır. Bu vaziyette her askerin birkaç esiri bulunduğu anlaşılır. Bunlar, esirlerini ve ganimet mallarını muhâfaza işinden ve kaygusundan, savaşmayı çoktan unutmuş-

lardı. En güzel genç kızlar 50 altın kuruşa (62.500 TL.), alelâdeleri bunun onda bir fiyatına, bir koyun 65 TL.'na satılmıştır.

Serdâr-ı Ekrem, Kont Stahremberg'e mektup yazarak, kaleyi teslim ettiği takdirde, içindekilerin istediklerini alarak çekilip gidebileceklerini veya yerlerinde kalabileceklerini bildirdi. Kont, teslim teklifini reddedince, Kara Mustafa Paşa, şehrin banliyölerini ateşe vererek, şehirdekilere âkıbetlerini göstermek istedi. Stahremberg, keşif için kaleden süvari kuvvetleri çıkardı. Fakat 500'ü Türkler'e esîr düşen Alman atlıları, Viyana kalesine zor can attılar. Kara Mustafa Paşa, daha ilk keşfinde sûrların top ve mancınıkla tahrib edilemiyeceğini anlamıştı. Lâğım muhârebelerine, umumî taarruzlarda sûrlara tırmanılmasına ve kalenin zâyiat fazlalığından ve ümitsizlikten teslim olacağına güveniyordu. Sağ kanatta Diyâr-ı Bekr beylerbeyisi Vezir Kara Mehmed Paşa, Haleb beylerbeyisi Ebû-Bekir Paşa, Anadolu beylerbeyisi Ahmed Paşa, sol kanatta Tameşvar beylerbeyisi Ahmed Paşa, Sıvas beylerbeyisi Halil Paşa, ortada Serdâr-ı Ekrem ile Rumeli beylerbeyisi Küçük Hüseyin Paşa, 25.000 Kapıkulu askeri bulunuyordu. Almanlar, kalenin metânetine güveniyorlardı. Kalede savunmayı başarabilecek asgarî kuvvet bırakmışlardı ki, hem yiyecek sıkıntısı çekilmesin, hem de müttefik ordular yetişinceye kadar Lorraine Dukası'nın elinde mümkin olduğu kadar kuvvetli bir Alman ordusu bulunsun. Nitekim Duka, Türkler, şehrin eşiğinde iken 19 alayını daha Viyana'dan çekmişti. Kara Mustafa Paşa, şehri Kaanûnî'den daha iyi muhâsara etmişti. Kaanûnî yalnız bir yönden kaleyi zorladığı halde Merzifonlu, üç yönden tazyik ediyordu. İmparator başta olmak üzere bütün Almanya dehşet içindeydi. Fakat gerek seyyar imparatorluk ordusunun başkumandanı olan Duka'nın, gerek imparatorluk taht şehrini savunan Kont'un soğukkanlılıklarını sonuna kadar muhâfaza ettikleri anlaşılmaktadır. 11 haziranda Hüseyin Paşa'nın yanında Tökeli İmre olduğu hâlde Bratislava'yı (Almanca : Pressburg) fethetmesi ve bu şehirde bulunan Almanya imparatorunun tâcını alması, ardından bütün Slovakya'nın işgal edilip Moravya ve Galiçya'ya dayanılması, düşmanda dehşet uyandırmıştı.

Bununla berâber Hüseyin Paşa'nın büyük kuvvetlerle Bratislava'nın muhasara ve fethiyle uğraşması, esas hedef olan Viyana önündeki kuvvetleri eksiltmek bakımından hatâlıydı. Bu hareketin tek faydası, kuzey ve doğu yolunu düşmana kapatmasıydı. Fakat Viyana'yı kurtarmıya gelecek düşman, zâten bu istikametleri tâkıyb etmiyecekti. Slovakya'nın başkenti olan Bratislava, bugün Çekoslovakya'da kalan büyük bir şehirdir ve hem Macaristan, hem

de Avusturya sınırı üzerindedir. Tuna'nın kuzey kıyısındadır. Viyana'nın 30 km. doğusundadır.

Avusturya'nın Linz'e kadar işgali ve Türkler'in Bavyera sınırına erişmesi, Papa'nın bütün Avrupa'yı Türkler'e karşı birleştirme gayretinin gerçekten bütün Avrupa'nın yararına olduğunu göstermekten başka bir işe yaramadı. Almanlar'ın, dehşete düştükleri nisbette, ümitsizlikten doğan cesâret ve azimleri arttı. Daha ilk günlerde Türk topçu ateşi, büyük bir başarı kazanmak üzereydi. Türk havanları, İskoçyalılar Avlusu'nda büyük bir yangın çıkarmıştı. Yangın, hızla Traun, Auersperg ve Palffy saraylarına sıçradı. Yeni Kapı ile Kızıl Kule arasında, Viyana nehir tersânesi ile barut depolarına yaklaştı. Barutların ateş almasına 40 adım kala yangın durduruldu ve Viyana, Türkler'in eline düşmekten kurtuldu (Hammer, XII, 97). Bu işi başaran, Kont Starhemberg-in 26 yaşındaki yeğeni Guido von Starhemberg idi. İspanya ordusunda birçok başarı göstermiş genç bir subaydı. Kaleyi savunan topçuya Mecklenburglu general Christopher von Boerner kumanda ediyordu. Diğer topçu subayları, yarbay Gschwind, Bohemyalı asillerden yüzbaşı Weldlinger, Sakson yüzbaşı Mied, Sakson yüzbaşı Zimmermann, Danimarkalı yüzbaşı Gressel ve Viyanalı yüzbaşı Wilhelm Jemagne idi. Görülüyor ki, Viyana'yı savunanlar yalnız Avusturyalılar değil, bütün Alman devletlerinin mensuplarıydı. Bunlardan Yarbay Gschwind'in büyükbabasının büyükbabası da, ilk Viyana muhâsarasında Kaanûnî'ye karşı şehri savunan Karintiyalı bir subaydı.

İmparator, Avusturya'nın kuzeybatısında, Bohemya ve Bavyera'ya pek yakın olan Linz şehrindeydi. Başkumandan Lorraine Dukası ise, Viyana'nın 15 km. kadar doğusundaki Leopold'e çekilmişti. 18 alaydan müteşekkil 4 tümeni ve ayrıca Prens Lubomirsky'nin kumanda ettiği 2 Leh tümeni, cem'an 6 tümeni vardı. Mustafa Paşa, Duka'nın üzerine Adana beylerbeyisi Mehmed Paşa'yı gönderdi. Mehmed Paşa'nın maiyyetinde Hamîd (Isparta) sancak beyi Hasan Bey, Saruhan (Manisa) sancak beyi Ahmed Paşa, Niğbolu sancak beyi Ali Paşa ve 3.000 Mısırlı Türk atlısı vardı. Muhâsaranın 3. günü, 16 temmuzda Mehmed Paşa, Alman seyyar ordusunu buldu ve sâdece 2 saat süren bir muhârebeden sonra düşmanı mağlûb etti. 400 zırhlı askeri ölen ve 200'ü esîr düşen Lorraine Dukası, müttefik kuvvetler gelmeden ordusunu dağıtmak ve Türkler'le savaşmak niyetinde olmadığı için, General Schultz'a büyük Tuna köprüsünü attırdı. Alman ordusu, kuzeybatıya, Moravya'ya doğru çekildi. Türkler, Leopold şehrini, imparatorun yazlık sarayı dâhil olmak üzere, yaktılar (Hammer, IX, 98-9).

Viyana kalesi, dünyanın en mükemmel kalelerinden biriydi. Derin ve geniş bir hendekle çevrilmişti. Kale çevresinde 12 kuvvetli tabya yapılmıştı. Her tabya ayrıca derin hendeklerle çevrilmişti. Hendeklerde su yoktu; fakat 3-4 sıra sivri kazıklarla kaplıydı. Kalenin beşi büyük olmak üzere sekiz kapısı vardı. Kapılar, üçer kat sûrla korunuyordu. Şehrin altı, mükemmel bir tünel şebekesiyle örülmüştü. Bu tünellerle, şehri baştanbaşa gezmek mümkindi. Bu tünellere bile küçük çapta toplar yerleştirilmişti. Kalenin etrafı, binlerce bağ ve bahçeyle çevrilmişti. Bir sürü banliyö —ki hemen hepsi Türkler'in eline geçmişti— şehri çevreliyordu. Türkler'in 75 muhâsara topu vardı. Diğer toplar, muhâsarada işe yaramıyan sahrâ topuydu. Ayrıca 30 büyük topla Bosna Beylerbeyisi, Viyana'nın batısına çekilmiş, imdat kuvvetleri gelmesini önlemeye me'mûr edilmişti. Kırım ordusu ise, Murad Giray Han'ın kumandasında, daha da ötede, 30 saatlik mesâfede bulunuyordu. Lorraine Dukası'nın herhangi bir teşebbüsünü önlemiye, Kırımlılar memurdu.

Serdâr-ı Ekrem'in otağı, St. Ulrich'teki bağlar içinde bir tepeye kurulmuştu. Ancak Kara Mustafa Paşa, muhasaranın 5. günü bir sarayın önünde hazırlanan bir tabyaya yerleşti ve muhâsaranın sonuna kadar otağına gitmiyerek harekâtı bu tabyadan idâre etti. Viyana'nın hemen teslîm olmıyacağı ilk günlerde anlaşılmıştı. Düşman topçusu da, Türkler'in tahminlerinden çok daha kuvvetliydi. Mustafa Paşa, gene de Budin'deki binlerce Türk topundan bir kısmını olsun getirtmek yoluna gitmedi. Bu toplar gelinceye kadar, birkaç hafta içinde, şehrin düşeceğini sanıyordu. Serdâr-ı Ekrem bütün mevzileri dolaşıyor, sonra tabyasına dönüp dürbünle harekâtı tâkıyb ediyordu. Almanlar, 17-18 temmuz gecesi ilk hurûc hareketlerini yaptılar. Derhal püskürtülmelerine rağmen, çeşitli kapılardan bu huruçlarını muhâsaranın sonuna kadar tekrarladılar. Buna karşılık Mustafa Paşa, 24 temmuzdan itibâren «lâğım» denen tüneller kazdırmıya başladı. Bütün muhâsara boyunca 40 lâğım açıldı. Düşman da Türk mevzilerine doğru 13 tünel açtı. Almanlar, 24 hurûç hareketi yaptılar. Umumiyetle 50, 100, nihâyet birkaç yüz askeri Türkler'in zayıf tuttukları yerlere çıkartıp, Türk birlikleri yetişinceye kadar birkaç saat dışarıda kalıyorlardı. Türkler, çok daha büyük kuvvetlerle sûrlara doğru 18 «yürüyüş» yâni umumî taarruz tertib ettiler. 30 temmuzda Serdâr-ı Ekrem, tabyasını daha ileriye aldı. Yeniçeri ağası Vezir Mustafa Paşa da bulunduğu tabyayı sûrlara doğru hayli ilerletti. 4 ağustosta 5 bölük yeniçeri, orduya 2.000 araba erzak getirdi. 6 ağustosta ele geçirilen Alman esirlerinden, General Celini'nin vu-

rularak öldüğü, kalede yiyecek sıkıntısının fazlalaştığı öğrenildi. Gerçekten 320 gramlık siyah renkte bir ekmek 15 akçaya (440 TL.), yarım okka (641,5 gram) et 20 akçaya (600 TL.) satılıyordu. Ancak kalede daha 2 ay idâre edecek yiyecek vardı.

Ağustos Harekâtı

Kara Mustafa Paşa, Boğdan ve Eflâk voyvodalarının nezaretinde Tuna üzerinde büyük bir köprü inşa ettirdi. 2 ağustosta köprü bitti. Ancak Kont Archinto ile Albay Heissler, ertesi gece karanlıkta kendilerini Tuna'ya attılar ve Türkler'e görünmeden köprüye kadar gelerek, köprüyü ateşe verdiler. Eflâk prensi Şerban Kantakuzinos, Serdâr-ı Ekrem tarafından takdir edildi. Bir Bizans hânedânından inen bu prense Kara Mustafa Paşa, zekâsından dolayı «Şeytanoğlu» derdi. Voyvoda, köprü bittikten sonra, köprünün başına üzerinde muazzam bir haç bulunan Latince bir kitâbe bile koydurmuş, fakat Viyana'yı Tuna'dan da çevirecek olan bu çalışma, iki Alman subayının kahramanlığı karşısında hiçbir netice vermemişti. Zâten Kara Mustafa Paşa, Eflâk ve Boğdan askerine yâni Romenler'e itimad etmiyordu. Hattâ Bosna beylebeyisi Hızır Paşa ile Saruhan sancak beyine, bu birlikleri kontrol etmek vazifesini vermişti. Birkaç yıl önce Kandiye kalesinin Türkler'e ne derecelere kadar mukavemet ettiğini unutmak gafletinde bulunan Kara Mustafa Paşa, bu teşebbüsünden de netice alamadı ve Almanya'da yarattığı dehşet havasının imparatorluk taht şehrinin düşmesine kâfi olmadığını gördü.

Kont Starhemberg, 9 ve 13 ağustosta başkumandan Lorraine Dukası'ndan iki mektup aldı. İmparatorluk Başkumandanı, Viyana müdafiine, biraz daha dayanmasını, Almanya'nın bütün devletlerinin çıkarabildikleri bütün kuvvetleri savaş alanına sevkettiklerini, Lehistan Kralı'nın da büyük Leh ordusuyla erişmek üzere bulunduğunu, diğer Avrupa devletlerinin yardımlarının yola çıktığını, Viyana'nın mutlaka kurtarılacağını bildiriyordu. Kont ile Duka arasındaki birçok şifreli mektup da, daha yerlerine varamadan Türkler'in eline geçmiş, şifreler çözülerek Serdâr-ı Ekrem'e sunulmuştu. Temmuzun son günlerinden itibâren bütün beylerbeyiler ve sancak beyleri, yer altında kazdıkları ve halılarla döşettikleri odalarına girmişler, çadırlarını terketmişlerdi. Savaş şiddetlenmişti. Kara Mustafa Paşa, şehrin düşeceğinden emindi; fakat işin tahmininden daha fazla uzayacağını anlıyor, sıkılıyordu. Zâyiat iki taraf için de fazlalaşmıştı. 3 ağustos vuruşmasında Almanlar'dan iki baron ölmüş, bir baron da pek ağır şekilde yaralan-

mıştı. 7 ağustos günü, iki taraf için de pek ağır geçti. Rumeli Beylerbeyisi yaralandı. Gece yarısından sonra Almanlar o derecede baskı altına alındılar ki, bir an için kale düşecek sanıldı; fakat düşmedi. 8 ağustosta Almanya'nın Istanbul büyükelçisi Kont Caprara, Budin'den Viyana önlerine getirildi. Kara Mustafa Paşa, Kont'un Almanya'ya çekilip gitmesine müsaade etti. Tökeli'den gelen bir mektupta, Komorn kalesinden başka mukavemet etmekte olan bütün Alman kalelerinin işgal edildiği Serdâr-ı Ekrem'e bildirildi. 12 ve 13 ağustosta iki gün iki gece bir an top ateşi kesilmeksizin Viyana kalesi döğüldü ve ayın 15. günü Arslan Tabyası'nın zabtedilmesiyle Türk gayreti netice verdi.

17 ağustosta, Belgrad'daki IV. Mehmed'den Sadrâzam'a, teşci edecek mâhiyette bir nâme-i hümâyûn ile pek değerli hediyeler geldi. 20 ağustosta Kara Mustafa Paşa, Tökeli'yi desteklemek üzere 1.000 Kırım atlısı daha gönderdi. Kont Drascovitch, Kont Nadasdy ve Kont Zichy adlı Hırvat asılzâdeleri, Serdâr-ı Ekrem'in huzuruna çıkarak bundan böyle Hırvatistan'ın Almanya'nın elinde bulunan bölgeleriyle Slovenya'nın Türkiye'ye katıldığını bildirdiler ve Avusturya içerilerine akın yapmak için yardım istediler. Kara Mustafa Paşa, bunlara bir mikdar Kırım atlısı verdi. Kral Tökeli'nin kayınbirâderi olan Prens Zriny'ye de bir Kırım birliği verildi. Prens, Linz'e kadar Tuna vâdîsi üzerinden doğudan batıya Avusturya'yı çiğnedi ve Almanlar'ın şimdiye kadar Macarlar'a yaptıklarının küçük ölçüde bir intikamını aldı. Bu akınlar, Tirol'e kadar erişti. 22 ağustosta Erdel (Transilvanya) prensi Apafy de Viyana önlerine gelip Sadrâzam'ın eteğini öptü. 23 ağustosta, Viyana müdafilerinin durumu son derecede kötü bir hâle gelmekle berâber, Türk ordusunda da gayretlerin gevşediği görülüyordu. Paşalardan neferlere kadar herkes, bu Allah'ın belâsı kaleden çekilip gitmeyi, aldıkları ganîmetin zevk ve safâsını sürmeyi düşünüyorlardı. Rumeli beylerbeyisi Küçük Hasan Paşa'nın yarası, birliklerini idâre edemiyecek derecede ağır olduğu için Kara Mustafa Paşa, Altenburg'da bulunan Hoş-zâde Hasan Paşa'yı çağırdı ve Rumeli beylerbeyisi yaptı. Tekirdağ sancak beyi Mustafa Paşa da yaralandı. Başdefterdâr (mâliye bakanı) Vezir Ahmed Paşa ise, tabiî bir ölümle Viyana önlerinde hayata vedâ etti. Hâce-i Sultânî Şeyh Vânî Efendi'nin, birlikleri dolaşarak dinî telkinde bulunmasına ihtiyaç gösterecek derecede durum nâzikleşmişti.

Maiyyetinde Kral Tökeli de bulunan Hüseyin Paşa, Slovakya'daydı. Lehistan'dan büyük kuvvetlerin erişmek üzere olduğunu bildirip Sadrâzam'dan bunları durdurmak için 20.000 asker istedi. Kara Mustafa Paşa, Murad Giray Han'ın büyük oğlu Alp Giray

kumandasında 10.000 Kırım atlısı göndermekle yetindi. Lehliler'e fazla ehemmiyet vermemekte devam ediyordu. 10.000 Kırım atlısının her biri yanlarında birkaç esîr ve ağır ganimetler taşıyor, bunları bırakmak istemiyorlardı. Öyle ki, Hüseyin Paşa'nın yanına ancak 300 atlı gidebildi. 9.700 Kırımlı, mallarını beklemek üzere yolda konaklıyor, Kırım'a dönebilmekten başka gaye beslemiyorlardı. 24 ağustosta Hüseyin Paşa ile Kral Tökeli, Viyana'ya gelmekten başka çâre bulamadılar. Çünki bizzat Kral Sobiesky'nin kumanda ettiği büyük bir Leh ordusunun Slovakya'ya girmek üzere bulunduğu kesin şekilde haber alınmıştı ve Hüseyin Paşa'nın bu orduyu meydan muhârebesi vererek karşılıyabilmesi için 20.000 askere daha ihtiyacı vardı; halbuki ancak 300 asker almıştı. Hüseyin Paşa, Viyana'yı uzaktan gördü; fakat erişip büyük Türk ordusuyla birleşemedi. Müttefik Leh-Alman kuvvetleri tarafından bastırıldı. Kırımlılar ve Macarlar iyi savaşmadılar. Hüseyin Paşa, şehîd düştü. Maiyyetindeki Eğri beylerbeyisi Mehmed Paşa, kurtarabildiği birlikleri Viyana'ya getirdi. Serdâr-ı Ekrem, Kral Tökeli'ye, mümkinse bulunduğu yerde kalmasını, değilse Viyana'ya gelip kendisiyle birleşmesini emretti. Bu andan itibâren Kara Mustafa Paşa, durumun son derece ciddî olduğunu anlamıştı. Fakat gene bütün ümidini Viyana'nın düşmesine bağlıyor, sehir düşünce Alman-Leh ordusunun mâneviyyâtının sarsılacağını sanıyor, muhâsarayı bırakıp bu ordunun üzerine yürümeye karar veremiyor, Viyana fâtihliği unvanından vazgeçemiyordu. Ağustosun son günlerinde durum, bu merkezdeydi.

26 ağustosta Viyana'nın bir tabyası daha zabtedildi. 27-28 ağustos gecesinden sonra her gece, Viyana kalesi ile pek yaklaşmış olan düşman ordusu arasında fişekler atılarak işaretleşme başladı. İlk gece 35, ikinci gece 100 fişek atıldı. Serdâr-ı Ekrem, buna da ehemmiyet vermedi. Türk ordusunda iâşe müşkilâtı da başlamış, bâzı maddelerin darlığı hissedilmişti. Bâzı şeyler tâ Budin'den getiriliyordu. Bununla berâber Viyana kalesinden büyük taşlar düşmeye, müdafiler, açılan gedikleri kapatamamaya başlamışlardı. 3 eylûlde bâzı gedikler 2 metre enine kadar genişlemişti.

6 eylûl vuruşmalarında Almanlar'dan Kont Starhemberg (Viyana müdafii değil!) ile İtalyan asıllı Kont Horazio Sicco öldü. Sonradan bu ikinci Kont'un doğduğu Padova şehrine mermer bir büstü dikilmiş ve İmparator Leopold tarafından «Hıristiyan Şövalye» unvanıyla tebcil edilmiştir.

Muhasaranın Son Günleri

Muhasaranın son günleri yaklaşırken, Türk ordusunun zayi-

atı şöyleydi : 3 beylerbeyi, 16 çorbacı (yeniçeri binbaşısı), 25 yayabaşı (yeniçeri yüzbaşısı), 2.000 Kırım atlısı, 2.000 tımarlı sipahisi, birkaç bin kapıkulu askeri. Viyana müdafilerinin sayısı muhâsara başlarken —Alman kaynaklarına göre— 11.500'dü. Eylûlün ilk günlerinde bu garnizonun 5.000'i ölmüş ve 1.000'den fazlası yaralanıp saf dışı olmuştu. Şu halde eylûlün ilk haftasında Viyana'yı ancak 5.500 kişinin savunduğuna inanmak icâb eder. Sivil halktan ölen 1.648 kişi, bu 5.500 askerin haricindedir. Gene aynı Alman kaynağı (Hammer, XII, 508-10), Türk ordusunun muhâsara başlarken 162.600 kişi olduğunu iddia etmektedir. Bu ordunun ancak bir kısmı Viyana'yı muhâsara etmekte olup, gerisi Slovakya ve Avusturya'da geniş alanlara dağılmışlardı. Alman kaynağı, Türk ordusunu şöyle sınıflandırıyor :

6.000 askerle Sadrâzam ve Serdâr-ı Ekrem Kara Mustafa Paşa, 5.000 askerle Diyâr-ı Bekr beylerbeyisi Vezir Kara Mehmed Paşa, 6.000 askerle Bosna beylerbeyisi Vezir Hızır Paşa, 5.000 askerle Budin beylerbeyisi Vezir Koca İbrahim Paşa, 3.000 askerle Şam beylerbeyisi Hüseyin Paşa, 1.000 askerle Tameşvar beylerbeyisi Hasan Paşa, 1.500 askerle Silistre sancak beyi Mustafa Paşa, 1.000 askerle Saruhan (Manisa) sancak beyi Şeyhoğlu, 6.000 askerle Rumeli beylerbeyisi Hocaoğlu, 1.000 askerle Haleb beylerbeyisi Ebû-Bekir Paşa, 1.000 askerle Anadolu beylerbeyisi Ahmed Paşa, 500 askerle Menteşe (Muğla) Sancak Beyi, 600 askerle Tire sancak beyi Ahmed Paşa, 500 askerle Hamîd (Isparta) sancak beyi Hasan Paşa, 1.000 askerle Sıvas beylerbeyisi Halil Paşa, 500 askerle Ankara sancak beyi Ali Paşa, 500 askerle Teke (Antalya) sancak beyi Ali Paşa, 1.000 askerle Maraş beylerbeyisi Ahmed Paşa, 1.000 askerle Karaman (Konya) beylerbeyisi Ali Paşa, 500 askerle Hersek sancak beyi Mustafa Paşa, 600 askerle Bolu sancak beyi Hüseyin Paşa, 500 askerle Adana beylerbeyisi Emîr Paşa, 1.000 askerle Niğbolu sancakbeyi Arslan Paşa, 500 askerle Niğde sancak beyi Hasan Paşa, 300 askerle Hudâvendigâr (Bursa) sancak beyi Ali Paşa, 300 askerle Çermen sancak beyi Hasan Paşa, 600 askerle 15 temmuzda şehîd düşen Eğri beylerbeyisi Yürük Paşa, 1.000 askerle Karahisar (Afyon) sancak beyi Ömer Paşa, 1.000 askerle Germiyan (Kütahya) sancak beyi Osman Paşa, 600 askerle Varat beylerbeyisi İbrahim Paşa (tımarlı sipahiler burada bitiyor), 16.000 Yeniçeri ile Yeniçeri ağası Vezir Bekrî Mustafa Paşa, 12.000 Kapıkulu süvarisi (bu rakam tamâmen mübalâğalıdır) ile Vezir Osman Paşa, 5.500 akıncı (deli ve gönüllü), 1.500 topçu, 4.000 cebeci, 3.500 Mısırlı Türk atlısı, 500 lâğımcı, 20.000 Kırım atlısı, 15.000 Tökeli'-

nin Macar askeri, 6.000 Apafy'nin Macar askeri, 2.000 Boğdanlı Romen askeri, 4.000 Eflâklı Romen askeri, 20.000 ordu esnafı.

Müttefik Ordunun Durumu

Papa XI. Innocentius, bir müddetten beri Avrupa'yı Türkler'e karşı ayaklandırmıya çalışıyordu. Viyana muhâsarası, Papa'nın bu isteğini gerçekleştirdi ve Türk istilâsından ürken birçok devlet, Almanya'nın yanında yer almıya başladı. İmparator'a geniş ölçüde asker ve para gönderen Papa, XIV. Louis'den de savaşın sonuna kadar Almanya'yı destekliyeceğine dâir söz aldı. Ancak Almanya saflarında ilk yer alan devlet Lehistan oldu. Haçlı siyâsetine ve şahsî prestijine bağlı olan Sobiesky, Lehistan'ın menfaatleri Almanya'nın yanında Türkiye'ye karşı savaşa katılmayı îcâb ettirmediği hâlde, daha Türkler, Viyana'ya gelmeden bütün ordusunu seferber etmişti. Bu durumda Rusya, en büyük düşmanları olan Lehistan'la Türkiye'nin sonu her iki taraf için de pek hayırlı olmıyan uzun bir savaşa girdiğini görüp yalanıyordu. Moskova tahtında, Büyük Petro'nun ağabeyi oturuyordu. Büyük Petro da «çar» unvanıyla ağabeyinin saltanatına ortaksa da, daha çocuktu ve devlet idâresinde hiçbir rolü yoktu. Sobiesky'nin tutumunun Lehistan'ın istikbâline zararlı ve zaten inhitat hâlinde bulunan bu büyük kara devletinin aleyhine olduğu, Leh tarihçileri tarafından kabûl edilmektedir. Kaabiliyetli bir asker olan ve Lehliler'e uzun zamandan beri unuttukları zafer havasını teneffüs ettirmek istiyen Sobiesky, bilhassa Fransız asıllı olan, fakat XIV. Louis'ye diş bileyen zevcesi Kraliçe Maria'nın zararlı tesirinde kalmakla maruftur. Orta Avrupa'dan Türk nüfuzu çekilir çekilmez, Lehistan, Almanya ile Rusya arasında ezilmiye, hattâ yok olmıya mahkûmdu. Diğer taraftan Venedik ve Rusya gibi, Lehistan'dan da zayıf ve tek başlarına Türkiye ile savaşmaya iktidarları olmıyan büyük devletler, Mukaddes İttifak'a girmiye ve Türkler'den birşeyler koparmıya hazırlanıyorlardı. XIV. Louis, Almanya'yı desteklemek üzere Türkler'e karşı gönderdiği ehemmîyetli ordunun başına, iki Fransız prensini tâyin etti. Bunlar, Louis-Armand de Bourbon-Conti (1661 - 1685) ile kardeşi François-Louis (1664-1709) adlı iki delikanlıydı. İlki aynı zamanda XIV. Louis'nin dâmâdı idi ve 1697'de Lehistan kralı seçilecekse de, saltanat süremiyecektir. Gerçekte Fransız ordusuna, kaabiliyetli ve tecrübeli, Almanlar, İspanyollar, Holandalılar ve İngilizler karşısında pişmiş generaller kumanda ediyorlardı.

Viyana'dan Türkler'i söküp çıkaran savaşın gerçek kahrama-

nı olan Sobiesky, bu sırada 59 yaşında olgun bir adamdı. 1674'te 50 yaşında kral seçilmiş, 1696'da 72 yaşında ölmüştür. Saltanatı 22 yıldır. Türkler karşısında hiçbir başarı kazanamamış, bütün kazanç Almanlar'ın olmuş, husran içinde ölmüş ve hatâsını anlıyarak ölümünden önce : «zaman zaman zaferler kazandım; fakat memleketimi kurtaramadım; çünki hiçbir vasıtam yoktu» demiştir.

Başlangıçta I. Leopold'ün başkumandanı olan Lorraine dukası Charles'ın (Karl) kuvvetleri mahduttu. Doğrudan doğruya imparatorun şahsına bağlı ordu ile Lehistan'dan ilk partide bir prensin kumandasında gelen 2 Leh tümenine kumanda ediyordu. Ancak Viyana muhâsarası devam ederken, en küçükleri de dahil olmak üzere, bütün Alman hükümdar ve hükümdarcıkları, yâni I. Leopold'ün tâbileri, çıkarabildikleri bütün kuvvetle Lorraine Dukası'nın emrine girdiler. Bunların hemen hepsine, Alman hükümdarları bizzat kumanda ediyorlardı. En ehemmiyetlileri, Bavyera ve Saksonya elektörleri idi. Ancak Sobiesky, büyük Leh ordusuyla geldikten sonra Lorraine Dukası, müttefik orduda kral unvanını taşıyan tek hükümdar olan Sobiesky'ye başkumandanlığı devretmiştir.

4 eylûlde alınan bir esir, Serdâr-ı Ekrem'e Lorraine Dukası'nın 85.000 askeriyle Sobiesky'nin 35.000 askerinin birleşmek üzere olduğunu, birleşir birleşmez Viyana'yı muhâsara eden Türk ordusunu basacaklarını bildirdi. Gerçekte birleşen düşman ordusu, 135.000 kişi olup 40.000'i süvari idi. Sobiesky, Lorraine Dukası'nın emrindeki 2 Leh tümeninden başka 35.000 asker daha getirmişti. Eylûlün her günü, yeni gelen birlikler de müttefik orduya katılıyor ve Haçlı kuvvetleri şiştikçe şişiyordu. Kara Mustafa Paşa, muhâsarayı kaldırıp müttefik ordusunun üzerine yürürse, Viyana alınmadığından dolayı Türkler'in mânevî kuvvetlerinin bozulacağından, düşmanınkininse kuvvetleneceğinden çekiniyordu. Halbuki düşman ordusunu imha ettiği takdirde, Viyana kendiliğinden düşerdi. Ancak Sobiesky'nin de hayretle müşahede ettiği gibi, Türk başkumandanının «basireti bağlanmıştı». Viyana müdafileri ile yaklaşan ordu arasında fişeklerle muhâbere edilmesine bile aldırmadı. Kalenin düşmesini bir gün mes'elesi telâkki ediyordu. Belki gerçekten öyleydi; fakat zaman, Türkler'den daha çabuk çalıştı. Sobiesky, zevcesi kraliçeye yazdığı mektupta öyle diyordu : «Tanrı'nın ne büyük lûtfudur ki, sol kanadımızdaki Lorraine Dukası'nın karşısında 50 atlı ve birkaç bin Yeniçeri'den başka Türk askeri yok».

Serdâr-ı Ekrem'in en büyük tedbiri, Yanıkkale önünde bekli-

yen Budin beylerbeyisi Vezir Koca İbrahim Paşa'ya derhal Viyana'ya gelmesini emretmek oldu. Bu güzel tedbirdi, yaklaşan meydan muhârebesi için Türkler'in, dağılmış 200.000 kişiye yakın ordularını mümkin olduğu kadar çabuk Viyana önlerinde toplamaları şarttı. İbrahim Paşa, 8 eylûlde 8.000 askerle geldi. Silistre sancak beyi Mustafa Paşa'yı birkaç bin askerle Yanıkkale önünde bırakmıştı. Çünki Yanık ve Komorn kaleleri, Budin'le Viyana arasında bulunmalarına rağmen, teslim olmamışlardı. Karahisâr-ı Sâhib (Afyon) sancakbeyi Deli Ömer Bey yaptığı keşifte, düşman ordusunun 200 sahrâ topu bulunduğunu aynı gün Serdâr-ı Ekrem'e bildirdi. Ertesi gün Kara Mustafa Paşa, bizzat bir keşif yaptı. Diyâr-ı Bekr beylerbeyisi Vezir Kara Mehmed Paşa'yı 5.400 atlı ve 62 topla muhâsara hatlarıyla düşman ordusu arasına sevketti. Çok değerli bir asker olan ve Sadrâzam'ın fevkalâde itimadını kazanmış bulunan Kara Mehmed Paşa'nın yanında Sıvas, Haleb ve Adana beylerbeyileri de vardı. Budin beylerbeyisi Vezir Koca İbrahim Paşa da 9.300 Budin, Bosna, Karaman, Maraş ve Uyvar sipahisi ile, Kara Mehmed Paşa'dan az geride, ikinci saffı teşkil etmek üzere ileri sevkedildi. İleri gönderilen üçüncü safta 2.900 tımarlı sipahisi (Manisa, Bolu, Antalya, Isparta, Aydın, Menteşe, İçel, Kayseri, Beyşehri, Hersek sancakları), 1.500 cebeci, 5.000 Yeniçeri, 1.000 Mısırlı Türk atlısı, cem'an 10.400 asker bulunuyordu. Şu hâlde Viyana önünden 25.200 asker ileri sevkedilmekle zâten muhâsara gevşemiş oluyordu. Bu sırada bütün mes'ele, en ileride büyük Tuna köprüsünü tutan Murad Giray Han'ın Kırım atlı ordusunun savaş kabiliyetinde toplanmıştı. Çünki bu ordunun mukavemeti, hiç olmazsa köprüyü atması, düşmanı uzun müddet Tuna'nın beri tarafında mıhlardı. Mustafa Paşa, buna güveniyor ve bu müddet içinde Viyana'nın düşeceğine emin bulunuyordu. Düşmezse bile, meydan muhârebesinde teşebbüs, Türkler'in tarafında bulunacaktı.

Bu hareketler olurken 7 eylûlde birleşen müttefikler, Tuna köprüsünü cebren geçebilmek husûsunda tereddüt içindeydiler. Ancak, köprüyü zorlayıp bu işi yapıp yapamıyacaklarını anlamıya karar vermişlerdi. Çünki Viyana müdafilerinden gelen haberler iyi değildi ve kalenin düşmesinin —Serdâr-ı Ekrem'in tahmini gibi— bir gün mes'elesi olduğunu gösteriyordu. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın tedbir ve tahminleri yerindeydi. Ancak Kırım Hanı'nın hiç beklenmiyen ve iki taraf için de akıldan dahi geçirilemiyen ihânetidir ki, vaziyeti altüst etmiştir.

Düşman ordusunun öncüsünü teşkil eden Leh ve Bavyera tümenleri, 10 eylûl sabahından itibâren Sakson ve Avusturya tümen-

leriyle birleştiler. Ertesi gün, bütün müttefikler birleşmiş ve Viyana'ya pek yaklaşmışlardı. 11 eylûl gecesi Tuna'yı Türkler'den gizli yüzerek geçen bir haberci, Kont Starhemberg'den Lorraine Dukası'na şu mesajı getirdi : «Efendimiz, artık kaybedecek zaman kalmamıştır; bir an bile kaybetmemenizi istirham ederim!» (Hammer, XII, 112).

Kırım Hanı'nın Büyük İhaneti

Viyana müdafii Kont'un da ifâdesinden anlaşılacağı üzere şehrin düşmesi bir «an» mes'elesiydi. Kara Mustafa Paşa, bu ânı yakalamak ve düşman ordusuyla Viyana fâtihi sıfatıyla karşı karşıya gelmek istiyordu. Murad Giray'ın büyük Kırım ordusu ile düşmanı Tuna köprüsünden günlerce geçirtmiyeceğine emindi. Köprü atıldığı takdirde gerçekten düşman, Viyana muhasarasını seyretmekten başka bir şey yapamaz, Türk ateşi karşısında yeni bir köprü kurmak için günler ve haftalar isterdi.

Kırım Hanı, Merzifonlu'ya çeşitli sebeplerden düşmandı (esâsen Türkiye, Merzifonlu'nun ikbalini çekemiyen devlet adamlarıyla doluydu). Han'ın Viyana muhâsarasından vazgeçilip Avusturya ve etraf ülkelere akınla yetinilmesi husûsundaki reyini Serdâr-ı Ekrem, dinlemek bile istememişti. Yıpratıcı, uzun kale muhâsaralarında Kırımlılar için bir menfaat yoktu. Esâsen atlı Kırım ordusu muhâsara savaşlarında hiç işe yaramıyor, meydan muhârebelerinde öncü olarak hizmet edebiliyor, fakat komando savaşında, çok zayıflamış ve azalmış olan Osmanlı akıncı ocağının yerini az çok tutabiliyordu. Kırım'ın en büyük geliri, ganimet ve çapuldu. Kırım Hanı'nın devletin yüksek menfaatleri ve büyük strateji ile alâkası yoktu. Hattâ Osmanlılar'ın Rusya'ya, Lehistan'a, Almanya'ya arzularını dikte ettirmesinden ürküyordu. Bu ürkeklik, Kırım, Osmanlı tâbii olduğundan beri devam edegelmekteydi. Hanlar ve ileri gelenler, bir gün bir sadrâzam veya padişahın devletlerinin iç bağımsızlığını ilga etmesi, yahut Cengiz hânedânını saltanattan mahrum etmesi kaprisi ile karşı karşıya gelmek korkusuyla titriyorlardı. Sadrâzamlar, Kırım hanlarını istedikleri gibi azil ve nasbediyorlardı. Eskiden büyük bir hükümdar muamelesi gören hanlar, II. Gazi Giray'dan sonra sadrâzamların, hattâ serdâr vezirlerin elini ve eteğini öpmeye başlamışlardı. Herhangi bir salâhiyetli vezir, Kırım hanını azledebiliyor, hattâ başını kestirebiliyordu. Kara Mustafa Paşa gibi çok sert bir adam Viyana fâtihliği gibi görülmemiş bir unvâna sâhib olursa, Murad Giray'ın hâli nice olurdu? Acaba Lehistan Kralı'ndan ve

Rusya Çarı'ndan yıllık vergi alan Kırım devletinin başına, İstanbul'daki bendelerinden alelâde bir beylerbeyini geçirir miydi? Devletin, Mısır, Budin, Rumeli, Anadolu, Cezâyir beylerbeyileri gibi, en az Kırım Hanı derecesinde askerî kudreti haiz beylerbeyileri vardı. Macaristan'ı beylerbeyilikle idâre eden Osmanlılar, bir Türk ülkesi olan Kırım için haydi haydi aynı şeyi düşünebilirlerdi.

Çok sıkı menfaatler, ırk, dil, din ve mezhep, kültür birliği, birlik olmanın kudreti, Kırım'ı Istanbul'a ayrılmaz bağlarla perçinlemişti. Kırım'ın Osmanlı birliğinden ayrılmasına imkân ve ihtimal yoktu. Ancak iç bağımsızlığını ve mahallî geleneklerini korumakta çok kıskançtı. Karamanoğulları gibi Anadolulu ve Oğuz Türkü bir hânedânın bile geçen asırlarda Osmanlılar'a karşı davranış ve tutumları hatırlanırsa, Kırımlılar'ın psikolojisi daha iyi anlaşılabilir. Bir de Kırım Hânları'nın eskiden beri unulmaz bir illetleri vardı. Cengiz, onlar için tarihin en büyük adamıydı ve hiçbir hânedan, Cengiz hânedânından üstün ve asil olamazdı. Daha ileri gidip, Osmanoğulları'nı sonradan görme bir aile şeklinde düşünen Giraylar bile vardı. Tarihte hiçbir hânedânın kazanamadığı bir prestij derecesine erişen Osmanoğulları için bu kıskançlığı da, insan psikolojisine aykırı bulmamak icab eder. Tarih boyunca hiçbir hânedân, dünyanın birinci devleti sıfatını bu derece uzun muhafaza eden bir siyasî teşekkülün başında kalmamıştır.

İşte bu psikolojik ortamın zavallı bir esiri olan ve şüphesiz Türk tarihinin en tipik vatan hainlerinden biri bulunan Murad Giray Hân, düşmanın Tuna köprüsünden geçmesine seyirci kaldı. İstiyordu ki, Kara Mustafa Paşa, Viyana fâtihi olmasın ve Osmanlılar'ın gururu kırılsın. Durumun bundan çok daha büyük ve ileri bir vehâmeti olduğunu kestiremedi. Bu ihânetin Macaristan'ın kaybı ve Türk cihan imparatorluğunun prestijinin sarsılmasıyla neticeleneceğini anlıyamadığı muhakkaktır. Bir sipahi subayının oğlunun kendisi gibi Cengiz'in 18. kuşaktan torununa ve daha nice hükümdara emir vermesini hazmedemiyen Murad Giray'ın, Viyana bozgununun, hattâ İslâm âleminin üstünlüğünün son bulduğunu gösteren ilk büyük işâret olduğunu kestirememesi tabiîdir.

Viyana muhâsarasına bizzat katılmış olan müstakbel silâhdâr, büyük tarihçi Fındıklılı Mehmed Ağa bile, Merzifonlu'ya diş bilemesine rağmen, Han'ın ihânetini acıklı bir şekilde anlatmaktadır (II, 82) :

«Hân Hazretleri, ibtidây-ı muhâsaradan beri Tatar askeriyle

Bec'den (Viyana'dan) 6 sâ'at yukarı nehr-i Tuna üzre taş İskender (Insburg) Köprüsü muhâfazasına me'mûr idi. Nemçe ve Leh askerin köprü başına geçirtmemeğe kaadir iken, mânî' olmayıp fevc fevc cümlesi geçip, asâkir-i İslâm üzerine yürüdüler. Ol gün kendisi köprüye nâzır bir mürtefî' mahalde kamçı elinde tâzyânesiyle kabzasın avucuna sıkmış ve elini böğrüne komuş at üzre durup Küffâr'ın (köprüden) geçdiğin seyr ederdi. İmâmı yanına varıp : «Hân'ım, şu bölük bölük geçen Küffâr'ı kırdırsanız artık gerisi munkatı' olmaz mı idi?» dedikde, «Behey Efendi, sen bu Osmânlı'nın bize etdiği cevri bilmezsin; ancak bizi bir hâle kodular ki, yanlarında Eflâk ve Boğdan keferesi kadar rağbetimiz kalmadı; bu düşmenin cem'îyet (toplanmasını) ve hareketin (i) kaç def'adır (Serdâr-ı Ekrem'e) yazıp bildirdim... İnâdından dönmeyip (vazgeçmeyip) söz geçiremedim, hezâr gûne yazdığı itâb-âmîz cevâblar ile gönderdiği mektûblarında kokmuş bârgîr eti yediğimize varınca yazmış, inşâ'Allaahü Ta'âlâ bu düşmenin def'i, yanımda (benim için) lâ-şey (çok kolay) idi; ve bilirim ki, dînimize de düşmez, ihânetdir; lâkin gayret (asaletim) beni komadı; anlar (Osmanlılar) da görsünler, kendilerin kaç akçalık âdem imiş; Tatar kadrin bilsinler» deyip atın tepdi (sürdü) ve Tatar askerin alıp Küffâr'ın önüne düşüp... oyalanarak, bugün (19 ramazan = 11 eylûl cumartesi) asra karîb (ikindiye yakın) Bec (Viyana) altında Orduy-ı Hümâyûn'a gelip doğru Serdâr-ı Â'zam otağı'na indi ve düşmenin vâkı' hâlin (köprüyü geçtiğini) söyledi».

11 eylûl fâciası, işte bizzat Kırım Hanı'nın itiraf ettiği gibi böyle geçti ve kendi imamının ikazı bile Murad Giray'ın ihânetine mâni olamadı. Bir gün önce Eflâk ve Boğdan voyvodalarıyla Saruhan (Manisa) sipahilerini ön safta bırakan Serdâr-ı Ekrem, Bosna beylerbeyisinin kumandasındaki sâir birlikleri, Viyana önüne çekmişti. Aynı akşam, sağ kanattan Rumeli Beylerbeyisini muhâsara mevzilerinden çıkartarak açık muhârebe nizamı aldırdı. Düşmanın köprüyü geçtiği ertesi gün, beş yerden lâğım (tünel) kazılıp patlatılmak ve kale muhtemelen düşmek üzereydi ki, ikindiye doğru gelen Han, Fındıklılı Mehmed Ağa'nın yukarıda anlattığı gibi, hiç utanmadan, müttefik ordunun İskender Köprüsü'nü geçmiş ve geçmekte olduğunu Serdâr-ı Ekrem'e haber verdi. Birkaç günlük bir mühletten başka birşey düşünmiyen Kara Mustafa Paşa, şaşkınlık içinde kaldı ve ihânete uğradığını anladı. Ancak Kırım kuvvetlerini büsbütün gözden çıkaramadığı için, o anda Murad Giray'a bir şey söylemedi. Akşam olunca düşman ordusu, Kahlenberg (Alamandağı) bağlarına inmiş ve mevzi almıştı. Or-

dularını gören Viyana müdafileri, top ve fişek atarak şenliğe başlamışlardı.

Kahlenberg (Alamandağı) Meydan Muharebesi, Viyana Bozgunu ve Muhasarının Kaldırılması (12 Eylûl 1683)

12 eylûl 1683 cumartesi sabahı, Hicret'in 1094 yılının 20 ramazanına rastlıyordu; 11 gün sonra bayramdı. Türk Cihan imparatorluğunda bu defa bayram topları nasıl gürliyecekti? Tarihin karanlıklarından beri alıştığı zafer sayhalarıyle mi, bozgun ordunun mâtem feryatlarıyle mi? Türk milletinin kaderi bir def'a daha, bu kere Batı Roma imparatorluğunun taht şehri önündeki sevimli bağların içinde geçecek vuruşmada düğümleniyordu.

Yazın son günleriydi. Mevsim yağmurları başlamıştı. Hava sisli ve ılıktı; saat ilerledikçe ısı artıyordu. Başkumandan Kral Sobiesky, yanında sevgili oğlu olduğu hâlde savaşın başladığını işâret etmek üzere top atışı yaptırmıştı ama Müttefikler, gaayet ihtiyatla, âdetâ korkarak yanaşıyorlardı. Sobiesky, yanında büyük - hetman (başbakan) Jablonowsky olduğu halde, Müttefikler'in sağ kanadının başındaydı. Leh tümenlerine Seniawsky, Leszinsky, Lanckoronsky, Potocky ve Rzewusky kumanda ediyorlardı. Sol kanadın başında, I. Leopold'ün başkumandanı olan Alman hükümdarlarından Lorraine (Almanca: Lothringen) dukası Charles (Almanca: Karl) bulunuyordu. Bu kanattaki tümenlere şunlar kumanda ediyordu: Baden markisi Hermann, Baden markisi Ludwig, Kont Caprara (Istanbul büyükelçisinin kardeşi), Kont Leslie, Salm Prensi, Croy Dukası, diğer Croy Dukası, Prens Lubomirsky, Kont Mercy, Kont Taaffe. Bunların son ikisi müstesna, hepsi mareşal rütbesinde asker ve çoğu küçük Alman hükümdarları idiler. Bu kanatta, çeşitli hânedanlardan tam 33 prens bulunuyordu. Bunların arasında, müstakbel başkumandan ve büyük asker Eugène de Savoie da göze çarpıyordu ki, henüz 19 yaşında bir delikanlıydı. Orta kanada Bavyera Elektörü kumanda ediyor ve Saksonya Elektörü, ona muâvinlik yapıyordu; bu ikisi, en mühim Alman hükümdarlarındandı. I. Leopold'ün 3. zevcesi ve müstakbel I. Joseph'in annesi olan İmparatoriçe Eleonora'nın 5 erkek kardeşi, Neuburg prensleri Johann-Wilhelm, Karl-Philippe, Ludwig-Antoine, Alexander-Sigismund ve Franz-Ludwig, Elektörler'in kurmay subayları olarak bu kanatta bulunuyorlardı. Bu kanadın tümen kumandanları şunlardı: Eisenbach-Weissenfels Dukası, Sachsen-Lauenburg Dukası, Braunschweig-Luneburg Dukası, Würtemberg Dukası, Holstein Dukası ve Pfalzneuburg Dukası.

Bunların hepsi, Alman hükümdarları idiler. Diğer kumandanlar arasında Bayreuth Prensi, Waldeck Prensi, Mareşal Golz, Mareşal Flemmingen, Mareşal Rabatta, Mareşal Dünewald, Baron von Leihe, Baron von Degenfeld, Orgeneral Bannau, Orgeneral Steinau, Orgeneral Thüngen, Orgeneral Runpel, Orgeneral Münster, Tümgeneral Gondola, Tümgeneral Palffy vardı.

«Bu güzel bir orduydu ve 12 eylûl 1683 günü, güzel bir gündü» diyor Avusturyalı büyük tarihçi Baron von Hammer (XII, 114).

Sabahın erken saatlerinde iki büyük ordu birbirine iyice yaklaşmıştı. Türkler'in yürüyüşleri ağır, düşmanınki biraz daha hızlıydı. İki taraf da ihtiyatlıydı. Türkler, Viyana'yı alamamak dolayısıyla üzgün, yorgun ve bıkkın, düşman ise, İskender Köprüsü'nü bir tek askerinin burnu kanamadan geçebildiği için, bahtiyar, cesur ve şımarık, Viyana'yı kurtarmaya ve Hıristiyan şerefini ezdirmemeye azimliydi. Sobiesky, inisyatifi Türkler'e bırakmadı ve derhal taarruza geçti. Arkasından Lorraine Dukası, Budin beylerbeyisi Vezir Koca İbrahim Paşa'nın kumanda ettiği Türk sağ kanadına çattı. Sobiesky, tümenlerini ormanlardan, bahçelerden ve yamaçlardan ansızın çıkartarak Kırımlılar'a taarruza geçti. Ganimetlerini kurtarmaktan başka hevesleri olmıyan Kırımlılar, dağıldılar. Bu Müttefikler için hayırlı bir başlangıçtı. Maamafih daha ilk dakikalarda Croy Dukası yaralandı ve kardeşi Prens Maurice vurularak öldü. Yeniçeriler'in iyi savaşmadıklarını gören Serdâr-ı Ekrem, biraz daha ileri saflara geçti ve Viyana varoşlarından muhârebe alanına, Türkler'in «Alamandağı» dedikleri Kahlenberg'e kadar uzanan dağlara ateş verdirdi. Ancak Yeniçeriler'in gayretsizliği devâm etti. Avusturya ve Sakson birlikleri, bugün de «Türk Tabyası» diye anılan mevkı'de 10 Türk topunu ele geçirdiler. Fakat Serdâr-ı Ekrem ve kâhyasının ön saflara geçerek askeri teşçi etmeleri üzerine orta kanatta Türk üstünlüğü bâriz bir şekil aldı. Bavyera ve Saksonya Elektörleri, Türk taarruzuna dayanamıyan süvari tümenlerini geri çekerek piyâde tümenlerini ileri sürdüler. Saat 12'ye doğru iki tarafın top ateşi en kesif dereceyi bulmuş ve hangi tarafın üstün olduğu ve zaferi elde edeceği henüz anlaşılamamıştı.

Türk sol kanadına kumanda eden Vezir Sarı Hüseyin Paşa'nın durumu nâzikti. Karşısında Kral Sobiesky olan Paşa, emri altındaki Murad Giray'ın birliklerinin çok farkedilir bir halde olan gayretsizlikleri karşısında sıkışmıştı. Kırımlılar, yalnız ölmemek ve zengin ganimetleriyle sağ olarak yurdlarına dönebilmek için

vuruşuyorlardı; zaferi kazanmak gibi bir gayeleri yoktu. Murad Giray ise, muzaffer bir Kara Mustafa Paşa'nın, İskender Köprüsü ihânetinden dolayı başını hemen muhârebe meydanında kestireceğinden şüphe bile etmiyordu. Murad Giray'a göre Osmanlılar ve serdârları, biraz da mağlûbiyetin acısını tadıp «Tatar kadrini bilmeli» idiler. Yalnız Hacı Giray, Merzifonlu'nun savaştan sonra amca oğlu olan Murad Giray'ı behemehal değiştireceğini bildiği için, han olmak ümidiyle (ki bu ümid gerçekleşmiştir) iyi döğüşüyordu. Sağ kanada gelince, bu kanattaki ihtiyar vezir Koca İbrahim Paşa'nın da Merzifonlu ile arası son derece bozuktu. Öyle ki, Merzifonlu, bozguna sebep olur diye onu önceleri geride bırakmış, ancak son günlerde sıkışınca muhârebe meydanına çağırmıştı. Maamafih kanadın kumandasını, ortada Merzifonlu'nun da büyük takdirini kazanmış Vezir Kara Mehmed Paşa gibi genç, cesur ve muktedir bir kumandan varken, sırf daha kıdemlidir diye İbrâhim Paşa'ya vermek, Serdâr-ı Ekrem'in hatâları arasında kaydedilmek lâzımdır. İşte bu İbrahim Paşa, öğleden az sonra, daha ortada en küçük bir bozgun alâmeti yokken ve büyük bir meydan muhârebesinin tabiî safhaları cereyan ederken, maiyyetindeki bir kısım askerle, Yanıkkale'ye doğru çekildi. Bu, tam bir ihânetti ve İbrahim Paşa'nın korkaklığından değil, Viyana muhâsarasına muhâlif olduğu için kendisini sevmediğini bildiği Sadrâzam'ı mağlûbiyete uğratıp makamını muhâfaza edebilmek endişesinden doğan bir ihanetti.

İbrahim Paşa'nın ihâneti, Türk sağ kanadının çökmesi ve merkezle birleşmesi neticesini doğurdu. Bunun üzerine düşman, bütün gücüyle Türk merkezine yüklendi. Saat 4'te, Türkler'in durumunun tam mânâsiyle nâzik bir safhaya girdiği tahakkuk etti. Çünki sol cenah da, Kırımlılar'ın yarısından fazlasının ganimetleriyle muhârebe meydanından kaçmaları üzerine çökme derecesinde zayıflamıştı. Şimdi Kara Mustafa Paşa, zafer şevkıyle büsbütün gayrete gelen düşmana karşı Kapıkulu askeri ve Tımarlılar'la karşı durabilecek miydi? Serdâr-ı Ekrem'in de, bir seri ihânetle mânevîyatı sarsılmış, emirlerinin tatbik edilmediğini görüp zaferden ümidini kesmişti.

Saat 4'te Sobiesky ve kayınbirâderi Maligni, zaferi elde edebileceklerine inanmış vaziyette tümenlerini teşci ediyorlardı. Orta cenahta da Türkler, fazla birşey yapmıya muktedir değillerdi. Bu cenahtaki Türk askeri, muhâsara boyunca ellerine geçen binlerce fıçı şarabı içip binlerce esir kadınla düşe kalka, dehşetli bir rehavete dûçar olmuşlardı. Akşam saat 7'de Serdâr-ı Ekrem, hiçbir ümid kalmadığını anlamış, ordusunu kurtarabilmek için ânî ric'at emri

vermişti. Muhârebeye devam hâlinde Türk birliklerinin büsbütün kırılacağını anlıyan Kara Mustafa Paşa, bu sırada düşman Türk ordugâhına çok yaklaşmış olduğu için, ordugâhı kurtarmaktan da ümidini kesmişti. Onun için, Müttefikler'in işgaline geçen Türk ordugâhındaki bütün ağırlıklara kaybolmuş gözüyle bakılabilirdi.

Saat 7'de Viyana kurtulmuştu (Hammer, XII, 115).

Serdâr-ı Ekrem'in muhteşem bir saray hâlindeki otağı, 5.000 çadır, 300 top, Ordu arşivleri ve pekçok ağırlık, düşmanın eline geçti. Osmanlı devleti kurulduğundan beri, Timur hâriç, hiçbir düşman, Osmanlı Türkleri'nden bu kadar ağır ganimet ele geçirememişti. 10.000'e yakın Türk şehîd düşmüştü. Yaralılar da birkaç bindi. Düşmanın zâyiâtı da aynı mıktarlara ulaşıyordu. Serdâr-ı Ekrem, esîr olmak ihtimaliyle yüzyüze gelmeden mevkıini terketmemişti; onun için hiçbir şekilde gayretsizlikle itham edilemez (Necati Tacan, *İkinci Viyana,* 28). Bu anda Viyana sûrlarında ikişer metre eninde 6 gediğin açılmış ve bu gediklerin Türk askerinin girebilmesi için biraz daha genişletilmek üzere lâğımlar kazılarak atılmaya hazır vaziyette bulunduğunu söylemek lâzımdır. Atılamadan kalan bu lâğımları muzaffer düşman, hayret ve dehşetle seyretmiştir. Binaenaleyh Murad Giray'ın ihâneti olmasaydı Kara Mustafa Paşa'nın Viyana'yı alacağı muhakkaktı. Hattâ Romanyalı büyük tarihçi Iorga'nın bulduğu Leh vesîkalarına göre Murad Giray, Sobiesky ile muhâbere etmiş ve savaşmadan çekileceğine dair Lehistan Kralı'na söz vermiştir. Bu ihânet, hiçbir şeyin kurtaramıyacak gibi göründüğü Viyana'yı kurtarmıştır.

Kara Mustafa Paşa, felâketin derecesini anlamış ve mağlûbiyet, mağrur mizacına ağır gelmişti. Akşama doğru şehîd olmak için elindeki mızrakla birkaç defa düşman saflarına dalmışsa da, kâhyası Osman Ağa, şehîd olursa ordunun mahvolacağını ve başsız kalacağını söyliyerek Serdâr-ı Ekrem'i ric'ate iknâ edebilmişti. Düşman, bir taraftan zayiatının ağırlığından, diğer taraftan Türkler'i ümitsizliğe sevkedip kırılmaktan korktuğundan, nihâyet Türk ordugâhını yağmalamak hırsından dolayı, Osmanlı ordusunu tâkıyb etmedi. Osmanlılar, Yanıkkale'ye doğru rahat bir şekilde çekildiler. Ancak ağırlıklarını bırakmışlar, kolay taşınabilecek 81.000 esirle pek değerli ganimet mallarını berâberlerinde Türkiye'ye sokmaya muvaffak olmuşlardı.

Müttefikler, Türkler, Viyana'nın 4 saat uzağındaki Leitha suyunu geçerken Osmanlılar'a çok büyük zâyiat verdirebilirlerdi. Lehistan Kralı ve Lorraine Dukası, bu fırsatı yakalıyamamakla itham edilmişlerdir. Ancak Viyana'nın kurtarılması sevinci bütün

Avrupa'yı öylesine sarmıştı ki, bu konuda yüzlerce eser yayınlanıyor, Avrupa saraylarında şenlikler yapılıyor, her milletten Hıristiyanlar birbirlerini tebrik ediyorlardı. Ayrıca Osmanlı ordusunun imha edilememiş olması, kimseyi müteessir etmedi.

Daha o gece, Viyana'nın bir avuç kalmış garnizonu, imparatorluk kuvvetlerine kapıları açtı. Şehrin kahraman ve ihtiyar müdafii Kont Starhemberg, yaralıydı. Askerinin üçte ikisini kaybetmişti. Souches Kontu, Leslie Kontu, Walter Baronu, Kottolinsky Baronu, Galenfels Baronu, istihkâm generali Rümpler gibi en değerli kumandanları ölmüştü. Güneş batarken Serdâr-ı Ekrem'in otağına giren Sobiesky, sevgili kraliçesine, zaferini anlatan ünlü mektubu yazıyor ve serdârın otağını, Avrupa saraylarından daha muhteşem ve zengin olarak tavsif ediyordu. Şöyle diyordu : «Vezirin otağındaki ihtişam, zenginlik ve ince zevkı anlatmakta aciz duyuyorum; otağın içinde banyolar, küçük bahçeler, çeşmeler ve kuşlar var... Elime geçen en zengin ganimet eşyası arasında elmaslara boğulmuş bir kemer, elmaslı iki cep saati, yakutlar, inciler, gökyakutlar, en değerli seccade ve halılar ve daha yazamadığım bin çeşit hârika var. Yeryüzünün en güzel ziblin (samur) kürklerini de unutmamalıyım. Ancak ordu hazinesini ele geçiremedim; herhalde Türkler kaçırdılar. Yukarıda tavsif ettiğim şeyler, hep Serdâr'ın şahsî eşyasıdır».

Türkler'den kurtarılanlar arasında, Lehistan'ın Istanbul büyükelçisi Prosky ile Almanya'nın Istanbul maslahatgüzarı von Khuniz de vardı. Keza Türkler'in berâberlerinde götüremedikleri Avusturya'nın şurasında, burasında esîr edilmiş 600 genç kız ve delikanlı da kurtarıldı. Collonitz Piskoposu, bunları ailelerine göndermek görevini üzerine aldı. Ancak Türk ordusu çekilirken, Avusturya'nın her tarafından toplanmış en seçkin 81.000 genç kız, kadın ve erkeği, beraberinde götürmüştü (Hammer, XII, 119).

İşte 12 eylûlü 13 eylûle bağlıyan gece, iki tarafın durumu bu merkezdeydi. Türk ordusu, Leitha suyunu güneydoğuya doğru güney kıyısından tâkıyb ederek Yanıkkale'ye gidiyordu. Yanıkkale, Almanlar'ın elinde olduğu için, Budin'de toplanılacaktı. Viyana - Budin arasında 10 günlük yol vardı. Bu yolun ilk saatlerini Türkler, karanlık bir yaz sonu gecesinde Küçük Alföld ovasında ilerliyerek geçiriyorlardı. Bu, güneye ve doğuya doğru bir çekilişti. Ve uzun bir yürüyüştü. İki buçuk asır devâm edecekti.

İkinci Viyana Muhasarası Hakkında Netice

Sadrâzam ve Serdâr-ı Ekrem Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın hatâları, sonradan şu maddeler üzerinde toplanmıştır : Viyana'-

nın kendiliğinden, zamanın devletlerarası hukukuna göre «vire ile» teslim olmasını beklemiş, cebren düştüğü takdirde güzel şehrin, emsalsiz saraylarının ve hazinelerinin, tarihî âbidelerinin zarara uğrayacağını düşünmüştür. Halbuki savaşta bu gibi hislerle hareket etmek doğru değildir. Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa —ki bizzat Viyana kuşatmasına genç yaşında katılmıştır— gibi Kara Mustafa Paşa'ya diş bileyen tarihçiler, bunu, Serdâr-ı Ekrem'in malûm mal toplama hırsına hamletmektedirler. Diğer bir hatâ, ordusunu geniş ülkelere dağıtması ve bütün kuvvetini Viyana üzerinde toplamamasıdır ki, bu da şehrin kendiliğinden düşmesini beklemek fikrinden ileri gelmiş olabilir. Halbuki ganimete doymayı bilmez bir hâle gelmiş olan asker, Viyana muhâsarasında, meselâ Kandiye muhâsarası ile uzaktan bile mukayese edilebilecek bir zâyiat verilmediği halde, Avrupa'nın Istanbul'dan sonraki bu ikinci ve sonuncu imparatorluk taht şehrini yağma arzusuyla yanıyordu. Diğer bir hatâ, Viyana derhal düşer zannıyla Budin'deki ağır muhâsara toplarının getirilmemiş olmasıdır. Kaanûnî de 154 yıl önce aynı hatâya düşmüştü; Kara Mustafa Paşa, şüphesiz bunu biliyordu ve aynı hatâyı tekrarlamaması icâb ederdi. Kaanûnî, çekilirken, pek kudretli ve sâdık akıncı ordusuna güveniyordu. Halbuki şimdi bu işi yapan Kırımlılar'a, ganimete doydukları derecede daha az itimad etmek îcâb ediyordu. Kaanûnî, Orta Avrupa'yı çiğneterek, tek askerinin burnunu kanatmadan çekilmişti. Mustafa Paşa'nın çekilmesi ise bozgun şeklindeydi. Ancak bu tenkid, iki çağ arasındaki Osmanlı ordusunun büyük kalite farkı dolayısıyla, Merzifonlu lehine hayli hafifletilebilir. Keza Mustafa Paşa'nın Viyana'yı yağma ettirerek diğer Avrupa şehirlerinin gözünü korkutmak istemediği, nihayet tarihî eşyayı Istanbul'a taşımak arzusunda bulunduğu da düşünülebilir.

Viyana muhâsarasına karşı koyan devletler, «bütün Hıristiyan Avrupa tarafından destekleniyordu» (Makkai, *Hist. de Transylvanie,* 252). Cihangir olacakken Kara Mustafa Paşa, basit sebepler, ihânetler ve tesadüfler yüzünden münhezim olmuştur. Ancak bu hususta Sobiesky ve Lorraine Dukası'nın azimlerini, Viyana müdâfilerinin cesâretini de ilâve etmek lâzımdır.

Viyana muhâsarası ile Türkiye devleti, Sultan Alparslan'ın 26 ağustos 1071 günü başlıyan taarruz ve genişleme hamlesini kaybetmiştir. Bundan sonra kâh duraklama, kâh gerileme, nâdiren ilerlemeyle geçen 1769'a kadar 86 yıllık bir devre başlar. 1769'da Türkiye, dünyanın birinci devleti olma vasfını kaybeder ve tam bir gerileme, hattâ çözülme ve yıkım devresine girer.

Bu 1683 yılını Orta Avrupa, asırlarca, hattâ günümüze kadar unutamamıştır. Almanlar, bu yıla «Türk Yılı» derler. 1933'te Viyana'nın Türkler'den kurtuluşunun 250. yıldönümü, Viyana'da, bütün dünyanın katıldığı bir törenle kutlanmış ve yüzlerce eser yayınlanmıştır.

13 Eylûl Günü

13 eylûl günü Türk ordusu, Yanıkkale'ye doğru yürüyüşüne devam etti. Lehistan Kralı, başta Bavyera ve Saksonya Elektörleri ile Lorraine Dukası olmak üzere yüze yakın hükümdar ve prensi yanına alarak 59 gün Türkler'e dayanan Viyana sûrlarını ve tabyalarını teftiş etti. Sonra at üzerinde şehri gezdi. Katedralde yapılan dinî törene katıldı. Viyana müdafii Kont Starhemberg, Lehistan Kralı'na, velîahdine, Bavyera Elektörü'ne, muhteşem bir ziyafet verdi. Birçok dil, bu arada Türkçe bilen, ilim ve san'at meraklısı Sobiesky, etrafına ilim ve san'at adamlarını toplıyarak görüştü (Hammer, XII, 119-20). Hammer, şöyle diyor (121-2) : «Hıristiyanlar bu derecede şerefli bir günü kutlarlarken, mağrur, cimri ve haris Kara Mustafa Paşa, çekilmesine devam ediyordu. Sırf cimriliği yüzünden, askeri şehri yağmâ etmesin diye Viyana'yı umûmî bir taarruzla düşürmeye teşebbüs bile etmemiş, kendiliğinden teslîm olmasını beklemişti». Kendiliğinden teslîm olan şehirler, yağmâ edilemezdi.

14 Eylûl Günü

14 eylûlde, Orduy-ı Hümâyûn Yanıkkale önlerine geldi. Budin beylerbeyisi Dâmâd Koca İbrahim Paşa burada orduyu bekliyordu. Kara Mustafa Paşa, Râşid'in tâbîrince (I, 420) «garaz-ı nefsi içün meydân-ı harbden azm-i râh edip cümleden evvel firâra ıkdâmı bâis-i inhizâm (bozguna sebep)» olan İbrahim Paşa'yı otağına çağırdı. Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa da şöyle diyor (II, 88) : «Budin beylerbeyisi Vezîr Koca İbrâhîm Paşa, cümleden mukaddem (önce) bozulduğundan gayri (başka) (Serdâr-ı Ekrem'in emri olmaksızın kaçarak) bir gün evvel Yanıkkal'ası sahrâsına geldiği haber-i hücnet-eseri resîde-i sem'-i âsafî olmakla (Sadrâzam tarafından duyulmakla) ... 'ibret-i â'lem içün katli muktezîdir' dedi». Ancak, Kara Mustafa Paşa'yı bozguna uğratmak için ortada hiçbir askerî sebep yokken şeref meydanını terkedip Türk ordusunun üç kanadından birinin çökmesine ve muharebenin nihâî olarak kaybına sebep verecek kudreti nefsinde bulan «Koca Vezir», başkuman-

dana «hasteyim, varamam; fermânları ne ise buyursunlar» (Silâhdâr, II, 88) cevabını vermiye cesâret etti. Serdâr-ı Ekrem, çavuşunu (yâverini) tekrar gönderip, «eğer haste ise arabaya binip gelsin; müzâkere olunacak umûr vardır» dedirtti. Bunun üzerine İbrahim Paşa, bütün bu olayların görgü şâhidi olan büyük tarihçi Silâhdâr Mehmed Ağa'ya göre «atına süvâr olup (binip), hezâr bîm-i cân ile pîşgâh-ı otağ-ı serdârîde inip berk-i hazân gibi lerzân olarak (sonbahar yaprağı gibi titreyerek) gelip dâmen-bûs eyledi (serdârın eteğini öptü)». Haklı bir asabiyet içinde olan Kara Mustafa Paşa : «Koca (ihtiyar) mel'ûn seni, dedi; bu kadar zamândan beri pâdşâhımızın vüzerâsı beyninde (arasında) 'gayret-ü hamiyyeti vardır' deyü serefrâz tutardık; bu def'aki tabur mukaavemetinde (meydan muhârebesinde) cümleden evvel firâra yüz tutup bütün asâkir-i İslâm'ın hezîmetine bâis-i küllî (tam mânâsiyle sebep) olup, bundan sonra bu mûcib-i katl olacak cerâimin (cürümlerin) mülâhaza etmeyip... gelip çadırında oturursun» deyü serzenişler eyledi.» Derhal başını vurdurdu ve yerine Diyâr-ı Bekr beylerbeyisi (Güneydoğu Anadolu umûmî valisi) Vezir Kara Mehmed Paşa'yı, Budin eyâletine getirdi.

İbrahim Paşa, ne korkaktı, ne de kaabiliyetsiz bir askerdi. Uzun hayâtı boyunca pekçok defa kumanda kabiliyetini olduğu kadar cesâretini de göstermiş, 3 defa bulunduğu Budin beylerbeyiliğinde Almanlar'a kan kusturmuştu. Muhârebe meydanından kaçmak ve dünyanın o tarihe kadar gördüğü en büyük harb makinesinin bozulmasına sebeb olmak gibi aklın zor kabûl edebileceği bir ihâneti göze almasına sebep, kıskandığı, kızdığı ve korktuğu Sadrâzam'ın askerî ve siyâsî hayâtının mahvolmasını sağlamaktı. Binaenaleyh bu sebep muvacehesinde İbrahim Paşa'nın ihâneti hafiflememekte, bilâkis ağırlaşmaktadır. Çünki askerî kaabiliyet ve cesâret bir insanın elinde değildir. Tesâdüflerin sevkıyle askerî kaabiliyeti ve cesareti olmıyan bir adam da büyük kumanda mevkilerine kadar yükselebilir. İhâneti, rakîbini yıkmak için göze almak, millete, dine, hükümdara şüphesiz en ağır ihânettir. Üstelik İbrahim Paşa, delikanlı iken orduya girmiş, en küçük subaylıktan vezirliğe kadar yükselmiş, pâdişâhın kızkardeşiyle evlenmiş, yarım yüzyıl devlet hizmetinde bulunmuş bir adamdı. İhânet için, Murad Giray'ı ihânete sürükleyen sebepler bile bahis konusu değildi. Meydan muhârebelerinde koca imparatorlukların istikbali için kumar oynandığını böyle bir vezirin bilmemesine imkân yoktu. Hammer de (XII, 122-3), İbrahim Paşa'nın ihânetini tebarüz ettirmektedir. Üstelik İbrahim Paşa'nın başı vurulmadan önce çavuşbaşına (hunkâr seryâveri) söylediği şu

sözler karşısında, insan sâdece hayret edebilmektedir: «pâdşâhımıza söyle, telâfî-i mâ-fât edecek (kaybımızı telâfi edecek) ancak budur (Mustafa Paşa'dır), azl etmesin!». Bu söz, İbrahim Paşa'nın belki son ânında ihânetinin derecesini anlayıp mânevî sorumluluk duygusuyla titrediğini gösterir. Devleti büyük bir bozgunun neticelerinden kurtaracak tek adamın Merzifonlu olduğunu tasdik etmesi, başka birşeyle açıklanamaz.

Orduy-ı Hümâyûn, Yanıkkale sahrâsına erişip İbrahim Paşa îdâm edilirken, Viyana'nın bütün kiliseleri çan çalmıya başlamıştı. Çanları duyan en yakın meskûn yerlerin kiliseleri, Viyana'yı taklid etmiye başlıyorlardı. Bu sûretle birkaç gün içinde, Avrupa'nın en uzak yerlerine kadar Hıristiyan âleminin Türk tehlikesinden kurtulması şerefine devamlı çanlar çalmaya başladı.

15-21 Eylûl Günleri

Merzifonlu, Yanıkkale sahrâsında 3 gün kaldı. Bu kısa müddet içinde ordusunu tamâmen inzibat altına aldı. 17 eylûlde Budin'e doğru Yanıkkale önlerinden hareket etti. Budin beylerbeyisi olan Vezir Kara Mehmed Paşa'nın yerine Diyâr-ı Bekr eyâletine Erzurum beylerbeyisi İbrahim Paşa'yı, Erzurum'a da Silâhdâr Hüseyin Paşa'yı getirdi. Bu sıralarda akıncıların bir kısmı, hâlâ Güney Avusturya'yı, Stirya'yı altüst etmekte devam ediyorlardı. Mustafa Paşa, bunlara düşman topraklarını boşaltmaları için emir gönderdi. Avusturya'nın Stirya ve Burgenland eyâletlerindeki Türk kuvvetlerinin başında üç beylerbeyi (orgeneral) vardı. Dağınık olan bu kuvvetler, Avusturya'nın Viyana'dan sonra en büyük şehri olan ve Kaanûnî devrinde bir ara işgal edilen Graz yakınlarında toplanmıya başladılar. Dietrichstein Kontu kumandasında gönderilen bir Alman ordusu, sâdece 3.000 kişi tarafından savunulan Graz'ın tehlikeye düşmemesi için, Limbach, Neuhaus, Fehling şehirlerini işgal edip yakan Türkler'in üzerine gönderildi. Radkersburg'un kuzeyinde Klech'te geçen meydan muhârebesinde 300 şehîd veren Türk akıncıları, Kanije'ye doğru çekilmiye başladılar (Hammer, XII, 124-5).

Orduy-ı Hümâyûn, Kara Mustafa Paşa'nın idâresinde Budin'e doğru çekilirken, Kara Mehmed Paşa ile Murad Giray Han, açık bir mesafeyle arkadan geliyor, düşmanın bir sürpriz taarruzunu gözlüyorlardı. Ancak Kırımlılar'ın çoğu hanlarından izinsiz yurdlarına döndükleri için, Murad Giray'ın pek az bir kuvveti kalmıştı.

Orduy-ı Hümâyûn'un Budin'e Varması (22 Eylûl 1683)

Orduy-ı Hümâyûn, sonbaharın ilk günü, Budin'e (Budapeşte) vardı. Merzifonlu burada 16 ekime kadar 24 gün kaldı. Murad Giray'ı, ilk fırsatta îdâm ettirmek üzere şimdilik azletti. Alamandağı meydan muhârebesinde kahramanca savaşan amcasının oğlu Hacı Giray'ı, Kırım hanı yaptı. Erdel, Eflâk ve Boğdan voyvodalarını, askerleriyle berâber ülkelerine yolladı. Sınır kalelerinin garnizonlarını takviye etti. Budin'de büyük mühimmat bıraktı. Yeni tâyinler yaptı. Serdâr-ı Ekrem, henüz Budin'de iken, Vezir Kara Mehmed Paşa, Ciğerdelen meydan muhârebesini kazandı. Serhadde bir toprak kaybı olmıyacağına inanan Merzifonlu, kışlamak üzere Belgrad'a çekilmiye ve baharda Viyana bozgununu telâfî etmek üzere tekrar sefere çıkmıya karar verdi.

Ciğerdelen Zaferi (7 Ekim 1683)

Müttefik ordu, Türkler'den sefer mevsimi geçmeden birşeyler koparabilmek için, Viyana'dan ayrıldı. Çünki bu âna kadar ancak Avusturya ve Viyana kurtarılmıştı. Yoksa Viyana'da ele geçen Türk ağırlıklarıyla mukayese edilemiyecek derecede büyük ganimet ve 81.000 esîr, Türkiye'ye götürülmüştü. Alamandağı muhârebesinde müttefik zayiatı da Türk zayiatı derecesindeydi. Almanya, henüz kârda değil, zarardaydı. Müttefik ordu, Tuna'yı kuzey kıyısından doğuya doğru tâkıyb ederek Bratislava'ya geldi. Kral Tökeli, Bratislava'yı tahliye etmiş, Slovakya'nın en doğusundaki Kaşa'ya (Kosice) çekilmişti. Müttefikler, Bratislava'da güneye doğru Tuna'yı geçtiler. Nehrin güney kıyılarını doğuya doğru tâkıyb ederek Yanıkkale'ye (Györ/Raab) geldiler. Burada Raba çayını da doğuya doğru geçip Türk topraklarına girdiler. Doğuya doğru Tuna'nın güney kıyılarını tâkıybe devam ettiler. Hedefleri, Estergon (Almanca : Gran, Macarca : Esztergom) kalesi idi. Budin'in kapısı olan bu kale, Tuna'nın güney kıyısında olup, karşı kıyıda Tökeli'nin elinde bulunan Slovakya başlıyordu. Ancak Estergon kalesinin Tuna'nın kuzey kıyısı üzerinde, Türkler'in «Ciğerdelen», Almanlar'ın «Parkany» dedikleri bir varoşu vardı ki, bu küçük, fakat ehemmiyetli kale, ufak bir Türk garnizonu tarafından savunuluyordu. İşte Budin beylerbeyisi Vezir Kara Mehmed Paşa, Estergon'u kapatmak için, Ciğerdelen'e geçip düşmanı büyük bir cesâretle beklemiye başlamıştı. Lorraine Dukası, Estergon yakınlarında Kral Sobiesky'den ayrılmıştı. Sobiesky, büyük kısmı Leh, bir kısmı Alman olan 60.000 kişilik ordusuyla, Ciğerde-

len önüne geldi. Mehmed Paşa'nın 30.000 askeri vardı. Fakat Lehliler'in Almanlar derecesinde iyi muhârib olmadıklarını bilen Paşa, Viyana'nın halâskârı olan Lehistan Kralı'na karşı meydan muhârebesi vermekte mahzur görmedi.

7 ekim 1683 günü, insiyatifi Sobiesky'ye bırakmak istemiyen Kara Mehmed Paşa, koruluklar arasında birden Leh ordusunun karşısına çıktı. Şaşıran ve Türk ordusu için keşif yaptıracak zaman bulamıyan Sobiesky, karşısında 30.000 kişi olduğundan habersizdi; büyük Türk ordusuyla Serdâr-ı Ekrem'in karşısına çıktığını sandı. Devrinde Avrupa'nın en iyi askerlerinden sayılan Kral'ı Mehmed Paşa, bu şartlar içinde rahatça bozdu. Pekaz zâyiat veren Türkler karşısında Lehliler, 10.000 ölü bıraktılar. Bir ara Sobiesky ile oğlu esîr olma tehlikesi bile geçirdiler. Bunun üzerine Kral, ric'at emri verdi. Denhoff Kontu gibi en değerli kumandanlarını kaybeden Sobiesky, Ciğerdelen önünden çekilerek, Estergon'a taarruz edebilmek için Alman ordusuyla birleşmek lüzumu olduğuna inandı. Dünewald Kontu'nu Lorraine Dukası'na göndererek, yakında bulunan imparatorluk başkumandanını imdadına çağırdı.

İki gün sonra Lorraine Dukası, Sobiesky'nin ordusuyla birleşti (9 ekim). Müttefik ordunun sağ kanadına Baden Markisi kumanda ediyordu. Bu kanatta 9.000 Alman atlısı, 7.200 Alman piyâdesi ile bir Leh tümeni vardı. Sol kanatta Lorraine Dukası'nın büyük kuvvetleri bulunuyordu. Viyana müdafii Kont Starhemberg, Croy Dukası, Dünewald Kontu, Palffy Kontu, Taaffe Kontu, bu kanatta idiler. Ortada Sobiesky, 3 kolordu ile yer almıştı. İki kolorduya bizzat Sobiesky, birine de başbakanı Jablonowsky kumanda ediyordu. Kara Mehmed Paşa'nın sürpriz taarruzunu taklid eden Sobiesky, aynı gün (9 ekim) Türkler'e taarruza geçmeye karar verdi. Bu müddet içinde Türkler'in sadece 30.000 kişiden müteşekkil olduğu, Serdâr-ı Ekrem'in Orduy-ı Hümâyûn ile Budin'de bulunduğu öğrenildiği için, Mehmed Paşa'nın durumu son derecede nâzik, bir bakıma ümitsizdi. Çünki 30.000 kişiyle 150.000 kişilik büyük orduya karşı çıkacaktı. Bu durumda tedbir, karşı yakaya geçip Estergon'a sığınmak, hattâ Budin'e çekilmek olabilirdi. Ancak düşmanın, ordusu hakkında 2 gün önceki gibi bilgisiz olduğunu sanan ve Lehistan Kralı'nı bir saat içinde dehşetli şekilde bozmaktan dolayı gurura kapılan, esâsen cür' etiyle tanınmış Mehmed Paşa, muhârebeyi kabûl etmeye karar verdi. İlk tecrübesinden faydalanarak derhal düşmana taarruza geçti.

İkinci Ciğerdelen Meydan Muharebesi (9 Ekim 1683)

Ancak Sobiesky, Mehmed Paşa'nın taarruz gücünü yitirmesini bekledi. «Allah Allah» sadalariyle üzerine gelen Türk alaylarına karşı sâdece müdafaada kaldı. Türkler yorulunca, taarruza geçti. 7.000 şehîd ve 3.000 yaralı veren Mehmed Paşa, karşı yakadaki Estergon'a geçmek için Tuna köprüsüne doğru çekildi. Ancak Bosna beylerbeyisi Hızır Paşa şehîd düştü. Sıvas beylerbeyisi Halil Paşa ile Silistre sancak beyi Mustafa Paşa esîr oldular. Şişman Mehmed ve Şâtır Ahmed Paşalar, yaralandılar. Düşman, Ciğerdelen'in küçük garnizonundaki bütün Türkler'i, kadınlar ve çocuklarla berâber kılıçtan geçirdi. Karşı yakadaki Estergon da tehlikeye düşmüştü. Müttefikler, hemen Estergon'un muhâsarasına başladılar. Bu sırada Kral Tökeli İmre ile Hacı Giray Han, 30.000'er kişilik Macar ve Kırım ordularıyla Mehmed Paşa'yı desteklemek üzere yoldaydılar. Ancak Mehmed Paşa'nın kendilerini beklemediğini ve yenildiğini öğrenince, geri döndüler.

Estergon'un Düşmesi (1 Kasım 1683)

Estergon, Müttefikler'in muazzam ordusuna 22 gün mukavemet etti. Henüz Budin'de olan Kara Mustafa Paşa, ikinci Ciğerdelen felâketini öğrenince, iki gün önceki zaferin neş'esini tamâmen kaybetti ve Estergon için endişelendi. Estergon garnizonu, bu derece büyük bir orduya dayanacak durumda değildi. Sardâr-ı Ekrem, derhal Diyâr-ı Bekr beylerbeyisi İbrahim Paşa'yı, imdada yolladı. İbrahim Paşa'nın yanında Isparta sancak beyi Arslan Paşa, Yeniçeriler'in zağarcıbaşı, samsuncubaşı ve zenberekçibaşı unvanlarını taşıyan generalleri vardı. Fakat İbrahim Paşa, Estergon kalesine ancak 500 asker sokabildi. Muhâsara altında bulunan bir kaleye bu kadar kuvveti sokmak bile başarıydı. Büyük Müttefik ordusuna ezilmek istemiyen İbrâhim Paşa, Estergon önlerinden çekildi. Kaleyi Bekir Paşa savunuyordu. Estergon'un durumu vahim, fakat tamâmen ümitsiz değildi. Kış soğukları, devamlı yağışlarla berâber başlayınca bu derecede büyük bir orduyu Müttefikler, Estergon önlerinde tutamazlardı. Ya muhâsarayı kaldıracaklar, veya küçük bir kuvvetle kış ablukasına tahvil edeceklerdi ki, bu ikinci şıkta, pek yakın olan Budin'den her zaman için yardım almak mümkindi.

Bu durumda, büyük kuvvetlerle Budin'de kışlamasına imkân olmıyan Serdâr-ı Ekrem, burada çok büyük kuvvetler bırakarak 16 ekimde hareket etti. Budin'de tam 24 gün kalmıştı. Budin-Bel-

grad yolu, 1 ay, 3 gün sürdü. Kara Mustafa Paşa, 18 kasımda Belgrad'a vardığı zaman, Estergon çoktan düşınüştü.

20 ekimde Tuna üzerindeki köprüyü atarak Türk akıncılarının en ünlü merkezlerinden Estergon'u tamâmen tecrid eden Müttefikler, köprüyü savunmak istiyen 180 Türk'ü şehîd edip 200'ünü esîr aldılar. İki gün iki gece bir dakika ara vermeksizin sûrlar topla döğüldükten sonra Müttefikler, 23 ekimde umumî taarruza geçtiler. Ancak ağır zâyiat verip geri çekildiler. Bundan sonraki 3 gün içinde düşman, kaleye 7.000 gülle daha yağdırdı. Türk garnizonu, vire ile teslîm olması için Bekir Paşa'yı tazyîk etti. Nihâyet Serdâr-ı Ekrem'in başını vurduracağından hemen hemen emin olmakla berâber Bekir Paşa, teslim müzâkerelerine girişti. Kalede Bekir Paşa'dan başka Arslan Paşa ve 700 Türk askeri kalmıştı. Hepsi taşıyabilecekleri kadar silâh alıp Budin'e doğru çekildiler.

Böylece Macaristan başpiskoposunun oturduğu Estergon, 50 topu ve 1.000 kental barutuyla Müttefikler'in eline geçti. Bu şanlı kaleyi Kaanûnî Sultan Süleyman Han, kendisine karşı 50.000 askerle savunan Arşidük Matthias'tan fethetmiş, sonra imparatorluk başkumandanı Mansfeld tarafından istirdâd edilmiş, Sadrâzam ve Serdâr-ı Ekrem Sokollu-zâde Lala Mehmed Paşa tarafından Dampierre'in şiddetli savunmasına rağmen tekrar fetholunmuştu. Bu sûretle Estergon, önce 1543'ten 1594'e kadar 51 yıl, sonra 11 yıllık bir fâsılayı müteakıp 1605'ten 1683'e kadar 77 yıl, cem'an 128 yıl Türkler'de kalmış oluyordu. Estergon'un Tuna'nın karşı yakasında, Slovakya'da kalan banliyösü Parkany'yi de Cihan Hâkanı Kaanûnî Sultan Süleyman fethetmiş ve bizzat «Ciğerdelen» adını vermişti.

Sobiesky, Estergon'u Lorraine Dukası'na teslim etti ve ertesi yıl Türkler üzerine gene berâberce hareket etmek üzere geleceğini söyleyip, kışı geçirmek için Varşova'ya gitti. Bu arada Kara Mustafa Paşa, 18 kasımda Kırım hanı Hacı Giray'a, Kırım'a dönmeyip kışı serhadde geçirmesi emrini vermişti. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Belgrad'a gelirken, bozgunu öğrenen IV. Mehmed de, 12 ekimde Edirne'ye gitmek üzere Belgrad'dan ayrılmıştı. Merzifonlu, daha yolda, Budin beylerbeyisi Vezir Kara Mehmed Paşa'ya, Estorgon'u lüzumu kadar savunamıyan kaledeki 2 beylerbeyinin îdâmı için emir gönderdi. Bu sûretle Budin'e gelir gelmez, Bekir Paşa'nın, Arslan Paşa'nın ve 3 Yeniçeri generalinin başları kesildi. Hacı Giray, serhaddi gözlediğini ve kış içinde düşmandan artık yeni bir teşebbüs gelemiyeceğini, Sobiesky'nin Varşova'ya döndüğünü Kara Mehmed Paşa'ya rapor etti.

5 yıl, 7 ay süren bir hanlıktan sonra Murad Giray'ın yerine

getirilen amca oğlu II. Hacı Giray Han, Kalgay Kırım Giray'ın oğludur. Kalgay ve nûreddin olarak da yanına, I. Selim Giray Han'ın büyük oğlu —müstakbel han— Devlet Giray'la 11. oğlu —müstakbel kalgay— Ahmed Giray verilmişti. II. Hacı Giray, 35 yaşındaydı.

Kış içinde Sobiesky, başka bir taraftan Türkler'i vurdu. Şöyle ki : devlete ihânet ettiği için azledilen ve hakkında îdâm fermânı çıkan eski Boğdan (Moldavya) voyvodası Stefan Petreyçik, Lehistan'a kaçmış ve Sobiesky'nin hizmetine girmişti. Bu adam, yanında Leh ve Zaporog Kazakları hetmanı Ukraynalı Kunicky olduğu hâlde, Besarabya'ya girdi. Romenler'in Ukraynalılar ve Kırım Türkleri ile karışık yaşadıkları bu ülkenin kuzeyini dehşetli şekilde talan etti.. Öyle ki, bu seferden sonra kendisine Avrupalı tarihçiler tarafından «Drakula» unvanı lâyık görülmüştür. Bu barbar, Lehistan'a döndüğü zaman, 300.000 kişiyi herbirine ayrı işkence tatbik ettirerek öldürttüğünü öğünerek iddia etmiştir. Bu rakam gerçek olmamakla berâber, çoğu Ortodoks Hristiyan olan binlerce ihtiyar, kadın, çocuk ve erkek, en fecî şekillerde öldürülmüştü. 4 aralık 1683'te Akkerman'a, Karadeniz'e kadar yaklaşan kanlı voyvoda, buradaki büyük Türk kuvvetlerinden ürküp Lehistan'a döndü. Bender sancak beyi ve alay beyi ile Akkerman alay beyi ve sancak beyi yardımcısı, yâni bir tümgeneral ve üç albay şehîd oldu.

Bu akını duyan II. Hacı Giray Han, yanında Yeniçeri ve topçu birlikleri de olduğu halde 30 aralık 1683'te Ukrayna'ya girdi. Zaporog Ukrayna Kazakları'nın yeni hetmanı (prensi) Tubak'ı 5 gün süren bir muhârebeden sonra perişan etti. Kazaklar, prenslerini terkederek Kırım Hânı'nın bulunduğu Yaş'a geldiler ve Türkiye'nin sâdık tab'aları olduklarını söyliyerek afvedilmelerini istediler.

XII

IV. MEHMED DEVRİNDE AVRUPA (1648 - 1687)

Otuzyıl Savaşı Sonunda Avrupa (1648)

Brandenburg ve Saksonya Elektörleri'nden sonra 14 mart 1647'de Bavyera elektörü Maximilian'ın ve onunla beraber Kolonya ve Mainz başpiskopos-elektörleri ile Hesse Dramstadt Landgravı (kontu)'nın da Fransa ile mütarekeyi kabûl edip, metbûları İmparator Leopold'ü yalnız bırakmaları, Otuzyıl Savaşı'nın bittiğini ve Almanya'nın yenildiğini gösteriyordu. Ancak metbûu İmparator'un tehdidi üzerine Elektör Maximilian, Ulm mütârekesini az sonra bozdu ve yeniden Fransa ile müttefik İsveç'in aleyhine silâha sarıldı. Bu sırada İsveç ordusu Bohemya'yı, Fransız ordusu (Mareşal Turenne) da Holanda'yı işgal ediyordu. İsveç başkumandanı Wrangel, Fransız başkumandanı Turenne ile birleşerek, Bavyera üzerine yürüdü. Salzburg'a kaçan Elektör, ülkesini, düşmana açık bıraktı. Müttefikler, Bavyera'yı fecî şekilde tahrip ettiler. İsveç generali Kont Königsmark da Prag'ı, İmparator'un taşıdığı Bohemya krallık tâcının taht şehrini almıştı. Diğer taraftan Prens Condé'nin kumanda ettiği Fransız ordusunun, Holanda'da Lens meydan muhârebesinde Arşidük Leopold'ün kumandasındaki Alman ordusunu yenmesi, İmparator'un soluğunu kesti. 24 kasım 1648'de Münster şehrinin belediye sarayının büyük salonunda Vestfalya Muâhedesi imzalandı; Otuzyıl Savaşı bitmişti (B. S. Baykal, *Yeni Zamanda Avrupa Tarihi,* 66, 7, 70).

Muâhede, Almanya için pek ağırdı. İsveç, Ön Pomeranya'yı, Arka Pomeranya'da Stettin ve Wismar'ı, Rügen adasını, Bremen başpiskoposluğunu, Verden piskoposluğunu alıyor, Oder ve Elbe nehirlerinin ağızlarını tutuyor, Almanya'da elde ettiği topraklar dolayısıyla İsveç Kralı, İmparator'un tâbii oluyor, gerçekte ise, Almanya'nın iç işlerine karışmaya hak kazanıyordu. Ayrıca 5 milyon taler savaş tazminatı alacaktı. Tazminat ödeninceye kadar İsveç orduları, imparatorluk topraklarını işgal etmekte devam edeceklerdi. Brandenburg Elektörlüğü, İsveç'e bıraktığı toprakları karşılığında Arka Pomeranya'nın doğusunu, Magdeburg başpis-

koposluğunu, Halberstadt, Minden ve Kamin piskoposluklarını ilhak ediyor, Avusturya'dan sonra Almanya imparatorluğunun en kudretli devletine sahip oluyor, istikbalde metbûu İmparator'a kafa tutacak güce erişiyordu. Mecklemburg dukalığı, İsveç'e bıraktığı Wismar şehrinin karşılığında Schwerin ve Ratzeburg piskoposluklarını ilhak ediyordu. Hessen kontluğu da Hersfeld dinî devletçiğini alıyordu. Bavyera Elektörlüğü, İmparator'un en kudretli tâbii sıfatını kaybediyor, Aşağı Palantina'yı bırakıyordu. Aşağı Palantina, imparatorlukta 8. bir elektörlük, yâni krallıktan sonra gelen en büyük derecede hükümdarlık ihdas edilerek, V. Friedrich'in oğlu Karl-Ludwig'e veriliyordu. Böylece Bavyera, parçalanmış oluyordu. Diğer Alman hükümdarcıkları, eski topraklarını muhafaza ediyorlardı.

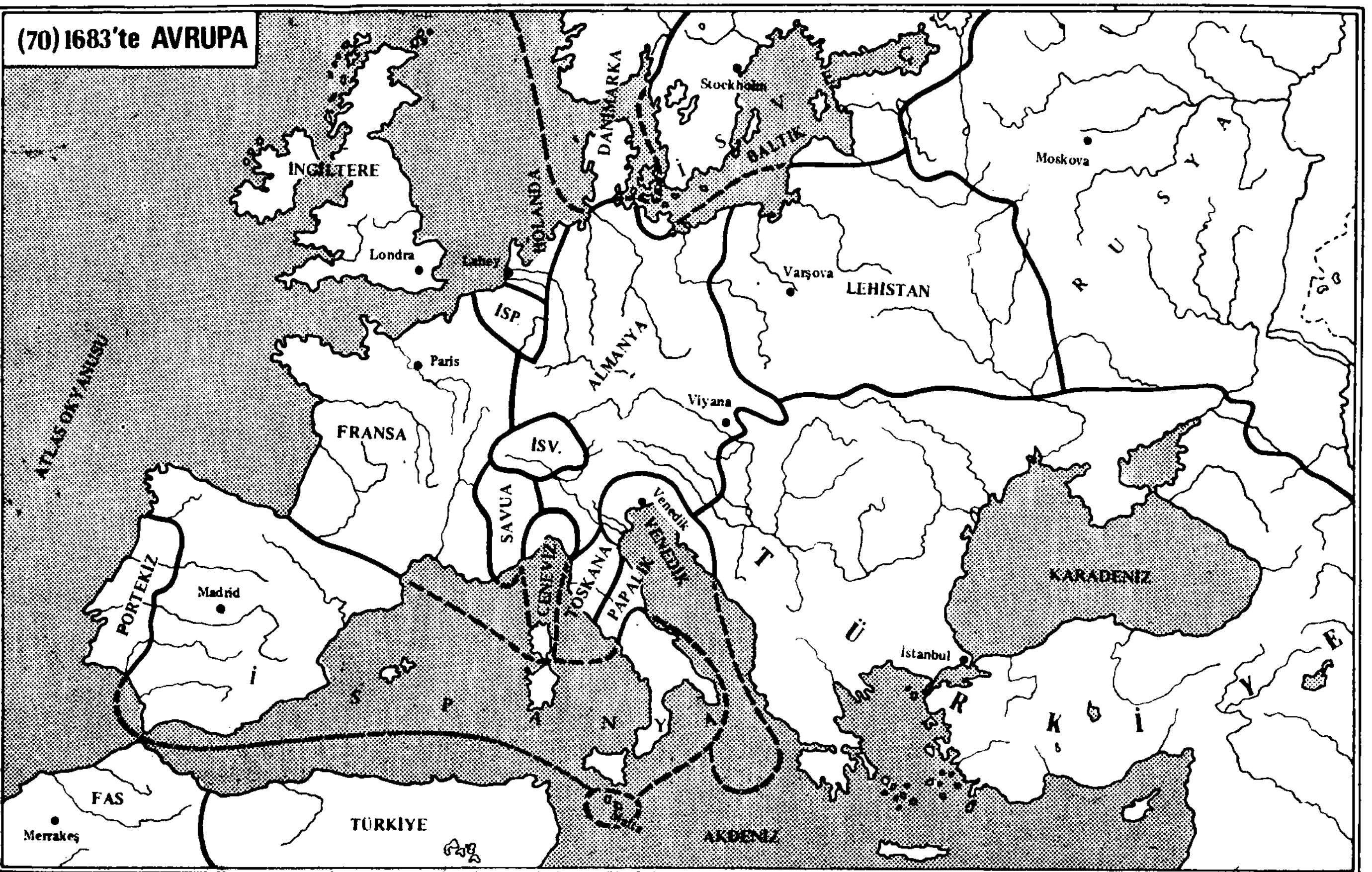
İmparator, tâbii olan yüzlerce Alman hükümdarcığının üzerinde, eski haklarını muhafaza ediyorsa da, bu devletçikler eskisinden fazla bir bağımsızlığa kavuşuyor, imparatorun ve netice itibariyle Almanya'nın birliğine ağır bir darbe indirilmiş bulunuyordu. Maamafih İmparator, savaş, sulh, bütün Almanya'ya şâmil kanunlar koymak, asker ve vergi istemek, ihanetleri hâlinde tâbii hükümdarcıkları değiştirmek gibi haklarını muhafazada devam ediyordu (Baykal, 71, 4; Bourgeois, I, 150).

Vestfalya Muâhedesi, Viyana'da oturan, Habsburg hânedanından gelen, doğrudan doğruya Bohemya kralı ve Avusturya arşidukası olan, İtalya'da ve başka ülkelerde birçok yeri de elinde tutan, 400 kadar Alman devletinin metbûu bulunan İmparator'un prestijine indirilmiş ağır bir darbeydi. Bu darbe, Richelieu'nün siyâsî dehâsı ve İsveç'in askerî üstünlüğü sâyesinde elde edilmiş, Fransa, kesin olarak İspanya'dan boşalan en kudretli Hıristiyan devleti sıfatını kazanmıştı. Alman devletlerinden üçü, merkezi Berlin olan Brandenburg (müstakbel Prusya), Saksonya ve Bavyera elektörlükleri, gerçekte birer krallık hüviyetiyle ortaya çıkıyor, imparatorun ancak şeklî tâbii durumuna yükseliyorlardı. Böylece Fransa, Almanya'ya iki asır altından kalkamıyacağı bir darbe vurmak ve birliğini biraz daha parçalamakla berâber, istikbalde bu birliği yapacak olan Prusya'nın kudretinin temellerini de bilmeden atmış oluyordu. Bu sûretle İmparator'un, İspanya ve Fransa kralları gibi, devletin bütün kudretlerini münakaşasız şekilde ellerinde toplıyan çok merkeziyetçi bir hükümdar olmak hayalleri yıkılıyordu. Almanya, Otuzyıl Savaşı'ndaki maddî kayıplarını telâfî etmek için, 40 yıl çalışacaktı.

Otuzyıl Savaşı, İspanya ve Almanya gibi mutlakıyetçi kara

devletlerinin, Fransa, İsveç ve Holanda gibi denizci ve liberal devletlere yenilmesi bakımından da Avrupa'ya yeni bir hava getiriyordu. İsveç, Baltık Denizi'nin mutlak hâkimi durumuna geliyor, Danimarka'yı tehdid edecek bir güce erişiyordu. Metz ve Artois gibi topraklarla genişliyen Fransa, Baltık'ı Almanya'ya kapatmıya ve imparatorluğun bir kara devleti olarak boğulmasına zemin hazırlamıya muvaffak olmuştu.

Fransa'nın İmparator'a kuzey yollarını, Baltık'ı kapatmak ve karşısına Protestan bir rakip dikmek için tuttuğu Brandenburg Elektörlüğü'nün durumu, incelenmiye değer; çünkü XIX. asırda Alman birliğini, bu devlet gerçekleştirecektir. Brandenburg, merkezi Berlin kasabası olmak üzere fakir topraklarda kurulmuş bir prenslikti. 1356'da Brandenburg prensleri, elektörlük derecesine yükseldiler. 1415'te Hohenzollern hânedanı, elektör oldu. Bu hânedandan Rudolf, XIII. asırda Nürnberg landgravı (kontu) seçilerek parlamıştı. 1415'te İmparator, Nürnberg'i Habsburglar'dan alıp, kendilerine Brandenburg'u vermişti. 1525'te Elektör Albert von Hohenzollern, Luther'in mezhebine girdi ve Lehistan Kralı'nı metbû tanımak şartıyla Doğu Prusya Dukalığı'nı ilhak etti. Bu sûretle Hohenzollernler, Brandenburg için İmparator'un, Doğu Prusya için de Lehistan Kralı'nın tâbii oluyorlardı. Bu durum, asırlar boyunca devam etti. 1609'da Clèves dukalığı da evlenme yoluyla Hohenzollernler'e geçti. Bu sûretle hânedan, Ren üzerinde, Holanda'ya doğru küçük, fakat zengin ve ileri bir ülke kazanmış oldu. 1618'de gene evlenme yoluyla, Prusya (Batı Prusya) dukalığı da Brandenburg elektörlüğüne katıldı. Bu sırada Berlin tahtında Elektör - Duka Johann - Sigismund (1608-1619) bulunuyordu. Oğlu Georg - Wilhelm (1619-1640), Otuzyıl Savaşı'na katılmıya mecbur oldu. Bu savaşta sefâlet yüzünden Brandenburg nüfusunun yarısı kırıldı. Bu Elektör, kızkardeşleri Katherina ve Eleonora'yı, Türkiye'nin Erdel voyvodası Bethlen Gabor ve İsveç kralı Gustav-Adolf'la evlendirdi. Oğlu Friedrich-Wilhelm (1640-1688), 48 yıl tahtta kaldı ve Prusya'nın gerçek kurucusu oldu. Holanda prensesi Orange hânedanından Luisa ile evlendi. «Büyük-Elektör» sıfatıyla Avrupa hükümdarları arasında gerçek bir prestij kazandı. İmparator'a karşı koyup Prusya'yı büyütmek için, Fransa ile ittifak etti. Vestfalya Sulhu ile Büyük-Elektör, bütün Alman nehirleri, Ren, Weser, Elbe ve Oder üzerine ayak bastı. Kendisinden sonra gelen en önemli Alman devleti olan Saksonya elektörlüğüne, gelişme yollarını kapadı. Ağabeyi II. Christian'ın (1591-1611) yerine geçmiş olan Saksonya elektörü I. Johann-Georg (1611-1656),

(70) 1683'te AVRUPA
İNGİLTERE
Londra
Lahey
HOLANDA
DANİMARKA
Stockholm
BALTIK
İSVEÇ
Moskova
RUSYA
Varşova
LEHİSTAN
İSP.
Paris
ALMANYA
Viyana
FRANSA
İSV.
ATLAS OKYANUSU
SAVUA
Venedik
VENEDİK
CENEVİZ
TOSKANA
PAPALIK
PORTEKİZ
Madrid
İSPANYA
KARADENİZ
İstanbul
TÜRKİYE
FAS
Merrakeş
TÜRKİYE
Malta
AKDENİZ

bütün kahramanlığına rağmen, Otuzyıl Savaşı'ndan ezgin ve bitik şekilde çıktı.

Vestfalya Sulhu, Fransa'yı Ren'e ayak bastırmakla da Alman-Fransız düşmanlığını körüklüyordu. Strasburg şehri hâriç bütün Alsace'ı alan Fransa, böylece mühim bir Alman nüfusa sahip oluyordu. Alsace'ta Almanlar, kesin çoğunlukta idiler. Lorraine Dukalığı üzerindeki Fransa'nın hakları ise askıda kalıyordu. Lorraine'de Fransızlar çoğunluk, Almanlar azınlıktı; fakat dukalık, Almanya imparatorluğunun bir devletini teşkil ediyordu. Gene Vestfalya Muahedesi ile İmparator, Holanda ve İsviçre'nin istiklâllerini te'yîd ediyordu.

Savaştan, Holanda da Fransa ve İsveç gibi parlak bir şekilde çıkıyor, buna karşılık Almanya'nın müttefikı İspanya, eziliyordu (Almanya ile İspanya'da aynı Habsburg hânedanı saltanat sürmektedir). Holanda, Amerika ve İndonezya adaları ticaretiyle fevklâde zenginleşmişti. Daha Hindistan ticaretine yeni yeni el atıyordu (Hindistan ticareti, umum Holanda ticaretinin ancak 12'de birini teşkil ediyordu). Holanda, Manş Denizi'nde İspanya donanmasını yok etmiş, Atlantik'te İspanya ile Amerika sömürgeleri arasındaki ticareti elinden geldiği kadar savaş ve korsanlıkla engellemişti. Üstelik kaçakçılık yoluyla da İspanyol ticaretine büyük zararlar veriyordu. İspanya, malî iflâsın eşiğindeydi. Otuzyıl Savaşı'nda İspanya da, Almanya gibi, kıtlık ve sefalete eklenen çapulculuk ve eşkıyalık yüzünden ağır nüfus kaybına uğradı (Ren kasabalarından bazılarının nüfusu 10 kişiye kadar inmiş, Bohemya'da bazı kasaba, hattâ şehirler, tamamen haritadan silinmişti). İspanya, 1647'de Holanda ile ayrı bir sulh yapmıya muvaffak olduysa da, bütün kudretiyle Fransa'ya yüklenmek projesini başarıya götüremedi. Tek şansı, bu sırada iç savaş yüzünden perişan durumda olan düşmanı İngiltere'nin harbe katılmamasıydı. Vestfalya Sulhu ile İspanya, eski sömürgesi Holanda'nın istiklâlini teyid ettiği gibi, hâlâ elinde tutmakta devam ettiği Belçika topraklarından bir şeridi de Holanda'ya bıraktı. Bu sûretle Anvers'i alan ve Escaut ağzını kapıyan Holanda, komşusu Belçika'yı bir kara ülkesi olmıya zorluyordu. Belçika'nın eski zenginliği kalmadı; sefalete düştü. Holanda, büsbütün parladı.

Avrupa Medeniyetinde Yenilikler

Bu çağda Avrupa medenîyeti, birçok yenilikler, keşifler ve icatlarla, gelecek yüzyıldaki teknik üstünlüğünün gerçek temellerini attı. F. Ramseyer, bu devirde Fransızlar'ın günlük yaşayış-

larını değiştiren yenilikleri şöyle sıralıyor (*Chronologie de la Civilisation Européenne, 1500-1950*, 7, 11, 12, 15, 19, 22, 24) :

1565'te Fransa'ya tütün girdi (Türkiye'den 80 yıl sonra). 1600'den itibaren Paris'te yüksek sosyete, çatal kullanmıya başladı. Ancak bu âdetin halk arasına yayılması için 1700 yılını, diğer Avrupa ülkeleri içinse daha geç tarihleri beklemek icab ediyordu. 1606'da Avrupa'da ilk çikolata yapıldı. 1621'de Avrupa'nın ilk kollu iskemlesi, Fransa'da imal edildi. 1644'te Marsilya'da ilk defa kahve içilmiye başlandıysa da, kahvenin Paris'e gelmesi ve oradan bütün Fransa'ya yayılması, ancak 1669'da Türk büyükelçisi Müteferrika Ağa'nın gelişiyle oldu. Türk büyükelçisinin günde birkaç defa kahve içtiğini gören Fransız aristokratları, onu taklide başladılar. Az zaman içinde kahve, Fransızlar'ın vazgeçilemiyen bir içkisi olmak derecesinde ehemmiyet kazandı. Gene Müteferrika Ağa'nın geçen cildimizde tafsilâtı verilen diplomatik misyonu dolayısıyla, Türk kıyâfetleri ve âdetleri, moda hâlinde Paris'e girdi. XVII. asrın ortalarında asil erkekler, perüka takmıya başladılar. Bu âdet, hızla Avrupa'ya yayıldı ve XVIII. asrın son yıllarına, hattâ XIX. asrın başlarına kadar vazgeçilemez bir moda unsuru olarak devam etti (İngiltere ve eski dominyonlarında hâlâ hâkim ve savcılar perüka ile mahkemeye çıkmaktadırlar). Çay, 1660'ta Paris'e geldi ve oradan İngiltere'ye geçti; İngiltere'de, günümüze kadar muazzam bir itibar gördü. 1670'te Fransa'da Don Perignon, ilk şampanyayı yaptı. XVII. asrın ortalarında Fransa'da bir işçi gündeliği ile 3 litre şarap veya 1,430 kg. domuz eti veya 1,660 kg. sığır eti satın alabiliyordu. Bu miktar, İngiltere ve Holanda hariç, diğer bütün Hıristiyan ülkelerinde işçinin aldığı gündelik ücretten yüksekse de, işçiye ancak çok sefil bir hayat temin edebiliyordu. Bu durum, XIX. yüzyıla kadar aynı şekilde devam etti (bu asırlarda Türkiye'de işçinin durumu, Avrupa işçisiyle uzaktan bir mukayeseye bile tahammül edemiyecek derecede yüksekti).

Bu yıllarda Paris'te Académie Française ve Académie des Inscriptions kuruldu. Molière, Corneille ve Racine, Fransız edebiyatına şeref verdiler. Fransız edebiyatı, düzinelerce, milletlerarası değerde şaheser verdi. Fakat hiçbiri, müsbet düşünceye Descartes'ın 1637'de yayınladığı *Discours de la Méthode* derecesinde te'sîr etmedi. 1649'da büyük dâhî, *Traité des Passions*'unu yayınlıyarak, insan düşüncesine yeni ufuklar açmakta devam etti. Sonraki gelişmelerde Descartes'ın, çok büyük bir hissesi oldu (Pirenne, III, 102, 4). Holanda'da Spinoza, İngiltere'de Hobbes ve Locke, felsefede büyük adımlar attılar. Leibnitz, felsefî düşüncenin şahi-

kasına çıktı ve İngiltere'de genç Newton, bu yıllarda parlamıya başladı (*Aynı Eser*, 106, 8).

İtalya'da teknik ilerlemeler, bilhassa Galile'nin sâyesinde olduysa da, bu büyük bilginin buluş ve görüşleri, uzun zamanlar için tatbik sahası bulamadı. 1589'da Pisa'da, 1592'de Padova'da matematik profesörü olan Galile, mercekleri geliştirerek gözlük ve teleskoplar yapmıştı. Floransa ve Venedik'te mercek sanayii bile teşekkül etti. Holanda'da da Jansen, ilk defa mercek îmâl etti. Ancak henüz mükemmel gözlük ve teleskop yapmak için, merceklerin çok gelişmesi icâb ediyordu (Lavisse-Rambaud, *Histoire Générale*, V, 483, not 1 ve 2).

Hekimlikte yeni buluşlar olmuşsa da, henüz tıb ilmine uygulanmamıştı. Avrupa'da doktorluk, İbni Sînâ zamanından ileri değildi. Molière'in eserleri, bu çağ doktorlarının ne derece cahil olduklarını ortaya koymaktadır. Avrupa üniversitelerinde, asrın sonlarına kadar büyük Yunan ve Müslüman hekimlerinin kitapları okutulmakta devam etti (Lavisse-Rambaud, VI, 423).

Fransa

1638'de XIII. Louis'nin bir erkek çocuğu doğdu. Bunun üzerine kardeşi Orléans dukası Gaston, velîahdlıktan düştü. 4 aralık 1642'de de Fransa'nın zamanımıza kadar gördüğü en büyük devlet adamı olan Başbakan Kardinal Richelieu 57 yaşında öldü. Birkaç ay sonra, başbakanından 14 yaş genç olan XIII. Louis de 14 mayıs 1643'te tarih sahnesinden çekildi. Oğlu XIV. Louis, 5 yaşında, annesinin niyabeti altında, en kudretli Hıristiyan devletinin tahtına oturdu. Tam 72 yıl sürecek olan tarihin en uzun saltanatlarından biri (*) başladı.

Bu anda Fransa, dışta Almanya ve İspanya'ya karşı muzaffer, topraklarını genişletmiş, içte krallığın otoritesi mutlak şekilde kurulmuş, derebeyleri tamamen ezilmiş, donanması kuvvetlendirilmiş bir haldeydi. Avrupa'nın — Türkiye hariç — en kudretli devletiydi. Bu mevkıe, I. François'nın ve IV. Henri'nin eserlerine devam eden ve bu eseri taçlandıran Richelieu sayesinde erişmişti. Ancak tahta 5 yaşında bir çocuğun çıkması, yeniden otorite buhranı yarattı ve büyük asillerin ihtiraslarını yeniden körükledi.

(*) Ben, bütün cihan tarihinde, XIV. Louis'ninkinden daha uzun saltanat olarak ancak Eski Mısır'ın 45. ve VI. Sülâle'nin 2. imparatoru olan Firavun II. Pepi'nin 88 yıllık saltanatını hatırlıyorum. Maamafih ejiptoloji henüz tam bir kronolojiye malik olmadığı için, II. Pepi'nin durumu bile şüphelidir.

Onun için, dış siyâsette kudretini korumasına rağmen Fransa, yeniden bir iç savaşın eşiğindeydi. XIII. Louis'nin son ve XIV. Louis'nin ilk yıllarının Fransa'sını anlamak için, bâzı olaylara ve durumlara değinmek faydalıdır. Çünki bu devir, Fransa için gerçekten tarihî bir dönüm noktası teşkil etmiş, XIV. Louis şahsen idareyi ele alınca, krallık müessesesi en yüksek prestij noktasına erişmiş, âdetâ ilâhî bir müessese olmuştur.

Aslında Habsburg hânedanından bir arşidüşes (İspanyolca : infante) olan Kraliçe Anne, XIV. Louis namına nâibe oldu. Onun zamanında tam 930 centilmen, düelloda meşru bir şekilde hayata vedâ etti. Şövalye d'Andrieux 72 ve Boesse Baronu, 17 centilmeni düelloda öldürmekle ün yaptılar (Lavisse-Rambaud, 354, 5, 6, 8). Richelieu, Fransız Akademisi'ni kurmadan önce, asılzâdelerin cemiyetteki yeri ilim adamlarından üstündü. Akademi kurulduktan sonra, ilim ve sanat adamlarına sosyetede ve sarayda, büyük asiller derecesinde itibar edilmiye başlandı. Hattâ Akademi üyeleri, büyük asillerden üstün bir saygı görmiye başladılar. Diğer Avrupa cemiyetleri için istisnaî olan bu durum, asrın ikinci yarısında Fransa'nın entelektüel bakımdan olağanüstü parlamasına ve Avrupa devletleri arasında Fransa'nın mukayese edilmez şekilde birincilik elde etmesine zemin hazırladı. Fransızca, bütün Avrupa'da *lingua franca* derecesine yükseldi; hele diplomaside kullanılan tek dil oldu ve tam mânasiyle Latince'nin yerine geçti. Fransız diplomasisi, Venedik diplomasisini gölgede bıraktı ve Avrupa'nın büyük taht şehirlerinin hepsinde daimî elçilikler kurdu. Ticaret ve sanayi gelişti. Zengin armatörler ve tacirler, kudretli bir burjuvazi sınıfı teşkil ettiler. Eski asılzâdelerin topraklarının, servetlerinin, hattâ unvanlarının mühim bir kısmı, yüksek burjuvanın eline geçti. Kardinal'in diktatörlüğü boyunca nazırlar, alelâde birer memur derecesinde idiler, Kardinal'in reyi ve fikri, mutlaktı. Onun ölümünden sonra nazırlar, kendi bakanlıklarında yeniden nüfuz kazandılarsa da, idareyi XIV. Louis eline alınca, tekrar kralın basit birer memuru oldular. Maamafih XIV. Louis, değerli nâzırlarına geniş salâhiyetler vermekten de çekinmedi (*Aynı Eser,* V, 359).

Bu çağda Fransa, tabiatiyle bugünki sınırlarına erişmemişti. Bugün Fransa'yı teşkil eden 90 vilâyetin (département) ancak 72'sini içine alıyordu. Devlet, 23 eyalete (généralité) ve 231 kazâya (élection) bölünmüştü; eyâlet ile kazâ arasında vilâyet derecesinde bir idârî birlik yoktu. Eyâletler, eski Fransız devletlerini teşkil eden topraklara tastamam tekabül etmiyordu; kral fermanlarıyla, tarihî eyaletlerin birçoğunda sınırlar değiştirilmiş, bir

eyalet birkaç eyalete bölünmüştü. Eyaletlerden 5'i, iç idarelerinde bağımsızdı: Dauphiné, Burgonya, Languedoc, Provence ve Brötanya. Bu 5 eyalet üzerinde bugün Fransa'nın 25 vilâyeti vardır. Bunların hepsinin meclisleri vardı ve iç idareleri hakkındaki bütün kararlar bu meclislerden çıkardı. Dauphiné eyaletinin «marki» derecesinde olan hükümdarı, Fransa velîahdi olan prensti («dauphin», zevcesi «dauphine»). Bugünki Fransa'nın 47 vilâyetine tekabül eden diğer 17 eyaletin idaresi, farklıydı. Bunlardan en mühimmi olan ve Paris ile çevresini içine alan Ile de France, doğrudan doğruya hükûmetin idaresindeydi (Osmanlı devletinde Istanbul ve yakın çevresinin durumu gibi); ayrıca umumî valisi yoktu. 1610'da, IV. Henri öldüğü ve gelişmiş bir Fransa bıraktığı zaman, devletin «taille» denen en mühim vergisi 11,5 milyon lira (livre) tutuyordu. Bu rakam, Richelieu'nün ölümünde, 1643 yılında 44 milyona yükselmişti ki, Kardinal'in elde ettiği başarıyı göstermek bakımından mühimdir. Nitekim aynı tarihler arasında devlet bütçesi, tam 5 misli yükselmiş ve Avrupa'nın birinci devlet bütçesi olmuştu (Osmanlı bütçesinin takriben 20'de birine tekabül etmektedir). 5 muhtar eyalet, diğerlerine nazaran çok az vergi ödüyorlardı. Bu eyaletlerin, «taille» vergisinin üçte birini ödemeleri lâzımken, ancak onda birine tekabül eden 4,4 milyon lira veriyorlardı. Fakat köylünün ve işçinin hâli sefil ve perişandı. Küçük köylü ve esnaf, son derece az kazanmasına rağmen, XIX. yüzyılın sonlarında bu sınıfların ödediği verginin 4,5 mislini veriyordu. Bu zulüm, 1626-42 yılları arasında Guyenne, Limousin, Gaskonya ve Berry eyaletlerinde ihtilâle benzer sürekli isyanlar doğurdu. 1639'da Normandiya da ayaklandı. Richelieu, halkı vergilerle ezmekle beraber, bu parayı, orduya, donanmaya, denizaşırı teşebbüslere, devlet istihbaratına ve merkezî otoriteyi sağlamıya harcadı. Binaenaleyh, netice bakımından, Fransa'nın istikbali için hayırlı oldu. Çünki az parayla büyük teşebbüslere girişmenin, Almanya ile İspanya'yı alt etmenin imkânı yoktu. Kardinal, büyük teşebbüsleri için, burjuva sınıfından borçlanma yoluna gitmeye de mecbur oldu. Bu sınıftan devlet nâmına 400 milyon lira (livre) gibi çok büyük bir miktar borç aldı. 1639 bütçesinin 173 milyon olduğu hatırlanırsa, borçlanmanın nisbeti hakkında bir fikir edinilmiş olur. O zaman Fransa'nın nüfusu 16 milyon (Türkiye dışında en kalabalık Avrupa nüfusu) olduğuna göre, her Fransız'ın Kardinal zamanında ödediği vergi, 1890 yıllarında her Fransız'ın ödediğinin 2,5 misli idi. Büdcenin yarısı, askerî ve bahrî masraflara ayrılmıştı ki, bu nisbet de çok büyüktü ve halkın zararınaydı (Lavisse - Rambaud, V, 359, 61, 3).

Otuzyıl Savaşı'ndan Fransa da zarar gördü. Bu zarar, Almanya ve İspanya gibi mağlûb devletlerinki kadar büyük olmamakla berâber, mühimdi. Paris'teki Venedik büyükelçisi, Senato'suna gönderdiği bir raporda şöyle demektedir: «Picardie, Burgonya, Şampanya, Dauphinée ve Languedoc gibi sınır eyâletleri, bu savaşta perişan oldu. Çapul yapan düşman derecesinde, devletin kendi ordusu, bunlara inzimam eden haydutlar ve âsiler, bâzı kasaba ve köylerde ayakta bir tek ev bırakmadılar. Köylü, ormanlara can attı ve mecburen eşkıyalık yoluna saptı. Hükûmetin savaş masraflarını karşılamak için ağırlaştırdıkça ağırlaştırdığı vergiler de, birçok bölgeyi harabeye çevirdi» (*Aynı Eser*, 364).

IV. Henri'den sonra daimî ordu dağılmıştı. Devletin yalnız ücretli birlikleri vardı. Fransa'yı tekrar ve bundan böyle sürekli şekilde daimî muvazzaf bir orduya kavuşturmak şerefi de Kardinal'e aittir. Aynı yıllarda İsveç'te Gustav Adolf da aynı şeyi yapmış ve İsveç'in büyüklüğünü sağlamıştı. Avrupa devletleri, muvazzaf ordu kurmakta, Osmanlı devletinden tam 300 yıl geri kalmışlardı. Türkiye'nin büyüklüğünü yapan ve ayakta tutan unsurlardan birinin de, bu muvazzaf ordu teşkilâtı olduğu malûmdur. Ancak subay kadrosu bakımından Fransa henüz çok zayıftı ve Türkiye, İsveç, İspanya gibi bilgili ve tecrübeli geniş bir subay kadrosu teşkil edilemedi. Bu iş, XIV. Louis'ye kaldı. Bu çağda Fransa'da, arzu eden asillere, derecelerine göre, bölükler, taburlar ve alaylar teslim edilirdi. Çünki savaş sanatını en iyi bilenler, asılzâdelerdi. Asker toplamak işi de kolay değildi. Zaten 5 muhtar eyaletten asker toplamıya devletin hakkı yoktu. 1610'da IV. Henri'nin bıraktığı muvazzaf ordu, 30.000 piyade ile 4.000 süvariden ibaretti ve bunlar da kral ölür ölmez terhis edilmişlerdi. 1638'de Richelieu, 131.000 piyade ve 15.000 süvariden mürekkep, en kudretli Hıristiyan muvazzaf ordusunu devletin hizmetinde bırakıyordu. Fransız kara ordusu, hemen hemen İspanyol, İsveç ve Alman ordularının savaş gücüne erişmişti ve bu devletlerin üçünü de geçmek üzereydi. Kardinal, askerî rütbeleri ve görevleri yeniden düzenlediği ve sınıflandırdığı gibi, Harbiye nezaretini de kurmuştu (Lavisse-Rambaud, V, 364, 5, 6).

1620'ye doğru Fransa'nın İspanya gibi sömürgeleri ve Holanda gibi okyanus deniz ticareti yoktu. Dieppe ve Saint-Malo gibi limanlardaki ticaret gemilerinin toplamı 80 olup, bunlar 100'er tonluk basit teknelerdi ve okyanuslara açılmaya müsait değildi. Marsilya'nın Akdeniz'de işleyen ticaret filosu iyi durumdaydı. Tekneler, Atlas Okyanusu'ndaki teknelerden büyük olduğu gibi, Akdeniz'deki Fransız denizciliği de eski ve sağlam geleneklere da-

yanıyordu. Atlantik'te ancak 5.000 tayfa ve 60 kaptan çalışıyordu. Kaptanların çoğu, kendi gemilerinde çalışırlardı. Zaten kara ordusunda da birçok bölük, yüzbaşılarının şahsî kuvvetiydi. Böyle birçok yüzbaşı vardı ki, para ödiyerek köylüden asker yazar ve savaş zamanında bölüğünü devlete kiralardı. Böyle bir askerî teşkilât, büyük bir devlet için mühim bir kusurdu.

Kardinal, ticaret gemilerini bir misli arttırdığı gibi, donanmayı da 30 yeni gemiyle takviye etti. Atlantik'teki donanmayı 67 parça savaş gemisine yükseltti; bunların 20'si, 600 tonluk iri gemilerdi. Henüz Türkiye, Venedik, İspanya, Holanda ve kısmen İngiltere tersanelerinde yapılan 4.000 tona kadar çok büyük tekneler Fransa'da tezgâhlanamıyordu. Binaenaleyh Fransız gemileri, bu devletlerin tekneleri yanında oyuncak gibi kalıyordu. Bununla beraber Fransa'yı ikinci sınıf bir denizci devlet durumuna yükseltmek şerefi de Kardinal'e aitti. Nitekim 400 tayfa taşıyan ticaret gemileri, ilk defa onun devrinde Fransa'da görüldü. Son yıllarında, birinci defa olarak 2.000 tonluk «Couronne» adında bir savaş gemisi yaptırdıysa da bu tekne, tek başına kaldı. Bu sûretle Fransa donanması ve ticaret filosu, Türkiye, İspanya, Venedik, Holanda, Portekiz ve İngiltere'den sonra dünyada 7. dereceye yükseldi. Kardinal, yabancı gemilerin Fransız limanları arasında işlemesini yasaklıyan bir kanun da çıkartarak, Fransız denizciliğini teşvik etti. Fransız tab'asını, yabancı devletlerin gemilerinde subay ve tayfa olarak çalışmaktan menetti. Zira Fransa, tecrübeli denizcilere fazlasıyla muhtaçtı. Birkaç yıl sonra Cromwell'e, İngiltere'nin denizlerdeki büyüklüğünü sağlıyan meşhur *Act of Navigation*'ı ilhâm eden, Kardinal'in bu ıslahatı olmuştur (Lavisse-Rambaud, 367, 8).

Kardinal'den önce Fransa'nın Kanada'da bâzı sahillerde kolonileri vardı. Ancak bütün Kanada'da 200 Fransız yerleşmişti ve kimse bu ülkeye gitmek istemiyordu. Kardinal'in teşvikıyle, 3.000 Fransız, Kanada'yı vatan olarak seçip buraya yerleştiler. Kanada'nın büyük bir parçasının bugün de Fransız kalmasını sağlıyan, Kardinal'in bu ileri görüşlülüğüdür. Antiller'i fethetmeye girişmek suretiyle, Fransız sömürge imparatorluğunun temellerini de o attı. Büyük Kardinal öldüğü zaman, Kanada'da 3.500 ve Antiller'de 7.000 Fransız yaşıyordu. Zencî esirlerin Antil adalarına gönderilmesini sağlıyan Kardinal, burada yerleşen Fransızlar'ın ucuz, hattâ bedava el emeğinden faydalanmalarını temin etti. Bu tropik adalar, zengin yerlerdi; fakat iklim ve tabiat bakımından buralarda yaşamak zordu ve şüphesiz Fransa'da yaşamak kadar

keyifli değildi. Ancak Antiller'e yerleşerek az zamanda bu bâkir adalarda servet yapan çok Fransız görüldü. Richelieu'nün fethettiği adalardan Martinique, Guadeloupe ve çevresindeki pek küçük adalar (Marie Galante, Saint Martin, Saintes, Désirade, Petite - Terre, Saint Barthélemy), bugün hâlâ Fransa'nın elindedir. Ancak Santa Lucia, Dominica adaları İngiltere'ye geçmiştir. Büyük istikbali olan bu sömürgecilik gayreti, Paris salonlarında asılzâdelerin nükte mevzularından birini teşkil ediyordu (*Aynı Eser*, 369).

Fransa'da «Parlamento» denen birçok meclis vardı. En mühimmi, Paris Parlamentosu idi. Şimdiki Fransa'nın 31 vilâyetine tekabül eden sahada adlî ve malî kararlar, bu parlamentodan çıkıyordu. Fransa'nın diğer yarısı, başka parlamentolara bağlıydı. 1650'de Pau şehrindeki parlamento, Bearn eyaleti üzerinde de salâhiyetli kılındı. Buna karşılık Metz'deki parlamento kaldırıldı. Muhtar 5 eyaletteki meclisler, bu parlamentolardan başkaydı (*Aynı Eser*, 370, 1). Bu parlamentolardan biri, Richelieu'nün de desteklemesiyle, büyücülükle itham edilen Laudun râhibi Urbain Grandier'yi diri diri ateşte yaktırdığı gibi bir mareşalin karısını da aynı ithamla Paris'in Grève meydanında ateşte kızartarak öldürtmüştü (Voltaire, *XIV. Louis Asrı*, I, 35).

Richelieu'den Sonra

Richelieu'nün ve arkasından XIII. Louis'nin ölümünden sonra geçen 18 yıllık devir, iç savaşlarla geçtiği ve doğrudan doğruya Fransa'nın dahilî tarihini ilgilendirdiği için, bizi alâkadar etmemektedir. Richelieu'den sonra Kardinal Mazarin, başbakan oldu ve önce krallık nâibesi olan Ana-Kraliçe ile beraber, sonra tek başına devleti idare etti. XIV. Louis de bu arada gittikçe büyüyor, iç savaşların felâketleriyle pişiyordu. Mazarin, Richelieu'nün yetiştirmesiydi ve iç ve dış siyasette üstâdını tâkıyb edeceği muhakkaktı. Selefi derecesinde olmamakla beraber, büyük bir devlet adamıydı ve dehâdan mahrum değildi. Krallık müessesesinin mutlak salâhiyetlerine karşı ayaklanan asilzâdelerle uzun müddet mücadele etti ve merkezî hükûmetin otoritesini sağlamaya muvaffak oldu. 1660 haziranında İngiltere'de cumhuriyet yıkılmış, II. Charles tahta geçmişti. Aynı yılın ağustosunda, II. Charles'ı babasının tahtına oturtabilmesi için destekliyen Kardinal Mazarin, genç XIV. Louis'yi ve zevcesi kraliçeyi Paris'e getirtti. Artık Başkentte huzur ve âsâyiş hüküm sürüyordu; hükümdar emniyetteydi. Kardinal de, son günlerinin yaklaştığını hissediyor, devleti

bir an önce meşru sahibinin kudretli ve harîs ellerine terketmekte acele ediyordu. 9 mart 1661'de öldü. Tamamen meşru yollardan olmadığı söylenen büyük bir servet bıraktı. XIV. Louis, 23 yaşındaydı ve Fransa krallığına, en büyük Hıristiyan devletine, tek başına hâkimdi. Kardinal, tam zamanında ölmüştü. Zira genç kral son yıllarda idâreyi eline almak için ciddî sabırsızlık alâmetleri göstermiye başlamıştı (Voltaire, I, 125, 7; Pirenne, III, 9). Böylece aynı aylarda, hem İngiltere'de, hem Fransa'da diktatörlük devirleri kapanıyor, fakat bu devletlerin meşru kralları, bilhassa Fransa'daki, görülmemiş bir mutlakıyet ve merkezî kudretle, idareyi devralıyorlardı (Pirenne, 25). Richelieu'nün vasıyeti üzerine Ana-Kraliçe tarafından başbakan yapılan Mazarin, 18 yıl içinde Fransa'ya, büyük bir kudret kazandırmıştı. İspanya'nın, Fransa etrafında çevirdiği çenber parçalanmıştı. Kralın en küçük bir arzusu, Fransa'nın en hücra bir köşesinde ilâhî bir emir telâkkî ediliyordu. 3 yıl İspanya'da oturmuş, tacirlik, askerlik, diplomatlık, din adamlığı etmiş, ancak 1639'da Fransa tab'ası olmuş olan İtalyan asıllı Mazarin, Richelieu'nün iltimasiyle 16 aralık 1641'de Papa tarafından kardinalliğe yükseltilmişti. Yıllarca Richelieu'nün siyasetini İtalya'da yürütmekle tecrübe kazanmıştı. Şimdi XIV. Louis, bu İtalyan asıllı Fransız'ın mânevî mirasını topluyordu (Baurgeois, I, 39, 40, 43).

Mazarin devrinin sonlarında geçen en mühim dış olay, Fransa'nın galibiyetiyle biten İspanya savaşıdır. Bu savaş, Otuzyıl Savaşı'ndan sonra, İspanya'nın za'fını bir defa daha ortaya çıkardı. 7 kasım 1659'da Pirene Sulhu imzalandı. Fransa, İspanya'ya ait Belçika'dan Artois kontluğu ile Thionville ve çevresini, güneyde İspanya sınırında, Pireneler üzerinde Roussillon kontluğunu aldı. Russillon kontluğu tamamen İspanyollar'la meskûn olduğu gibi, Belçika'dan alınan topraklarda da bir miktar Flaman yaşıyordu. Bu sûretle henüz Fransızca konuşan bütün toprakları idaresi altında birleştirmekten uzak olan Fransa, yabancı dil ve ırktan birçok tab'a edinmiş oluyordu. Buna karşılık Fransa, işgal altında bulundurduğu Lorraine dukalığını, Alman hükümdarlarından IV. Karl'a iade ediyordu (Lorraine'de Fransızlar çoğunluk, Almanlar azınlıktır). Ancak Duka, Nancy kalesini yıkmayı kabûl ediyordu. Dunquerque limanı, henüz İngilizler'deydi ve İngiltere'nin Manş ötesindeki tek toprağını teşkil ediyordu. Fransa, İspanya'ya karşı Portekiz'i desteklemekten vazgeçiyordu. Mazarin'in diktatörlüğü yüzünden Fransa'dan kaçmış ve İspanyol saflarında Fransa'ya karşı savaşmış olan Capet-Bourbon hânedânından ve XIV. Louis'nin en yakın akrabasından Büyük Condé, afvedili-

yor ve Fransa'daki bütün toprakları, serveti ve hakları iade ediliyordu. Devrinin en büyük askerlerinden olan bu Fransa prensinin düşman saflarına geçmesi, Fransız halkı için gerçek bir ıstırap kaynağı olmuş ve Mazarin'in muhaliflerinin çok işine yaramıştı. Üstelik IV. Felipe'nin kızı Infante Maria Theresa, XIV. Louis ile evleniyordu. Bu sûretle genç kral, annesi gibi Habsburglar'ın İspanya dalından olan bir prenses alıyor ve çok sevdiği Mazarin'in yeğeni Maria Mancini'yi devletin yüksek menfaatleri için feda ediyordu. Mazarin de, bu evlenmeyi destekliyordu.

1660'ta XIV. Louis, çok parlak bir çeyizle gelen İspanya prensesi ile evlendi. Böylece yarım asır sonra Bourbon hânedanının Habsburglar'ın yerine İspanya tahtına yerleşmelerinin temeli atılmış oldu. Mazarin, son büyük eserini de gerçekleştirmiş oldu. Fevkalâde güzellikleriyle tanınmış olan yeğenlerinden birini Bourbon hânedânından Prens Conti ile, diğerini de Savoie hânedanından Soissons Kontu ile evlendirmişti. Sonradan Türkiye'ye ve Fransa'ya karşı zaferler kazanan devrinin en büyük askeri ve Almanya imparatorluk başkumandanı Prens Eugène, bu ikinci izdivaçtan doğmuştur (B. S. Baykal, 97-8).

Pirene Sulhu'ndan az sonra, İspanya ile münasebetler yeniden gerginleşti. 1661'de, Londra'daki Fransa büyükelçisi Estrades Kontu ile İspanya büyükelçisi Vatteville Baronu, İsveç büyükelçiliğinde verilen bir dâvette, birbirlerine takaddüm iddiasına giriştiler. İspanya sefiri, İngiliz ayak takımına para dağıttı; Fransa sefirinin atlarını öldürttü ve adamlarını dövdürdü. Bu hakareti haber alan XIV. Louis, 24 mart 1662'de Madrid'deki büyükelçisini Paris'e çağırttı ve İspanya'nın Paris'teki büyükelçisine pasaportunu verdi. Resmen tarziye verilmediği takdirde savaşın yeniden başlıyacağını kayınpederi IV. Felipe'ye bildirdi. Bir hiç yüzünden devletini savaşa sokup yıpranmayı göze alamıyan IV. Felipe, Fuentès Kontu'nu Paris'e gönderdi. Kont, Fontainebleau Sarayı'nda, bütün elçilerin bulunduğu bir mecliste, resmen özür diledi. Fransa Kralı'nın kudret ve prestiji, bütün Avrupa'da ispat edilmiş oldu (Voltaire, I, 135-6).

Bu prestiji arttırmak için XIV. Louis, Girit savaşında, adaya çok büyük kuvvetler yığarak Türkiye aleyhine Venedik'i destekledi. Ancak bundan bir netice elde edemedi. Girit'e gönderdiği başkumandanı Beaufort Dukası, bir Türk güllesiyle öldü. Ona refakat eden Noailles Dukası, Mareşal de la Motte-Fénelon, Saint-Pol-Longueville Kontu ve Fransa'nın bütün büyük asılzâdeleri, hiçbir başarı elde edemediler (Lavisse-Rambaud, VI, 837). XIV. Louis

devrinin tahlilî ve tenkıydî bir tarihini yazmış olan büyük mütefekkir Voltaire şöyle diyor: «Türkler, diğer hususlarda olduğu gibi askerlik satanında da Hıristiyanlar'dan üstündüler. Kandiye önlerinde yaptıkları istihkâmları görerek, modern istihkâmcılığı biz Türkler'den öğrendik ve Fransa'da tatbik ettik. Savaş alanında seyyar dökümhâneler kurularak büyük çaplı topların nasıl döküldüğünü, hayretle müşâhede ettik. Türkler, savaş tecrübeleri, cesaretleri, çalışkanlıkları, azimleri ve zenginlikleri bakımından o tarihte bizden o derece üstündüler ki, İtalya'yı alıp Roma'yı fethetmemiş olmalarına şaşmak icab eder» (I, 168-9).

Gerçekten, Fransa'nın bu devirde yetiştirdiği büyük istihkâm mütehassısı Vauban, bu sanatı Kandiye önünde Türk tabyalarını inceliyerek öğrenmiş ve Avrupa'da istihkâmcılık ve kale muhasarasında yeni bir devir açmıştır. XIV. Louis'nin en gözde adamı olmuş, haklı ve büyük bir şöhret kazanmıştır (Voltaire, 205).

Maamafih XIV. Louis'nin Türkiye ile bozuşması, Fransa'nın aleyhine oldu. Kara Mustafa Paşa, İngiltere ile Holanda'ya Kızıldeniz'de ticaret yapma hakkını bahşederek, Fransa'nın en büyük rakiplerini destekledi (Pirenne, III, 39). Fransa, komşuları İngiltere, Holanda ve İspanya ile daimî mücadele hâlindeydi. 1668 Aachen (Aix-la-Chapelle) Muâhedesi ile, işgal ettiği Belçika'yı boşalttı; fakat merkezi Lille şehri de dâhil olmak üzere, zengin Nord vilâyetini Fransa'ya kattı. Bu, cidden büyük bir kazançtı. Nimègue Muâhedesi ile İspanya, Burgonya'dan tevarüs ettiği bir ülkeyi daha Fransa'ya kaptırdı. Franche-Comté kontluğunu da ilhak eden Fransa, millî birliğe doğru sağlam bir adım attı (Pirenne, 42, 55). Bu savaşta Vauban, istihkâmcılıktaki dehasını göstererek Besançon kalesini 9 gün içinde düşürdü (15 mayıs 1674) (Voltaire, 206).

Colbert'in başbakanlığı sırasında Fransa, bir kat daha kalkındı. Fransa ordusu, Avrupa'da — Türkiye hâriç — birinciliğe, donanması — İngiltere'ninkinden sonra — ikinciliğe yükseldi. Fransa ordusu 125.000 piyade ve 47.000 süvariden müteşekkildi. Donanmada 276 gemi ve 60.000 mürettebat vardı. Richelieu'nün bıraktığı donanmanın 80 parçadan ibaret olduğu hatırlanırsa, 30 yıl içinde 3 misli kuvvetlendiği anlaşılır (Pirenne, 25, 30).

1648'de Alsace, 1659'da Béarn, 1668'de Nord, 1678'de Franche-Comté'yi ilhak eden Fransa, birçok Fransız'ı kazanmakla berâber, İspanyol, Alman ve Flaman tab'aya da mâlik oldu. XIV. Louis'nin

bundan sonraki siyâseti, Almanya'ya ait Strasburg serbest şehri ile Sarre'yi almaya yöneldi. Bu yerlerin Fransa'ya katılmasına Avrupa'da hiçbir devlet taraftar değildi. Onun için XIV. Louis'nin gittikçe daha kudretli koalisyonlara çarpması mukadderdi. Ancak ordusu, donanması ve malî kaynakları, büyük savaşları göze aldıracak seviyeye erişmişti. 1682'de, yeni yaptırdığı Versailles Sarayı'na yerleştiği zaman, Türkiye hâkanından sonra Avrupa'nın en muhteşem ve kudretli hükümdarı olduğunu biliyordu (Pirenne, III, 56-8).

Zaferle biten savaşlar bile Fransa'yı az çok yıprattı. 27 temmuz 1675'te başkumandan Turenne, bir gülle isabetiyle öldü. Az sonra topçu kuvvetleri başkumandanı Saint-Hilaire'in kolu, başka bir gülleyle koptu. Büyük kumandan Turenne, muhteşem bir törenle gömüldü. Calvin mezhebinden 1668'de Katolik'liğe geçen namlı askere bütün Fransa ağladı (Voltaire, I, 215-7). 1686'da Büyük Condé de öldü ve Fransa en kabiliyetli kumandanlarından birini kaybetti (*Aynı Eser*, 222). Ancak İngiltere'nin elinden Dunquerque de alındı ve Paris Belediyesi, XIV. Louis'ye «Büyük» unvanı verdi (*Aynı Eser*, 239).

XIV. Louis'nin Saltanatının İkinci Devresinde Fransa'nın Manzarası (1661-1687)

XIV. Louis'nin Mazarin'in ölümünden sonra devlet idaresine tek başına hâkim olduğu 1661 yılından 1687'ye kadar Fransa, kendini en büyük Hıristiyan devleti olarak bütün Avrupa'ya tanıttı. 26 yıl içindeki bu gelişmenin ilgiye değer cephelerine temas etmek faydalıdır.

Fransa, öteden beri Avrupa'nın en gelişmiş yol şebekesine sahipti. Bu çağda bu şebeke, daha da zenginleşti. Paris ile Orléans arasında çok güzel bir yol yapıldı. Bununla beraber, Fransa içinde yolculuk bile henüz çok uzun ve zahmetliydi. Paris'ten Strasburg'a yolcu arabası 11 gün, 4 saatte gidiyordu. Bizzat Kral, 164 kilometre olan Paris - Châlons yolculuğu sırasında 5 geceyi yolda uyuyarak geçirmişti. 1662 de Languedoc Kanalı kazılmaya başlandı ve 1681 mayısında tamamlandı. Bu sûretle, Akdeniz ile Atlas Okyanusu birleşmiş oldu. Bordeaux'dan kalkan gemiler, Garonne ve Aude ırmakları yoluyla Akdeniz'e inebiliyordu. Bu büyük projeyi mühendis Riquet, 18 yıl çalışarak gerçekleştirmiş, kanalın açılışından 8 ay önce ölmüştü.

Ticaret filosu büyüdü. Fransız gemileri, Atlantik'te olduğu kadar Hind Okyanusu'nda da görülmiye başladı. Yalnız Madagas-

kar adasına işliyen 800 - 1400 tonluk 12-14 gemi vardı. Le Havre'dan kalkan ticaret filoları, Antiller'e muntazam şekilde gidip geliyorlardı. Bu faaliyetten, Holanda ticareti zarar gördü. 1670 ile 1683 arasındaki 13 yılda ticaret filosu, bir misli arttı. Bu netice, Başbakan Colbert'in eseriydi (Lavisse-Rambaud, VI, 236-9).

Devletin en mühim mes'elelerinden biri, Protestan azınlığı idi. 1660'ta Fransa'da 1.200.000 Protestan yaşıyor ve nüfusun 12'de birini teşkil ediyordu. XIV. Louis, şahsen mutaassıp bir Katolik'ti. Annesi ve zevcesi, İspanyol ve koyu Katolik'ti. Kendisi de, Escurial'e çekilen İspanya kralları gibi, Paris'ten el çekmiş, Versailles'a sığınmıştı. Çevresi rahiplerle çevriliydi. Fransa'yı da İspanya gibi sadece tek dînin ve mezhebin mutlak şekilde hüküm sürdüğü bir devlet yapmak istiyordu. Protestanlar'dan nefret ediyor ve kalben onları sapıtmış, hattâ dinsiz addediyordu. 1669'dan itibaren, zaten eşit haklara sahip olmıyan Protestan Fransızlar'a karşı sert tedbirler almıya başladı. Büyük babası IV. Henri'nin akıllı mezhep siyâsetini bırakarak Katolik taassubunu, Girit savaşında olduğu gibi, devletin yüksek menfaatleri aleyhinde yürütmiye girişti. 16 haziran 1681 fermânı ile, Protestanlar'a büyük darbeyi vurdu. 7 yaşına gelmiş her Protestan çocuğunun Katolik olmasını, aksi takdirde evinden alınarak Katolik evlerine verileceğini ilân etti. Kralın Protestan nazırlarından Jurieu, bu fermâna ısyân etti : «biz Türk müyüz, din düşmanı mıyız ki, bize bu karar uygulansın? dedi; çocuklarımızın bizden koparılması yerine kafamızın koparılmasını tercih ederiz. Protestan'ız; fakat Fransız'ız. Kralımızın yoluna kanımızın son damlasını bile harcamaya hazırız. Kralın en sâdık tab'alarıyız». Ancak Kral, bu feryatlara karşı kulaklarını tıkadı. Kralın Katolik rahiplerden müteşekkil çevresi şöyle diyordu : «bu kadar büyük bir hükümdarın arzularına karşı gelerek onu üzmek, krala ihanet sayılır. Krala ihanetin tek cezası, îdâmdır. Kral, bütün tab'asını gerçek din olan Katolik görmek istemektedir».

Protestanlar, gerçekten XIV. Louis'ye son derece bağlıydılar. Son âna kadar, krallarının kötü müşâvirler tarafından kandırıldığına inandılar. 1682'ye kadar hükümdarlarını ikaz etmek için çalıştılar. Fakat bütün gayretleri boşuna gitti. Görülmemiş acayiplikte bir fermân daha yayınlayan Kral, bundan böyle Protestan ebeleri, ölüm cezasıyla mesleklerini ifadan men etti. Katolik ebeler, zâten Protestan ailelere gitmiyorlardı. Bu yüzden binlerce çocuk ölü doğdu. Böylece 1685 yılı geldi. 1.200.000 Protestan Fransız, yeni yılı «gelip geçmiş yılların en üzüntü vericisi» olarak selâmladılar. Binlerce Protestan çocuk, ailelerinden alınıp, Katolik

ailelere verildi. Hattâ bu arada jurnacıların tesiriyle bâzı Katolik ailelerin çocukları da, gerçekte Protestan imana sahip oldukları iddia edilerek ellerinden alındı. Bu işler, Istanbul'un Fethi'nden 2,5 asır sonra oluyordu. Ortaçağ'ın bitmesi ve Yeniçağ'ın başlaması üzerinden bu kadar zaman geçmişti.

Montpellier, Nîmes, Montauban gibi şehirlerde Protestanlar, kitle hâlinde Katolik oldular. Nihayet Kral, 17 ekim 1685'te Fontainebleau'da büyük babası IV. Henri'nin 87 yıl önce Protestanlar'a vicdan hürriyeti bahşeden Nantes Fermânı'nı ilga eden irâde'yi imzaladı. Katolik rahipler, Kral'ı göklere çıkardılar. Bossuet, yayınladığı bir yazıda XIV. Louis'nin dindarlığını Büyük Konstantin, Teodosyus, Marcianus, Charlemagne ve Kadıköy Konsili'ne katılan 600 râhibin dindarlıkları ile eşit tuttu. Papa XI. Innocentius, bir mektupla XIV. Louis'yi tebrik etti. Katolik kilisesinin bu büyük hizmeti asla unutmıyacağını bildirdi (13 aralık 1685). Bu sırada Avrupa, Viyana muhâsarasından hemen sonra, Türkiye'ye karşı geniş ölçüde ve sürekli bir Haçlı seferine girişmişti.

Son 5 yılda Fransa'yı terkeden 10.000 Protestan Fransız ailesine, bu sonuncu fermânla ülkelerinden çıkan 100.000 Fransız katıldı. Vauban, bu felâketi şu satırlarla tasvir ediyordu : «Fransa'dan 100.000 insan, 60 milyon lira (livre) çıktı. Ticaret filomuz 9.000 tayfasını, ordumuz 600 subayını ve 12.000 askerini kaybetti. Bunların hepsi, mesleklerinde mahir insanlardı; şimdi düşmanlarımızın ordu ve donanmalarında çalışıyor ve kendilerine lâyık gördüğümüz muameleden dolayı bize diş biliyorlar». Aslında Fransa'dan çıkanların sayısı, az zamanda birkaç yüz bini buldu. Saintonge ve Poitou'yu 100.000, Normandiya'yı 20.000 kişi, Paris'i 1.938 aile terketti. Metz gibi küçük bir şehirden 6.000 kişi ayrıldı. 1682 ile 1720 arasında yalnız İsviçre'nin Cenevre şehrine 60.000 Fransız Protestan göçmeni geldi. Cenevre şehri, bunları yerleştirmek için büyük gayret gösterdi ve 5.146.266 altın harcadı. Bunlar, İsviçre'nin en iyi tab'aları oldular. Zürih'e 6 yılda 23.354 Protestan gitti. Londra'ya gidenler de o kadar büyük bir kalabalık teşkil ediyorlardı ki, bu şehirde tam 30 Fransız Protestan kilisesi açıldı. İsveç'e, Danimarka'ya, Rusya'ya, Amerika'ya, çeşitli Alman devletlerine, hattâ Türkiye'ye gidip yerleşenlerin sayısı on binleri aşıyordu. Bilhassa Holanda, Protestan Fransızlar'la doldu. Berlin gibi küçük bir şehre 10.000 Fransız yerleşti. XVIII. asrın ilk yarısında bu göç sürüp gitti. En az 400.000 küsur Fransız, yabancı ülkelere yerleşti. Bu boşluk hiçbir zaman doldurulamadı. Rusya gibi geri ülkeler bu göçmenleri hizmetlerine, ordularına, donanmalarına aldılar; onlardan pekçok şey öğrendiler. 17 ekim 1685 günü

XIV. Louis, Fransa'ya kazandırdıklarının büyük bir kısmını kaybettirmişti (Lavisse-Rambaud, VI, 281, 2, 3, 6, 7, 8, 92, 5, 6, 9, 300, 1, 2).

İngiltere

I. Charles'ın, krallık müessesesinin tehlikede olduğunu aklına bile getirmeyip gafilce hareketlerine devam etmesi, Cromwell'i gittikçe güçlü kılıyordu. Kral, gerçek iktidarının sıfıra müncer olduğundan habersiz, hâlâ generalleriyle temas ediyor, Hampton - Court'da şaşaalı törenler düzenliyor, Cromwell'in zevcesini ve kızını bile huzuruna kabûl ediyordu. Cromwell, şimdilik yalnız Essex kontluğu unvanını ve Dizbağı nişanını ümid ediyor, krala yaltaklanıyordu (Lavisse-Rambaud, V, 643). I. Charles, Parlamento'ya son taviz olarak, 20 yıl müddetle ordunun idaresi salâhiyetini terketmek istedi. Fakat bizzat ordu, kraldan başka kimseden emir alamıyacağını bildirip, hükümdârın bu tâvizi vermesine müsâade etmedi. Kralı, Parlamento'nun tahakkümünden kurtarmak maksadiyle kaçırıp, ıssız bir yerdeki Hurst Castle'a getirdi. Albay Pride, Parlamento'yu basıp 143 milletvekilini dışarı attı. Geri kalan 80 milletvekili, çalışmalarına devam ettiler. Ancak muntazam ordunun kralı tutmasına rağmen, Cromwell de halkın aşağı tabakalarını silâhlandırıp kendi ordusunu kuvvetlendirmiye devam etti. Az zamanda, Londra'ya hâkim oldu. Kukla bir mahkeme kurarak, 27 ocak 1649'da kralı, vatana ihanet ve yabancı menşe'den (İskoç) gelmek suçlarıyla îdâma mahkûm ettirdi. I. Charles, son çare olarak Parlamento'yu toplantıya çağırıp milletvekillerine hitab etmek istediyse de, Cromwell buna engel oldu. 30 ocakta Kral, giyotinle îdâm edildi. Îdâmı sırasında da, muhakemesinde olduğu gibi gösterdiği vekar ve korkusuzluk, bütün beceriksizliklerini İngilizler'e unutturdu. Denebilir ki Cromwell, kralı îdâm ettirip devleti ele geçirdiği gün, partiyi kaybetmişti.

Cromwell'in zorladığı bir avuç milletvekili, arkadaşlarını zorlıyarak krallık rejiminin düştüğünü Parlamento'ya ilân ettirdi. Âyan meclisi (lordlar kamarası) de ilga edildi. İngiltere'de cumhuriyet (commonwealth) devri başladı (Lavisse-Rambaud, V, 646).

Kralın muhakemesi üzerinde münakaşa, daha mahkeme kurulur kurulmaz başlamıştı. Ancak kimse Cromwell'in korkusundan sesini çıkaramıyordu. I. Charles'in îdâmından sonra îtiraz sesleri açıkça yükselmiye başladı. Nitekim resmî hâkimlerden hiçbiri bu mahkemeye katılmak istememiş, Cromwell, Westminister Hall'-

deki High Court of Justice'i şuradan buradan topladığı hukukçularla teşkil etmişti. Muhakeme sırasında. kralın kuvvetli bir hatip olduğunu bilen Cromwell, konuşmasına müsaade etmemiş, I. Charles : «ben kral olduğum halde, bana söz hakkı verilmiyor, artık bu rejimin başkalarına tatbik edeceği adaleti düşünün» demişti. Ciddî hukukçular, muhakemenin meşru olmadığını söylüyorlardı. Bir defa kral, gayrimesul bir şahsiyetti; hareketlerinin hesabını yalnız Tanrı'ya verirdi; muhakeme edilemezdi; vatana ihaneti görüldüğü takdirde ancak tahttan indirilebilirdi. Sonra Lordlar Kamarası'nın bütün üyeleri ile Avam Kamarası'nın milletvekillerinin çoğu, böyle bir mahkeme teşkiline muhalif kalmışlardı. Üstelik kralı, vatana ihânetle suçlandırmak imkân dâhilinde değildi. Nitekim I. Charles, mahkemenin ilk celsesinde, kendisinin yargılanamıyacağını açıkça söylemiş, hayatını kurtarmak için en küçük bir tavizkâr söz sarfetmemiş, bu tutumuyla hâkimlerini bile etkilemişti. Cromwell, çok zeki bir adamdı. Kralı îdâm ettirmek hususunda uzun tereddütler geçirmişti. Fakat başka türlü diktatörlük kurmasına imkân olmadığını anlayınca, bu işi göze almıştı (Baykal, 134-5).

Kral, zaman geçtikçe daha fazla tutulmıya, Cromwell'in her yanlış hareketi I. Charles'ı hatırlatmıya başladı. Öyle ki, 11 yıl sonra hükümdarın îdâm günü, millî mâtem günü ilân edildi. Büyük oğlu olan Velîahd, İskoçya'da ve İngiltere'nin bâzı kontluklarında, daha babası îdâm edilir edilmez «II. Charles» unvanıyla kral olarak tanındı. Prens Charles, Manş'ın karşı yakasına kaçmış, fırsat gözlüyor, Fransa tarafından destekleniyordu. Cromwell «Lord Protector» unvanıyla cumhurbaşkanı oldu. Kralcılar, can korkusuyla sinmiş, fakat alttan alta propagandadan vazgeçmemişlerdi. I. Charles'ın meziyetleri ve Cromwell'in kusurları sayılıp dökülüyordu. I. Charles, resme ve mûsikiye düşkün, san'at koruyucusu, mükemmel bir aile reisi, zevcesine ve çocuklarına çok bağlı bir baba, doğru sözlü bir adamdı. Cromwell, siyâsî dehâya sahip olmakla berâber entrikacı, zaman ve zemine göre söz ve hareketlerini değiştirebilen, kralın aksine zalim bir adamdı. Bu motifler, kralcılar tarafından iyice işlendi.

Kendi adamlarından seçtirdiği 150 milletvekili ile devlete tahakküm etmiye başlıyan Cromwell, 17 yaşını bitirmiş bütün İngilizler'in yeni rejime sadakat yemini etmesini istedi ve bu yemini zorla aldı. 41 bakandan müteşekkil bir hükûmet kurdurdu ve Bradshaw'u başbakanlığa, büyük şair Milton'ı devlet bakanlığına getirdi. Bu tarihte Birleşik Krallık'ta 8,2 milyon insan yaşıyordu. Bunun 2,4 milyonu İrlanda'da, 1 milyonu İskoçya'da 4,8

milyonu İngiltere ve Galler'deydi. Katolik olan İrlandalılar, hangi rejim olursa olsun, Londra'ya muhalif, düşman ve âsî idiler. Ancak cumhuriyete karşı krallığı tercih ediyorlardı. İskoçya, hemen tamamen kralcı idi; zîra kralın mensub bulunduğu Stuart hânedanı aslen İskoç'tu. Asıl İngiltere ve Galler'de ise halkın yüzde doksanı kralı tutuyordu. Bu durumda Cromwell, azınlık iktidarını sürdürmek için, gittikçe prestijini düşüren terör rejimine saptı. Parlamento, Cromwell'in adamlarından kurulmuştu ve asla millî irâdeyi temsil etmiyordu. İrlanda ve İskoçya'da kralcılar, ellerinde büyük kuvvetler tutuyor ve İngiliz ordusu ile savaş hâlinde bulunuyorlardı. İrlanda umumî valisî Ormond, II. Charles'ı kral tanıdığını ilân edince, Cromwell, ordusuyla adaya ayak bastı. Dehşetli bir savaş başladı. Cromwell, onbinlerce İrlandalı'yı kılıçtan geçirdi ve yüzbinlercesini topraklarından ve mallarından mahrum etti. Binlerce İrlandalı genç kızı esîr alarak Jamaika'nın esir pazarlarında sattırdı (Lavisse-Rambaud, VI, 63). İrlanda'da, Protestan İngilizler'e karşı, bugüne kadar sönmiyen bir kin teşekkül etti ve adanın XX. asırda İngiltere'den ayrılmasının zeminini hazırladı. Bir yıl katliama devam ettikten sonra, İskoçya'ya geçti. Fakat adada bıraktığı dâmâdları Ireton ve Fleetwood, daha yıllarca onun siyâsetine devam ettiler. Daha 3 yıl İrlanda, İngiliz zulmü altında can çekişti.

II. Charles, Holanda'dan İskoçya'ya gelerek atalarının tahtına oturmuştu. Cromwell, kralı kovmak üzere İrlanda kadar olmamakla beraber, İngilizler'in hiç sevilmediği bu ülkeye ayak bastı. İskoç ordusuna Lessley kumanda ediyordu. Cromwell, Lessley'nin beceriksizliğinden faydalanıp İskoç ordusunu 3 eylûl 1650 Dunbar meydan muhârebesinde dağıttı. Fakat İskoçya'ya hâkim olamadı. Meydan muharebesinden az sonra II. Charles, İskoçya'da törenle taç giydi. Cromwell, İskoçya'nın taht şehri Edinburgh'a girdi. II. Charles da, İngiltere'ye geçerek kendisine taraftar toplamıya çalıştı. Fakat 3 eylûl 1651 Worcester meydan muhârebesinde Cromwell'e yenildi. Fransa'ya iltica etti. Kralcı Donanma da, Cromwell'e yenildi ve itaat etti. Cromwell'in amirali Robert Blake, kralcılıktan vazgeçmiyen büyük bir İngiliz savaş filosunu, Hindistan sularına kadar kovaladı.

II. Charles, Fransa'da tekrar Holanda'ya geldi. Holanda hükümdarı II. Williem, II. Charles'ın eniştesiydi. Lahey'deki İngiltere büyükelçisi, bu şehirdeki kralcı İngilizler tarafından öldürüldü. Halefi olan büyükelçi de ağır hakaretler gördü. Bunun üzerine Cromwell, Holanda ile münasebetlerini kesti. 1651 ekiminde çıkardığı *Act of Navigation,* Holanda deniz ticâreti için ağır bir dar-

be oldu. Çünki İngiltere limanları arasında yabancı bayrak taşıyan gemilerin seyrüseferini menediyordu. Üstelik yabancı limanlardan İngiltere limanlarına gelen yabancı ticâret gemileri de, ancak bayrağını taşıdıkları devlete ait malı İngiltere'ye sokabileceklerdi. Meselâ bir Holanda gemisi, ancak Holanda malını İngiltere'ye ihraç edebilecek, Hindistan'dan veya İndonezya'dan getirdiği bir malı sokamıyacaktı. Böylece İngiltere'nin deniz ticâretine büyük ufuklar açılıyordu. Bu bakımdan, Cromwell'in Parlamento'dan geçirdiği bu kanun, İngiltere tarihinin dönüm noktalarından biri olmuştur (Pirenne, III, 16). Nitekim 1660'a doğru İngiliz deniz ticâretinin hacmi, çok büyümüştü *(Aynı Eser,* 19, not 2).

Böylece İngiltere - Holanda harbi çıktı ve XIV. Louis, en büyük rakiplerinin savaşmasını sevinçle karşıladı. Önce başarısızlığa uğrıyan İngiltere, sonunda Holanda'yı yendi. Ancak bu zafer de Cromwell'e prestij sağlıyamadı. «Uzun Parlâmento» yu teşkil eden milletvekilleri bile, Cromwell'in adamı oldukları halde, halkın temâyüllerini görüp diktatöre kafa tuttular. Bunun üzerine Cromwell, Küçük Parlamento'yu işbaşına getirdi ki, bu meclis, artık tamamen tayinle gelmiş milletvekillerinden kurulmuştu. Bu parlamento dahi diktatöre karşı cephe aldı. Cromwell, 20 nisan 1653'te Parlamento'ya girdi. Milletvekillerine ağır şekilde hakaret ettikten sonra, hepsini askerleriyle dışarıya attırdı. 4 temmuzda başka bir parlamento teşkil etti. Bu parlamento, ilk defa bütün Birleşik Krallığı temsil ediyordu; yani yalnız İngiltere ve Gal milletvekillerini değil, İrlanda ve İskoçya milletvekillerini de içine alıyordu. Fakat halk nazarında en küçük bir itibarı yoktu. 12 aralık 1653'te Cromwell, parlamentoyu da feshetti. 4 gün sonra kendini kayd-ı hayat şartıyla «lord protector» ilân etti; kara ve deniz başkumandanlığını üzerine aldı. İspanya'ya savaş açtı ve XIV. Louis ile ittifak etti. 1659'da William Penn («Pennsylvania» buradan gelir), İspanya'dan Jamaika adasını fethetti. Aynı yıl denizde ölen Amiral Blake, büyük başarılar gösterdi. Belçika'da da Fransızlar'la müttefikan İspanya ile çarpışıldı. İspanya'ya karşı elde edilen bu büyük zafere rağmen Cromwell, ülkede itibar temin edemedi. Bunun üzerine 1655 ocağında İngiltere'yi 12 askerî eyâlete ayırdı; terör rejimiyle mevkıini muhafaza etmeye girişti. En yakın arkadaşlarını ve ihtilâl liderlerini bile kralcılıkla itham edip tevkif ettirdi. Çok sevdiği kızının ölümü üzerine büsbütün sarsılan diktatör, 3 eylûl 1658'de 59 yaşında öldü (Baykal, 138-42).

Diktatörün oğlu Richard Cromwell, «lord protektor» oldu. Ancak Ordu ve Parlamento kendisini desteklemediği için 8 ay, 22

gün sonra 25 mayıs 1659'da istifa etti. General Fleetwood, başkumandan seçildi. Ancak ortada devlet başkanı yoktu. Stuart hânedanı için restorasyon yolu görünmüştü. II. Charles, Holanda'da Breda şehrinde yaşıyordu. 4 nisan 1660'ta bir beyannâme yayınladı; *Declaration of Breda* denen bu vesika ile, kendisine, babasına ve krallık rejimine muhâlefet etmiş herkesi afvedeceğini bildirdi. Halkın baskısı üzerine Parlamento, 8 mayısta II. Charles'ı kral ilân etti. Yeniden Lordlar Kamarası kuruldu. 26 mayısta II. Charles, kendisini karşılıyan 20.000 İngiliz'in gözyaşları arasında Dover'da İngiltere'ye çıktı (Voltaire, I, 125). Babasının kaatillerinden 13'ünü îdâma, 25'ini müebbet habse mahkûm etti. Cumhuriyet devrinde el konan araziyi, eski sahiplerine geri verdi. Lordlar ve Avam Kamaraları, yaptıkları müşterek toplantıda, II. Charles'ın tahta çıkma günü olarak, babasının îdâm edildiği günü ilân ettiler. 29 mayıs 1660'ta II. Charles, çılgın bir tezahürat arasında Londra'ya girdi. Cumhuriyet idaresi fiilen son buldu. Bir daha da İngiltere, böyle bir oyun oynamaya teşebbüs etmedi. Rejiminin istikrarı, XIX. yüzyılda dünyanın yarısına hâkim olmasını sağladı.

1662'de, Cromwell rejimine karşı son tepki görüldü. Cromwell ile arkadaşlarının cesetleri topraktan çıkarılıp asıldı. 12 000 İngiliz, kılıçtan geçirildi. Bu olaya, «İngiliz Saint-Barthélemy'si» denmektedir (Bourgeois, I, 130). Bu arada I. Charles'ın îdâmı için silâh zoruyla da olsa rey vermiş bütün milletvekilleri tevkif edilip cezalandırıldı. Krala, hânedan emlâkinden gelen geliri dışında devlet büdçesinden yılda 1,2 milyon İngiliz altını (bugünki râviçle 3 milyar TL.) gibi muazzam bir tahsîsât ayrıldı, bu, devlet giderlerinin büyük bir kısmını teşkil ediyordu. II. Charles, İspanya'ya karşı Portekiz ve Fransa ile dostluk siyâseti tâkıyb etti. 1661'de Portekiz kralı IV. Joao'nun kızı Infante Katherina ile evlendi. Bu sûretle Brezilya ticâreti, İspanya'nın aleyhine İngiltere'ye açıldı. Portekiz Prensesi, İngiltere kraliçesi olurken, çeyiz olarak Bombay adasını getirdi. Bu sûretle Hindistan kıyısındaki bu boş adada, İngiltere'nin müstakbel sömürge imparatorluğunun uzak temelleri atıldı. Esâsen İngiltere, birçok deniz duraklarını elde etmişti. 1612'de Bermuda adaları, 1623'te Antiller'de ilk İngiliz adası olarak St. Christopher, 1625'te Barbados, 1628'de Barbuda ve Nevis, 1646'da Bahama, 1651'de Sainte Helena, 1655'te Jamaika, İspanya'nın zararına olarak fethedilmişti (Pirenne, III, 23-4; Baykal, 147). Bu kazançlar arasında 1665 vebâ salgını bilhassa Londra'yı mahvetti. Şehrin nüfusunun altıda birden fazlası (100.000 kişi) bu salgında can verdi.

Tam çeyrek asırlık bir saltanattan sonra II. Charles, 1685'te öldü. Oğlu yoktu. Tek kardeşi II. James, kral oldu. Ancak II. James'in İngiltere tahtına oturması, büyük buhranlara yol açtı. Çünki yeni kral, Katolik'ti ve mezhebini de değiştirmek fikrinde değildi. Şiddetle tahta yerleşmek istedi. 300 siyasî muhalifini îdâm ettirdi. 900'ünü esîr olarak Antiller'de sattırdı (Pirenne, III, 65).

Holanda

Holanda, deniz ticareti sâyesinde bu devirde de zenginleşmekte devam etti. Başlıca, Doğu ve Batı Hind Kumpanyaları'na dayanıyordu. Birincisi Hind Okyanusu, ikincisi Atlas Okyanusu deniz ticaretiyle uğraşıyordu.

Portekiz, İspanya'dan ayrılıp tekrar bağımsız olunca, sömürgesi Brezilya'nın ticâretine el atmış olan Holandalılar'ı bu ülkeden kovdu. Bununla beraber Orta Amerika ticareti, Holanda için yeter derecede kârlı olmakta devam etti. Bu arada Surinam (Holanda Guyanası) ve bâzı Antil adaları, Holanda'nın eline geçti. Bâzı yıllar, Doğu ve Batı Hind Kumpanyaları, sermayelerinin % 75'i kadar kâr sağlıyabildiler. Hind Okyanusu ticaretinde, geçen asırdaki Portekiz'in yerini aldılar. 1653'te Güney Afrika'da Ümit Burnu'na yerleştiler. 1657'de Seylan kıyılarından Portekizliler'i kovup bu adanın dış ticâretini de ellerine geçirdiler. 1650-1680 arasında Cava kıyılarına tamamen hâkim oldular. İndonezya'da çoğu Müslüman olan birçok devlet, Holanda'nın yüksek hâkimiyetini tanıdı. İndonezya'nın doğu adalarında, Moluk takımadalarında terakkiler kaydedildi ve Holandalılar, Büyük Okyanus'a da eriştiler. 1619'da Cava kıyısında bir yerli köyünün yakınlarında Batavya (Malayca : Cakarta) limanını kurarak, az zamanda gelişen bu şehri, Uzak Doğu'daki ticaretlerinin merkezi hâline getirdiler. Japonya kıyılarına da çıktılar. Holanda tersanelerinin faaliyeti, en yüksek derecesine çıktı. Çar Büyük Petro, 1697'de, takma bir isimle bu tersanelerden birinde çalışarak denizcilik öğrendi. Buna karşılık 1667 Breda Muâhedesi ile İngiltere'ye yenilen Holanda, Kuzey Amerika'dan el çekti. 2.000 nüfuslu Nieuw-Amsterdam (Yeni Amsterdam) şehrini, yâni şimdiki New York'u, İngiltere'ye bıraktı (Lavisse-Rambaud, VI, 489-90; Pirenne, III, 21, 24).

İspanya

Bu çağda, en büyük Hıristiyan devleti olmak vasfını Fransa'ya kaptıran İspanya, inhitat devresine girdi. 1625'ten 1632'ye ka-

dar Katalonya ihtilâlleri ile uğraştı. İspanyol olmıyan Katalanlar, eskiden olduğu gibi, devletten ayrılmak istiyorlardı. 7 haziran 1640'ta Barselona'da İspanyol kral nâibi Coloma ile bu şehirde yaşıyan İspanyollar, Katalanlar tarafından kılıçtan geçirildi. İhtilâl, eskisinden daha şiddetli olmak üzere tekrar başladı. 16 eylûlde, başka türlü bağımsızlık elde edemiyeceğini anlıyan Katalonya, İspanya'dan ayrıldığını ve Fransa'ya katıldığını bildirdi. IV. Felipe, bu ihtilâli bastırmak için tam 12 yıl uğraştı, 15 ekim 1652'de Barselona, İspanyollar tarafından geri alındı ve ihtilâl sona erdi. Ancak iç bağımsızlığına gene dokunulamadı.

Diğer eyaletlerde de durum parlak değildi. 1637'de Galisya'da, 1640'ta Mayorka adasında (ki bu adanın nüfusu da Katalan'dır), büyük ısyânlar çıktı. Endülüs'te de Medina-Sidonia Dukası, devletçe bastırılması zor bir komplo düzenledi. Bunu, Aragon'da Hijar Dukası'nın komplosu tâkıyb etti.

Ancak İspanya, en büyük darbeyi, Portekiz krallığının ayrılmasıyla yedi. II. Felipe'nin, Türkiye'nin Portekiz ordusunu Vâdî's-Seyl meydan muhârebesinde krallarıyla berâber yok etmesinden faydalanarak kendini Portekiz kralı ilân etmesi, çok büyük bir başarıydı. Çünki İberya yarımadasının bir devletin elinde birleşmesi gibi tarihte hiçbir zaman gerçekleşmemiş bir durum yaratıyordu. Arablar'ı, Yahudiler'i kovan veya imha eden, Katalanlar'ı ve Basklar'ı idâreleri altına alan İspanyollar, yarımadalarında yaşıyan sonuncu yabancı kavmi, Portekizliler'i de kendilerine tâbi bir duruma getirmiş oluyorlardı. Ancak İspanya'nın sakat idaresi, her tarafta kendini gösteren iç yönetimdeki aciz ve akılsızlık, Portekiz krallığına da bir sömürge muamelesi yaparak bir defa daha ortaya çıktı. İspanyol menfaati, her zaman Portekiz menfaatlerini ezdi. Portekiz'in sömürgeleri âdetâ savunmasız bırakıldı. Portekiz donanması ortadan kaldırıldı. Bu tutumun bütün nimetlerinden gerçekte İspanya değil, Holanda yararlandı. Dış ticareti mahvolan Lizbon, parlaklığını kaybetti. Yerine Amsterdam parladı. Portekiz asilleri, ezildi ve otoriteleri kırıldı. Halk, fevkalâde vergilerle fakirleşti ve gittikçe İspanyollar'dan nefret etti. Portekiz Hindistan Kumpanyası'nın sermayesine, İspanya tarafından el konuldu. Türk, İngiliz ve Fransız casusları, Portekiz'de devamlı şekilde İspanyol düşmanlığını körüklediler ve Portekizliler'i, bağımsızlık mücadelesi yapabilmeleri için her vasıtayla desteklediler. Otuzyıl Savaşları'nda Fransa'ya karşı başarı kazanılamaması, İspanya'nın askerî şöhretini de gölgeledi. 1637'de Elvora'da Portekiz millî ihtilâli başladı. Derhal şiddetle bastirılmasına rağmen, ilk fırsat-

ta yeniden patlamıya hazırdı. Türkiye'nin Cezâyir Beylerbeyisi, Fas Sultanı, İngiltere, Holanda ve Fransa, Portekizliler'e askerî, bahrî ve mâlî yardım yapıyorlardı. Portekiz millî hareketinin başında, Bragança hânedanının başı olan Braganca dukası Joao (Fransızca : Jean) bulunuyordu. Muazzam bir serveti olan bu prens, topraklarının İspanya tarafından elinden alınmaması için açıktan açığa Madrid'e kafa tutmaktan çekiniyordu, hattâ IV. Felipe'yi uyutmak yoluna gidiyordu. Ancak Duka'nın Lizbon tahtına oturmak hakkındaki niyeti İspanyollar'ın meçhulü değildi. Fakat eski hânedanlarının temsilcisini ezerek Portekizliler'i yeni bir memnuniyetsizliğe düşürmekten çekiniyorlardı. Katalonya ihtilâlinin yeniden başlaması, Portekizliler'e cesaret verdi. Muhteris zevcesi Luisa de Guzman ve hususî kâtibi Pinto Riberio tarafından kışkırtılan Bragança Dukası, daha faal bir tutum göstermiye râzı oldu. Portekiz'in istiklâli için Lizbon başpiskoposu Acunha, Saldanha de Gama, Souza, Silva, Ataide, Almeida gibi en büyük asılzâdeler, Duka'nın çevresinde birleştiler. 1 aralık 1640'ta Lizbon'da IV. Felipe'yi temsil eden İspanya'nın Portekiz kral nâibesi Infante Marguerita, Portekizliler tarafından tevkif edildi. İspanya başbakanı Olivarès'in Lizbon'daki adamı, Portekiz kral nâipliği umumî kâtibi Vasconcellos, öldürüldü. Bragança Dukası, «IV. Joao» unvanıyla Portekiz kralı ilân edildi ve IV. Felipe fiilen Portekiz krallığından düşürüldü. 28 ocak 1641'de toplanan Portekiz asiller meclisi, bu durumu resmen onayladı. Ancak İspanya, Portekiz'in istiklâlini tanımadı. Portekiz, üç kralın zamanında tam 26 yıl süren bir istiklâl savaşına başladı. Bu müddet içinde başta Fransa olmak üzere, İngiltere ve Türkiye'den çok büyük yardım gördü. Önce Portekiz krallığını yıkan Türkiye, şimdi İspanya'yı daha da zayıflatmak için, Portekiz istiklâlini destekliyordu. Esasen Portekiz, büyük devletler arasından çıkmıştı ve Türk menfaatlerini tehdîd edecek hiçbir gücü kalmamıştı.

Badajos ve Elvas meydan muharebelerini kaybeden İspanya, Fransa ile yaptığı Pirene Sulhu'ndan sonra, yeniden Portekiz üzerine yürüdü. Ancak 1662 Ameyxial ve 1665 Villaviciosa meydan muharebelerini kaybettiler. Portekiz'i geri almak için son ümitleri de kırıldı. Portekiz, yeniden Avrupa devletleri arasına girdi ve başta Brezilya olmak üzere, sömürgelerini mümkin mertebe kurtardı (Lavisse-Rambaud, V, 656-7).

IV. Felipe devrinde de, babası III. Felipe devrindeki suistimaller devam etti ve kudretli İspanya krallığının gittikçe genişliyen bir yarası oldu. 17 ocak 1643'te istifa edip 2 yıl sonra kederinden ölen başbakan Olivarès'in kayınbiraderi ve rakıybi del Carpio

Markisi Luis Mendez de Haro, IV. Felipe'nin teveccühüyle sırasıyla devlet müsteşarı, başkumandan, Montoro dukası oldu. 16 kasım 1661'de öldü ve suistimalleri son buldu. Yıllık geliri 130.000 ekü (325 milyon TL.) idi. Ispanya nâmına 1648 Vestfalya ve 1659 Pirene muâhedelerine imza koyan bu kabiliyetsiz adamın arzlarını IV. Felipe, okumadan imza ederdi. Villaviciosa'da mazinin muhteşem İspanyol ordusunun Portekizliler'e yenildiğini duyduktan birkaç gün sonra IV. Felipe, 17 eylûl 1665'te öldü. XIV. Louis'nin kayınpederi idi. IV. Felipe İspanyası hakkında birkaç söz söylemek ve babası III. Felipe ile büyükbabası II. Felipe devirleriyle mukayese etmek, faydalıdır. Çünki büyük inhitat, bu kralın zamanında olmuştur (Lavisse-Rambaud, V, 657-8).

İspanya'da her şey krala aitti. En büyük asılzâdenin en büyük ideali, kralın en hakir bir hizmetkârı olabilmekti. Kral, iktidarını Tanrı'dan alırdı. Roma imparatorlarına benzer âdetâ kutsal bir varlıktı. İspanya, onunla kaaimdi. Başbakan Olivarès: «eğer ruhlar Tanrı'ya aitse, vücutlar da krala aittir» demek sûretiyle, Tanrı ile kralı birleştirmişti. Üstelik bu telâkkisinde de samimî idi. Kralın tesadüfen söylediği birkaç kelime, bir insanın, bir ailenin, bir ülkenin, hattâ bir devletin bütün bir mukadderatını tayin ederdi. Büyük edip Castro'nun inanarak yazdığı gibi kral, «hiçbir istişareye muhtaç olmaksızın» bütün kararlarını, ilâhî bir ilhamla verirdi. En basit kaprisi, mutlak bir kanundu. Kraldan üstün yeryüzünde ancak Tanrı mevcuttu. Üniversite kürsülerinde profesörler, öğrencilerine, Tanrı'nın kudretiyle kralın salâhiyetlerini mukayeseli bir şekilde düzenliyerek öğretirlerdi. Büyük asiller, Tanrı'ya duâ eder gibi, kraldan sıhhat ve âfiyetleri için dilekte bulunurlardı. Kralın adı kutsaldı. Bundan kimsenin şüphesi yoktu. En olmıyacak birşey karşısında: «el Rey lo quiere = Kral böyle istiyor» dendi mi, akan sular dururdu. Zira krala itaatsizliğin Tanrı'ya itaatsizlikten hiçbir farkı yoktu. En acıklı durumlarda bile halk ancak şöyle bağırırdı: «yaşasın Kralımız! Kahrolsun kötü hükûmet!». Aklın zor kabûl edeceği, son derece girift, bellenmesi için yıllarca tecrübe istiyen bir protokol, kralı herkesten, hattâ zevcesi kraliçeden ayırırdı. Halka lûtfen göründüğü zaman, ipekler ve mücevherler içinde, bir Uzakdoğu putunu andırırdı. Önünde diz çökülüp elini öpmek için müsaade etmesi, bu lûtfa mazhar olan kadın veya erkeğin yalnız dünyasını değil, âhıretini de mâmur ederdi. Kralın eli, tapınılırcasına öpülürdü. Hiçbir kutsal tasvir önünde bu derecede büyük bir huşû duyulmazdı. 6 atın çektiği altın saltanat arabası, kral içindeyken daima kapalı dururdu. Avrupa hükümdarları gibi açık arabada ve Türk hükümdarları gibi at

üzerinde halka görünmezdi. Zâten saltanat arabası geçerken, bütün arabalar perdelerini kapatırlardı. Kralın oturması, kalkması, yemesi, içmesi, uyuması, seyahati, gezintisi, dinlenmesi, söz söylemesi, giyinmesi, eğlenmesi, hattâ kraliçe veya resmî metresleri ile buluşması ve abdest bozması, tamamen takarrür etmiş, kanunlardan üstün bir protokola bağlanmıştı (Lavisse-Rambaud, V, 659).

Kraldan sonra en büyük put, kraliçe idi. Kraldan ve çocuklarından başka herhangi bir şahsın, kazâ ile, velev ki, hayatını kurtarmak için olsun, kraliçenin vücudunun herhangi bir yerine temas etmesinin tek cezası ölümdü. Kral öldüğü zaman kraliçe, diğer Avrupa devletlerinde olduğu gibi tabiî hayatına devam edemezdi. Umumî hayattan çekilip bir manastır hücresine sığınmıya mecburdu. Zira kraliçe, ancak kralla kaimdi. Kral ve hânedanı, beşerin üstündeydi. Bundan şüphe eden şahsın İspanya'da hayat hakkı olamazdı ve böyle bir şüphenin sezilmesi bile, en büyük ihanetlerden daha büyük bir suçtu.

1598'de babası II. Felipe'nin yerine tahta geçen oğlu III. Felipe, taht şehri olarak Madrid'in banliyösü Escurial'in yerine Valladolid'i seçti. Ancak 8 yıl sonra 1606'da Madrid'e döndü. 1662'ye doğru İspanyollar, 16 meydanı ve 160.000 nüfusu olan muhteşem Madrid'leriyle öğünüyorlardı. Bu nüfusun mühim bir kısmı, krallık sarayına şu veya bu şekilde hizmet eden kimselerdi. Birçok ülkeleri keşfeden İspanyol milleti, artık dış dünyâdan habersiz bir toplum olmuştu. Öyle ki, Asya'daki milyonluk şehirler bir yana, Avrupa'da bile Paris ve Londra gibi yarımşar milyon nüfuslu merkezlerin teşekkül ettiğini bilmiyor veya bilmek istemiyorlardı. Onlara göre Madrid, dünyanın en büyük şehriydi.

Krala sarayında 10.000 kişi hizmet eder, fakat o da bu 10.000 kişiyi büyük refah içinde yaşatmakla kendini mükellef sayardı. Sarayda seyis yardımcısı olmak, büyük refaha kavuşmak demekti. Baş seyisler, büyük asalet unvanları taşırlardı. Krallık eski azamet ve gelirinden mahrum oldukça, sarayın masrafı büyümüştü. Bu masraf, 1500 yılında yılda 13.000 dukadan (97,5 milyon TL.) ibaretti. 1606'da ise tam 1.300.000 ve nihayet 1660'ta en yüksek seviyeye çıkarak 1.700.000 dukaya (4.250.000.000 TL.) erişmişti.

İspanya, 11 krallık niyâbeti ve 10 eyalete, cem'an 20 umumî valiliğe bölünmüştü. Büyük şehirlerin valilikleri, büyük asılzâdelere mahsustu. Devletin tam 60.000 memuru vardı. Buna İtalya, Belçika ve Avrupa dışı sömürgelerdeki on binlerce İspanyol memuru dahil değildi. Bunlar, yalnız idarî ve mülkî işlerde çalışan memurlardı. 20.000 adliye ve 150.000 maliye memuru, bunların

haricindeydi. Denebilir ki, her 5 İspanyol erkeğinden biri memurdu. Bu memurlar, memur olmıyan vatandaşlar için bir otorite, hattâ bir tedhiş timsali idiler. Adliyede işler çok bozuktu ve en pis menfaat ölçülerine göre ayarlanırdı. XVI. asırda çok düzgün olan mülkî idare, XVII. asırda tamamen mahvolmuştu (Lavisse-Rambaud, V, 660-4).

XVI. asrın son yıllarında İspanya kara ordusu 150.000 kişiden ibaretti ve Avrupa'da, Türkiye'ninkinden sonra, münakaşasız şekilde en büyük ve kudretli orduydu. Bu yıllarda Fransız ordusu 50.000 kişiden ibaretti. XVII. asır ortalarında ise Fransa'nın kara ordusu 155.000 kişiye yükselmiş ve savaş kudreti bakımından İspanya'nınkini geçmişti. İsveç ordusu da, sayı bakımından olmasa bile değer bakımından İspanya'yı geride bırakmıştı. 1598'de ölen II. Felipe'nin ideali, 224.000 piyade ve 87.000 süvariye malik olup, Türk ordusu ile eşit bir kuvvet meydana getirmekti. Ancak bu rakamlar, gerçekleştirilemedi. Arablar'ın İspanya'dan çıkarılması ve bu yüzden sanayi, ziraat ve ticaretin dehşetli şekilde zarar görmesi, İspanya'nın nüfusunu da azalttı. Üstelik Amerika'ya yerleşen göçmenler, anavatanı büsbütün ıssız bıraktılar. 1610'da 13.000 asker yazmak icab ettiği halde, ancak 6.000 kişi bulunabilmişti. İspanya, yabancı milletlerden ücretli birlikler kullanmıya başladı. Milyonlarca İtalyan tab'ası olduğu, Belçika'yı elinde tuttuğu için, bu zor birşey değildi. Fakat bunlar iyi muharip değillerdi. Neticede İspanyol ordusunun üçte ikisinin İspanyol olmıyanlardan teşekkül ettiği görüldü. Bu sûretle XVI. asrın korkunç İspanyol savaş makinesi, tamamen işlemez hâle geldi. 1640'ta 45 piyade alayının ancak 13'ü, 113 süvari bölüğünün ancak 44'ü İspanyol asıllıydı. Geri kalan birlikleri, başta İtalyanlar olmak üzere, Belçikalılar, sonra Fransızlar, Almanlar, İrlandalılar, hattâ Lehler ve Hırvatlar teşkil ediyordu. Aslında Katalan ve Basklar da İspanyollar arasında sayıldığı için, gerçek İspanyollar'ın nisbeti daha da düşüktü. Artık böyle bir ordunun Portekiz'le bile başa çıkamamasının sebebi açıktır. Rehâvete alışan, me'murluğu, daha zor bir meslek olan askerliğe tercih eden İspanyollar, gittikçe ırklarına has vuruşkanlığı da kaybediyor, kaldırım kabadayıları hâline geliyorlardı. 1603 ve 1632'de çıkartılan kanunlar, ordu teşkilâtını büsbütün bozdu. Zira subay, hele general olabilmek için, ne liyakat, ne de kıdem aranıyordu. Rütbeler, asillik derecesine göre ve saray nezdinde gözde olanlara dağıtılıyordu. Saraya mensup en mütevazı bir adam, orduda en büyük rütbeleri verebiliyordu. İspanyol ordusu, yıkılmış ve iflâs etmişti.

Generaller arasında bile İspanyol olmıyanlar, hele İtalyanlar

gittikçe çoğalıyordu. Subaylar maaşlarını tam ve zamanında almıyor, bazan birkaç ayda bir maaş çıkıyordu. Bu yüzden rüşvet ve tedhişle para sızdırmak yoluna sapmıyan pek az subay kalmıştı. Asker, tek kelimeyle açtı. Fakir halkın arasında fakir bir tabaka teşkil ediyordu. Devlet karnını doyurmadığı için yaşamak gayesiyle yağmacılık ve eşkıyalık yapıyordu. Disiplinsizlik ve itaatsizlik almış yürümüştü. En küçük rütbelilerin en büyük rütbelilerin emirlerine kulak asmadıkları görülüyordu. Bir ordu mensubu, daima hakka tecavüz eden bir şahıs demekti. Bu yüzden halk, ordusundan nefret ediyordu. Asker, savaştan hoşlanmıyor, çok defa kaçıyor, hazarda talim ve terbiye ile katiyen meşgul olmuyordu. İçki, kumar ve kadın, ordunun bütün saflarına sirayet etmiş, ve en büyük salgın hastalıklar derecesinde tahribat yapmıştı. XVII. asrın ilk yarısında gerçekleşen askerî yenilikler, İspanyol ordusunun tamamen meçhulüydü. Fransızlar'a, hattâ Portekizliler'e yenilen bu ordunun cihanı tutan şöhreti artık mahvolmuştu.

Donanma da aynı durumdaydı. 1588'de Yenilmez Armada'nın yenilmesinden sonra bile İspanyol donanması, Türkiye'ninkinden sonra yeryüzünde ikinci idi. Venedik, az bir farkla onu tâkıyb ediyordu. Umumiyetle kadırgalar 600-1.000 tonluk olup, 400-500 mürettebat taşırlardı. 20-50 topları vardı. Çok daha büyük gemiler de bir hayli sayıdaydı. Zamanla gemicilerin kalitesi düştü. Deniz topları eskidi; yerlerine yenileri konamadı. Gemi malzemesi eskisi gibi bulunmaz oldu. Tersaneler küçüldü veya tamamen kapandı. Türk, İngiliz, Holanda ve Fransız donanmaları, İspanyol donanmasını öylesine bir çenber içine alıp hırpaladılar ki, gerek Akdeniz'de, gerek Atlantik'te İspanyol savaş ve ticaret donanması yerlerine asla konulamıyan büyük kayıplara uğradı. 1621 ile 1643 arasındaki 22 yıl içinde İspanya'nın 280 savaş ve binlerce ticaret gemisi, Türkler'in, İngilizler'in, Holandalılar'ın, Fransızlar'ın eline geçti veya batırıldı. Dehşetli zayiata uğrayan İspanyol ticareti yıkıma doğru gidiyordu(Lavisse-Rambaud, V, 666-8).

Daha II. Felipe'nin öldüğü yıl, 1598'de devletin borcu pek muazzam meblâğlara yükselmişti. Halefleri devrinde, açık vermiyen bütçe görülmedi. Sulh zamanlarında bile masraflar, alabildiğine yükseldi. İsraf ve irtikâp son haddini buldu. 1621 ile 1643 arasındaki 22 yılda IV. Felipe, şahsen 232 milyon duka (580 milyar TL. eder) harcadı ki, devlet gelirinin çoğunun kralın elinde bulunduğunu gösterir. Eski vergiler arttırılıyor, yenileri ihdas ediliyor, halk fakirleştikçe fakirleşip, vergi kabiliyeti düşüyor, eski borçların tasfiyesine ve yeniden borçlanmıya hiç çare buluna-

mıyacakmış gibi görünüyordu. Şahsî teşebbüs baltalanmış, ürkütülmüş ve mahvedilmişti. Birçok şey devletin tekelindeydi; tuz, karabiber, gümüş, oyun kâğıdı, kurşun, kâğıt, tütün, kakao ve daha birçokları. Asalet unvanları ve memuriyetler, en yüksek meblâğı ödiyenlere satılmıya başlandı. Yalnız IV. Felipe'nin saltanatı zamanında, parayla satmak için yeniden 60.000 memuriyet ihdas edildi. Zenginlere hususî varlık vergileri kondu. Şehirlere birtakım angaryalar yüklendi. Dış ülkelerden, bilhassa Ceneviz'den ve çeşitli ülkelerin Yahudiler'inden yüksek faizle paralar alındı. Bunların faiz ve mürekkep faizleri ödenememek durumuna düşüldü.

Vergiler, bilhassa Kastilyalı İspanyollar'ın meskûn bulunduğu asıl İspanya'da ağırdı. Katalonya, Aragon, Valansiya, Bask memleketleri gibi iç idarelerinde muhtar eyaletler fazla soyulamıyordu. Bu, İspanyollar'ın Katalonlar ve Basklar lehine daha da zavallı duruma düşmelerinden başka netice vermiyen bir malî siyasetti. Küçük asılzâdeler ve rahipler, fakir ve perişandı. Ancak büyük asiller ve yüksek rahipler vergiden muaftı. Fakat bu sınıf da akıllı yatırımlar yapmayı bilmedikleri için, servetlerinden millî bir menfaat sağlanamıyordu. 4 milyon Kastilyalı, devletin bütün malî yükünü çekiyordu. Katalonya ve Galisya kıyıları zenginleşirken, İspanya'nın târihî büyüklüğünü yapan Kastilya mahvoluyordu. Esasen ziraat, sanayi, sanat ve ticarette pek ileri olan milyonlarca Müslüman'ın yerini dolduramıyan cahil Kastilyalılar, tam bir çöküntü içindeydiler. XVII. asrın ilk yarısında yalnız Kastilya eyaletleri yılda ortalama 20 milyon duka (50 milyar TL.) vergi ödediler.

Devletin umumî büdçesi 1610'da 24 milyon duka (60 milyar TL.) iken, 1660'ta 35 milyona (87.5 milyar TL.) yükselmişti. İtalya'nın yarısını, Belçika'yı, Kuzey ve Güney Amerika'nın en büyük kısmını, Filipinler'i içine aldığı düşünülürse, fazla değildir. Fakat bu büdce, halk soyularak, Amerika'daki milyonlarca Kızılderili ve Zenci esîr çalıştırılarak, dehşetli bir zulüm ve terör rejimi altında elde ediliyordu. Bu büdceyi tamamlamak için İspanya ve sömürgeleri, gittikçe fakirleşiyorlardı. Mühim bir kısmı da borçla sağlanıyordu. Böylece İngiltere, Fransa, Holanda gibi devletler ordularını, donanmalarını, ticaretlerini geliştirmeye çalışırlarken, İspanya har vurup harman savuruyordu. Maamafih asrın ortalarına, hattâ sonlarına kadar İspanya'da büdce, Türkiye, Hindistan, İran ve Çin'den sonra dünyada 5. dereceyi kaybetmedi (Lavisse-Rambaud, V, 668-70).

İspanyol edebîyâtı, Cervantès'ten (1547-1617) sonra Lope de Vega'yı (1562-1632) ve Calderon'u (1600-1681) yetiştirdi. Ancak

hiçbir eser, 1615-17'de te'lîf edilen *Don Quichotte*'un milletlerarası şöhretine erişemedi *(Aynı Eser,* 679).

Bu çağ, İspanyol toplumu, geri, cahil, tenbel bir toplumdu. Büyük asiller ve râhipler, muazzam servetler içinde sefâhat âlemleri yaparlarken, köylü ve halk, zor karnını doyuruyordu. Katolik dünyasının en zengin kilisesi İspanyol kilisesi idi. 12 başpiskopos ve 54 piskoposun idâresindeki 200.000 râhip, 120.000 kilisede çalışıyordu. Çoğuna Papa tarafından kardinallik pâyesi de verilen başpiskoposlar, asılzâdelerden dukalar, piskoposlar da kontlar ile eşit rütbede idiler. Nihayet 70.000 miskinin barındığı 9.000 manastır ve 25-30.000 kadının yaşadığı 3.000 kadın manastırı vardı. 10 Enkizisyon mahkemesi, muazzam bir teşkilât hâlinde, yeryüzünde İspanya'nın hâkim olduğu bütün ülkelerde gerçek bir saltanat sürüyordu. Manastıra girmek, bir dindarlık olmaktan sıyrılmış, bir tenbellik vesilesi olmuştu.

Bazı piskoposların geliri, hükümdar geliri gibiydi. İspanya'nın en büyük dinî şahsiyeti olan ve kardinal pâyesini taşıyan Toledo başpiskoposunun yıllık geliri, 30.000 dukayı (75 milyon TL.) buluyordu. Yüzlerce köye sahip piskoposlar vardı. Piskoposların yıllık gelirleri 40-60.000 duka (100-150 milyon TL.) arasındaydı. 64 başpiskopos, piskopos ve yüksek rahip, yılda 1.740.000 dukayı (4.350.000.000 TL.) aralarında paylaşıyorlardı. Bâzı kilise ve manastırların geliri dikkate şâyandı. Valladolid'deki St. Benoît manastırı yılda 400.000 duka (1 milyar TL.) elde ediyordu. Bütün İspanya'da toprağın beşte biri ve bazı eyaletlerde üçte biri, Kilise'nin elindeydi. Yalnız Kastilya krallığını teşkil eden eyaletlerde Kilise, yılda 10.500.000 duka (26.250.000.000 TL.) topluyordu. Kilise, doymak bilmez, her şeye, bütün İspanya'ya el koymak isteyen bir teşkilâttı. Bu teşkilâtın yarattığı tehlike, daha XVII. asırda münakaşa mevzuu olmıya başlamıştı.

Krallar bile Kilise'ye kafa tutmaya cesaret edemiyorlardı. Devlette hiçbir iş yoktu ki, Kilise karışmadan yapılabilsin. Kilisenin adlî ve malî teşkilâtı, kralınkinden zayıf değildi. Kiliseye sığınanların suçu ne olursa olsun, hiçbir kuvvet onları kiliseden çekip alamazdı. Kral bile böyle tatsız bir teşebbüsle başını belâya sokmaktan kaçınırdı. Zâten kral, birinci derecede Kilise'nin tesiri altındaydı. En mühim devlet işlerini, Kilise ile müşavere ettikten sonra karara bağlardı. Bütün içtimaî müesseseler, Kilise'nin elindeydi : Üniversiteler, kolejler, mektepler, hastaneler, yetimhaneler, tarikatler, hep Kilise'ye bağlıydı. Nihayet Enkizisyon vasıtasıyla ruhlara ve fikirlere hâkim olan, Kilise idi. 1561'den beri ka-

palı celse hâlinde çalışan bu mahkemeler, hânedan üyelerine varıncaya kadar her şahsı dehşete düşürmüştü. Yazılar, Enkizisyon'un sansüründen geçerdi. Kral'ın desteğiyle bir çeşit millî emniyet ve gizli polis teşkilâtına da malik olan Enkizisyon, Papa'nın bile çekindiği bir kuvvetti. Çünki birçok papaya kafa tutmuştu. Kralın gözünden düşmüş devlet adamları, Enkizisyon'un merhametine terkedilirdi. Enkizisyon, haklarında istediği hükmü verirdi. Her yıl birçok asil ve zenginin malına el koyardı. Üstelik samimî Katolik olan halk, bu mahkemenin kararlarının Tanrı yolunda alınmış kararlar olduğuna inanırdı. Kilise gibi muazzam bir teşkilâtta tabiî gerçek dindarlar olduğu gibi, binlerce namussuz ve şarlatan da vardı. Bilginlerin yanında pekçok cahil de en yüksek makamlara, başpiskoposluklara, üniversite profesörlüğüne erişirdi (Lavisse-Rambaud, V, 670-2).

Asillere gelince, bunlar aileleriyle beraber, büyüklü küçüklü 300.000 kişiydiler. Nüfusun altına biri asil sayılıyordu. Bunlardan bir kısmı, devlete yaptıkları şu veya bu hizmetten dolayı asırlar önce hükümdarlar tarafından asilleştirildikleri gibi, mühim bir kısmı da asalet unvanlarını parayla satın almışlardı. Eskiden çoğu asker olan asil sınıf, bu mesleğe gittikçe itibar etmez olmuştu. «İspanya Büyükleri» denen en yüksek asiller, Hânedan'dan sonra gelen dukalardı. Sayıları 1660'da 90'a yükselmişti. Çok nüfuzlu ve zengin adamlardı. Birçok imtiyazları vardı. Vergi ödemezlerdi. Alelâde mahkemelerde muhakeme edilemezlerdi. Avrupa'da İtalyan ve Alman hânedanlarına mensup prenslerle eşit tutulurlar, yalnız onlar gibi «altesse» şeklinde değil, «excellence» veya «votre grace» diye anılırlardı. Bununla beraber XVII. asırda nüfuzları azalmış, kralınki çoğalmıştı.

«İspanya Büyükleri» denen 90 dukadan sonra «titulados» denen 26 duka, 72 marki, 124 kont, 9 vikont ve aileleri geliyordu. Fransa'da çok daha fazla sayıda kont ve vikont olduğu halde, nüfuz, hattâ servetleri, İspanya'daki eşitleri derecesinde değildi. Bu iki büyük asil sınıf, ancak aralarında evlenebilirlerdi. İlk sınıf, Avrupa hânedanları ile de evlenebiliyorlardı. İkinci sınıfın «Estados» denen geniş arazileri ve bu sınıfa mensup her asil ailenin 20-80.000 duka (50-200 milyon TL.) arasında yıllık gelirleri vardı. Büyük asillerin yalnız topraklarından elde ettikleri yıllık gelir 7 milyon duka (17,5 milyar TL.) altını idi. Bâzılarının serveti, muhteşemdi: Infantado Dukası'nın toprakları üzerinde 90.000 köylü serf (toprağa bağlı esir), 6.000 asil vasal yaşıyordu. Bu topraklardan Duka yılda 100.000 altın (250 milyon TL.) elde ediyordu. Medina de Rio-Seco, Osuna ve Medina - Sidonia dukalarının herbirinin

yıllık geliri 130.000 duka (325 milyon TL.) idi. Sarayın yüksek memuriyetleri, generallik ve amirallikler, umumî valilikler, bu asillere mahsustu.

Orta ve küçük derecedeki asillere gelince, bunlar, büyüklerini taklit hevesindeydiler; hepsi borç içinde yüzerlerdi. Nisbeten küçük makamlar, bunlar tarafından işgal ediliyordu. Bütün asılzadeler, ister büyük, ister küçük olsunlar, «hidalgo» sınıfını teşkil ederler, doğuştan malik oldukları imtiyazlarla gururlanırlardı. Herbirinin az veya çok kölesi, serfi (toprak esiri), tab'ası vardı. Bunları muhakeme etmek hakkı, kendilerine aitti ve çok defa insafsızca hareket ederlerdi. Çünki daimî para ihtiyacı içindeydiler. Her asil ismin, asalet pâyesinin toprağı ne satılabilir, ne ipotek edilebilir, ne bağışlanabilirdi. Babadan büyük oğula, oğul yoksa kardeşe, kardeş de yoksa kardeş çocuğuna geçerdi.

Asılzâdeler, çalışmaktan nefret ederlerdi. İmtiyazlarını muhafaza etmek hususunda çok kıskançtılar. Büyük asiller, saraylarında dehşetli ve istikbal endişesinden uzak bir debdebe içinde yaşarlardı. Albuquerque Dukası'nın, hepsi altın ve gümüşten olmak üzere tam 1.400 düzine tabağı vardı. Medina-Celi Dukası'nın sarayında 700, Osuna Düşesi'ninkinde 500 kişi hizmet ederdi. Ziyafetlerde, bazan bir asil ailenin iflâsıyla neticelenen masraflar yapılırdı. İspanya donanması başkumandanı olan bir asılzâde, bir tek metresine birkaç yılda yarım milyon dukalık (1.250.000.000 TL.) servet yedirmişti. Bununla beraber halkın asillerden nefret ettiği sanılmamalıdır. Çünki bir taraftan halkı soyarlarken, diğer taraftan paralarını harcayıp yine halka iâde ediyorlardı. Birçok asil, cömertlikleri, ince zevkleri, sanat ve edebiyatı himayeleri ile şöhret yapmışlar ve çok popüler olmuşlardı (Lavisse - Rambaud, V, 672-4).

Arablar'ın sürülmesi ve imhası üzerine, İspanya'da orta sınıf mahvolmuştu. İspanyol ticareti, geniş ölçüde İngilizler'in, Holandalılar'ın, Fransızlar'ın ve Türkler'in eline geçmişti. Eşkıyalık ve hırsızlık çok yaygındı ve devlet asla bu zümreyle başa çıkamıyordu. Kaçakçılık almış, yürümüştü. Seyyar Çingeneler (Gitanos), daimî bir kargaşalık ve kötülük unsuru hâlindeydiler. İspanyol gururu ve hâlâ yüzölçümü bakımından dünya devletleri arasında birinci gelmeleri, ellerinde ülkeler değil, kıt'alar tutmaları, onları tam bir gaflete sürüklemişti. Dış dünyadaki terakkilerden habersiz ve gafildiler. Bu yüzden gittikçe uçuruma sürükleniyorlardı. Amerika mâdenlerinin geliri, İspanyol ırkının çalışma zevkini ve itiyadını öldürmüştü. Kumar, içki, aşk ve sefahat, hayatın en

büyük mes'eleleri derecesinde ehemmiyet kazanmıştı. Dünyanın en mağrur milleti olmakta devam ediyorlardı. En küçük bir hakaret iki taraftan birinin ölümüyle neticelenirdi. Bâzan küçük bir hakaret yüzünden, karşılıklı kan dâvaları ortaya çıkar ve kan gövdeyi götürürdü. İspanya, XVII. asırda içine kapanmış, gerilemiye ve çökmiye mahkûm bir hâle gelmişti.

Ziraat de deniz ticâreti gibi mahvolmuştu. Birçok ekilebilir toprak terkedilmişti. Kilisenin ve asillerin hesabına çalışan yüz binlerce toprağa bağlı kölenin çalışma şevkı yoktu. Tahılın bir eyaletten diğerine nakledilememesi (dahilî gümrükler) gibi kanunlar, zirâati büsbütün geriletmişti. Bu zirâat memleketi, doyabilmek için dışarıdan yılda 364.000 hektolitre buğday ithaline muhtaç bir duruma geldi. Bunun karşılığında Amerika'nın altını, gümüşü ve bakırı veriliyordu. İspanya'ya giren altın ve gümüş ise, ticarî işlerde kullanılmıyor, saraylarda tabak çanak şeklinde işlemez hâle getiriliyordu. İspanya dukaları, Hindistan racalarından farksız bir durumdaydılar. Bununla beraber İspanya, hâlâ yün, şeker, meyve ve şarap ihraç ediyordu. Koyun sayısı Avrupa'da, Türkiye'den sonra ikinciydi. Sevilla'nın, Granada'nın, Toledo'nun, Segovia'nın, Availa'nın yünlü ve ipekli dokuma fabrikaları, debbağhâneler, porselen imalâthâneleri, eski mamurluklarını kaybetmekle beraber, çalışıyor, maamafih her yıl bir ikisinin kapandığı görülüyordu. Fransa ve İngiltere sanayii, İspanya'nınkini geçmişti. 1600'de yün ve ipekli dokuma sanayiinde 180.000 işçi çalışıyor ve 42 milyon altın kuruşluk imalât yapılıyorken, 1660'da bu daldaki işçi sayısı 16.000'e düştü. Yalnız Sevilla'da 16.000 dokuma işçisi çalışıyorken, bu rakam 1.600'e indi. Fransa, İngiltere, Holanda, Venedik, hattâ Fas, İspanya'ya dokuma, halı, demir, kâğıt, cam eşya satarak zenginleşiyorlardı.

İspanya'nın tarihî pazarları birbiri arkasından kapanıyordu. Limanlarında artık yabancı gemiler işliyordu. Şehirlerinde Ceneviz bankaları açılıyordu. İngiliz ve Fransız tacirleri, İspanya içinde dolaşıyorlardı. 1620'de İspanya'nın şarap, meyve, zeytinyağı, şeker, yün, ipek, maden gibi ihraç maddelerinden elde ettiği 19,5 milyon duka (48.750.000.000 TL), 39,5 milyon dukalık ithalât karşısında çok düşük bir seviyedeydi. Aradaki fark, artık Amerika medenleriyle bile zor kapatılıyordu. İspanya limanları arasında dolaşan ticaret gemilerinin yarısı ve açık denizde dolaşanların onda dokuzu, Holandalı, İngiliz, Türk ve Fransız korsanları tarafından imha edildi. İspanya, bir kara devleti hâline geliyor ve denizden mahrum her büyük kara devleti gibi ölüme mahkûm oluyordu.

Amerika'nın fethinden beri geçen 1,5 asırlık müddet içinde bu kıt'adan getirilen altın ve gümüşün 12'de 11'i, yabancı devletlere şu veya bu sûretle kaptırılmıştı. Şu halde Yeni Dünya'nın fâtihleri, fethettikleri kıt'anın zenginliğinin ancak 12'de birini ellerinde tutabilmişlerdi. Sefalet, 30 yılda bir milyon İspanyol'un kaybıyla neticelenen savaşlar, korkunç salgınlar, yüzbinlerce Müslüman'ın kovulması, 40.000 İspanyol'un Amerika'ya göçmesi, fakirlikten evlenme ve doğumların azalması, İspanya anavatanının nüfusunu 8,2 milyondan 6 milyona indirdi. Daha 1621'de bu durumu gören asiller meclisi (Cortès) : «krallığın bir asırdan daha fazla hayatta kalması imkânsız hâle gelmiştir» hükmünü vermişti (Lavisse-Rambaud, V, 674-7).

Diğer Avrupa devletleri, nüfus bakımından İspanya'yı geçiyorlardı. İspanya, elinde tuttuğu bütün ülkeleri kelimenin tam mânâsiyle soyuyordu. 1558'de Güney İtalya (Napoli) ve Sicilya krallıklarından 1.770.000 duka vergi alırken, bunu 1574'te 2.335.000'e, 1620'de 5 milyona (12,5 milyar TL.) çıkarmıştı. Bu paranın en büyük kısmı, İtalya'da değil, İspanya'da harcanıyordu *(Aynı Eser,* 702).

IV. Felipe'nin yerine tahta oturan II. Carlos'un, Charles - Quint'in bu zavallı halefinin devrinde durum, daha da kötüleşti. XVII. asrın ikinci yarısı, İspanya'nın çöküşüne şâhid oldu. Dehşetli istibdad bile nizamı sağlayamaz hâle geldi. Büyük şehirlerde halkın gözü önünde yılda 400 - 500 kişi boğazlanıyor, çoğu ceza görmüyordu. Devlet gelirinin çoğu, mültezimlerin elinde kalıyordu. Alınan vergilerden ancak üçte biri, hattâ bâzı yıllarda ancak dokuzda biri hazineye giriyordu. 44 milyon duka (110 milyar TL.) olan devletin umumî geliri, asrın sonlarında 27 milyona (67,5 milyar TL.) düştü. Bu gelirin ancak sekizde veya dokuzda biri hazineye intikal edebiliyor, gerisi şunun bunun elinde kalıyordu. Devlet, % 40'a kadar faizle borç almak yolunu tuttu. Kral, mücevherlerini ve tablolarını satmıya başladı. II. Carlos öldüğü zaman, ruhuna yapılacak dinî âyinler için Saray para te'mîn edemedi. Savaş sırasında 20.000'den fazla muharip bir araya getirilemiyordu. Herkes ordudan kaçıyordu. Asker yazmak istiyen memurlar, ellerine geçirebildikleri 10 yaşında çocuklardan, altmışlık ihtiyarlara kadar herkesi yakalıyorlardı. Büyük asiller, ancak general rütbesiyle görev kabûl ediyorlardı. Alayların sayısından fazla general ortaya çıkmıştı. Topçuluk mahvolmuş, levazım ve cephâne depoları boşalmıştı. Donanma, ortadan kalkmak üzereydi. Ehliyetli subay kalmamıştı. Akdeniz donanmasında vaktiyle 160 savaş gemisi varken, şimdi kötü durumda 26-30 gemi kalmıştı. At-

lantik filosu sadece 7-8 savaş gemisinden ibaretti. Medina-Celi Dukası, 1681'de büyük bir gayret gösterdi : 8.000 mürettebat ve 900 top taşıyan 17-20 harb gemisi tezgâha koydu. 1700'de bu gemilerden ancak 2'si kullanılmakta devam ediyordu. Diğerleri eskimiş ve yerlerine yenileri konulmamıştı. Atlantik ve Akdeniz kıyıları, İngiliz, Holandalı, Türk ve Fransız korsanlarına tamamen açık durumdaydı. Birçok seferin kumandası rahiplere verilecek derecede, devlet teşkîlâtı altüst olmuştu. Nüfus 5,5 milyona düştü. Hiçbir devlet bu derecede çabuk inhitât etmemişti. İspanya, kendisiyle beraber, elinde tuttuğu ülkeleri de mahvediyordu. İspanyol hâkimiyetine geçtiği zaman 300.000 nüfusu olan Milano'da şimdi 100.000 kişi yaşıyordu. Napoli krallığından 160 yıl içinde İspanya'ya 180 milyon duka (900 milyar TL.) taşınıp götürülmüştü (Lavisse-Rambaud, VI, 512-8, 524, 9).

Almanya

Otuzyıl Savaşı'ndan Almanya imparatorluğunu teşkil eden devletlerin çoğu, çok büyük zararla çıktı. Bazı devletlerde nüfus yarı yarıya azaldı. Köylü ve ziraat mahvoldu. Sefalet son dereceyi buldu. 80.000 nüfuslu büyük bir şehir olan Augsburg'un nüfusu 18.000'e, Berlin'inki 25.000'den 6.000'e, Münih'inki 9.000'e, Kolonya'nınki 9.000'e düştü. Salgınlar sıklaştı. 1679 veba salgınında 50.000 kişi öldü. Bununla beraber, daha 1648 sulhundan itibaren Alman devletleri, kalkınma çabasına giriştiler. Bu arada Avusturya ve Prusya'nın çabaları verimli oldu.

Vestfalya Muâhedesi hükümlerine göre bir başpiskoposluk ve 6 piskoposlukla şişen Brandenburg Elektörlüğü (Prusya), 9 eylûl 1666 Clèves Muâhedesi ile de Clèves dukalığını, Mark ve Ravensberk kontluklarını ilhak etti. 20 yaşında tahta çıkan ve 48 yıl saltanat süren (1640-1688) «Büyük Elektör» Friedrich-Wilhelm, imparatorunun baskısından kurtulabilmek, tâbiiyet bağlarını zayıflatmak için, İsveç'e yanaştı. Bu sâyede Elektör, Prusya dukası sıfatıyla Lehistan kralının tâbii olmaktan çıktı (1657). Askerî dehasının yanında iyi bir devlet adamı da olan Büyük Elektör, babasından devraldığı devleti, dört misline yakın genişletmiş olarak oğluna teslim etti. Prusya'nın temelleri atılmıştı. Ticaret ve sanayide gelişmeler oldu. Hattâ Afrika kıyılarına gemiler gönderildi. Fakat Prusya henüz, Batı Avrupa devletlerine nazaran çok gerideydi. Toprağa bağlı «serf» denen köleler, Batı Avrupa'dakilerden daha fazlaydı (Almanya'da bu kölelik ancak 1848'de ilga edilmiş-

tir; Rusya, bundan da 30 yıl sonra serfliği kaldırarak Avrupa'da sonuncu olmuştur).

Prusya'nın gelişmesine karşılık Bavyera, Otuzyıl Savaşı'ndan zararlı çıkmıştı. Elektör II. Maximilien-Emmanuel, 47 yıllık saltanatında (1679-1726), bu zararları telâfi etmiye çalıştı. İmparatora dâmâd oldu. Belçika umumî valiliğine getirildi. Birçok faaliyet gösterdi.

Otuzyıl Savaşları'ndan sonra toplum düzeni de eskisine nazaran bozuldu. Silezya'da Melchior Hedloff adında bir kaatil tam 251 insanı öldürdükten ve bundan başka akla gelebilecek her çeşitten suç işledikten sonra yakalanabildi. Aşağı Avusturya'da bir çiftçi de, 350 insan öldürdükten sonra ancak yakayı ele vermişti. Ahlâksızlık, hükümdarlara kadar yayıldı. Saksonya elektörü Kuvvetli August, 120 metres veya odalığını sarayında toplamış ve dehşetli bir sefahate dalmıştı. Bizzat Viyana sarayında İmparator, Paris ve Madrid saraylarını taklid ediyordu.

İmparator, mutaassıp Katolik siyasetinin devletin başına Otuzyıl Savaşı'nı sarmasından ders almış değildi. Fırsat buldukça Protestan tab'alarını sindirmek, hattâ yok etmekte devam ediyordu. Yüzlerce Protestan rahibini katolik olmıya zorladı. Kabûl etmiyenlerden 60'ını, Napoli'de forsa olmak üzere hayat boyu kürek çekmiye mahkûm etti. Yüzlerce Macar asili de aynı âkıbete uğradı.

Asrın ikinci yarısında XIV. Louis, gittikçe daha büyük ölçüde Almanya'nın işlerine müdahale eder oldu. Türkiye hâkanına «Büyük Türk» diyen Avrupalılar'a karşılık Almanlar, Fransa Kralı'na «Küçük Türk» diyorlar, Almanya üzerindeki ihtiraslarını ve debdebe merakını Türkler'inkine benzetiyorlardı (Lavisse-Rambaud, VI, 543, 551-5, 573-5, 583-5, 594,5, 840 ; Pirenne, III, 38-9).

Lehistan (Polonya)

Lehistan (Polonya) krallığı, tam bir gerileme devrindeydi. 1589'da, devletin geleceği için bir felâket mahiyetinde olan ve sonradan asla değiştirilemiyen bir karar alındı. Şöyle ki : 1589'a kadar Lehistan asiller meclisinde (diète) bütün kararlar, ekseriyetle alınırdı. Bundan böyle, ittifakla alınacaktı. Yani bir tek asilin (szlachcic), krallığın en hayatî bir mes'elesinde vereceği muhalif reyle, bütün bir meclis akamete uğrıyacaktı. Hele o rey şahsî bir hesap veya yabancı menfaat için kullanılmışsa, devlet büsbütün felâkete düşecekti. Nitekim her iki şık da az zamanda gerçekleşti ve birçok defalar devlet mekanizması felce uğradı. Lehistan'da

mezhep kavgaları da şiddetliydi. Karşı mezhepten olanlar, diğer mezheptekilerin çocuklarını kitle hâlinde canlı canlı kaynar suya atıyor, kadınları en müthiş işkencelerle öldürüyorlardı. Sık sık Yahudiler'e karşı katliamlar yapılıyordu. Halkın zulme karşı isyânı, bol ölçüde kan dökülerek bastırılıyordu (Lavisse-Rambaud, V, 718, 20).

Türkiye'den, Almanya'dan, İsveç'ten birçok darbe yiyen Lehistan, doğu komşusu Rusya'dan da darbeler yemiye hazırlanıyordu. Lehistan, henüz Rusya'dan daha mühim ve güclü bir devletti. Ancak aradaki denge, gittikçe daha fazla Rusya lehine bozuluyordu. 1667 Andrussovo Muahedesi ile Rusya, Smolensk'i alarak, asıl Büyük Rusya topraklarından Lehliler'i kovdu. Şimdi sıra Beyaz Rusya ve Ukrayna'ya gelmişti. Ayni muahede Çernigov'u da Rusya'ya bıraktı. Bu suretle Rusya, Ukrayna'ya kuzeyden girmiş oluyordu. Ukrayna, Türkiye'nin Kırım Hanlığı ile Lehistan arasında paylaşılmıştı. Büyük kısmı Türkler'deydi. Beyaz Rusya ise, Lehistan'a bağlı Litvanya büyük-dukalığına aitti.

Lehistan'ın belki en büyük zaafı, kralların seçim yoluyla tahta çıkmıya başlamalarıydı. Bu hal, krallara hem gerekli otoriteyi sağlıyamıyor, hem de ölümlerinden sonra yabancı hânedanların sonsuz entrikaları ülkeyi karıştırıyordu. 1669'da yeniden Varşova tahtı açıldı. XIV. Louis, Neuburg prensi (Bavyera hânedânının bir dalı) Friedrich-Wilhelm'i, İmparator ise Lorraine dukası Karl'ı destekliyordu. Ancak Leh asillerinden Michel Wisnowiecki bu reylerin çoğunu topladı. 12.000 kişilik şahsî bir ordusu olan ve Ukrayna'da büyük topraklara mâlik bulunan bu zat, kral seçildi. XIV. Louis darıldı. İmparator, kızkardeşini vererek, yeni hükümdara yaklaştı. Bu kralın zamanı, IV. Mehmed'in Lehistan üzerine iki sefer-i hümâyûnu sebebiyle felâketle geçti. 1673'te 4 yıllık bir saltanattan sonra öldü. Gene bir Lehli, Sobiesky, kral seçildi. 1696'da 23 yıllık bir hükümdarlıktan sonra öldü. Onun ölümünden sonra Lehistan, Avrupa'nın marazına çare bulunamaz hasta adamı oldu. Rusya, Lehistan'a üstünlük kazandı (Lavisse-Rambaud, VI, 629-31, 635-44; Pirenne, III, 58).

Rusya

Rusya, Avrupa'nın en geri ülkesiydi. Hattâ toplum düzeni bakımından bu ülke, Avrupa medeniyetine dahil değildi. Büyük devletlerin en kudretsiziydi.

Rusya'da köylü, efendisinin mutlak esiriydi. Efendisi bir köy-

lüyü (kholop) öldürdüğü zaman, para cezası bile vermezdi. Çünki toprağa bağlı köle (serf) durumunda olan köylünün, fiilen toprağa bağlı hayvandan farkı yoktu. Çarın otoritesi mutlaktı. Birçok maddeler, çarın tekelindeydi. Üstelik memurları, diledikleri maddeyi çar namına köylüden veya tacirlerden istedikleri fiata satın alırlar, Doğu ve Batı tâcirlerine satarlar, Çar zenginleşirdi. Çarın elindeki aynı maddeden stoklar tükenmedikçe tacirlerin bu maddeleri satması yasaktı. Cezalar çok ilkeldi. Büyücüler, demir bir kafes içinde yakılırdı. Aynı ceza dinden sapıtmışlara ve kundakçılara odun yığınları üzerinde uygulanırdı. Kalpazanların boğazlarından erimiş maden akıtılırdı. Kocasını öldüren kadın, diri diri gömülürdü. İşkence çeşitleri sonsuz denecek derecede çoktu. Ruslar, işkencede çok mahirdiler.

Rus ordusu, iptidaî bir topluluktu. 1562 Nevel meydan muhârebesinde, esâsen gelişmiş bir askerî terbiyeleri olmıyan 4.000 Lehli, 15.000 kişilik Rus ordusunu tamamen imha etmişti. Kırım (Tatar) veya Osmanlı Türkleri'nin küçük atlı birlikleri, büyük Rus ordularını bâzan yarım saat içinde yok ediyorlardı.

Hukuk, âdetler ve yaşayış, çok ilkeldi. Baba, oğullarını, ağabeyler, kardeşlerini esîr gibi satabiliyorlardı (Lavisse-Rambaud, V, 732-3, 739, 767).

Çarın imparator unvanını tanıyan bir tek devlet yoktu. Gene çara en büyük değeri veren Istanbul'du. Çünki onu «Moskova Kralı» olarak tanıyordu. Avrupa devletleri, onun krallığını bile kabûl etmiyorlar, «Moskova büyük-dukası» diyorlardı. Otuzyıl Savaşları'na katılmamakla berâber, Rusya hükümdarı, Osnabrück Muâhedesi'nde, İsveç'in müttefikı olarak resmen bu sıfatla anılmıştı. Çar Aleksi'den sonra taht kavgası da başladı. Bu, çarın ilk izdivacından Feodor ve İvan adlı 2 oğlu ile 6 kızı, ikinci evlenmesinden de Petro adlı oğlu ile 2 kızı vardı. Büyük kızı Sofya, siyâsî rol oynamak için çok haristi. Küçük bir çocuk olan Petro, istikbalin büyük hükümdarıydı. Feodor, çar oldu. Onun zamanında 1680'de Petro Potemkin, Paris'e gelerek, Osmanlılar'a karşı XIV. Louis'den yardım istedi. Feodor'un ölümünden sonra, kardeşleri İvan ile küçük Petro, ortaklaşa çar ilân edildiler. Ancak her ikisi de çocuk olduğu için, ablaları Sofya, saltanat nâibesi oldu (Lavisse-Rambaud, VI, 660-2, 675, 7-8).

Asya

Bu çağda Asya'yı büyük Fransız tarihçisi Fernard Grenard şöyle anlatıyor :

«XVII. asrın ikinci yarısında, XIV. Louis devrindeyiz. Asya, şâşaa ve satvetinin en yüksek şâhikasındadır. Bu kıt'a, 4 büyük devletin (Türkiye, Hindistan, İran ve Çin ki, ilk üçü Türkler'in elindedir) nüfuzu altındadır. Dünyanın en eski medeniyetlerini ve beşer tarihinin en saygıya değer hâtıralarını sinesinde toplamıştır. Avrupa milletleri ise, tevârüs ettikleri yegâne imparatorluğun (Batı Roma) parçalarını aralarında çekişmektedirler. —Asya'nın nüfusu o tarihte Avrupa nüfusunun 3 mislinden fazla ve bugün (1938) 1,8'e inmiş bulunan bu nisbet, tam 3,4 oranındadır. Uzun zamandan beri sahip olduğu ve artık daha ilerisine gidebileceğini sanmadığı bir ihtişam ve debdebe, bir örf ve âdet terbiyesi, bir san'at ve edebiyat inceliği içinde, huzurla yaşamaktadır. Kaynaklarının ve hazînelerinin zenginliği hayallere şâşaa saçmakta, Batılılar ise, Avrupa'da tedavül eden birkaç milyon altının çevresinde, büyük bir şamata ve yaygara kopartmaktadırlar. Hindistan Timuroğulları, emsalsiz bir debdebe içindedir. Altınla ve gümüşle dolu dipsiz bir uçurum hâlindedirler. Türkiye ise, üstelik yeryüzündeki askerî kuvvetlerin en kudretlisidir... Bu Doğu imparatorları, Avrupa hükümdarlarını hükümdar olarak tanısalar bile, onlara çok yüksekten bakmaktadırlar. Elçi kabûl eder, fakat Avrupa'ya elçi göndermeye tenezzül etmezler...».

Asya'da, bilhassa Türkiye'de, din, mezhep ve vicdan hürriyeti tamdır. Bugün anladığımız durumdadır. Zaten bu hürriyetler Avrupa kıt'asında, ancak Türkiye'nin elinde bulunan topraklarda mevcuttur. Meselâ Türk hâkimiyetindeki Erdel'de (Transilvanya), dinler ve mezhepler «çağdaş Avrupa'da bile emsali henüz hiçbir ülkede görülmemiş» bir şekilde yanyana kardeşçe yaşamaktadırlar (Lavisse-Rambaud, V, 829).

IV. Mehmed devrinde, İran'ın eski devirlere nazaran zayıflaması, Hindistan'ın İran'ın yerine dünyanın 2. devleti durumuna yükselmesi, Osmanlılar'ın Avrupa'daki başarılarının sebeplerinden biridir. Kasr-ı Şîrîn Muâhedesi, Türkiye'nin İran'ı Macaristan, Lehistan, Rusya gibi hâkimiyetine, nüfuzuna almasına, haraca bağlamasına, imkân olmadığını son defa göstermişti. Şîî mezhebinin ortadan kaldırılmasının imkânsızlığı da, son defa IV. Murad devrindeki savaşlarda belli oldu. Bu sûretle iki büyük Sünnî Türk imparatorluğu (Türkiye'de Osmanoğulları ve Hindistan'da Timuroğulları) ile bir büyük Şîî Türk imparatorluğu (İran'da Safevîler), dünya devletleri arasında ilk üç sırayı muhafaza ettiler. Buna karşılık İran'ın da Doğu Anadolu için hiçbir hayal besliyemiyeceği, nice kanlar döküldükten sonra belli oldu. Osmanlı-Safevî savaşları, yüzbinlerce Türk'ün kanının akmasıyla neticelenmişti.

Bundan, yalnız Avrupa devletleri faydalanmış, Türkler'i Orta Avrupa'da durdurmıya muvaffak olmuşlardı. Ancak XVII. asrın son yıllarından îtibâren İran ve Hindistan Türk imparatorlukları, kara devletleri olmanın mahzurlarıyla yüzyüze geldiler. Okyanuslarda dolaşan Batı Avrupalılar karşısında bu devletler, bir deniz siyâseti güdemediler (*Aynı Eser*, V, 874).

Amerika

Bu çağda Amerika, Avrupalı'laşmak yolunda küçük adımlar atmakta, yerli ırklar söndürülmekte devam etti. Asrın ilk yarısında Rio de Janeiro'nun nüfusu ancak 1.000'i geçiyordu; yâni büyükçe bir köyden ibaretti. 1609'da İngilizler, 400 göçmenle Virginia kolonisini kurdular. 50 kadar ev, bir kilise, tahtadan bir kale, mısır ziraati yapılan bir arazi, bu koloninin ilk nüvesini teşkil ediyordu. Fakat Kızılderililer'in devamlı taarruzları, bu ilk koloniyi dağıttı. 1610'da sayıları 60'a inmişti. 1620'de bu kolon, 1.200 göçmenle takviye edildi. Bunların 150'si kadındı ve en çirkinleri bile, derhal evlenerek erkekler tarafından kapışıldı. 1621'de Virginia'ya Afrika'dan ilk zenci esirler getirilmiye başlandı. Bunlar, bugün Birleşik Devletler'de yaşıyan on milyonlarca Zenci'nin ataları idiler. Kızılderililer'den esir ve toprak işçisi olarak faydalanmak mümkin değildi. Bunlar, zabt-u rabt altına alınamıyan, mağrur ve savaşçı kavimlerdi. 1622'de Virginia'da 4.000 nüfus sayıldı. Bunlardan 350'si, az zamanda Kızılderililer tarafından öldürüldü. Beyazlar'ın öldürdüğü Kızılderililer'inse haddi hesâbı yoktu. Çünki bunlar, Beyazlar'ca hayvan sayılıyorlardı. Binâenaleyh sayıları tutulmamış ve tarihe geçmemiştir. 1677'de Virginia'da 15.000 İngiliz ve birkaç yüz Zenci yaşıyordu. Kilise sayısı 20'ye yükselmişti. 1641'den 1677'ye kadar 36 yıl boyunca Sir William Berkeley'in idare ettiği bu koloni, Kuzey Amerika'daki Anglo-Sakson kolonilerinin en mühimmiydi.

Maryland kolonisi, Kraliçe Mary'nin adına 1624'te kuruldu. İlk göçmenlerin sayısı 300'den ibaretti. 1650'de bu koloninin Beyaz nüfusu 8.000'e yükseldi. New Plymouth kolonisi, 1630'da 300 kişiyle ortaya çıktı. 1643'te 3.000 nüfusa yükseldi. Massachusetts kolonisini, 1629'da 200 göçmen kurdu. 1630'da buraya 1.200 göçmen daha geldi. 1660'da bu kolonide 16 köy vardı ki, bunların en mühimmi, istikbalin Boston'ı idi.

Kızlıderililer'e, tabiate ve iklime karşı şiddetli bir savaş ve Anglo-Saksonlar'ın yenilmez azmi, Massachusetts kolonisini, bütün kolonilerin içinde birinci dereceye yükseltecektir.

1638'de Rhode Island kolonisi kuruldu; ertesi yıl ilk kilisesi inşa edildi. Birkaç yıl içinde bu koloninin birkaç yüz nüfusu gelişti. Connecticut kolonisi, 1638'de Massachusetts'ten ayrılmak sûretiyle ortaya çıktı ve 40 yıl, Kızılderili savaşı görmeksizin inkişaf etti. Massachusetts'te Protestan Anglikanlar, rey hakkına malik tek vatandaş toplumu oldukları halde, Connecticut'ta bütün Protestan mezheplerin hukuk eşitliği tanınmıştı. New Haven kolonisi, 1638'de kuruldu ve Kalvinistler'in kalesi hâline geldi. Herşey, *İncil'*e göre düzenleniyordu. 1648'de, Atlas Okyanusu boyunca Kuzey Amerika'da böylece 8 Anglo-Sakson kolonisi kurulmuş bulunuyordu. İngilizler'in ezici çoğunluk teşkil ettikleri, fakat İrlandalılar'ın, İskoçlar'ın ve Galliler'in de yaşadığı bu kolonilerin en mühimmi Virginia idi ve yalnız bu koloni doğrudan doğruya İngiltere kralının hükmündeydi. Massachusetts'in kralın bir fermânı ile elde edilmiş muhtar idaresi vardı; Plymouth'ta toplanan meclisiyle bu koloni de, ehemmiyet bakımından ikinci geliyordu. Bununla beraber bu koloni hareketleri, İngiltere'de devletin ve kralın gayretiyle değil, göçmenlerin azmiyle vuku buluyordu. Londra sosyetesinde bâkir topraklara göçmen gönderilmesi, bir nükte mevzuu idi. İngiltere halkının şahsî gayretiyle kurulan, gelişen ve yükselen bu kolonilerde, gittikçe anavatanla irtibat kesiliyor ve hür davranma isteği hâkim oluyordu (Lavisse-Rambaud, V, 941-54).

18 mayıs 1642'de, Villeneuve idaresindeki bir Fransız kolonu, Kanada'da Ville-Marie köyünü kurdu. İstikbalde «Montréal» adıyla 3,5 milyon nüfusuyla Paris'ten sonra dünyanın 2. Fransız şehri olacak olan bu köy çevresinde ilk Fransız yerleşmeleri görüldü. Maamafih 1640'ta Kanada'daki Fransız nüfusu 200 siville 4 ahşap kaleyi koruyan 400'e yakın askerden ibaretti. 1663'te bu sayı 2.500'e yükseldi ve Kanada'nın Fransızlar'la meskûn kısmı, doğrudan doğruya kralın idaresine geçti.

1635'te Martinique ve Guadeloupe adaları İspanya'dan Fransa'ya geçti. Bu sûretle Fransızlar, Kanada'nın Atlantik kıyılarından sonra, Amerika'da Küçük Antiller'e de ayak basmış oldular. 1648'de Küçük Antiller'den birkaçı daha İspanyollar'dan alındı. Esasen 1632'den beri Tortuga adasında üslenen Fransız korsanları, İspanyol gemilerini vuruyorlardı. Bilhassa Haiti adasında gözleri olduğunu ve Büyük Antiller'e de el atmak niyetinde bulunduklarını belli etmişlerdi.

Fransızlar, Güney Amerika kıt'asına da sokuldular. Karayib Denizi'nin güney kıyılarında, Portekiz'e ait Brezilya ile İspanya'ya ait Venezuela'nın Atlantik'e bakan kıyılarında dolaşmıya başlamışlardı. 1626 ve 1635'te Guyana'nın en doğudaki parçasına ayak bas-

tılar. Bu sûretle bugüne kadar Fransa'nın elinde kalan Fransız Guyanası sömürgesi kuruldu. 1648'de Antiller'de yaşıyan Fransızlar'ın sayısı, Kanada'da yaşıyanları çok geçmiş ve 7.000'i bulmuştu. Üstelik Antiller, her yıl daha fazla Fransız göçmeni alırken, Kanada'ya olan akın çok sınırlıydı. Sömürge siyâsetinin temelleri Richelieu tarafından atılmış, XIV. Louis de bu siyâseti az çok devam ettirmiştir. Yoksa Fransa'nın aydınlarına göre, Avrupa'da bir hektar toprak kazanmak, Amerika'da bir ülkeyi elde etmekten çok daha faydalı sayılıyordu (Lavisse-Rambaud, V, 959-61).

Holandalılar'a gelince, bunlar, 1609'da Hudson nehrinin Beyazlar'ca tanınmasından sonra, Manhattan adasına yerleşmiş ve Nieuw Amsterdam'ı, yâni bugün cihanın en kalabalık şehri olan New York'u kurmuşlardı. 1615'te Fort Orange'ı yâni bugün New York devletinin başkenti olan Albany'yi tesis ettiler. Fakat bu topraklarda az zamân içinde İngiliz rekabeti ile karşılaştılar. 1627'de Batı Hind Kumpanyası'nı kuran Holanda'nın, Karayib Denizi'nde ve Amerika'nın Atlantik kıyılarında faal bir ticareti vardı. Güney Amerika'nın Atlantik kıyılarına da el attılar. 1624'ten 1640'a kadar olan zamanda, Brezilya kıyılarında üsler edindiler. Brezilya, bir Portekiz sömürgesiydi ve Portekiz de bu tarihte henüz İspanya'dan ayrılmamıştı. Afrika kıyıları da Holanda deniz ticâretinde gittikçe daha büyük bir pay kazanıyordu. Ancak Holanda'nın tek sömürgesi, Kuzey Amerika'nın Atlantik kıyılarında «Yeni Holanda» denen ve şimdi A.B.D.'nin New York, New Jersey ve Pennsylvania devletlerinin kıyı bölgelerine tekabül eden topraklardı. Holanda'ya ait diğer yerler, sömürge sayılamıyacak üslerden ibaretti. Minuits isimli Holanda valisinin Manhattan adasını Kızılderililer'den 25 dolara satın alması, her halde cihan tarihinin en garip olaylarından biridir. Ancak «Yeni Holanda» az zamanda çığ gibi gelen Anglo-Sakson göçmenleri yüzünden, Holanda'dan İngiltere'ye geçecektir.

Holanda'nın Yeni Holanda sömürgesini bırakmasının sebebi, Kızılderililer'le başa çıkamamasıdır. Iroquois ırkından olan bu çevre Kızılderililer'i, gene Holandalı tacirlerden satın aldıkları ateşli silâhlar sayesinde, müstevlîlerle geniş çapta bir mücadeleye giriştiler. Bütün çiftlikleri ateşe veren Kızılderililer, Nieuw Amsterdam kasabasını da tehdid ediyorlardı. 1645'te Kızılderililer'le sulh yapıldıysa da, artık Holanda'nın bu kıyılardaki istikbali mahvolmuştu. Bununla berâber 1655'te Holanda, 700 İsveçli tarafınadn iskân edilen ve «Yeni İsveç» denen A.B.D.'nin şimdiki Delaware devletine tekabül eden toprakları, İsveç'ten kopardı. 1664'te bu bölgedeki Holandalılar'ın sayısı 10.000'e yükselmişti; bunun 1.500'ü Nieuw Amsterdam'da oturuyordu. Bu tarihtedir ki, Holanda umumî valisi

Stuyvesant, İngiltere'ye teslim olmıya mecbur kaldı. Bütün Holanda sömürgeleri İngiltere'ye geçti. İngilizler, Nieuw Amsterdam kasabasına «New York» adını verdiler. Yeni sömürgelerine dahilî muhtariyet bahşeden İngilizler, geleceğin Birleşik Amerika'sının temellerini atmıya başladılar.

Holanda, 1632'de Curaçao adasını İspanyollar'dan almak sûretiyle, Venezuella'nın kuzeyinde, Güney Amerika'nın Karayibler'e bakan kıyısında ilk sömürgesini kurmuş oldu. Curaçao'yu fetheden denizci, Peter Stuyvesant'tır (Lavisse-Rambaud, V, 962-4).

Bütün bu İngiliz, Fransız ve Holanda teşebbüslerine rağmen, Portekiz'e ait Brezilya istisna edilirse, Amerika'nın mutlak şekilde en büyük parçasına İspanya hâkim olmakta devam ediyordu. İspanya'yı, Osmanlı imparatorluğundan bile yüzölçümü bakımından (nüfus bakımından değil!) daha geniş ve dünyanın en büyük toprakları üzerinde yayılmış bir devlet yapan, bu Amerika sömürgeleriydi. Bu kıt'alardaki yerli Kızılderili nüfus, gittikçe azalıyordu. Her yıl yüzbinlerce Kızılderili, şu veya bu şekilde İspanyollar tarafından imhâ ediliyordu. Gomara, yalnız 1543 yılı içinde bir milyon Kızılderili'nin bu şekilde öldüğünü tahmîn etmektedir (yalnız Peru'da). İspanyol idaresi, zâlim olduğu derecede beceriksizdi. Bugün Latin Amerika'yı tam gelişmemiş ülkeler halinde bırakan, bu kötü idaredir. İspanyollar, İnkalar'ın medenî seviyesini bile muhâfaza edemediler. İnkalar'ın Peru'da açtıkları kanalların üçte ikisi, İspanyollar zamanında kurudu. Lama sürüleri, ortadan kalktı. İspanyollar'ın Avrupa'dan taşıdıkları salgın hastalıklar, bilhassa Peru'da büyük tahribat yaptı. 1584-1609 arasındaki çeyrek asırda, Peru'nun Kızılderili nüfusu yarı yarıya ve bâzı bölgelerde üçte iki nisbetinde azaldı. Bu azalma, zamanla devam etti. Diğer ülkelerdeki Kızılderili nüfusu da aynı âkıbete uğradıysa da, bu hususta Peru birinci gelmektedir. Çünki bu ülkede çok zengin gümüş mâdenleri vardı. Bu gümüş mâdenlerinde İspanyollar, yüzbinlerce Perulu'yu harcamışlardır.

Yerli halkın idareye katılması gibi birşey, fikir hâlinde bile mevcut değildi. Yüksek memurlar, Madrid'den gönderiliyor, ikinci derecede memurluklar da Amerika'ya yerleşmiş İspanyollar arasında bölüşülüyordu. Bununla beraber mühim makamlara, Amerika'da yerleşmiş saf İspanyollar bile erişemiyorlardı. 1687'ye kadar Amerika'da görev alan 369 başpiskopos ve piskoposun yalnız 12'sinin Amerikalı İspanyol olduğunu, gerisinin İspanya'dan tâyin edilip geldiklerini söylemek, bu hususta bir fikir edinmeye yeter. 1570'te Amerika'da Enkizisyon kurulduğu için, Katolik Kilisesi'nin burada da nüfuzu İspanya'dakinden eksik değildi. 1649'da

Amerika'daki Katolik kilisesini 1 patrik, 6 başpiskopos, 32 piskopos, 353 yüksek rütbeli rahip ve 840 tarikat sahibi yönetiyordu. Ayrıca binlerce küçük rahip vardı. Köy rahipleri içinde, İspanyol-Kızılderili melezleri, hattâ saf Kızılderililer de gittikçe çoğalıyordu (Lavisse-Rambaud, VI, 925-9).

Asrın sonlarına doğru Fransa'nın Kuzey Amerika'daki teşebbüsleri, İngiltere'yi tehdid edecek derecede genişledi. Frontenac ve La Salle, Mississippi bölgesini Beyazlar'a tanıttılar. La Salle, Fransa'ya dönünce XIV. Louis tarafından kabûl edildi. Kral, yeni seferi için kâşife biri büyük olmak üzere 4 gemi, 5 rahip, 12 asılzâde, 100 asker, ve başka personel verdi. Hey'etin hepsi 280 kişiydi. 1684'te bu hey'et, Louisiane sömürgesini kurdu (XIV. Louis'nin adına ki şimdi A.B.D.'nden biridir ve hâlâ aynı adı taşımaktadır). Ertesi yıl La Selle, Texas sınırına erişti. Az zamanda 280 kişilik hey'etten ancak 36 zavallı hayatta kaldı. Bunlardan 16'sını yanına alan La Salle, 1687'de Mississippi boyunca ilerliyerek karadan Kanada'ya varmak üzere hareket etti. Meksika Körfezi'nden Büyük Göller'e doğru yürümek gibi zamanına göre tamamen fantastik teşebbüs, daha başlangıcında, La Salle'in arkadaşları tarafından öldürülmesiyle akıym kaldı. 1712'de Louisiana'da ancak 300 Fransız yaşıyordu. Buna karşılık Kanada'daki Fransız sayısı, 1675-1682 arasında 8.000'den 12.000'e yükseldi. 1.000 kadar Kızılderili de, bu Fransızlar'la bir arada Fransız idaresinde yaşıyordu. Ancak 25.000 arpent arazi işlenebiliyordu (Lavisse-Rambaud, VI, 953-5).

N E T İ C E

1683 YILINDA TÜRKİYE

1683 yılı sonbaharında Türkiye, iki buçuk yüzyıl sürecek bir çekilme, gerileme ve çökme devresine girmişti. Viyana muhâsarası vesilesiyle Avrupa'yı, bir kere daha karşısında birleşik halde bulmuştu. Bu defa, tarihinde ilk def'a olarak, birleşmiş bir Avrupa'yı yenemiyecek, yenilecektir. Buna rağmen 1769'a kadar daha 86 yıllık bir duraklama devresi yaşıyabilecek güçtedir. İspanya'nın, Hıristiyan âleminin Osmanlı imparatorluğu olan bu devletin nasıl zirveden başdöndürücü bir şekilde yuvarlandığı hatırlanacak olursa, Osmanlı Türk inhitatının yavaş yavaş tecelli ettiğini kabûl etmek îcâb eder. Bu, şüphesiz Türk Cihan imparatorluğunun temellerinin pek sağlam atılmış olmasındandır. XVII. asrın sonlarında henüz Batı medeniyetinin, zirvesini Türkler'in teşkil ettiği Doğu medeniyetine üstün olduğu iddia edilemez. Bu üstünlük, bir asra yakın bir zaman geçmeden gerçekleşmiyecektir. Ancak Batı, üstünlüğünün bütün sebeplerini hazırlamış, bütün imkânları ele geçirmiş veya ele geçirmek üzeredir. Başta okyanuslar üzerinde egemenlik kurması gelmek üzere, Doğu'nun henüz farkına varamadığı birçok değerlere sahip olmuştur. Doğu, pek azametli olan mirasını yemektedir. Bu miras, az zamanda tükenecektir

ONUNCU KİTAP

Viyana Bozgunu'ndan Edirne Vak'ası'na (1683 - 1703)

I

FELÂKET YILLARININ İLK SAFHASI (1683 - 1687)

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Düşmesi (15 Aralık 1683)

Viyana bozgunu haberini Belgrad'da öğrenen IV. Sultan Mehmed Han, önce buna fazla ehemmiyet vermedi. Nihayet bir kale alınamamıştı. Savaş talii de her zaman iyi gitmezdi. Köprülü-zâde, Kandiye'yi yıllarca uğraştıktan sonra alabilmişti. Serdâr-ı Ekrem'e, Budin'e, bir hatt-ı hümâyûn ve murassâ bir kılıç gönderdi; teselli, hattâ orduyu tam bir bozgundan koruyup az bir zayiatla Budin'e getirdiğinden dolayı tebrik etti.

Ancak genç Kara Mustafa Paşa'nın, kayınbiraderi Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa'dan çok daha sıhhatli olduğunu bilen ve son iki sadrâzamın (Köprülü ile oğlunun) ancak ölümleriyle makamlarından ayrıldıklarını hatırlıyan bir kısım devlet adamları, Viyana başarısızlığını işlemek fırsatını kaçıramazlardı. Hele İkinci Ciğerdelen bozgunu ve Estergon'un düşmesi, aradıkları fırsatı geniş çapta bir istismar vasıtası hâline getirmelerine müsaitti. Önceleri Viyana başarısızlığının sebebinin Murad Giray'la İbrahim Paşa'da olduğuna inanan IV. Mehmed, gittikçe daha fazla etrafındaki tezvirlere kapılmıya başladı. Köprülü ailesini çok tutan annesi Hadîce Tarhan Vâlide-Sultan, birkaç ay önce, 7 haziran 1683'-te 55 yaşında ölmüş ve IV. Mehmed, çok akıllı ve vatansever bir müşavirden mahrum kalmıştı. Hattâ Vâlide-Sultan'ın devlete yaptığı unutulamaz hizmetleri bilen, bir denge ve itidal unsuru olduğunu tasdik eden devlet adamları ve halk : «Devletin rükn-i â'zamı (en büyük direği) gitdi» diye (Râşid, I, 415) teessürlerini ifâde etmişlerdi. IV. Mehmed'i Merzifonlu aleyhine devamlı şekilde tahrik eden ve onun işbaşından uzaklaştırılmasının millî bir mecburiyet olduğu tezini savunanlar arasında sadâret kaymakamı (başbakan vekili) 3. Vezir Kara İbrahim Paşa, Kızlarağası Yusuf Ağa, Merzifonlu'nun îdâm ettirdiği Vezir Uzun Koca İbrahim Paşa'nın dul zevcesi olan padişahın kızkardeşi, Emîr-i Âhûr Sarı Süleyman Paşa (müstakbel sadrâzam) vardı. Hattâ Kızlarağası ile Süleyman

Paşa, Viyana bozgununu haber aldıkları zaman, sevinçlerinden ellerine mendiller alıp «döne döne» oynamışlar, Merzifonlu'nun sonunun geldiğine hükmetmişlerdi. Kara Mustafa Paşa'nın bu adamlara lûtuftan başka bir kötülüğü olmamıştı. Ancak yaptığı lûtuflar bile, düşmanlarında aşağılık duygusu uyandırıyor, üzerine daha fazla kin çekiyordu. Merzifonlu'nun ikbali ve serveti, azameti ve gururu, bütün rakiblerini perîşân etmiş, kıskançlık buhranlarına sürüklemişti. Nihayet bunların hiçbiri olmasa bile Mustafa Paşa, ikbal yolunu, kendisinden sonra gelenlere tıkıyor, ölmeden önce iktidar makamından uzaklaştırılamıyacak gibi görünüyordu. Uzayan iktidarlara karşı, o iktidarlar ne derecede iyi, hattâ mükemmel olursa olsun, beliren bıkkınlık, bugün kitle psikolojisinin izahını yaptığı bir gerçektir.

Merzifonlu ortadan kalkarsa, iktidar yolu, 3. Vezir Kara İbrahim Paşa'ya açılacak görünüyordu. Çünki Köprülü-zâde zamanından beri 2. vezir olan Musâhib Dâmâd Mustafa Paşa, bir saray adamıydı. Köprülü-zâde'nin ölümünde de atlanarak sadâret, Merzifonlu'ya verilmişti. Merzifonlu'nun seferlerinde, onun vekili olarak kaymakamlık makamına daima İbrahim Paşa oturmuştu. İbrahim Paşa, Merzifonlu'nun bir çeşit uşaklığından yetişerek, efendisinin sâyesinde, bir faninin erişebileceği en yüksek mertebelere çıkmıştı. Bayburtlu bir Türk olan bu adam, efendisinin lûtuf ve itimadı arttıkça aşağılık duygusu içinde eriyordu. Mâlik olduğu herşeyin sebebi olan bu velinimetin ortadan kalkması, İbrahim Paşa'nın manevî huzura kavuşması için şarttı.

Ancak bütün bu tezvirler, IV. Mehmed'in sadrâzamına itimadını sarsmıya yetmedi. Bunun üzerine son kozlarını oynıyan ve Merzifonlu hayatta kalıp da faaliyetlerini öğrendiği takdirde başlarına geleceği bilen bu adamlar, sahte vesikalar uydurarak, askerin serdâr-ı ekremi istemediğini, Kara Mustafa Paşa, ordunun başında kaldığı takdirde askerin ısyân edeceğini, esâsen Merzifonlu'nun saltanat makamına göz diktiğini ileri sürdüler. Silâhdâr Mehmed Ağa, padişah kararından cayıp Merzifonlu'yu yerinde bırakacağı korkusuyla, bu adamların nasıl başlarından endişe ettiklerini, canlı satırlarla anlatmaktadır. Aslında ordu, serdârından memnundu ve vaziyeti kurtaracak tek adamın Kara Mustafa Paşa olduğunu iyi niyet sâhibi herkes biliyordu. Bütün hatâ ve kusurlarına rağmen Kara Mustafa Paşa, ertesi yıl belki tek bir seferle durumu düzeltebilirdi. Ondan başka hiç kimsede ne bu kaabiliyet, ne de Merzifonlu'nun emsalsiz otoritesi vardı. Nitekim onun ölümüyle, Merzifonlu veya Köprülü-zâde çapında bir adamın, dünyanın birinci devletinin sonsuz imkânlarıyla en kısa za-

manda düzelteceği durum, bir felâkete gitmiştir. Binaenaleyh Merzifonlu'nun îdâmı, Türkiye tarihinin en karakteristik millî fâcialarından biri olmuştur. Bu fâcia, Merzifonlu'nun şahsının kaybından değil, onun yerini tutacak hiç kimsenin olmamasından doğmuştur. Filhakika onun yerini tutacak bir adam daha vardı. O da, Merzifonlu'nun kayınbirâderi, Fâzıl Ahmed Paşa'nın kardeşi Köprülü-zâde Fâzıl Mustafa Paşa idi. Fakat iktidardan uzaktı. Vezir olmasına rağmen, IV. Mehmed'in çevresine çöreklenmiş siyâsîler, yeni bir Köprülü'nün otoritesine girmemek için her şeyi yapabilecek tıynetteydiler. Daima en liyakatlinin iktidara yükselmediği vâkıası, tarihte bin bir misalle te'yîdi mümkin bir müteârifedir.

IV. Sultan Mehmed, 15 aralık 1683'te Merzifonlu'.yu azletti ve yerine Kara İbrahim Paşa'yı getirdi. Bu sırada Kara Mustafa Paşa, Belgrad'da geceli gündüzlü sefer hazırlıklarıyla uğraşıyordu. Sadâreti, azline kadar 7 yıl, 1 ay, 10 gündür. İdâmı, 10 gün sonradır.

Sadrâzam ve Serdâr-ı Ekrem Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Belgrad'da İdam Edilmesi (25 Aralık 1683)

IV. Mehmed, îdâm hatt-ı hümâyûnunu tatbika, başmâbeyincisi Gazâz-zâde Ahmed Ağa'yı memur etti. Ahmed Ağa, 25 aralık akşamı Belgrad'a geldi ve misyonundan önce Yeniçeri ağası Vezir Tekirdağlı Bekrî Mustafa Paşa'yı haberdâr etti. Yanına Mustafa Paşa'yı alarak, geceyarısından önce Merzifonlu'nun kaldığı saraya gitti. Kara Mustafa Paşa, azilden başka hakkında îdâm fermânı olup olmadığını sordu. Ahmed Ağa, en saygılı dille, böyle bir fermânın bulunduğunu îmâ etti. Bunun üzerine Merzifonlu, namaz kıldı; en küçük bir asabiyet alâmeti göstermeden kendi eliyle kürkünü ve kavuğunu çıkardı. Cellâdı çağırdı. «Halıyı kaldırın, vücûdüm zemine düşsün» dedi. Kendi eliyle sakalını kaldırıp cellâda ibrişim kemendi boynuna geçirmesini söyledi. Merzifonlu şahsiyetine hürmeten başı kesilmek suretiyle değil, Hânedan üyeleri gibi kemendle boğulmak sûretiyle îdâm edildi.

Merzifonlu mütevazı bir sipahi subayının oğlu, babasının Bağdad'ın fethinde şehîd düşmesi üzerine 4 yaşında yetim, babasının arkadaşı Köprülü Mehmed Paşa'nın manevî oğlu ve sonra dâmâdı, Köprülü-zâde'nin sınıf arkadaşı, sonra eniştesi, kaymakamı ve halefi olan Kara Mustafa Paşa'nın sonu böyle oldu. Boğulduktan sonra başı kesilerek Edirne'ye götürüldü. Vücudü Belgrad'da bir cami haziresine, başı Edirne'de Sarıcapaşa camiine gömüldü. Sonradan kemikleri Belgrad'dan getirildi ve Istanbul'da Çarşıkapısı'nda yaptırmış olduğu medrese ve sebîlin yanına gömüldü. Henüz

48,5 yaşındaydı. 23,5 yaşında sancakbeyi (tümgeneral), 25 yaşında beylerbeyi (orgeneral), 26 yaşında vezir (mareşal) olmuştu. İki büyük oğlu, genç yaşlarında öldüler. Babasının îdâmında 3,5 yaşında olan küçük oğlu, 1722 ekiminde 42 yaşında ölen Dâmâd Ali Paşa'dır ki, 21 yaşında yâni babasından çok daha genç yaşta vezir ve II. Mustafa'ya dâmâd olmuştur. Merzifonlu-zâdeler, bu Ali Paşa'dan zamanımıza kadar gelmişlerdir. Ali Paşa'nın Safîye Sultan'dan olan çocukları Zâhide Hanım-Sultan, Mehmed Beyefendi ve Ahmed Beyefendi'dir. Ahmed Bey'in kızı Emîne Şerîfe Hanım, 1807'de sadrâzam olan Çelebî Mustafa Paşa ile evlenmiştir. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Köprülü Mehmed Paşa'nın kızı Sâliha Hâtun'dan olan kızlarından biri, Fatma Hanım, Mustafa Paşa ile evlenmiş ve Vezir Kaymak Mustafa Paşa, bu izdivaçtan doğmuştur. Diğer kızı da Vezir Puçinli Kara İbrahim Paşa ile evlenmiştir. Merzifonlu'nun başlıca hayır eserleri, Istanbul'da 3 cami, vakıf işhanı, mektep (ilkokul), hamam, baraj, sebil, medrese (lise), kütüphâne, 2 çeşme, Edirne'de 2 çeşme, Merzifon'da cami ve vakıf çarşı, Belgrad'da cami, Cidde'de (Hicaz) cami ve vakıf işhanı, Kayseri'de İncesu'da cami, medrese, hamam ve kervansaray'dır.

Kara Mustafa Paşa'nın günahsız başı Edirne Saray-ı Hümâyûnu'nda Kasr-ı Adâlet önünde teşhir edildiği zaman, bir yıldırım düşerek kasrın çatısını yaktığı meşhurdur (Rifat Osman, *Edirne Sarayı,* 101, not 37).

Merzifonlu'nun bir numaralı müşaviri olan reîsülküttâb (dışişleri bakanı) Telhîsî-zâde Mustafa Efendi, önce azledildi; sonra tevkif olunup îdâm edildi. Merzifonlu'nun halefi Kara İbrahim Paşa, efendisinin makamına ihtirasla göz diktiği halde, durumu düzeltecek iktidarı kendinde bulamadı ve ordunun başına geçmekten korktu. Bunun üzerine serdâr-ı ekremlik, Belgrad'da ordunun başında bulunan Yeniçeri ağası Tekirdağlı Bekrî Mustafa Paşa'ya tevcih edildi. Fakat artık, tıpkı 27 yıl önce, Köprülü Mehmed Paşa'dan evvel olduğu gibi, eskilerin «kaht-ı ricâl» dedikleri devlet adamı kıtlığı başlamıştı. Köprülü-zâde Fâzıl Mustafa Paşa iktidara gelinceye kadar devletin ve ordunun başına gelenlerin imparatorluğu ne felâketlere sürüklediklerini, hemen aşağıda göreceğiz.

Hammer'in «Osmanlı vezirlerinin en muhteşem ve mağrurlarından biri» dediği (XII, 135) Kara Mustafa Paşa, Hıristiyan dünyasında nefret ve korkuyla anılan bir isim olmuştur; hâlâ öyledir. Selefi, yaşça akranı, en yakın arkadaşı ve kayınbirâderi olan Köp-

rülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa ile mukayese etmek lâzım gelirse, şu hususiyetler öne sürülebilir : Köprülü-zâde, ciddiyet ve vekarı içinde mütevâzı' bir adamdı; Merzifonlu ise, kibir derecesine varan gururuyla nefret kazanmıştı. Köprülü-zâde, sade yaşıyan bir insandı; Merzifonlu ise, gösterişe ve debdebeye son derece meraklıydı ve içinde yaşadığı ortam, padişahın yaşadığı ortamdan hemen hemen farksızdı. Köprülü-zâde, cömert bir adamdı ve servet toplamayı aklından bile geçirmemiştir. Merzifonlu, debdebesinin îcâbı olan cömertlikten mahrum olmamakla beraber, paraya ve mala karşı son derece haristi; seleflerinden birçoğuna benzer gayrimeşru yollara başvurmadıysa da, muazzam bir servet toplamıştı. Köprülü-zâde, devlet işlerinde ve hareketlerinde azimli, fakat çok ihtiyatlıydı. Merzifonlu ise, son derece ataktı. Bunlar, iki büyük sadrâzamın benzemiyen taraflarıdır. Benzer taraflarına gelince : İkisi de medresenin son basamağından çıkmış, çok kültürlü (maamâfih Köprülü-zâde üstelik en yüksek müderrisliğe kadar yükselmiş bir bilgindi) insanlardı. İlim ve san'atı son derece himaye etmişlerdir. Devrin bilgilerine, üç Doğu dilinin inceliklerine vâkıftılar. Büyük çapta Türk kumandanları derecesinde olmamakla berâber, muktedir askerdiler. Orduda prestijleri eşsizdi. Her türlü emirlerini tatbik edecek nüfuzları vardı. IV. Mehmed, fiilen devlet işlerinden uzaktı. Tarhan Vâlide-Sultan, her iki sadrâzamı da, devirlerinin en iyi devlet adamı oldukları için tutuyordu. Viyana bozgunu olmasaydı Merzifonlu, ancak ölümle iktidardan ayrılabilirdi; Köprülü-zâde de öyle olmuştur. Dış siyâsette Köprülü-zâde de sertti; fakat Merzifonlu, daha da sert ve atak davranmıştır. İç idarede Merzifonlu, Köprülü-zâde'den üstündü.

Merzifonlu'nun halefi Bayburtlu Kara İbrahim Paşa, Merzifonlu nadiren devlet merkezinde oturduğu için, uzun yıllar onun kaymakamı olarak imparatorluğu yönetmişti. 61 yaşında haris, nankör, korkak ve kaabiliyetsiz bir adamdı. Merzifonlu'yu devirmek için padişah nezdinde entrika çevirenlerin en başında gelen müstakbel sadrâzam Emîr-i Âhûr Boşnak Sarı Süleyman, İbrahim Paşa ile bile mukayese edilemiyecek tıynette aşağılık bir adamdı. İhanetinin mükâfatı olarak, İbrahim Paşa tarafından vezir yapıldı ve o kadar kıdemli vezirler varken kaymakam oldu. Yerine Silâhdâr Şâhin Mustafa Paşa, emîr-i âhûrluğa getirildi. Bu tâyin, kanuna uygun değildi; çünki silâhdârlık, vezirlik derecesinde, emîr-i âhûrluk ise ancak beylerbeyilik derecesinde bir saray hizmetiydi. Pek uzun yıllardan beri devamlı şekilde 2. vezir titrini taşıyan Dâmâd Musâhib Mustafa Paşa, mevkıini muhâfaza etti. Çünki siyâsete karışmıyor, saray işleriyle, ilim ve san'atla uğraşı-

yordu. Ancak o da çok geçmeden kapdân-ı deryâlıkla —gene 2. vezirliğini muhâfaza ederek— saraydan padişahın yanıbaşından uzaklaştırıldı. Kara İbrahim Paşa, Tarhan Sultan'ın ölümü üzerine padişah tarafından Istanbul'dan Edirne'ye çağırılan Vezir Köprülü-zâde Fâzıl Mustafa Paşa'yı da Silistre-Niğbolu beylerbeyiliğiyle merkezden uzaklaştırdı. Merzifonlu'dan 2 yaş genç olan bu muktedir adam, Merzifonlu'nun îdâmından sonra imparatorluğu felâketten koruyacak tek insandı. Fakat annesinin reyinden mahrum kalan IV. Mehmed, bu anlayışı gösteremedi. Merzifonlu'nun akrabasından olan eski başdefterdâr (maliye bakanı) Vezir Hasan Paşa da, daha Edirne'ye gelmeden, Şehirköy'de îdâm edildi. İbrahim Paşa, en büyük tonajda 8 harb gemisi inşa ettirip denize indirtti. Bu iş için 530 yük akça (1.750.000.000 TL.) harcandı.

IV. Mehmed devrinin ileri gelen devlet adamlarını ve bu devrin diğer karakteristik taraflarını, bu bahsin sonunda gözden geçireceğiz. Bu bahsimizi, 2. Viyana muhâsarası hakkında Almanca'ya da çevrilen bir kitap yazmış olan kurmay albay (sonradan orgeneral) Necati Tacan'ın mütalâaları ile (s. 30-4) tamamlıyoruz:

«Fâzıl Ahmed Paşa ile berâber büyümüş, geniş bir salâhiyetle yıllarca ona kaymakamlık yapmış olan Kara Mustafa Paşa, Köprülüler'in bütün siyâsî fikirlerine vâkıf ve vâristi. Fakat yaranın derinliği derecesini takdir edememişti. Yapılacak bir muhârebede bir bozgunluğa uğranırsa, neticenin askerî bir yenilmekle kalmayıp, bütün memleketin sarsılacağını düşünemedi. Rus ve Lehliler'e karşı kolayca kazandığı zaferler de ona, Macaristan'ın kilidinin ele geçirilmesi zamanının geldiği zannını vermişti. I. Süleyman'a bile nasîb olmıyan bu örneksiz zaferi kazanarak, nâmını ebedîleştirmek, sonra, eğer varsa, içteki bozukluklarla uğraşmak istemişti. Bunun içindir ki, Tökeli ve Apafy'nin tekliflerini fırsat bilmişti. Maamafih Kara Mustafa Paşa'yı pek de kabahatli görmemek lâzım gelir. Çünki o sıralarda Viyana'nın alınması pek o kadar güç birşey değildi. Yalnız başına kaldığı takdirde Almanya, Osmanlılar'la uğraşamazdı. Her ne kadar Osmanlı imparatorluğu zahirî büyüklüğüne rağmen içinden yıkılmıya yüz tutmuşsa da, o güne kadar Avrupa'ya salınmış olan dehşetli te'siri hâlâ bâki idi. Viyana alınsaydı, Osmanlı tarihinin cereyanı da muhtemelen başka bir renk arzederdi. Gerçi iç idarenin fazla bozulmuş olması dolayısıyla bu büyük zafer bile belki neticede çok büyük bir te'sir yapamazdı. Fakat hiç olmazsa Avrupa daha uzun müddet tereddüdünü muhâfaza eyliyerek Osmanlılar'a taarruza geçemiyecek, Osmanlı alçalma devri uzun, belki de çok uzun bir zaman için geri atılmış olacaktı.

«Kara Mustafa Paşa, yüz yıldan fazla bir zamandan beri zabtı emel edinilen bir işi yapmıya yeltenmişti. Fakat ne yazıktır ki, muvaffakıyetini şüpheye düşürecek hatalarla işe başlamıştı. Mevcut anlaşmaya rağmen, seferden iki yıl önce (1681), Tökeli'ye yardıma Varat beylerbeyisini, 1682'de de İbrahim Paşa'yı memur etmesi, I. Leopold'e tehlikenin yakınlığını duyuran bir çan sesi mahiyetindeydi. Halbuki muvaffak olmak için, maksadın son dakikaya kadar gizli tutulması, düşmanın gafil yakalanması lâzımdı. Bu yapılmadığı gibi, I. Süleyman'dan beri imparatorluğun tabiî müttefikı olan Fransızlar'dan istifade edilebilinemedi. Tersine olarak, ehemmiyetsiz bir mes'eleden dolayı Fransa sefiri tahkir edilerek Fransızlar darıltıdı. Fransa'yı darıltmamak, Fransa siyâsetinden ayrılmıyan Lehistan'ı kazanmak için de lâzımdı. Bundan başka, Viyana'yı almayı çoktan beri tasarlamış olmasına göre, daha bir iki yıl önce bile olsa Podolya mes'elesinden dolayı Lehistan'ın gücendirilmemesi de îcâb ederdi. Hulâsa, Mustafa Paşa, kendisi için pek elverişli olan siyâsî durumdan istifadeyi bilemedi.

«Harbin ilânı da erken olmuştu. Buna rağmen ordu daha 2,5 ay Istanbul'da kalmış, nihayet Edirne'ye kadar gidilebilmişti. Başlangıçtan, Edirne'den hareket tarihine kadar tam 7 ay düşmana hazırlanmak fırsatı verilmişti. Halbuki, nereye karşı hareket yapılacağı belli edilmeden hazırlanılıp ancak baharda ordunun hareketiyle berâber harb ilân olunsa, daha doğru yapılmış olurdu.

«Hatalar bu kadarla kalmadı. Yollarda da çok zaman kaybedildi. Bu sûretle Birinci Viyana seferinde yapılan hatalar bir kere daha tekrarlanmış oluyordu.

«Eğer hatalar bu kadarla kalsaydı, yine mühim bir zarar vermiyecekti. Çünki düşman, bu uzun aylardan fiilen bir türlü istifade edememişti. Zaman, teşebbüs ve müzakerelerle geçmiş, Osmanlı ordusunun karşısına çıkabilecek bir kuvvet henüz te'min olunamamıştı. Türkler, Viyana önünde daha tam 60 gün serbest kalabilecektiler ve yapılan hatalara rağmen, bir netice alınabilecekti. Fakat Kara Mustafa Paşa, zamanının en mühim ve müstahkem kalelerinden birini kuşatmıya teşebbüs ettiği halde, —bunu takdir ederek— o işe yarar top götürememişti. Birinci Viyana kuşatmasındaki başarısızlığın sebeplerinden en mühimminin, ağır topların Belgrad'da bırakılması olduğu, bir türlü hatırlanmamıştı. Gerçi Avcı Mehmed harb tarafdârı değildi. Lâkin Sadrâzam, askerin harb istediği bahanesiyle onu Viyana seferine râzı edebilirdi. Nitekim Yanıkkale ve Komorn'un fethine râzı etmişti. Eğer bu fikrini padişaha açmayı tehlikeli görmüşse, Budin'den bu çeşit topların tedariki imkânsız bulunmuyordu. Halbuki Kara Mus-

tafa Paşa, tarihlerin tam ve sarih bir mikdar söylememekle beraber sayısını muhârib ve gayrimuhârib olarak 200.000'e çıkardıkları bir ordu için bir sahrâ muharebesinde bile yetmiyecek sayıda, 19 ağır topla Viyana'yı almıya gitmişti. Bunun içindir ki, Viyana önünde ordu, üstün düşman ateşi karşısında gündüzleri yalnız tesirsiz top ateşi yapmaktan başka birşey yapamamış, ancak geceleri muharebe edebilmişti.

«Kara Mustafa Paşa, kendine lüzumundan çok fazla güvenmişti. Düşmanını da çok fazla küçük görmüştü. Viyana'nın alınmasını ehemmiyetsiz bir iş olarak görüyor, kalenin dayanamıyacağını sanıyordu. Onca Viyana, kısa bir müddette ele geçecekti. Yollarda ele geçirilen zahirenin fazlasını lüzumsuz sayarak yaktırması da, bu fikri beslediğini gösterir. Fakat bütün bu hatâlara ve yanlış düşünüşlere rağmen, talih Viyana'yı âdetâ zorla Kara Mustafa Paşa'nın avuçları içine koymak istiyordu. Ağır topun yokluğuna rağmen Kara Mustafa Paşa, ordusuna başlangıçtan itibaren cebrî hücumlar yaptırsaydı, Viyana 60 gün yine dayanamıyacaktı. Gerçi teşebbüsleri, Silâhdâr'ın yazdığı kadar zayıf ve sessiz değildi. Daha kuşatmanın 10. günü mevziler, kalenin dış tabyalarına kadar götürülmüş, 18. günü yeraltı yollarından hendeklere inilmiş, 25. günü sabaha kadar neticesi ümitle beklenen bir hücum yapılmıştı. Bunlar tevali dahi etmiş, hattâ Leopolstadt'tan alınarak kuşatmanın 30. günü merkeze konan kuvvetlerin de iştirakiyle bu hücumlar, şiddetlendirilmişti. Fakat bunlar, az da olsa, fazla kayıptan sakınarak yapılan ve adım adım ilerlemiye istinad eden muharebelerdi.

«Kara Mustafa Paşa'nın son ve belki Viyana önüne topsuz gelmekten daha mühim hatâsı, kuşatmanın birinci ayı sonunda, düşmanın gelmekte olduğu öğrenildiği, birkaç gün sonra da Hüseyin Paşa gözü önünde mahvedildiği halde hareketsiz kalmasıdır. Sadrâzam, kuvvetine çok güvenir, düşmanını da pek küçük görebilirdi. Fakat bu aldanış nihayet Hüseyin Paşa müfrezesinin imhâsından sonra da devâm etmemeliydi. O dakikadan îtibâren vazıyeti kavramak, neticenin sûrları delmekte değil, gelen büyük orduyu yenmekte olduğunu bilmek lâzımdı. Bu takdir edilinceye kadar yapılacak iş, bütün orduyu mevzilerden çıkararak düşmana karşı gitmek, onunla en elverişsiz zamanında muharebe icrası ve bu esnada kaleyi yalnız gözetlemekle iktifâ eylemekti. Eğer Sobiesky kumandasındaki düşman yenilirse, ki bu doğru bir sevk ve idareyle yapılabilirdi, kale artık sûrların lâğımla delinmesine hâcet kalmadan açlıktan teslim olurdu. Böyle yapılmadı. Bir ordu için asıl hedefin kale değil, düşman ordusu olduğu hakikati unutularak

düşmana vakit verildi. Lâkin bütün kusurlarına rağmen o zaman Osmanlı hükûmetini idare edip, düştüğü felâket çukurundan kurtarabilecek biricik adam, en büyük düşmanlarından olan Koca İbrahim Paşa'nın da îdâm edilirken itiraf ettiği üzere, Kara Mustafa Paşa idi. Îdâm edilmesi büyük hatâ idi. Maalesef bu yapıldı. Lâkin ne gariptir ki, Viyana önünde kazandıkları zafer, Lehliler için, Türkler'in uğradıkları yenilgiden daha elemli neticeler vermiştir. Gerçi Kahlenberg muhârebesi, Osmanlılar'a alçalma ve geri çekilme devrini açmıştır. Fakat Lehistan'ın mezarını da bu zafer kazmıştır».

1684 Baharında Durum

1684 baharı, iki tarafın savaş hazırlıklarıyla geçti. Yaz girmeden, Müttefikler'le Türkler arasında Viyana önlerinde başlıyan hesaplaşma devam edecekti.

Viyana bozgunu ile Karlofça muâhedesi arasında geçen 15 yıl, 4 ay, 14 günlük zamana Osmanlı tarihinde «Felâket Seneleri» denmiştir. İlk defa Ahmed Refik tarafından kullanılan bu tabir, Osmanlı Türkleri'nin mağlûbiyet ve geri çekilmenin elemli acılarını tattıkları bu devre için münasip düşmektedir. 12 eylûl 1683 Viyana bozgunundan 26 ocak 1699 sulhuna kadar Türkiye, nadiren iyi yıllar görecektir. Bu müddet içinde, IV. Mehmed, kardeşleri III. Süleyman'la II. Ahmed ve nihayet IV. Mehmed'in büyük oğlu II. Mustafa saltanat makamını işgal etmişlerdir.

Viyana bozgunu, ve Kara Mustafa Paşa gibi devleti ve orduyu demir ellerle tutabilecek tek adamın iktidardan düşmesi, Müttefikler'e çoktan beri aradıkları fırsatı vermişti. Şimdi, Türkiye, çok kudretli bir Haçlı koalisyonunun karşısındaydı. Almanya imparatorluğu, Lehistan krallığı, Venedik cumhuriyeti, Papalık, Toskana büyük-dukalığı, Malta şövalyeleri, İspanya krallığı, bir müddet sonra Rusya çarlığı, Türkiye'ye karşı birleşmişlerdi. Türkiye, Kafkasya'dan Fas'a kadar uzanan sınırlarını savunmak durumundaydı. Ancak büyük savaşlar, Macaristan'da, Podolya'da, Ukrayna'da, Dalmaçya'da, Mora'da geçecektir. Fransa da, Türkiye'ye resmen savaş açmadan, büyük birlikler göndererek Almanya'yı destekliyordu. XIV. Louis, çok mutaassıp bir Katolik'ti ve Haçlı zihniyeti taşıyordu. «Sainte-Alliance» yâni «Mukaddes İttifak» denen böyle bir koalisyonun dışında kalamazdı. Fırsattan faydalanıp, Türkiye'nin aleyhinde Akdeniz'de menfaatler ve üsler elde etmek istiyordu. XIV. Louis'nin çağdaşı Laborde, bu durumu şöyle anlatıyor (s. 58-9) :

«Estat des places que les princes mahométants possedent sur les costes de la mer Méditerranée, et dont les plans ont esté levez par ordre du Roy à la faveur de la visite des eschelles du Levant, que Sa Majesté a fait faire les années 1685, 1686 et 1687, avec les projets pour y faire descente et s'en rendre maistres.»

Bu derece kudretli bir koalisyon karşısında Istanbul'da ne tedbirler düşünülüyordu? 1684 haziranında, 9 aylık bir hanlıktan sonra II. Hacı Giray, Kırım tahtından uzaklaştırıldı ve Rodos'ta mecburî ikamete gönderildi. 6 yıl, 4 ay önce hanlıktan azledilen ve Rodos'ta sürgün bulunan I. Selim Giray Han, tekrar han oldu. 50 yaşında bulunan bu büyük askerin Kırım'ın başına getirilmesi, iyi bir tedbirdi. Istanbul'a gelen Selim Giray'a IV. Mehmed, elini öptürdü. Kaanûnî zamanına kadar Kırım hanları, padişahın elini öperlerken, 120 yıldan beri etek öpüyorlardı. IV. Mehmed, elini öpmesine müsaade etmekle, Selim Giray'a büyük bir iltifat etmiş oluyordu.

Kara Mustafa Paşa'yı idâm ettirmeyi aklından geçirmiyen IV. Mehmed'i, bunun millî bir zarûret olduğuna ikna ve iğfal ederek sadrâzam olan Kara İbrâhim Paşa, Avrupa koalisyonuna karşı koyabilecek bir adam değildi. Kendisi de bunu biliyor, sefere çıkma tarihini ileriye atıyor, savaşı serdârları vasıtasıyla yürütmek, Edirne'de kalmak istiyordu. Almanya'ya karşı sınırları savunmaya memur serdâr, Vezir Bekrî Mustafa Paşa idi. Lehistan'a karşı aynı görev, 3. Vezir Sarı Süleyman Paşa'ya verilmişti. Son derece değersiz bir adamdı ve Kara Mustafa Paşa'yı düşürmek husûsundaki en büyük şerefsizlik payı bu korkak paşanındı. Tek teselli noktası, maiyetinde Selim Giray gibi muktedir bir kumandanın bulunmasıydı. Budin beylerbeyiliğinde de önce Divrikli Kara Mehmed Paşa gibi, genç, atak, cesur ve kaabiliyetli, sonra Dâmâd Vezir Şeytan İbrahim Paşa gibi ihtiyar, tecrübeli, muktedir bir asker vardı. 25 nisan 1684'te resmen Mukaddes İttifak'a giren Venedik'e karşı Türk topraklarını koruyacak serdâr da Vezir Kör Şâban Paşa'ydı. O da, Venedik cephesindeki halefleri Vezir Şâhin Mustafa, Vezir Ispanakçı İsmail ve Vezir Halil Paşalar da, az kaabiliyetli askerlerdi. Türkiye'nin sahip bulunduğu deha sahibi tek asker olan Köprülü-zâde Fâzıl Mustafa Paşa'ya, aktif bir görev verilmemişti. Donanma, birkaç yeni tekneyle kuvvetlendirilmiş, harekete hazırdı. Ege Adaları ve Çanakkale Boğazı, tahkim edilmişti.

Almanlar, Macaristan'ı; Lehistan, Podolya'yı; Venedik, Mora'yı ve mümkünse Hersek'i almak istiyorlardı. Rusya, Ukrayna'da

kazanç peşindeydi. Bunlardan en tehlikelisi, en kudretli orduya sahip olan Almanya idi. İmparatorluk başkumandanı Lorraine dukası V. Charles (Karl), 13 haziran 1684'te Slovakya'da ve Uyvar'ın kuzeyinde Nitra'ya (Neutra) geldi. Orgeneral Halleweil, Orgeneral von Heisler, Salm Prensi, Marcy Baronu tarafından kumanda edilen 12 süvari ve 8 piyade alayından müteşekkil 4 tümenini, Tuna'dan geçirterek Yanıkkale (Raab-Györ) yoluyla Vişgrad (Vissegrad) kalesine gönderdi. 5 gün dayanan Türk kalesi, 18 haziranda vire ile teslim oldu. İçindeki küçük garnizon, Budin'e çekilip gitti. Lorraine Dukası, bir ordusunu Slovakya'da tutarken, diğer bir ordusunu da Hırvatistan'a gönderdi. Macaristan'ı yalnız kuzeyden değil, batıdan ve güneybatıdan da tazyik etmek istiyordu. Vişgrad'ı kurtarmak için Budin Beylerbeyisi'nin gönderdiği Türk birliği, 1.000 şehîd vererek mağlûb oldu. Bu birliğe, Budin kâhyası (beylerbeyi yardımcısı) Rüstem Ağa, eski çavuşbaşı ve Hersek sancak beyi Ahmed Paşa ile Selim Giray'ın bir oğlu kumanda ediyorlardı.

Düşman, Vişgrad'dan Vayçen (Macarca : Vacz, Almanca : Waitzen) kalesi önüne geldi. Burası, Budin'in 37 km. kuzeyinde, Tuna'nın dirsek yaptığı yerde, doğu kıyısında bir kaleydi. Serdâr Vezir Bekrî Mustafa Paşa, düşmanı karşılamak için Budin beylerbeyisi Kara Mehmed Paşa'yı gönderdi. Maiyetinde 4 beylerbeyi daha olan Mehmed Paşa, 27 haziranda, çok üstün olan düşmana yenildi. Tameşvar beylerbeyisi Seydî-Ahmed Paşa şehîd oldu. Maamafih Türk zâyiâtı ağır değildi. Her iki taraf da birer ölü vermişlerdi (Hammer, XII, 147). Mehmed Paşa, Budin'e çekildi. Vayçen kalesi, vire ile teslîm oldu. Almanlar, Budin'in kapısına dayanmışlardı.

Budin Muhasarası (15 Temmuz - 3 Kasım 1684)

1684 yılının en mühim savaşı, 15 temmuzdan 3 kasıma kadar 3 ay, 19 gün süren ve Almanlar'ın yenilerek çekilmeleriyle biten Budin (Budapeşte) muhâsarasıdır.

Serdâr Vezir Bekrî Mustafa Paşa, Budin'deydi. Maiyyetinde Budin beylerbeyisi Vezir Divrikli Kara Mehmed Paşa, Haleb beylerbeyisi Vezir Dâmâd Şeytan İbrahim Paşa, Şam beylerbeyisi Hersekli Osman Paşa, Rumeli beylerbeyisi Mehmed Paşa, Sıvas beylerbeyisi Kadı-zâde Paşa, Diyâr-ı Bekr beylerbeyisi Siyâvuş Paşa, Adana beylerbeyisi Çerkes Ahmed Paşa, Tameşvar beylerbeyisi Osman Paşa-zâde Ahmed Paşa, Bosna beylerbeyisi Ahmed Paşa, Karaman beylerbeyisi Abdülmü'min Paşa vardı. Lorraine Duka-

sı'nın başlıca kumandanları ise, Neuburg Prensi, Baden Markisi, Taaffe Kontu, Scherfenberg Kontu, Mareşal Caprara, Kont Ernst von Starhemberg ve Kont Maximilien Starhemberg idi.

Kara Mehmed Paşa, Tuna'nın karşı kıyısındaki Peşte'yi savunarak kuvvetini dağıtmamak için, şehirdeki ahaliyi Budin'e aldırdı ve Peşte'yi ateşe verdi. Serdâr-ı Ekrem, Hamzabey Palankası denen ve Kaanûnî devri İstolni-Belgrad sancak beylerinden birinin adını taşıyan, Tuna kıyısındaki küçük kaleye çekilmişti. Budin kalesini, bizzat Kara Mehmed Paşa savunacaktı. Paşa, kaleyi çok iyi tahkim etmişti. Taban Kapısı, Mihnet Tepesi, Karga Bayırı, Horos Kapısı, Mezarlık Kapısı, Yenikapı, Bec Kapısı, Ova Kapısı gibi en stratejik noktalar, kuvvetli birliklere teslim edildi. Şehrin âbideleri, bu arada Taban Camii, Mutaf Camii, Su Camii, Toygunpaşa Camii, Mustafapaşa Camii, Hacıahmedpaşa Camii, Saraylık Camii, Yeni Cami, Eski Cami, Fethiye Camii gibi yerlerde, yangına karşı tedbirler alındı. Kuzeyde Velîbey Hamamı, Tahtalı Hamam gibi âbidevî yapılar da titizlikle korundu.

22 temmuzda Lorraine Dukası, Hamzabey Palankası'nı işgal etti. Bekrî Mustafa Paşa, tam zamanında çekildiği için mühim zâyiat vermedi. Fakat Almanlar'ın hayretle seyrettikleri, deve üzerinde taşınacak büyüklükte iki muazzam mehter kösü (kûs, çok büyük davul), 13 sancak ve daha birçok ağırlık, düşman eline geçti. Bekrî Mustafa Paşa, Budin'in savunulmasını Kara Mehmed Paşa'ya bırakarak şehirden çıktı ve Osiyek'e gitti. Lorraine Dukası, şehri alacağına kanaat getirmişti. Hırvatistan'da 4 Türk kalesi alan Almanlar, Budin kalesini devamlı top ateşiyle döğüyorlardı. Düşmanın 100 kadar ağır topu ve havanı vardı. Bilhassa Karabaş Tepesi ve Kasımpaşa Kulesi, şiddetle döğülüyordu. Günde ortalama 1.000 - 1.500 gülle ve 7-800 bomba atılıyordu (Hammer, XII, 154). Yeraltından lâğımlar da açılıyordu. Türkler sık sık hurûc ederek düşmana zâyiat verdiriyorlardı. Böyle bir hurûcta Savoie Prensi, kolundan yaralandı. 20 temmuzda Kara Mehmed Paşa'nın bir eline gülle isabet ederek o elini götürdü. Fakat Mehmed Paşa, kesik elini kızgın zeytinyağı ile dağlatarak savaşı idareye devam etti. Ancak 1 ağustosta, diğer bir gülle, genç Türk vezirinin karnına isâbet ederek barsaklarını dışarı çıkardı. Öleceğini anlayan Paşa, derhal beylerbeyilerini çağırdı ve yerine Dâmâd Şeytan İbrahim Paşa'yı tâyin ettiğini, ona itaat edilmesini ve Budin'in son Türk neferine kadar savunulmasını vasiyet etti. Kudretli bir asker, Budin'in ve Macaristan'ın âkıbetini, ihtiyar, fakat kudretli başka bir askere emânet etmişti.

Muhâsara bütün şiddetiyle devam etti. İmparatorluk ordusu,

şehrin su yollarını kesmek istediyse de, muvaffak olamadı. 10 eylûlde Diyâr-ı Bekr beylerbeyisi Siyâvuş Paşa'nın 2.000 askerle yaptığı korkulu bir hurûc hareketinden sonra, Eğri beylerbeyisi Ahmed Paşa'nın birkaç bin kişiyle Heisler'in kumandasındaki bir Alman kuvvetini imha etmesi, Budin'in düşürülemiyeceğini gösteriyordu. Geçen yıl Türkler nasıl Viyana sûrları önünde çakılıp kaldılarsa, bu yıl da Budapeşte önlerinde Almanlar aynı durumdaydılar. 9 eylûlde Budapeşte önüne gelen Bavyera Elektörü, bu durumu gördü. 13 eylûlde Elektör, imparatoru nâmına kaleyi teslim almaya geldiğini İbrahim Paşa'ya bildirdi. Paşa, Alman elçisini alaylı bir cevapla ve bahşiş vererek iade etti. Baden markisi Hermann'ın da yeni kuvvetlerle gelmesi, durumu değiştiremedi. 19 eylûlde Gürz-İlyâs tepesi civarında Rumeli beylerbeyisi Kadıköylü Mehmed Paşa, imparatorluk ordusunu bozdu. 27 eylûlde Diyâr-ı Bekr beylerbeyisi Siyâvuş Paşa'nın Ovakapısı'nda düşmana tekrar ağır zayiat verdirmesi üzerine, Almanlar muhâsaradan ümitlerini kestiler. Bu son muhârebe tam 7 saat sürmüş ve Türk taarruzuna dayanamıyan düşman, geri çekilmişti. 24 ekimde Eğri beylerbeyisi Ahmed Paşa, karşı yakada Peşte'de düşmana ağır bir darbe daha indirdi. 2 kasımı 3 kasıma bağlıyan gece imparatorluk ordusu, muhasarayı kaldırarak Avusturya'ya doğru çekildi. Ağırlıklarının büyük kısmını bıraktı ve bir kısmını yakarak imha etti. İbrahim Paşa, Mehmed Paşa'nın savunmasını taçlandırarak büyük bir zafer kazanmıştı. Bu zaferden Türkler, Viyana muhâsarasından sonra Müttefikler'in yaptıkları gibi yararlanmasını bilecekler miydi? (Budin muhâsarasını Silâhdâr, çok tafsilâtlı vermektedir : II, 140-85).

Dâmâd Şeytân İbrâhîm Paşa'nın başarısı, Istanbul ve Edirne'de çok iyi te'sir yaptı. IV. Mehmed, muzaffer vezirlere ve beylerbeyilere hıl'atlar gönderdi. İbrahim Paşa'yı bir hatt-ı hümâyûn ile taltif etti ve «Şeytan» lâkabını «Melek» şeklinde değiştirdiğini bildirdi. Bekrî Mustafa Paşa, Almanya cephesi serdârlığından alınarak yerine İbrahim Paşa getirildi. Gene kaabiliyetli bir asker olan ihtiyar Vezir Abdurrahman Abdi Paşa, Budin beylerbeyisi oldu. Edirne'de halk, sefere çıkmıyan Kara İbrahim Paşa'nın iktidardan uzaklaştırılması ve Melek İbrahim Paşa'nın yerine getirilmesi için bir nümayiş yaptıysa da, Kara İbrahim Paşa, bu nümayişi bastırdı. İlk fırsatta, efendisi Kara Mustafa Paşa'ya yaptığı gibi, ihtiyar rakıybi Melek İbrahim Paşa'nın hayatına kasdetmiye de karar verdi. Serdârın küçük bir başarısızlığını bekliyordu ve savaş boyunca her kumandan için herhangi bir hareket başarısızlık olarak tefsir edilebilirdi.

Lehistan Cephesi

Almanya cephesinde 1684 yılı için durum Türk zaferiyle kapanırken, diğer cephelerde neler oluyordu? Lehistan cephesinde, Kral Sobiesky'ye karşı sınırı 3. Vezir Serdâr Sarı Süleyman Paşa ile Kırım Hanı Selim Giray tutuyordu. Birincisi askerlikten anlamadığı için, gerçek sevk-u idare Kırım Hanı'nın elindeydi.

Sobiesky'nin ihtirasları pek genişti. Podolya ve Ukrayna'yı Türkler'den almak, hattâ Eflâk ile Boğdan'ı, yâni Romanya'yı fethederek Karadeniz'e inmek, bu derecede büyük zaferler karşısında da Lehistan krallığını seçimle işbaşına gelen hükümdarlardan kurtarmak, bir hânedan kurucusu olmak istiyordu. Ancak Sobiesky, büyük ordusuyla, Podolya'nın anahtarı olan Kamaniçe'yi bile alamadı. 26 eylûlde Kamaniçe açıklarında, Dniestr'in kuzey kıyıları yakınlarında, bugünki Ukrayna topraklarında Kral'ın ordusunu karşılayan Selim Giray, büyük bir zafer kazandı. Lehliler, binlerce ölü, 27 ağır muhâsara topu ve birçok ağırlık bırakarak kaçtılar. 40 günden beri muhâsara altında bulunan Kamaniçe kurtuldu. Sobiesky, gelecek yıl için hazırlanmak üzere, hüsranla Varşova'ya döndü (Silâhdâr, II, 185-8).

Venedik Cephesi

15 temmuzda Venedik, Türkiye ile savaş hâlinde olduğunu Dîvân-ı Hümâyûn'a resmen bildirdi. Dalmaçya, Bosna-Hersek, Arnavutluk ve Mora kıyılarına asker çıkarttı. Girit'i Köprülü-zâde'ye teslim eden Morosini, başkumandandı. Mukaddes İttifak'ın bu kudretli üyesi, Kıbrıs'ın, Girit'in ve daha nice yerlerin kaybını telâfi etmiye çalışıyordu. Papa, Mukaddes İttifak'ı resmen «Türkler'e karşı 14. Haçlı Seferi» olarak adlandırmıştı. Morosini'ye karada Friul kontu Strasoldo, denizde Alessandro Melino muavin olarak verildi. Domenico Mocenigo, ordunun levazım başkanlığına (proveditore straordinario delle armi) getirildi. Antonio Zeno, büyük kuvvetlerle, Karadağ kıyısındaki Cattaro'ya gönderildi. Hammer'in kaydettiği gibi (XII, 161) bu, târih boyunca Venedik'in Türkiye'ye ilk ve son harb ilânı idi. Diğer bütün harpleri, Türkler açmışlardı.

Venedikliler, küçük başarılar kazandılar. Dalmaçya kıyısında ancak 16 Türk askerinin bulunduğu küçük bir garnizonu olan Sebenik (Sebenico) limanını aldılar. Papalık, Malta ve Toskana filoları ile şişen büyük Venedik Donanması, İyonya (Yunan) Denizi'ne geldi. Aya Mavri (İtalyanca : Santa Maura, Yunanca :

Leukas) adasına asker çıkardı. Bekir Ağa adında bir Türk albayı, adayı savunuyordu. Ancak 50 santimetre çapında büyük muhasara toplarına karşı savunacak bir kalesi olmıyan ada, düşmiye mahkûmdu. 8 ağustosta, muhâsaranın 6. günü, sâdece 700 askeri olan Bekir Ağa, vire ile teslim oldu. Türkler, çekilip gittiler. 6 gün içinde Venedikliler, epey zayiat vermişler, bu arada en değerli üç mühendislerini Bissich, Benoni ve Gagliardi'yi kaybetmişlerdi. Korfu ile Kefalonya adaları arasındaki bu adanın düşmesi mühimdi. Çünki burada üslenen Venedikliler, hem Mora'ya, hem Yunanistan'a çok yakın bir üs elde etmiş oluyorlardı. Adanın kuzey ucunun karşısında Preveze limanı vardı ve ada doğudan, Yunanistan'a yapışık denecek derecede yakındı.

Diğer taraftan Dalmaçya'daki Türk kalelerinin çoğunu düşüren Venedikliler, Strasoldo'nun kumandasında Preveze'ye de asker çıkardılar. Kalede, 600 Türk askeri vardı. Vathi limanına hâkim olan Venedikliler, 7 günlük bir muhâsaradan sonra 28 eylûlde Preveze'yi vire ile teslim aldılar. Türk garnizonu çekilip gitti. Venedik cephesinde yıl, başarısızlıkla kapanmıştı (Silâhdâr, II, 191 - 200).

Türkiye, bütün Avrupa ile savaşa giriştiğinin farkındaydı. Fas sultanlığından da emin değildi. Cezâyir'e en büyük çapta 6 top yollıyarak beylerbeyine gözünü dört açması için fermân gönderdi. XIV. Louis'nin Almanya'yı askerî olarak desteklediği biliniyordu. Ancak Fransa ile de resmen bir savaşa girişilmemek için, «Güneş Kral» ın büyükelçisi de Guilleragues'a iltifatlar edildi. Büyükelçi, 3 ekimde tam 62 araba ile Edirne'ye gelmişti. Maiyyetinde 200'den fazla adam vardı. Sadrâzam, ilk defa olarak büyükelçinin, karşısında sandalye üzerinde oturmasına müsaade ettiği gibi, 30 muhteşem at hediye verdi. İngiltere büyükelçisi Lord Sandwich de hoş tutuldu. Holanda büyükelçisi Colier ile dostça münasebetler kuruldu.

1684 - 85 Kışı Savaş Hazırlıkları

Kış içinde Belgrad'da 80.000 kişilik bir ordu toplandı. 300.000 ok ve 60.000 mızrak imal edilerek askere dağıtıldı. 40.000 kental barut, çeşitli kalelere gönderildi. Istanbul, Gelibolu ve Tameşvar'daki barut fabrikalarına, tam kapasite ile çalışmaları için emir gönderildi. Babadağı'nda bulunan Leh serdârı Sarı Süleyman Paşa'ya 220 yük (22 milyon) akça (660 milyon TL.) yolladı. Almanya cephesine 260 yük akça (780 milyon TL.) gönderildi. Slovakya'daki son Türk topraklarını elinde tutan Uyvar beylerbeyisi Ha-

san Paşa'ya uyanık bulunması bildirildi. Uyvar kalesine 12 ton cephane ve ağırlık sevkedildi. Slovakya'nın mühim bir kısmına hâkim olmakta devâm eden Tökeli İmre'ye 50.000 kuruş (31.250.000 TL.) verildi. Çeşitli serhad kalelerine 600 yük (1,8 milyar TL.) akça yollandı. Cezâyir, Tunus ve Trablusgarb beylerbeyiliklerine, baharda cem'an 25 büyük parça harb gemisi ile Donanmay-ı Hümâyûn'a katılmaları bildirildi. Kırım Hanı'na 2.000 askerini Alman cephesine göndermesi, geri kalan askerle Leh cephesini tutması emredildi. Şam beylerbeyisi İbrahim Paşa, 100 yük akça (300 milyon TL.) ile berâber, askerini bahâr içinde Alman cephesine getirmesi emrini aldı. Ancak geç geldiği için, Edirne'de kâhyası ile birlikte azledildi. Azak kalesine 1.460 yük akça (4.380.000.000 TL.) gönderilerek, Ruslar'a karşı son derece müteyakkız bulunması bildirildi. 34 parçalık bir filo Azak'a sevkedildi. Bir top güllesiyle sakatlanan Mehmed Paşa'nın yerine, Babadağı muhâfızı Bıyıklı Mustafa Paşa, Kamaniçe'ye tayin edildi. Burunsuz Ahmed Paşa, Kandiye muhâfızlığından alınarak makamı Rûznâmeci Seyyid Mustafa Paşa'ya verildi.

Yalnız zikredilen nakit paralar, şimdiki râyiçle 7.951.250.000 TL. tutmaktadır. Aynen gönderilenlerin değerleri, bu meblâğın haricindedir.

Türk diplomatik faaliyeti de kesifti. İngiltere, Holanda ve Fransa'nın Müttefikler'e mümkin olabildiği kadar az yardım etmelerini sağlamak için, bu devletler kâh okşandı, kâh tehdid edildi. Rusya'ya elçi gönderilerek Mukaddes İttifak'a girmesi önlenmek istendi. Fakat Rusya, bu derece büyük bir fırsatı kaçırmak niyetinde değildi. Fas ile de dostça münâsebetlere girişildi. Ancak bu büyük Müslüman devleti de, Cezâyir'den toprak koparmak sevdasıyla Türkiye'ye karşı askerî harekâtını durdurmadı. Yalnız İran'a gönderilen elçilik hey'eti başarı kazandı. Gerçekten İran, savaşın sonuna kadar, Osmanlı devleti aleyhinde en küçük bir harekette bulunmadı ve böyle davranmanın dinin icaplarından olduğunu Edirne'ye bildirdi.

1685 Yılında Venedik Cephesi

21 mart 1685'te Venedik'in yeni Dalmaçya umumî valisi (provedicatore) Pietro Valiero, 7.600 askerle Sign (Türkçe : Şin) kalesi önüne geldi (Türk kaynaklarına göre Venedikliler 20.000 kişidir). 7 nisanda Bosna beylerbeyisi Fındık Mustafa Paşa yetişti. Meydan muhârebesinde büyük zâyiat vererek bozulan Venedikliler, 17 günden beri devam ettikleri muhâsarayı bırakarak kaçtılar. 3

büyük muhasara topu, 90 bayrak ve sancak, birçok ağırlık Türkler'in eline geçti.

Mora'nın güneyinde Koron'a çıkan Venedikliler ise, 3 hazirandan itibaren kaleyi muhâsaraya başladılar. Mora serdârı Hasan Paşa, Koron önlerine geldi. Fakat şehîd oldu. Yerine geçen Siyâvuş Paşa da Koron'u kurtaramadı. 10.000 askerinden 2.000'ini şehîd vererek kaleyi âkıbetine terketti. Uzunca bir muhâsaradan sonra şehir düştü ve Müslüman ahalisi katledildi.

Karadağ kıyılarına çıkan Venedikliler, başarı gösteremediler. Türkler, birçok esir alarak düşmanı püskürttüler.

Almanya Cephesi

1685 yılının ilk aylarında Almanya cephesinde duruma tam mânâsıyle Türkler hâkimdi. Kışın yaptıkları sürpriz taarruzlarıyla 900 Alman askeri öldürmüşler, 500'ünü esîr etmişlerdi. Budin'e yaklaşan 1.000 kişilik bir Alman birliği de tamamen esir düştü. 500 Türk askeri, gene bir sürpriz taarruzuyle geçen yıl Almanlar'ın eline düşen Budin'in kuzeyindeki Vayçen (Vaç) kalesini geri aldı. Slovakya'da Uyvar çevresinde ve Macaristan'ın Slovenya sınırına yakın en güneybatısında da Türk-Alman savaşları oluyordu. General Haeusler, Uyvar'ı muhâsara altına almıştı. Kış içinde Türkler, Tuna'yı geçip Uyvar'a yardım gönderemediler. Bu çevredeki küçük Türk kalelerinden Szarvas ve Szolnok, düşmanın eline geçti. Rumeli beylerbeyisi İsmail Paşa, Haeusler'in üzerine yürüdü. Meydan muhârebesi, Türk üstünlüğü içinde geçtiyse de, neticesiz kaldı. Kışın şiddetine dayanamıyan İsmail Paşa, Tameşvar'a çekildi. Haeusler de, kış taarruzuyla Vayçen'i geri almak istedi. Fakat bir Türk birliğinin hareketini önlemek için yola çıktığını öğrenince, Szolnok'a döndü. Türkler, bu defa Vişgrad, hattâ çok büyük bir kale olan Yanık'a taarruz ettiler. Fakat netice alınamadı. Vişgrad'ı, Bolognalı bir İtalyan olan Kont Marsigli, Türkler'e karşı 12 gün savundu. Kalenin çevresini ateşe veren Türkler çekildiler.

Almanlar, ancak yaz başında harekete geçebildiler. Lorraine Dukası, 50.000 kişiyle Macaristan sınırındaydı. Kont Leslie, 30.000 askerle Hırvatistan ve Stirya'da bulunuyordu. 25.000 askeri olan Mareşal Schuelz da, Macaristan'a sokulmıya çalışıyordu. Lorraine Dukası, 7 temmuzda Yanıkkale'den ayrıldı. Tuna ve Vah'ı geçerek Uyvar önüne geldi. Uyvar beylerbeyisi Hasan Paşa, birkaç gün önce eceliyle ölmüştü. Uyvar muhâsarası başladı. Kaleyi bir taraftan Lorraine Dukası, diğer taraftan Bavyera Elektörü tazyik

ediyordu. Alman ordusunda Sobiesky'nin gönderildiği Leh birlikleri de vardı. Hannover Prensi, Waldeck Prensi, başlıca kumandanlar arasındaydı. Temmuzun ilk günü başlıyan muhâsara, çetin safhalar gösterdi. 30.000 kum torbasıyla askerini korumaya çalışmasına rağmen İmparatorluk Başkumandanı, ağır zayiat verdi. 23 temmuzda murahhas gönderip kale muhâfızına kan dökülmeden teslim olup askerini alıp gitmesini teklif etti. Ancak Türk paşası, kalenin anahtarlarını geçenlerde yanlışlıkla Budin'e gönderdiğini, gidip Budin beylerbeyisinden almasını bildirip Lorraine Dukası ile alay etti.

Ağustos ayında Uyvar muhâsarası devam etti. Bu sırada Serdâr Vezir Dâmâd Melek İbrahim Paşa, Almanlar'ın büyük kısmı Uyvar önlerinde oyalanırken, evvelki yıl düşmanın eline geçen Estergon'u istirdâd etmek istedi. Ancak bunu öğrenen Lorraine Dukası, Uyvar önünde 17.000 kişi bırakarak hızla Tuna'yı geçti ve Estergon önüne geldi. Türk akıncılarının bu ünlü merkezinde, bir defa daha Almanlar'la Türkler, kanlı bir muhârebeye tutuştular. 16 ağustosta geçen meydan muhârebesinde, Estergon'un Türkler tarafından muhâsarasının 16. gününde, Türkler yenildi. Almanlar 40.000 kişiydiler. İbrahim Paşa'nın kuvvetleri, bunun dörtte birinden azdı (bâzı Türk kaynaklarına göre 4.000 kişi). Bunun üzerine İbrahim Paşa, Budin'e çekildi. Lorraine Dukası, tekrar Uyvar önlerine yürüdü (Râşid, I, 474-5).

Ancak daha İmparatorluk Başkumandanı yetişmeden, 19 ağustosta Uyvar düştü. Türk kalesi, tam 50 gün dayanmıştı. Kaleyi savunan 3.000 Türk'ten sadece 200'ü hayatta kalmıştı. 57.000 kişilik bir düşman ordusuna karşı, şanlı bir müdafaa idi. 200 yaralı Türk gazisi de kılıçtan geçirildi. Türk kadınları ve çocukları, büyük Alman asılzâdelerine satıldı. Kaledeki 40 Alman esîr askeri kurtarıldı. Mareşal Caprara, Uyvar'ı savunan 93 Türk topunun eline geçtiğine sevindiyse de, yaklaşıp bu topları tetkik edince, hemen hepsinin üzerinde İmparator Maximilien'in, İmparator II. Rudolf'un, İmparator III. Ferdinand'ın, Saksonya elektörü Johann - Friedrich'in damgalarını görüp müteessir oldu (Hammer, XII, 181; Râşid, I, 476-7; Silâhdâr, II, 211-4).

Uyvar'daki ikinci ve sonuncu Türk hâkimiyeti, Köprülü-zâde'nin fethinden beri tam 21 yıl, 10 ay ve 25 gün sürmüştü. Uyvar'dan sonra Türkler'in Slovakya'daki iki kalesi de Almanlar'ın eline geçti. Maamafih Tökeli İmre vasıtasıyla Türkler, hâlâ Slovakya'nın güneydoğusuna hâkimdiler.

Uyvar'ın fethi, bütün Hıristiyan âleminde kutlandı. Hammer (XII, 184), Nürnberg, Frankfurt, Breslau, Stuttgart, Regensburg,

Lübeck, Hamburg, Brüksel, Napoli gibi şehirlerde yapılan şenliklerden bahsediyor.

Diğer taraftan Leslie Kontu ve Herberstein Kontu'nun kumandasındaki diğer bir Alman ordusu, 13 ağustosta Drava'yı Slovenya'dan Eksklavonya'ya kadar güneydoğuya doğru inerek Osiyek şehrinin banliyölerini ve Drava üzerindeki Osiyek köprüsünü yaktı. Ancak şehri alamadı. Türkler, 25.000 kişi çalıştırarak büyük köprüyü 10 gün içinde yeniden inşa ettiler. Köprü, 9.100 adım uzunluğunda idi ve yalnız Drava üzerinden değil, Drava'nın yaptığı bataklıklar üzerinden de geçiyordu. Leslie Kontu, Hırvatistan'daki Türk kalelerine de taarruz etti; fakat bir netice alamadı. Bu arada büyük tarihçi Hammer'in atası Albay Purgstall, Leslie'nin emriyle Gretenar şatosunu ateşe verdi.

Lehistan Cephesi

Kral Sobiesky, geçen yılki mağlûbiyetini kötü bir tesadüf sayıyordu. Bu yıl da Podolya'yı geri almak ve Romanya'yı fethetmek gayesiyle Dniestr'i (Türkçe : Turla) güneye doğru atladı. Fakat 80.000 kişilik Osmanlı ordusu tarafından yolu kesildi. Osmanlı ordusunun 50.000'i, Selim Giray'ın kumandasındaki Kırım atlıları, 5.000'i Kantemir'in kumandasındaki Boğdan askeri, geri kalan 25.000'i de Serdâr 3. Vezir Aynacı Sarı Süleyman Paşa'nın kumandasındaki kapıkulları ve tımarlılardı. 10 ekimde Bojan (Boyan) meydan muhârebesinde Selim Giray, Lehliler'i rahat şekilde bozdu. Sadece bir saat içinde 6.000 ölü ve 5.000 esîr veren Sobiesky, bozgun şeklinde Lehistan'a kaçtı.

Aynacı Sarı Süleyman Paşa'nın Sadâreti (18 Aralık 1685)

Edirne'de oturan Sadrâzam Kara İbrahim Paşa'nın devlet idaresi iyi değildi. Her tarafta, Merzifonlu'dan boşalan otorite buhranı görülüyordu. Sadrâzam'ın Varat Beylerbeyisi'ne emredip, Kral Tökeli İmre'yi tevkif ettirmesi ve hapsedilmek üzere İstanbul'a getirmesi, tam bir gafletti. Bu sûretle Tökeli'nin 7.000 Macar atlısı başıboş kaldığı gibi, bundan faydalanan Almanlar da Güneydoğu Slovakya'yı aldılar. Bu arada Tökeli'nin başkenti Kosice (Kassa) düştü. Böylece Türkler'in Slovakya ile hemen bütün ilgileri kesilmiş oldu. Kosice'ye giren Mareşal Caprara, Tökeli'nin kumandanı Petrozzi'yi, karşı koymadığı için afvetti.

Sadrâzam, Boğdan ve Eflâk voyvodalarını değiştirmek istedi.

Eflâk prensi Şerban Kantakuzinos, 100.000 kuruş (62,5 milyon TL.) rüşvet vererek makamını muhâfaza etti. Bu kadar akıllı davranamıyan Boğdan voyvodası Demetrius Kantakuzinos'un yerine Theodore Cantemir getirildi. Bu sonuncusu, aslen Türk olan Kantemir ailesinden iniyordu. Ancak Türkiye'ye sâdık değildi. Sobiesky ile gizli münasebetlere girişti.

Kara İbrahim Paşa, başlıca rakıybi Melek İbrahim Paşa'yı ihtiyar yaşında îdâm ettirmekle de lekelendi. Uyvar'ın düşmesinden sorumlu tutarak IV. Mehmed'den Melek İbrahim Paşa'nın fermânını aldı. 3 aralıkta Paşa, Belgrad'da îdâm edildi (Silâhdâr, II, 215-7). Fakat Kara İbrahim Paşa, rakıybinin ölümünden sonra makamını ancak 15 gün koruyabildi. Sefere çıkma tarihini belki on defa geriye bırakmasına sinirlenen IV. Mehmed, sadrâzamı 18 aralıkta azletti. Ertesi ay Rodos'a sürülen Kara İbrahim Paşa, 1687 mayısında orada îdâm edildi. Sadâreti, 2 yıl, 4 gün sürmüştü.

Yerine, akla gelebilecek en değersiz ve ahlâksız bir adam olan, askerlikten ve cesaretten nasîbi bulunmıyan 3. Vezir Aynacı Sarı Süleyman Paşa getirildi. Süleyman Paşa, Lehistan'da iki yıl üstüste Selim Giray'ın Sobiesky'ye karşı kazandığı zaferleri kendine mal etmişti. Lehistan'dan Almanya serdârlığına nakledilmiş, fakat daha işe başlamadan 1686 ocağında Edirne'ye gelerek sadâret makamına geçmiştir (Râşid, I, 484-6; Silâhdâr, II, 225-6, 228-30).

Devlet merkezi, yıllardan beri Edirne'deydi. Istanbul'da vezirlerden bir kaymakam paşa, sadrâzamı temsil ediyordu. Bu sıralarda bu görevde Kara Hasan-zâde Mustafa Paşa vardı. Sarı Süleyman Paşa, serdâr-ı ekrem sıfatıyla mayıs 1686 başında Edirne'den Almanya'ya hareket edince, Edirne'de kaymakam olarak Receb Paşa kaldı. Vezir Receb Paşa, evvelce Istanbul kaymakamlığında da bulunmuştu. İlk iş olarak, Kara Hasan-zâde Mustafa Paşa'yı Istanbul'dan uzaklaştırdı ve 14 nisan 1686'da, Venedikliler'e karşı Mora cephesine gönderdi. Gerçekten, 1686 yılı savaşları, daha bahardan itibaren Venedik cephesinde başlamıştı.

1686'da Venedik Cephesi

Venedikliler'in başlıca hedefi Mora'yı elde ederek Girit'in kaybını geniş şekilde telâfi etmek ve tekrar Ege Denizi'ne el atmaktı. Mora, Rumeli beylerbeyiliğine bağlı bir sancak (vilâyet) idi. 23 kazâya ayrılmıştı. Venedikliler, yarımadanın güneydoğusundaki Navarin deniz üssünden işe başladılar. Müttefiklerinden aldığı yardımlarla kuvvetlenen Venedik ordu ve donanması, Nava-

rin'i muhâsara etti. Navarin'i kurtarmıya koşan İsmail Paşa, Venedikliler'e yenildi (Silâhdâr, II, 241-2). Bunun üzerine kale, 13 günlük bir muhâsaradan sonra 15 haziran 1686'da vire ile teslim oldu. Başkumandan Morosini, Navarin'den, buraya pek yakın başka bir deniz üssü olan Koron üzerine yürüdü. Buraları vaktiyle hep Venedikliler'e aitti. Fâtih ve II. Bâyezid devirlerinde fethedilmişti. 12 ağustosta Koron da düştü. 30 gün boyunca kendini savunan Türk garnizonu, kılıçtan geçirildi. Cuma camii, «Santa Maria delle Grazie» adıyla Hazret-i Meryem nâmına kiliseye çevrildi. Bu sırada yetişen bir Sakson tümeniyle büsbütün kuvvetlenen Morosini, bu defa Anabolu'yu muhâsara etti. Anabolu muhâsarası devam ederken, Modon, Argos ve Arkadya kaleleri de düştü. Anabolu (Nauplion, İtalyanca: Napoli di Romania) muhâsarası hayatî ehemmiyetteydi. Çünki bu kalenin düşmesi Mora'nın yalnız güney kıyılarını değil, bütün yarımadayı tehlikeye düşürürdü. 17 gemilik bir filoyla limanda yatan Kapdân-ı Deryâ Vezir Mısırlıoğlu İbrahim Paşa, büyük bir denizci olmasına rağmen, çok üstün Venedik donanmasının top ateşine dayanamayıp limandan ayrıldı. Şehri mukadderatına terketti. Morosini, Venedikliler'i orta kanada, Saksonlar'ı sağına, Braunschweig Dukası'nın gönderdiği tümeni soluna alarak, nihâî taarruza geçti. İtalyan - Alman kuvvetleri, devrinin en büyük askerlerinden sayılan İsveçli meşhur mareşal Kont Königsmark'ın da desteğiyle, şehri aldılar. Anabolu muhâfızı Rûm Hasan Paşa, teslim oldu ve hıristiyan olarak Venedik hizmetine girdi. Türk tarihinde çok az tesadüf edilen bu olay, artık Osmanlı toplumunun sarsıldığını ve çürümiye başladığını göstermek bakımından mühimdir.

Venedikliler, Mora'nın büyük kısmına hâkim oldular. İsveç, Saksonya, Prens Maximilien'in kumandasındaki Braunschweig, Prens Barnabo Visconti'nin kumandasındaki Milano ve Malta Şövalyeleri gibi büyük bir müttefik desteğiyle Venedik'in kazandığı bu zafer, Morosini'ye, Girit'teki mağlûbiyetinin acısını unutturacak derecede mühimdi. 1687'de Mora savaşı, Türkler'in yenilgileriyle devam etti. Macaristan'ın elden gittiği bu yıllarda, Mora'da da durum, tam mânasiyle ümitsizdi. Morosini, bilhassa Königsmark gibi deha sahibi çok büyük askerlerin karşısında değersiz Mora serdârları bir şey yapamıyorlardı. Ancak Müttefik kuvvetlerin, Türkler'den çok üstün olduğunu da kaydetmek lâzımdır. Türkiye, Almanya ve Lehistan cephelerine daha çok ehemmiyet veriyordu. Bir müddet sonra Königsmark, Morosini'den başkumandanlığı alarak savaşı yürütmiye başladı. Türkiye'nin XVIII. asırdaki ayrılmaz müttefikı İsveç, bu sûretle Mora'nın düşmesinde

en mühim rolü oynadı. Gerek Mareşal Königsmark, gerek yeğeni Kont Karl Königsmark, daha birçok küçük kaleyi aldılar. Senato, Morosini'ye en büyük asâlet pâyesini verdi. Bu pâyeyi bütün Venedik tarihinde Morosini'den başka ancak iki kişi daha kazanabilmiştir (Hammer, XII, 225). Bu, Türkler'den toprak fethetmenin henüz ne derecede büyük bir iş sayıldığını göstermesi bakımından ilgi çekicidir. Senato, Königsmark'ı da 6.000 duka (7,5 milyon TL.) değerinde altın bir vazo ile taltif etti.

1687 temmuzunun sonuncu günü Morosini, büyük donanmasıyla Patras Körfezi'ne girdi. Mora'nın merkezi olan Patras limanı önünde demir attı. Bu sırada Mora serdârlığından İsmail Paşa alınmış, yerine Ahmed Paşa getirilmişti. Ancak Dîvân, bu yeni serdâra da müttefiklerle boy ölçüşebilecek kuvvetler te'mîn edemedi. Patras Müttefikler'e savaşmadan teslim oldu. Patras Körfezi'nden Korint Körfezi'ne geçen Müttefik Donanma, Korint şehrini de savaşsız aldı. Serdâr, Atina'ya çekildi. Bütün Mora yarımadası, 1687 yılı yazının son günlerinde Venedikliler'in eline geçmişti.

Venedikliler, bütün güclerini Mora'ya verdikleri için, 1686 ve 1687 yıllarında, Bosna ve Karadağ kıyılarında bir başarı elde edemediler. Ancak Dalmaçya'dan Türkler'i tamamen kovmuşlardı.

Venedikliler, Donanmay-ı Hümâyûn'a karşı da başarılı olamadılar. Malta, Papalık ve Toskana filoları ile şişmiş olan büyük Venedik donanması, Edremit Körfezi'ne kadar sokuldu. Kapdân-ı Deryâ Mısırlıoğlu İbrahim Paşa, düşmanı Midilli adası açıklarında yakaladı. 1686 ekiminde, üç saat süren bir muhârebeden sonra, ağır zaviat veren Venedik donanması çekildi. Bu zafer, Venedikliler'in Ege Adaları'nda bir başarı kazanamıyacaklarını açığa vurdu (Fevzi Kurdoğlu, *Mısırlıoğlu İbrahim ve Mezomorta Hüseyin Paşalar*, 38-40).

1686 ve 1687 yıllarında Türk imparatorluğu Mora ile beraber Macaristan'ı da kaybetti. Bu sûretle IV. Mehmed'in saltanatı, çok acıklı bir şekilde sona ermiş oluyordu. Almanlar, daha 18 haziran 1686'da Budin'i muhâsaraya başlamışlardı.

Budin'in Almanlar Tarafından Muhasarasının Başlaması (18 Haziran 1686)

Almanlar, 1686 baharının sonlarına doğru, geçen yılki tecrübelerini tekrarlamak üzere Budapeşte'ye (Türkce: Budin) geldiler. Dâmâd Vezir Melek İbrahim Paşa'nın yerine Almanya serdâr-

lığına önce eski kapdân-ı deryâlardan Vezir Sarhoş Ahmed Paşa getirildi. Sonra, serdâr-ı ekremliği bizzat Sadrâzam Aynacı Sarı Süleyman Paşa üzerine aldı. Lorraine Dukası'nın kumandasındaki büyük Müttefik ordu Budin'e yaklaşırken, Serdâr-ı Ekrem, 50.000 askerle Belgrad'dan çıkmış ve Macaristan'a geçmişti. Budin'i, beylerbeyisi olan ihtiyar vezir Abdurrahman Abdi Paşa savunacaktı.

Müttefikler, bu defa geçen yılki Budin başarısızlığını tekrarlamamak için muhteşem bir orduyu bir araya getirmişlerdi. Bu orduda bulunan başlıca Avrupa hükümdar, prens ve asillerini saymak, Müttefikler'in tam bir Haçlı kuvveti olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Avrupa'nın hemen her milletinin katılması bakımından bu orduyu Hammer, 290 yıl önce Niğbolu'da Yıldırım Sultan Bâyezid'in karşısına çıkan Haçlılar'a benzetmektedir (XII, 198). İşte ordunun kumandanlarından bir kısmı :

İspanya'dan Vexas Dukası, Escalona Dukası, Valero Markisi, Gasp Markisi, Zuniga Markisi, Almeida Markisi, Losana Markisi, Ottana Markisi, Rebolledo Markisi, Serveorto Markisi, Morano Markisi, Cano Markisi, Ursella Markisi, Fransa'dan Suvri Markisi, Crequi Markisi, Chatellest Markisi, Longueval Markisi, Fontaine Kontu; İngiltere'den Kral II. James'in gayrimeşrû bir oğlu, Ruppert Prensi, Lord Halifax, Lord Granart, Lord Monho, Lord Cuts; İtalya'dan Kont Piccolomini, Kont Craminato, Kont Caprara (mareşal), Kont Marsigli (Türk askerî teşkilâtı üzerinde büyük bir eser yazan bilgin), Kont Rabatta; Almanya'dan Bavyera Elektörü, Lorraine Dukası, Neuburg Prensi, Croy Dukası, Courlande Dukası, Baden Markisi, Velden Prensi, Surmann Kontu, Lamberg Kontu, Königsegg Kontu, Souches Kontu (mareşal), Starhemberg Kontu, Mareşal von Dörfling, Auersperg Kontu, Herberstein Kontu, Kuefstein Kontu, Asty Baronu, Mercy Baronu ve daha birçokları.

Avrupa kaynaklarına göre Müttefik ordu 90.000 kişiyse de, biraz daha kalabalık olmaları muhtemeldir. Brandenburg Elektörü - Prusya Dukası bu orduya Orgeneral Schönich'in kumandasında 8.000 asker, Saksonya Elektörü 5.000 asker, Bavyera Elektörü 8.000 asker (bizzat kendi kumandasında), Würtemberg Dukası 6.000 asker, Saksonya dukaları 3.000 asker, İmparator ise 50.000 asker vermişti (Hammer, XII, 198-9). Binaenaleyh yalnız Alman devletlerinin kuvvetleri 80.000 kişiyi bulmaktadır.

Budin'deki Türk kuvvetleri ise, 16.000 seçkin askerden ibarettir. Yaşı 70'e yaklaşmış olan Vezir Abdi Paşa, kaleyi pek güzel savunmaya hazırlanmıştır. Öyle ki, savaş taliinde bir aksilik olmaksızın, bu derece büyük bir müttefik ordunun bile Budin'i düşüre-

bilmesi pek şüpheli görülmektedir. Abdi Paşa, Köprülü-zâde'nin emrinde Kandiye'de ve Kamaniçe'de yararlıklar göstermiş, tecrübeli bir kumandandır. Serdâr-ı Ekrem, kalenin dayanması ve sonbahar gelince düşmanın çekilip gitmesi niyetini beslemektedir. Onun için Belgrad'la Budin arasında Tuna'nın batı kıyısı boyunca vakit geçirmekte, Budin'e gelip Müttefik orduya çarpmaktan korkmaktadır. Askerlikle hiçbir ilgisi olmıyan, üstelik korkak ve ahlâksız bir adamdır. Abdi Paşa, Serdâr-ı Ekrem'e bir feryad-nâme göndermişse de, Süleyman Paşa, bunlara kulak asmamıştır.

18 haziranda başlıyan muhâsara, gelişti. 30 haziranda Mareşal Kont von Souches, Budin'in banliyölerini işgal etti. Temmuzun ilk yarısı içindeki üç umumî taarruz, Türkler tarafından püskürtüldü; Müttefikler ağır zayiat verdiler. Herberstein ve Kuefstein Kontları öldü. Vexas ve Escalona Dukaları ile bu sonuncusunun kardeşi olan Valero Markisi, Prens Rupert, Velden Prensi, Crequi Markisi, Courmaillon Senyörü, Velden Prensi, Kont Piccolomini yaralandı. 16 temmuzdaki umumî taarruzda Fontaine Kontu öldü ve Aspermont Kontu ölüm derecesinde yaralandı. Ancak aynı gün bir düşman güllesinin Budin tersanesine isabet etmesi, kalenin âkıbetini çok tehlikeli bir duruma soktu. Bu isabet, 36.000 kantar barutla beraber 4.000 Türk askerinin havaya uçmasına ve 60 kadem genişliğinde bir gedik açılmasına sebeb oldu. Türk savunması, her bakımdan ağır bir darbe yedi ve zayıfladı. Bu felâkete rağmen Abdi Paşa, savunmaya devam etti. Çünki Budin'in elden çıkması, hiçbir kalenin kaybedilmesiyle mukayese edilemiyecek derecede ağır netîceler doğurabilecekti.

Türk cephaneliğinin havaya uçması, Budin'deki bütün evleri sarstı. Yakında bulunan yüzlerce bina mahvoldu. Hattâ Tuna nehri, yatağını değiştirdi (Hammer, XII, 201). Bunun üzerine kalenin teslim olacağını sanan Lorraine Dukası, Abdi Paşa'ya vire ile Budin'i bırakmasını teklif etti. İhtiyar Vezir, kalenin Istanbul Kapısı önüne 101 Alman askerinin başını attırarak cevap verdi. 27 temmuzda Beç (Viyana) Kapısı'nı zorlıyan Müttefikler, başarı kazanamadılar. Türk topları, ölüm kusuyordu. Baden Markisi ve müstakbel imparatorluk başkumandanı genç Savoie prensi Eugen, sûrlara kadar tırmanıp askeri teşci ettilerse de gene bir netice alınamadı. 2.600 Avusturya, 400 Prusya, 800 Bavyera askeri, birkaç saat içinde öldü. Aynı saatler içinde 200'den fazla subay öldü veya ağır yaralanarak saf dışı oldu. Bunların içinde Croy Dukası, Escalona Dukası, Valero Markisi, Ursellas Kontu vardı. Courlande Dukası, yâni Alman hükümdarlarından biri, aldığı yaralardan birkaç gün sonra öldü. Böylesine bir ölüm kalım mücadelesiydi!

3'ü bütün Müttefik ordunun katıldığı 18 umumî hücumu püskürten ve düşmana on binlerce ölü ve yaralı verdiren Abdi Paşa, kaleyi kurtaracağı ümidini muhâfaza ediyordu. Serdâr-ı Ekrem, dışarıdan düşmanı üzerine çekip muhâsaranın şiddetini kesebilseydi, Budin kurtulacaktı. Ancak Süleyman Paşa, bunu başaramadı. Ağustosun ilk günü Budin yakınlarında Hamzabey palankasına gelmekle berâber, 3.000 şehîd verince, geri çekildi. Bunun üzerine bir daha kaleye yaklaşmaya cesâret edemedi. Eski serdâr Vezir Sarhoş Ahmed Paşa'yı gönderip, iki defa Budin'e imdat kuvvetleri sokmıya teşebbüs etti. 20 ağustosta Ahmed Paşa, kaleye ancak 500 asker sokabildi. Muhâsara hatlarının çok sıkıştırılması üzerine, ikinci teşebbüsünden hiçbir netice alamadı.

Ancak gittikçe kayıpları ağırlaşan Müttefikler'in durumu da kötüye gidiyordu. Lorraine Dukası, Abdi Paşa'ya imparatorluk başkumandan yardımcısı Lamberg Kontu ile Albay Kreutz'ü yollıyarak tekrar vire ile teslim teklif etti. Paşa, Budin'i bırakamıyacağını, ancak Macaristan sınırlarında bâzı yerleri vererek sulh yapılması için Dîvân-ı Hümâyûn'a müracaat edeceğini bildirdi.

Bu sırada bütün Türk imparatorluğunun camilerinde, Budin müdâfîlerinin zaferi için duâlar ediliyordu. Avrupa kiliselerinde de Budin'in fethi için âyinler yapılmaktaydı.

Budin'in Düşmesi (2 Eylûl 1686)

2 eylûl 1686 sabahı saat 6'da, 6 Alman topu, Müttefikler'e sonuncu umumî taarruzun başladığını bildirdi. Kale, tam 2 ay, 14 günden beri muhâsara altındaydı (2. Viyana muhâsarası, 1 ay, 29 gün sürmüştür). Birinci safa kumanda eden Asty Baronu, binlerce askeriyle beraber öldü. Ancak Lorraine Dukası, bütün kuvvetlerini birbiri ardı sıra gelen saflar hâlinde sûrların önüne sevkediyordu. Çok az askeri kalmış olan Abdi Paşa, Beç Kapısı'nı savunmaya çalışıyordu. Eline bizzat kılıcını almış vuruşuyordu. Düşman topları burada en büyük gediği açmıştı. Gedikten Almanlar, çığ gibi sûrların iç kısmına, şehre dalıyordu. Daha ilk giren düşman askeri, Abdi Paşa'yı şehîd etti. Elinde kılıcı olduğu halde yere serilen şehîd Türk vezirinin üzerinden binlerce düşman, Balıpaşa Meydanı'na doğru yürüdü. İlk Budin beylerbeyilerinden Yahyâ Paşa-zâde Balı Paşa'nın şanlı adını taşıyan bu meydanda, şehîd olmıyan bir avuç Türk askeri birikmiş, son müdafaa durumuna geçmişlerdi. Hepsi şehîd oldular; hiçbiri teslim olmadı. Düşman, ancak güneş battıktan sonra şehre hâkim oldu. Budin'in düşmesi, Türk tarihinin acıklı olduğu kadar şerefli bir sayfasıdır. Bir-

kaç Türk askeri, Balıpaşa Meydanı ndan Tuna'ya can atmışlar, nehir yoluyla kaçmıya uğraşıyorlardı. Ancak düşmanın sivil Türkler'i boğazlamıya başladığını görünce, kaçmayı askerlik onurlarına yediremediler. Geri dönüp şehîd oluncaya kadar vuruştular.

Şehirde, bir müddet önce sivil ahalinin çoğu tahliye edilmiş olmakla beraber, çok büyük sayıda sivil Türk ve daha büyük sayıda Macar yaşıyordu. Türkler'in mühim kısmı boğazlandı. Kadınlar, ihtiyarlar ve çocuklar istisna edilmedi. Katliâmdan bıkan düşman, binlerce Türk'ü esîr olarak aralarında paylaştı. Tuna'ya can atıp kaçabilen Türkler, birkaç yüz kişiden ibaretti. Düşman, bütün gece şehri yağma etti ve belli başlı âbideleri, 81 cami başta olmak üzere yüzlerce Türk anıtını ateşe verdi. Camiler ve diğer Türk âbideleri, sonradan Alman idaresinde temellerine kadar tahrib edildi ki, büyük şehirde Türk'lüğü hatırlatan hiçbir şey kalmasın. Yağma sırasında Müttefik kumandanlarından Bolognalı meşhur asılzâde Marsigli Kontu, camileri, kütüphâneleri, saraylarıı dolaşıp, toplıyabildiği kadar elyazmasını ve Türk sanat eserini tahripten korudu. Bu eşya ile zengin Bologna Müzesi'ni ve kütüphânesini kurduğu gibi, büyük bir kısmını da Viyana'da imparatorluk sarayına hediye etti. Türkçe bilen ve uzun müddet Istanbul'da ve diğer Türk şehirlerinde kalan bu bilgin general, Türk askerî teşkilâtı hakkında en değerli eserlerden birinin müellifidir. 160 yıldan beri bir Türk şehri olan Kaanûnî'nin fethettiği Budin'in âkıbeti böyle oldu. Kaanûnî şehre girerken, bir tek Hıristiyan'ın burnu kanamamıştı. Şehîd Abdurrahman Abdi Paşa, Budin'in 68. ve sonuncu beylerbeyisi, Türkiye'nin son Macaristan umumî vâlisi idi. 1 yıl, 10 ay önce Budin'e atanmıştı (Silâhdâr, II, 249-53).

24 gün sonra, 26 eylûl sabahı bütün Istanbul, Budin'in düştüğü haberiyle altüst oldu. Istanbul'da şimdiye kadar hiçbir mağlûbiyet ve hiçbir zafer bu derecede büyük heyecâna sebep olmamıştı. Halk, hükûmet aleyhinde nümayişler yaptı. Camilerde vâızlar, hükûmeti en ağır şekilde tenkid ettiler; padişaha dil uzatanlar oldu. Istanbul ve Edirne'de bir halk ihtilâlinden korkan Dîvân, sıkı tedbirler aldı.

Daha Budin muhâsarası başladığı zaman

Şâh-ı İslâm'ı dileriz Budin'e
Nazar-ı merhamet kıla bu dine

diye IV. Mehmed'i ordunun başına çağıran halk şairleri, şehrin düşmesinden sonra :

Aldı Nemçe bizim nâzlı Budin'i

nakaratlı türkülerle, büyük millî matemi terennüm ettiler. Bu büyük kayıp, Türk milletinin muhayyilesinde uzun zamanlar yaşadı. Budin'in acısı, ancak asırlar sonra düşman sürüleri Edirne önlerinde, Selimiye Camii'nde görüldüğü zaman hatırlardan silindi.

Lorraine Dukası, bütün Avrupa'yı altüst eden, hakkında yüzlerce medhiye ve basılı kitap yayınlanarak tebcil edilen bu zaferinden sonra, Macaristan'ın mühim bir kısmını işgal etti. Budin'in, bu hiç bir zaman Hıristiyanlar'ın eline düşmiyen büyük şehrin sukuutu üzerine mâneviyâtı bozulan Türk kaleleri, birer ikişer, vire ile veya hiç karşı koymadan teslim oldular. Gerçek felâket, Viyana'nın 3 yıl önceki başarısız muhâsarası değil, Budin'in düşmesiydi.

15 eylûlde Şimotorna (Simotornia) ve 19 eylûlde Şikloş (Siklos) kaleleri, Baden Markisi'ne teslim oldu. 10 ekimde Peç (Macarca: Pécs, Almanca: Fünfkirchen) düştü. Burası sancak merkezi, mühim bir Türk şehriydi. Şikloş'ta 13, Peç'te 17 cami vardı. Bunlar, diğer yüzlerce Türk bayındırlık eseriyle beraber temellerine kadar, korkunç bir hınçla tahrib edildi. 12 ekimde Segedin (Szegedin), 29 ekimde de Kapoşvar (Kaposwar) düştü. En çok (24 gün) Segedin kendini savundu. Sadrâzam, Osiyek yoluyla Belgrad'a çekildi. Kırım Kalgayı, kışı geçirmek üzere Tameşvar'a gitti. Macaristan'ın en mühim kısmı Almanlar'ın eline geçmişti. Osiyek'in muhâfazası için tedbirler alındı. Çünki burası, 44 camii olan büyük bir Türk şehriydi. Budin ve Eğri'den sonra en kalabalık Türk cemaati, Osiyek'te yaşıyordu. Segedin, Debreçin, Kecskemet gibi büyük şehirlerdeki Türk azınlığı, ehemmiyetsizdi.

Serdâr-ı Ekrem ve Sadrâzam Aynacı Sarı Süleyman Paşa, Belgrad'da pineklerken, Kaymakam Vezir Receb Paşa, Istanbul'da bir halk ihtilâli korkusu içinde yaşıyordu. Hükûmeti son derece ağır bir şekilde tenkid eden ve tam 12 yıl, 7 ay, 3 günden beri meşîhat makamını işgal eden (sonradan gene bu makama geçmiştir) Şeyhulislâm Çatalcalı Ali Efendi'yi, çocukluğundan beri Dîvân'ın bütün arzlarını tasdik etmiye alışmış bir hükümdar olan IV. Mehmed'e azlettirdi. Ankaralı Mehmed Efendi, şeyhulislâm ve Hoca Sâdeddin ailesinden Ebûsaid-zâde Feyzullah Efendi, Rumeli kazaskeri oldu (Silâhdâr, II, 245-8).

1686-87 kışı, mühim bir askerî harekât olmadı. Düşman, Drava'yı geçmiye cesaret edemedi. Geçen birlikler başarı elde edemedi. Esklavonya ve Voyvodina, Türkler'deydi. Banat, Kanije, Eğri gibi Macaristan'ın daha birçok parçası da henüz muhâfaza ediliyordu. Süleyman Paşa, 50.000 asker, 14.000 deve, 70 top, 400 ka

tırla Belgrad'da, Kırım Kalgayı da 60.000'e yakın atlıyla Tameşvar'daydı (Râşid, I, 490 v.dd.).

Mohaç Bozgunu (12 Ağustos 1687)

1687 yazında Müttefikler, Drava boyunca ilerliyerek Osiyek'i (Essek) almak istediler. Şehri Gürcü Mehmed Paşa savunmaya memurdu. Yanına yardımcı olarak Adana Beylerbeyisi verilmişti. Sadrâzam ve Serdâr-ı Ekrem Aynacı Sarı Süleyman Paşa, Osiyek'in 160 km. güneydoğusunda, Belgrad'da idi. Büyük bir Türk ordusu da Belgrad'ın 120 km. kuzeydoğusunda Tameşvar'da toplanmıştı. Teşebbüs, tamamen düşman tarafındaydı ve Serdâr-ı Ekrem atâlet ve tereddüt içindeydi. Düşman da sefer mevsimini geç açtı. Geçen yıl Budin önünde ağır zayiat veren imparatorluk başkumandanı Lorraine Dukası, güç toparlanmıştı. Ancak 20 temmuzda Pallfy Kontu, Osiyek'e kadar yaklaştı. Fakat yenildi ve maktul düştü. Bunun üzerine Müttefik ordu, Osiyek'in 45 km. kuzeyindeki Mohaç'a çekildi. Mohaç, Tuna'nın batı kıyısında bir kasabaydı. 160 yıl, 11 ay, 14 gün önce 29 ağustos 1526'da Kaanûnî Sultan Süleyman, bu mevkı'de Macar ordusunu krallarıyla berâber yok ederek, Macaristan'ı tam 160 yıl için Türkiye'ye kazandırmıştı. Osiyek başarısızlığından sonra, Lorraine Dukası da mütereddittı. Ancak bu başarıdan cesaret alan Serdâr-ı Ekrem, düşman üzerine yürümeye karar verdi. 12 ağustosta iki büyük ordu, karşı karşıya geldi.

Viyana muhâsarasına, Budin'in fethine ve bu Mohaç muhârebesine katılan Kont Marsigli, savaşı şöyle anlatıyor (s. 235) : «Lorraine dukası Karl-Ludwig sağ, Bavyera Elektörü ise sol kanattaydı. Türkler, iyi kumanda edilmiyor ve iyi savaşmıyorlardı. Bir müddet ağaçları siper alarak kendilerini savundular. Sonra, gayrimuntazam bir şekilde muhârebe meydânını bize bırakarak çekildiler. Toplarının ve ağırlıklarının çoğunu götüremediler; elimize geçti. Bu Mohaç muhârebesi, Hıristiyanlık âlemi ve imparatorluk için büyük faydalar sağladı. Sultan için, büyük felâketlere zemin hazırladı.»

Gerçi Müttefik ordu, Türk ordusundan fazlaydı. Ancak bunu, muhârebeye karar veren Serdâr-ı Ekrem'in zâten bilmesi tabiî idi. Muhârebe, düşmanın üstünlüğünden değil, başkumandanın kesin aczinden kaybedildi. Hammer'e göre (XII, 213) bu bozgunda Türkler 20.000 şehîd verdikleri halde, Müttefikler'in ölü sayısı 1.000'den ibarettir. Commercy Prensi, ağır şekilde yaralandı. Viyana bozgunundan sonra ikinci defa olarak bu muhârebede sadrâzam

otağı, Müttefikler'in eline geçti. 14 daireden müteşekkil bir seyyar saray olan bu otağı, Bavyera Elektörü aldı.

Budin'in düşmesinin ertesi yılı vuku bulan bu felâket, büyük teessür yarattı. IV. Mehmed, üç gün hiçbir şey yiyemiyecek derecede kederlendi. Rabîa Emetullah Gülnûş Haseki (sonradan vâlide-sultan) üzüntüden hastalandı. İmparatorlukta, bilhassa Istanbul'da halkın memnuniyetsizliği son dereceyi buldu. Osmanlı imparatorluğu kurulduğundan beri Türkler, Mohaç bozgunu derecesinde hiç bir meydan muhârebesi kaybetmemişlerdi. Gerçi birçok savaşlarda, hattâ kale muhâsaralarında 20.000 Türk'ün şehîd olması az görülen bir olay değildi. Fakat Serdâr-ı Ekrem'in otağını bıraktığı bir meydan muhârebesinin pek vahîm âkıbetleri olabilirdi. Nitekim oldu.

Bu sırada Macaristan'ın batı yarısı hemen tamamen Almanlar'ın, doğu yarısı ise büyük kısmı îtibâriyle Türkler'in elindeydi. Hırvatistan'ın Türk idaresindeki parçalarının büyük kısmı da Almanlar'a geçmişti. Şimdi Almanlar, Esklavonya'da ilerliyor ve gelecek yıl, Belgrad'a kadar bütün ülkeyi, yâni Tuna-Drava ile Sava arasındaki enli şeridi almayı tasarlıyorlardı. Posega, Valpo, Palota gibi irili ufaklı 15 kadar kasaba, Mohaç'tan sonra Almanlar'ın eline düştü. Ancak sonbahar içinde Müttefikler, savaşı devam ettirmeyi mahzurlu buldular.

Istanbul'da bir yangın 1.000 ev ve 320 dükkânı yakarken, imparatorluğun birçok eyaletinde memnuniyetsizlik ve sarsıntı, tehlikeli şekilde büyümüştü. Erdel voyvodası Apafy, İmparator'la gizli müzâkerelere girişti. Mora'yı tamâmen alan Venedikliler, Attika'ya atlamışlardı. Yalnız Lehistan cephesinde zafer, Türkler'in tarafındaydı.

Kamaniçe Zaferi (3 Eylûl 1687)

Lehistan cephesinde serdâr, iyi bir asker olan Vezir Dâmâd Bozoklu Bıyıklı Mustafa Paşa idi. 20.000 tımarlı ve 8.000 yeniçerisi vardı. Kırım Nûreddînî'nin kumandasındaki 30.000 Kırım atlısı da emrindeydi. Bu 58.000 kişilik kuvvetle, Kral Sobiesky'ye karşı cepheyi tutuyordu. Sobiesky, tekrar Kamaniçe'yi muhâsaraya başlamış, Podolya'yı almak hevesindeydi. Oğlunu Kamaniçe önünde bırakmış, kendisi Boğdan'a girerek Yaş'a inmişti. Ancak gerek Boğdan'a giren Kral'ın, gerek Kamaniçe'deki oğlunun orduları, dehşetli şekilde hırpalandı. Kırımlılar'ın ve onlara tâbi Ukrayna Kazakları'nın çete savaşları ve gece baskınlarıyla binlerce ölü veren Sobiesky, 3 eylûlde Kamaniçe muhâsarasını da kaldırdı. Düş-

manı yenen Bıyıklı Mustafa Paşa, Nûreddîn'i, Ruslar'a karşı sevketti. Bu sıralarda Rusya da, Türkiye'ye karşı savaşa girmişti. Ancak hızla yetişen Nûreddin, Kiev yakınlarında Prens Galitzyn'in kumandasındaki Rus ordusunu yakaladı ve büyük bir bozguna uğrattı. Lehistan ve Rusya gibi Doğu Avrupa devletlerinin Türkiye üzerinde bir başarı elde edemiyecekleri, kesin şekilde anlaşılmıştı. Ancak Almanya ve Venedik cephelerinde durum, Türkiye'nin tamamen aleyhindeydi.

Atina'nın Düşmesi (25 Eylûl 1687)

İspanya, Toskana, Milano, Malta, Papalık, Almanya ve İsveç birlikleriyle desteklenen Venedikliler, bütün Mora'yı aldıktan sonra, Korint Berzahı'ndan, güneydoğu ucunda Atina şehrinin bulunduğu Attika yarımadasına atladılar. Attika'nın Patras Körfezi ile Korint Körfezi arasında kalan İnebahtı (Lepanto) deniz üssü, Venedikliler'in eline geçti. Esasen Yunan (İyonya) Denizi üzerindeki Preveze'yi de almış olan Venedikliler, bu çevredeki Türk deniz üslerinin hemen hepsine hâkim durumdaydılar. Kastelnuovo'yu da düşürüp, Türkler'i Dalmaçya'dan tamamen atmışlardı. Kastelnuovo muhâsarası 30 gün sürmüş ve kale, Atina'dan bir gün sonra 26 eylûlde düşmüştür.

25 eylûlde Müttefikler, Atina'ya da girdiler. Şehri dehşetli şekilde yağma ve tahrib ettiler. Avusturyalı büyük tarihçi von Hammer, bu münasebetle aynen şöyle demektedir (XII, 227) : «Türkler'den daha barbar olan Almanlar ve Venedikliler, Türkler'in asırlardan beri muhâfaza ettikleri antikitenin şanlı âbidelerini yerle bir ettiler. Birkaç gün içinde şehir, harâbe ve alev yığınlarından ibaret bir saha hâline geldi. Bir Venedik gemisinden atılan bomba, Pantheon'un tam ortasına düşerek mâbedin en güzel kısmını havaya uçurdu.»

Sarı Süleyman Paşa'nın Düşmesi ve Siyâvuş Paşa'nın Sadâreti (19 Eylûl 1687)

Sarı Süleyman Paşa'nın askerlikten, tedbirden ve cesaretten zerre kadar nasîbi yoktu. Merzifonlu'nun düşmesinde en mühim rolü oynıyan bu ahlâksız adam, üstelik vicdansız ve zâlimdi. Mohaç bozgunundan sonra, orduda hiç bir itibarı kalmadı. Köprülüler'in o derece fedakârlıkla kurdukları demir disiplin yok oldu. Türk ordusu, gene sık sık ayaklanmalar görülen bir topluluk hâline geldi. Süleyman Paşa'nın Varat'tan Eğri'ye sevketmek istedi-

ği birliklere malzeme, hattâ yeter derecede yiyecek ve giyecek vermemesi, üstelik asker geri dönmesin diye Tisa üzerindeki köprüyü attırması, ordunun ısyânına sebeb oldu. Geri dönen ve kendilerine verilen malzemeyle bataklıkların aşılmasına imkân olmadığını bildiren asker, bütün orduyu ayaklandırdı. Serdâr-ı Ekrem'e diş bileyen kumandanların çoğu da, bunu fırsat bilerek askeri teşvik ettiler.

Sancak-ı Şerîf'i alan Sadrâzam, linç edilmek korkusuyla ordusunu başsız bıraktı ve Petervaradin'e geldi. Buna büsbütün kızan asker, serdârın otağını yağmaladı. Serdâr-ı Ekremlik makamına kaymakam olarak (vekâleten) Haleb beylerbeyisi Vezir Siyâvuş Paşa getirildi. Siyâvuş Paşa da meziyetli bir kumandan olmaktan uzaktı. Tek prestiji, Köprülü Mehmed Paşa'nın kızı Ayşe Hâtun'la evli olmaktan, Köprülü dâmâdlığından ibâretti. Bu sûretle Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed ve Fâzıl Mustafa Paşalar'ın eniştesi, Merzifonlu'nun, Kapdân-ı Deryâ Kaplan Mustafa ve Kapdân-ı Deryâ Seydî-Ahmed Paşalar'ın bacanağı oluyordu. Siyâvuş Paşa, IV. Mehmed'e bir arîza göndererek, durumu bildirdi ve Süleyman Paşa'yı ağır şekilde tenkid etti.

Süleyman Paşa ise, kendisine katılan Vezir Câfer Paşa, Defterdâr Vezir Mustafa Paşa, Yeniçeri ağası Vezir Tekirdağlı Bekrî Mustafa Paşa, Ordu kadısı Abdullah Bâkî Efendi, Reîsülküttâb Efendi, Bostancıbaşı Hüseyin Ağa, silâhdâr ağası Süleyman Ağa ile berâber, Petervaradin'de gemiye bindi. Tuna üzerinden Belgrad yoluyla Istanbul'a geldi. Orduyu başsız bırakan bu garip başkumandan, padişahın huzûruna çıkmıya bile cesâret edemedi. Mühr-i hümâyûnu 18/19 eylûl gecesi Kaymakam Vezir Receb Paşa'ya teslim ederek bir tarafa gizlendi. Istanbul halkının hakkındaki hislerini çok iyi biliyordu. Sadâreti, 1 yıl, 9 ay, 2 gündür.

IV. Mehmed, sadârete Siyâvuş Paşa'yı getirdi. Paşa'ya serdâr-ı ekremlik fermânı da gönderdi ve Belgrad'da kışlamasını emretti. Ancak âsî ordunun zoruyle Siyâvuş Paşa, çoktan Belgrad'ı terketmişti. 4 ekimde Niş konağında iken, padişahın mührünü aldı. Ordu, Edirne'ye veya Istanbul'a dönmek niyetiyle ilerliyordu. Macaristan cephesi, kalelerdeki garnizonlar dışında seyyar ordudan mahrum bir halde boş bırakılmıştı. IV. Mehmed, Süleyman Paşa'yı îdâm ettirdi ve orduya Belgrad'a dönmesi için yeni bir hatt-ı hümâyûn yolladı. Hatt-ı hümâyûn, âsî ordu Filibe'deyken geldi. Ancak asker, padişah irâdesine kulak asmıyarak Edirne'ye doğru yürüyüşüne devâm etti.

Siyâvuş Paşa ihtiyar, mühim olaylarda aczi ortaya çıkan bir vezirdi. Köprülü dâmâdı olmaktan başka bir şöhreti yoktu. Si-

lâhdâr bölükleri kâhyası Amasyalı Küçük Mehmed, Cadı Yusuf, Fetvâcı Hüseyin, Hacı Ali, Kel Pîrî gibi küçük rütbeli Yeniçeri subayları ne derse onu yapıyordu. Bu subaylar, IV. Mehmed'i tahttan indirip, Köprülü'den evvelki devirde olduğu gibi zorba diktatörlüğü kurmak istiyorlardı. Köprülü'nün zorba idaresini yıktığı tam 31 yıl olmuştu. Istanbul halkı, daimî şekilde Edirne'de, hattâ Istanbul'a geldiği zamanlar Topkapı Sarayı'nda değil de Dâvudpaşa Sarayı'nda, yâni şehrin banliyösünde oturan IV. Mehmed'den memnun değildi. Taht şehrinin hukukan olmasa bile fiilen Edirne'ye taşınması, Istanbul halkının birçok menfaatlerini zedelemişti. IV. Mehmed, çocukluğundaki Istanbul ihtilâllerinin te'sîrini hâlâ şuuraltında taşıyor, Edirne'yi tercih ediyordu. Hastalık derecesinde ava düşkün olması, devlet işlerini vezirlere bırakıp av peşinde koşması da halkın hiç hoşuna gitmiyordu.

Anadolu beylerbeyisi Vezir Hasan Paşa, Belgrad'da kışlamıya memur oldu. Kendisine mümkin olabildiği kadar birlikler gönderildi. Kırım Kalgayı da bu çevrede bulunuyordu. Edirne'ye yaklaşan zorbalar, eski devirlerde olduğu gibi padişahtan gene şu veya bu devlet adamının başını istemeye başladılar. İmparatorluğun hayatında daima çok meş'um neticeler vermiş olan uğursuz «kelle isterük!» nidâları yeniden işitildi. Tekrar Yeniçeri ağalığına getirilmiş olan Tekirdağlı Vezir Bekrî Mustafa Paşa, Çanakkale muhâfızlığıyla Yeniçeriler'in başından uzaklaştırıldı. Câdû (Cadı) Yusuf Ağa, Yeniçeri ağası oldu. Reîsülküttâb (dış işleri bakanı) Mehmed Efendi de değiştirildi. Ancak bütün bunlar, IV. Mehmed'in tahtını kurtaramadı.

IV. Sultan Mehmed Hân'ın Tahttan İndirilmesi (8 Kasım 1687)

Sadâret kaymakamı (başbakan vekili) Vezir Receb Paşa, IV. Mehmed'in tahtını kurtarmıya imkân olmadığını anladı. Bu sırada şehzâde olarak hayatta IV. Mehmed'in kardeşleri Velîahd-Şehzâde Süleyman ve Şehzâde Ahmed'le IV. Mehmed'in çocukları Şehzâde Mustafa ve Şehzâde Ahmed vardı. Bu dört şehzâde de, birbiri ardından tahta çıkmışlardır. Receb Paşa, Şehzâde Mustafa'yı, IV. Mehmed'in iki oğlunun büyüğünü tahta geçirmek istedi. Çünki tahtın en yaşlı şehzâdeye kalması usulü henüz yerleşmiş değildi. Ancak Şeyhulislâm, daha yaşlı iki şehzâde varken Şehzâde Mustafa'nın padişah olamıyacağını bildirdi. Receb Paşa, kaymakamlıktan düştü. IV. Mehmed, bu makama Vezir Köprülü-zâde Fâzıl Mustafa Paşa'yı getirdi. Bu işi 4 yıl önce yapsa ve Merzifon-

lü'nun yerine kayınbirâderi Fâzıl Mustafa Paşa'yı getirseydi, hem tahtını kurtarır, hem de felâketli yılların önünü almış olurdu.

IV. Mehmed, istisnâî olarak Edirne'de değil, Istanbul'daydı. Âsî ordu, Edirne'ye varmıştı. Sadrâzam ve onu destekliyen Yeğen Osman Paşa, ordunun Edirne'de kalması ve padişah hal'i işinden vazgeçilmesi fikrindeydiler. Ancak küçük rütbeli subayların teşkil ettiği müfrit zümre, orduya hâkim oldu. Istanbul'a yürünüp IV. Mehmed'in tahttan indirilmesine karar verildi. Asîler, padişahın hal'inin kan dökülmeden gerçekleştirilmesi için Köprülü-zâde'ye bir mahzar gönderdiler. Bunun üzerine Fâzıl Mustafa Paşa, 8 kasım 1687 sabahı, bütün ulemâ'yı ve ileri gelenleri, fevkalâde bir meclis hâlinde Ayasofya Camii'nde topladı.

Devlet adamları, padişahların tahttan indirilmelerinin daima kötü neticeler verdiğini biliyor, II. Osman'ı ve kardeşi Sultan İbrahim'i, IV. Mehmed'in bahtsız amca ve babasını hatırlıyorlardı. Esâsen IV. Mehmed'in av iptilâsı dışında bir kusuru yoktu. Selefleri gibi devletin bünyesini bozacak hiç bir şahsî işe teşebbüs etmiş değildi. Ancak Fâzıl Mustafa Paşa, kan döküleceğinden korkuyordu ve eniştesi Sadrâzam Siyâvuş Paşa'dan gelen haberler, bunu gösteriyordu. Bu takdirde, IV. Mehmed'in hayâtını muhafaza edememek durumu da ortaya çıkabilirdi. Babası ve ağabeyi gibi çok otoriter bir şahsiyet olan ve pek iyi konuşan Köprülü-zâde: «Düşman istilâsına uğramış devlette sayd-u şikâr (av) ile meşgul olan zâtın saltanatı câiz midir?» deyip uzun münakaşaları kesti. Köprülü-zâde'nin reyini kabûl eden ulemâ, hal' fetvâsını imzaladı. Köprülü-zâde, bu sırada 49,5 yaşında olgun bir adamdı. Bu ânda olsun onun iş başına getirilmemesi, Felâket Yılları'nı daha da uzatmıştır.

IV. Mehmed, daima vezirlerinin kararını tatbik eden bugünki Batı Avrupa hükümdarlarına benziyen bir padişahtı. Hal' kararını kılı kıpırdamadan dinledi. 6,5 yaşından beri işgal ettiği Cihan Tahtı'ndan ayrılmak değil, avdan el çekmek kendisine daha ağır geldi. Hakkında katil fetvâsı da olup olmadığını sordu. Olmadığını öğrenince de bir sevinç alâmeti göstermedi. Kendisinden ancak 3 ay, 13 gün küçük olan kardeşi Velîahd-Şehzâde Süleyman, velîahd dairesinden çıkarılarak Osmanoğulları tahtına dâvet edildi.

Avcı Sultan Mehmed'in Şahsiyeti

IV. Mehmed'in en bâriz husûsiyeti, ava olan düşkünlüğüydü. Zâten «Avcı» diye tarihe geçmiştir. Felâket Yılları'nda Viyana

bozgunundan sonra vezirler kendisine, aleyhinde çok dedikodu olduğunu, bir müddet ava çıkmamasını tavsiye etmişlerdi. Ancak aradan birkaç gün geçince padişah uyuyamamaya başladı. Bunun üzerine vezirler, Istanbul'dan uzaklaşmamak üzere avlanmasına cevaz vermiye mecbur oldular. Halk nedense, bu eski Türk sporuna gösterilen düşkünlükten hoşlanmıyordu. Halbuki bir hükümdar için, birçok ibtilâya tercîh edilebilecek bir ibtilâ idi.

IV. Mehmed'in artık silâh ve at kullanmakta fevkalâde mâhir olduğunu söylemiye bile hâcet yoktur. Amcası IV. Murad gibi inanılmaz derecede keskin nişancıydı. Bir kış günü Yanbolu'dan Edirne'ye, 20 saat boyunca hiç attan inmeden gelmiş, yalnız at değiştirmiştir. Maiyyeti, bu yolculuktan sonra tehlikeli şekilde hastalanmışlar, IV. Mehmed'e birşey olmamıştır. Zâten padişah bu yolculuğu, kış mevsiminde böyle bir seyahat yapılamıyacağını söylemek gafletinde bulunan maiyyetine ders vermek için yapmıştı. Cirit atmakta, imparatorluğun en ileri gelen birkaç sporcusu arasında sayılıyordu. Tesalya'da maiyyetinden bir kişinin bile atlamağa cesâret edemediği Olimpos Dağı üzerindeki çok açık bir uçurumu tereddüt etmeden atını sürerek atlamıştır. Yaya olarak dağa tırmanmakta da mahirdi. Hâsılı bir avcı için ne lâzımsa, hepsini biliyordu.

Birkaç şiir yazmakla ve öyle gördüğü için ilim ve san'at adamlarını pek cömert şekilde mükâfatlandırmakla berâber, atalarının hemen hepsinde kendini gösteren şiir, mûsikî, hat gibi güzel san'atlarda herhangi bir istidat ve başarıya, IV. Mehmed'de tesadüf edilmemektedir. Keza 6,5 yaşında padişah olduğu için, öğrenimi de, atalarına nisbetle belirli sınırlar içinde kalmıştı. Çocukluğunu hatırlatan tatsız ihtilâllerden dolayı Istanbul'da oturmaktan hoşlanmamakla berâber, cesurdu. Zâten Osmanoğulları'nda belki her tipte şahsiyet çıkmış, korkak ve dinsiz çıkmamıştır. Önce annesinin pek akıllı nâibeliği, sonra Köprülü'nün diktatörlüğü altında ilk çocuk hükümdarlık devrelerini geçirdiği için, devlet işlerine karışmamaya, Dîvân'ın ve sadrâzamın arzlarını daima kabûl etmeye alışmıştı. Yalnız törenlerdeki ve protokoldeki görevlerini ihmal etmezdi. Bu durum bugünki demokratik monarşilerde çok tabîî olmakta berâber, o zamanlar çok yadırganmıştır. Çünki devletin padişaha ait olduğu kanaati tamdı. II. Selim ve IV. Mehmed, devlet işlerini vezirlerine «ısmarladıkları» için çok tenkid edilmişlerdir. Nihayet daimî denecek şekilde Edirne'de oturduğu, Dîvân'ın Edirne'de çalışmasına ve taht şehrinin pratikte buraya nakline sebeb olduğu için, Edirne halkı dışında hemen bütün imparator-

lukta memnuniyetsizlik uyandırmıştır. Gariptir ki, halefleri de 1703 ihtilâline kadar aynı yolu tâkıyb ettiler.

Kadına ve içkiye düşkün değildi. Sadece iki oğlu ile üç kızı olmuştur. İki oğlu da aynı anadandır ve birbiri ardından tahta çıkmışlardır (II. Mustafa ve III. Ahmed). Hânedan, IV. Mehmed'in kardeşlerinden değil, IV. Mehmed'den yürümüştür. Oğullarının ikisinin de annesi olan müstakbel vâlide-sultan Rabîa Emetullah Gülnûş Haseki, kayınvâlidesi Hadice Tarhan Vâlide-Sultan tarafından terbiye edilmiş Giritli ihtidâ etmiş bir Rum kızı idi. Gayet faziletli bir kadındı. Son derece güzeldi, ufak tefek, beyaz tenli, mavi gözlü, kestane rengi saçlıydı. Kayınvâlidesinin öldüğü 5 yıldan beri Harem-i Hümâyûn'un mutlak hâkimiydi.

Hammer, bu hükümdar hakkında şu hükümleri vermektedir (XII, 240) : «Zâlim değil, belki zayıf karakterliydi. Düşmesinin gerçek sebebi, İbrahim ve Süleyman Paşalar gibi kabiliyetsiz son iki sadrâzamıdır». Aslında devleti ve IV. Mehmed'i felâkete sürükleyen olay, Kara Mustafa Paşa'yı, yerine aynı çapta bir adam bulmadan îdâm ettirmiş ve onun aleyhindeki tezvirlere kanmış olmasıdır.

IV. Mehmed, 39 yıl, 3 ay, 1 gün tahtta kalmıştır. Hal'inde 45 yaşını 10 ay ve 6 gün geçiyordu. Kaanûnî'den ve Osman Gazi'den sonra en çok saltanat süren padişahtır; ondan sonra Orhan Gazi, sonra II. Abdülhamîd gelmektedir. Kardeşleri III. Süleyman'la II. Ahmed'in padişahlıklarını görmüş, II. Ahmed zamanında 6 ocak 1693'te 51 yaşını 5 gün geçe ölmüştür. Ölümünün, ava çıkamamanın verdiği kederden olduğu söylenmiştir. Tahttan indirildikten sonra 5 yıl, 1 ay, 28 gün yaşamıştır. Bu müddet içinde, yanında pek sevdiği ve padişahlığı sırasında da seferlere götürdüğü iki oğlu müstakbel II. Mustafa ve III. Ahmed'le berâber, Istanbul ve Edirne saraylarında, nisbeten rahat bir hayat geçirmiştir.

IV. Mehmed'in Saltanatının Devreleri

IV. Mehmed devri Türkiye tarihi, birbirinden bâriz farklarla şu devrelere ayrılır :

1. Anarşi yılları (1648 - 1656) : a. «Ağalar Saltanatı» da denen Kösem Mâhpeyker Büyük Vâlide - Sultan'ın niyâbet yılları (1648 - 1651) ve b. Hadîce Tarhan Vâlide - Sultan'ın niyâbet yılları (1651 - 1656). Bu devrede IV. Mehmed, çocuktur.

2. Köprülüler devri (1656 - 1683) : a. Köprülü Mehmed Paşa'nın diktatörlük devri (1656 - 1661), b. Köprülü-zâde Fâzıl Ah-

med Paşa'nın sadâret yılları (1661 - 1676) ve c. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın sadâret yılları (1676-1683).

3. Felâket Yılları'nın ilk devresi (1683 - 1687) : a. Budin'in ve Atina'nın düşmesine kadar geçen nisbeten dengeli savaş yılları (1683 - 1686) ve b. tam mağlûbiyet devresi (1686 - 1687).

IV. Mehmed Devrinin Büyük Adamları

IV. Mehmed devrinde yaşamış, bu devrin ilk yıllarına yetişmiş veya son yıllarında şöhret yapmıya başlamış olan kendi sahalarının büyük şahsiyetleri şunlardır :

Devlet adamı ve asker olarak Sadrâzam Köprülü Mehmed Paşa, büyük oğlu Sadrâzam Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa ve dâmâdı Sadrâzam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, kırım hânı I. Selim Giray, denizci olarak Mezomorta Hüseyin Paşa, şair olarak Nâilî, Şeyh Neşâtî ve Nâbî, hattat olarak Hâfız Osman Efendi, bestekâr olarak Çömlekçi-zâde Receb Çelebî ve Itrî, bestekâr ve mûsikî bilgini olarak Şeyh Osman Dede, tarihçi olarak Peçevî, tarihçi ve bilgin olarak Müneccimbaşı Ahmed Dede, tarihçi, coğrafyacı, mütefekkir ve bilgin olarak Kâtib Çelebî, seyyah ve müellif olarak Evliyâ Çelebî, Yeni Câmî mîmârı Mustafa Ağa. Bu şahıslar, 40 yıl içinde, yüzlerce meslekdaşları arasında parlamışlardır.

Türkiye dışı Türk âleminde bu 40 yıl içinde yetişen birinci derecede mühim tarihî şahsiyetler, Hindistan Türk İmparatoru Timuroğlu Şâh-ı Cihân ile oğlu Âlemgîr Şâh, Hindistan'da şöhret yapan iki Istanbullu san'atkâr, Mimar İsmail ve Hattat Settâr Efendiler'dir.

IV. Mehmed Devri Sadrâzamları

Bu devirde 18 sadrâzam, 20 defa iktidara gelmiştir. Köprülüye kadar 14 sadâret değişikliği olmuştur. Bu anarşi yıllarında en çok Dervîş Mehmed Paşa, (1 yıl, 7 ay, 8 gün), en az Zurnazen Mustafa Paşa (4 saat) iktidarda kalmıştır. Bu ikincisinin durumu, zâten bütün Türkiye tarihinde rekor teşkil etmiştir. Köprülü'den itibâren istikrarlı devrin sadrâzamları şunlardır : Köprülü Mehmed Paşa (5 yıl, 1 ay, 15 gün), oğlu Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa (15 yıl, 4 gün), Köprülü dâmâdı Merzifonlu Kara Mustafa Paşa (7 yıl, 1 ay, 12 gün), Kara İbrahim Paşa (2 yıl, 4 gün), Aynacı Sarı Süleyman Paşa (1 yıl, 9 ay, 2 gün). Sonra Köprülü dâmâdı Abaza Siyâvuş Paşa'nın 5 ay, 13 günlük sadâreti gelmektedir ki, ancak ilk ayları IV. Mehmed devrine rastlar. Bu sadrâ-

zamların tâyin ve azil tarihleri, metinde sırası geldikçe teker teker başlıklar altında gösterilmiştir. Köprülü ile iki halefinin devri, IV. Mehmed devri Türkiye'sine emsalsiz bir büyüklük devri yaşatmıştır. Bu 3 sadrâzamdan Fâzıl Ahmed Paşa, Türkiye tarihinin en genç başbakanı olduğu gibi, en fazla iktidarda kalan birkaç kişiden de biridir.

IV. Mehmed Devri Şeyhulislâmları

Bu devrin şeyhulislâmları şunlardır (Dânişmend, III, 531 v. dd.) :

1.) Adanalı Hacı Abdürrahim Efendi : 25 nisan 1647 - 18 temmuz 1649 = 2 yıl, 2 ay, 23 gün. Sultan İbrahim devrinde başlıyan meşîhati, IV. Mehmed devrinde devâm etmiştir. 6 şubat 1656'da Belgrad'da ölmüş, oraya gömülmüştür.

2.) Bahâî Mehmed Efendi : 18 temmuz 1649 - 2 mayıs 1651 = 1 yıl, 9 ay, 15 gün. Rumeli kazaskeri Abdülaziz Efendi'nin oğlu ve Şeyhulislâm Hoca Sâdeddin Efendi'nin torunudur. Hoca Sâdeddin ailesinden gelen 5. şeyhulislâmdır. Büyük şairlerimizden biridir.

3.) Karaçelebî-zâde Abdülaziz Efendi : 2 mayıs - 3 eylûl 1651 = 4 ay, 2 gün. Büyük tarihçi ve bilgin. 10 ocak 1658'de Bursa'da ölmüştür. Rumeli kazaskeri Hüsâmeddin Efendi'nin oğludur. Karaçelebî-zâdeler, büyük ulemâ ailelerinden biridir.

4.) Ebû-Said Mehmed Efendi'nin 2. meşîhati : 3 eylûl 1651 - 16 ağustos 1652 = 11 ay, 13 gün. Şeyhulislâm Hoca Sâdeddin Efendi'nin torunu, Şeyhulislâm Es'ad Efendi'nin oğlu ve Şeyhulislâm Bahâî Efendi'nin amca oğludur.

5.) Bahâî Mehmed Efendi'nin 2. meşîhati : 16 ağustos 1652-2 ocak 1654 = 1 yıl, 4 ay, 17 gün. Ölümüyle bu son meşîhati tamamlamıştır. Ölümünde 58 yaşındaydı. İki meşîhatinin toplamı 3 yıl, 2 ay, 2 gündür. Fâtih Camii kabristanında gömülüdür.

6.) Ebû-Said Efendi'nin 3. meşîhati : 2 ocak 1654 - 11 mayıs 1655 = 1 yıl, 4 ay, 10 gün. Amca oğlunun yerine 3. defa meşîhate gelmiştir. 3 meşîhatinin toplamı 4 yıl, 2 ay, 11 gündür. 1662'de 68 yaşında ölmüştür. Eyüp'te aile kabristanında gömülüdür.

7.) Hüsâm-zâde (Tulumcu-zâde) Abdurrahman Efendi : 11 mayıs 1655 - 5 mart 1656 = 9 ay, 25 gün. İstifa ederek ayrılmıştır. Istanbul kadısı Tulumcu-zâde Koca Hüsâmeddin Efendi'nin oğludur. 1670'te Kahire'de 76 yaşında ölmüştür.

8.) Memek-zâde Mustafa Efendi : 5 mart 1656 = 13 saat.

Şeyhulislâm Muîd Efendi'nin dâmâdıdır. 13 saat şeyhulislâmlığı ile Osmanlı tarihinde rekor kırmıştır. Haleb'de 1657'de ölmüştür.

9.) Hoca-zâde Şehîd Mes'ud Efendi : 5 mart - 17 temmuz 1656 = 4 ay, 12 gün. I. Ahmed'in hocası Hâce-i Sultânî Aydınlı Mustafa Efendi'nin oğludur. Osmanlı tarihinde îdâm edilen 3 şeyhulislâmın ikincisidir. 1/2 ağustos 1656 gecesi Bursa'da îdâm edilmiştir.

10.) Hanefî Mehmed Efendi : 17 temmuz - 21 kasım 1656 = 4 ay, 15 gün. 1658'de yaşlı olarak ölmüş, Eyüp'te gömülmüştür.

11.) Balı-zâde Mustafa Efendi : 21 kasım 1656 - 23 mayıs 1657 = 6 ay, 2 gün. 1662'de ölmüş, Eyüp Sütlücesi'ne gömülmüştür.

12.) Bolulu Mustafa Efendi : 23 mayıs 1657 - 20 mart 1659 = 1 yıl, 9 ay, 28 gün. 1657'de Kahire'de 83 yaşında ölmüştür. Gazi Deli Hüseyin Paşa'nın tamâmen haksız olarak îdâmına itiraz ettiği için Köprülü'nün hışmına uğrayıp azlettirilmiştir.

13.) Bursalı Esîrî Mehmed Efendi : 20 mart 1659 - 3 şubat 1662 = 2 yıl, 10 ay, 14 gün. 15 yıl önce Mekke kadısı iken Malta korsanlarına esîr düştüğü için «Esîrî» diye anılan bu şeyhulislâm, 1681'de Bursa'da ölmüştür.

14.) Sun'î-zâde Mehmed Emin Efendi : 3 şubat - 21 kasım 1662 = 9 ay, 16 gün. Haleb kadısı Kara Sun'ullah Efendi'nin oğludur. 1665'te ölüp Üsküdar'da gömülmüştür.

15.) Minkarî-zâde Yahyâ Efendi : 21 kasım 1662 - 21 şubat 1674 = 11 yıl, 3 ay. Mekke kadısı İbradılı (Antalya) Minkarî-zâde Ömer Efendi'nin oğludur. Büyük devlet adamlarındandır. Felc geldiği için kemâl-i tâzîm ile görevinden uzaklaştırılmış, 1678'in ilk günlerinde 69 yaşında ölmüş, Üsküdar'da gömülmüştür. II. Abdülhamid devri vezirlerinden Sürûrî Paşa, Yahyâ Efendi'nin torunlarındandır; nesli hâlâ devam etmektedir.

16.) Çatalcalı Ali Efendi : 21 şubat 1674 - 26 eylûl 1686 = 12 yıl, 7 ay, 3 gün. Alâiyeli Şeyh Mehmed'in oğludur. Büyük devlet adamlarındandır. II. Ahmed devrinde tekrar meşîhate yükselmiştir.

17.) Ankaralı Mehmed Emin Efendi : 26 eylûl 1686 - 2 kasım 1687 = 1 yıl, 1 ay, 6 gün. Meşîhat makamında 68 yaşında ölmüştür. Sultanselim'de gömülüdür. Büyük hukukçulardandır.

18.) Debbağ-zâde Mehmed Efendi : 2 kasım 1687 - 13 şubat 1688 = 3 ay, 11 gün. Meşîhati, II. Süleyman devrine uzanır ve bir meşîhati daha vardır. Yedikuleli Şeyh Mahmud Efendi'nin oğludur.

IV. Mehmed Devri Kapdân-ı Deryâları

Bu devrin kapdân-ı deryâları şunlardır: Dâmâd Voynuk Ahmed Paşa, Bozoklu Bıyıklı Mustafa Paşa, Haydar Ağa-zâde Mehmed Paşa, Hüsâm Bey-zâde Ali Paşa, sadrâzam da olan Derviş Mehmed Paşa, Dâmâd Çavuş-oğlu Mehmed Paşa, iki defa sadrâzam da olan Kara Murad Paşa, Telli Mustafa Paşa, sadrâzam da olan Zurnazen Mustafa Paşa, Kara Mustafa Paşa (Merzifonlu değil!), Sarı Ken'an Paşa, Köprülü dâmâdı Seydî-Ahmed Paşa, Topal Mehmed Paşa, tekrar Dâmâd Çavuş-oğlu Mehmed Paşa, 3. defa Deli Gazi Hüseyin Paşa (sadrâzam da olmuştur), Köse Ali Paşa, tekrar Hüsâm Bey-zâde Ali Paşa, bunun oğlu olan Hüsâm Beyzâde Abdülkadir Paşa, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, onun gibi Köprülü'nün dâmâdı olan Kaplan Mustafa Paşa, Ağrıbozlu Köse Ali Paşa, Seydî-Ahmed Paşa-zâde Mehmed Paşa, sadrâzam da olan Bayburtlu Kara İbrahim Paşa, tekrar Kaplan Mustafa Paşa, sadrâzam da olan Bozoklu Mustafa Paşa, Dâmâd 2. Vezir Musâhib Mustafa Paşa, Sarhoş Ahmed Paşa, devrinin en muktedir amirali olan Mısırlı-oğlu İbrahim Paşa.

Bunların içinde en çok Köprülü dâmâdı Kaplan Mustafa Paşa (2 defada 8 yıl) ve Sadrâzam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa (4 yıl, 1 ay, 14 gün) kapdân-ı deryâlık etmişlerdir. Denizcilikten yetişmemiş vezirlerin gittikçe daha fazla bu makama getirilmeleri, dikkati çekmektedir.

IV. Mehmed Devri Başdefterdârları

Bu devirde başdefterdâr (maliye bakanı) olarak 24 şahıs gelip geçmiştir. Bunları burada kaydetmeye lüzum görmüyoruz. Bunların hemen hepsi vezir pâyesini taşımışlardır. En fazla makamlarında kalanlar şunlardır: 1683 Viyana muhasarasında ölen Cebeci Ahmed Paşa (13 yıl, 3 ay, 25 gün), Merzifonlu'nun akrabası olduğu için îdâm edilen Çerkeşli Hacı Hasan Efendi (Paşa) (6 yıl, 3 ay, 20 gün), Dâmâd Şeytan (Melek) İbrahim Paşa (4 yıl, 4 ay, 25 gün).

IV. Mehmed Devri Reîsülküttâbları

Bu devirde reîsülküttâb (dış işleri bakanı) olan 9 şahıs şunlardır: Sıdkı Paşa (2. defa), Mevkuufatçı Mehmed Efendi, Şâmî-zâde Mehmed Efendi, Sıdkı Ahmed Paşa (3. defa), Şâmî-zâde (2. defa), Deli Hüseyin Efendi, Koca Mustafa Efendi, Köse Ahmed

Efendi, Telhîsî-zâde Mustafa Efendi, Koca Mustafa Efendi (2. defa), Yeğen Mehmed Paşa (Sadrâzam Kara İbrahim Paşa'nın hemşîre-zâdesi), Nazmî Ahmed Efendi. Bunlardan en fazla riyâset makamını işgal edenler şunlardır: Şâmî-zâde 10,5 yıl, Deli Hüseyin Efendi 6 yıl, 10 ay, Koca Mustafa Efendi 8 yıl, 3 ay, 14 gün, Köse Ahmed Efendi 4,5 yıl, Sıdkı Ahmed Paşa, 4 yıl, 4,5 ay.

1687 Sonunda Sınırlar

IV. Mehmed'in uzun saltanatının son bulduğu 1687 yılı sonlarında Türkiye, son bir iki yıl içinde mühim kayıplara uğramıştı. Orta ve Batı Macaristan'ın en büyük parçaları, Slovakya, Hırvatistan'ın Türk idaresindeki bölgeleri Almanya'nın eline geçmişti. Venedikliler'in kopardıkları Türk toprakları da mühimdi: bütün Mora yarımadası, Aya Mavri adası, Attika yarımadasının güneydoğusu, yâni Atina ve çevresi, Preveze ve İnebahtı üsleri, Türk Dalmaçyası. Lehistan, Rusya ve diğer Müttefikler, henüz hiçbir Türk toprağını işgal etmiş değillerdi. Ancak Almanya ile Venedik'in işgal ettikleri topraklar bile, son derece mühim coğrafî mevkileri bir yana, aşağı yukarı 128.000 km² büyüklüğündeydi (28.000 km² kadarı Venedik'in kazancı).

İmparatorluk sınırlarındaki diğer değişiklikler, IV. bahsimizin sonunda tafsilâtla ele alınacaktır.

II

III. SÜLEYMAN'IN SALTANAT YILLARI
(1687 - 1691)

III. Sultan Süleyman Hân'ın Tahta Oturması
(8 Kasım 1687)

8 kasım 1687 günü kendisinden ancak 3 ay, 14 gün büyük olan ağabeyi IV. Mehmed'in yerine tahta geçen III. Süleyman, Sultan İbrahim'in 2. oğlu olarak 15 nisan 1642'de Istanbul'da doğdu. Annesi, Sâliha Dilâşûb Vâlide-Sultan, kendi hâlinde bir hanımdı. III. Süleyman, tahta oturduğu zaman 45 yaşını 6 ay ve 24 gün géçiyordu. Ağabeyinin padişah olduğu müddet boyunca, tam 39 yıl, 3 ay, 1 gün, velîahdlik makamını işgal etmişti. Osmanlı tarihinde velîahdlik makamını bu kadar uzun müddet işgal eden başka bir şehzâde yoktur. Şehzâdelerin çocuk sahibi olmalarına Kaanûnî'den sonra müsaade edilmediği için, III. Süleyman'ın çocuğu yoktu. Padişahlığı sırasında da olmamıştır. Onun tahta yükselmesiyle, kardeşi Şehzâde Ahmed (II. Ahmed), velîahdlik makamına geçti. III. Süleyman, ağabeyi IV. Mehmed gibi yetiştirilmişti. Tahsiline fevkalâde îtinâ edilmiş değildi. Cesur, dindar, vatansever, merhametli, nâzik, rüşvet ve sefâhat düşmanıydı. Ağabeyinin son yıllarında devletin dûçar olduğu felâketlere çok müteessirdi. Şahsen bu felâketleri önliyecek kapasitede değildi. Fakat buna muktedir bir adamı işbaşına geçirmeyi candan istiyordu. Saltanatının sonunda da, bu adamı buldu (Köprülü-zâde Fâzıl Mustafa Paşa) ve müsterih olarak öldü.

Osmanlı tarihçilerinin II. Süleyman dedikleri bu hükümdara Avrupa tarihçileri, müttefikan III. Süleyman demişlerdir ve hâlâ Batı literatüründe bu şekilde geçmektedir. Zira haklı olarak Avrupa tarihçileri, Yıldırım Sultan Bâyezid'in büyük oğlu Emîr Süleyman'ı I., Kaanûnî'yi II. Süleyman kabûl etmişlerdir.

II. Süleyman, Eyüpsultan'da kılıç kuşandıktan sonra, pek vahîm olan iç ve dış tehlikelerle yüzyüze geldi. Kış yaklaşmasına rağmen, Almanya ve Venedik cephelerinde felâketli savaşlar devam ediyordu. Istanbul'a gelen Kapıkulu Ocakları, söz dinlemez haldeydiler. Zorbalar, ocaklara hâkim olmuşlar, her dediklerini

yaptırmak istiyor, savaşı kaale bile almıyorlardı. Sadâret kaymakamı Köprülü-zâde Fâzıl Mustafa Paşa'nın otoritesi yoktu. Zorbalar, Köprülü-zâde'nin, ilk fırsatta babasının, ağabeyinin ve eniştesi Merzifonlu'nun yolunu tutacağından, hepsini temizleyip devlet otoritesini kurmak istiyeceğinden şüphe etmiyorlardı. Nitekim Köprülü-zâde'nin Yeniçeri ocağının üst kademelerinde yaptığı bir değişiklik, niyetini belli etti. Zorbalar ayaklandılar. Köprülü-zâde'nin hayâtını kurtarmak gayesiyle II. Süleyman, vezîri derhâl Istanbul'dan çıkarttı ve Çanakkale muhâfızlığına gönderdi. Padişahın bu emrivâkıine fenâ halde sinirlenen zorbalar, Şeyhulislâm Debbağ-zâde Mehmed Efendi'ye giderek, Köprülü-zâde'nin îdâmı için fetvâ istediler. Büyük medenî cesâret gösteren Şeyhulislâm, zorbaları hakaretle kovdu. Bu defa II. Süleyman'a, şeyhulislâmının hayatını korumak görevi düşüyordu. Mehmed Efendi'yi azletti ve meşhur Erzurumlu Feyzullah Efendi'yi meşîhate getirdi. Feyzullah Efendi, IV. Mehmed'in hocası pek ünlü bilgin Vânî Efendi'nin dâmâdı ve bizzat kendisi, IV. Mehmed'in oğulları müstakbel II. Mustafa ile III. Ahmed'in hocası idi. Ancak bu, geçici bir tayin oldu. Debbağ-zâde'nin hayâtının tehlikede olmadığını sezen II. Süleyman, 17 gün sonra onu tekrar meşîhate getirdi. Büyük devlet işleri, böylesine zorba oyuncağı olmuş, devlet otoritesini her şeyden üstün kılmak için IV. Murad'ın ve Köprülü'nün döktükleri kanlar hebâ olup gitmişti.

Yeniçeri ağası Harputlu Ali Ağa, zorbalara söz geçiremiyordu. II. Süleyman, Sadrâzam Abaza Siyâvuş Paşa'yı bu rezalete son vermesi için sıkıştırıyordu. Köprülü-zâde, eniştesi olan Siyâvuş Paşa'ya Çanakkale'den gizli mektuplar gönderiyor, birkaç kaldırım kabadayısının baskısıyla dünyanın en büyük devletinin idâre edilemiyeceğini söylüyordu. Köprülü Mehmed Paşa'nın dâmâdı ve yetiştirmesi olan Siyâvuş Paşa, iyi bir asker ve devlet adamı değildi. Ancak gayret ve cesâret sahibiydi. Zorbalarla uğraşmıya, birer ikişer temizlemiye başladı. Bunun üzerine 1688 martının ilk günü Istanbul'da meş'um bir zorba ihtilâli daha patladı.

28 Rebîulâhır İhtilâli ve Ayaşlı Nişancı İsmail Paşa'nın Sadâreti (2 Mart 1688)

Zorbaların ayaklanması üzerine II. Süleyman, Siyâvuş Paşa'yı azletti. Sadâreti ancak 5 ay, 9 gün sürmüştü. Askeriyeden değil, kalemden yetişmiş olan ihtiyar, cesur ve kabiliyetli Ayaşlı Nişancı Mehmed Paşa, sadrâzam oldu. Ancak zorbalar, ihtilâli durdurmadılar. Kendilerini ortadan kaldırmak isteyenlere nasıl bir âkıbet

hazırladıklarını göstermek için, Siyâvuş Paşa'nın sarayını bastılar. Sarayı savunan 150 kişi öldürüldü ve bir o kadarı yaralandı. Âsîler de yüzlerce ölü verdiler. Siyâvuş Paşa, elinde kılıç şerefini son nefesine kadar müdafaa ettikten sonra şehîd oldu. Âsîler, paşanın sarayını döşemelerine kadar yağmaladılar. Buldukları bütün canlıları esîr olarak paylaştılar. Kadınlara hemen orada tecavüz ettiler. Siyâvuş Paşa'nın kızkardeşinin ve Köprülü Mehmed Paşa'nın kızı, Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed ve Fâzıl Mustafa Paşalar'ın kızkardeşi, Merzifonlu'nun baldızı olan ihtiyar Ayşe Hâtun'un ellerini ve burunlarını kestiler. Sonra, Osmanlı tarihinin en şerefli ailelerinden birinin, Köprülüler'in mensubu olan bu iki hanımı çırılçıplak soyup sokaklarda gezdirip öldürdüler. Hammer'in dikkat ve salâhiyetle işâret ettiği gibi (XII, 250), Osmanlı tarihinde böylesine bir rezalet ve vahşet, aslâ görülmüş değildi. Bu sahneleri öğrenen Yeniçeri generalleri, sonunda kendilerinin sorumlu tutulacağını ve Osmanlı târîhinde hiçbir zorbanın yatağında ölmediğini bildikleri için, olayların gelişmesinden çok müteessirdiler. Zâten şimdiye kadar hemen bütün ihtilâller «Ocak Ağaları» denen generallerden değil, daha küçük rütbeli subaylardan çıkmıştı. Ancak Ağalar, zorbaların hareketlerini önliyemediler. Halk, âsî askerin ve onların peşine takılan çapulcuların vahşetlerini nefretin son haddine varan bir halde müşahede ediyordu. Nihayet dükkânı yağma edilen bir zat, bir mızrağın ucuna beyaz mendil takarak, halkı «karşı ihtilâl»e dâvet etti. Diğer taraftan Süleymâniye vâızı Osman Efendi'nin etrafında yer alan ulemâ da halkı çevresinde toplamıya başlamıştı. Her iki topluluk birleşti ve on binlerce Istanbullu, nizam ve huzur istemek üzere sokaklara döküldü.

Osman Efendi, Topkapı Sarayı önünde halka bir nutuk verdi ve zorbaların yaptıkları rezaletlerin Osmanlı, belki bütün İslâm tarihinde emsâli olmadığını söyledi. III. Süleyman, sancak-ı şerîf'i Bâb-ı Hümâyûn önüne diktirmiş ve halkın karşı ihtilâl hareketini desteklediğini göstermişti. Bu tepki karşısında savaş meydanlarından padişah fermânı dinlemiyerek kaçıp Istanbul kaldırımlarında kabadayılık yapan zorbalar çil yavrusu gibi dağıldılar. Halkın sözcüsü olan Ulemâ'nın ileri gelenlerini, gecenin ilerlemiş saatine rağmen Has Oda'da toplıyan Sadrâzam İsmail Paşa, halkı dağıtmak îcâb ettiğini, zira halkın âsileri cezalandırmasının devlet otoritesini büsbütün sarsacağını, âsâyişi iade hususunda kendisine güvenilmesini söyledi. Ulemâ kabûl etti ve halk dağıldı. Bu sûretle, askerin, ulemâ'yı elde etmedikçe bir hükûmet darbesi yapamıyacağı bir defa daha anlaşılmış oldu.

Ertesi günden itibâren İsmail Paşa, Yeniçeri Ağası başta olduğu halde, askerin itaat ve harekâtından sorumlu olanları, yağmaya katılanları, bulabildiği nisbette yakalatıp îdâm ettirdi. Bu ihtilâlde ilk defa olarak Hıristiyan ve Yahudi azınlık da yağmaya katılmıştı. Bunlardan ele geçirilenler asıldı.

Eğri'nin Düşmesi (14 Aralık 1687)

Istanbul'da kan gövdeyi götürürken, kış içinde cephelerin durumu da kötüydü. Almanlar ve müttefikleri, gayretlerini Eğri (Macarca : Eger, Almanca : Erlau) kalesi üzerinde toplamışlardı. Beylerbeyi Osman Paşa, bir hurûc hareketinde şehîd düştü. Kumandayı kâhyâsı (yardımcısı) Rüstem Ağa aldı. Ancak 14 aralık 1678'de, vire ile teslîm olmaya mecbur kaldı. General Caraffa, 91 yıl, 2 ay, 3 günden beri Türk hâkimiyetinde olan ve III. Mehmed'e «Eğri Fâtihi» unvanını kazandıran bu büyük şehre girdi.

Eğri'nin fazla mukavemet göstermeden teslim olmasının sebeplerinden biri, kalede hiçbir paşanın bulunmaması, diğeri de, şehirde kalabalık bir Türk azınlığının yaşamasıdır. Kale cebren düştüğü takdirde sivil Türkler kılıçtan geçirilecek veya esîr edilecek, Budin'deki Türkler'in başına gelen haller tekrarlanacaktı. Rüstem Ağa, kaleyi teslim ederek bütün Türk askerinin ve binlerce Türk kadın ve çocuğunun hayâtını kurtardı. Hepsi çekilip Varat'a ve Tameşvar'a doğru gittiler. Eğri, Budin'den sonra Macaristan'da en mühim Türk cemaatinin yaşadığı şehirdi. Şehirde 47 cami ve ona göre Türk bayındırlık eserleri vardı. Bugün Türk eseri olarak bu şehirde azametli bir tek minâreden başka bir şey kalmamıştır ki, Alman idaresinin —Hammer'in bile her fırsatta tekrarladığı gibi— barbarlık derecesini gösterir. Eğri, Budapeşte'nin 95 km. kuzeydoğusunda, serhad üzerinde çok büyük ve sağlam bir kalesi olan şehirdi. Kaledeki 113 top, Almanlar'ın eline geçti. Cuma Camii, derhal «Saint Léopold Kilisesi» adıyla kiliseye çevrildi. Eğri'den sonra Caraffa ve muavini olan meşhur tarihçi Kont Marsigli, Munkaç (Munkacs) kalesini de aldılar.

Venedik Cephesi

11 ağustos 1687'de bütün yarımadayı ellerine geçiren Venedikliler, Mora'yı dört vilâyete ayırarak idarelerine almışlardı. Bunlar Romanya (Merkezi Anabolu = Napoli), Lakonya (Benevşe = Malvasia, Mesenya (Navarin = Navarino) ve Akaya (Balyabadra = Patras) vilâyetleriydi. Her vilâyeti bir vali (rettore) ve mua-

vini (proveditore) idare ediyordu. Aya Mavri adası, Korfu valiliğine (İyonya = Yunan Adaları) bağlandı. Morosini, bu sıralarda ölen Giustiniani'nin yerine doç (cumhur başkanı) seçildi. Ancak Katolik Venedikliler, Ortodoks Rum ve Müslüman Türk ahaliye pek ağır muamele ediyorlardı. Rumlar, Venedikliler'den nefret ediyor, hiçbir şahsî işlerine müdahale etmiyen Türk idaresini arıyorlardı. Venedik'in Kıbrıs'ta, Girit'te ve her yerde tâkıyb ettiği bu akılsız siyasettir ki, çeyrek asır sonra Mora'nın tekrar Türkiye'ye geçmesini sağlamıştır. Venedik idaresinde yaşamak istemeyen 3.500 Atinalı Türk ise, gemilerle İzmir'e gittiler.

Bosna'da da savaşlar devam ediyordu. Venedikliler, Zara'nın (Zadar) 75 km. güneydoğusunda, Dalmaçya ile Bosna arasında, Bosna eyaletinin bir sancak merkezi olan Knin'i aldılar. Burası, 1521'de, Kaanûnî'nin saltanatının 2. yılında fethedilmişti. Dinar Alpleri'nin batı yamaçlarına dayanan bu Türk şehri, Lorenzo Dolfin ve ondan sonra Janko'nun muhâsaralarına şiddetle karşı koymuştu. Bu Venedik kumandanlarının yerine geçen Cornaro, kaleyi Atlıbey-zâde Mehmed Bey'den teslîm aldı. Gradiska kalesi de, 50 Türk topuyla berâber Venedikliler'in eline geçti.

Tekirdağlı Bekrî Mustafa Paşa'nın Sadâreti (2 Mayıs 1688)

Ayaşlı Nişancı İsmail Paşa, ancak iki ay iktidarda kalabildi. Bu kısa müddet içinde Istanbul'da zorba ihtilâlini bastırdı. Anadolu'da yeniden türeyen Celâlîler de büyük bir dert hâline gelmişti. Celâlîler'in Istanbul'daki lideri, aslında bir Türkmen beyi olan Yeğen Osman Paşa idi. Kapıkulu askeri arasında çok tarafdarı olduğu için devlet hizmetine alınmış ve izâlesi cihetine gidilmekten çekiniliyordu. Ancak cahil ve zâlim bir adam olan Osman Paşa, devlete hizmet eder görünüp hükûmetin otoritesiyle oynuyordu. Uşaklarından birini, Kara Mustafa Paşa adıyla Karaman beylerbeyisi yapmıştı. İsmail Paşa, Yeğen Osman Paşa'yı Istanbul'dan ve Rumeli'nden uzaklaştırmak, bir eyalete beylerbeyi göndermek istiyordu. Çevresine binlerce adam toplıyan Yeğen'in açık bir isyâna kalkışmasından korkuluyordu. İsmail Paşa, Belgrad muhâfızı Vezir Hazînedâr Ali Paşa'ya, Yeğen Osman Paşa'nın yerine Almanya serdârlığını verdi. Silâhdâr Süleyman Ağa'ya da vezâretle Rakka eyaletini vererek, Osman Paşa'nın işini bitirmeye memur etti. Ancak azledildiğini öğrenen Osman Paşa, Eskişehir'de bir isyân çıkarttı.

Gerek Anadolu'da Celâlî hareketinin yeniden başlaması, gerek nişancılıktan yetiştiği için devlet teşkilâtını ve zaaflarını çok

iyi bilen İsmail Paşa'nın ulemâ zümresine varıncaya kadar ıslahata kalkışması üzerine, sadrâzam düştü. Paşa'nın aleyhindeki şikâyetlerin kötü neticeler verebileceğini düşünen II. Süleyman, eski Almanya serdârı ve hâlen Çanakkale muhâfızı olan Vezir Tekirdağlı Bekrî Mustafa Paşa'yı sadârete getirdi. Orta derecede bir asker olan Mustafa Paşa, selefi derecesinde değilse bile orta çapta değerli bir adamdı.

Bu sıralarda Kandiye garnizonu da ayaklandı. Kandiye muhâfızı Zulfekar Paşa, âsî asker tarafından öldürüldü. Hanya muhâfızı olan Vezir Köprülü-zâde Mustafa Paşa, âsâyişi sağlamak göreviyle Kandiye'ye gönderildi. Venedikliler'in bir çıkarma yapmasından korkulduğu için, Girit'in durumu nâzikti. Fakat böyle bir şey olmadı. Sakız muhâfızı Vezir Ali Paşa, Köprülü-zâde'nin yerine Hanya muhâfızlığına gönderildi. Mısır beylerbeyisi Vezir Hasan Paşa, Sakız'a nakledildi. Firârî Ahmed Paşa, Mısır beylerbeyisi oldu.

Yeğen Osman Paşa'ya gelince, bir gün Tuna yakınlarında bulunan Türk ordusuna beklenmedik bir sırada geldi. Yeniçeriler, kendisini tezahüratla karşıladılar ve ondan başka serdâr tanımıyacaklarını ilân ettiler.

İstolni - Belgrad'ın Düşmesi (6 Eylûl 1688)

Bu durumda Almanya cephesinin büsbütün sarsılacağı şüphesizdi. Almanlar, Macaristan'ın fethine devâm ediyorlardı. Baden prensi Ludwig, Bosna sınırına yakın Gradiska'yı, General Caraffa da Lippa'yı aldı. Ordu serdârlığını zorla ele geçiren Yeğen Osman Paşa, kendisi cepheye gitmeye cesâret edemediği için, Öküzöldüren Ahmed Paşa'ya serdârlık vererek Macaristan'a yolladı. İbrahim Paşa'ya da Budin beylerbeyiliği verildi. Gûya Budin geri alınacak, İbrahim Paşa da makamına geçecekti. Ellerinde olmıyan toprakların unvanını taşımak, şimdiye kadar ancak Avrupa'da görülen birşeydi ve Türkler, bununla çok alay ederlerdi: Almanya (Batı Roma) imparatorluğunun «Macaristan kralı» ve «Kudüs kralı» unvanlarını taşıması gibi. Şimdi Türkler'de de bu âdet başlıyordu ve şüphesiz bir inhitat alâmetiydi.

Yeğen Osman Paşa, yanında Kral Tökeli olduğu halde, Belgrad yakınlarında bir sancak merkezi olan Semendire'ye geldi. Bavyera Elektörü, Belgrad yakınlarına kadar sokulmuştu. Yeğen Osman Paşa, 8.000 Hıristiyan'ı esîr aldı. Ancak Belgrad varoşları yanmıya başlamıştı. İmparatorluk ordusu, şehri tam bir muhâsaraya aldı ve kaleyi şiddetle dövmiye başladı. 55 ağır top, bir an

susmaksızın gece ve gündüz şehri bombardıman ediyordu. Yeğen Osman Paşa, Belgrad'ı savunacağına Semendire'den Sofya'ya geldi. Golumbacz kalesi düştü. 300'ü kadın olmak üzere, kasabadaki bütün Türkler esîr edildi. Hepsi zorla Hıristiyan yapılan Türk kadınları, Alman askerleriyle evlendirildi. Golumbacz, Yıldırım Sultan Bâyezid'in fethettiği bir yerdi ve bu kasabada yaşıyan Türkler arasında 290 yıllık aileler vardı. Belgrad'ın düşmesi beklenirken, ondan 2 gün önce İstolni-Belgrad düştü.

İstolni-Belgrad (Macarca : Székesféhervar, Almanca : Stuhlweissenburg), Budapeşte'nin 50 km. güneybatısında, mühim bir şehirdi. Budin beylerbeyiliğine bağlı sancak merkezlerinin en ehemmiyetlisiydi. Balaton Gölü'nün kuzeydoğu ucu ile Budin'in tam ortasında bulunan mevkıi, stratejik bakımdan önemliydi. Batı ve doğudan da Bakony Ormanları ile Tuna'nın arasında bulunuyordu. Türkler, şehri pek şiddetle savundular ve Almanlar, çok ağır zâyiat verdiler. Fakat 6 eylûlde şehir düştü. Liechtenstein Prensi, Scherfenbeng Kontu, Thurn Kontu, Fürstenberg Kontu, Stahremberg Kontu ve kardeşi, İstolni-Belgrad önünde ölen küçük Alman hükümdarlarıdır. Taxis Kontu ile Rabutin Kontu da çok ağır yaralar aldılar. Mantua Dukası, Savoie prensi meşhur Eugen, hattâ Bavyera Elektörü bile birkaç yara aldılar ki, savaşın şiddetini göstermek bakımından dikkat çekicidir. Almanlar, şehre girince asker ve sivil bütün Türkler'i kılıçtan geçirerek pek ağır olan zayiatlarının intikamını aldılar. İstolni-Belgrad'ın 7.000 kişi olan Türk garnizonu tamamen şehîd oldu. Öldürülen sivil Türkler'in sayısı bilinmemektedir. Fakat bu şehirde oldukça mühim bir Türk azınlığı yaşıyordu. Almanlar, yalnız sancak beyi olan eski Yeniçeri ağası Mehmed Paşa'nın hayatına dokunmadılar. Viyana'ya sevkettiler ve orada fidyesi gelinceye kadar bir konakta misafir ettiler. 79 Türk topu, düşmanın eline geçti. Bunlardan bir tanesinin 440 «livre» gülle atacak çapta olduğunu Almanlar, hayretle müşahede ettiler. Ele geçen Türk sancaklarından birini Bavyera Elektörü Maximilien, Papa XI. Innocentius'a gönderdi. Papa, bunu birkaç yıl önce Sobiesky'nin kendisine hediye ettiği Kara Mustafa Paşa'nın sancağının yanına astırdı. Büyük bir asker olduğu kadar, güzel san'atlara pek düşkün olan Elektör, ressam Buyg'a, bütün bu savaşların tablolarını yaptırdı. Bu tabloların başlıcaları, *Viyana'nın Kurtuluşu, Estergon'un Fethi, Uyvar'ın Fethi, Budin'in Düşmesi* ve *Belgrad'ın Düşmesi*'dir.

Belgrad'ın Düşmesi (8 Eylûl 1688)

İstolni-Belgrad'dan 2 gün sonra, Belgrad da düştü. Muhâsa

ra 29 gün sürmüştü. Tuna üzerinden gemilerle binlerce sivil Türk tahliye edilmişti. Ancak gitmemekte ısrar edenler, Türk garnizonuyla berâber kılıçtan geçirildi. Sayıları yüzü geçen camiler, kiliseye çevrildi veya tahrib edildi. Semendire kalesi Yeğen Osman Paşa tarafından yakıldığı için, bu Türk şehri de Almanlar tarafından işgal edildi. General Veterani, Elektör'ün emri üzerine, bütün Esklavonya'yı ele geçirdi. Bu sûretle Osiyek de dahil olmak üzere, Sava'nın kuzeyinde kalan bütün topraklar işgal edildi.

Banyaluka ve Zvornik'in Düşmesi (4 Eylûl ve 4 Ekim 1688)

Baden markisi (hükümdarı) Ludwig, sağ kanadında Piccolomini Kontu ve sol kanadında General Castelli olduğu halde, Sava'nın güney kıyılarındaki Bosna arazisine daldı. 5.000 kişilik bir Türk kuvveti imha edildi. Esirlerin çoğu öldürüldü. Bizzat Baden Markisi, kılıçla 6 Türk askerini şehîd ederek zevklendi. 4 eylûlde, Sava'nın kollarından Vrbas ırmağının batı kıyısı üzerinde bulunan Banyaluka şehri, Marki'nin eline geçti. Şehirde yaşıyan binlerce Türk ve Boşnak, çoktan içerilere kaçmışlardı. Bu çevrede bulunan zengin demir madenleri de düşmanın eline geçti. Bir ay sonra Baden Markisi, Drina'nın batı kıyısı üzerindeki Zvornik şehrini aldı. Bu sûretle Bosna eyâletinin Drava kıyıları yakınlarındaki toprakları düşmanın eline geçmiş oluyor, Türkler'in Drava ile hemen hiçbir ilgileri kalmıyordu. Halbuki Türkler, Drava'ya daha 3. Osmanlı hükümdarı olan Murad Hudâvendigâr zamanında erişmişlerdi. Üstelik bu topraklarda Müslüman Boşnaklar, çoğunluğu teşkîl ediyordu. Zvornik'teki 4.000 Müslüman, Bosnasarayı'na sığınmışlardı.

Bosna beylerbeyisi Vezir Mehmed Paşa, Bihaç'ı iyi savundu; yenilen düşman, muhâsarayı kaldırdı. Bu sûretle Tuna ırmağı tutuldu ve düşman için Hırvatistan sınırını aşmak, mümkin olmadı.

Lehistan Cephesi

Almanya cephesindeki korkunç hezimete rağmen, Lehıstan ve Rusya cephelerinde zafer, daima Türkler'in tarafında kaldı.

1688 kışında Nûreddin Azamet Giray'ın kumandasında 30.000 Kırım atlısı, Lehistan'ın Volinya eyaletini altüst etti. Santomir şehrine ve Czartorinsky Prensi'nin şatosuna girildi. Bar ve Lwow (Türkçe : İlbav, Almanca : Lemberg) şehirlerinin banliyöleri tahrib edildi. Baharda Sireth üzerinde bir Leh ordusu ağır zâyiat verdirilerek bozuldu.

Rusya Cephesi

1689 yılı, Lehliler'le beraber Ruslar'ın hezimetine de şâhid oldu. Rusya, Ortodoks olmasına rağmen, Papa'nın dâvetini kabûl ederek Mukaddes İttifak'a girmişti. Ancak Türkler, Alman cephesinde üstüste bozguna uğramadan önce, hiçbir askerî harekâta cesaret edemedi. Bu, Rusya'nın tarihte ilk defa olarak bir Avrupa koalisyonuna girmesi ve Avrupalı sayılmıyan Ruslar'ın, Avrupa birliği içinde yer almalarıdır (A. N. Kurat, *Rusya Tarihi*, 237).

Bununla beraber 1690'da Prens Vassili Galitzyn kumandasındaki Rus ordusu, tarihte ilk defa olarak Kırım'ın kapısı sayılan Urkapı'ya yaklaşmıya muvaffak oldu. Ancak Selim Giray tarafından perişan edilerek bozuldu. Büyük şair Sâbit, Selim Giray'ın bu Urkapı zaferini 426 beyitlik mesnevî tarzında bir *Zafer-Nâme* ile terennüm etmiştir (bu eser 2 defa Istanbul'da basılmıştır: 1299= 1882 ve 1311=1893/4). 300.000 kişilik bir kalabalıktan ibaret olan Rus ordusuna karşı kazanılan bu zafer, 30 mayıs 1689'da geçmiştir.

Venedik Cephesi

Mora yarımadasını, Aya Mavri adasını, Preveze limanını, Atina ve çevresini alan Venedikliler, 1688'de Ağrıboz adasını almayı ümîd ediyorlardı. Ağrıboz, Ege Denizi'ndeki adaların en büyüğüdür. Attika kıyılarına pek yakın olarak kuzeybatıdan güneydoğuya doğru uzanan ince uzun bir adadır.

Venedik doçu (cumhur başkanı) seçilen Morosini, harekâtı bizzat görmek için Atina'ya geldi. Ancak Venedik-Alman ordusunun gerçek kumandası, İsveçli büyük asker Mareşal Kont Königsmark'ta idi. Würtemberg, Brunswick, d'Harcourt Prensleri gibi Alman ve Fransız prensleri, bu müttefik orduda yer alıyorlardı (üçü de yaralanmışlardır). Venedik cephesinin yeni serdârı Vezir Koca Halil Paşa, muavini de Şâhin Mustafa Paşa idi. Ancak Dîvân'ın bu cepheye ayırabildiği asker yetersizdi. Sayı bakımından Müttefikler'den çok azdı. Ağrıboz adasını savunmaya, Çelebî İbrahim Paşa memurdu. Bu sonuncusu, değerli bir askerdi. Ancak korkunç İtalyan-Alman ordusu ve Venedik - Papalık - Malta - Toskana donanması ile başa çıkabilmesi ihtimali zayıftı. Morosini, Ağrıboz önüne 134 savaş ve takriben 200 nakliye gemisi yığmıştı. Bu, Avrupa'nın son devirde çıkarabildiği en kudretli deniz kuvvetiydi. 11 temmuz 1688'de Pire'den ayrılan Müttefik Donânma, Ağrıboz adasının merkezi olan Ağrıboz limanı (Yunanca: Chalkis,

İtalyanca : Egripo) önüne geldi. İbrahim Paşa'nın bulunduğu bu kale, Attika yarımadasıyla karşı karşıya, kıyıya pek yakındı (Ağrıboz adası ile Attika'yı ayıran boğaza «Ağrıboz Kanalı» denmektedir). İbrahim Paşa, elindeki bütün vasıtalarla savaşa hazırlanmıştı. Türk kuvvetlerinin sağ kanadına bahriye beylerbeyisi (oramiral) Mustafa Paşa, sol kanadına da bahriye sancak beyi (tümamiral) Tekin Paşaoğlu kumanda ediyorlardı.

106 gün süren korkunç derecede kanlı Ağrıboz muhâsarası bu şekilde başladı. Venedikliler ve Almanlar, dehşetli zayiat verdiler. Bizzat başkumandan Mareşal Kont Königsmark, Ağrıboz önünde can verdi. Doç Morosini, başkumandanlığı Alman hükümdarlarından Brunswick Prensine tevdî etti. Muhâsara boyunca Türk garnizonu, ancak Tırhala sancak beyi Mehmed Paşa'nın getirdiği 3.000 askerden müteşekkil bir yardım alabildi. Ağrıboz muhâfızı Vezir Çelebî İbrahim Paşa, sık sık hurûc yaptırarak düşmanın zayiâtını ağırlaştırdı. 20 ağustosta Würtemberg Prensi, 8.000 Venedikli ve 3.000 Alman'la cebren kaleyi düşürmek istedi. Fakat ağır zayiat vererek püskürtüldü; bizzat Prens, yaralandı. 4,5 saat süren ve sûrlara kadar tırmanan düşmanla Türkler'in boğaz boğaza vuruştukları bu kanlı taarruzdan sonra Brunswick Prensi, Doç'a muhâsaranın kaldırılması teklifinde bulundu. Ancak ihtiyar Morosini, bu teklifi reddetti.

Ağrıboz kalesi, aynı zamanda düşman donanmasının da top ateşi altındaydı. Korkunç lâğım muhârebeleri devam ediyordu. Nihâyet Morosini, 30 ekim 1688'de muhâsaranın kaldırılmasını emretti. Çelebî İbrahim Paşa'nın zaferi büyüktü. 23.000 düşman askeri 106 günlük muhâsara sırasında ölmüş, on binlercesi yaralanmıştı. Düşman, bu müddet içinde Türk kalesine karşı 182.000 gülle ve 36.000 kantar barut harcamıştı. Kaleye günde 1.800'e yakın gülle atıldığı anlaşılmaktadır.

II. Süleyman, Hafsa'da Belgrad'ın düşmesi haberini almış, Edirne'ye gelmişti. Ağrıboz zaferini, Edirne'de öğrendi. Kapdân-ı Deryâ Mısırlıoğlu İbrahim Paşa'ya, Çelebî İbrahim Paşa'yı takviye etmesini emretti. Zira düşmanın gelecek baharda teşebbüsünü tekrarlaması muhtemeldi. Ancak böyle bir teşebbüs olmıyacaktı. Zira Venedik taarruz gücü, Çelebî İbrahim Paşa'nın azmi sâyesinde tam bir şekilde kırılmıştı. Bundan böyle Venedikliler'in Türkiye aleyhinde fütûhat yapabilmesi bahis konusu değildi. Bu cephede Türkler, Mora'yı ve Atina'yı kaybettikten sonra düşmanı durdurmuşlardı.

Venedik donanması da Ege Denizi'nde başarı kazanamadı. Anadolu kıyılarına kadar yaklaştı. Fakat 8 gemi kaybederek geri

çekildi. Kapdân-ı Deryâ Mısırlıoğlu İbrahim Paşa, düşman donanmasını imha teşebbüsüne girişmemekle berâber, Müttefik donanmanın Türk kıyı ve adalarına, Türk gemilerine zarar vermesini de önledi. Bu arada Mısır'dan Istanbul'a mal getiren 85 parça nakliye gemisi ile Girit'ten zeytin ve zeytinyağı getiren 14 ticaret gemisi, hiçbir zarara uğramadan Istanbul limanına girdi.

7 aralık 1688'de Kapdân-ı Deryâ Mısırlıoğlu Vezir İbrahim Paşa, Ağrıboz muhâfızı, Vezir Çelebî İbrahim Paşa, Sofya muhâfızı, Kayserili Kalaylıkoz Ahmed Paşa da vezâretle kapdân-ı deryâ oldular. Kubbe vezirlerinden Kılıç-Ali Paşa azledilerek Bursa'ya sürüldü. Sadrâzam Bekrî Mustafa ve Kaymakam Vezir Ömer Paşalar, zorba mücadelesinde devam ettiler. Fakat fazla başarılı olamadılar.

Kalaylıkoz Ahmed Paşa, 9 Venedik gemisi zabtedip Istanbul'a getirdi. 1 yıl, 28 gün sonra Midilli muhâfızlığına nakledildi. Cezâyir beylerbeyisi Mezomorta Hüseyin Paşa, kapdân-ı deryâ oldu. Cezâyir'den geç geldiği için 1 ay, 5 gün sonra 8 şubat 1690'da azledildi. Mısırlıoğlu, tekrar kapdân-ı deryâ oldu. 10 kalyonu tezgâha koyduran Mısırlıoğlu, Mora yarımadasında Türkler'in elinde kalan son toprak olan Benefşe (Malvasia) limanını kurtarmak için teşebbüste bulundu. Fakat yıllardan beri Morosini'nin muhâsara ve ablukasına dayanan limana yardım sokamadı. Ağrıboz önündeki zâyiatını unutmıyan Morosini, kalenin açlıkla düşmesini bekliyordu. 11 ocak 1690'da donanma kumandanlığını ve Benefşe ablukasını Amiral Girolama Cornaro'ya bırakarak Venedik'e döndü. 14 ay ablukaya dayanabilen kale, son yiyecek de tükendikten sonra, 10 ağustos 1690'da vire ile teslim oldu. Türk garnizonu, içinde 78 topun bulunduğu Mora'daki son Türk kalesini düşmana teslîm edip silâhlarıyla berâber Girit'e gitti.

Mısırlıoğlu, geçen yıl yaptırdığı 10 kalyondan sonra, 1690'da yeniden 15 savaş gemisi inşâsını emretti. Cornaro'nun kumandasındaki Venedik donanması, Mora sularından ayrılmış, 11 eylûl 1690'da Avlonya önüne gelmişti. Ancak donanma burada yatarken Cornaro, 58 yaşında öldü. Domenigo Mocenigo donanmanın başına geçti. Yeni büyük-amiral, 6 ay önce işgal edilmiş olan Avlonya limanını 31 günlük bir muhâsaradan sonra Koca Halil Paşa'ya vermek zorunda kaldı (6 mart 1691).

III. Sultan Süleyman Hân'ın Edirne'den Almanya Sefer-i Hümâyûnu'na Çıkması (6 Haziran 1689)

II. (III.) Süleyman, Selim Giray Hân'ı Edirne'ye çağırtıp, hasta olmasına rağmen, orduya cesaret vermek için 6 haziran

1689'da Edirne'den Almanya cephesine hareket etti. 19 gün sonra 25 haziranda Sofya'ya geldi. Hastalığı ve ordunun perişan durumu sebebiyle vezirlerin tavsiyesi üzerine ileriye gitmedi ve Sofya'da kalmıya karar verdi. Almanya cephesinde Serdâr Vezir Arab Receb Paşa bulunuyordu. Gaayetle ehliyetsiz bir askerdi. Rumeli beylerbeyiliğinden serdârlığa getirilmişti. Bu sırada eski Celâlîler'den Vezir Yeğen Osman Paşa, açıkça ısyân etmişti .Bir kısım kuvvetler de, bu âsî vezirin üzerine gönderilmişti. II. Süleyman'ın cülûsu üzerine Almanya ile yapılan sulh müzakereleri hiçbir netice vermemiş ve Belgrad düştükten sonra düşman, çok ümitlenmiş ve Sırbistan'ı alacağını sanmıştı.

II. Süleyman'ın cülûsunu bildirmek ve sulh teşebbüsünde bulunmak için Viyana'ya gönderilen Zulfekar Ağa, aksi bir tesadüf eseri olarak, Belgrad'ın düşmesinin ertesi günü Viyana'ya varmıştı. Viyana'da nezâketle karşılandı. Bavyera Elektörü tarafından şerefine ziyâfet verildi .Ziyafette bir yanına Elektör, diğer yanına Mantua Dukası oturdu. Prens Montecuccoli ve Hanover prensi Karl-Philippe de dâvetliler arasındaydı.

Viyana'da Sulh Müzâkereleri

Ziyafette, sırasıyla İmparator'un ve Sultan'ın şerefine kadeh kaldırıldı. Sonra Elektör'ün, Mantua Dukası'nın ve Zulfekar Ağa'nın şereflerine içildi. Kont Caraffa ile Zulfekar Ağa, bu sûretle 4 ay sürecek ve hiçbir netice vermiyecek olan sulh müzâkerelerine başladılar. Diğer taraftan savaş bütün şiddetiyle devâm ediyordu. Müzakereler, 1689 baharına kadar sürdü. İmparator tarafından kabûl edilen Zulfekar Ağa, Türkçe bir nutuk söyledi. Bu nutuk, imparatorluk tercümanı Lachewitz tarafından imparatorun huzurunda Almanca'ya tercüme edildi. Tercüman sonra, imparatorun cevabî nutkunu Türk diplomatına tercüme etti. Aslında Almanya'nın tek başına Türkiye ile sulh yapabilmesine imkân yoktu. Mukaddes İttifak'a dâhil hiçbir devlet, Türkiye ile münferit sulh yapamazdı. Sulh şartları, müştereken Osmanlı devletine dikte edilecekti. Onun için, bir taraftan Zulfekar Ağa ile görüşen imparatorluk diplomatları, diğer taraftan da Varşova ve Venedik başta olmak üzere müttefik başkentlerden haber bekliyorlardı. 10 şubat konferansına Zulfekar Ağa, maiyyetinden 10 kişiyle katıldı. İmparatorluk murahhasları Kinsky Kontu, Startman Kontu, Starhemberg Kontu, Caraffa Kontu, Venedik murahhası Cornaro, Polonya (Lehistan) murahhası da Raczynsky idi. İki Alman ve iki Venedik diplomatı daha vardı. Diğer müttefik devletler, bu kon-

feransta temsil edilmediler. Lachewitz, Zulfekar Ağa ile Müttefik murahhasları arasında tercümanlık yapıyordu. Venedik, fethettiği yerlerden başka Ağrıboz adasını ve Zanta adası için Türkiye'ye ödediği yıllık verginin ilgasını istiyordu. Almanya, Türkler'den aldığı yerler dışında, Türkler'in elinde bulunan Tameşvar, Arad, Gyula, Jenoe kalelerini istiyor, Erdel (Transilvanya) üzerindeki Türk metbûluğunun kaldırılmasını taleb ediyordu. Lehistan, Podolya'nın verilmesini ileri sürüyordu.

Zulfekar Ağa, neden Istanbul'u istemediklerini söyliyerek, Müttefikler'in ihtiraslarıyla alay etti. Erdel'in Türkiye'den ayrılamıyacağını, bunun sebebinin de herhangi bir Türk menfaati olmadığını, bağımsızlık verilen bir Erdel'de Almanlar'ın Macarlar'ı mahvedeceğini ileri sürdü. Bir arada müzakerelerin hiçbir netice vermemesi üzerine, Türk diplomatlarının Alman, Venedik ve Leh murahhasları ile ayrı ayrı görüşmeleri kabûl edildi. Böyle yapıldı. Fakat gene netîce alınamadı (Hammer, XII, 283-95).

II. Süleyman, Sofya'da ikamete başlarken, sulh müzakereleri başarısızlıkla kapatılmıştı. 8 temmuz 1689'da Vidin muhâfızı Vezir Sarı Hüseyin Paşa, yanında Kral Tökeli İmre olduğu halde, Fethülislâm (Gladova) ve Orşova kalelerini Almanlar'dan aldı. Fethülislâm, Türkler'e 16 gün mukavemet etti. Bosna beylerbeyisi Topal Hüseyin Paşa ise, yanında Kemankeş Mehmed ve Zurnacı Mehmed Paşalar olduğu halde 19 günlük bir muhâsaradan sonra Bosna'da Drina üzerindeki Zvornik'i Almanlar'dan geri aldı. Ancak 29 temmuzda Hırvatistan'a giren 50.000 kişilik bir Türk ordusu, Kont Draskoviç tarafından bozularak Bosna'ya atıldı.

Tuna'daki Türk ince filosu kumandanı Bıyıklı Ali Paşa, Tuna üzerinde 21 parçadan müteşekkil Alman ince filosu ile karşılaştı ve hepsini ele geçirdi. Binlerce Alman askeri ve büyük ölçüde malzeme alındı (Fevzi Kurtoğlu, 45). Ancak Serdâr Vezir Arab Receb Paşa'nın aczi, bu seferleri gölgeledi ve durum, tekrar ve çok tehlikeli bir şekilde Türkler'in aleyhine döndü.

Batucina ve Niş Bozgunları (30 Ağustos ve 24 Eylûl 1689)

Receb Paşa, Alacahisar'dan hareket ederek batıya doğru Morava suyunu geçmek isterken, Alman ordusunun yaklaştığını haber aldı. Piyâdesini bırakarak, süvarisiyle Almanlar'ın üzerine yürüdü. 30 ağustosta Niş'le Belgrad arasında Batucina'da, düşmana yenilip kaçtı. Serdârın yenildiğini duyan ve muharebeye katılmıyan Yeniçeriler, ordugâhlarını, düşman ganimetiymiş gibi yağma ettikten sonra, Niş'e doğru çekildiler. Türk ordugâhına giren

Almanlar, 203 top, bir tuğ, 1.000 deve, yüzlerce katır yükü cephâne ele geçirdiler. Bu beklenmedik zafer üzerine cesâreti artan imparatorluk başkumandanı Baden Markisi, Niş üzerine yürüdü. Zira Batucina'da çok büyük ölçüde ganimet alınmış olmakla beraber, Türk zâyiâtı bir iki bin askeri geçmemişti.

24 eylûlde Baden Markisi, şaşkın Serdâr'ı Niş önlerinde yakaladı. Receb Paşa'nın, askeri üzerinde en küçük bir nüfuzu yoktu. Ordu, daha Almanlar görünür görünmez, pek az bir zayiat vererek muhârebe meydanından kaçtı. 24 eylûlde, boşaltılmış olan Niş kalesi, düşmanın eline geçti. Bu sûretle Sırbistan'ın en büyük kısmı, Almanlar'ın eline geçmiş oldu. Şimdi Türkler, Bosna'yı, Kosova'yı, hattâ Bulgaristan'ı savunmak mevkiinde idiler.

Vezirler, II. Süleyman'ın Sofya'da bulunmasını tehlikede gördüler ve padişahı acele Edirne'ye kaçırdılar (Sofya, Niş'in 130 km. güneydoğusundadır). II. Süleyman'ın Sofya'da ikameti, 5 ay sürmüştü. Padişah, Sadrâzam Tekirdağlı Bekrî Mustafa Paşa'ya Almanya üzerine serdâr-ı ekremlik verdi. Mustafa Paşa, XVII. asır Türk tarihinin en lekeli ve âciz simalarından biri olan Arab Receb Paşa'yı îdâm ettirdi.

Sadrâzam, zamânına göre değerli bir adam sayılıyordu. Ancak kendi ordugâhını yağmalamak derecesinde şuurunu kaybetmiş bir orduyu inzibat altına alıp düşmana karşı zafer kazanması bir hayaldi. Sırbistan'ı alan düşman, Bulgaristan'a sokulmıya hazırlanıyordu. Bulgaristan'da Bulgarlar azınlık, Türkler çoğunluktu. Yani artık Türkiye için o zamanlar anavatan sayılacak toprakların kaybı tehlikesi ile yüzyüze gelinmişti. Cihangir bir imparatorluk için bu durum, bir facia idi.

Nitekim Fethülislâm'ı tekrar alan Almanlar, Bulgaristan'ın kuzeybatı ucuna girdiler ve Tuna üzerinde bir Türk şehri olan Vidin'i aldılar. Sofya, tehlikeye düştü (Sofya, Rumeli beylerbeyiliğinin merkeziydi). Almanlar, güneye doğru da ilerliyorlardı. Şehirköy'ü almışlar, Kosova'ya, Üsküb'e yaklaşmışlardı. Kont Piccolomini'nin ölümüyle neticelenen ağır zayiatlı bir muhârebe vermelerine rağmen, yürüyüşlerine devam ettiler. Bu anda Osmanlılar'ı teselli eden tek şey, diğer cephelerdeki başarıydı. Rusya ve Lehistan cephelerinde zafer kesin şekilde Türkler'de olduğu gibi, Mora cephesinde de Ağrıboz hezimetinden sonra Venedikliler'in kat'î şekilde durdurulduğu anlaşılmıştı. Bosna cephesinde de Venedikliler başarı kazanamıyorlardı. Ancak Almanlar'ı durduracak hiçbir kuvvet yok gibi görünüyordu. Kosova'yı işgale başlıyan Almanlar, Makedonya ve Arnavutluk'a yaklaşıyorlardı. Bütün bu ülkeler, daha 3. Osmanlı hükümdârı olan Sultan Murad Hudâven-

digâr zamanında fethedilmiş, kesin çoğunlukla Müslümanlar'la meskûn 300 küsûr yıllık Türk topraklarıydı. II. Süleyman, Edirne'de bir saltanat şûrası topladı ve meclise katılan herkesten fikir istedi. Almanlar durdurulamazsa, Türkiye'nin Balkanlar'daki istikbali mahvolmuş demekti. Tası tarağı toplayıp Asya'ya geri dönmekten başka çâre görünmüyordu. Saltanat şûrası, düşmana zafer kazanabilmek için ordu, devlet adamları ve halk üzerinde otorite sağlıyabilecek tek şahsın, Köprülü-zâde Fâzıl Mustafa Paşa olduğunu müttefikan hükümdara bildirdi. Köprülü-zâde, babası, ağabeyi ve eniştesi gibi bir otorite sağlıyabilecek ve onların kaabiliyetlerini taşıdığını isbat ederek, imparatorluğun istikbalini kurtaracaktı. Meclisin fikri buydu. Geç kalınmış olmakla beraber, doğru fikirdi.

Köprülü-zâde Fâzıl Mustafa Paşa'nın Sadâreti (25 Ekim 1689)

Köprülü-zâde, XII. hicrî asır başlayalı henüz 11 gün olmuştu ki (11 muharrem 1101), sadârete dâvet edildi. Tekirdağlı Bekrî Mustafa Paşa'nın sadâreti 1 yıl, 5 ay, 24 gün sürmüştü. Köprülü-zâde, Sakız muhâfızlığından hemen Edirne'ye geldi. 51,5 yaşındaydı. Ağabeyi gibi ilmiyeden yetişmiş, fakat ilim alanında ağabeyini geçmişti. Hadîs ve lugat'te devrinin en büyük otoritelerinden biri sayılıyordu. 1638 başlarında o zaman Amasya (şimdi Samsun) sancağına bağlı Köprü (şimdi Köprülü Mehmed Paşa'yı ifazetle : Vezirköprü'sü) kasabasında doğmuştu. Ağabeyi Fâzıl Ahmed Paşa'dan 2,5 yaş küçüktür. Doğduğu zaman babası Köprülü Mehmed Paşa, 52 yaşlarında bir sancak beyi idi; daha paşa bile değildi. 1642'de 4,5 yaşında ağabeyiyle berâber Istanbul'a geldi. Medrese tahsilinin bütün kademelerini bitirdi. Babası sadrâzam olduğu zaman, 18,5 yaşındaydı. Girit savaşında annesi Yusuf Ağa-zâde Ayşe Hâtun'la berâber, ağabeyinin yanında yıllarca bu adada yaşadı. Sonra, annesiyle berâber 1669 sonunda hacca gitti. Ağabeyinin zamanında hiçbir siyâsî makam kabûl etmedi. Ancak eniştesi Merzifonlu'nun sadâretinin ikinci devresinde 29 haziran 1680'de sancak beyliğinden, beylerbeyilik atlanarak birden vezir pâyesi aldı. 42 yaşındaydı. Halbuki ağabeyi, 24 yaşında vezir ve 26 yaşında sadrâzam olmuştu. 1681 martında 7. vezirlikten 6. vezirliğe, 1683'te 4. vezirlikle Edirne'de sadâret kaymakamlığına yükseldi. 1683 sonunda Silistre muhâfızı ve serdârı ve Özü beylerbeyisi, 1684 martında tekrar kubbe veziri oldu. 3. vezirliğe yükselmişken, 1684 mayısı ortalarında istifa etti. 1685'te Sakız muhâfızı (müstahkem mevki kumandanı), 1686

şubatında Çanakkale muhâfızı, 2 kasım 1687'de 2. vezir ve sadâret kaymakamı oldu; bu sıfatla II. Süleyman'ı tahta çıkardı. 10 şubat 1688'de tekrar Çanakkale muhâfızlığına, sonra sırasıyla Girit'te Hanya ve Kandiye, nihayet Sakız muhâfızlıklarına gönderildi. Oradan sadârete çağrıldı. Ağabeyinin ve kardeşi Ali Bey'in çocukları olmadığı için, Köprülü-zâdeler, zamanımıza kadar Fâzıl Mustafa Paşa'nın 3 oğlundan inmişlerdir.

Köprülü-zâde'nin iktidara getirilmesini ilk tavsiye etmek şerefi, Şeyhulislâm Debbağ-zâde Mehmed Efendi'ye aittir. Orta çapta iyi bir kumandan, fakat Türk tarihinin gördüğü en büyük teşkilâtçı dehalardan biri olan Köprülü-zâde, Edirne'ye gelir gelmez, II. Süleyman'la uzun bir görüşme yaptı. Padişah, vaktiyle ağabeyi IV. Mehmed'in Köprülü Mehmed Paşa ve Fâzıl Ahmed Paşa ile Merzifonlu'ya tanıdığı geniş salâhiyetlerin aynını tereddütsüz Köprülü-zâde'ye verdi. Bu durum, zorbaları ürküttü ve muhtemel mukavemetlerden çoğunu kırdı.

Köprülü-zâde, gelecek yaz sefere çıkıncaya kadar, derhal ıslahat, teşkilât ve hazırlıklara başladı. Büyük bir enerji ve çalışma gücü göstererek, imparatorluğun hemen bütün mes'elelerine el attı. Son savaş sırasında konan, halkı ezen ve malî sistemde kargaşalık doğuran fevkalâde vergileri tamamen kaldırdı. Sikkeyi ıslah etti ve düşük ayarlı sikke darbının önünü aldı. Savaş dolayısıyla birçok maddeye konan narhı kaldırdı ve ticaretin serbest olduğunu ilân etti. Savaş içinde gayrimeşru servet edinmiş bütün devlet adamlarının para ve mallarını hazineye aldı. Lüzumsuz masrafları kısarak hazinede para biriktirdi. Hiçbir işe yaramıyan başıbozuk gönüllüleri terhis etti. Kapıkulu ve tımarlıları saydırdı ve herhangi bir bahaneyle vaktinde yığınak yerinde olmıyanlara en ağır cezaların verileceğini bildirdi. Üstlerinin emrini dinlemeyenleri cezalandırdı veya ordudan ihrac etti. Mühim makamlara güvendiği şahısları getirdi. İyi çalışmadıkları sabit olan devlet adamlarını emekliye sevketti; ağır suç işleyenleri cezalandırdı. Orduyu Edirne'de topladı. Bu büyük işler, 1689 kasımından 1690 temmuzuna kadar 8 ay içinde gerçekleştirildi.

1689 - 90 kışı içinde, Serdâr Vezir Üsküblü Koca Halil Paşa ile Selim Giray Han, Kosova'da askerî harekâtta bulundular. Bu harekâta ilk defa olarak müstakbel sadrâzam Elmas Mehmed Paşa da katıldı ki, henüz Saray'dan çıkmış ve 20 yaşını geçmiş pek genç bir beylerbeyi idi. Halil Paşa, Kaçanik'te iken, bir Alman ordusu Kosova'ya girdi. Hıristiyan Sırplar ve Arnavutlar tarafından yardım görüyordu. Selim Giray, hızla yetişti ve düşmanı perişan

etti. 32 top ve bütün ağırlıklar Türkler'in eline geçti. 20.000 kişilik Alman ordusunda ancak 2 kişi canını kurtarıp kaçabildi (Silâhdâr, II, 494). Prizrin'e gelen ve hepsi göğüslerinde Haçlı seferlerinde olduğu gibi haç işletmiş olan 8.000 kişilik bir düşman ordusunun üzerine de Kalgay yürüdü; yanında Dukagin sancak beyi Hasan Bey-zâde Mehmed Paşa vardı. Haçlılar bozuldu ve Niş'e kaçtı. Kalgay Devlet Giray, Kırım'a döndü. Zira Kırım'da babası Selim Giray'a vekâlet eden Nûreddin Azamet Giray genç yaşında ölmüştü. Selim Giray, bir ara kalgay (velîahd) da olan oğlunun kaybına çok üzüldü. Esasen devamlı cephede bulunmaktan yorulmuştu. Tahttan feragat etti. Ancak Köprülü-zâde, bu feragati kabûl etmedi ve Selim Giray'a derhal Edirne'ye gelmesini bildirdi. Azamet Giray, değerli bir askerdi; büyük Leh ve Rus ordularına karşı birkaç meydan muhârebesi kazanmıştı. Oğlu İslâm Giray, sonradan kalgay olmuştur. 23 şubat 1690'da Selim Giray, Edirne'ye geldi.

Köprülü-zâde'nin iktidara gelmesi, Avrupa'da bomba gibi patlıyan bir haber oldu. Babasının, ağabeyinin ve eniştesinin başarılarını bilen Haçlılar, telâşlandılar. 1690 yaz harekâtı için, fevkalâde hazırlıklara giriştiler. Viyana'da İmparator: «Tanrı soyunu kurutsun şu Köprülüler'in; başımıza gene yeni bir Köprülü çıktı» diyerek telâşını ifâde etti. Zîrâ Almanlar, değersiz serdârları kolayca mağlûb etmenin zevkini iyice tatmışlardı. XIV. Louis'nin yeni Istanbul büyükelçisi Marquis de Châteauneuf, Köprülü-zâde'den Lehistan'la münferit sulh yapmasını ve Holanda hükümdarı Willem (İngilizce: William, Fransızca: Guillaume, Almanca: Wilhelm) d'Orange'ı İngiltere kralı olarak tanımamasını rica etti. Köprülü-zâde, her iki teklifi de reddetti. Büyükelçiye, Dîvân'ın İngiltere'nin iç işlerine karışmıya hiçbir niyeti olmadığını, Holanda hükümdârının İngiltere tahtına zorbalıkta değil, İngiliz halkının, parlamentosunun ve ordusunun isteğiyle oturduğunu bildirdi. Bu sırada II. Süleyman'ın annesi Sâliha Dilâşûb Vâlide-Sultan da 63 yaşlarında öldü. 1690 yılı haziranının 7. gününü 8. gününe bağlıyan gece, Istanbul'da Eyüp'te bir kaymakçı dükkânından çıkan yangın, bütün semti yaktı. Köprülü-zâde, saraylarında bulunan bütün altın ve gümüş eşyayı, darbhaneye göndererek devlet hesabına sikke kestirdi. Onu taklid eden birçok zengin çıktı. II. Süleyman da lüzumsuz altın ve gümüş eşyayı darbhaneye yolladı. Gene bu yıl içinde, Girit'te muhâfız olarak bulunan eski sadâret kaymakamı ve 3. Vezir tarihçi ve şair Abdurrahman Abdi Paşa, Girit'te öldü.

Köprülü-zâde. Edirne'den sefere çıkmadan 2 gün önce, 11 tem-

muz 1690'da Kanije kalesi düştü. Macaristan'ın Slovenya sınırı üzerinde, Avusturya'ya çok yakın bu büyük Türk kalesinin bu kadar mukavemet etmesi bile bir mûcize eseriydi. Kanije, Kaanûnî zamanında fethedilmiş, sonradan eyâlet merkezi olmuştu. Tiryâki Hasan Paşa'nın müdafaasıyla büyük ün kazanmıştı. Bu şehirdeki Türk hâkimiyeti, 158 yıldan 18 gün eksik sürmüştür.

Sadrâzam ve Serdâr-ı Ekrem Köprülü-zâde Fâzıl Mustafa Paşa'nın Edirne'den Sefere Çıkması (13 Temmuz 1690)

Köprülü-zâde, 13 temmuz 1690'da Edirne'den ayrılabildi. Hazırlıklarını ancak bitirebilmişti. Tuna'daki Türk ince donanmasının amirali Mezomorta Hüseyin Paşa, 34 gemiyle Belgrad'a doğru ilerliyordu. Serdâr-ı Ekrem, 19 günde Edirne'den Şehirköyü'ne (Pirot) gelerek ağustosun ilk günü bu kaleyi Almanlar'dan geri aldı. Von Schenkendorf'un kumandasındaki imparatorluk ordusunu mağlûb etti. 12 Ağustosta Mûsâpaşa kalesini de aldıktan sonra, 17 ağustosta Niş'i muhâsaraya başladı. 23 günlük bir muhâsaradan sonra, 9 eylûlde 90 top ve 10.000 Alman askerinin savunduğu Niş de geri alındı. 25 eylûlde Semendire muhâsarası başladı ve 2 gün sonra bu kale de teslim oldu. İki ay içinde bütün Sırbistan geri alınmış, Türk ordusu Belgrad önlerine gelmişti.

Diğer taraftan Bıyıklı Ali Paşa'nın 60 gemisiyle birleşen Mezomorta Hüseyin Paşa'nın 34 gemisi, Vidin önlerine geldi. Karadan da kaleyi Karaman beylerbeyisi Vezir Dursun Mehmed Paşa tazyik ediyordu. Vidin istirdâd edildi. Mezomorta, Vidin'de kaldı. Bıyıklı Ali Paşa, 90 gemiyle Orşova ve Fethülislâm kalelerini düşürdü. Belgrad önlerine gelerek Köprülü-zâde'yi beklemiye başladı.

Belgrad'ın Geri Alınması (8 Ekim 1690)

Köprülü-zâde, otağını Belgrad önünde Abaza Tepesi'ne kurdurdu. Bu sırada Bosna beylerbeyisi Topal Hüseyin Paşa da, Osiyek'in geri alınması için ileri sevkedildi. Ekimin ilk günü muhâsara başladı. Mevsimin geçmesine rağmen bu derecede büyük bir kalenin muhâsarasına itiraz edenlere Serdâr-ı Ekrem aldırmadı. 2-3 ay dayanması işten bile olmıyan Belgrad, tam bir haftada fethedilecektir.

Belgrad, 9 katlı pek müstahkem bir kaleydi. 116 kulesi vardı. Sıvas beylerbeyisi Vezir Süleyman Paşa, Anadolu beylerbeyisi Ahmed Paşa, Haleb beylerbeyisi Vezir Koca Halil Paşa, Rumeli bey-

lerbeyisi Mustafa Paşa, ilk saflarda yer aldılar. 5 ekimde Ahmed Paşa, top mermisi isabet ederek şehîd oldu. 49 ağır muhâsara topu, Belgrad'ı geceli gündüzlü döğüyordu. Halil Paşa'nın bataryasından atılan mermiler, Belgrad cephâneliğini havaya uçurdu. Şehrin büyük bir kısmı tahrip edildi. Bu isabet, kalenin bütün savunma gücünü kesti.

Her iki taraf da büyük fedakârlık gösteriyorlardı. Rumeli beylerbeyisi Mustafa Paşa, alnından kurşunla vurularak şehîd oldu. Cenaze namazını bizzat Köprülü-zâde imamlık yaparak kıldırdı. Mustafa Paşa, kanlı elbisesiyle şehîd olduğu yere gömüldü. Bir haftalık muhâsarada Türkler 5.000 şehîd, Almanlar 15.000 ölü verdiler (Hammer, XII, 314). 396 Alman topu, Tuna üzerindeki 12 savaş gemisi ele geçirildi. Binlerce Alman esîr düştü. Köprülü-zâde, Bostancıbaşı Hüseyin ve Kemankeş Ahmed Paşalar'ı, Belgrad muhâfazasına bıraktı. Kaleyi iyice tahkim etti. Toplar yeniden düzenlenerek yerleştirildi. Almanlar'ın yıktırdığı, vaktiyle Fâtih Sultan Mehmed'in yaptırdığı Böğürdelen (Sabacz) kalesi yeniden yapıldı. Belgrad, tam 2 yıl, 1 ay Alman işgalinde kalmıştı. Böylece Belgrad'da 1878 Berlin muâhedesine kadar sürecek 188 yıllık yeni bir Türk devri başladı. Ancak Alman işgalinden kaçan binlerce ve binlerce Türk'ün çok azı şehre döndü. Belgrad, bir Türk şehri olmaktan çıktı. Bir Macar şehri hüviyetini de kaybetti. Bir Sırp şehri olarak gelişmiye başladı.

Belgrad'ın fethinden sonra ekim içinde Kırım atlıları, bütün Esklavonya'yı altüst ettiler. Ancak Osiyek alınamadı. Fâzıl Mustafa Paşa, Sırbistan'ın tamamını, Belgrad'ı, Bulgaristan ve Bosna'da düşman eline geçen birkaç kaleyi, Kosova'da düşman tarafından işgal edilen birçok yeri geri almış, Vardar'dan Drava'ya kadar olan geniş toprakları istirdâd etmişti (60.000 km²'den fazla). Bilhassa Belgrad'ın, Tuna'nın kilidinin elde edilmesi, çok büyük bir başarıydı. Geri alınan ülkelerde bütün Hıristiyanlar, sadrâzamın emriyle afvedildiler. Düşmanla işbirliği yapanlar da bu umumî aftan yararlandılar. Çiftçilere bedava tohum ve hayvan dağıtıldı. Sıkıntı çeken bölgelere tahıl sevkedildi. Türk idaresinin üstünlüğünü gören Sırplar, uzun bir müddet için Türkler'e karşı ayaklanmayı unuttular.

1690 - 91 Kışı Olayları

Zafer haberi üzerine II. Süleyman, Edirne'den İstanbul'a geldi. Köprülü-zâde, daha Silivri'den alayla karşılandı. İstanbul'a büyük törenle girdi. II. Süleyman, sırtından kürkünü çıkarıp ağ-

lıyarak sadrâzamın arkasına giydirdi ve dualar etti. Hiçbir Osmanlı hükümdarı, hiçbir kumandan böylesine içten ve samimî iltifatta bulunmamıştı. Niş, Vidin, Semendire ve Belgrad fâtihi, gelecek yıl Macaristan'ı geri almıya hazırlanmıya başladı. Almanya'da korku artmıştı. Budapeşte, hattâ Viyana kaleleri yeniden tahkim edildi. Sadrâzamın Istanbul'a dönmesi üzerine, Vezir Türk Ahmed Paşa'nın sadâret kaymakamlığı sona erdi.

Bu sırada Köprülü-zâde, Kahire'de sürgünde bulunan IV. Mehmed'in meşhur kızlarağası Yusuf Ağa'nın servetinin devlet nâmına müsâderesi için Mısır beylerbeyisi Vezir Hasan Paşa'ya emir gönderdi. Yusuf Ağa, Hasan Paşa'nın velînimetiydi. Paşa, Ağa'nın sâyesinde saraydan çıkmış, vezirliğe kadar yükselmişti. Hasan Paşa, aldığı emri ihtiyar Yusuf Ağa'ya duyurmadı. Bütün köle ve cariyelerini satarak 900 yük (90 milyon) akça (2,7 milyar TL.) toplıyabildi. Yusuf Ağa'nın serveti olarak Istanbul'a gönderdi. Köprülü-zâde, Hasan Paşa'nın bu hareketine hayrân oldu. Ancak devlet emrini dinlemediği için Istanbul'a çağırdı ve hazineye 150 yük (15 milyon) akça (450 milyon TL.) ödemiye mecbûr etti. Hasan Paşa, bunu da ödedi. Bunun üzerine, 2. Vezir Musâhib Mustafa Paşa'dan dul kalan IV. Mehmed'in kızı Hadice Sultan'la evlendirilerek gönlü alındı.

Kışın Mezomorta Hüseyin Paşa 4 gemiyle Tuna'dan Istanbul'a döndü. 30 parça gemiyi Ruscuk'ta bıraktı. Özü sancak beyi Solak Ali Bey de 6 gemiyle Istanbul'a geldi. Kış içinde yeniden 22 harb gemisi tezgâha konuldu. Bunun 15'i Istanbul tersânelerinde inşa edilecekti.

1691 ocağının ilk gününü 2. gününe bağlıyan gece, Istanbul'da Mısır Çarşısı yandı. Büyük maddî zarar oldu. Günlerce çarşının içine girilemedi. Derhal yeniden inşasına girişildi.

Erdel (Transilvanya) Harekâtı

Almanlar, General Caraffa'nın kumandasında daha 1688'de Erdel'de görünmüşler, fakat Macar olan halk tarafından nefretle karşılanmışlardı. Caraffa, şiddet kullandı ve Protestan mezhebinden olan Macarlar'ın binlercesini öldürttü. Tökeli İmre, Erdel'deydi. Caraffa'yı birkaç defa bozdu. Erdel prensi Mihail Apafi ise, çeyrek asırdan beri Türkler'in iç işlerine karışmamasına alışmıştı. Almanlar'ın prensliğin iç işlerine müdahalelerine kızıyor, fakat elinden birşey gelmiyordu. Kendisini içkiye verdi. Sarayından çıkmaz oldu. 15 nisan 1690'da teessüründen öldü. 30 yıllık hükümdarlığı şerefle başlamış, husranla neticelenmişti. Türk bozgunu,

Macarlar'ı da felâkete sürüklemiş ve korkunç Alman idaresine terketmişti. Erdel Meclisi, Apafi'nin 14 yaşındaki oğlunu «II. Mihail Apafi» adıyla tahta oturttu. Ancak bu seçim, ne Erdel'in metbûu olan Türkiye, ne de ülkenin birçok bölgesini işgal eden Almanya tarafından tanınmadı. Dîvân, Orta Macar kralı Tökeli İmre'yi, Erdel prensi olarak ilân etti. Çerkes Ahmed Paşa'nın yardımıyla Tökeli, 21 ağustos 1690'da Mihail Teleki kumandasındaki Alman - Macar ordusunu bozdu ve Erdel'in güneyinde Zernyest'te geçen bu meydan muhârebesinde Teleki de öldü. Bunun üzerine Erdel Meclisi, Tökeli'yi prens olarak tanıdı. Bu muhârebede Ahmed Paşa şehîd olmakla beraber, General Haeusler, Doria Markisi, 18 Alman generali esîr oldu; 2 Alman ve 10 Erdel generali öldü. Muhârebeye 20.000 Alman ve 6.000 Macar katılmıştı. Karşı tarafta Osmanlılar, Tökeli taraftarı Macarlar ve Voyvoda Konstantin Brankovan'ın kumandasında Eflâklı Romenler vardı. Bizzat Ahmed Paşa eliyle 7 düşman öldürdükten sonra tabanca kurşunuyla şehîd olmuştu. Ancak 200 düşmanın kurtulabildiği muhârebede Türk zayiatı 300 yaralıyla pek az şehîtden ibaretti. 30 top, 7 sancak, 15 bayrak, Türkler'in eline geçti.

Ancak İmparator, başkumandanı Baden markisi Ludwig'i, Erdel'e gönderdi. Baden Markisi, Tökeli İmre'yi tahtından kovdu. Kral, Türk topraklarına kaçtı.

Erdel'de Türk Hâkimiyetinin Sonu (4 Aralık 1691)

Köprülü-zâde, bunun üzerine Sıvas beylerbeyisi Salahor Süleyman Paşa'yı Erdel'i istirdâda me'mûr etti. Çerkes Ahmed Paşa'nın yerine Fındık Mehmed Paşa getirildi. Bu kuvvetler Temeşvar (Tımışvar, Tameşvar) ve Varat yoluyla Erdel'e girdiler. Başta Lippa olmak üzere birçok kale aldılar. Ancak yolda Vezir Süleyman Paşa öldü. Yerine Temeşvar beylerbeyisi Vezir Câfer Paşa geçti. Yeni serdâr, orduyu Braşov'a (Brasso) getirdi. Oradan kuzeybatıya doğru Erdel içinde ilerlemeye başladı. Oltu ve Maroş nehirlerini geçip Kolozsvar'a (Romence : Cluj, Almanca : Klausenburg) geldi. Ancak Almanlar, meydan muhârebesi vermiye cesâret edemediler. İmparatorluk başkumandanı Badenli Ludwig, kışın yaklaşmasını ve Türkler'in mevsim tesiriyle ezilmesini bekliyordu. Bunu anlıyan Câfer Paşa, yolda 3.000 Alman askerini imha ederek güneybatıya çekilmiye başladı. Varat ve oradan kışlamak üzere Temeşvar'a geldi.

4 aralık 1691'de, II. Ahmed'in ilk aylarında İmparator, Erdel'in Almanya'ya ilhâk olunduğunu resmen îlân etti. Ülkenin muhtâri-

yetini ve mezhep hürriyetini kıstı. Yılda 100.000 filorin (125 milyon TL.) vergi koydu. Bir Alman birliği, daimî şekilde Erdel'de bulunacaktı. Erdel'de hükümdarlık ilga edildi. Yalnız Erdel umumî valileri, Macar asılzâdeleri arasından seçilecekti. İlk umumî vali olarak 28 yaşındaki Kont Denis Banffy tâyin edildi. Görevine 1692'den 1708'e kadar aralıksız 16 yıl devam etti. Bu zâtın babaannesi Boçkay hânedanındandı. Erdel başkumandanlığına, Macar prenslerinden Grégoire Bethlen ve başbakanlığına da Prens Nicolas Bethlen getirildi. Bu iki kardeş, 1630'da Erdel prensi olan Istvan Bethlen'in torunu idiler. Erdel'de, 1526'dan beri devam eden 165 yıllık Türk hâkimiyeti devri kapandı. Macar milleti için acıklı olan Alman hâkimiyeti devresi açıldı (Makkai, *Hist. de Transylvanie,* 253-4).

Sadrâzam ve Serdâr-ı Ekrem Köprülü-zâde Fâzıl Mustafa Paşa'nın Macaristan'ı Geri Almak için 2. Seferine Çıkması (14 Haziran 1691)

Köprülü-zâde, 10 mayısta Sancak-ı Şerîf'i törenle aldı ve 14 haziran 1691'de, Macaristan'ı geri almak gayesiyle 2. seferine başlamak üzere Edirne'den ayrıldı. Bu müddet içinde, mayıs ayında, bir kısım ulemâ, bir saltanat darbesi yapmak, IV. Mehmed'i tekrar tahta geçirmek istediler. Ancak Sadrâzam, 29 mayısta bunları tevkif ettirdi ve hemen sefere çıktı (Silâhdâr, II, 569 ve Râşid, II, 155). Edirne'den hareketinden 8 gün sonra, çoktan beri hasta olan III. Süleymân öldü.

III. Sultan Süleyman Hân'ın Ölümü (22 Haziran 1691)

14 gün önce Edirne'ye gelmiş olan III. Süleymân, ordusunu uğurladıktan sonra, Macaristan'ın da geri alınacağına inanarak, 22 haziran 1691'de öldü. Son yolculuk, hasta hükümdarı iyiden iyiye sarsmıştı. Saltanatı 3 yıl, 7 ay, 4 gündür. 49 yaşını 2 ay ve 7 gün geçmişti. Cenâzesi buzlar içinde Istanbul'a nakledildi ve Süleymaniye Türbesi'ne, adını taşıdığı atası Kaanûnî Sultan Süleyman'ın yanına gömüldü.

Dindar, vatansever, nâzik, merhametli bir hükümdâr olan III. Süleyman hattattı. Hocası Tokatlı Ahmed Efendi'dir.

III. Süleyman devri şeyhulislâmları şunlardır (Dânişmend, III, 538-9) :

1.) Debbağ-zâde Mehmed Efendi : 2 kasım 1687 - 13 şubat 1688 = 3 ay, 11 gün. IV. Mehmed devrinden kalmış, Fâzıl Musta-

fa Paşa'nın hayâtını kurtarmak bahasına makamını kaybetmiştir.

2.) Erzurumlu Hacı Feyzullah Efendi : 13 şubat - 2 mart 1688 = 18 gün. IV. Mehmed'in hocası Vânî Mehmed Efendi'nin dâmâdı ve II. Mustafa ile III. Ahmed'in hocasıdır. Debbağ-zâde'nin hayâtı kurtarılmak için geçici olarak meşîhate getirilmişti. Azledilince Erzurum'a gitti. Tekrar şeyhulislâm olmuştur.

3.) Debbağ-zâde Mehmed Efendi : 2 mart 1688 - 25 haziran 1690 = 2 yıl, 3 ay, 24 gün. İki meşîhatinin toplamı 2 yıl, 7 ay, 5 gündür. 1702'de ölmüş, Sultanselim'deki medresesinin mezarlığına gömülmüştür.

4.) Feyzullah Feyzî Efendi : 25 haziran 1690 - 9 mart 1692 = 1 yıl, 8 ay, 14 gün. Şeyhulislâm Hoca Sâdeddin Efendi'nin torununun oğlu, Şeyhulislâm Es'ad Efendi'nin torunu, 3 defa şeyhulislâm olan Ebû-Said Efendi'nin oğludur. Hoca Sâdeddin ailesinden gelen 6. şeyhulislâmdır. Meşîhati II. Ahmed devrine kadar devam etmiş, sonradan bir daha şeyhulislâm olmuştur. Meşîhatinde 59 yaşındaydı.

Bu devirde sırasıyla IV. Mehmed devrinden kalan Mısırlıoğlu İbrahim Paşa, Kalaylıkoz Ahmed Paşa, Mezomorta Hüseyin Paşa ve tekrar Mısırlıoğlu kapdân-ı deryâ olmuşlardır.

III. Süleyman devri başdefterdârları (mâliye nâzırları) şunlardır : Doğancı Hüseyin Paşa, Ramazan Efendi, Fındık Mehmed Paşa, sonra sadrâzam da olan Sürmeli Ali Paşa, Kel Yûsuf Efendi ve Kirli İsmail Paşa.

Devrin reîsülküttâbları (dış işleri bakanları) şunlardır : Nazmî Ahmed Efendi, 3. defa olarak Hacı Koca Mustafa Efendi, Şemsî Ahmed Efendi ve Kara Ebû-Bekir Efendi. Mustafa Efendi, 3 defada 9 yıl, 1 ay, 1 gün bu görevde bulunmuş, 1695 başlarında 90 yaşlarında ölmüştür.

III. Süleyman devrinde yaşamış sâhalarının en değerli adamları arasında devlet adamı ve asker olarak Sadrâzam ve Serdâr-ı Ekrem Köprülü-zâde Fâzıl Mustafa Paşa, hükümdar, devlet adamı ve asker olarak I. Selim Giray Han, amiral olarak Kapdân-ı Deryâ Vezir Mezomorta Hüseyin Paşa, hattat olarak Hâfız Osman Efendi, tarihçi ve bilgin olarak Müneccimbaşı Ahmed Dede-Efendi, bestekâr ve musiki bilgini olarak Kutb-ı Nâyî Şeyh Osman Dede-Efendi, bestekâr olarak Itrî, gene bestekâr olarak Çömlekçi-zâde Receb Çelebî, şâir olarak Nâbî, ilk akla gelenler arasındadır.

III

II. AHMED'İN SALTANAT YILLARI
(1691 - 1695)

II. Sultan Ahmed Han'ın Tahta Çıkması (22 Haziran 1691)

II. Sultan Ahmed, büyük ağabeyi IV. Mehmed'den 1 yıl, 1 ay, 24 gün, ağabeyi III. Süleyman'dan da 10 ay, 10 gün küçüktü. Sultan İbrahim'in Hadîce Muazzez Vâlide-Sultan'dan doğan oğludur. Tahta çıktığı zaman 48 yaşını 3 ay, 26 gün geçiyordu. 2 oğlu olmuş, oğullarından Şehzâde İbrahim, 4 mayıs 1714'te velîahd olarak 22 yaşında ölmüş, diğer oğlu ve 2 kızı, bebeklik çağını aşamamışlardır. Osmanoğulları, IV. Mehmed'den devam etmiştir. II. Ahmed, selefleri olan iki ağabeyi gibi sâkin tabiatlı değil, faal ve asabî mizaçlıydı. Devlet işleriyle bizzat ilgilenmek istiyordu. İyi bir hükümdar olmıya çalışıyordu. Ancak felâketleri önliyecek kabiliyette değildi.

Orta derecede tahsil görmüştü. Şiire ve şairlere, musikiye ve musikişinaslara çok düşkündü. Gayet güzel *nesih* yazısı vardı. Köprülü-zâde'yi, aynı salâhiyetlerle makamında bıraktı. Bu sırada sadrâzam, orduyla beraber Sofya'daydı.

Köprülü-zâde, Edirne'den Filibe'ye 6 günde geldi ve 3 gün burada kaldı (20-23 haziran). 5 gün sonra 28 haziranda Sofya'daydı. 6 gün kalıp 4 temmuzda hareket etti. Ertesi gün, Belgrad muhâfızı Vezir Kemankeş Ahmed Paşa, köprü kurdurmıya başladı. Bu sırada Anadolu beylerbeyisi Bekir Paşa da kuvvetleriyle yetişerek orduya katıldı. 30 temmuzda, Silistre'den Kral Tökeli, 8.000 Macar askeriyle geldi. Kırım ordusu yoldaydı; daha gelmemişti. İnce donanma, Tuna kapdânı Mustafa Paşa'nın kumandasında Belgrad'dan ilerlemiye başladı. Tisa'nın Tuna'ya döküldüğü Salankamen'de 800 Alman cephâne ve ağırlık mavnası ile karşılaştı. Alman mavnalarının mühim kısmı batırıldı ve bir kısmı ele geçirildi. Baden markisi Ludwig'in kumandasındaki imparatorluk ordusu da, Belgrad'ın 50 km. kuzeybatısında Salankamen'deydi. 50.000 piyâde ve 50.000 süvâriyle sâir kuvvetlerden ibâret büyük bir orduydu. Köprülü-zâde «derhal bastırırım» fikriyle, Kırım Hanı'nı beklemeden taarruza geçmeye ikna edildi. Halbuki Kırım atlı or-

dusu birkaç günlük mesafedeydi ve büyük meydan muharebesinin istikbalinde birinci derecede rol oynıyabilirdi. Köprülü-zâde, Kırım ordusunu beklemek istemişse de, maiyyetindeki generaller hemen taarruzu şiddetle tavsıye etmişlerdi. Bu kötü tavsıyede, Kırımlılar'ı ganimete ortak etmemek endişesi olduğundan korkulur. Çünki muhârebe bittiği zaman, Kırım ordusunun ancak 7 saatlik mesafede bulunduğu anlaşılmıştı. Bu sırada Selim Giray, hacca gitmek istediğini ileri sürerek hanlıktan ayrıldığı için, mart ayından beri Kırım tahtında «Sokur» diye anılan II. Saâdet Giray bulunuyordu. II. Hacı Giray'ın (1683 - 84) ağabeyiydi. Oğlu Fetih Giray da nûreddin olmuştu.

Salankamen Meydan Muharebesi ve Köprülü-zâde'nin Şehâdeti (19 Ağustos 1691)

Düşman, Değirmenlik mevkıinde Türk taarruzunu bekliyordu. Türkler üzerinde birçok zafer kazanmış olan Prens Ludwig, bu defa tereddüt içindeydi. Geçen yılki hezimet ve Köprülü adı Almanlar'ı endîşelendiriyordu. Karaman ve Rumeli Beylerbeyileri ile Kral Tökeli ilk saflarda yer almışlardı. Henüz gelen Şam beylerbeyisi Koca Mustafa ve Maraş beylerbeyisi Yumak Mehmed Paşalar gerideydi. Düşmanın muhârebeye hazır olması, fakat taarruza cesâret edememesi, Türkler'i ihtiyatsızlığa sevketmişti. Bilhassa sadâret kedhudâsı (iç işleri bakanı) Kör Mustafa Paşa, sadrâzamı bir an önce taarruza geçirmeye çalışıyordu. Köprülü-zâde, düşman ordusunu yok ederse Macaristan'ı geri alacağını, elinden kaçırırsa, mağlûb olmasa bile, Macaristan kaleleri önünde teker teker aylar ve yıllar kaybedileceğini biliyor, düşmanın Petervaradin yoluyle çekilmesinden korkuyordu. Askerî bakımdan düşman ordusunun tek hedef olarak alınması doğru, fakat Kırım ordusunun beklenmemesi afvedilemez bir hatâ idi. Akıncılar, düşman ağırlıklarına kadar yaklaşmış, 700 araba eşya yağmalamış ve bir iki bin esîr elde etmişlerdi.

Prens Ludwig, 100.000'i aşan ordusuna muhârebe nizamı aldırmıştı. Ancak ikindi vakti iki tarafın top ateşiyle büyük meydan muhârebesi başladı. Almanlar büyük zayiat verdiler. Fakat Prens Ludwig, saflarını çözmedi ve sağlam tuttu. Düşmanı çözmek isteyen Köprülü-zâde, tımarlı sipahileri dörtnala ve yalın kılıç taarruza geçirdi. Orduy-ı Hümâyûn Kadısı, İbrahim Paşa ve Yeniçeri Ağası bu taarruzda şehîd düştü. Birkaç dakika içinde 400 Türk askeri şehîd oldu veya savaştan çekilecek derecede ağır yaralar aldı. Köprülü-zâde, Karaman beylerbeyisi Vezir Çelebî İs-

mail Paşa'yı ileri sürdü. Bu sonuncu kuvvetin tazyikına dayanamıyan düşman, saflarını çözerek çekilmiye başladı. Çok iyi savaşan Almanlar, muhârebeyi kaybetmiş gibiydiler. Netîceyi almak ve düşmanı imha etmek istiyen Köprülü-zâde, askerini teşvik için en ön saffa geçti ve kılıcını çekerek ileri atıldı. O anda bir kurşun, serdâr-ı ekremin alnına isabet etti; muhârebenin olduğu kadar, Türk imparatorluğunun da kaderini değiştirdi. Durum, başta kedhudâ bey olmak üzere sadrâzamın maiyyetinin ihtiyatsızlığı yüzünden ordudan saklanamadı. Şehîd serdâr-ı ekremin cesedine kapanıp ağlıyan bu adamlar, hezîmete sebeb oldular. Mehterhâne sustu. Durumdaki değişikliği derhal anlıyan Baden markisi Ludwig, tümenlerini yeniden düzene soktu. Serdâr-ı ekremin şehâdeti, ağızdan ağıza bütün Türk ordusuna yayıldı. Birçok alaylar, taarruzdan kendiliklerinden vazgeçerek çekilmeye başladılar. Umulmaz fırsatı ele geçirdiğini anlıyan Prens Ludwig, taarruza geçti. Düşman taarruzuna fazla karşı koymak istemeyen Türk alayları, savaşı kabûl etmeden çekiliyorlardı. Bu sûretle dehşetli zâyiat veren Almanlar, pek az zâyiat veren Türkler'den muhârebe meydanını aldılar. 40.000, yâni mevcudunun % 40'a yakınını telef eden Prens Ludwig, tabiatiyle Türkler'i tâkıyb edemedi. Onun için felâket, büsbütün büyümedi. Türk şehîdlerinin sayısı 5.000'i geçmiyordu. Ancak Türk ağırlık ve toplarının çoğu düşmanın eline geçti. Fakat aynı gün Tuna üzerindeki Alman ince donanması bozulup büyük kısmı zabtedildiği için, Türkler'in aldığı ganimet de muazzamdı. 2 gün sonra Saâdet Giray Han, ordusuyla Belgrad'a geldi ve şehre giren bozgun Osmanlı alaylarını ağlıyarak seyretti. Ancak Han'ın beklenen müddeti geciktirdiği muhakkaktır. Bunun sebebi de, selefi Selim Giray'ın otoritesine sâhib olmadığı için, Kırım ordusunu zor ve geç toparlamış olmasıdır. Buna rağmen Han, Petervaradin'e kadar düşmanı tâkıyb etti. Salankamen sahrasında Türk şehîdlerinin birkaç misli düşman ölüsünün gömülmeden açıkta bırakıldığını ve Türk ağırlıklarını götüremiyen düşmanın bunları yaktığını gördü.

Yarbay (sonra orgeneral) Necati Tacan, şu mütalâada bulunuyor *(1690 - 1696 Kuşatma ve Meydan Muhârebeleri, 51)* : «Viyana bozgununu telâfi edebilecek olan, nasıl onu kaybeden adamsa, Salankamen felâketini sarabilecek yegâne adam da Fâzıl Mustafa Paşa idi. Kara Mustafa Paşa'yı, kendi milletinden olan şahsî düşmanlarının kin ve hırsı öldürmüştü. Fâzıl Mustafa Paşa'nın ölümü ise şerefle olmuş, bir düşman kurşunuyla şehîd düşmüştü. İmparatorluğun asıl kaybı bu idi.»

Alman ordusunda, Baden Markisi'nden başka Mareşal Kont

von Caprara, Mareşal Tinevalt gibi namlı askerler vardı. Alman hükümdarlarından Holstein dukası Christian, bu muhârebede ölmüştür. Diğer ölüler içinde Poettingen Kontu, Starhemberg Kontu, Kaunitz Kontu, Bonqoui Kontu gibi isimler sayılabilir (ilk üçü de Alman hükümdarlarındandır). Türk şehîdlerinin başında Orduy-ı Hümâyûn kadısı Kazasker Sefer Ağa ve beylerbeyilerden İbrahim Paşa geliyordu. Defterdâr Vezir İsmâil Paşa da yaralanmıştı.

Köprülü-zâde'nin sadâreti 1 yıl, 9 ay, 25 gün sürmüştür. Şehâdetinde 53 yaşındaydı. 3 oğul bırakmıştır: Sadrâzam Dâmâd Nûman Paşa (1670? - 1719), Serdâr-ı Ekrem Vezir Abdullah Paşa (— 1735), Vezîr Es'ad Paşa (— 1726). Köprülü-zâdeler, ilk ikisinden zamanımıza kadar gelmiştir. Abdullah Paşa'nın büyük oğlu da Vezir Abdurrahman Paşa'dır (— 1733) ki, bu sonuncusu, babasından önce ölmüştür.

Köprülü-zâde'nin yerine ihtiyar vezirlerden Haleb beylerbeyisi Koca Halil Paşa, önce vekâleten, az sonra asaleten serdâr olup ordunun başına geçti. Eğinli Mehmed Paşa, Yeniçeri ağalığına getirildi.

Arabacı Ali Paşa'nın Sadâreti (30 Ağustos 1691)

Köprülü-zâde'nin şehadetinden 11 gün sonra II. Ahmed, sadâret kaymakamı Ali Paşa'ya mühr-i hümâyûnu verdi. İlmiye'den yetişen nâdir sadrâzamlardan olan Ali Paşa, «Arabacı», «Hoca», «Koca», «Kadı» gibi lâkaplarla anılmaktadır. Muhteris ve zâlim bir ihtiyardı ve Köprülü-zâde'nin yerini doldurabilmesi imkân dışındaydı; zâten böyle bir adam da yoktu. Düşmanlarını arabaya doldurup sürgüne gönderdiği için tarihe «Arabacı» diye geçmiştir. Zaten askerlikle alâkası olmadığı için sefere çıkmamış, cepheyi Koca Halil Paşa'ya bırakmıştır. Ancak bu sırada başka bir Köprülü-zâde, iktidara yaklaşmaktadır. Bu, «Yeğen, Sarhoş, Mevlevî» gibi lâkaplarla da anılan Amca-zâde Hüseyin Paşa'dır. Hüseyin Paşa, 1664'e doğru Vezirköprü'de doğdu. Babası Mevlevî Amca Hasan Ağa, Köprülü Mehmed Paşa'nın kardeşidir. Amca oğlu Fâzıl Ahmed Paşa'nın zamanında sancak beyi, 3 şubat 1684'te beylerbeyi ve 26 mayıs 1689'da vezir oldu. Istanbul'da sadâret kaymakamlığına getirildiği 15 mayıs 1691'de takriben 47 yaşındaydı.

1691 sonbaharında savaşlar devam etti. Lehistan cephesinde Kral Sobiesky, Kahraman Paşa'nın karşısında bir hezimete daha uğradı ve Kamaniçe muhâsarasını kaldırmıya mecbûr oldu. Er-

del cephesinde de Almanlar, Tameşvar beylerbeyisi Topal Hüseyin Paşa'ya yenildiler ve Lippa muhâsarasını kaldırdılar.

Ali Paşa, Salankamen hezimetine sebeb olduklarını iddia ettiği bir hayli rakıybini ortadan kaldırdı veya sürdü. Îdâm ettirdikleri içinde 3 vezir, Kemankeş Ahmed, Deli Ömer ve İnal Paşalar, sadâret kedhudâsı (iç işleri bakanı) Kör Mustafa Ağa vardı. Kırım Hanı II. Saâdet Giray da Salankamen'e vaktinde yetişemediği için azledilip Rodos'a sürüldü ve az sonra orada öldü. Amca oğullarından Safâ Giray, han oldu. 1678 şubatında nûreddin olan Safâ Giray, nûreddin Safâ Giray'ın ölümünden sonra doğmuş oğlu ve şâir Kalgay Toktamış Giray'ın kardeşiydi. Saâdet Giray'ın hanlığı, ancak 6 ay sürmüştür.

Çalık Ali Paşa'nın Sadâreti (27 Mart 1692)

27 mart 1692'de Arabacı Ali Paşa azledildi. Padişahı Yeniçeri Ocağı ile tehdid edecek derecede ileri gitmişti. Gelibolu'ya, rahat durmadığı için oradan Rodos'a sürüldü ve orada da entrikaya giriştiği için îdâm edildi. Sadâreti 6 ay, 29 gündür. Yerine Diyâr-ı Bekr beylerbeyisi Vezir Merzifonlu Çalık Hacı Ali Paşa sadrâzam oldu. Değerli vezirdi ve Merzifonlu Kara Mustafa Paşa tarafından himaye edilerek yükseltilmişti. O da Köprülü-zâde'yi taklid ederek, sarayındaki bütün gümüş eşyayı, sikke kesilmek üzere darbhâneye gönderdi. Onun sadâreti sırasında İran büyükelçisi Kelb-i Ali («Ali'nin Köpeği») Han, 300 kişilik maiyyetiyle Istanbul'a geldi. Çok değerli hediyeler, bu arada çok büyük bir fil, 45 cins deve, murassâ bir kılıç, 36 altın kupa ve tabak getirdi. 29 mayısta huzûr-ı hümâyûna kabûl edildi. Bir samur hıl'at, murassâ takımlı bir at, 25.000 kuruş (15.625.000 TL.) ihsân aldı. Sonra Özbek hanının yolladığı elçi huzûra kabûl edildi.

Yeni İngiltere büyükelçisi de Istanbul'da ve Edirne'de iki defa padişah huzûruna çıktı. Yanında meşhur tarihçi Kont Marsigli'yi getirmişti. İyi Türkçe bilen Kont, İmparator tarafından sulh istemek için gönderilmişti. Ancak Almanya'nın istekleriyle Türkiye'nin sulh şartları bambaşka olduğu için, müzakerelerden bir netice çıkmadı. Marsigli, ertesi yıl yeni İngiltere büyükelçisi Harbond'un tavassutuyla yeniden Viyana'dan Istanbul'a geldi. İmparatorun sulh şartlarını bildirdi. Almanya, fethettiği bütün toprakların kendinde kalmasını, küçük Dubrovnik cumhuriyetinin Türk tâbiiyetinden çıkmasını, Lehistan, Rusya ve Venedik'le de aynı zamanda sulh yapılmasını, Podolya ve Ukrayna'nın büyük kısmının Lehistan'a bırakılmasını, Lehistan'ın ve Rusya'nın Kırım'a

ödedikleri yıllık verginin kaldırılmasını, Venedik'in bütün fütûhatının tanınmasını ve Cumhuriyet'in Zanta adası için ödediği yıllık verginin ilgasını istiyordu. Bu talepler reddedildi.

Buna karşılık Fransa, Lehistan'ın Müttefikler'den ayrılarak Türkiye ile sulh yapması için hararetli bir şekilde çalışıyordu. Bu iş için Kırım Hanı da, Varşova'ya bir elçi gönderdi. Ancak Türkler'den yıllardan beri bir karış toprak alamamış, bir tek muhârebe kazanamamış, daima mağlûb olmuş bir Lehistan'a toprak bırakılamıyacağı için, bu iş de bir netice vermedi. Nitekim 1692 sonunda Kırımlılar, Galiçya'yı ve daha kuzeydeki Leh topraklarını baştanbaşa çiğniyerek büyük ganimet getirdiler. Bu arada Lwow (Almanca : Lemberg, Türkçe : İlbav) şehrinin varoşları yakıldı. Gene bu sıralarda Girit'teki 3 küçük Venedik iskelesinden Karabusa, Türkler'in eline geçti.

12 haziran 1692'de Varat (Almanca : Grosswardein, Macarca: Warasdin, Romence : Oradea Mare) şehri, vire ile Almanlar'a teslim oldu. 91 top, 700 kental barut, 200 kental gülle, düşmanın eline geçti. Bu sûretle Transilvanya ile Macaristan arasındaki en mühim kale kaybedilmiş oluyordu.

Hanya Zaferi (28 Ağustos 1692)

18 temmuz 1692'de Venedik donanması Girit'e asker çıkararak Hanya'yı muhâsaraya başladı. Venedik kuvvetlerine, başkumandan Amiral Mocenigo kumanda ediyordu. Kaleyi Vezir Ispanakçı İsmail Paşa savunuyordu. Malta, Floransa ve Papalık donanmaları da Hanya önüne yığıldı. Şehrin, hattâ Girit'in istikbali tehlikedeydi. Zira Hanya'da ancak 1.500 Türk askeri vardı. Ispanakçı Paşa, Kandiye muhâfızı Fındık Mehmed Paşa'dan ve Donanmay-ı Hümâyûn'dan imdad istedi. Diğer taraftan Vezir Koca Halil Paşa, Korint berzahından geçerek Mora'ya girdi. Bu durumda Mora'yı tehlikede gören Venedikliler, Hanya'da çabuk bir başarı elde edip Mora'ya dönmiye mecburdular.

Hanya'yı, İsmail Paşa'nın kahramanlığı kurtardı. Vezir, Mocenigo'nun en hafif şartlarla kalenin teslimini teklif eden mektubunu açmadan elçiye iade etti ve bir daha aynı teklifle gelirse başını kaybedeceğini söyledi. İki umumî taarruz püskürtüldü. Bu taarruzlardan birinde Malta amirali Porzi, 200 silâhşoruyla berâber öldü. Sakız'a gelen Kapdân-ı Deryâ Vezir Dâmâd Yusuf Paşa, Kandiye'ye bir filo gönderdi. Bu yardımı alan Kandiye muhâfızı Fındık Mehmed Paşa, 8.000 askerle Hanya'ya geldi. Venedikliler'-

in bütün ümidi kırıldı. Aynı gün muhâsarayı kaldırdılar. Hanya 41 günlük bir muhâsaradan sonra kurtulmuştu. Venedikliler, Girit'ten çekilip gittiler (28 ağustos 1692). Fındık Mehmed Paşa, Venedikliler'i donanmalarına binerlerken hayli hırpaladı. Venedik'e 4.000 askere mal olan bu muhâsara sonunda Senato, donanma büyükamiralini azletti. Venedikliler, Bosna ve Karadağ'da da başarı kazanamadılar. Cattaro'yu muhâsara ettilerse de alamadılar. Bosna Beylerbeyisi, bir cephede Venedik, diğer cephede Alman taarruzlarını püskürterek, eyaletini korudu.

Sadrâzam ve Serdâr-ı Ekrem Merzifonlu Hacı Çalık Ali Paşa'nın Sefere Hareketi (30 Haziran 1692)

Sadrâzam, 30 haziran 1692'de Edirne'den cepheye hareket etti. 2 ağustosta Belgrad'a geldi. Cepheyi teftiş ve kaleleri tahkim etti. 12 aralıkta Edirne'ye döndü. Teftiş seyahati, 5 ay, 12 gün sürdü.

Bu sırada Safâ Giray Han, azledildi ve 1693'te 64 yaşında Yanbolu yakınlarında mâlikânesinin bulunduğu Kadıköyü'nde öldü. 6 kasım 1692'de Selim Giray Han, 58 yaşında olduğu halde, 3. defa Kırım hanlığına getirildi.

IV. Sultan Mehmed Han'ın Ölümü (6 Ocak 1693)

6 ocak 1693'te, IV. Sultan Mehmed, Edirne Saray-ı Hümâyûnu'nda öldü. 2 yıl daha yaşasaydı, sevgili büyük oğlu Mustafa'nın padişahlığını görecekti. Cenâzesi Istanbul'a nakledildi ve annesi Hadîce Tarhan Vâlide-Sultan'ın yaptırdığı Yeni Cami'nin yanındaki türbeye gömüldü. 51 yaşını 4 gün geçiyordu. 5 yıl, 1 ay, 28 gün önce tahttan indirilmişti. Osmanoğulları hânedânı, bu hükümdardan yürümüştür.

Bozoklu Bıyıklı Mustafa Paşa'nın Sadâreti (27 Mart 1693)

27 mart 1693'te Merzifonlu Hacı Çalık Ali Paşa azledildi. Sadâreti günü gününe bir yıldır. Gayetle değerli ve ahlâklı bir vezirdi. Fakat felâketleri önliyecek büyük kapasitede değildi. Zaten imparatorlukta bu kapasitede hiçbir devlet adamı ve asker yoktu. Azli, padişahın birkaç defa başdefterdârı (maliye bakanı) görevinden uzaklaştırmak istediği halde kabûl etmemesi üzerine istifa sûretiyle olmuştur. Paşa'nın istifasıyla neticelenen II. Ahmed'le yaptığı münakaşa son derece ilgi çekici olduğu için buraya nak-

lediyoruz. Bu münakaşa sırasında padişahın maiyyetinde bulunan Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, muhavereyi aynen tarihine geçirmiştir (II, 695 v. d.) :

II. Ahmed :

— Ben sana üç def'a defterdârı azletdim. Yerine bir mütedeyyin, müstakıym bendeyi nasb edesin deyü hatt-ı şerîf gönderdim. Yine fermânımı tutmadın.

Sadrâzam :

— Ne cürm ile müttehem oldu ki azli îcâb eder ?

— Bütün memleketime etdiği zulümden Şehr-i Edirne şikâyetcilerle doldu.

— Hayır pâdşâhım, aslı yokdur. Hunkârıma hılâf inhâ etmişler. Defterdâr bir hıdmetkârdır. Kendiliğinden bir işe kaadir değildir. Her ne işlerse, benim fermânımla amel eder.

Böyle cevap veren Sadrâzam, boynundan mühr-i hümâyûnu çıkarıp padişahın yanına koyunca, II. Ahmed çok kızdı ve şöyle dedi :

— Behey adam, ben öteye gün fukarâyı araba kenârına getirip kendim suâl eyledim. Üzerlerine sâlyâne olunan bid'atleri ferâde ferâde söylediler. Mâ'lûm oldu ki zulümde defterdâr bile olup ben zâlimi hâricde tecessüs ederken, meğer zâlim sen imişsin. Emrim tutmıyan şahıs bana vekîl olamaz. Getir sende olan emâneti... Bir alay halk «gördün mü pâdşâhı bir adamı bunca uzak yerden getirip vezîr-i â'zam edip şimdi öldürdü» deyü tâ'n ederler. Yoksa şimdi senin hakkından gelirdim. Var taşrada eğlen. Vezîr-i â'zam geldikde mansıb veyâ tekaa'üd ile murâdına müsâ'ade olunur.

Sadârete, gene pek yüksek karakterli bir adam olan ve selefi gibi Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın maiyyetinde yetişen Bozoklu Bıyıklı Mustafa Paşa getirildi. Ali Paşa'nın Belgrad seferinde sadâret kaymakamlığı da yapmıştı. Kedhudâ (iç işleri bakanı) Osman Ağa, 2. vezir oldu. Mustafa Paşa, sadâreti kabûl etmek istemeyince II. Ahmed çok kızdı ve hem kendisini, hem de Ali Paşa'yı îdâm ettirip Yeniçeri ağası Vezir İsmail Paşa'yı sadrâzam yapacağını söyledi. Bunun üzerine Ali Paşa, iktidar makamını kabûl etti. Asabî, fakat merhametli ve hakşinas olan II. Ahmed, bundan sonra Çalık Ali Paşa'yı tekrar huzûruna çağırdı :

— Paşa, dedi; bu işi kendi kendine sen eyledin. Hangi memleket vâliliğini istersen sana ihsânım olur. Murâdın neyse makbûl-i hümâyûnumdur.

Çalık Ali Paşa, teşekkür etti ve :

Mansıb recâsında değilim, diye cevap verdi. Tekaüt edil-

mesini ve tekaüt maaşı olarak Mihaliç hassını istedi. Halefi Mustafa Paşa, bu hassın gelirinin çok az olduğunu söyleyince :

— Böyle sefer vaktinde ve hazînenin darlığı sebebiyle bu dahi çoktur. Kanâ'at ederim, cevabını verdi.

Bir müddet Bursa'da oturdu. Kandiye muhâfızlığına gönderildi. Orada 1698'de öldü. 60 yaşlarındaydı. Aynı yaşlarda olan halefi Mustafa Paşa, güzel şiirler de yazmıştır. Şu kıt'a ve beyit onundur :

Ey gönül sahn-ı çemendê leb-i deryâ zevkın
Bir sanemlê edegör kâm alasın dünyâdan
Yoksa bir dişleri dür kaameti serv olmayıcak
Ne biter sahn-ı çemenden ne çıkar deryâdan

Tevbe etdim ki etmeyim tevbe
Tevbeye tevbe-î nasûh olsun

1693 yılının 7 haziran ve 5 eylûl günlerinde Istanbul, iki yangın felâketi daha geçirdi. İlk yangında 838 ev ve 98 dükkân, ikincisinde 2.547 ev ve 1.146 dükkân, her ikisinde toplam olarak 5.001 bina yandı.

Mustafa Paşa, serdâr-ı ekrem sıfatını da alarak sefere çıkmıya hazırlanıyordu. 2. Vezir Osman Paşa Edirne'de rikâb-ı hümâyûn kaymakamı, Vezir Boşnak Hüseyin Paşa da Istanbul'da sadâret kaymakamı oldu.

Sadrâzam ve Serdâr-ı Ekrem Bozoklu Bıyıklı Mustafa Paşa'nın Edirne'den Sefere Hareketi (6 Temmuz 1693)

Sadrâzam, 6 temmuzda Edirne'den hareket etti. 17 günde 23 temmuzda Tuna üzerinde Ruscuk'a geldi. Selim Giray Han, burada orduya katıldı. Bir müddet önce Boğdan (Moldavya) voyvodası Konstantin Kantemir ölmüştü. Açık kalan prensliğe hem eski Orta Macar kralı ve Erdel prensi Tökeli İmre, hem de ölen voyvodanın genç oğlu meşhur bestekâr, müzikolog ve tarihçi Demetrius Kantemir tâlipti. Ancak Sadrâzam, bu makama Prens Konstantin Duka'yı getirdi. 27 temmuzda Tutrakan'da Tuna nehri geçildi. Seferin maksadı, Erdel'i (Transilvanya) geri almaktı. Ancak imparatorluk ordusunun Belgrad'a yaklaştığı öğrenilince istikamet değiştirildi. Villages (Vilagosvar) ve Yanova (Jenoe) kalelerini aldıktan sonra, Belgrad'a doğruldu.

Belgrad, 29 temmuzdan beri Croy Dukası'nın kumandasındaki imparatorluk ordusu tarafından muhasaraya alınmıştı. Bel-

grad muhâfızı Câfer Paşa, bir şarapnelle ağırca bir yara almasına rağmen, kaleyi kahramanca savundu. Selim Giray'ın Belgrad'a imdada gelen bir Alman ordusunu yenip büyük ölçüde esîr alması üzerine Croy Dukası, 12 eylûl 1693'te muhâsarayı kaldırdı. Belgrad önünde 10.000 Alman ölmüştü. 4.400 Türk şehîd düşmüştü. Mustafa Paşa, çekilen düşmanı Petervaradin'e kadar tâkıyb ettirerek ağır zâyiat verdirdikten sonra 17 eylûlde Belgrad'a girdi. Selim Giray Han, Erdel'e dalarak 20.000 esîr ve ağır ganimet getirdi. Serdâr-ı Ekrem, bu başarılı seferden 29 kasımda Edirne'ye döndü. Sefer, 4 ay, 24 gün sürmüştü. 6 gün sonra Selim Giray da Edirne'ye geldi. 1 şubat 1694'te, Kırım'a dönmek emrini aldı.

Mustafa Paşa, ıslahat işleriyle de uğraştı ve pek çok düşman kazandı. Orduya katılmıyan bütün tımarlı ve ocaklıların adını defterden sildirdi. Araştırılınca bu adamların zaten çoktan öldükleri, onların adına başkalarının ulûfe almakta devam ettikleri anlaşıldı. Bu ıslahat hazîneye günde 40.000 akça (1.200.000 TL.) kazandırdı (yılda 480 milyon TL.'na yakın). Ancak bu teşebbüsler, Mustafa Paşa'ya iktidarı kaybettirdi.

Dimetokalı Sürmeli Ali Paşa'nın Sadâreti (14 Mart 1694)

14 mart 1694'te Mustafa Paşa azledildi. Sadâreti 11 ay, 18 gündür. Trablusşam beylerbeyisi Vezir Dimetokalı Sürmeli Ali Paşa, sadrâzam oldu. 30 günde Trablusşam'dan gelip mühr-i hümâyûnu aldı. Bu aylarda IV. Mehmed'in kızı ve II. Ahmed'in kızı gibi sevdiği yeğeni Ümmî Sultan, 3 yıl önce nişanlandığı 2. Vezir Osman Paşa ile evlendi. Gene bu aylarda, Türkiye'deki İngiliz tâcirlerinin Türk kıyâfetiyle dolaştıkları öğrenildiği için, kendi kıyâfetleri dışında giyinmeleri yasak edildi. Sürmeli Ali Paşa, iki selefi gibi değerli bir adam değildi. Harîs ve zâlimdi. Dâmâd Osman Paşa'yı kaymakamlıktan uzaklaştırarak Diyâr-ı Bekr beylerbeyiliğine gönderdi. Van beylerbeyisi Vezir Mustafa Paşa, Istanbul'da sadâret kaymakamı, Vezir Abdullah Paşa da Edirne'de rikâb-ı hümâyûn kaymakamı oldu. Sürmeli Ali Paşa, bu gibi işlerle uğraştı. Şeyhulislâm ve kazaskerlere kadar karışıp her makama adamlarını yerleştirmiye başladı.

Siyâsî temaslar da hararetlenmişti. İngiltere büyükelçisi Lord Paget, sulh tavassut edenlerin başında geliyordu. İngiltere, Fransa'ya karşı serbest kalabilmesi için Almanya'nın Türkiye ile sulh yapmasını istiyordu. Aynı kralı temsil eden Holanda büyükelçisi Collier (bu sırada William d'Orange hem İngiltere kralı, hem de Holanda hükümdarı idi) de Edirne'ye gelerek sulh müzâkereleri-

ne katıldı. Onların himâyesinde gelen Alman, Venedik ve Leh murahhaslarının müfrit talepleri, konferansın netice alınmadan dağıtılmasına sebeb oldu.

28 haziran 1694'te Narenta kalesi, Venedikliler'in eline düştü. Türkler, kaleyi geri almak için iki teşebbüs yaptılarsa da, muvaffak olamadılar. Bu kale, Dalmaçya ile Hersek arasında ve Narenta suyunun üzerindeydi. Küçük bir kaleydi; fakat stratejik ehemmiyeti vardı.

Sadrâzam ve Serdâr-ı Ekrem Sürmeli Ali Paşa'nın Varadin Seferi (28 Haziran — 8 Aralık 1694)

Sadrâzam ve Serdâr-ı Ekrem Sürmeli Ali Paşa'nın kumandasında ordu, 28 haziran 1694'te Edirne'de nayrıldı. 1 ay, 18 günde, 16 ağustosta Belgrad'a varıldı. Ertesi gün İnce Donanma da Belgrad'a geldi. 27 ağustosta Selim Giray Han, orduya katıldı; yanında oğullarından 4'ü vardı. Sava üzerinde kurulan köprüden Esklavonya'ya geçildi. 12 eylûlde Varadin (Macarca : Petervaradin, Sırpça : Petervarad) kalesi önüne gelindi ve muhâsaraya başlandı. Bu kale, Drava'nın kuzey kıyısındaydı ve hemen yanında Novi Sad şehri vardı. Belgrad'ın 70 km. kuzeybatısındadır. Bu sırada Macar topraklarından akından dönen Gazi Giray da, muhâsaraya katıldı. Türk ordusu 100.000 kişi kadardı. Petervaradin'de 33.000 kişi vardı; muhâsara sırasında kale 14.000 kişilik bir takviye aldığı için, düşman kuvveti 47.000'e yükseldi. Bu kadar büyük bir garnizonla müdafaa edilen bir kaleyi düşürmek zordu. Devamlı yağmurlar da Türk istihkâmlarını bozuyordu. Türkler'in 99 topu, 16.000 kazması, 33.000 küreği, 20.000 kum torbası vardı. Kaleyi, meşhur Caprara savunuyordu. Türk sağ kanadında, meşhur amiral ve hâlen Anadolu beylerbeyisi Mısırlıoğlu Vezir İbrahim Paşa, orta kanadında Sadrâzam ve yardımcısı Rumeli beylerbeyisi Mahmud Paşa, sol kanadında da Haleb beylerbeyisi Vezir Câfer Paşa ile Sıvas beylerbeyisi Bostancı Mahmud Paşa yer almışlardı. İhtiyatta Karaman beylerbeyisi Fındık Mustafa Paşa, Maraş beylerbeyisi Tokmak Hüseyin Paşa ve Selim Giray bulunuyordu.

2 ekimde muhâsara kaldırıldı. Kale ancak 23 gün kuşatılmış ve düşmemişti. Fakat çekilme çok muntazam oldu. Hiçbir ağırlık terkedilmedi. 6 ekimde Sava köprüsü geçilip Belgrad'a gelindi. 2 ay, 3 gün sonra, 8 aralıkta Sadrâzam, Edirne'ye döndü. Varadin seferi 5 ay, 10 gün sürmüştü.

Belgrad muhâfızlığına Haleb beylerbeyisi Vezir Câfer Paşa bırakıldı. Kış içinde Göle kalesini aldı. Belgrad daha iyi tahkim

edildi. Şehirde 20.000'den fazla Türk askeri vardı. Kırımlılar, kışlamak üzere Basarabya'ya çekildiler.

Sakız'ın Düşmesi (21 Eylûl 1694)

Papalık, Malta ve Floransa filoları ile takviye edilmiş büyük Venedik donanması, 7 eylûl 1694'te ansızın Çeşme'nin karşısında Sakız limanına geldi. Karaya 12.000 asker dökerek ve denizden donanma ateşi açarak kaleyi muhâsaraya başladı. Sakız adasının merkezi olan Sakız kalesinde 1.370 Türk askeri vardı. Sakız seferine bizzat Doç Francesco Morosini kumanda etmek istemiş, fakat ocak 1694'te Mora sularında ölmüştü. Bu büyük savaş adamının cenazesi Venedik'e nakledildi. Son seferinde Mora'nın kuzeydoğu açıklarındaki Hydra adasını Türkler'den alarak memleketine hizmet etmişti. Antonio Zeno, Venedik donanmasının başına geçti.

Sakız önündeki düşman donanması, 115 parça savaş gemisinden ibaretti. Kaleyi Hasan Paşa koruyordu. Yanında bahriye beylerbeyisi (oramiral) Mehmed Paşa ile deryâ beylerinden (tümamiral) Ahmed ve Mustafa Beyler vardı. Venedikliler, Kumluk Tabya'dan Bekirpaşa Bahçesi ve Azablar Kulesi'ne kadar olan sahada lâğımlar kazdılar. Daha ilk gün düşman donanması, şehre ve kaleye 2.700 gülle attı. Evlerden çoğu hasâra uğradı. Bunun üzerine Rumlar ayaklanarak, kalenin teslimi için nümâyiş yaptılar. Hattâ sivil Türkler'den yakalıyabildiklerini Venedikliler'e teslim ettiler; bunların çoğu çocuk ve kadındı. Bir müddet önce Sürmeli Ali Paşa'nın hışmına uğrıyarak ikinci defa meşîhatten azledilen Hoca Sâdeddin-zâde Şeyhulislâm Feyzullah Efendi, Sakız'da sürgündü. Vezir Hasan Paşa, eski şeyhulislâmla durumu müzakere etti. Bu kadar kuvvete karşı konamıyacağı ve boşuna katliâma sebep verileceği üzerinde anlaşıldı. Vire ile teslim kararlaştırıldı.

2 hafta süren bir muhâsaradan sonra 21 eylûl 1694'te Sakız teslim oldu. Türk garnizonu ve Türk ahaliden çoğu gemilerle ve taşıyabildikleri kadar eşya ile Çeşme'ye nakledildiler.

Sakız'ın düşmesi, Istanbul'u altüst etti. Bu kadar yakın bir adanın Venedik eline geçmesinin çeşitli mahzurları konuşuldu. II. Ahmed, çok müteessir oldu. Belgrad'da bulunan Sürmeli Ali Paşa'ya : «Mâdâm ki Sakız düşmân elindedir, bütün Üngürûs (Macaristan) memleketini feth etsen, makbûlüm değildir» şeklinde hatt-ı hümâyûn yazdı. Sadrâzam, Edirne'ye gelince de padişahtan şu ateşli hatt-ı hümâyûnu aldı : «Sakız ahvâli, derûnum yakdı. Teshîri murâdımdır. Îcâb edenler ile görüşüp ne yapmak lâzımsa bildiresin. Bu kış Sakız elde edilmezse, şöyle bilin kim, bütün reîs-

leri (kaptanları) katlederim!» (Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* III-I, 590-1). Ancak zavallı padişah, Sakız'ın istirdâdını göremeden bu teessür içinde hayata gözlerini yummuştur.

Sakız'ın teslimini Vezir Hasan Paşa'ya tavsiye eden eski şeyhulislâm Feyzullah Efendi, sürgün yeri Mısır Sudanı'nda Nil üzerinde İbrîm adası olarak değiştirilip cezalandırıldı (bir müddet sonra afvedilerek Istanbul'a gelmiştir). Bir şeyhulislâmın Afrika'nın ortasına sürülmesine itiraz eden iki kazasker, müstakbel şeyhulislâm Paşmakçı-zâde Ali ve Yahyâ Efendiler, azledilerek Gemlik ve Haleb'e sürüldüler. Reîsülküttâb Ebû-Bekir Efendi azledilerek sancak beyi olarak Elbasan'a gönderildi. Meşhur Râmî Efendi (müstakbel sadrâzam), reîsülküttâb (dış işleri bakanı) oldu. Vezir Hasan Paşa tevkif edildi. Sakız'ın düşmesinden asıl sorumlu olan Kapdân-ı Deryâ Vezir Dâmâd Palabıyık Helvacı Yusuf Paşa, azledildi; serveti hazîneye alındıktan sonra Midilli kalesinde hapsedildi. Çanakkale Boğazı tehlikede görüldüğü için, muhâfızlığına, Köprülü Mehmed Paşa'nın yeğeni müstakbel sadrâzam Amca-zâde Hüseyin Paşa getirildi. Az sonra da kapdân-ı deryâ oldu. Mısırlıoğlu İbrahim Paşa'ya, donanma üzerine serdârlık verilerek, kış içinde Sakız'ı geri almıya memur edildi (13 aralık). Sakız'a çıkacak asker, önce İzmir, sonra Çeşme'de toplanmıya başladı. Bütün deryâ beyleri bu limanlara geldiler. Kapdân-ı Deryâ'yı kandırarak Sakız'a imdada gitmekten alıkoyan bahriye beylerbeyisi (oramiral) Dervîş Ağa-zâde Mehmed Paşa ile aynı rütbedeki Hacı Sâdık Ahmed Paşa tevkif ve Çanakkale'de hapsedildiler. II. Ahmed, hareket etmek üzere vedaa gelen Serdâr Vezir Mısırlıoğlu'nu kabûl ederek şu sözlerle taltif ve tehdid etti : «Sadrâzam senin hüsn-i hâlini arzedip vükelâm dahi mâ'kuul görüp hıdmet me'mûl etdiğinden seni Sakız fethine serasker nasb-u tâ'yîn eyledim. Eğer taksîrât edersen, başın keserim!» (Silâhdâr, II, 787 - 97).

Bu sırada Arabistan'da karışıklıklar çıktığı için, Şam beylerbeyisi Vezir İsmail Paşa, Mekke'ye kadar geldi. Bu şehirde Bıyıklı Mehmed Paşa'yı muhâfız olarak bırakıp Şam'a döndü.

II. Sultan Ahmed Han'ın Ölümü (6 Şubat 1695)

II. Sultan Ahmed Han, 6 şubat 1695'te Edirne Saray-ı Hümâyûnu'nda öldü. Cenazesi Istanbul'a nakledildi. Atası Kaanûnî Sultan Süleymân'ın türbesine, ağabeyi III. Süleymân'ın yanına gömüldü. 51 yaşını 11 ay ve 9 gün geçiyordu. Selefleri olan 2 ağabeyinden, IV. Mehmed'le II. Sülevman'dan biraz fazla yaşamıştı. Se-

lefi olan ağabeyi III. Süleymân'ınkine günü gününe eşit olmak üzere 3 yıl, 7 ay, 14 gün saltanat sürmesi, garip tesâdüflerdendir.

Musikişinas, hattat ve şiire düşkün olan II. Ahmed'in kültürü, ağabeylerinden biraz daha yüksekti. Farsça ve Arapça'sı fena değildi. Türk ve Fars şairlerini muntazaman okurdu. Gayet güzel *Kur'ân*'lar yazmıştır. Uzunçarşılı, II. Ahmed hakkında şu hükümleri veriyor (III - II, 591) : «Yaptığı hatâyı sırası geldikçe tashih ederdi. Değerli adamları tanır ve işbaşına getirir ise de, herhangi bir te'sirle azlederdi. İşlerin iyi gitmesine dikkat ederdi. Devlet işlerini, Dîvân-ı Hümâyûn müzakerelerini dinler ve hasta olduğu zamanlarda bile bunu tâkıyb ederdi. Haftada 4 gün Dîvân yapılması (hükûmetin toplanması) kanununu yeniden ihyâ etmişti». II. Ahmed'in şehzâdeliğinde tuttuğu günlük hâtıra defteri elimizdedir.

II. Ahmed devrinde kendi sahalarında üstün kaabiliyet gösteren büyük şahsiyetler arasında amiral olarak Mezomorta Hüseyin Paşa, hükümdar, devlet adamı ve asker olarak Selim Giray Han, bestekâr ve musiki bilgini olarak Şeyh Osman Dede, bestekâr olarak Itrî ve Çömlekçi-zâde Receb Çelebî, tarihçi ve bilgin olarak Müneccimbaşı Ahmed Dede, şâir olarak Nâbî, hattat olarak Hâfız Osman Efendi, ilk akla gelenlerdir. Bu yıllarda Türkiye dışı Türk âleminin en büyük siması da, Hindistan imparatoru Timuroğlu Âlemgîr Şâh'tır.

II. Ahmed devri şeyhulislâmları şunlardır (Dânişmend, III, 539-40) : II. Süleyman devrinden kalan Feyzullah Feyzî Efendi (25 haziran 1690 - 9 mart 1692 = 1 yıl, 8 ay, 14 gün), 2. defa olarak Çatalcalı Ali Efendi (9 mart 1692 - 19 nisan 1692 = 1 ay, 11 gün), 2. defa olarak Feyzullah Feyzî Efendi (19 nisan 1692 - 22 haziran 1694 = 2 yıl, 2 ay, 3 gün), II. Mustafa devrine de kalan Sadreddin-zâde Sâdık Mehmed Efendi (22 haziran 1694 - 20 mart 1695 = 8 ay, 28 gün). Çatalcalı Ali Efendi'nin 2 meşîhatinin toplamı 12 yıl, 8 ay, 14 gün, Feyzullah Efendi'ninki 3 yıl, 10 ay, 17 gündür. Çatalcalı, son meşîhatinden ölerek ayrılmıştır. 60 yaşındaydı. Edirne'de gömülmüştür. Hoca Sâdeddin'in torununun oğlu olan Feyzullah Efendi ise Çatalcalı'dan bir yaş büyüktü. 1698'de ve 68 yaşında ölmüş, Eyüp'teki aile kabristanına gömülmüştür.

Devrin kapdân-ı deryâları, Mısırlıoğlu İbrahim Paşa (2. defa), Helvacı Palabıyık Dâmâd Yusuf Paşa ve Köprülü yeğeni Amca-zâde Hüseyin Paşa'dır (müstakbel sadrâzam). Mısırlıoğlu'nun 2 kapdanlığının toplamı 5 yıldan 6 gün eksiktir. Yusuf Paşa'nınki 2 yıl, 10 ay, 28 gün, Amca-zâde'ninki 4 ay, 29 gün sürmüştür.

Devrin defterdârları (maliye bakanları), İsmail Paşa, Kılıç - Ali Paşa, Cânib Ahmed Efendi, Kalın Ali Paşa (sadece 8 gün), 2. defa İsmail Paşa ve Köse Halil Paşa'dır. Bu kadar değişiklik, para işlerinin ne derece istikrarsız olduğunu göstermektedir.

Devrin reîsülküttâbları (dış işleri bakanları) Kara Bekir Efendi, müstakbel sadrâzam Râmî Paşa, Küçük Çelebî Mehmed Efendi'dir.

IV

II. MUSTAFA'NIN İLK YILLARI : 1., 2. ve 3. SEFER-İ HÜMÂYÛNLAR - ZENTA BOZGUNU (1695 - 1699)

II. Sultan Mustafa Han'ın Tahta Oturması (6 Şubat 1695)

Amcasının ölümünü işiten Velîahd-Şehzâde Mustafa, kimseye sormadan ve kimse kendisini dâvet etmeden, Edirne Saray-ı Hümâyûnu'nun Velîahd Dairesi'nden çıktı. Taht odasına gelip tahta oturdu ve ileri gelenleri çağırtarak padişah sıfatıyle bîat aldı ve görüşmiye başladı. Aynı baba ve anadan olan kardeşi Ahmed (III. Ahmed) velîahd - şehzâde oldu. II. Ahmed'in bebek oğlu Şehzâde İbrahim, 2. velîahdliğe yükseldi. Osmanoğulları'ndan başka hiçbir şehzade yoktu. Bu anda II. Mustafa 30 yaşını 8 ay ve 2 gün geçmişti. Kardeşi Velîahd-Şehzâde Ahmed, 21 yaşını 1 ay ve 7 gün geçiyordu. Her ikisinin annesi olan ve vâlide-sultanlığa yükselen Emetullah Rabîa Gülnûş Sultan, 47 yaşlarındaydı. Babası 22 yaşındayken IV. Mehmed'in büyük oğlu olarak doğan II. Mustafa ile, taht gençleşiyordu. II. Mustafa, yerine geçtiği amcası II. Ahmed'den 20 yıl, 3 ay, 7 gün gençti.

II. Mustafa hem babasından ve iki amcasından daha iyi tahsil görmüş, eski padişahlar gibi devrinin en iyi hocalarından yetişmiş, hem de IV. Murad'dan beri (1640) gelen hükümdarların en faal ve kaabiliyetlisiydi. Şâir, musikişinas ve hattattı. Hat hocaları meşhur Hâfız Osman Efendi ile Hoca-zâde Mehmed Efendidir. Baş hocaları, büyük bilgin Hâce-i Sultânî Vânî Mehmed Efendi ve onun dâmâdı olan Şeyhulislâm ve Hâce-i Sultânî Erzurumlu Feyzullah Efendi'dir. Osmanlı hükümdarlarının 24.'sü olan II. Mustafa, iki amcasının 7 yıl, 2 ay, 28 gün süren saltanatları boyunca imparatorluğun uğradığı felâketleri ve değersiz devlet adamlarının birbirini takiben iktidara gelmelerini dikkatle müşahede etmişti. Amcalarının zamanında, babasıyla, babası IV. Mehmed öldükten sonra kardeşi Şehzâde Ahmed'le, Istanbul ve Edirne saraylarında nisbeten serbest bir hayat yaşamıştı. Babasının devrindeyse, babasının sefer-i hümâyûnlarına katıldığı için görgü ve tecrütbesini arttırmıştı. Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed ve Merzifonlu Ka-

ra Mustafa Paşalar'ın parlak ve şanlı devirlerini çok iyi hatırlıyordu. Devlet idaresini babası ve amcaları gibi vezirlere emanet etmemiye kararlıydı. Gayretli ve kahramandı. Devletin derdine çare bulmak için elinden geleni yapmıya hazırdı.

II. Mustafa, tahta geçtiğinin 3. günü olan 9 şubatta, Edirne'de meşhur hatt-ı hümâyûnunu yayınladı ki, bu vesika bir çeşit siyâsî program mahiyetinde olduğu için, çok ilgi çekicidir. Şimdiye kadar hiçbir padişah böyle bir hat yayınlıyarak program ve fikirlerini açıklamış değildi. Bu hatt-ı hümâyûnda genç hükümdar, devletin zaaflarını ve seleflerinin hatalarını açıkça gösteriyor, babasını bile tenkid ediyor, «zevk-u safâ ve râhatı kendimize harâm eylemişizdir» diyor, örnek hükümdar olarak 7. kuşaktan atası olan Kaanûnî'yi gösteriyor, onun gibi «gazâ vü cihâda nîyet» etdiğinden bahsediyordu. Venedik donanmasının bir Türk gölü sayılan Ege Denizi'nde dolaştığı, Anadolu'nun yapışmış bir parçası gibi olan Sakız adasının düşman elinde bulunduğu bu vahîm günlerde, başta Sadrâzam Sürmeli Ali Paşa olduğu halde, değersiz vezirler, günlerini doldurmaya çalışıyorlardı. Hele bâzıları ve Ocak mensubları, istedikleri gibi hareket edemiyecekleri endişesiyle, II. Mustafa'nın hatt-ı hümâyûnu karşısında endişelerini gizlememişlerdi. Genç hükümdar, gönderdiği diğer bir hatt-ı hümâyûn ile, sadrâzama şöyle diyordu : «Bizzat sefere gitmem mi, yoksa Edirne'de kalmam mı Devlet için muvafıktır? Allah rızası için mes'eleye şahsî dâvalar karıştırmayıp doğrusunu bildir!». Bu mühim vesika, hükümdarın vezirlerine ne derecede itimat beslediğini göstermek bakımından mühimdir. Sadrâzam, padişahın Edirne'de kalmasının iyi olacağını, sefer-i hümâyûnun büyük masrafları îcâb etdireceğini, hele bozgun olursa, ismi padişah yenilmiş çıkacağını arzetti. II. Mustafa bunun üzerine irâdesini şu hatt-ı hümâyûn ile te'yîd etdi : «Bana ağırlık ve hazîne lâzım değil. Mahallinde kuru ekmek yerim. Vücûdümü dîn uğruna bezlederim. Her ne denlü meşak arz olunsa, sabr-u tahammül eylerim. Hıdmet-i ibâdu'llaah (halka hizmet) tamâma ermeyince seferden dönmem. Elbette kendim giderim!». İşte aşağıda anlatılacak olan ilk sefer-i hümâyûn, bu güçlü mücadeleden sonra açılabilmiştir.

II. Mustafa, Sakız buhranı içinde Sürmeli'yi azletmekten çekindi. Sadrâzamın Kapıkulları'nı ayaklandıracak tıynette olduğunu biliyordu. Amcasının zamanındaki bütün davranışlarını iyice tâkıyb etmişti. Ancak ilk fırsatta, pek îtimad ettiği genç vezir Elmas Mehmed Paşa'yı iktidara getirmeye kararlıydı. Annesi Vâlide-Sultân'ı Istanbul'da Beyazıt'taki Eski Saray'dan Edirne Saray-ı Hümâyûnu'na getirmiye de Elmas Mehmed Paşa'yı memur etti.

Mehmed Paşa'ya Edirne'de rikâb-ı hümâyûn kaymakamlığını verdi.

Vezir Mezomorta Hüseyin Paşa'nın Sakız Boğazı ve Koyun Adaları Deniz Zaferleri (9 ve 18 Şubat 1695)

Bu sıralarda II. Ahmed'in büyük bir gayretle düzenlediği Sakız seferi cereyan etmektedir. Eski kapdân-ı deryâ ve Trablusgarb beylerbeyisi Vezir Mısırlıoğlu İbrahim Paşa, serdârdı. Donanmanın başında Kapdân-ı Deryâ Vezîr Amcaoğlu Hüseyin Paşa varsa da, bu zat denizci olmadığı için, donanmanın idaresi eski Cezâyir beylerbeyisi ve kapdân-ı deryâ büyük denizci Mezomorta Hüseyin Paşa'daydı. Hüseyin Paşa, gençliğinde Venedikliler'le yaptığı bir deniz muhârebesinde öldü sanılarak düşman tarafından terkedilmişti. Sonra iyileşip Cezâyir'e döndüğü için, Venedikliler kendisine «Mezzomorto = Yarı ölü» lâkabını takmışlar, sonradan bütün Akdeniz'de bu sıfatla anılmıya başlamıştı. Osmanlı tarihlerinde de böyle geçer. Uzun müddet Cezâyir beylerbeyisi, sonra bir aydan az fazla kapdân-ı deryâ, Tuna kapdanı, Karadeniz kapdanı, nihayet kapdân-ı deryâ yardımcılığı demek olan kalyonlar kapdanı olmuştu. Şu anda, bu sıfatı taşıyordu. Rütbesi, deryâ beylerbeyisi (oramiral) idi.

Mezomorta, 48 parçalık Donanmay-ı Hümâyûn ile, 9 şubat 1695 sabahı 65 parçalık Venedik donanması ile karşılaştı. Düşman donanmasında Papalık, Malta ve Toskana filoları da vardı. Karşılaşılan yer, Anadolu'nun Karaburun yarımadası ile Sakız adasının kuzeydoğu ucundaki Koyun Adaları'nın az kuzeyiydi. Onun için bu muhârebeye, «Birinci Koyun Adaları», «Sakız Boğazı», «Sakız» muhârebesi denmektedir. Donanmay-ı Hümâyûn, İzmir limanından hareket ederek buraya gelmişti. Derhal saf taarruzuna geçen Mezomorta, düşmanın 17 gemilik üstünlüğünü nazar-ı îtibara almadı. Daha ilk ateşte Fettah Bey'in Riyâle kalyonundan atılan mermiler, 70 top ve 600 tayfa taşıyan Venedik'in La Stella kalyonunu tutuşturdu. Onun yardımına koşan aynı büyüklükteki Leone del Coronato kalyonu da aynı âkıbete uğradı. Her iki gemi de yanarak battı. Ancak 30-40 Venedikli tayfa, denizden toplanarak Türk gemilerine alındı; gerisi yandı veya boğuldu. İlk anda 2 gemisini ve 1.200 denizcisini kaybeden başkumandan Amiral Benedetto Pisani, Vittorio amiral gemisiyle durumu düzeltmek için ileri atıldı. Ancak bir Türk güllesi Venedik büyükamiralini öldürdü. Yerine geçen yardımcısı Amiral Contarini, yanmakta olan Vittorio'yu kurtarmıya çalışırken, Serdâr Mısırlıoğlu İbrahim Paşa'-

nın bulunduğu çektiri, koğuş topuna bir isabet aldı. 40 levend şehîd oldu. Fakat çektirideki yangın söndürüldü. Bu sırada Mezomorta, Mehmed Paşa'yı ileri sürdü. Paşa, bir Venedik kalyonunu, içindekilerle berâber esîr aldı. Düşman tayfalarını gemisine aktardıktan sonra, gemiyi top ateşiyle batırdı. Abdurrahman Paşa da Providatore kalyonunu aynı şekilde zabtetti. Zabtettiği gemiyi Köse Hasan Paşa'ya bırakıp düşman saflarına girdi. Fakat iki yanından isâbet alan kalyonu batmıya başladı. İlk Türk gemisi batmıştı. Ancak içindekiler ve Abdurrahman Paşa, Hacı Abdullah Reis'in kalyonuna çıktılar. Amiral Grandenigo da Ali Bey'in kalyonunu batırdı. Fakat 6 gemisi batan ve birçok gemisi hasâra uğrıyan Venedik donanması, ancak iki gemisi batan Türkler'le başa çıkamıyacağını anlamıştı. Tam bir imhadan kurtulmak istiyen Amiral Contarini, ric'at emri verdi. Düşman donanması Sakız'a doğru çekilirken, Mezomorta Hüseyin Paşa top ateşiyle tâkıyb etti. Büyükamirallerini kaybeden Venedikliler'in mâneviyâtı, fena halde sarsılmış, Türkler, büyük ölçüde bir deniz meydan muhârebesi kazanmışlardı.

9 gün sonra Mezomorta, Venedik donanmasını, bu defa Koyun Adaları'nın az güneyinde yakaladı (18 şubat sabahı). Bu arada II. Mustafa'nın tahta geçtiği haber alınmış ve Donanmay-ı Hümâyûn'da toplar atılmıştı. Mezomorta, derhal taarruza geçti. Bu defaki Venedik hezimeti kesin oldu. Gene ilk dakikalar, bir Venedik kalyonunun batması ve düşmanın mânevî gücünün sarsılmasıyla başladı. Büyükamiral Contarini, kendi baştardasından 1.800 gülle atmakla berâber, bir tekini bile isâbet ettiremedi. Amiral Bolani'nin kalyonundan atılan 1.200 gülle ve diğerleri de, Türkler'e bir zarar verdiremediler. Deryâ sancak beyi (tümamiral) Memi Paşazâde Abdullah Bey ve Abdurrahman Paşa'nın açtığı top ateşi, düşmanı yıldırdı. Bu muhârebede de 9 gemi kaybeden ve Türkler'in bir gemisini bile batıramıyan Contarini, karanlığın basmasından faydalanarak ric'at emri verdi. Kendini Sakız limanında emniyette görmiyen Venedik - Papalık - Malta - Toskana donanması, güneybatıya dümen kırdı. Kikladlar'da Tinos adasına geldi; oradan Mora'ya gitti. Düşman donanmasının Ege Denizi'nden çıkması, Sakız'ın âkıbetini belli etmişti. Mezomorta Hüseyin Paşa'yı, Türkler'in yetiştirdiği dünya çapında sonuncu büyük amiral derecesine çıkartan bu iki deniz zaferi, II. Mustafa'nın tahta geçmesinin 3. ve 12. günlerine isabet ediyordu. Edirne ve Istanbul'da büyük şenlikler yapıldı (Safvet Bey, *Koyun Adaları Deniz Harbi, TOEM,* III, 150-77; Kurdoğlu, *Mezomorta Hüseyin Paşa,* 59-62; Hammer, XII, 377-8; Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusret-Nâme,* İ. Par-

maksızoğlu nş., I, 10-16; Râşid, II, 305-10; Rycault, *History of the Turks*, 518-26).

Sakız'ın İstirdâdı (22 Şubat 1695)

22 şubat 1695'te Donanmay-ı Hümâyûn, Sakız limanına girdi. Venedikliler'in çoğu kaçmışlardı. Türkler adayı derhal işgal ettiler. Bu sûretle Sakız'daki geçici Venedik hâkimiyeti ancak 5 ay, 1 gün sürdü. Limanda yatan 8 parça Venedik savaş gemisi, kalede düşmanın götüremediği 112 top, 5.000 tüfek ve 780 asker, Türkler'in eline geçti. Diğer ganimetler arasında Silâhdâr, 35.000 gülle, 1.200 kantar barut, 2.500 kantar kurşun, 800 kantar fitil, 6.000 kile buğday, 5.000 kile darı sayıyor (*Nusret-Nâme,* 16). Mısırlıoğlu İbrahim Paşa, bundan sonra adanın kuytu köşelerine kaçıp saklanan 1.200 Venedik askerini daha yakalayıp esîr olarak Istanbul'a yolladı. Midilli muhâfızı Vezir Şâhin Paşa'yı Sakız'da bırakıp adayı terketti. II. Mustafa, Amca-zâde Hüseyin Paşa'yı kapdân-ı deryâlıktan alarak Sakız muhâfızı yaptı. İki büyük deniz zaferi kazanarak Sakız'ın istirdâdını sağlıyan Mezomorta Hüseyin Paşa'ya, 2. defa ve bu kere vezâretle kapdân-ı deryâlık verildi.

Sakız'a yardım etmeyip düşman eline düşmesine sebeb olduğu için azledilen eski kapdân-ı deryâ Vezir Dâmâd Yusuf Paşa, Çanakkale muhâfızlığına getirildi. Sakız'ı fazla savunmadan düşmana teslîm eden Vezir Hasan Paşa, Azak muhâfızlığından çağrılarak rikâb-ı hümâyûn kaymakamı yapıldı. Elmas Mehmed Paşa'nın kardeşi çavuşbaşı (padişah ser-yâveri) Mustafa Ağa, sadâret kedhudâsı (iç işleri bakanı) oldu. Eski sadâret kaymakamı Vezir Ahmed Paşa, sürgün olarak bulunduğu Midilli'de îdâm edildi. Diyâr-ı Bekr beylerbeyisi Vezir Ahmed Paşa da aynı âkıbete uğrıyacaktı. Karşısında Istanbul'dan gönderilmiş cellâdı görünce, Müslümanlar arasında görülmemiş bir intihar şekline baş vurdu : piştovunu ateşliyerek kendini öldürdü. II. Ahmed'in tahta geçince azledip Kahire'ye sürdüğü Dârussaâde ağası Kaba Nezir Ağa, tekrar bu mevkıe getirildi. Bu defa bu en yüksek Saray hizmetini, II. Mustafa'nın saltanatının sonuna kadar muhâfaza etti. Selefi Yapraksı-zâde Ali Ağa, Mısır'a gönderildi. Bu sûretle II. Mustafa, az aşağıda görüleceği gibi Sürmeli Ali Paşa'yı azletmekle kalmıyor, kadroyu değiştiriyor, yeniliyor ve kilit noktalarına itimad ettiği adamları getiriyordu.

Ege Denizi'nde Venedikliler'le savaşılan II. Mustafa'nın ilk günlerinde, 1695 başlarında, Kırımlılar da yeniden Lehistan'ı çiğniyorlardı. Kral Sobiesky, iyi Türkçe bilen Brianowsky'yi sulh mü-

zakeresi için Bağçesarayı'na göndermişse de, bundan bir netice çıkmamıştı. Bunun üzerine Selim Giray Han, sonradan kalgay olan 3. oğlu Şehbâz Giray'ı, 70.000 atlı ile Lehistan'a gönderdi. Şehbâz Giray, Lwow (Lemberg) banliyölerine kadar Galiçya'yı çiğnedi. 10.000 meskûn yer tahrib edildi ve 30.000 esîr, Kırım'a getirildi.

Venedikliler, Mora cephesinde de sarsıntı geçiriyorlardı. Attika'da kanlı savaşlar oluyordu. General Steinau, Korint (Türkçe : Gördes) Berzahı'nı zor tutuyordu. Bosna cephesinde de Venedik'in durumu kritikti. Bu cepheden alınan 151 Venedik askeri ve birçok düşman sancağı, 30 haziranda Istanbul'a getirilip teşhir edildi.

Mezomorta Hüseyin Paşa'nın Yera Deniz Zaferi (19 Eylûl 1695)

Yazın sonlarına doğru Venedik, Ege Denizi'nde yeniden faaliyete geçmek istedi. 77 parçalık Venedik donanması, Sisam adası açıklarına geldi. Düşmanı karşılamak için 14 eylûlde hareket eden Mezomorta Hüseyin Paşa, 17 eylûlde Venedik donanmasını buldu. Türk toplarının ateşi karşısında sarsılan Venedik donanması, karanlığın basmasından faydalanarak kaçtı. İki taraf da gemi kaybetmemekle beraber, pek çok Venedik teknesi isabet almıştı. Düşman, Midilli açıklarına çekildi. 19 eylûlde Kapdân-ı Deryâ, Venedik donanmasını bu sularda da yakaladı. İkinci amiral gemisi olan San Marco'nun ve hemen ardından diğer bir Venedik kalyonunun batması üzerine düşman donanmasında panik başladı. Venedik donanması kaçmaya kalktı. Ancak kaçarken bir gemisi daha battı ve 10 gemisi daha kullanılmıyacak derecede ağır hasâra uğradı. Türkler'in hiçbir ciddî zararı yoktu. «Yera muhârebesi» denen bu vuruşmada 300 Türk şehîd ve yaralısı olduğu halde 5.000 düşman öldü. Bu büyük zaferden sonra Venedik, Ege Denizi'nde herhangi bir başarıdan ümidini kesti. Kapdân-ı Deryâ, Eyüplü Hasan Ağa'yı 5 parça gemiyle İskenderiye'ye yolladı. Oradaki Türk deniz üssünden 2.000 levendin Istanbul'a gelmesi için emir verdi. 37,90 metre boyunda 4 yeni kalyonun inşaası için Tersâne Emîni'ne emir gönderdi.

Elmas Mehmed Paşa'nın Sadâreti (2 Mayıs 1695)

II. Sultan Mustafa, Sakız zaferini haber aldıktan birkaç gün sonra, 2 mayıs 1695'te Sürmeli Ali Paşa'yı azletti ve Elmas Mehmed Paşa'yı sadârete getirdi. Sürmeli'nin kötü sadâreti 1 yıl, 1 ay,

19 gün sürmüştü. Halefi Elmas Mehmed Paşa, Türkiye tarihinin en genç sadrâzamlarından biridir. Kastamonu'nun Cide kasabasına bağlı Hoşalay nahiyesinde doğmuştu. Babası Sâdık Reîs adında bir deniz subayıdır. Sadrâzam olduğu zaman 32 veya 33 yaşındaydı. Yaş ve enerji bakımından II. Mustafa ile çok iyi uyuşuyordu. Ancak sadârete yükselmesi, büyük kıskançlıklar doğurmuştu.

Birkaç hafta sonra, 25 mayısta da II. Mustafa, pek sevgili hocası Erzurumlu Feyzullah Efendi'yi, saltanatının sonuna kadar muhâfaza edeceği meşîhat makamına getirdi. Feyzullah Efendi, 7 yıl önce birkaç hafta şeyhulislâm olmuş, azledilince Erzurum'a gitmişti. 64 yaşındaydı.

II. Sultan Mustafa Han'ın 1. Sefer-i Hümâyûnu için Edirne'den Hareketi (30 Haziran 1695)

II. Sultan Mustafa, Elmas Mehmed Paşa ile berâber, 30 haziran 1695'te Almanya cephesi için Edirne'den hareket etti. İstisnâî olarak Şeyhulislâm ve Hâce-i Sultânî Erzurumlu Hacı Feyzullah Feyzî Efendi de sefere katılıyordu. Venedik ve Lehistan üzerine kazanılan zaferler, umumî bir iyimserlik havası yaratmıştı. 24 martta, Selim Giray'ın gönderdiği Leh ganimetleri Edirne'ye gelmiş ve halka gösterilmişti. Selim Giray, kalesi hâriç olmak üzere İlbav (Lwow) şehrinin alındığını, 12.000 kişilik Leh ordusunun imha edilip sancak ve toplarının ele geçirildiğini bildiriyordu (*Nusret-Nâme,* 23).

17 nisanda da Türk hükümdarlarından Harzem hanı Muhammed Han'ın müftüsü, elçi olarak gelmiş ve huzûra kabûl edilmişti (*Nusret-Nâme,* 25-6; Râşid, II, 322). Eski Hanya muhâfızı Vezir Çerkes Osman Paşa, Istanbul'da sadâret kaymakamı bırakıldı. Kaymakam Vezir Esîr Mustafa Paşa, Erzurum beylerbeyiliğine gönderildi. Erzurum beylerbeyisi Gürcü Mehmed Paşa, Van'a, Van beylerbeyisi Bey-zâde Ali Paşa ise Bağdad'a tâyin edildi. Rumeli beylerbeyisi Mahmud Paşa'nın babası ihtiyar Hasan Paşa, İşkodra sancak beyi oldu (*Nusret-Nâme,* 33). II. Mustafa, orduda disiplin sağlanması için de çalışmıştı. Edirne yakınlarında Cisr-i Mustafapaşa'da ayaklanan Yeniçeri birliklerinin içine kıyafet değiştirerek girmiş, ısyânın sebebini kendi müşâhedesiyle öğrenmişti.

Orduy-ı Hümâyûn'un başında Anadolu beylerbeyisi Vezir Mısırlıoğlu İbrahim Paşa, onun ardından Haleb beylerbeyisi Vezir Dursun Mehmed Paşa yürüyordu. Selim Giray, orduya katılmak için Kırım'dan hareket etmişti. 650 Anadolu tımarlı sipahisi Attika'ya, 1.000 Mısırlı Türk askeri (Memlûk) de Rodos'a gönderildi.

II. Mustafa Filibe'ye gelince kendisine 4 ayaklı ve 4 elli bir çocuk gösterdiler. Bir Bulgar çocuğuydu. Padişah, çocuğun babasını cizye vergisinden afvettiği gibi, çocuğa da kaydı hayat şartıyla günde 8 akça (240 TL.) maaş bağladı.

11 temmuzda Ordu, Sofya'ya geldi. Burası, bugünki Bulgaristan, Yunanistan, Arnavutluk ve Yugoslavya'nın en büyük kısmını içine alan muhteşem Rumeli eyâletinin merkeziydi. Şehirde 25 temmuza kadar 2 hafta kalındı. Sıvas beylerbeyisi Vezir Kandilci Hüseyin Paşa, artçı tâyin edildi. II. Mustafa, sık sık nefer kıyafetine girip uzak birliklerin arasında dolaşıyor, yolunda gitmiyen işleri bizzat görüyordu. Böyle bir teftiş sırasında bir bağa girip bedava vişne yiyen bir cebeci askerini oracıkta îdâm ettirdi. 4 gün sonra (29 temmuz), Niş'e varıldı. Burada düşman ordusunun başına geçmek üzere Saksonya Elektörü'nün beklendiği, o gelinceye kadar Caprara'nın imparatorluk ordusunun başında bulunduğu haberi alındı. 2 ağustosta Belgrad'a varıldı. Tökeli İmre, burada orduya katıldı. Sayım yapıldı. Hizmet efradıyla berâber orduda 153.000 küsûr şahsın bulunduğu anlaşıldı. Kırım'dan gelecek ordu, bu yekûna dahil değildi. Padişahı Belgrad şehri, 400 pâre top atışıyla karşıladı. Harb dîvânı toplandı. Fikirler, kuzeybatıda Petervaradin'in alınması ve kuzeydoğuda Tameşvar çevresindeki Lippa üzerine gidilmesine karar verildi. Belgrad muhâfızı Vezir Câfer Paşa'nın isteği üzerine, Haleb beylerbeyisi Vezir Dursun Mehmed Paşa, 3.500 askerle burada bırakıldı. 180 parça irili ufaklı gemiden müteşekkil Tuna İnce Donanması da, Belgrad'daydı. Koç Mehmed Paşa, Tuna kapdanlığına getirildi. Kral Tökeli İmre, askerini bırakmak şartıyla Istanbul'a sevkedildi. Belgrad, düşürülmesi imkânsız bir hâle getirildikten sonra, Tuna geçilip Pançova'ya gelindi. Temeşvar'ın 55 km. kuzeydoğusundaki Lippa (Türkçe : Lipva) kalesine teveccüh edildi. Almanlar, burasını son derece tahkim etmişler ve Temeşvar'ı almak için bir hareket noktası yapmışlardı. Sachsen-Gotha dukası genç II. Friedrich (saltanatı : 1691-1732), Temeşvar'ı muhâsara ediyordu. Kaleyi Câfer Paşa savunuyordu. Câfer Paşa'ya, parlak savunmasından dolayı bir tebrik mektubu yollıyan Duka, cephane ve mühimmatın tükenmek üzere olduğunu, bir katliâma sebebiyet verilmemek için kalenin teslim edilmesini, Türkler'in silâhları ve eşyalarıyla şerefle çekilip gitmelerini istemişti. Ancak bu sırada II. Mustafa'nın Temeşvar'a teveccüh ettiği öğrenildiği için, Câfer Paşa'nın teslim olması bahis mevzuu edilemezdi. (Uzunçarşılı, III-I, 583).

Alipınarı (Karlsburg) ve Çatalgeçidi'nden geçen Türk ordusu, Temeşvar'a geldi. Padişahın maiyyetinde bu sefere de katılan

Fındıklılı Mehmed Ağa, Temeşvar'a ilk gelen padişahın II. Mustafa olduğunu kaydetmektedir *(Nusret-Nâme,* 72).

Temeşvar'da durulmıyarak Lippa üzerine gidildi. Kaleyi General Toledo'nun kumandasında 1.200 asker koruyordu. Sachsen-Gotha dukası Friedrich'in kumandasındaki imparatorluk ordusu, daha kuzeyde Varat'ta (Romence : Oradea Mare) idi; bu orduda Mareşal Kont von Caprara ve Mareşal von Haeusler gibi en namlı Alman kumandanları da vardı. II. Mustafa, 7 eylûlde Lippa'ya geldi ve 9 eylûlde kale teslim oldu. Almanlar, 1,5 saat süren bir Türk taarruzuna ancak dayanabilmişlerdi. Kalede 43 top, 3.000 kantar barut, 64.700 gülle, 50.000 kile buğday, 16.000 kile çavdar ele geçirildi. Aynı gün II. Mustafa, ilk fethettiği bu kale münasebetiyle, başta hocası Şeyhulislâm Feyzullah Efendi olduğu halde, ileri gelenlerin tebriklerini kabûl etti *(Nusret-Nâme,* 77). Kale kumandanı General Toledo ile muavini Mareşal Marquis de Mirmillis, esir edildi; bunların ilki İspanyol, ikincisi Fransız asıllıydı. 100 Türk'ün şehîd ve 400'ünün yaralı olduğu anlaşıldı. 4 yıl içinde Almanlar'ın pek tahkim ettikleri ve Temeşvar'ı almak için basamak saydıkları Lippa'nın fethi, Almanlar'ı uzun müddet için Temeşvar'dan uzak tutmuştur. Bu sırada gelen Selim Giray da, ilk defa olarak II. Mustafa'nın huzuruna çıktı. Bu, Kırım Hanı'nın huzuruna kabûl edildiği 4. Osmanlı padişahı idi *(Nusret-Nâme,* 78-80). Sadrâzam Elmas Mehmed Paşa'nın kardeşi sadâret kedhudâsı (iç işleri bakanı) Hacı Mustafa Ağa, vezâretle Temeşvar muhâfızı oldu. Harac muhâsebecisi Istanbullu Mehmed Efendi, kedhudâlığa getirildi *(Nusret-Nâme,* 84). Lippa, eskisi gibi, Temeşvar eyâletinin bir sancak (vilâyet) merkezi yapıldı.

II. Mustafa, 14 eylûlde Lippa'dan hareket etti. 16 eylûlde Temeşvar'a geldi (Râşid, II, 340-1). Belgrad muhâfızı Vezir Câfer Paşa'nın Tittel kalesini fethettiğini burada haber aldı. 19 eylûlde, düşman ordusunu bulmak üzere Temeşvar'dan hareket etti *(Nusret-Nâme,* 86, 88). Temeşvar'ın doğusunda Erdel'deki Lugos (Lugoş) kalesine yürünüyordu. Kırım Hanı da padişaha refakat ediyordu.

Lugoş Zaferi (22 Eylûl 1695)

20 eylûlde Orduy-ı Hümâyûn, Lugoş'a 3 saat mesafede Buldur'a geldi (Râşid, II, 341). Veterani'nin kumandasındaki imparatorluk ordusu, Lugoş'un düşmesine engel olmak niyetiyle Türk ordusuna yaklaşıyordu. 22 eylûl sabahı iki ordu Buldur'la Lugoş arasında karşılaştı. Şeyhulislâm, Nakıybüleşrâf, Rumeli ve Ana-

dolu Kazaskerleri, Türk saflarını gezerek zafer müjdeliyorlardı. II. Mustafa, elinde kılıç bizzat döğüşmek için ön saflara geçmişti. Alman ordusu, Türk taarruzuna dayanamadı. Az zamanda çözüldü ve kaçmıya başladı. Ancak Selim Giray, birden düşman ordusunun arkasından çıkıverdi. İki ateş arasında kalan imparatorluk ordusu, tamamen imha ve esîr edildi. Başkumandan Frederico Veterani ve yardımcısı Liechtenstein Prensi öldüler. Türk şehîdleri içinde Rumeli ve Diyâr-ı Bekr beylerbeyileri vardı. Muhârebe 3 saat sürmüştü. 5.000 Alman esîr edilmiş, gerisi öldürülmüştü. Bu, Türkler'in Viyana bozgunundan sonra kazandıkları zaferlerin en büyüklerinden biriydi. Lugoş kalesi, karşı koymadan teslim oldu. Bu kalede bulunan ve güzelliği Avrupa'ca meşhur olan Hanftein Baronesi esîr edildi ve Hammer'e göre (XII, 389) Harem-i Hümâyûn'a gönderildi. 300 araba zahîre, 4.000 küsûr öküz, 4.000 at, büyük miktarda altın para, 600 çadır Türkler'in eline geçti. Sayım yapıldı. 700'den fazla Türk'ün şehîd olduğu ve 1.000 kadarının yaralandığı anlaşıldı. Şehîd Vezir Şâhin Mehmed Paşa, Arnavud Mehmed Paşa, Siroto Hüseyin Bey, kanlı elbiseleriyle gömüldüler. Rumeli beylerbeyisi Vezir Mahmudoğlu Mahmud Paşa, ölüm yarasını aldıktan sonra bir miktar konuştuğu için cenazesi usulüyle yıkandıktan sonra gömüldü. Şarkan İbrahim Paşa kolundan ve Hudâverdi Bey, budundan yaralanmışlardı. II. Mustafa, cenaze töreninde büyük teessür gösterdi. Yaralıları ziyaret ederek hatırlarını sordu *(Nusret-Nâme,* 95).

Seferde bulunan Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa'nın *Nusret-Nâme* adlı II. Mustafa devrinin en etraflı ve değerli tarihinde, Türk Mehter-hânesi hakkında söyledikleri (I, 94) kayda değer. II. Mustafa, savaş başlamadan önce düşmanı korkuya düşürmek için Sabâ makamında ve Ceng-i Harbî usulünde bir hava çalmalarını emretmiş. Mehter-hâne icraya başlayıp sesi pek uzaklardan bile işitilmiş. Lugoş kumandanı, Başkumandan Veterani'ye: «duyuyor musunuz? demiş; bu kadar yıl bu kadar savaşa girdim; böyle dehşet verici bir nağmeyi ömrümde duymadım!». Türk makamlarının büyüleyici te'siri ve bir teki bir deve, hattâ fil üzerinde taşınan muazzam kös'lerin gümbürtüsü, düşmanın mâneviyâtını mahvetmiş, Türk askerininkini yükseltmiştir.

II. Mustafa, şehîd beylerbeyilerin yerlerine tâyinler yaptı. Diyâr-ı Bekr Vezir Topal Hüseyin Paşa'ya, Rumeli Vezir Süleyman Paşa'ya verildi. Şehîd Rumeli beylerbeyisi Vezir Mahmudoğlu Mahmud Paşa'nın kardeşi Hudâverdi Bey'e beylerbeyilik pâyesiyle Dukagin ve Pirizrin sancakları tevcih edildi. Yeniçeri Ağası Mahmud Ağa, vezir rütbesi aldı *(Nusret-Nâme,* 95-8).

Zaferin ertesi günü Anadolu beylerbeyisi Vezir Mısırlıoğlu İbrahim Paşa ile yeni Diyâr-ı Bekr beylerbeyisi Vezir Topal Hüseyin Paşa, Sebės (Şebeş) kalesini aldılar. 46 top, 300 kantar barut, 80 sandık kurşun, 10.000'den fazla gülle ve daha birçok ganimet ele geçirildi. Ertesi gün II. Mustafa, Şebeş'e gelerek kaleyi gezdi (24 eylûl). Tarihçi Fındıklı Mehmed Ağa, bu teftişte padişahın hemen arkasında bulunuyordu *(Nusret-Nâme,* 99). Bu sûretle Banat'taki Türk hâkimiyeti kesinleşmiş olmakla kalmıyor, Erdel'in (Transilvanya) güneybatısı da Temeşvar eyâletine katılıyordu. Ganimet topların 26'sı, Sarayburnu'na konulmak üzere Istanbul'a sevkedildi. Edirne'de bulunan Vâlide-Sultan'a, bir zafer-nâme gönderildi. İran Şahı ile Türkistan Hanı'na da zafer-nâmeler yollandı.

Bu zaferden sonra Erdel, Türk istilâsına açıktı. Ancak mevsim geçtiği için dönülmiye karar verildi ki, artık Türkler'de zafer fikri devam etmekle berâber, cihangirlik fikrinin öldüğü, hiç olmazsa küllendiği anlaşılır. 100 yıl önce Türkler böyle bir zafer kazansalardı. Erdel'i almadan dönmezlerdi. Ancak bu ülkenin muhafazası için büyük kuvvetler ayırmak da icab ediyordu.

Orduy-ı Hümâyûn, Demirkapı'ya geldi. Oradan Tuna yalıları tâkıyb edildi. 6 gün Niğbolu'da kalındı. II. Mustafa'ya «Gazi» unvanı verildi ve bu sıfatla ilk hutbe okundu. Mısırlıoğlu İbrahim Paşa Mora serdârı, Vezir Çelebî İbrâhim Paşa Macaristan serdârı ve Belgrad muhâfızı, Belgrad muhâfızı Vezir Câfer Paşa Haleb beylerbeyisi, Haleb beylerbeyisi Dursun Mehmed Paşa, Sıvas beylerbeyisi oldu *(Nusret-Nâme,* 105). Eflâk voyvodası Constantin Brankovan, eteğini öpmek üzere pâdişah huzûruna çıktı ve bir müddet orduyla berâber gitti. Selim Giray Han da etek öptükten sonra Kırım'a dönmek üzere izin aldı. II. Mustafa: «cümle hıdmetlerin makbûl-i hümâyûnum olup, inşâ'Allaah gelecek sene güzîde ve ziyâde askerinle sefer-i zafer-rehberime hâzırlanmak gereksin!» diyerek Han'ı taltif etti. 1 vezir ve 6 beylerbeyi, emekliye ayrıldı. Her birine günde 300 akça üzerinden maaş bağlandı (ayda 135.000 TL.).

II. Mustafa, Niğbolu'dan itibâren Tuna boyundan ayrıldı. Edirne yoluyla 18 kasım 1695'te Istanbul'a döndü. Sefer-i hümâyûn, 4 ay ve 18 gün sürmüştü.

Çar Büyük Petro'nun Azak Hezîmeti (13 Ekim 1695)

Genç çar Petro, 10 temmuz 1695'te 300.000 kişiye yaklaşan ve askerlik bakımından ordudan fazla bir insan sürüsüne benziyen büyük kuvvetlerle Azak kalesini kuşatmıya başladı. Bugün

Rostov şehrinin bir banliyösü olan Azak (Rusça : Azov), Don nehrinin Azak Denizi'ne döküldüğü yerdedir. Karadeniz'in en kuzeydoğusunu kapatması bakımından stratejik önemi büyüktür. Bu kaleyi alırlarsa, Ruslar, ilk defa olarak Karadeniz'in bir ucuna erişmiş olacaklardır. Azak'ı, Kefe beylerbeyisi Murtazâ Paşa korumaktadır. Kefe, Kırım yarımadasının güneydoğu ucunda bir limandır. Burada bir Osmanlı beylerbeyiliği kurulmasından maksat, daha çok Kırım'ın iç işlerini kontrol edebilmekten ibarettir. Bu eyâlet, Fâtih zamanından beri mevcuttu. Murtazâ Paşa'ya, Selim Giray Han'ın 16 yaşındaki 5. oğlu Kaplan Giray yardım etmektedir ki, sonradan 3 defa Kırım hanı olmuştur. Selim Giray'ın amcasının torunu olan nûreddin (2. velîahd) şair Şâhin Giray da, bir kısım Kırım kuvvetleriyle daha kuzeyi korumaktadır. Muhâsara 13 ekime kadar 3 ay, 4 gün sürdü ve çok kanlı ve şiddetli geçti. Ruslar, Rus kaynaklarına göre 30.000, Türk kaynaklarına göre 60.000'e yakın ölü verdiler. Kale muhâsarası hakkında hiçbir fikirleri olmıyan Ruslar, Azak'ın düşmesinden ümîd kesip, muhâsarayı kaldırdılar. Türkler, Ruslar çekilirken Çar Petro'yu tâkıyb edip 4.000'e yakın askerini daha öldürdüler ve 2 Rus topu aldılar. Azak'taki 5.000 kişilik Türk garnizonunun Kırım atlılarının yardımıyla kazandığı bu zafer parlaktı. Kefe beylerbeyisi Murtazâ Paşa ve Azak sancak beyi Mustafa Bey, mükâfatlandırıldılar. Muhâsara sırasında bir filoyla gelerek kaleye 10 gemi dolusu mühimmat sokan Trabzon beylerbeyisi Ali Paşa da takdir gördü. Türk garnizonu, şiddetli savunma sırasında çok hırpalandı. Bilhassa Çar'ın kaleye giden su yollarını kesmesi üzerine susuzluktan ölenler görüldü. Azak müftüsü İsmail Efendi, elinde kılıç, düşmanla vuruşurken şehîd oldu (*Nusret-Nâme,* 121-9; Hammer, XII, 395-6).

Azak'ın Düşmesi (6 Ağustos 1696)

Çar Petro, Azak hezimetinden ders almıştı. Kalabalık insan sürüleriyle askerî bir başarı elde edilemiyeceğini anladı. Don nehri üzerinde Voronej'de bir tersane yaptırdı ve bir ince donanma inşa ettirdi. Ordunun sevk-u idâresini İskoç Gordon ile İsviçreli Fransız Lefort'a verdi. Ertesi yıl, 3 haziran 1696'da ansızın Azak önlerinde göründü ve hemen muhasaraya başladı. Bu defa 100.000 kişilik bir ordu getirmişti. Azak garnizonu henüz değiştirilmemiş ve kale tâmir edilmemişti. Onun için kalenin âkıbeti tehlikedeydi. Venedik'ten, Danimarka'dan, İsveç'ten, Holanda'dan, İngiltere'den getirttiği mühendisler, Çar'ın teknik personelini ve müşavirlerini teşkil ediyordu (A. N. Kurat, *Rusya Tarihi,* 252-4). 10 parçadan

müteşekkil Rus filosu, Don üzerinde dolaşan mühimmat yüklü 14 Türk kayığını ele geçirdi. Çar'ın hareketi duyulunca Istanbul'dan 3 paşanın kumandasında kuvvetler sevkedilmiş, fakat çok geç kalınmış, muhâsara başlamış ve gelişmişti. Birtakım iç ihtilâflardan dolayı Kırım Hanı da vaktiyle yardım yetiştiremedi. Azak garnizonunda ancak 500 Türk askeri vardı. Bu kadar bir kuvvet, büyük bir orduya karşı tam 2 ay, 3 gün karşı koydu. 6 ağustosta teslim oldu. Hayatta kalan Türkler, vire ile teslim yapıldığından Kırım'a çekilip gittiler. Vaktinde yardıma yetişemiyen birkaç beylerbeyi, îdâm edildi.

Çar Petro'nun başarısı, mânâ bakımından mühimdi. Ruslar, Azak Denizi'nin ucuna çıkmışlardı. Karadeniz'e inmiş sayılabilirlerdi. Büyük Petro, Azak'ı kuvvetle tahkim ettiği gibi, az batıda, Azak Denizi'nin kuzeydoğu kıyısı üzerinde bir Türk köyü olan Taygan'ı da ele geçirip burada «Taganrog» adıyla bir kasaba kurdu ve bir deniz üssü meydana getirdi. Böylece Çar, Karadeniz'e inmek fikrini açıkça ortaya atmış oluyordu. Nitekim Osmanlılar'a karşı ilk Rus başarısı olan Azak'ın fethi, Moskova'da büyük nümayişlerle kutlandı. Osmanlılar da Kerç Boğazı'nın her iki yakasını tahkim ettiler ve Kuban ırmağı üzerinde Krasnodar'ı kuvvetlendirdiler. Istanbul'da Azak'ın düşmesi çok kötü karşılandı ve Istanbul şehrinin bile huzurunu kaçıracağı, Karadeniz'in kapalı bir Türk gölü olmak vasfını ihlâl ettiği düşünüldü *(Nusret-Nâme,* 151). Azak, 15 yıl sonra Ruslar'dan geri alınacaksa da, artık Rus Karadeniz siyâsetinin temelleri atılmıştı. Bu sırada Devlet Giray'ın Rusya tarafdarı Ukrayna Kazakları'nın 8.000 kişilik bir atlı ordusunu son ferdine ḳadar kılıçtan geçirmesi, durumu Türkler lehine biraz hafifletti.

1696 Yılında Venedik'le Savaşlar

Kapdân-ı Deryâ Vezir Mezomorta Hüseyin Paşa, 66 parça savaş gemisiyle 13 mayıs 1696'da denize açıldı. Diğer taraftan 10 parça Cezâyir, 5 parça Tunus ve 3 parça Trablusgarb gemisi de, Donanmay-ı Hümâyûn'a katılmak üzere Foça'da toplanmıştı. Bu sûretle Türk donanması, 84 parçaya yükselmişti. Ağrıboz'un güneydoğu ucunda bulunan Kiklad takımadalarından Andros'a gelindi. 24 ağustosta, Venedik donanması ile karşılaşıldı. Top ateşi başladı. İki tarafın da gemileri hasâra uğradı ve netice alınamadı. İki taraf da gemi kaybetmedi. Türkler, 200 şehîd vermişlerdi. 18 eylûlde iki büyük donanma tekrar karşı karşıya geldi. Amiral Steineau'ın gemisinin batması ve içindekilerin amiral de dâhil ol-

duğu halde boğulmaları üzerine Türkler, üstünlük elde ettiler. Amiral Giovanni Zeno da aynı âkıbete uğradı ve Amiral Pietro Sagredo'nun sol kolu, bir Türk güllesiyle uçtu. 6 Türk ve 13 Venedik gemisinin batmasıyla zafer, Türkler'de kaldı. Bu muhârebede 5.000 Venedikli hayâtını kaybetti. Türkler 300 zâyiat verdiler. Mezomorta Hüseyin Paşa, Istanbul'a döndü ve Donanmay-ı Hümâyûn'un gelişini Yalı Köşkü'nde seyreden II. Mustafa'nın huzûruna çıktı: «Berhudâr ol, etdiğin güzel hıdmet makbûl-i hümâyûnum olmuşdur» şeklinde iltifat gördü. Deryâ beylerbeyilerinden (oramiral) Ali Paşa-zâde Abdülkadir Paşa, Maryoloğlu Mehmed Paşa, Dervîş Ağa-zâde Mehmed Paşa da hıl'atler giydirilerek mükâfatlandırıldılar. Donanmay-ı Hümâyûn, bu sırada 3.000 küsur topunu ateşliyerek padişahı selâmlıyordu. Sadrâzam Elmas Mehmed Paşa, kapdân-ı deryâ baştardasına çıkarak, donanmanın Tophane'ye doğru seyrine katıldı.

İç Olaylar

2 ağustos 1696'da, II. Mustafa'nın büyük oğlu Şehzâde Mahmud dünyaya geldi. Sâliha Haseki'den doğan bu şehzâde, 1730'da «I. Mahmud» adıyla tahta geçecektir.

Fırat ve Şattularab üzerindeki ince donanmanın da 10 yeni gemiyle takviye edilmesi kararlaştırıldı. Hüseyin Paşa'nın ölümü üzerine yerine Ahmed Paşa, Rakka beylerbeyisi oldu. Fakat az sonra Osman Paşa bu makama getirilerek, Bağdad beylerbeyisi ile beraber Fırat ince donanmasının takviyesine çalıştı. Osman Paşa, birkaç yıl önce sulh müzakeresi için Viyana'ya gönderilen Zulfekar Ağa'nın oğluydu. Câfer Paşa'nın kardeşi Yusuf Paşa da Haleb beylerbeyisi oldu. Şehîd sadrâzam Köprülü-zâde Fâzıl Mustafa Paşa'nın büyük oğlu Nûman Bey'e sancak beyliği verildi ki, ileride dâmâd ve sadrâzam olacaktır. II. Mustafa'nın kızkardeşi Fatma Sultan, Vezir Tırnakçı Mehmed Paşa ile evlendirildi.

II. Sultan Mustafa Han'ın 2. Sefer-i Hümâyûnu için Istanbul'dan Hareketi (20 Nisan 1696)

II. Mustafa, 2. sefer-i hümâyûnu için 20 nisan 1696'da Istanbul'dan Dâvudpaşa ordugâhına hareket etti. Daha nisanın ilk günü Dâvudpaşa'ya sefer tuğları dikilmişti. 28 nisanda Edirne'ye varıldı. 18 hazirana kadar 1 ay, 20 gün Edirne'de kalınıp son hazırlıklar yapıldı. 8 günde 26 haziranda Filibe'ye varıldı. 3 temmuzda Sofya'ya gelindi. Alman ordusunun Budapeşte ve Erdel'-

de toplandığı haber alındı. Bu arada 30.000 imparatorluk askeri Segedin ve 25.000'i Petervaradin'de birikmişti. Belgrad'da bulunan Rumeli beylerbeyisinin Temeşvar'a hareketi için emir yazıldı. Sofya'da 12 gün kalınıp 15 temmuzda hareket edildi. 20 temmuzda Orduy-ı Hümâyûn, Niş'teydi. 25 temmuzda Kral Tökeli İmre, orduya katıldı. 29 temmuzda Semendire'ye varıldı. 3 ağustosta II. Mustafa, Belgrad'a girdi.

Saksonya elektörü Osmanlılar'ın «Nalkıran» dedikleri Friedrich-August'un 40.000 piyade, 20.000 süvari ve 108 topla Temeşvar'ı muhâsaraya başladığı haber alınır alınmaz, Macaristan'a gitmekten vazgeçildi. Temeşvar'a teveccüh edildi. Temeşvar, Belgrad'ın 120 km. kuzeydoğusundadır. 7 ağustosta Tuna geçildi. Aynı gün, padişahın Belgrad'dan hareket ettiğini duyan Saksonya Elektörü, Temeşvar muhasarasını kaldırdı. Kırım'dan az bir kuvvet bekleniyordu. Çünki 30.000 Kırımlı, Lehliler'e karşı Kamaniçe'ye gönderilmiş ve büyük bir kuvvet de, Ruslar'ın muhtemel bir taarruzuna karşı Kırım'da bırakılmıştı. Tuna kapdanı Aşçı Mehmed Paşa, 46 gemi ve 66 nakliye kayığı ile Tuna üzerinden orduyu tâkıyb ediyor ve ağırlıkları taşıyordu. Sıvas beylerbeyisi Vezir Dursun Mehmed Paşa, öncü idi. Artçıya Şam beylerbeyisi Osman Paşa kumanda ediyordu. Tuna üzerinde düşmanın 4 harb gemisinin biri zabtedilip üçü batırıldı. 20 ağustosta 7.000 Kırım atlısı geldi.

9 günlük Tameşvar muhâsarasını kaldıran Saksonya Elektörü ve Lehistan kralı Friedrich - August (bu sıralarda Sobiesky'nin yerine Lehistan kralı seçilmişdi) 27 ağustosta Bega suyu üzerinde, Olaş yakınlarında, Türk ordusu ile karşı karşıya geldi.

Olaş Zaferi (27 Ağustos 1696)

İki büyük ordu, birbirlerini kollıyarak yaklaştılar. Mareşal Kont von Caprara, imparatorluk başkumandanı olan Kral'la beraber orta kanattaydı. Sağ kanada Taafe, sola Mareşal Haeusler kumanda ediyordu. Almanlar, 45.000 süvari ve 40.000 piyade ile 111 toptan ve yardımcı efrattan ibaretti. Türk ordusu da sayı bakımından aynı derecedeydi. Her iki taraf da 100.000'i geçiyordu. Türk taarruzuyla meydan muhârebesi başladı ve ilk anda General Joenger'in vurulması ve 2 topun Türkler'in eline geçmesiyle düşman safları sarsıldı.

II. Mustafa, Kırım atlılarını muhârebe meydanından çekip, bataklıkların arkasından geçerek düşmanın ardına düşmelerini, düşman iyice bozulunca ric'at yolunu kapayıp mümkin olabildiği

kadarını imha etmelerini emretti ki, büyük Osmanlı padişahlarınınkine benziyen yerinde bir emirdi. İkindi vakti başlıyan muhârebenin neticesi, karanlık basarken alındı. 16.000 ölü veren Kral, ric'at emrini bildirdi. Mareşal Haeusler ve Alman hükümdarlarından 3 Kont, ölüler arasındaydı. Vaudemont Prensi ve Heidersheim Kontu yaralanmışlardı. 22 top, 5 bayrak ve 4 sancakla büyük ölçüde ağırlık, Türkler'in eline geçti. Türkler 1.500 şehîd ve 2.032 yaralı vermişlerdi. Şehîdler içinde Vezir Baltacı Mehmed Paşa (meşhur Baltacı Mehmed Paşa değil!), eski Viyana elçisi Zulfekar Ağa ve Yeniçeri Ağası vardı. Tameşvar beylerbeyisi Mustafa Paşa ve Sadrâzam Elmas Mehmed Paşa'nın kardeşi Vezir Mustafa Paşa yaralanmışlar, bu ikincisinin sol kolunu bir top mermisi uçurup götürmüştü. Gece düşmanı tâkıyb eden Kırımlılar da, Almanlar'a mühim zâyiat verdirdiler. Ancak bu büyük zaferden de, geçen yıldaki gibi istifade edilemedi ve Erdel'in istirdâdı düşünülmedi. Bu, Osmanlı Türkleri'nin artık ancak tâbiye kaidelerine göre hareket ettiklerini, strateji fikrinin öldüğünü göstermektedir.

31 ağustosta II. Mustafa, Tameşvar'a geldi. Olaş meydan muhârebesi sırasında 9 Alman güllesi, pâdişâhın başının üzerinden geçip yakınlarında toprağa saplanmıştı. Bu sefere de katılan Şeyhulislâm ve Hâce-i Sultânî Erzurumlu Hacı Feyzullah Efendi, kurbanlar kestirdi. II. Mustafa, Tameşvar ve Belgrad'ı bir kat daha tahkim etti. Vezir Amca-zâde Hüseyin Paşa'yı, Belgrad muhâfızlığına getirdi. 9 eylûlde Belgrad'a gelindi ve 19 gün sonra 28 eylûlde hareket edildi. 10 ekimde Niş'e, 14'te Sofya'ya, 19'da Filibeye, 25 ekimde Edirne'ye varıldı. Sefer-i hümâyûn, tam 6 ay, 5 gün sürmüştü. Genç Sadrâzam Elmas Mehmed Paşa, 12.000 kişilik bir tümenle nihaî taarruza geçip imparatorluk ordusunun bozulmasından birinci derecede müessir olduğu için, bir kat daha göze girdi ve türlü şekillerde taltif edildi.

Askerî tarihçilerimizin en değerlilerinden Orgeneral Necati Tacan, Olaş zaferini beğenmekte, fakat muhârebenin stratejik neticesinin alınması akıl edilmediği için tenkıyd etmektedir (s. 110). II. Mustafa hakkında «azimkâr, cesur, fedakâr, hulâsa doğuştan iyi bir kumandandı», Sadrâzam Elmas Mehmed Paşa hakkında da «tedbirli ve askerlikçe bilgili» hükümlerini vermektedir. Ancak karşı tarafta da, Türkler'in şecaatinden dolayı «Nalkıran» dedikleri Lehistan Kralı, Haeusler ve Caprara gibi mareşallerin, devirlerinin en büyük kumandanlarının bulunduğu hatırlanmalıdır. Bu durum, Türk zaferinin değerini arttırmaktadır. Bu seferde birkaç kale de fethedilmiştir. En mühimleri, Rumeli beylerbeyisi Daltaban Mustafa Paşa'nın aldığı Morawick kalesidir.

Bu sırada Kırım ordusu'da, tekrar Lwow'a kadar Galiçya'yı çiğnemiş, Saâdet Giray 10.000 esirle dönmüş (*Nusret-Nâme,* 217), üstelik Kral Sobiesky'nin ölümü üzerine Lehliler'in bütün ümidleri sönmüştür. İlk defa olarak Türkiye, yalnız Lehistan cephesinde değil, fakat Venedik ve Alman cephelerinde de muzafferdir. Macaristan ile Mora'nın istirdâdı için ciddî teşebbüslere hazır durumdadır. II. Mustafa, gelecek yıl için Macaristan'ı geri almayı tasarlamaktadır ve ilk iki seferinde iyice tecrübe edindiğine kanidir. İç işlerle de uğraşmaktadır. Bu arada Istanbul'dakilerden başka Edirne ve İzmir'de altın para basmaya mahsus iki ve Erzurum, Edirne, İzmir'de gümüş para (akça) kesmiye mahsus üç yeni darbhane açılmıştır. Bu sırada akça'nın altına nisbetle değeri, bir buçuk asır öncekine nisbetle dörtte bire düşmüştür. Bunun sebebi, akçanın küçülüp gümüş miktarının gittikçe azaltılmasıdır. Madenlere ve demir işliyen fabrikalara da ehemmiyet verilmiş ve bunlar savaş sanayii için birinci derecede ehemmiyet taşıdıklarından, bâzıları genişletilmiştir. Yeniden bir çok gemi tezgâha konulmuştur. Yalnız Istanbul tersaneleri değil, diğer tersaneler de faaliyet içindedir. Bu arada Sinop tersanesinde 20 gemi inşa edilmiştir. Tuna kapdanlığı, merkezi Belgrad, Niğbolu, Ruscuk ve Silistre'de olmak üzere 4 reisliğe ayrılmıştır. Azak Denizi'ndeki filo yeni gemilerle takviye edilmiştir.

Diplomatik alanda da 1696 - 97 kışı hararetli geçti. II. Mustafa, Şah tarafından gönderilmiş olan Horasan beylerbeyisi Abdülmâsûm Han'ı kabûl etti. Büyükelçi, bir fil ve daha birçok hediye getirmişti. II. Mustafa, elçiye ve yardımcısına, zümrüt ve yâkut koşumlu iki at hediye etti. Şah'a da birçok hediye yolladı. Bunların içinde pırlanta ve yâkut koşumlu şecereli bir at, bir seri pırlantalı bir sorguç, inci ve zümrütlerle işlenmiş örtüler vardı. Büyük bir Avrupa savaşında İran'ın hoş tutulmasına çalışılıyordu. İran elçilik hey'eti, Edirne'ye de gitti. İran sınırına kadar bütün masraflarını Osmanlı hükûmeti ödedi. Büyükelçiye cep harçlığı olarak 15.000 kuruş (9.375.000 TL.) verildi. II. Mustafa, karşılık olarak Isfahân'a eski reîsülküttâb (dış işleri bakanı) Mehmed Bey'i yolladı.

1697 Yılı Deniz Harekâtı

Kapdân-ı Deryâ Vezir Mezomorta Hüseyin Paşa, 1697 baharında Istanbul'dan Çanakkale'ye geldi. Haziranda İzmir'e hareket etti. Venedikliler, bu sırada II. Mustafa'nın 3. sefer-i hümâyûnu başlamış olduğu için, Türkler'i Ege Denizi'nde meşgul etmek ve

Almanya üzerindeki yükü hafifletmek istiyorlardı. Viyana ile Venedik, bu şekilde anlaşmıştı. Çünki Macaristan'ın Türkler tarafından geri alınmak ve savaşın Müttefikler'ce kaybedilmek tehlikesi iyice belirmişti. Venedik Donanması, Bozcaada açıklarına kadar yaklaştı. 6 temmuzda iki donanma karşılaştı ve bir saat dehşetli bir top ateşiyle birbirini hırpalamıya çalıştı. Düşman donanmasına Amiral Molino kumanda ediyordu. Venedik - Toskana - Malta-Papalık donanması, Türk ateşine dayanamıyarak Bozcaada sularını terketti. Kiklad takımadalarının en kuzeybatıda olanına, Ağrıboz'un ucundaki Andros adasına geldi. 2 eylûlde Mezomorta, düşman donanmasını burada da yakaladı. Venedikliler hezimete uğrıyarak gece karanlığında kaçtılar. Bu Andros muhârebesinde 90 toplu ve 800 mürettebatlı bir Venedik kalyonu battı. Pekçok Venedik gemisi ağır isabetler aldı ve 8'inin kapdanı maktul düştü. Türkler'in batan veya ağır hasara uğrıyan hiçbir gemileri olmadı. Şehîd sayısı da azdı. Kapdanlar içinde yalnız Hacıabdullah kalyonunun kapdanı Hasan Reîs şehîd düştü. Mezomorta, Kiklad sularını dolaşıp düşmanı aradıysa da bulamadı. Ağrıboz'a döndü. Sakız ve Çanakkale yoluyla 15 ekimde Istanbul'a geldi ve 1697 yılı deniz harekâtı bu şekilde kapandı. Cezâyir ve Tunus beylerbeyilerine emir yazdırarak, gelecek yıl Donanmay-ı Hümâyûn'a katılmak üzere 15 ve 5 kalyon göndermelerini bildirdi. 1697-98 kışı içinde Karadeniz donanmasını takviyeye çalıştı. Istanbul, İzmit ve Sinop tersanelerinde bu donanma için 12 oturaklı 40, 18 oturaklı 16, 22 oturaklı 4 parça teknenin inşasına başlattı. Bir ara Edirne'ye gidip gelerek, padişah ve sadrâzama rapor verdi.

Bu yıl içinde Venedik donanması, Karadağ kıyısında Ülgün (İtalyanca : Dulcigno, Sırpça : Uljcin) limanı önünde göründü. Kale muhâsarasına başladı. Bu küçük Türk deniz üssünü düşürmek için 16.000 (Türk kaynaklarında 24.000) Venedik askeri karaya çıktı. Muhâsara sırasında, muhâsaradan haberi olmıyan 2 Türk harb gemisi Ülgün önlerine geldi. Ancak çok yaklaştıktan sonra Venedik donanmasını gördü. Kaçamıyacağını anlayınca, Venedik bayrak ve flamaları çekti. Venedik donanmasının içinden, büyük bir cür'etle geçip kalenin altına kadar geldi ve Türk garnizonunun sevinç âvâzeleri arasında iç limana girdi. Venedik donanması işi geç farketti ve Türk gemilerini batıramadı. Venedikliler, Ülgün'ü alamadılar. Avrupa kaynaklarına göre 5.000, Türk kaynaklarına göre *(Nusret-Nâme,* 221) 12.000 maktul verdikten sonra çekilip gittiler. Venedik Senatosu, sefere kumanda eden amirali azletti. Bu sırada şiddetli bir zelzeleyle harab olan Ülgün ve yakınlarındaki Bar kaleleri, eskisinden iyi şekilde inşâ edildi.

1697 içinde Ruslar mühim bir teşebbüs yapmadılar. Teşebbüs bilâkis Türkler'deydi. Nitekim Ruslar, savaşın sonuna kadar, geçen yıl aldıkları Azak kalesi dışında hiçbir toprak elde edemiyecekler, esâsen Azak'ı da bir müddet sonra Türkiye'ye geri vereceklerdir. Dîvân, Trabzon beylerbeyisi Bağdadlı Kara Mehmed Paşa vasıtasıyla, Kırım, Ukrayna ve Kuzey Kafkasya'ya büyük ölçüde mühimmat yığıyordu. Kırım akıncıları, geçen asırda Ruslar'ın eline geçmiş bir Türk şehri olan Astırhan'a kadar gelip Volga deltası çevresini yağmaladılar. Ancak bu çevrede yaşıyan ve Budist olan Moğol ırkından Kalmuklar, Türkler'i değil, Ruslar'ı tutuyorlardı. Astırhan'ı Türkler'e karşı Ruslar değil, bu Moğollar savundular (*Nusret-Nâme,* 253).

Mezomorta Hüseyin Paşa, Karadeniz donanmasını 1697 yılından itibaren mükemmel bir şekle getirdi. Bu donanmanın amiralleri şunlardı : Memi Paşa-zâde Ahmed Paşa, Kapdân-ı Deryâ Hüsâmoğlu Ali Paşa'nın torunu ve Abdülkadir Paşa'nın oğlu olan Ahmed Bey, İzmirli Ali Bey, Hazinedar İbrahim Bey, Deli Mehmed Paşa-zâde Ömer Bey, Köse Hasan Paşa-zâde Mustafa Bey, Maryoloğlu Mehmed Paşa-zâde Ali Bey, Memi Paşa-zâde Abdurrahman Paşa, Ebû-Bekir Paşa-zâde Sâlih Paşa, Memi Paşa-zâde Kasım Bey, Mahmud Paşa-zâde Mustafa Bey, Ağrıbozlu Mustafa Bey-zâde Ahmed Bey, Maryoloğlu Mustafa Bey, Receb Bey.

Bu devirde Donanmay-ı Hümâyûn'un yalnız kalyon cinsi saff-ı harb gemilerinde 18.636 efrat vardı. Cezâyir, Tunus, Trablusgarb, Tuna, Fırat, Hind (merkezi Süveyş) filoları doğrudan doğruya kapdân-ı deryânın değil, başka amirallerin emrinde ve hemen Dîvân-ı Hümâyûn'a bağlı oldukları için, asıl Akdeniz - Karadeniz donanması dışında kalmaktadır. Bunların en güçlüsü, büyük Avrupa donanmalarıyla aynı kuvvette olan ve Atlas Okyanusu'nun çeşitli yerlerinde de filolar bulunduran Cezâyir donanmasıydı. Hind Okyanusu'ndaki donanma, geçen asırdaki ehemmiyetini kaybetmişti. Fakat Tuna donanması hâlâ büyük bir kuvvet teşkil ediyordu. Fevzi Kurdoğlu, 529 mürettebatlı bir Türk kalyonunun görevlilerini, bir liste halinde yayınlamıştır (*Mezomorta Hüseyin Paşa,* 99).

Her kalyonda 3 kaptan vardı. Birinci kaptan günde 90 akça (1.350 TL.), ikincisi 60, üçüncüsü 50 akça üzerinden maaş alıyordu. Ayrıca deniz ganîmetinden, maaşları nisbetinde de pay alırlardı. Her kalyonda 4 topçu subayı, bir imam ve sair subaylar bulunuyordu. Mezomorta Hüseyin Paşa, Türk donanmasına, XVIII. asır sonlarına kadar devam edecek, devrine göre yeni bir teşkilât yapmıştı. Mezomorta, Rus tehlikesine karşı 116 parçalık ayrı bir Ka-

radeniz donanması yaparak (F. Kurdoğlu, 77-8), XIX. asra kadar Ruslar'ın Karadeniz'de ciddî bir tehlike teşkil etmesini önlemiştir. Ondan önce ayrı bir Karadeniz donanması yoktu. Akdeniz donanmasının bâzı filoları, icabında Karadeniz'de dolaşırdı. Çünki Karadeniz tamamen kapalı bir Türk gölüydü. Ancak yeni durum tabiatiyle Akdeniz donanmasının aleyhinde olmuş ve gelecek asırda Akdeniz'deki İngiliz ve Fransız donanmaları, Türk donanmasına karşı üstünlük elde etmişlerdir. Henüz Türkiye, karada olduğu gibi denizde de, dünya devletleri arasında kesin şekilde birinciydi.

1698 Yılı Deniz Harekâtı

1698 yılında Venedik ve müttefiklerinin donanması, devamlı şekilde Türk donanmasından kaçtı. Mezomorta Hüseyin Paşa, birkaç defa düşmana top atımına kadar yaklaştıysa da, hemen firar eden Venedikliler, açık deniz muhârebesi verdirmediler. 21 eylûl 1698'de Amiral Giacomo Cornaro'nun kumandasındaki Venedik donanmasının Midilli açıklarına geldiği haber alındı. 23 eylûlde Mezomorta, düşmanı Midilli'nin güney kıyısında Zeytinburnu açıklarında yakaladı. 1.200 maktul ve 2.500 kadar yaralı veren, birçok gemisi ağır şekilde hasara uğrayıp, bir ikisi batan Venedik donanması, gece karanlığında çekildi. Türkler'de 300 şehîd ve 500 kadar yaralı vardı. Gemi hasarı ehemmiyetsizdi. Seyyid Mustafa Kaptan, Koronlu Mehmed Kaptan ve İmâmoğlu Ahmed Kaptan, yaralanmışlardı. Şehîd kaptan yoktu. Halbuki Venedik kaptanları içinde birçoğu maktul düşmüş, bizzat büyükamiral Cornaro, sağ elinden yaralanmıştı.

Mezomorta, 1698 aralığı başlarında Istanbul'a döndü. II. Mustafa tarafından kabûl edilerek iltifat gördü. 1699 yılında sulh imzalandığı ve savaş bittiği için, Türk - Venedik deniz harbi de son buldu. Şimdi sulh müzakerelerine geçmeden önce, II. Mustafa'nın 3. ve sonuncu sefer-i hümâyûnunu inceleyerek, 1683'ten beri devam eden büyük savaşın son safhasını kapatacağız.

II. Sultan Mustafa Han'ın 3. Sefer-i Hümâyûnuna Çıkmak Üzere Edirne'den Hareketi (17 Haziran 1697)

30 nisan 1697'de Edirne'de sefer-i hümâyûnu gösteren 9 tuğ şehir dışındaki ordugâha dikildi. 7 mayısta padişah da Edirne Sarayı'ndan ordugâhtaki otağına geçti. 17 haziranda padişah, Orduy-ı Hümâyûn'un başında Edirne'den hareket etti. Genç sadrâzamı Elmas Mehmed Paşa ile Şeyhulislâm ve Hâce-i Sultanî Er-

zurumlu Feyzullah Efendi, II. Mustafa'ya refakat ediyordu. Hızlı bir yürüyüşle bir haftada 24 haziranda Sofya'ya varıldı. Burada, Almanlar'ın Bihke muhâsarasını kaldırdıkları öğrenildi. Bihke (Hırvatça : Bihacz), Bosna ile Hırvatistan arasında Una ırmağı üzerinde bir Türk şehriydi. General Auersperg, bu şehri bir aydan beri muhâsara ediyordu. 30 büyük muhâsara topunun ateş kusmasına rağmen, Bihke teslim olmadı. Walmoden Kontu ile Sickingen Baronu'nun yaralanmasından sonra, bir aylık zayiata dayanmıyan Auersperg, muhâsarayı kaldırdı.

Sofya'da konaklanırken Elmas Mehmed Paşa, gördüğü rüyayı II. Mustafa'ya anlattı. Ünlü tarihî rüyalardan olduğu için, burada nakle değer buluyoruz. Genç Sadrâzam, kendisini Köprülüzâde Şehîd Fâzıl Mustafa Paşa ile beraber aynı tastan şerbet içerken görmüştür. Bu rüyanın, genç sadrâzamın rakiplerinin entrikaları karşısında çok üzüldüğü bir gece görülmüş olması muhtemeldir. Zira Elmas Mehmed Paşa, vezirler tarafından son derecede kıskanılıyor ve mahvına çâre aranıyordu. Ancak muzaffer bir padişahı zorlıyarak hiçbir suçu olmıyan pek değerli bir sadrâzamı azlettirmeye imkân yoktu. Rakipler, böyle birşey için padişahın veya sadrâzamın bir gafını, bir başarısızlığını yakalamıya çalışıyorlardı. Bu kıskançlık ve kin havası yüzünden, ordunun kumanda hey'etinde birlik yoktu.

Orduy-ı Hümâyûn, 13 gün sonra Sofya'dan hareket etti. 10 ağustosta Belgrad'a varıldı. Tameşvar beylerbeyisi Vezir Câfer Paşa, burada orduya katıldı. Sava ve Una üzerinde köprüler kurulurken, Mezomorta'nın Venedik donanmasını bozduğu haberi geldi ve şenlik yapıldı.

Belgrad'da biri sadrâzamın, ikincisi padişahın başkanlığında iki harb divanı toplandı. Seferin hedefleri görüşüldü. Sadrâzam, Petervaradin'in alınarak Esklavonya'nın elde edilmesini, Drava'ya kadar olan toprakların tamamen Almanlar'dan temizlenmesi gerektiğini ileri sürdü. Böyle mükemmel bir ordunun bu hedefi gerçekleştireceği muhakkaktı. Onun için genç sadrâzama diş bileyen vezirler, onu daha zor ve tehlikeli bir yola itmek, Macaristan'a sokmak ve herhangi bir hatâya düşürüp başını yemek istiyorlardı. Vezirlerden yalnız Amca-zâde Hüseyin Paşa, sadrâzamın tarafını tutuyordu; diğer vezirler bu fikre karşı koydular. II. Sultan Mustafa, Petervaradin'in alınması fikrinden vazgeçti ve büyük Alman ordusunu bulup yok etmek ve Macaristan'ı geri almak gayesiyle Macar topraklarına girmeye karar verdi. Macaristan'a girmek planı, tehlikeden uzak değildi. Çünki ağustos ayının içinde bulunuluyordu ve imparatorluk ordusu, tam mevcuduyla Türkler'i bekli-

yordu. Macaristan'a girmek için sırasıyle Tuna, Temeş, Begi ve Tisa ırmaklarını geçmek îcâb ediyordu. Düşman, bu geçişlerden biri sırasında ânî bir baskın verebilirdi. Nitekim şimdi imparatorluk ordusunun başında, seleflerinden çok üstün bir kumandan olan ve gerçek bir askerî dehaya sahip bulunan genç Savoie prensi Mareşal Eugen bulunuyordu. Bu zat, 1663'te Paris'te doğmuş, XIV. Louis'den bir alay kumandanlığı istemiş, alamayınca imparatorun hizmetine girmişti. Bu sıfatla 20 yaşında Viyana önlerinde Kara Mustafa Paşa ile savaşmış, Türkler'in karşısında alay, tümen, kolordu, ordu kumandanı olarak tecrübesini arttırmış, 1697'de imparatorluk başkumandanlığına getirilmiştir. Bu tarihte 34 yaşındaydı. Türk ordusunun harekâtını gayet dikkatle izliyordu. Bu sıralarda Küçük Câfer Paşa adında hain bir beylerbeyi esîr olarak Prens'in huzûruna getirilmişti. Türk beylerbeyisi, ordunun bütün kuruluş ve planlarını Prens'e anlatmıştır. Kont Marsigli şöyle diyor (s. 214) : «Prens, Türk paşasından, Sultan'ın süvarileri ile Tisa'yı geçtiğini, piyade ve ağırlıklarını dahi geçirmiye hazırlandığını ve bu hareketin birkaç gün içinde tamamlanacağını öğrendi; filhakika Zenta'ya geldiği zaman, Türk paşasının anlattıklarının tamamen doğru olduğunu kendi gözleriyle gördü ve fırsatı yakaladığını anladı».

Küçük Câfer Paşa, Türk ordusunun harekâtını düşmana haber verip Prens'i Zenta'ya gitmeye teşvik ederken, Türk ordusu gerçekten Segedin'e yaklaşıyordu. İnce donanma, Tisa üzerinden kuzeye çıkıyordu. Nihayet Segedin'in 40 km. güneyinde ve Subotica'nın 35 km. güneydoğusunda o zaman bir köy olan Zenta'ya varıldı. Burada Türk ordusu, imparatorluk ordusunu karşılamak ve Macaristan'a girmek üzere Tisa'yı geçmiye başladı. Türk süvarisi nehri geçtikten sonra, Câfer Paşa'nın ifşaatı üzerine hareket eden Prens Eugen, yetişti. Bu sûretle ordunun bir kısmı nehrin bir yakasında, diğer kısmı da diğer yakasında kalmıştı. II. Mustafa ve Sadrâzam, karşıya geçenler arasındaydı.

Şimdiye kadar bu şekilde tam 9 köprü geçilmişti. Bu son geçiş, Türkler'i Büyük Macar Ovası'na sokuyordu. Tisa, büyük bir nehirdi ve geçilmesi kolay değildi.

Zenta Bozgunu (11 Eylûl 1697)

Türk ordusunun geçişi sırasında Prens Eugen, köprüyü top ateşine tuttu. Düşman sağ kanadına Kont Guido von Starhemberg, sol kanadına Kont Bussy Rabutin kumanda ediyordu. Türk sağ kanadının başında Rumeli beylerbeyisi Vezir Büyük Câfer Pa-

şa, sol kanadında ise Anadolu beylerbeyisi Vezir Mısırlıoğlu İbrahim Paşa bulunuyordu. Kral Tökeli İmre ile Kırım prensi Şehbâz Giray (Selim Giray'ın 3. oğlu) da Türk ordusundaydı. Düşman topçusunun ateşi başladığı zaman II. Mustafa ve Sadrâzam, mümkin olabildiği kadar kuvveti köprüyü geçirmek için geçişi çabuklaştırdılar. Ancak köprüye fazla askerin yığılması ile köprü bir yerden bel verdi. Diğer bir yerden de düşman topçusunun isâbetini alarak çöktü. Binlerce asker Tisa'ya döküldü. Padişahın düşman görünür görünmez geri çekilmeyip köprüyü daha hızla geçmek istemesi mâkuldü. Aksi halde, geçen askeri geri çekseydi, orduda mânevî kuvvet iyice sarsılır ve geriye geçiş sırasında gene de büyük zâyiat olurdu.

Köprü yıkıldıktan sonra Türk ordusunun geçemiyen kısmı, nehrin berisinden geçen tümenlerin düşmanla vuruşmasına seyirci kaldılar. Prens Eugen, askerî dehâsını bu saatlerde de gösterdi. Türk ordusunu köprüyü geçerken bastırabilmek başarısına ilâveten, geçen tümenleri kıskaca almak ve nehirle Alman ordusu arasında boğmak için muvaffakıyetli bir manevra yaptırdı. 11 eylûl günü geçen bu dehşetli meydan muhârebesinde, Alman kaynaklarına göre 20.000 Türk askeri Alman silâhları karşısında şehîd düştüğü gibi, 10.000'i de nehirde boğuldu. Bu sûretle II. Mustafa, 100.000 küsur kişilik ordusunun 30.000'ini kaybetmiş oluyordu. Çok ağır bir neticeydi (Hammer, XII, 423). Ancak Râşid (II, 414), Türk ordusunun sekizde birinin imha edilmiş olduğunu söylediği için, Alman kaynaklarının bir miktar mübalâğa ettikleri muhakkaktır. Râşid, şu büyük kumandanların şehîd olduklarını yazıyor : Sadrâzam Elmas Mehmed Paşa, Anadolu beylerbeyisi ve devrinin en değerli amirallerinden olan Vezir Mısırlıoğlu İbrahim Paşa, Tameşvar muhâfızı Vezir Koca Câfer Paşa, Rumeli beylerbeyisi Vezir Câfer Paşa, Edirne valisi Vezir Fazlı Paşa, Yeniçeri ağası Vezir Baltaoğlu Mahmud Paşa, Diyâr-ı Bekr beylerbeyisi İbrahim Paşa, Sığla (İzmir) sancak beyi Süleyman Paşa, Amasya sancak beyi Mahmud Paşa, Maraş beylerbeyisi Yûnus Paşa, daha birkaç beylerbeyi ve sancak beyi, Yeniçeri ağasından sonra gelen en büyük Yeniçeri generalleri, yâni Kul Kedhudâsı ve Zağarcıbaşı, Muhzır Ağa, Cebecibaşı, Topçubaşı, 57 veya 58 Yeniçeri çorbacısı (binbaşı), 20'den fazla diğer sınıflardan binbaşı şehîd oldu (Râşid, II, 413).

Sadrâzamın koynundaki mühr-i hümâyûn ve ordu ağırlıkları da Almanlar'ın eline geçti. Birçok top, 9.000 araba, 60.000 deve, 1.500 öküz, 700 at, 26.000 gülle, 553 mermi, 500 davul, 88 zil, 40.000 flori nakit para (50 milyon TL.), padişahın 8 atla çekilen araba-

sı, düşmana bırakıldı. Macar krallık tâcı ve sadâret mührünün ele geçirilmesi, bilhassa Almanlar'ı çok sevindirdi. Çünki şimdiye kadar hiçbir Hıristiyan, Türkler'den ganimet olarak taç ve mühr-i hümâyûn almamıştı. Bunlar, imparatora takdim edildi ve Viyana hazinesine kondu. (Hammer, XII, 424-5). Prens Eugen, İmparator'dan, Türkler'e karşı savunma durumunda kalmasını, asla meydan muhârebesi kabûl etmemesi emrini almıştı. Ancak fırsatı yakaladığını anlıyan genç imparatorluk başkumandanı, bu fırsatı çok iyi kullanmasını bildi; imparatorunun emrini dinlemiyerek Almanya'ya büyük bir zafer ve şahsına emsalsiz bir şöhret kazandırdı. Zaten savaş talii, daima cür'etli başkumandanlara gülegelmiştir.

Genç sadrâzamın şehîd düşmesi ve kardeşi Vezir Mustafa Paşa'nın ağır yaralanması, Elmas Mehmed Paşa'nın düşmanlarını sevindirdi. Bozgunun şiddetli olmasına sebep, muhârebenin ortasında Yeniçeriler'in ısyan etmeleri ve sadrâzama hançer çekecek derecede şuurlarını kaybetmeleridir. Köprünün yıkılıp ordunun ikiye ayrılmasından asker, sadrâzamı sorumlu tutmuştu. Isyân karşı yakaya çekilip muhârebe bittikten sonra da devam etti. II. Mustafa, bozgundan çok daha fecî olan bu korkunç askerî ihtilâl karşısında karşı yakadaki - yukarıda sayılan - ağırlıklarını terkederek sür'atle Tameşvar'a çekilmiye mecbûr oldu. Nitekim Almanlar, muhârebeden ancak iki gün sonra köprü kurup karşı yakaya geçtiler ve Türkler'in ağırlıklarını nehir kenarında bırakarak kaçtıklarını hayret ve sevinçle gördüler. Tabiatiyle artık böyle bir ordunun zafer kazanması beklenemezdi ve Türkiye, düşmanlarının kuvvetinden değil, kendi zaafından dolayı kötü bir sulhu kabûl etmiye doğru gidiyordu.

Zenta muhârebesine katılan tarihçi Kont Marsigli şöyle diyor (s. 215, 260) : «Türk piyadesinin cümlesi köprüye atıldığından, köprü bu ağırlığa dayanamıyarak ortasından parçalandı. Bunun için piyadenin mühim kısmı nehirde boğuldu veya Alman kurşunlarına hedef oldu. Pâdişah, süvârîsiyle sükûnet içinde Tameşvar'a çekildi ve yanına, nefret ettiği Yeniçeriler'den bir tekini almadı... Bu muhârebeden sonra, Macaristan'da Türkler'in elinde kalan kalelerden hepsi, Varat hariç, açlıktan Almanlar'a teslim oldu. Varat'taki Türk garnizonu, açlıktan çok ıstırap çekmesine rağmen mukavemete devam etti. Ancak uzun bir muhâsaradan sonra vire ile teslim oldu. Türkler'in, Macaristan ile artık hiçbir ilgileri kalmamıştı».

Macaristan'ın kaybı ve netice itibariyle bütün savaşın Türk yenilgisiyle bitmesine sebeb olan Zenta bozgunu, Türkiye tarihi-

nin en kötü olaylarından biridir. Bu 1109 hicrî yılı Türk tarihinde mâtem alâmeti olarak «Sente Senesi» diye anılmıştır. Bu muhârebede II. Mustafa, Macaristan'ı geri alacak zaferi kazanacağını ümid ediyordu. Ancak askerinin kumandanına hançer çektiği, hiçbir emre itaat etmediği, kumandanlar arasında büyük bir kıskançlık, hattâ kin bulunan bu ordu ile, büyük bir zafer elde etmek mümkin değildi.

Köprülü Yeğeni Amca-zâde Hüseyin Paşa'nın Sadâreti (18 Eylûl 1697)

II. Sultan Mustafa, şehîd sadrâzam Elmas Mehmed Paşa'nın yerine, Zenta bozgunundan bir hafta sonra Tameşvar'a gelince, Amca-zâde Hüseyin Paşa'yı sadârete getirdi. Gerçekten devrinin en değerli devlet adamı oydu. Elmas Mehmed Paşa'nın sadâreti, 2 yıl, 4 ay, 10 gün sürmüştür. Amca-zâde, Köprülüler'den iktidara gelen sadrâzamların dördüncüsüdür. Fâzıl Ahmed ve Fâzıl Mustafa Paşalar'ın amca oğlu olduğu için «Amca-zâde» denmiştir. Bu tarihte 49 yaşlarındaydı. Boğaziçi'nde Kanlıca'da bir kısmı zamânımıza kadar gelen sahilsarayı, Türk sivil mimarisinin büyük şâheserlerindendir. Edirne'de Buçuktepe'de bir kasır inşa ettirmiş, ve II. Mustafa'ya hediye etmiştir. Bursa'da tekke, Istanbul'da kütüphâne ve daha birçok hayır eseri yaptırmıştır. Mevlevî idi. Bundan ve içkiye düşkünlüğünden ötürü «Mevlevî, Sarhoş», Köprülü Mehmed Paşa'ya nisbetinden dolayı «Yeğen» diye de anılmıştır. Naîmâ, asıl adı *Ravzatü'l-Hüseyn* (Hüseyin (Paşa)'nın Bahçesi) adını taşıyan muazzam tarihini Amca-zâde'ye ithaf etmiştir. Amca-zâde'nin Ali Bey adında bir zatla evlenen bir kızkardeşi vardı. Bu Ali Bey'in kendi ölümünden sonra doğmuş oğlu Ali Bey, meşhur hattatlardandır; 1762'de ölüp Topkapı'ya gömülmüştür. Amca-zâde'nin Sulhiye ve Rahmiye adlı iki kızı vardır. Sulhiye Hatun, 1703'te sadrâzam olan Ahmed Paşa, 1760 tarihlerinde ölen Rahmiye Hatun ise, 1709'da ölen Rumeli kazaskeri İbrahim Efendi ile evlenmişlerdir. Bu İbrahim Efendi, Şeyhulislâm Feyzullah Efendi'nin oğullarındandır.

II. Mustafa, sadâret kedhudâsı (iç işleri bakanı) Abdi Paşa'yı vezâretle Tameşvar muhâfızlığına getirdi. Tameşvar, Zenta'nın 90 km. doğusundadır. Burada II. Mustafa, yeni sadrâzamıyla berâber Zenta'da şehîd olan büyük devlet adamlarının yerine tâyinler yaptı. Karaman beylerbeyisi Bıyıklı Mehmed Paşa, Belgrad muhâfızı oldu. Birkaç gün önce eceliyle ölen Bosna beylerbeyisinin yeri-

ne Daltaban Mustafa Paşa getirildi. II. Mustafa, 21 eylûlde Tameşvar'dan hareket etti. 30 eylûlde Belgrad'dan da yola çıktı.

Prens Eugen'in Bosnasarayı Akını (17 Ekim 1697)

Zenta meydan muhârebesinden bir ay sonra Prens Eugen'in Bosnasarayı akını, mühim bir olaydır. Çünki bu gibi akınları şimdiye kadar Türkler yapar, düşman, Türk ülkelerini derinlemesine yararak uzak mesafeye gitmekten çekinirdi. Prens Eugen'in cesareti ve Zenta zaferinden sonra büsbütün cür'et kazanması, böyle bir akını mümkin kılmıştır. Bosnasarayı, Zenta'nın 270 km. güneybatısındadır. Türkiye'nin sınırlardan uzak bir şehir olduğu ve hiçbir zaman düşman istilâsı düşünülmediği için, kalesi yoktur; açık bir şehirdir. Üstelik bu sıralarda Bosna beylerbeyisi Vezir Mehmed Paşa ölmüş ve yerine getirilen zat, henüz şehre varmamıştır. Şehirde hiçbir askerî kuvvet yoktur ve hepsi serhadde gitmiştir. Balkanlar'daki en büyük Müslüman şehirlerinden biri olan Bosnasarayı'nın o tarihte nüfusu 125.000'dir. Şehirde 177 cami, 180 mektep, 47 tekke, 3 kervansaray, 73 han, 7 imaret vardır. Prens Eugen, bu cür'etkâr akını 4.000 süvari ile 2.500 piyâde ve 14 topla yapmıştır. Bunun için Tuna ve Sava nehirleri başta olmak üzere birçok akarsuyu hızla geçmiş, 17 ekimde Bosnasarayı şehrine girmiştir. Ancak yeni Bosna beylerbeyisinin büyük kuvvetlerle erişmek üzere olduğunu haber alınca, 24 saat sonra şehri terketmiş, bu arada Hammer'e göre şehirde camilerden 120'sini yakmıştır. 1 kasımda, Osiyek'e gelmiş ve akınını tamamlamıştır. Bu akın, Bosnasarayı şehrinin geniş ölçüde tahrîbine sebeb olmuştur (Hammer, XII, 427-8; Râşid, II, 422-3).

Sulh Teşebbüsleri

1697 sonbaharında bütün cephelerde sükûnet başladı ve bu sükûnet artık bir yıl sonraki sulha kadar bozulmadı. Çünki her iki taraf da kuvvet ve enerjisini tüketmişti. Almanlar, Venedikliler, Lehliler, Ruslar ve ikinci derecede müttefikleri olan Papalık, Malta, Floransa, İspanya gibi devletler, Türkiye'den az veya çok kazanç elde etmişler, fakat teşebbüs kaabiliyetlerini tüketmişlerdi.

II. Mustafa, Edirne'ye geldikten sonra Istanbul'daki sadâret kaymakamı Vezir Silâhdâr Hasan Paşa'yı Haleb beylerbeyiliğine gönderdi. Vezîr İbrâhim Paşa, Yeniçeri ağası oldu. Büyük diplomat Râmî Mehmed Efendi, ikinci defa reîsülküttâb (dış işleri bakanı) yapıldı. Şeyhulislâm Feyzullah Efendi'nin büyük oğlu Fethullah Efendi, Anadolu kazaskerliğine getirildi (Râşid, II, 424).

Bazı iktisadî tedbirler de alındı. İmparatorluğun kahve ihtiyacını Yemen karşılıyordu. Yemen'in 40.000 çuval olan kahve üretiminin tamamını, Türk imparatorluğu istihlâk ediyordu. Bunun 15.000 çuvalı Mısır, Arabistan, Kuzey Afrika, Suriye ve Irak'ta, 25.000 çuvalı da Anadolu, Rumeli ve Kırım ülkelerinde içiliyordu. Müslüman tâcirler, Yemen'den kahveyi okkası 8 akçaya (120 TL.) satın alıyor ve Türk imparatorluğuna tevzi ediyorlardı. Halbuki son zamanlarda Avrupalı tâcirlerin Yemenli müstahsile okka başına 18 akça (270 TL.) ödiyerek mahsûl kaldırdıkları öğrenildi. Bu sûretle, birkaç yıldır imparatorlukta başgösteren kahve sıkıntısının sebebi anlaşıldı. Bunun üzerine Dîvân, Yemen'den Avrupa'ya kahve ihracını yasak etti.

II. Mustafa, Râmî Paşa'nın selefi olan eski reîsülküttâb Mehmed Paşa'yı, büyükelçi olarak Isfahân'a gönderdi. Fazla israf yapan Mısır beylerbeyisi Vezir İsmail Paşa, azledildi. Bu zat, Kahire'yi bayındırlık eserleriyle donatmakla beraber, vergileri yükseltmişti. Bir defasında Kahire'de 2.336 fakir çocuğu sünnet ettirmiş ve her birine yeni elbiselerden başka birer altın (1.250 TL.) vermişti. Yalnız elbise masrafları 11.840 altın (14.850.000 TL.) tutmuştu. Kendisi için muhteşem bir yazlık köşk, Kahire'deki beylerbeyi sarayında büyük bir kabûl salonu ve bir medrese yaptırmıştı. II. Mustafa'nın ilk sefer-i hümâyûnu ve Şehzâde Mahmud'un doğumu münasebetiyle muhteşem şenlikler yaptırmış, ziyâfetler verdirmiş, geceleri havaî fişekler Kahire semalarını gündüze çevirmişti. Bu sırada devlet, büyük bir savaş içinde bulunuyordu. Bunun üzerine Dîvân, Vezir İsmail Paşa'yı Bağdad beylerbeyiliğine yolladı ve Kahire'ye Sıvas beylerbeyisi Vezir Hüseyin Paşa'yı gönderdi.

1697 - 98 kışında, Istanbul'da Haliç dondu.

1698 Yılı Sulh Müzakereleri

1698 yılının daha ilk günlerinde sulh müzakereleri başladı ve bütün yıl, bu müzakerelerle geçti. Türkiye ile Müttefikler'i sulha götürmiye İngiltere kralı ve Holanda hükümdarı III. William (Felemenkçe: Willem) çalışıyordu. Çünki bu sıralarda Avrupa'nın en kudretli hükümdarı olan XIV. Louis, torununu İspanya kralı yapabilmek için, büyük bir Avrupa savaşına hazırlanıyordu. Almanya, İspanya'da sönmek üzere bulunan Habsburg hânedanına, kendi prenslerinden birini velîahd kabûl ettirmek istiyordu. Çünki Almanya'da da aynı Habsburg hânedanı saltanat sürüyordu. Bu yüzden Almanya ile Fransa, «İspanya Verâset Savaşları» denen büyük harbe hazırlanıyorlardı. İngiltere, Flemenk ve Avrupa devletleri-

nin ekserisi bu durumda Fransa'ya tam mânâsıyle cephe almış, Kral XIV. Louis hemen hemen tek başına kalmıştı. Avrupa devletleri haklıydılar. Zîrâ esâsen en büyük Avrupa devleti olan Fransa'nın İspanya tahtına kendi hânedanından bir prensi geçirmesi, başta Almanya ile İngiltere olmak üzere, birçok devletin menfaatine aykırıydı ve Fransa'ya daha büyük bir güc kazandıracaktı. İspanya, büyük devlet olarak gittikçe zaafa uğramakla beraber, Amerika'nın en büyük kısmını elinde tutmıya devam ediyordu. İşte Avrupa'da hasıl olan bu yeni siyasî durum yüzünden, Almanya'nın Türkiye cephesinde serbest kalması elzemdi. Aksi takdirde Fransa ile savaşı göze alamaz ve İspanya tahtını XIV. Louis'nin torununa bırakmak zorunda kalırdı (maamâfih Fransa ile büyük bir savaşı göze alması neticeyi değiştirmemiş, XIV. Louis'nin torunu gene İspanya kralı olmuştur). Bu durumda İngiltere-Holanda hükümdarı III. William, Almanya'yı Türkiye savaşından kurtarmak için elinden geleni yapıyordu. III. William'ın Istanbul'da iki büyükelçisi vardı : bu zâtı İngiltere kralı olarak temsîl eden Lord Paget ve Holanda hükümdarı sıfatıyla temsil eden Collyer. İngiltere de, Holanda da büyük devlet olmakla bzeraber, ikisinin birleşik kuvveti bile Fransa'ya denk olamıyordu. Ancak bu ittifaka Almanya da girdiği takdirde denge, Fransa aleyhine bozuluyordu.

Lord Paget ile Collyer, Dîvân'ı sulha temayül ettirmek için her türlü vasıtayla uğraşırlarken, XIV. Louis'nin büyükelçisi Baron Charles de Fériol de, Türkiye'yi savaşa devam ettirmek için var gücüyle çalışıyordu. XIV. Louis, II. Mustafa'ya, Ren cephesinden Almanya'ya taarruza geçmek üzere olduğunu, kendisi de 1698 yazında Tuna üzerinden yürürse, Macaristan'ın Türkiye'ye katılmasının muhakkak bulunduğunu bildirdi. Ancak Istanbul'da, Fransız, bilhassa XIV. Louis diplomasisine karşı ürkek bir inanmazlık havası hüküm sürüyordu ve Türk diplomatları, Fransa'ya bel bağlamanın ve ancak onun yardımıyla Macaristan'ı almanın neticelerini düşünüyorlardı. XIV. Louis, asla itimada değer bir müttefik olmadığını pek çok misalle ortaya koymuş bir hükümdardı. Diğer taraftan III. William gibi bir hükümdarın sulh tavassutunu reddetmek de doğru değildi. II. Mustafa, İngiltere ve Holanda hükümdarına elyazısıyla bir mektup gönderdiği gibi, Lord Paget'e de 50.000 ekü (31.250.000 TL.) verdi. Sadrâzam da III. William'a bir mektup yazdı.

Ancak sulha tavassut eden iki büyükelçinin Türkiye'ye karşı tutumları lehte değildi. Tabiatiyle III. William'ın müttefikı olan İmparator'u tutuyorlar, fakat Türk tarafdarı oldukları iddiasıyla

II. Mustafa'dan para sızdırıyorlardı. II. Mustafa'dan Türkiye lehinde davranmaları için aldıkları parayı da, rüşvet olarak, sulh reyi vermeleri için, Türk vezirlerine dağıtıyorlardı. Gayetle garip bir siyasî kombinezondu ve bu durumda Türk menfaatlerinin daha fazla ihlâl edilmesi önlendiyse bu, Reîsülküttâb Râmî Efendi'nin büyük diplomatik kabiliyeti sâyesinde oldu.

II. Mustafa, nazik bir durumdaydı. Hiç ummadığı Zenta bozgunu karşısında mânevî gücü sarsılmıştı. Fakat 1698 baharında yeniden Almanya cephesi için 100.000 küsur kişilik bir ordu hazırlamış ve mükemmelen donatmıştı. Atlantik'le Hind Okyanusu arasında uzanan Türk imparatorluğunun iktisadî gücünden mahrûm olan Almanya, müttefikleri tarafından desteklenmesine rağmen bu uzun savaşta iyiden iyiye sarsılmıştı. Hele 1698 yılı için ihtiyaten Ren cephesine kuvvet yığmak durumunda olduğundan, Macaristan cephesinde zayıf vaziyette kalacaktı. Venedik donanması belki on defa Türk donanmasına yenilmiş ve Venedik istilâsı yıllardan beri Atina banliyölerinde durdurulmuştu. Rusya'nın Azak kalesi dışında herhangi bir başarısı olmamıştı ve olması da mümkin değildi. Çar Petro, Türk silâhlarıyla karşı karşıya gelebilmek için, Rusya'nın daha en az yarım asırlık bir çalışma devresi geçirmesi îcâb ettiğini biliyor, kendi kuvvetiyle değil, müttefiklerinin baskısıyle Türkler'den menfaat koparmıya çalışıyordu. Savaşın devamı müddetince Lehistan, her yıl Türk ordularına yenilmişti. Sadâret ve riyâset (reîsülküttâblık = dış işleri bakanlığı) makamlarında değerli adamlar vardı. İmparator, Zenta'nın tesâdüfen kazanılmış bir zafer olduğunu biliyor ve sulh için Zenta'yı hemen tâkıyb eden müddetten daha müsait bir zaman bulunamıyacağını anlıyordu. III. William'a, sulh müzakerelerinde kendisi lehinde davranması için rica ediyor, yeni bir savaşa girişmeksizin Türkiye'den mümkin olabileni kopartmıya çalışıyordu.

II. Mustafa, savaşa taraftardı. Ancak Zenta bozgunundan ve muhârebenin başında Yeniçeriler'in ısyân etmesinden sonra, mâneviyâtı bozulmuştu. Çevresinin sulh telkîn eden fikirlerinin, ister istemez te'sirinde kalıyordu. Samimî olarak savaştan bıkan veya rüşvetle sulha temayül ettirilen kuvvetli bir kitle vardı. Bu kitlenin arzûlarının karşısına çıkmak, dâhilî buhranlar doğurabilirdi. 21 yıldan beri Holanda'yı Istanbul'da temsil eden, Türkçe bilen ve Türk devlet adamlarının hepsine hulûl etmiye muvaffak olan Collyer, sulhun nîmetlerini propaganda eden bir kampanya açmıştı. Türk dostu ve tarafdarı olduğunu, Lord Paget'le berâber sulh konferansında Türk menfaatlerini savunacağını iddia ediyordu. 4. sefer-i hümâyûnuna çıkmak için Edirne'de hazırlık ya-

pan II. Mustafa'yı durdurmak, seferden alıkoymak için, birçok iç ve dış kuvvet birleşmiş gibiydi. Amca-zâde Hüseyin Paşa, Kapıkulu Ocakları'nın hâlini beğenmiyor, sulhun nîmetleri içinde bir kalkınmanın mümkin olabileceğine inanıyordu; esâsen bir savaş adamı değildi. Türkiye, kendisine ittifak teklif eden Fransa'yı değil, sulh teklif eden İngiltere'yi tutuyor, Türk donanması, Akdeniz'de İngiliz gemilerini Fransa donanmasına karşı himaye ediyordu. Almanya, Viyana bozgunundan sonra Türkiye'den hayalinden geçirmediği fütûhat yapmış, Macaristan'ı ve Erdel'i almış, Venedik ise Mora ve Atina'yı elde etmişti. Durumun bir anda altüst olması endişesiyle Viyana ve Venedik titriyordu. Her yıl Galiçya'nın işgal edilmesinden bıkan Lehistan, bu Türk savaşından kurtulmak istiyordu. Yalnız Rusya, coğrafî durumundan cesaret alarak savaşa devam etmek istiyor, Türkiye tesadüfen başka cephelerde yenilirse, yeni kazançlar elde etmeyi umuyordu.

İslâm âlemi, bu büyük savaşta Türkiye'nin kayba uğramasından müteessirdi. Bilhassa hâlâ çok güçlü olan doğu komşusu İran, lehte bir tarafsızlık göstermişti. 1696'da Basra'daki Türk kuvvetleri Avrupa cephelerine sevkedilmiş, boş kalan şehir (ki bir beylerbeyilik merkezidir) büyük Arap şeyhlerinden Mânî tarafından işgal edilmişti. İran Türk imparatoru Şah Hüseyin (1694 - 1722), Osmanlı devletinin şehri geri almak için askerî külfete gireceğini bildiğinden, Basra'yı kendi askeriyle zabtetti; âsî Arablar'ı kovdu ve şehrin anahtarlarını II. Mustafa'ya yolladı. II. Mustafa, anahtarları getiren Rüstem Han'ı fevkalâde ağırladı ve Şâh'a teşekkürlerini sunmak için eski reîsülküttâb Mehmed Paşa'yı Isfahân'a yolladı. Şah Hüseyin, Türkiye'yi Avrupa savaşında teşvik ve teşçî etmek için elinden geleni yaptı ve Osmanlılar'ı doğuda endişelendirecek en küçük hareketten kaçtı. Eğer XVI. ve XVII. asırlarda iki Türk imparatorluğu siyâsetlerini bu şekilde birleştirebilselerdi, tarihin akışı değişirdi.

Buna karşılık, yarım asırdan beri İran'dan daha güclü bir hâle ve dünyanın ikinci devleti durumuna gelen Hindistan Türk imparatorluğu, Türkiye lehinde bir harekette bulunmadı. Hindistan'da saltanat süren Timuroğulları, Yıldırım Bâyezid devrinden beri Osmanlılar'ı şan ve şevkette kendilerine en büyük rakip göregelmişlerdi. Bu sırada Hindistan Türk imparatorluğunun başında bulunan Âlemgîr Şah (Evrengzîb), bütün Hind kıt'asını tarihte ikinci defa olarak tek devlet hâlinde birleştirmişti. Timur'un 10. ve Bâbur'un 5. kuşaktan torunudur.

Türkistan hanlarının en kudretlisi olan Subhân-kulu Han (1680 - 1702) da, büyük savaşta Türkiye'ye tam mânâsiyle sen-

pati gösterdi. Kırım'a giden yolları Rusya'ya kapattı ve Kırım ordularının Lehistan ve Almanya cephelerinde rahat hareket etmelerine geniş ölçüde yardımcı oldu. Gazi Selim Giray, Türk Özbek hükümdârına yazdığı bir teşekkür mektubunda şöyle demektedir: «Benim birâderim, ... cümlemizden ulu ve Mekke-i Mükerreme hâdimi (yâni İslâm halîfesi) olan Âl-i Osmân pâdşâhı Sultân Süleymân Hân Hazretleri'nin def'-i â'dâsı içün her vechile mâl ve cân ve askerimizle bi'z-zât imdâd-u i'ânet etmek, üzerimize vâcib olmuşdur. Lâyık-ı dîn-u devlet değildir ki, bizler ana (Osmanlı pâdişâhına) yardım etmiyevüz ve behemehâl bu husûsda imdâdda ihmâl-ü tekâsül edersek, tahkıyk dînimizi yıkmış oluruz». Subhân-kulu Han'ın bu mektuba verdiği cevaptan: «Benim karındaşım, ... taraf-ı birâderlerinden hangi gün asker taleb olundu da gönderilmedi ve asker benim değil, sizindir; cân ve bâş üstüne, gayret-i İslâm muktezâsınca her ne kadar imdâda asker lâzımsa, ifâde buyurun; inşâ'Allaah, ma'a-ziyâdetin tedârük olunup irsâl kılınır» (Silâhdâr, II, 418).

Hindistan ve İran Türk imparatorlarına nazaran mütevazı bir hükümdar olmakla berâber, her halde Kırım ve Türkistan hanlarından güclü olan Fas Sultanı'nın büyük savaş yıllarındaki tutumu, Türkiye'nin lehine değildi. Devamlı şekilde Cezâyir eyaletini rahatsız etmiş, hattâ bu eyâlete, mağlûbiyetiyle biten birkaç büyük sefer açtırmıştır. Fas Arab imparatorluğu, bu sıralarda Türkiye'nin tâbii olmaktan tamâmen çıkmış ve Mevlây İsmâîl'in uzun saltanatı boyunca, son parlak devrini yaşamaktadır. Henüz büyük devletler arasında sayılmaktadır.

Sulh müzakerelerinin temaslar hâlinde başladığı aylarda II. Mustafa, Edirne'deydi. Zâten Istanbul'da pek az kalıyordu. Sefer-i hümâyûndan vazgeçti ve 3 mayısta serdâr-ı ekremlik verilen Sadrâzam Amca-zâde Hüseyin Paşa, Edirne'den hareket etti. Sofya'ya geldiği zaman, Karlofça'da toplanacak sulh konferansı için Reîsülküttâb Râmî Mehmed Efendi'yi Belgrad'a gönderdi. İngiltere ve Holanda büyükelçileri de (ki aynı hükümdârı, III. William'ı temsil ediyorlardı) arabulucu olarak Reîsülküttâb Efendi'ye refakat ediyorlardı. 22 temmuzda bu arabulucular, Sadrâzam'dan sulh müzâkereleri için *statu quo*'nun esas olduğuna, yâni hangi ülke, hangi devlette bulunuyorsa, artık o devlette kalacağına dair bir vesika almışlardı. Bu korkunç vesikanın ne gibi entrikalarla elde edildiği üzerinde henüz aydınlanmış değiliz. Arabulucuların eline verilen bu vesîka, Râmî Efendi'nin diplomatik görevini çok müşkilleştiriyordu. Zira Türkiye, Almanlar'ın elinde bulunan Erdel'in (Transilvanya) geri verilmesini sulh şartı olarak ortaya atmış-

tı. Halbuki bu vesikaya göre Erdel'in Almanya'da kalması lâzımdı. Buna karşılık Türkiye, elinde bulunan Kamaniçe kalesini, tahkim edilmemek şartıyla ve bir dostluk eseri olarak Lehistan'a bırakmayı kabûl etmişti.

Türk murahhasları, 20 ekim 1698'de Belgrad'dan Karlofça'ya hareket ettiler. Sulh müzakerelerinin bir çıkmaza girmesi ihtimali karşısında 100.000 Osmanlı ve 30.000 Kırım askeri, Belgrad'da bekletiliyordu. Bu büyük kuvveti, sulh müzakerelerini Türkiye için kolaylaştırıcı bir harekete geçirmediği için Sadrâzam, sonradan tenkid edilmiştir. Amca-zâde Hüseyin Paşa, 10 kasımda Belgrad'dan ayrılmış ve 14 aralıkta Edirne'ye dönmüştür. Bu sûretle Edirne - Belgrad seyahati 6 ay, 15 gün sürmüştür. Sadrâzam Edirne'ye döndükten 1 ay, 13 gün sonra Karlofça sulhu imzalanmıştır. Bu arada 2 ocak 1699'da, sulhtan 24 gün önce, Sâliha Haseki'den Şehzâde Osman doğmuştur ki, 1754'te «III. Osman» adıyle tahta geçecektir. Amca-zâde'nin yokluğunda Edirne'de rikâb-ı hümâyûn kaymakamı olarak Vezir Bozoklu Mustafa Paşa bulunmuştur. Büyüklü küçüklü 200 parçadan müteşekkil Tuna donanması da Belgrad'da bekletilmiştir. Karadeniz'deki 45 parçalık donanma, kış yaklaşırken üslerine çekilmiştir. Mezomorta da, Midilli önlerinde Venedikliler'i yendikden sonra Istanbul'a dönmüştür. Selim Giray Han, Belgrad'dan Tameşvar'a gitmiştir. Edirne'ye çağrılan Sıvas beylerbeyisi Vezir İsmail Paşa, îdâm olunmuştur. Gene sulh müzâkerelerinin yapıldığı bu sıralarda Kaplan Giray, Kamaniçe yakınlarında bir Leh ordusunu bozmuştur.

24 nisan 1698'de İmparator, aslında tarafsız değil, fakat müttefikı olan III. William'ın arabuluculuk teklifini resmen kabûl ettiğini Viyana'da îlân etti. İmparator'un durumu kritikti. Bir defa Fransa'nın kendisine karşı savaşa hazırlandığını biliyor ve Türkiye ile savaşa devam etmenin bu durumda ne derecede tehlikeli olabileceğini düşünüyordu. Üstelik daima mağlûb olmuş müttefikı Lehistan'ın menfaatlerini sulh masasında Türkler'e karşı savunmak mevkıindeydi. Çünki bunca Alman fütûhâtına zemin hazırlayan Viyana zaferini Kral Sobiesky'nin sayesinde kazandığını unutmamıştı. Ümitlerinin hiçbiri gerçekleşemiyen Çar Petro ise, imparatoru savaşa teşvik ediyor, Türkler bu cephede yenilirlerse Rusya cephesinde tâviz vereceklerini umuyordu. Hattâ İmparator'la görüşmek üzere bizzat Viyana'ya geldi. Kerç kalesini Türkler'in Rusya'ya bırakmasını istiyordu ki, böyle bir şeye imkân ve ihtimal yoktu. Çünki bu durumda Azak Denizi, bir Rus denizi hâline gelir ve Kırım tehdit altında kalırdı. İmparator, Rusya'nın bu isteğini destekliyeceğini, fakat Türkler'e kabûl ettirebileceğini

sanmadığını ve bunun için de savaşı uzatamıyacağını söyledi. Çar kızdı ve «zâten sulhu kim istiyor?» dedi. İmparator : «Almanya, İspanya, İngiltere, Holanda, bütün Hıristiyanlık istiyor!» şeklinde kesin bir cevap verdi. Çar, gene de İngiltere ve Holanda'nın yalnız ticârî menfaatlerini düşünen aşağılık devletler olduğunu, onların ittifâkına ve dostluğuna kat'iyen güvenilemiyeceğini ileri sürdü. Almanya şansölyesi (başbakan) Kont von Kinsky, Çar'ın isteklerini yumuşatmıya çalıştı.

Venedik, elindeki fütûhâtını (Mora, Dalmaçya, Attika ve Aya Mavri) muhafaza etmekten başka birşey ümid etmiyordu. Sulha şiddetle ihtiyacı vardı ve Türkler'den yeni bir talebi yoktu. Lehistan'ın durumu nazikti. Daima Türkler'e yenilmiş, bir karış toprak alamamış, birçok toprak vermiş, büyük zâyiata uğramış, muazzam fedakârlıkları göze almıştı. Papa, Lehistan'ı sulh konferansında himaye etmesini imparatordan rica etti. Papalık, Malta ve İspanya ile Türkiye dâimî savaş hâlinde bulunduğu için, bu devletler ve Toskana gibi diğer küçük müttefikler, konferansa katılmıyorlardı. Sulh masasında Türkiye, 4 büyük Avrupa devleti, Almanya, Venedik, Lehistan ve Rusya ile karşı karşıya bulunuyordu. Rusya'nın kudreti artık Lehistan'ın derecesini bulmuştu. Lehistan, Türkiye ile savaşın kendisine 2 milyon altın (2,5 milyar TL.) masrafa mal olduğunu, ayrıca Galiçya'daki yüzlerce şehir, kasaba ve köyün Kırımlılar tarafından tahrib edildiğini, Rusya'nın dostluğunu kazanmak için Ukrayna ve Beyaz Rusya'da bâzı yerlerin bu devlete bırakıldığını ileri sürüyordu. Tabiî ne Rusya, ne Lehistan, ne Venedik, Almanya'nın Fransa karşısındaki kritik durumuna mâruz değillerdi. İmparator ve şansölyesi, müttefik murahhaslara uzun uzun, ellerinde Türkler'den alınan yerlerin Alman toprakları olduğunu Türkiye'ye kabûl ettirmekten daha büyük bir avantaj tasavvur etmenin çok tehlikeli olabileceğini, Osmanlı devletinin iktisadî ve askerî kaynaklarının malûm olduğunu izah ettiler (Hammer, XII, 445).

Müttefikler, sulh konferansı için sırasıyla Viyana'yı, Debreçin'i, Segedin'i ve Salankamen'i teklif ettiler. Bunların hepsi Osmanlı devleti tarafından reddedildi. Bunun üzerine küçük Karlofça kasabası kabûl olundu ki Petervaradin'in yanıbaşında ve Belgrad'ın 65 km. kuzeybatısında idi. İmparator, murahhas olarak harb şûrası başkanı Mareşal Kont Wolfgang von Oettingen'i, Mareşal von Schlick'i, iyi Türkçe bilen Kont Marsigli'yi, baştercüman Talman'ı ve umumî kâtip olarak Til'i seçti. Bunlar, eylûl ortalarında (1698) Karlofça'da bulunacaklardı. Lehistan'ı Kont Malachowsky, Venedik'i Ruzzini, Rusya'yı da Procop Boganoviç

Wasnitzinow temsil edeceklerdi. Müttefik murahhaslarının hepsi bir arada ancak eylûlün son günü Viyana'dan hareket etti ve 14 ekimde Petervaradin'e geldi. 2 gün sonra arabulucu Lord Paget, Türk murahhaslarının Belgrad'dan hareket etmiş olduklarını bildirdi. Kendisi de Holanda elçisi ve Türk murahhaslarıyla beraber Karlofça'ya geliyordu. Ertesi gün, bütün cephelerde umumî mütareke hâli ilân edildi ve her tarafta ateş kesildi. 23 ekimde Müttefik murahhaslar ve ertesi gün Türk diplomatları, Karlofça'ya vâsıl oldular. Arabulucu büyükelçiler, İngiliz Lord Paget ve Holandalı meslekdaşı, sulh müzakerelerine esas teşkil edecek protokol hazırlıklarına giriştiler. Daha ilk anda Rus murahhası, konferansa ancak müşâhid olarak katılacağını ve Kerç kalesi bırakılmadığı takdirde sulhu imzalıyamıyacağını bildirdi.

Protokol müzakereleri tam 20 gün sürdü ve ancak 13 kasımda konferansın ilk celsesi açılabildi. Batı'nın Doğu, Avrupa'nın Asya, Hıristiyan âleminin Müslüman âlemi, Avrupalılar'ın Türkiye ve Türklük karşısındaki aşağılık duygusunu yok eden uğursuz Karlofça (Carlowitz) muâhedesinin müzakerelerinde Râmî Efendi'nin durumu nâzikti. Zîrâ statu quo (alâ-hâlihi) prensibiyle eli kolu bağlanmıştı. Konferansa 3. Alman murahhası olarak katılan Kont Marsigli şöyle diyor (s. 52) :

«Türkler'le, kendilerine bir felâket ve bedbahtlık getirecek veya bir şehri terkettirecek her hangi bir sulh muâhedesi akdetmek kadar müşkil bir iş tasavvur edilemez... Karlofça'da imzalanan muâhede ise, Türkler'in şimdiye kadar imzaladıkları muâhedelerin en aleyhlerinde olanıydı. Türkler için savaşmak, sulh yapmaktan daha kolay ve hafif bir iştir. Sulh masasına oturdukları zaman, sonsuz münakaşalara dalmakta ve karşı tarafa her güçlüğü çıkarmaktadırlar. Bir sınır kesilmesi, bir şehrin teslîmi, bir kalenin tahribi veya inşası sulh masasında bahis konusu edilince, akla gelen ve gelmiyen bütün kurnazlık ve hileleri yaparlar. Müzâkereleri uzatıp karşı tarafı gevşekliğe ve bıkkınlığa düşürürler. Âdetâ sulhu kabûl etmemek ve yeniden savaş çıkarmak için bahane ararlar. Onun için sulh müzakerelerinde Hıristiyan murahhaslar, Türkler karşısında zaman zaman acınacak durumlara düşmüşlerdir».

Karlofça Muahedesi (26 Ocak 1699)

Ancak 7. konferansa Rus murahhası katılmıya râzı oldu. Zaten ilk 6 konferansta celseler, hiçbir neticeye ulaşamadan nihayet bulmuştu. 19 kasımdaki 7. konferansta Türk murahhası, Ruslar'ın

elinde bulunan Azak'ı, Rus murahhası da Türkler'in elinde bulunan Kerç'i istedi. İki gün sonraki 8. konferansta Türk murahhası, Venedik'e Mora'nın bırakıldığını, fakat Attika'nın verilemiyeceğini ileri sürdü. 22 kasımdaki celsede Lehistan murahhasının konuşması dinlendi. 24 kasımda Venedik murahhası üçüncü ve Lehistan murahhası ikinci defa olarak konuştular. Lehistan murahhası kralının Boğdan'da (Moldavya) iki manastır istediğini söyleyince Râmî Efendi, yalnız gülmekle mukabele etti. Ertesi gün, imparatorluk murahhasları 7. defa olarak söz aldılar. 2 aralıkta Râmî Efendi, bir âtıfet olarak Lehistan'a Kamaniçe'yi bıraktığını, fakat Rusya'dan Azak'ın geri istendiğini bildirdi. 4 kasımda imparatorluk murahhasları, onuncu defa olarak söz aldılar. Rusya ile bir, Lehistan'la iki konferans daha yapıldı. Lehistan ile bir neticeye varıldı. Fakat Türkçe ve Latince metinler arasındaki küçük farklardan dolayı celse, münakaşalı şekilde bitti.

18 aralıkta Rus murahhası, bu şartlar içinde sulhu imzalıyamıyacağını, ancak 2 yıllık bir mütarekeye râzı olduğunu bildirdi. Bu sûretle Lehistan ve Rusya ile mes'eleler halledilmiş sayıldı. 1698 yılının son günü, Venedik'le müzakere yapıldı. Râmî Efendi, Venedikliler'in işgalinde olan Atina ve çevresini bırakamıyacağını, diğer Venedik fütûhâtını tanıdığını tekrar beyan etti. 1699 yılının ilk günü, Alman murahhaslarıyla 12. defa görüşüldü. İmparatorluk başmurahhası, imparatorunun Kral Tökeli İmre'nin esîr bulunan zevcesini, bütün servetiyle berâber iade etmeyi, Türkiye'nin bu tehlikeli adamı sınırdan çok uzak bir yerde iskân etmesi şartıyla kabûl ettiğini bildirdi. Aynı akşam Kont Marsigli, şimdiye kadar geçen müzakereleri bizzat imparatora bildirmek üzere Viyana'ya hareket etti.

4 ocakta Venedik'le yapılan görüşme gene netice vermedi. Râmî Efendi, Mora çevresinde tâvîz almak için Venedikli ve Alman diplomatları sıkıştırıyordu. Nitekim ertesi gün, Lord Paget'in ve Alman murahhaslarının da tazyikıyle Venedik murahhası Ruzzini, Türkler'in «Gördes» dedikleri Korint berzahının bir tarafını Türkler'e bırakmıya râzı oldu ve bunu kabûl ettiği için Venedik'e döndüğü zaman cellâda verilip verilemiyeceğini bilmediğini açıkça beyan etti. Bu Türkler için stratejik bir başarıydı. Çünki Korint (Türkçe : Gördes) ve Patras (Türkçe : Balyabadra) körfezlerinin bir Venedik denizi olmasını önlüyordu. Ertesi gün bir defa bu tâvizi alan Râmî Efendi, bu defa Venedik'in elinde bulunan İnebahtı (Lepanto) kalesini istedi ve bu kale iade edilmediği takdirde muâhedeyi imzalamakta mâzur olduğunu kesin şekilde bil-

dirdi. Müzâkereler başladığı zaman bu teklifi öne sürseydi her taraftan redde uğrıyacaktı. Ancak Müttefikler, sulha iyice yanaşmış bir durumda bu yüzden konferansın dağılmasını göze alamadılar. Venedik, İnebahtı'nın iadesini de kabûl etmiye mecbur oldu. Râmî Efendi, bu defa Mora'nın kuzey kıyılarındaki kalelerin yıkılmasını istediyse de, bunu kabûl ettiremedi.

Müttefik murahhaslar, Râmî Efendi'nin tercümanı Istanbullu Rumlar'dan Mavrokordato'nun da Latince metinlere devamlı şekilde itiraz edip tashih istemesine fevkalâde sinirleniyorlardı. İmparatorluk başmurahhası, 15 ocakta Râmî Efendi'ye, tercümanının kelimeler üzerinde münakaşa yapmaktan vazgeçmediği takdirde nihaî metnin kaleme alınamıyacağını bildirdi. 23 ocakta Râmî Efendi, Venedik'in Zanta adası için Türkiye'ye ödediği yıllık verginin kaldırılamıyacağını beyan etti. Ancak akşama doğru, Ruzzini'ye bir hayli ter döktürdükten sonra, esasen ehemmiyetli bir meblâğ olmıyan ve Cumhuriyet'in haysiyetine dokunan bu yıllık vergi kaldırıldı. Dalmaçya sınırının müzakeresine geçildi. Dalmaçya'nın tamamı, Venedik'in elinde bulunuyordu. Dalmaçya'da Adriya Denizi üzerindeki Türk kıyıları Ragusa (Hırvatça: Dubrovnik, Türkçe: Dobravenedik)'dan başlıyordu. Bu sûretle Venedik ile sulh esasları da tamâmen kararlaştırılmış oldu.

Venedik'le 16 maddeden ibaret nihaî muâhede metni üzerinde mutabık kalındı. 2. madde, Lepanto (Türkçe: İnebahtı) kalesinin Türkiye'ye iade edileceğini bildiriyordu. 4. madde keza Venedikliler'in ele geçirmiş oldukları Preveze'nin Türkiye'ye geri verileceğine, 6. madde, Ege Denizi'ndeki bütün adaların Türkiye'ye ait olduğu, Venedik'in şu veya bu şekilde bunlar üzerinde hak iddia edemiyeceğine dairdi. 7. madde, Venedik'in Zanta adası için Türkiye'ye ödiyegeldiği yıllık vergiyi ilga ediyordu. 9. madde Dalmaçya sınırını tesbit ediyor, Dalmaçya'nın en büyük kısmını Venedik'e bırakıyor, ülkenin, Dubrovnik dahil olmak üzere güney kıyıları Türkiye'de kalıyordu. 14. madde, iki tarafın ellerindeki esirleri mübadele edeceklerine dairdi.

24 ocakta, Rusya ile de 2 yıllık bir mütareke imzalandı ve kesin sulh görüşmeleri için Istanbul'da müzakere açılmasına karar verildi. 26 ocak 1699 sabahı saat 10'da, Karlofça Muahedesi imzalanmak üzere sonuncu konferans başladı. Türk murahhasları, yeniçeri ve sipahilerin arasında, imparatorluk murahhasları ise 100 zırhlı asker arasında törenle geldiler. 75 günde 36 celse aktedilmişti. İmza töreni, öğleden az önce, saat 11,45'te yapıldı. İmzalar alındıktan sonra salonun kapısından fırlıyan haberciler, sulhun

resmen başladığını ve konferansın bittiğini bildirdiler. Derhal hareket eden habercilerle sulhun imzalandığı, Istanbul'a, Edirne'ye, Viyana'ya, Venedik'e, Varşova'ya ve Londra'ya bildirildi. Karlofça'da atılan şenlik toplarına aynı gün akşama doğru Petervaradin'de Almanlar'ın, Belgrad'da Türkler'in attıkları toplar cevap verdi. Sulhun esasları, Viyana, Varşova ve Venedik'te beğenilmedi ve Türk diplomatlarının karşı tarafı atlattıklarına hükmedildi. Venedik'in elinde bulunan İnebahtı ve Preveze gibi kaleleri Türkler'e iade etmesi, hattâ Macaristan sınırındaki daha az ehemmiyetli bâzı kalelerin boşaltılıp Türkiye'ye bırakılması tenkıyd edildi. Maamafih bu, Avrupalılar'ın asırlardan beri Türkler'e karşı elde ettikleri ilk lehte muâhede idi. Almanya, Venedik ve Lehistan gibi büyük devletlerin Türkiye'ye ödedikleri yılılk vergi ve haraçları kesin şekilde ilga ediyor, bu devletlere, Türkiye ile hukukan aynı safta yer veriyordu. Nitekim padişah, ilk defa olarak bu sulhdan sonra Avrupa hükümdarlarına gönderdiği mektuplarda onlara «sen» değil, «siz» şeklinde hitaba başlamıştır. Nihayet Osmanlı devletinden, çok büyük parçalar koparılmak sûretiyle, Türk imparatorluğunun genişleme devrinin bittiği ve toprak kaybına başladığı resmen tescil ediliyordu. Hammer şöyle diyor (XII, 473-4) :

«Karlofça sulhu, İmparator'un ve Venedik'in Türkiye'ye ödedikleri haysiyet kırıcı yıllık haraçları, Lehistan'ın pâdişâhın basit bir tâbii olan Kırım Hanı'na ödediği yıllık vergiyi ilga ediyor, bu devletlere, şereflerini iade ediyordu. Türkler'i Lehistan'dan ve Macaristan'dan ebediyen sürüp atıyordu. Türk dehşetini Avrupalı muhayyilesinden siliyor, Türkler'in yenilebileceklerini ve ellerinden ülkeler almanın mümkin olduğunu gösteriyordu. Türk inhitatının sanıldığından daha derin olduğunu, IV. Murad'ın ve Köprülüler'in ıslahat ve başarılarının geçici bulunduğunu ve yarayı saramadığını isbat ediyordu».

Karlofça sulhu Türkiye ile Almanya arasındaki 15 yıl, 9 ay, 25 gün, Türkiye ile Lehistan arasındaki 15 yıl, 4 ay, 9 gün, Türkiye ile Venedik arasındaki 14 yıl, 6 ay, 12 gün, Türkiye ile Rusya arasındaki 9 yıl, 7 ay, 27 günlük savaş hâline son veriyordu. İspanya, Papalık, Malta ve Toskana ile savaş hâli hukuk bakımından devam ediyordu. Fakat fiilen bir mütareke hâline inkılâb etmişti.

Türkiye'nin Almanya ile imzaladığı 20 maddelik muâhedenin esasları şöyledir : Bugünki sınırlarıyla bütün Macaristan, Slovenya ve Transilvanya, Almanya'ya bırakılıyordu. Bu topraklardan Hırvatistan ve Slovenya savaştan önce zayıf tâbiiyet bağlarıyle bazan Türkiye'ye, bazan Almanya'ya bağlı olduğu, Slovakya da

Türk tâbii Tökeli İmre'ye ait bulunduğu için, gerçek kayıplar arasında sayılamaz. Fakat Macaristan ile Transilvanya, 1526'dan beri Türkiye'ye ait bulunduğu için, büyük kayıp teşkil eder. Maroş ırmağı sınır çizdiği için, bugünki Macaristan'a dâhil küçücük bir parça gene Türkiye'de kalıyordu. Maroş'un güneyinde kalan ve batıda Tisa'nın sınırladığı bugün Romanya ile Yugoslavya arasında bölüşülmüş bir Macar ülkesi olan Banat, tamamen Türkler'deydi. Bu büyükçe ülkenin en ehemmiyetli şehri, Tameşvar'dı. Çok daha doğuda Türk - Alman sınırını, güneyde Transilvanya Alpleri, doğuda Doğu Karpatlar teşkîl ediyor, yâni Transilvanya (Türkçe : Erdel) Almanya'da, Ulahya (Türkçe : Eflâk) ve Moldavya (Türkçe : Boğdan) ile bunun kuzeyindeki Bukovina (şimdi Romanya ile Ukrayna arasında bölüşülmüştür) Türkiye'de kalıyordu. Banat gibi büyük bir ülkenin Türkiye'de kalması, Râmî Efendi'nin azimkâr tutumu sâyesinde mümkin olmuştur. Maamafih doğuda Türk sınırının çok kuzeye çıkmasına mukabil batı tarafında Esklavonya (Sava ile Drava arasındaki Hırvat ülkesi) Almanya'ya bırakıldığı için, bu yönde Türkler'de kalan Belgrad, bir sınır şehri durumuna geliyordu. Tarihî Budin eyâletinden yalnız Semendire sancağı muhâfaza edilebiliyordu. Kuzeybatıda Una ırmağı, Türk-Alman sınırını teşkîl ediyor, Hırvatistan Almanya'da, Bosna Türkiye'de kalıyordu. Una ötesindeki Türk toprakları, Almanya'ya bırakılmıştı. Türkiye, Banat'ta yaşıyan birkaç yüz bin Macar tab'aya mâlik olmakta devam etmekle berâber, artık Macarlar'ın mutlak çoğunluğu, Almanya idaresine geçiyordu. Milyonlarca Macar tab'aya mâlik olması, imparatorluğun başına birçok dert getirecektir.

Venedik Cumhuriyeti ile akdedilen 16 maddelik muâhedeye göre şu topraklar bırakılıyordu : Mora yarımadası, güneyindeki Cerigo (Türkçe : Çuha) ve Cerigotto, kuzeydoğusundaki Hydra ve Salamin adaları, Aya Mavri (İtalyanca : Santa Maura, Yunanca : Leukas) adası, Türk Dalmaçyası. Korintos (Türkçe : Gördes) şehri Türkler'de kalıyor ve Türkler, Korint berzahına hâkim olmakta devâm ediyorlardı. Atina savaş sırasında Venedik'ten geri alındığı için, Türkiye'de kalıyor, Venedik'in Attika yarımadası ile ilgisi kesiliyordu.

Lehistan ile akdedilen 11 maddelik muâhedeye göre Kamaniçe kalesiyle berâber Podolya, Türk Galiçyası ve Ukrayna'da bâzı topraklar bu devlete bırakılıyordu. Türkiye'nin elinde tuttuğu Kamaniçe'nin Lehistan'a terki, bir lûtuf eseriydi. Kamaniçe bir piskoposluk, Türkler'in birkaç defa işgal ettikleri Lwow ise bir başpiskoposluktu (Lavisse - Rambaud, III, 765). Bu sûretle sınırı

Dniestr (Türkçe : Turla) nehri teşkîl ediyordu. Bukovina, Besarabya, Hotin ve çevresi Türkiye'de kalıyordu. Karpatlar, Lehistan ile Almanya'yı ayırıyor, Macarlar'la meskûn Ukrayna Karpatları, Almanya'nın oluyordu (Munkaç ve çevresi).

Büyük Fransız tarihçisi Fernard Grenard, Karlofça hakkında şöyle diyor : «1699 yılı, tarihin en mühim yıllarından biridir. Asya'nın üstünlüğünün Avrupa'ya geçtiğini gösterir». Karlofça'da Türkler için uğursuz bir rol oynıyan Holanda büyükelçisi Collyer, İmparator tarafından, sulhu sağlamak için gösterdiği çalışmadan dolayı, kontluk gibi çok yüksek bir pâye ile taltif edilmiştir. Halbuki Collyer bir Alman değil, Holandalı idi ve böyle bir pâyeyi normal olarak ancak kendi hükümdarından alması îcâb ederdi. Collyer gibi aynı hükümdarın, III. William'ın büyükelçisi olan Lord Paget de Türkler'i bu lüzumsuz sulha kandırmak için büyük çaba göstermiştir. Lord Paget, 1692'den 1702'ye kadar 10 yıl II. Ahmed ve II. Mustafa nezdinde İngiltere büyükelçisi olmuştur. Yerine Sir Robert Sutton getirilmiş ve ilk defa olarak 23 mart 1702'de II. Mustafa'nın huzûruna kabûl edilmiştir.

Karlofça muâhedesi ile Türkiye, Almanya'ya takriben 249.000 km², Venedik'e 32.000 km², Lehistan'a 45.000 km², Rusya'ya 20.000 km², cem'an 346.000 km² toprak bırakmıştır. Bundan sonraki yıllarda, III. Ahmed'in saltanatının ilk devresinde Türkiye bir geri alma siyâseti tâkıyb edecek ve Venedik'e bırakılan Mora ile adaları, Rusya'ya bırakılan Azak'ı geri alacak, bu iki devlet Karlofça ile kazandıkları toprakların hemen hepsini kaybedeceklerdir. Ancak bütün uğraşmalara ve fedâkârlıklara rağmen Almanya'ya bırakılan topraklar geri alınamıyacaktır. Lehistan'a karşı geri alma siyâseti güdülmiyecek ve bir daha Türk-Leh savaşı olmıyacaktır. Zira Türkiye'nin bundan sonraki bütün siyâseti, Lehistan'ın Rusya ve Almanya tarafından yutulmasına engel olmak noktasında toplanacaktır.

V

KARLOFÇA SULHU'NDAN EDİRNE VAK'ASI'NA (1699 - 1703)

Rusya ile Istanbul Muahedesi'nin Akdi (14 Temmuz 1700)

10 eylûl 1699'da II. Sultan Mustafa, sulh münasebetleriyle gelen ve muâhedenin hükümdarları tarafından tasdik edilmiş sûretlerini getiren Alman, Venedik, Leh ve Rus elçilerini kabûl etmek üzere Edirne'den Istanbul'a hareket etti. Bu törenler bittikten sonra, gene Edirne'ye döndü.

Çar Petro, Türkiye ile tek başına karşı karşıya kalmamak için, sulh muâhedesini imzalamakta acele etti. Konferans, Istanbul'da açıldı ve 5 ay sürdü. Çar'ın murahhası Ukrentzow ile Râmî Mehmed Efendi, 14 temmuz 1700'de Istanbul muâhedesini imzaladılar. 14 madde üzerine imzalanan muâhedenin başlıca şartları şöyleydi : Azak ve çevresi yâni şimdiki Rostov ve yakınları Rusya'ya bırakılacak, bu taraflarda Ruslar'ın eline geçen dört kale, yıkıldıktan sonra Türkiye'ye iade edilecekti. Esirler değiştirilecekti. Çar'ın Kırım Hanı'na verdiği vergi ilga edilecekti. Türkiye, diğer Avrupa devletleri gibi Rusya hükümdarının «imparator» sıfatını tanımıyordu. 8. maddede şöyle deniyordu : «Mosko çarlığı müstakil olmakla, bu âna değin Kırım Hânı ve Kırımlı'ya beher sene verdiği vergiyi vermek, gerek güzeşte ve gerek hâlâ ve gerek bâ'de'l-yevm Çar-ı müşârinileyh ve halklarının der-uhdeleri olmıya» (Râşid, II, 500). 14 madde de ilgiye değer (Râşid, II, 503) : «Mosko çarının büyükelçisi... Devlet-i Alîye'ye dâhil olmak üzere... karadan îsâl olunup...» Bu madde, bir Rus'un Karadeniz'e ayak atmasına karşı gösterilen titizlik bakımından mühimdir. Nitekim sulhtan sonra Istanbul'a ilk Rusya büyükelçisi gelmiş ve padişaha Çar Petro'nun Karadeniz'in kuzeyindeki küçük Azak Denizi'nde Rus ticâret gemilerinin dolaşması için müsaade rica ettiğini bildirmiştir. II. Mustafa : «Ruslar'ı saray-ı hümâyûnum içre bırakırım; ammâ ki Karadeniz'de cevelânlarına aslaa müsâ'ade-i şâhânem yokdur» cevabını bildirmiştir.

Sadrâzam Amca-zâde Yeğen Hüseyin Paşa ve Reîsülküttâb Râmî Mehmed Efendi

Sulhu müteâkıb bütün iktidar, pâdişahtan sonra, Şeyhulislâm Feyzullah Efendi, Sadrâzam Amca-zâde Yeğen Hüseyin Paşa ve reîsülküttâb (dış işleri bakanı) Râmî Mehmed Efendi arasında paylaşılmıştır. Bunlardan en nüfuzlusu şeyhulislâmdır ve bu nüfuz, görülmemiş şekilde artmıya devam etmektedir. Kendisinden ileride bahsedeceğiz. Amca-zâde'ye gelince, Viyana seferinde bulunmuş, savaşın felâketlerini görmüş, sulhçu bir devlet adamıydı. Cömert ve açık fikirli, ilim ve san'at koruyucusu idi. Her gün ihtiyaç sâhiplerine 1.000 akça (15.000 TL.) ve ayrıca yılda bir defa fakirlere 500 kese para dağıtarak halkın sevgisini kazanmıştı. Başta şair Nâbî ve tarihçi Naîmâ olmak üzere, devrinin bütün ileri gelen san'at ve ilim adamlarına, refah içinde çalışabilmeleri için her türlü lûtufta bulunuyordu.

Râmî Mehmed Efendi'ye gelince, 1654'te Istanbul'da Eyüp'te doğmuştu. Babası Terâzîci Hasan Ağa da şâirdi. Asıl adının Mehmed olmasına rağmen, mahlasıyla («Râmî») şöhret kazanmıştır. Çok iyi tahsil görmüş, üç Doğu dilini pek iyi öğrenmiştir. Medreseden değil, kalemden yetişmiş, küçük yaşında riyâset'e (dış işleri bakanlığına) şâkird (kâtip namzedi) olarak girmiş, üstün zekâsıyla parlamış, Nâbî ve Sâmî gibi büyük şâirlerden ders almıştır. Nâbî, 2. Vezir Dâmâd Musâhib Mustafa Paşa'nın dîvân kâtipliğinden (özel kalem müdürü) kedhudâlığına (yardımcılığına) yükselince, talebesi Râmî'yi, eski görevi için Paşa'ya tavsiye etmiştir. Bu sûretle Râmî, 2. vezirin dîvân kâtibi olmuştur. Nâbî ile hacca gitmiş, dönünce 1690'da beylikçi yâni dış işleri müsteşarı olmuştur. Bu yüksek göreve getirildiği zaman 36 yaşında olgun bir diplomattı. 9 kasım 1694'te, beylikçilikten reîsülküttâb (dış işleri bakanı) yapılmıştır. 1697'de 8 ay bu görevden ayrıldıktan sonra, yeniden bu makama getirilmiştir. Karlofça'da, bütün zor şartlara rağmen Türkiye'yi şeref ve liyakatle temsil etmiş, şöhreti bütün Avrupa'ya yayılmıştır. Konferansa katılan hemen bütün yabancı murahhaslar, Karlofça'nın en başarılı diplomatının Râmî Efendi olduğunu söylemiş ve yazmışlardır. Edirne'ye dönünce, II. Mustafa tarafından, hiçbir reîsülküttâba gösterilmiyen iltifatlarla karşılanmıştır (Râşid, II, 474-5). *Karlofça Sulh-Nâmesi,* bilhassa 1.400 parça siyâsî yazısını bir araya getiren *Münşe'ât*'ı mühim eserlerdir. Ancak büyük şöhretini, küçük *Dîvânçe*'si ile yapmış, devrinin haklı olarak en büyük şâirlerinden sayılmıştır. Nesir ve şiir dili fevkalâde cazip, üslûbu çok yüksektir. *Tezkiretu'ş-Şu'arâ*

yazarı meşhur Kazasker Sâlim Efendi, Râmî'nin dâmâdıdır *(Râmî Dîvânı,* mükemmel bir önsözle beraber Latin harfleriyle Sâdeddin Nüzhet Ergun tarafından yayınlanmıştır). Râmî'yi Amca-zâde de şâir ve devlet adamı olarak himaye etmiş ve kendisine sadâret yolunu açmıştır (Amca-zâde, kendisine sunulan bir tek *kasîde*'ye 100 veya 200 altın (125 - 250.000 TL.) câize verirdi).

Bu sırada Dîvân-ı Hümâyûn baştercümanı Mavrokordato da büyük nüfuz kazanmıştır. Sakızlı bir ipek tâciriyle bir celebin kızının oğlu olan bu Rum, Padova üniversitesinde hem tıp, hem felsefe doktorası yapmış, Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa'nın baştercümanı Panayotti'nin yanında diplomatik kariyere girmiş, Viyana seferine katılmış, diplomatik misyonla Viyana'ya gitmiş, Karlofça konferansına katılmış, İmparator Leopold tarafından «imparatorluk kontu» gibi çok yüksek bir pâyeyle taltif edilmiştir.

Karlofça Sulhu'nun Neticeleri

Karlofça sulhundan sonra ilk büyükelçi olarak Lehistan'dan Stanislas Rzewusky geldi. Kamaniçe kalesinin Türkler tarafından tahliyesi işi görüşüldü. Her biri 4 - 6 at tarafından çekilen 700 araba, Kamaniçe'deki Türk ağırlıklarını taşıdı. 158 tunç ve 122 demir top, 23 obüs, Kamaniçe'den Bender'e ve Akkerman'a sevkedildi.

II. Mustafa, İbrahim Paşa'yı Viyana'ya fevkalâde büyükelçi olarak gönderdi. Viyana seferine katılan İbrahim Paşa, sonradan amiral olarak şöhret yapmıştı. Paşa'yı Osiyek'te Kont Guido von Starhemberg karşıladı. Türk sefaret hey'eti 571 kişiydi. 422 binek atı, 101 eşeği, 181 devesi, 215 eşya arabası ve yüzlerce beygir ve katırı vardı. Türk sefaret hey'etini, muazzam bir tâcirler kafilesi tâkıyb ediyordu. Hey'et, bir hafta Yanıkkale'de ağırlandı. Zira İmparatoriçe, lohusa döşeğindeydi ve Türkler'in Viyana'ya girişini görmek istiyordu. İmparatoriçenin lohusa yatağını terkettiği öğrenilince Türk hey'eti, Yanık'tan hareket etti. İmparator, Türk hey'etinin masraflarını karşılamak üzere günde 310 altın (387.500 TL.) tahsis etti. Viyana sûrlarında İbrahim Paşa'yı imparatorun saray mareşali (mâbeyn müşîri) ve baştercümanı karşıladı. Hey'etin önünde kırmızı büyük bir Türk bayrağı açılmıştı. Büyükelçiye refakat eden Türk atlılarının elbiseleri, altın iplikle işlenmişti. Sırtlarında kaplan ve pars kürkleri vardı. Arkadan kalabalık bir mehter takımı geliyor ve yeri gökü inleten bir mehter havası çalıyordu. Sokaklarda Almanlar, birbirleri üzerine yığılmış, Türkler'i görmiye çalışıyorlardı. İmparator, İbrahim Paşa'yı ve II. Mustafa'nın gönderdiği 2.000 okka ağırlığındaki hediyeleri kabûl etti.

II. Mustafa'ya, sadrâzama ve büyükelçiye ağır hediyeler verdi. 1700 yılının ilk 6 ayını Türkler, Viyana'da geçirdiler. Hey'etin ağırlanması, imparatorluk hükûmetine 450.000 altına (562.500.000 TL.) mal oldu. Padişaha gönderilen çok değerli hediyeler bu meblâğa dâhildi. İmparator, Padişah'tan, Fransa ve İspanya krallarından daha az debdebeli bir hükümdar olmadığını lâyıkıyla isbat etti. Mâliye nâzırı, gösteriş için harcanan bu kadar masrafa hazinenin tahammülü olmadığını ima etmekle beraber, imparatorunu utandırmamak için istenen bütün parayı buldu. Türk hey'etine 3 bina, 68 oda, 36 kiler, birçok ahır tahsis edilmişti. Yalnız şubat ayında Türkler, 2.000 koyun yediler. İbrahim Paşa, her gün bir ziyafete dâvetliydi. Türk büyükelçisini daha önce dâvet edebilmek için, büyük asiller birbirleriyle rekabete girişmişlerdi. Bu masraflar yapılırken, imparatorluk hükûmeti, kendi askerini besliyemiyordu. Uzak kalelerdeki Alman askerleri aç ve çıplaktı. Bâzı kalelere 76 aydan beri para ve ekmek gönderilmemişti (Takats, *Macaristan Türk Âleminden Çizgiler,* 319-21, 23).

Türk elçilik hey'eti Viyana'ya gelmeden 4 ay önce, 26 eylûl 1699'da İmparator, Oettingen Kontu'nu, büyükelçi olarak Istanbul'a sevketmişti. Bu elçilik hey'etinde bulunan Alman prenslerinden Wilhelm Ernst Schmid, 1720'ye doğru Istanbul'da Müslüman'lığı kabûl etmiştir ki, Anhalt - Zerbst hânedanından olan bu prens, ileride «II. Katherina» nâmıyle Rusya imparatoriçesi olan Alman prensesinin amcasıdır. Bu sefaret hey'etinde daha birçok Alman prensi vardı: Lippe Kontu, Dietrichstein Kontu, Swirby Kontu, Sprinzenstein Kontu, Sinzendorf Kontu, Colloniz Kontu, Breuner Kontu, Sinzendorf Kontu Adolf ve kardeşi Kont Karl, nihâyet ehemmiyetli Alman hükümdarlarından sayılan Holstein dukası Adolf - August. Hiçbir sefaret hey'etinde, bu kadar büyük asılzâdeler bir araya gelmemişti (Hammer, XIII, 24-5). 13 şubat 1700'de İmparator'un büyükelçisi, Sadrâzam tarafından kabûl edildi. 3 gün sonra II. Mustafa'nın huzûruna çıktı.

Lehistan da, ilk elçisi Stanislas Rzewusky ile muâhedenin tasdikli sûretini gönderdikten sonra, Istanbul büyükelçiliğine en büyük asılzâdelerden Raphael Winiawa Leszcynsky'yi tâyin etti. Bu zat, sonradan Lehistan kralı ve XV. Louis'nin kayınpederi olan Stanislas Leszcynsky'nin babası ve XVI. Louis'nin baba annesinin büyük babasıdır. Büyükelçinin maiyyeti, 500 kişiye yaklaşıyordu. Ancak padişahın huzûruna, yalnız bir tek maiyyetle çıkmasına izin verildi. Arz Odası'nın kapısına kadar da ayrıca 4 diplomatın gelmesine müsaade edildi. Halbuki Almanya büyükelçisinin maiyyetindeki 16 kont da, minik Alman hükümdarları olduk-

ları için, Arz Odası'nın kapısına kadar kabûl edilmişler, fakat huzûr-ı şâhâneye Oettingen Kontu, gene bir tek maiyyetle çıkabilmişti.

Venedik büyükelçisi Lorenzo Soranzo ise, Almanya büyükelçisinden 3 ay önce Istanbul'a geldi. Büyükelçiyi, Çanakkale Boğazı'nda iki Türk kalyonu karşılayıp şehre getirdi. 14 kasım 1699'da huzûr-ı şâhâneye çıktı.

Gene bu aylarda, 4 ay Isfahân'da kalan İran fevkalâde büyükelçisi Mehmed Paşa, Istanbul'a döndü. Mehmed Paşa'yı İran sınırında 200 Safevî atlısı karşılamış ve Revân - Nahcuvan - Tebrîz - Sultâniye - Kum - Kâşân yoluyla Isfahân'a getirmişti. 3 defa Şah Hüseyin tarafından kabûl edilmiş, pâdişah ve kendisi için pek zengin hediyeler almıştı.

Karlofça muâhedesinden az sonra, 2 mart 1699'da Gazi Hacı Selim Giray Han, Kırım'dan alındı. 3. hükümdarlığı 6 yıl, 3 ay, 26 gün sürmüştür. Yerine büyük oğlu II. Devlet Giray Han, han oldu. Bu tarihte Devlet Giray 31 ve babası Selim Giray 65 yaşlarında idiler. Devlet Giray, daha 15 yaşındayken 23 eylûl 1683'te kalgay (velîahd) olmuştu. Selim Giray, 26 aralık 1702'de tekrar han oldu. Oğlunun ilk hükümdarlığı 3 yıl, 9 ay, 25 gün sürdü. Selim Giray'ın sonuncu hanlığı da 1 yıl, 11 ay, 27 gün devam etti. III. Ahmed tahta çıktıktan sonra 22 aralık 1704'te 70 yaşında öldü. 4 defada 22 yıl, 23 gün hanlık tahtına oturmuştu. Kırım'da taht şehri Bağçesarayı'nda Selimgirayhan Camii'nin yanındaki türbesine gömüldü. Küçük yaşta ölenler dışında 12 oğlu, 10 kızı olmuş, Giraylar, büyük oğlu II. Devlet Giray'dan zamanımıza kadar gelmişlerdir. Değerli şâir, büyük kumandandı. En büyük Kırım hanlarındandır. Yerine 4. oğlu III. Gazi Giray Han, 31 yaşında han oldu. Bu zat, 2 mart 1699'da, ağabeyi II. Devlet Giray'ın ilk hanlığında nûreddinliğe (ikinci velîahdlik) getirilmişti.

Sınırların değiştirilmesi de devleti yeni tedbirler almak zorunda bıraktı. Kamaniçe, Lehistan'a bırakıldığı için, şimdi Dniestr'in güney kıyısındaki Hotin, serhad kalesi olmuştu. Devlet, Hotin'e her sınıftan binlerce asker yığdı. Almanya'ya karşı da Transilvanya sınırında Tameşvar, Macaristan sınırında Belgrad, Hırvatistan sınırında Bihke, fevkalâde tahkim edildi. Ruslar'ın Azak Denizi'ne çıkmamaları için bütün tedbirler alındı. Kerç Boğazı'nın iki yakası iyice tahkim olundu. Azak Denizi'nin doğusundaki arazi, Kuban ve Don nehirleri arasına asker yığıldı. Burada Acıkale tesîs edildi. Bütün bu tedbirler, Azak'ın ilk fırsatta alınmak istendiğini gösteriyordu; nitekim alınmıştır (Râşid, II, 398).

Felâkete mâruz kalan serhad halkına geniş ölçüde yardım edildi. Hıristiyan ve Müslüman çiftçinin vergileri azaltıldı. Müslümanlar'ın bozulan mâneviyatlarını düzeltmek için Tuna yalılarına en iyi vâızlar gönderildi. Bu tedbirler sâyesinde, Karlofça'dan daha bir iki sene sonra, Türkiye'de bahtiyar ve müreffeh bir hava esmiye başladı. Bütün yaralar sarıldı. II. Mustafa, Yeniçeri ocağının mevcûdunu 70.000'den 34.000'e indirerek büyük bir başarı kazandı. Amca-zâde'nin kuvvetle desteklediği Mezomorta Hüseyin Paşa, kürekli gemileri Türk donanmasından hemen tamamiyle çıkartarak kesin şekilde yelkenli kalyon devrini açtı. Bu sûretle Türkiye denizcilik tarihinde kürek devri bitti ve yelken devri başladı ki, buharlı gemilerin kullanılmasına kadar devam edecektir. 1701 eylûlünde Mezomorta, yeni donanma kanununu yayınlattı. Bu sûretle daha üç çeyrek asra yakın Türk kara ve deniz kuvvetleri, dünya devletleri arasında birinciliği muhâfaza etti. Hattâ en kudretli diğer iki devletin kara ve deniz kuvvetlerinin toplamı, Türkiye'ninkilerden geride kalıyordu. Zâten bu denge bozulduğu anda, imparatorluk yıkılmıya başlıyacaktır. Çünki Türkiye'ye daima birden fazla büyük devlet savaş açıyordu. Müslüman olması bakımından, Türk imparatorluğunun Avrupa'da müttefik bulması, son derece müşkil, birçok durumda imkânsızdı.

Kırım'daki memnûniyetsizlik havasını yatıştırmak için de devlet, büyük gayretler harcamıya mecbur oldu. Ukrayna'nın en büyük kısmının Rusya'ya ve Lehistan'a bırakılması, Kırım'ın her iki devletten alageldiği yıllık verginin ilgası, Kırım'ı müşkil duruma soktu. Artık ancak Ukrayna'nın güneyinde bir parça Kırım'ın elindeydi ve Kırım yarımadası tehdid altındaydı. Kırım hanları ve ileri gelenleri, her fırsatta Lehistan ve Rusya'nın muâhedeyi bozduğunu ileri sürüp, bu devletlere savaş açılması, hiç olmazsa Kırım'a bu hakkın verilmesi için Dîvân-ı Hümâyûn'u sıkıştırır oldular. Henüz tek başına Lehistan veya Rusya devletleri, yalnız da olsa Kırım'ı yenecek askerî gücte değildi. Fakat bilhassa Rusya'nın, Çar Petro'nun bitmek tükenmek bilmez gayret ve enerjisi sonunda bu kudret derecesine en yakın zamanda ulaşacağı, açıkça görülüyordu. Devlet Giray Han, savaş çıkartmak için, Ruslar'ın Urkapı ve Özü yakınlarına kadar sokulduklarını, hattâ istihkâm kazdıklarını yalan yere iddia etmiye kadar işi ileri götürdü. Istanbul'dan gönderilen müfettişler, böyle bir şeyin bahis konusu olmadığını Dîvân'a bildirince, Han'a ihtar cezası verildi. Ancak Devlet Giray Han'ın savaş isteklerinin sonu gelmeyince Dîvân, onu azledip yerine tekrar ihtiyar babası Selim Giray'ı getirmiye mecbur oldu. Gazi Giray kalgay ve Kaplan Giray nûreddin yapıldı.

1702 başında Rusya'nın ilk daimî büyükelçisi P. A. Tolstoy, Istanbul'a geldi. Rusya, Venedik'ten 249, Fransa'dan 160 küsur, İngiltere ve Holanda'dan 110 küsur, Almanya'dan ve Lehistan'dan bir asırdan fazla bir zaman sonra, Istanbul'da devamlı bir büyükelçilik kurmuş oluyordu.

10 mayıs 1701'de, Şeyhulislâm Feyzullah Efendi'nin oğlu İbrâhîm Efendi, II. Mustafa'nın büyük oğlu Şehzâde Mahmûd'a büyük törenle ilk dersini verdi ve «elif» harfini öğretti. İstikbalin I. Sultan Mahmud'u, 4 yaşını 9 ay, 9 gün geçmişti.

Osmanlı devrinde askerî maksatlar dışında bayındırlık eserleri yapılması devlete ait bir mükellefiyet değildi. Bütün dinî ve ictimâî hayır eserleri, pâdişah başta olmak üzere zengin devlet adamları ve dîğer zenginler tarafından yaptırılırdı. Parasına göre bir hayır eseri yaptırmıyana çok kötü gözle bakılırdı. Esâsen böylesi de pek çıkmazdı. Karlofça sulhundan sonra II. Mustafa imar hareketine girişti. Herkes onu taklid etti. Bu arada Amca-zâde Hüseyin Paşa'nın kendi parasıyla yaptırdıklarını saymak, bu hususta bir fikir verebilir : Istanbul, Edirne, İnebahtı ve Gradiska'da 4 cami, Istanbul'da medrese (lise) ve mektep (ilkokul), İskenderiye'de kanal, Istanbul'da baraj, Edirne'de 4, Merzifon'da 10 çeşme, Edirne dışında yalaklar (hayvanların su içmesine mahsus yerler) vs.

Bu arada 1701'de Fas sultanı Mevlây İsmail, Cezâyir'e büyük bir sefere çıktı. Fakat Türkler tarafından bozulup Fas'a atıldı (J.-L. Miège, *Le Maroc,* 36).

Karlofça'dan Sonra Macar Meselesi

Karlofça'da Türkiye kadar büyük darbeyi Macar milleti de yedi. En büyük tarihî düşmanları olan Almanlar'ın idaresine girdiler. Türkiye'de Banat eyaletinde ancak birkaç yüzbin Macar kaldı. Çoğu en yüksek asılzadelerden olan 1.400 aile, Türkiye'ye sığındı ve Türk topraklarında iskân edildi. Tökeli İmre de zevcesi kraliçeyle beraber II. Mustafa tarafından kendilerine İzmit'te hediye edilen mâlikâneye çekildi. Eméric Thököly ve Kraliçe Ilona, İzmit'te öldüler (kralın ölümü : 13 eylûl 1705). Kemikleri, 1906'da büyük törenle İzmit'ten Macaristan'a nakledilmiştir. Macarlar, Almanlar'la her türlü maddî ve mânevî hürriyetleri için büyük ve acıklı bir mücadeleye giriştiler. Ancak 1868'de haklarını kabûl ettirebildiler. Almanya (1806'dan sonra Avusturya) imparatoru olan ve Habsburg hânedânından gelen hükümdâr, aynı zamanda Macaristan ve Bohemya (Çekoslovakya) kralı idi.

Budapeşte'nin Türkler'den alınmasından sonra 6 cellât, Türk tarafdârı olan ve imparatorun Macaristan kralı sıfatını kabûl etmiyen Macar milliyetçilerini geceli gündüzlü durmadan îdâm etti (Pirenne, III, 70). Türk idaresinin nimetlerinden mahrum kalan Macar'lığın hâlini büyük târihi Eckhart şöyle anlatmaktadır : «Millî hayata aykırı ve Macar'lığın her tabakasını aynı derecede ye'se düşüren hükûmet nizamlarının te'siriyle haddi aşan hoşnutsuzluk Ferenc Rakoczi'nin kıyâmı zamanında derhal kendini gösterdi. Viyana hükûmetinin icraatından en ziyâde köylüler müteessir olmuştu. Muhârebeden sonra keyfî olarak tarhedilen vergiler ve memlekette konaklıyan merhametten nasipsiz yabancı askerlerin iaşe ve ibâtesi, köylüyü dilenecek kadar fakirleştirmişti. Köylüler birçok yerde açlıktan ölüm derecesine gelmişlerdi; zevcelerini ve kızlarını, bu yabancı ücretli askerlere satıyorlardı. İmparatorluk Saray Meclisi'nin reisi tanınmış maliyeci Kollonich bile malî bakımdan Macarlar'a yüklenen yükün hafifletilmesini arzu ediyordu; zira imparatorun bu yüksek müşavirinin ifadesiyle «sömürülmekten kilise mensupları, asiller, şehir halkı, köylüler, hergün biraz daha ölüme yaklaşarak, ümit ve korku arasında sefaletin ne zaman sona ereceğini bekliyorlardı». Osmanlı hâkimiyeti zamanında ahali tam bir din hürriyetine mazhar olduğundan, yüzbinlerce Katolik Macar, Protestan olmuştu. Şimdi bunların Alman takibatına uğraması, ayrı bir zulüm teşkil ediyordu... Protestan Macarlar, Almanlar tarafından, Katolik rahiplere tâbi ve onların yaptıkları dinî törenler için aidat ödemeye ve Katolik bayramlarına iştirake mecbur edildiler. Hükûmet dairelerinde Protestan Macarlar vazife alamıyorlardı; zira böyle bir görev, bir Protestan'ın yapamıyacağı bir yemini îcâb ettiriyordu... Alman ordusu, Macaristan'da halktan bedâva yiyor ve bedâva mesken işgal ediyordu» (*Macaristan Tarihi*, İbrahim Kafesoğlu trc., 145, 51, 5, 8).

1687'den itibaren imparatorun İtalyan asıllı generali Caraffa'nın Macaristan'da yaptığı zulümler, zamanımıza kadar nefretle anılmıştır. Sonunda İmparator Leopold, generalini Macaristan'dan çekmek zorunda kalmıştır. Tökeli İmre ile Kraliçe Ilona Zrinyi'nin ölümünden sonra, dâmâdları Ferenc Rakoczy, Macar hürriyeti fikrinin lideri olmuş, Türkiye ve Fransa'nın yardımıyla Almanya'yı yıllarca uğraştırmıştır (Lavisse - Rambaud, VI, 597-8).

Macarlık bu yıllarda istikbali bakımından çok vahîm bir felâket daha geçirmiş, 500.000 Macar, Almanlar tarafından Esklavonya'dan Macaristan'a nakledilmiştir. Bu sûretle Macar ve Slav-

lar'ı şimdiye kadar Sava nehri ayırırken, Sava ile Drava arasındaki Esklavonya, bir Hırvat ülkesi hâline gelmiştir. Macar toprakları Belgrad'ın kuzey varoşlarından başladığı ve Tuna nehri bu kesimde Katolik Hırvatlar'ın en yakın akrabası olan Ortodoks Sırplar'ı Macarlar'dan ayırdığı halde, «Voyvodina = Voyvodalık» denen bu topraklara Sırplar hulûl etmiye başlamışlardır. Avusturya - Macaristan devleti 1918'de yıkılıp geniş bir Romanya ve acayip büyüklükte bir milliyetler meşheri hâlinde Yugoslavya kurulunca, Voyvodina ve Banat, Macar ülkeleri olmak vasfını büsbütün kaybetmişler, bugün bu tarihî Macar ülkelerinde azınlık durumuna düşmüşlerdir. Sava ve Tuna'yı geçen yüzbinlerce Sırp, Karlofça yıllarında bu topraklara dolmuş ve Almanya tab'ası olmuşlardır. Almanya, Macarlar'a olan hıncı dolayısıyla, bu göçü teşvîk etmiş ve her türlü yardımı yapmıştır. Halbuki bu olay, Avusturya imparatorluğunun 1918'de yıkılmasının sebeplerinden biri olmuştur. Macar'lığa karşı Almanlar'dan da fazla hınçlı olan bu Slavlar (Sırplar ve Hırvatlar), bir zaman için Alman'lığın tabiî bir müttefikı olmuşlar, hattâ başkumandan Prens Eugen, Sırp ve Hırvat alayları kurmuştur. Ancak 1868'de Macarlar, imparatorlukta Almanlar'la eşit hak kazanınca bu Slavlar, devleti yıkıncaya kadar çalışmışlardır. Türk idaresini hasretle anan Macarlar, 1697'den 1703'e kadar Almanlar'a karşı geniş bir ihtilâl şeklinde ayaklanmışlar, bu ayaklanmalar, 1868'e kadar bitmek bilmemiştir (Lavisse-Rambaud, VI, 599).

Leh Meselesi

Kral Sobiesky, ölümünde içinden çıkılamıyacak derecede muğlak mes'eleler bırakmış ve Macarlık gibi Lehlik de bu dönemde yıkım devresine girmiştir. Kara Mustafa Paşa'yı yenen bu kral, sonradan Türkler'e bir düzineye yakın meydan muhârebesinde yenilince, Kamaniçe'yi almak için, en büyük düşmanı olan Çar Petro ile ittifak etmiş ve Rusya'daki son Leh toprağı olan Smolensk ile Ukrayna'daki Kiev'i Ruslar'a bırakmıştır. Çar Petro buralara yerleşmiş, fakat Kamaniçe'yi alabilmesi için Lehistan'a bir tek asker yardımı bile yapmamıştır (Lavisse-Rambaud, VI, 643).

Jean Sobiesky husran içinde ölünce, oğlu Jacques Sobiesky, kral olamadı. Çünki babası son yıllarda devlet içinde bütün itibarını kaybetmişti. Capet - Bourbon hânedanından Prens Louis de Conti ile Saksonya elektörü Türkler'in «Nalkıran» dedikleri Friedrich - August, Lehistan tahtına namzetliklerini koydular. Dresden, Varşova'ya Paris'ten daha yakın olduğu ve Elektör iyi rüşvet

dağıttığı için Leh asilleri meclisi, Friedrich - August'u seçti. Böylece Lehistan ile Saksonya birleşiyor, yeni Lehistan kralı, Saksonya elektörü sıfatıyla imparatorun tâbii olmakta devam ediyordu. Elektör, Lehistan kralı olabilmek için, Protestan'lıktan çıkıp Katolik bile oldu. 27 haziran 1696'da kral seçildi ve 25 eylûlde Lehistan'ın eski taht şehri Krakovi'de «II. August» adıyla taç giydi. Doğuştan asker bir adamdı. Fakat Lehliler'in askerlik kabiliyetlerini kendi Saksonlar'ı derecesinde sanıp ne derecede aldandığını, Türkler'den, İsveçliler'den, hattâ Ruslar'dan arka arkaya yediği darbelerle anladı. Çok sert ve merhametsiz olduğu için esasen Lehliler tarafından da sevilmedi. Kral August, Lehistan krallarının taşıyageldikleri Litvanya büyükdukası unvanına da sahipti. Rusya'nın kudret kazandığı bu devrede, üstelik Brandenburg Elektörü ve Prusya dukası olan Hohenzollernler tarafından da tehdid edilen II. August, Litvanya'nın kuzeyindeki İsveç'e ait Baltık ülkelerini fethetmek sevdasına kapıldı. Bu sûretle, kendisini tahtından eden İsveç savaşı başladı.

Böylece Avrupa'da Türk savaşı biter bitmez 1700'de iki büyük savaş başladı. 1715'e kadar devâm eden Kuzey Savaşı ve 1714'te biten İspanya Veraseti Savaşı. Bu savaşların 1703'e kadar olan ilk safhalarını, VI. bahsimizde hulâsa edeceğiz.

Fransa, XIV. Louis'nin hataları yüzünden, ne Karlofça'dan önce, ne Karlofça'dan sonra Türkiye ile ittifak edemedi. Doğudan ve batıdan bu iki kudret ittifak edebilseydi, büyük Fransız tarihçisi Rambaud'nun belirttiği gibi (VI, 848), bugünki Avrupa'nın manzarası değişirdi. Aynı derecede gururlu olan Türk ve Fransız hükümdarları, böyle bir ittifakın devletleri için son derecede hayatî bir önem taşıdığını anlıyamadılar. XIV. Louis'nin yeni büyükelçisi Marquis de Ferriol bile hükümdarı kadar mağrur, debdebeye düşkün ve münasebetsizdi. Boğaziçi'nde kendisine aynen padişahın saltanat kayığı gibi bir kayık yapıp gezmiye başlamıştı. Türkler, kayıkta kürek çekenleri yakaladılar ve her birine 200 deynek atarak cezalandırdılar. Bu büyükelçi, 1710'da delirmiştir. Delirdiği haberi Sadrâzam'a bildirilince : «o zaten 10 yıl önce buraya geldiği zaman deliydi» demiştir (Lavisse - Rambaud, VI, 848).

Venedikliler, daha Mora'yı işgal eder etmez yerli Rumlar'ın muhalefetiyle karşılaştılar. Bu muhalefet, devamlı başkaldırmalara çevrildi ve yarımadada Türk devrindeki sükûnet mahvoldu. Katolik Venedikliler, Ortodoks Rumlar'a hayvan muamelesi yapıyorlardı. Bilindiği gibi Mora, 1715'te Venedikliler'den alınmış ve daha 110 yıldan fazla Türkler'de kalmıştır. 1715'te Venedik'in Mora'yı kaybetmesi, bu devleti Ortaçağ'danberi muhâfaza ettiği bü-

yük devlet sıfatından mahrum etmiş ve zaten daha ancak 80 küsur yıl yaşıyabilmiş, Napoléon Bonaparte tarafından mevcudiyetine son verilmiştir.

Böylece Türkiye'de sulh yılları başladı. Aslında II. Mustafa bu sulha zorla ikna edilmişti ve savaşa hazırlanıyordu. Sırf Türkiye'ye karşı Haçlı ittifakını kırmak ve düşman devletleri birer ikişer yenerek kaybedilenleri geri almak için sulha râzı olmuştu. Ancak yeni bir savaşa saltanatı yetmedi. Maamafih kardeşi III. Ahmed, saltanatının ilk devresinde geri alma siyâsetini açtı ve Venedik'le Rusya'ya verilenleri geri aldı.

Kapdân-ı Deryâ Vezir Mezomorta Hüseyin Paşa'nın Ölümü (21 Temmuz 1701)

Mezomorta Hüseyin Paşa, 21 temmuz 1701'de Donanmay-ı Hümâyûn'un başında Kikladlar'dan Paros adasındayken öldü. Abdülfettah Paşa, en kıdemli amiral sıfatiyle donanmayı Sakız'a getirdi ve Kapdân-ı Deryâ'yı buraya bütün donanmanın katıldığı muazzam bir törenle gömdürdü. Hacı Abdülfettah Paşa, kapdân-ı deryâ oldu. Bu sûretle Türkler'in yetiştirdikleri dünya çapında amirallerin sonuncusu, tarihe intikal etmiş oldu. Cezâyir beylerbeyiliği devrinde kazandığı zaferler dışında, kapdân-ı deryâlığında 8 büyük deniz meydan muhârebesi kazanmış, hiçbir muhârebeyi kaybetmemiştir. 8 muharebede de müttefik Venedik - Papalık - Malta - Toskana donanmasında gemi adedi, Türk donanmasınınkinden fazlaydı (Fevzi Kurdoğlu, *Mezomorta Hüseyin Paşa,* 92). Oğullarından Ali Paşa, deryâ beylerbeyisi (oramiral), Said Bey de deryâ sancak beyi (tümamiral) olmuşlardır. Hazırladığı iki bahriye kanun-nâmesiyle, Türk deniz kuvvetlerine yeni bir ruh getirmiştir. İkinci kanun-nâmesinde, maruf Türk denizcilerinin oğulları olmıyanların deniz subayı olmamaları kaidesini bir madde hâlinde açıkça koymuştur. Daha önce bu husus, İngiltere'de olduğu gibi, bir teamül hâlinde Türk deniz kuvvetlerinde mer'iyetteydi. Hüseyin Paşa, kürek devrimizin son ve kalyon (yelkenli) devrimizin ilk kapdân-ı deryâsıdır. 40'ı büyük kalyon olmak üzere, yüzlerce savaş gemisi yaptırmış, tersanelere yeni bir canlılık kazandırmıştır. Denizcilerin terfî, maaş, emeklilik hususlarını kesin kanunlara bağlamıştır. Halefi Abdülfettah Paşa, onun yolundan giderek eserini tamamlamıştır.

Daltaban Mustafa Paşa'nın Sadâreti (4 Eylûl 1702)

4 eylûl 1702'de Amcazâde Yeğen Hüseyin Paşa, istîfâ etti. İs-

tifa sebepleri, Şeyhulislâm Feyzullah Efendi'nin son haddini bulan nüfuzu, kendisine haber bile verilmeden en yüksek makamlarda azil ve tâyin yapılması, nihâyet bir sultan'la (Türk imparatorluk prensesi) gizli alâka kurduğu rivayet edilen hala oğlu Kıbleli-zâde Ali Bey'in îdâm edilmesidir. Fuad Köprülü'nün atası olan Kıbleli-zâde Ali Bey, Amca-zâde'nin halasının, yani Köprülü Mehmed Paşa'nın kız kardeşinin, Kıbleli-zâde Mustafa Paşa'dan doğan oğludur. Amca-zâde'nin oğlu olmadığı için, Ali Bey'i oğlu gibi severdi. Ali Bey, beylerbeyi pâyesiyle emîr-i âhûr-ı evvel olup, Saray hizmetindeydi. 16 haziran 1702'de îdâm edildi. Oğlu Mehmed Bey'den nesli zamanımıza kadar gelmiştir. Amca-zâde'nin sadâreti 5 yıldan 2 hafta eksiktir. Büyük sadrâzamlardan sayılır. Silivri'deki çiftliğine çekilmiş, esasen Ali Bey'in îdâmı üzerine hastalandığı için, 8 gün sonra 22 eylûlde ölmüştür. Amca-zâde'nin son aylarında, 3/4 aralık 1701 gecesi Istanbul Bedesteni yanmış, yangın Bitpazarı'na, Sipahiler Çarşısı ve Mercan Çarşısı'na kadar uzanmış, büyük maddî kayıp olmuştur.

Mühr-i hümâyûn değersiz ve cahil bir adam olan Manastırlı Daltaban Mustafa Paşa'ya verildi. Bağdad beylerbeyiliğinden Edirne'ye 27 eylûlde gelip makamına geçti. Gerçekte devletin bütün idaresi Şeyhulislâm Feyzullah Efendi'nin elindeydi. Bu sıralarda Şeyhulislâm'ın kayınvâlidesi ve IV. Mehmed'in hocası büyük bilgin Vânî Efendi'nin (Boğaziçi'nde «Vaniköyü» onun adından gelir) zevcesi olan hanım, 83 yaşında öldü. Hayırseverliği derecesinde klâsik bilgisiyle de tanınmıştı. Cenâzesinde Sadrâzam, Şeyhulislâm ve bütün ileri gelenler bulundu. Edirne'de Taşlık Camii'nin hazîresine gömüldü.

Amca-zâde'nin son zamanlarında Sadrâzam Şehîd Fâzıl Mustafa Paşa'nın 3 oğlunun iki büyüğü vezir oldular. Önce 1700 temmuzunda 30 yaşlarındaki Köprülü-zâde Nûman Paşa'ya vezâret verildi ki, sonradan dâmâd ve sadrâzam olmuştur. Birkaç ay sonra, 12 ocak 1701'de kardeşi Abdullah Paşa'ya vezirlik verildi ve aynı gün Şeyhulislâm Feyzullah Efendi'ye dâmâd oldu. 3 Doğu dilinde şâir ve kudretli bir asker olan Köprülü-zâde Abdullah Paşa, 1703 başlarında sadâret kaymakamlığına getirildi (Râşid, II, 524, 578). Gene 1701 martında, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın hayattaki tek oğlu 21 yaşındaki Ali Paşa'ya vezâret pâyesi ve II. Mustafa'nın kızı Safîye Sultan verildi (Râşid, II, 528). Sultan henüz çocuk olduğu için yalnız nikâh akdedildi. 9 yıl sonra 1710 haziranında Sultan 13,5 yaşına gelince düğün yapıldı.

İbrahim Paşa, Viyana fevkalâde büyükelçiliğinden döndük-

ten sonra, Tameşvar beylerbeyisi oldu. Bu mühim serhad eyâletinde gerekli tedbirleri aldı (Râşid, II, 526-7).

Râmî Mehmed Paşa'nın Sadâreti (24 Ocak 1703)

Yeni sadrâzam, vezâret pâyesini bile haiz olmıyan bir adamın, Reîsülküttâb Râmî Mehmed Efendi'nin Şeyhulislâm'dan sonra en nüfuzlu devlet adamı olmasını çekemedi. Efendi'nin azli için II. Mustafa'ya baş vurdu. Padişah, kanunlara göre bu isteği yerine getirmiye mecburdu. Öyle yaptı. Ancak Şeyhulislâm, Râmî Efendi'nin zâten II. Mustafa tarafından bilinen meziyetlerini sayarak kendisine kubbe vezirliği verdirdi. Azlinin 27. gününde, 21 aralık 1702'de Râmî Mehmed Paşa'nın bu defa vezir sıfatıyla Dîvân-ı Hümâyûn'da (bakanlar kurulu) yer alması, Daltaban Mustafa Paşa'yı çılgına çevirdi (Râşid, II, 564-5). Bunun üzerine Şeyhulislâm'a kafa tutmıya başladı. Feyzullah Efendi, Râmî Paşa'yı sadârete sevketmek için fırsat arıyordu. Sadrâzam'ın Almanya'ya, hiç olmazsa Rusya'ya karşı sefer açmak istemesi ve Kırım'daki savaş taraftarlarını tahrik etmesi, beklediği fırsatı verdi. Hele Daltaban'ın Şeyhulislâm'ı bir ziyafette zehirlemek istemesi veya bu suçla ithâm edilmesi üzerine mühr-i hümâyûn, 24 ocak 1703 günü Râmî Mehmed Paşa'ya verildi. Râmî Paşa, vezirliğinin üzerinden 1 ay geçmeden sadrâzam oldu. Mustafa Paşa'nın sadâreti 4 ay, 20 gün sürdü (Râşid, II, 565-76'da olayın bütün tafsilâtı verilmektedir). Daltaban Mustafa Paşa, azlinden 3 gün sonra da îdâm edildi.

Râmî Paşa (Istanbul'daki mâruf semt onun adını taşımaktadır), derhal büyük çapta faaliyete girişti. Bütün imparatorlukta âsâyiş mes'elesini ele aldı. Hac yollarını düzeltti. Vergilerde ıslahat yaptı. Göçebe aşîretlere toprak dağıtıp yerleştirdi. Bayındırlık eserleri yaptırdı. Eski binaları tâmir ettirdi. Selânik ve Bursa'daki büyük dokuma fabrikalarını yenileştirdi, genişletti ve istihsallerini arttırdı. Avrupa kumaşlarının imparatorluğa ithalini yasakladı. Kapıkulu ocaklarını sık sık teftiş ettirdi ve yolsuzluklara engel olmıya çalıştı. Bütün bu ıslahatı, kendisine birçok düşman kazandırdı. Bilhassa asker olmaması, sivil idareden gelen nâdir sadrâzamlardan biri bulunması, tenkid edildi. Üstelik artık herkesin sevgisini kaybetmiş olan Feyzullah Efendi tarafından iktidara itildiği bilindiği için, Râmî Paşa bu yüzden de yıpranıyordu. Büyük diplomat ve devlet adamı, daha sadâretinin ilk aylarında bu ortam içinde bunaldı. 49 yaşında genç, bilgili, azimli bir adamdı. Devletin iç bünyesindeki bozuklukların behemehâl düzeltilmesinin şart olduğunu kavramıştı. Sadâret makamında gün doldur-

mak sevdasında değildi. Onun için, etrafındaki muhalefeti, yıkıcı tenkidleri ortadan kaldırması lâzımdı. Az zamanda, uzun yıllar kendisini himâye etmiş olan Feyzullah Efendi ile arası açıldı. Şeyhulislâm'ın kendisinden önce ve sonra hiçbir şeyhulislâmda görülmedik derecede nüfuz kazanması ve kendisine sorulmadan bir şey yapılamaması, Râmî Paşa'yı bıktırdı. Feyzullah Efendi'nin düşmesini sağlamak lâzımdı; bunu başarabilirse, birçok şahsın da sevgisini kazanacağını düşündü. Ancak padişah tarafından bu derece mutlak salâhiyetlerle techiz edilen, nüfuzu sadrâzamınkini gölgede bırakan Feyzullah Efendi'yi azlettirmek o kadar kolay bir iş değildi. Bâzı tertiplere girişmek icab ediyordu. Fakat bu tertipleri bir yerde durdurabilmek iktidarı Râmî Paşa'da var mıydı? Çünki bâzı zümreler II. Mustafa'dan da memnun değillerdi. Bir savaş adamı olan bu padişah, sulh olduktan sonra, yeni savaşlar beklemiye, sıkılmıya, babası gibi avla vakit geçirmiye başlamıştı. Üstelik devlet merkezini resmen değilse bile fiilen Edirne'ye nakletmiş olması, bilhassa Istanbul'da çok memnuniyetsizlik uyandırıyor, birçok menfaatlere te'sîr ediyordu. Hele bütün büyük mansıbları hocası Feyzullah Efendi'nin oğul, akraba ve adamlarına vermesi, nefret derecesinde sevgisizlik doğurmuştu. Ölümden başka hiçbir sebeple meşîhat makamından ayrılmıyacak gibi görünen Feyzullah Efendi'nin kazandığı istisnâî nüfuzun sonunda bizzat padişahın bile başına belâ getireceğini akıllı kimseler düşünmekten geri kalmıyorlardı. II. Mustafa bunlara aldırmıyor, Karlofça'da verdiği ülkelerin kederiyle gözü avdan başka birşey görmüyor, sadrâzamının ve devlet adamlarının imparatorluğu bir an önce savaşa hazır ve verdiklerini geri alacak duruma getirmelerini bekliyordu. Padişahın tek erkek kardeşi ve velîahdi olan Şehzâde Ahmed (III. Ahmed) bile, Feyzullah Efendi aynı zamanda onun da hocası olduğu halde, birgün ağabeyine şöyle demişti : «Hâce Efendî'ye hüsn-i zannınıza binâen verdiğiniz mevkı' ve eylediğiniz (lûtuflar), tâ'lîm ve terbîye hakkına ri'âyet ise, ancak olur; umûr-ı â'leme istîlâ ve furû'-ı saltanata galebe mertebesi, hîçbir yerde ruhsat verilmiye makaam-ı hılâfet'in tahammülü olmadığı, mâ'lûm-ı şâhânenizdir».

Osmanlı tarihinin uğursuz ve büyük ihtilâllerinden birine, Edirne Vak'ası'na zemin hazırlıyan bu Feyzullah Efendi üzerinde biraz durmak münasiptir.

Şeyhulislâm ve Hâce-i Sultânî (Câmî'ü'r-Riyâseteyn) Erzurumlu Hacı Seyyid Feyzullah Feyzî Efendi'nin Şahsiyeti

Feyzullah Efendi, Peygamber ve Şems-i Tebrîzî soyundan gel-

diğini iddia eden Erzurumlu bir aileye mensuptur; her iki karabet iddiasının da généologie bakımından ilmen gerçek olmasına imkân yoktur. Babası Erzurum müftüsü Şeyh Mehmed Efendi, büyükbabası da aynı şehrin eşrâfından Pîr-Mehmed Efendi'dir. Medrese tahsilinin bütün kademelerini tamamladıktan sonra, devrinin en büyük bilginlerinden ve IV. Mehmed'in başhocası meşhur Vânî Mehmed Efendi'ye dâmâd olmuştur. Kayınpederinin sâyesinde oldukça genç yaşta, IV. Mehmed'in iki oğluna, müstakbel II. Mustafa ile III. Ahmed'e başhoca tâyin edilmiş, bu iki şehzâdeyi (bilhassa büyüğünü) ilmen iyi yetiştirerek göze girmiştir. Kazasker ve nakıybüleşrâf, hattâ III. Süleymân'ın ilk zamanlarında 17 gün şeyhulislâm olmuş, azledilen şeyhulislâmlara umumiyetle tekrar meşîhate geçmeleri hâli hariç, bir görev verilmediği için, Erzurum'a çekilmiştir. 7 yıl Erzurum'da kaldıktan sonra, talebesi II. Mustafa tahta geçince kendisini çağırtmış ve 25 mayıs 1695'te tekrar meşîhate getirmiştir. Padişah hocalığıyla şeyhulislâmlığı şahsında birleştiren ikinci zat bu Feyzullah Efendi'dir (ilki Hoca Sâdeddin Efendi).

Feyzullah Efendi, değerli bilgin ve hukukçuydu. Kıymetli eserleri vardır. Ancak son derece harîs ve yakınlarına çok düşkündü. Yüksek makamları yakınları arasında paylaştırmakla, başkalarının hakkını yediğini düşünmüyordu. En yüksek makamları öylesine akraba ve mensupları arasında paylaştırmıştı ki, burada bunların listesini vermek bile imkânsızdır. En yakınları içinde en mühim makamları işgal edenlerden birkaç örnek vereceğiz: Büyük oğlu Fethullah Efendi, nakıybüleşrâf'dır; bu zat kazaskerken, babasına eşit olarak meşîhat pâyesi almıştır. Şeyhulislâm olmadan bu pâyeyi alan Osmanlı tarihinde ancak bir kişi vardır; o da sonradan şeyhulislâm olan Karaçelebî-zâde Abdülaziz Efendi'dir. Halbuki Fethullah Efendi, fiilen şeyhulislâm olamamıştır. Bilindiği gibi meşîhat ve sadâret pâyeleri, Türk imparatorluğunun en yüksek rütbeleridir ve aynı zamanda bu pâyeleri biri sadrâzam, diğeri şeyhulislâm olan ve fiilen görevinde bulunan zatlardan başka hiç kimse taşıyamaz. Azledilen sadrâzamlar tekrar vezir (mareşal) ve şeyhulislâmlar da vezirle eşit rütbe olan kazasker pâyesinde sayılırlar. XVI. asırda vezir ve kazasker pâyesini taşıyanların sayısı hiçbir zaman 15, nihayet 20'yi geçmemişken, içinde bulunduğumuz XVII. asrın son ve XVIII. asrın ilk yıllarında bu pâyeyi taşıyanların sayısı herhalde 100'ün üzerindedir. Gene de dünyanın en büyük devleti için fazla sayılamaz. Çünki Türkiye'yle mukayese edilemiyecek derecede dar bir devlet olan Almanya imparatorluğunda da düzinelerce mareşal ve duka vardı ve mareşallik'le du-

kalık, vezirliğe eşit pâyelerdir. İşte Feyzullah Efendi'nin büyük oğlu Fethullah Efendi'nin durumu bu kadar acâyib olmuş, âdetâ meşîhat makamının velîahdi îlân edilerek, ulemâ sınıfı çok gücendirilmiş ve kızdırılmıştır (Râşid, II, 526).

Şeyhulislâmdan sonra gelen en yüksek ilmî-dinî-kazâî makam sahipleri Rumeli ve Anadolu kazaskerleriydi. Dîvân-ı Hümâyûn üyesi yâni bakan olan bu iki zat, şimdiki anlayışımıza göre hem eğitim ve kültür, hem de adâlet ve vakıflar bakanı ve diyânet işleri başkanı olan şeyhulislâmın yardımcıları idiler. İşte bu iki makamdan Rumeli kazaskerliği, Feyzullah Efendi'nin amca oğlu Mehmed Efendi, Anadolu kazaskerliği de Feyzullah Efendi'nin 2. oğlu Mustafa Efendi tarafından işgal ediliyordu. Diğer bir oğlu, Anadolu kazaskerliği pâyesiyle Bursa kadısı olan genç Ahmed Efendi idi. Halbuki Bursa kadılarına bu büyük pâyenin verilmesi çok nâdirdi. Nihayet 4. oğlu İbrahim Efendi, II. Mustafa'nın büyük oğlu Şehzâde Mahmud'un hocasıydı (I. Mahmud). Mekke kadısı Ahmed Efendi, Feyzullah Efendi'nin kayınbiraderiydi. Istanbul'da sadâret kaymakamlığı makamında bulunan genç Köprülü-zâde Abdullah Paşa, Feyzullah Efendi'nin dâmâdıydı. Abdullah Paşa bu makama ne şahsî yüksek değeri, ne Fâzıl Mustafa Paşa'nın oğlu olması dolayısıyla değil, sırf şeyhulislâmın dâmâdı olduğu için getirilmişti. Feyzullah Efendi, sadâret kaymakamı Vezir Çelebî Yusuf Paşa'yı, Istanbul'da istediği gibi hareket ettiği iddiasıyla azlettirip yerine dâmâdını getirmişti. Halbuki Çelebî Paşa'nın gerçek suçu, şeyhulislâm efendinin durumunun Istanbul'da büyük dedikoduyu mûcib olduğunu Edirne'de oturan pâdişaha bildirmekten ibaretti ve tamamiyle vazifesini yapmıştı (Râşid, II, 578). Son günlerde Feyzullah Efendi, işi büsbütün azıtarak Rumeli kazaskerliği makamına, amca oğlu yerine Anadolu kazaskeri olan kendi oğlu Mustafa Efendi'yi getirmişti (Râşid, II, 586-7). Diğer iki dâmâdının biri Istanbul, diğeri Edirne kadısı bulunuyordu. Istanbul kadılığı, Anadolu kazaskerliğinden sonra gelen ilmiye'nin 4. yüksek makamı idi. Bütün bu şahıslar, sadrâzamın, Feyzullah Efendi'nin basit bir bendesi olduğunu yaymaktan çekinmiyorlardı. Halbuki Râmî Paşa, böyle birşeye râzı olabilecek bir adam değildi. Ulemâ, kendilerine bütün yüksek görevleri kapatan bu görülmemiş şeyhulislâma can düşmanı hâline gelmişlerdi. II. Mustafa'nın bu derecede gafleti şaşırtıcıdır ve Zenta ve Karlofça'dan sonra tamamen ye'se düştüğünü gösterir.

Edirne, padişahın daima bu şehirde oturmasının nimetlerini topladığı için sakindir. Fakat Istanbul, yukarıda sayılan birçok se-

bepten dolayı kaynamaktadır. Nitekim 18 temmuzda ihtilâl de, padişah, sadrâzam, şeyhulislâm ve hükûmet üyelerinin bulunduğu Edirne'de değil, Istanbul'da patlamıştır.

Istanbul'da İhtilâlin Başlaması (18 Temmuz 1703)

Büyük memnuniyetsizlik, basit bir olay üzerine patlak verdi: Dîvân, Gürcistan'ın Mingrelya ve Guriel taraflarının yıllardan beri vergi ödememekte direnmesi üzerine, bu ülkelere bir te'dip seferi açmıya karar vermişti. Bu işe Erzurum beylerbeyisi Vezir Köse Halil Paşa memur oldu. Istanbul'dan gönderilecek Kapıkulu askerini beklemiye başladı. Sefere ayrılan 200 cebeci askeri, son ulûfelerini (üç ayda bir verilen maaş) almadıkları için, gitmiyeceklerini bildirdiler. Askerî disipline tamamen aykırı olan bu tutum, açık bir itaatsizlik, hattâ ısyân teşkil ediyordu. 200 cebecinin bu kadar sorumlu bir davranışta bulunmak için bir yerlerden desteklendikleri muhakkaktı. Sonradan onları kışkırtanın bizzat Sadrâzam Râmî Paşa olduğu, bu vesileyle padişahın dikkatini çekmek, sadâret görevinde bağımsız kalmak, şeyhulislâmın müdahalesinden kurtulmak istediği anlaşılmıştır (Râşid, III, 241). İşin bir ihtilâle döneceğini Râmî Paşa asla kestirememiştir. Binaenaleyh ihtilâlin gerçek sorumluları Feyzullah Efendi ile ona bu kadar kanun dışı yetki ve nüfuz tanıyan II. Mustafa'dır. Nitekim Istanbul'da sadrâzama vekâlet eden sadâret kaymakamı genç vezir Köprülü-zâde Abdullah Paşa, cebecilere paralarını verdirdiği halde bu mes'ele kapanmadı (Râşid, II, 590-1). Sadrâzam Râmî Paşa, yakın adamlarından İbrahim Ağa'yı cebecibaşı tâyin edip, Istanbul'a yolladı ve Feyzullah Efendi'nin zararlı tutumunu isbat etmek üzere, aslında değerli bir adam olan dâmâdı Abdullah Paşa'nın liyakatsizliğini padişaha bildirdi.

200 cebecinin baş kaldırdığını haber alan Yeniçeriler, ihtilâl çıkartmak şerefini kendilerine âit imtiyaz sayageldikleri için, arkadaşlarını kıskandılar ve baş kaldırmayı ayaklanma şekline çevirmek için Sultanahmed Meydanı'nda toplanmıya başladılar. Ulemâ, bu durumu umulmaz bir fırsat bilerek askerin başına geçti. Zira bu gidişle şeyhulislâma akraba olmaksızın değil kazasker, molla (büyük kadı) bile olamıyacaklarını anlamışlardı. Yeniçeriler, Istanbul'da bulunan 3. Yeniçeri generali olan Segbânbaşı Hâşim-zâde Murtazâ Ağa'yı, Ocak bayrağını Sultanahmed Meydanı'na getirip açıkça ihtilâle gidilmesi için zorladılar. Segbânbaşı : «Veliyy-i nî'metiniz olan Pâdşâh üzerine ısyân ile küfrân-ı nî'met etmeyiniz; bu gibi hareketlere cür'et edenlerin â'kıbetlerinin ne

olduğu mâ'lûmdur. Isyândan el çekerseniz sizin afvınıza kefil olurum» dediyse de, derhal öldürüldü. Segbânbaşı'nı şehîd ettiren, eski kul kedhudâsı (yeniçeri ağasından sonra gelen 2. yeniçeri generali) Çalık Ahmed Ağa idi ki, Yeniçeri ağası olmak istiyordu. Ancak 21 temmuzda geçen bu olaydan sonra ihtilâlin idaresi Çalık Ahmed Ağa'ya değil, Karakaş Mustafa Ağa adında bir tımarlı sipahi subayına geçti. Tımarlılarla Kapıkulu Ocakları'nın böyle durumlarda işbirliği yaptıkları hemen hemen görülmemiş birşey olduğu için, bu vaziyet, memnuniyetsizliğin derecesini göstermek bakımından ilgi çekicidir. Bu Karakaş Mustafa Ağa'nın tımarı, hiçbir ciddî sebebe dayanılmaksızın, Şeyhulislâm Efendi'nin emriyle elinden alınmış, yâni ordudan çıkartılmıştı. Gerçekte Şeyhulislâm bu kadar küçük işlerle uğraşmadığı için, tımarı zapteden, Feyzullah Efendi'nin telhîscisi (bir çeşit kâtibi) olan Bılanlı Mehmed Ağa idi. Mustafa Ağa, tımarından kovulduktan sonra Edirne'ye gelmiş, Telhîsci Ağa'yı görüp hakkını isbat etmek istemişse de, kabûl edilmeden kovulmuştu. Bu defa, imparatorluğun en yüksek mercii olan ve din ve sınıf farkı gözetilmeksizin padişahın her tab'asının istisnasız başvurmaya hakkı bulunan Dîvân-ı Hümâyûn'a çıktı. Dîvân üyeleri, yani bakanlar, Telhîsci Ağa'nın tezkiresinde yazdığı yalanlara inanarak, Mustafa Ağa'ya tımarını iâde etmediler. Mustafa Ağa, kudretinin Atlas Okyanusu ile Hind Okyanusu arasında uçar kuşlara bile geçtiğine inandığı ve haksız hiçbir karar çıkmadığını sandığı Dîvân'dan dehşetli bir ruhî çöküntüyle ayrıldı. Adaletin yok olduğuna inanmıştı. Bundan dolayı, ihtilâlin, devlet için hayırlı olduğuna samimî şekilde kanaat getirmişti. Üsküdar'a geçmiş, Anadolu'ya memleketine dönmiye karar vermişken, cebecilerin kendisinin maruz kaldığından çok daha küçük bir haksızlık için baş kaldırmış olduklarını duydu ve ilgilendi. Sultanahmed Meydanı'na gelip ateşli bir nutuk çekti; âsiler tarafından lider olarak kabûl edildi

22.000 askerin etrafına halktan gönüllüler de katıldı. 50.000 kişi oldular. Zulüm rejimini ortadan kaldırması için bizzat pâdişahla görüşmek üzere Edirne'ye gitmiye karar verdiler. Kendi kendilerine en yüksek makamlara tâyinler yaptılar. İki defa Rumeli kazaskerliğinde bulunmuş olan Paşmakcı-zâde Ali Efendi'yi, zorla konağından kaldırdılar; binbir tehditle Sultanahmed Meydanı'na getirip şeyhulislâm ilân ettiler. Çalık Ahmed Ağa'yı Yeniçeri ağası yaptılar. Ancak 25 temmuzda Ali Efendi, konağına kapandı ve hasta olduğunu söyliyerek kendisini almıya gelen âsileri kabûl etmedi. Bu işin zorla olmıyacağını kestiren âsiler, bu defa eski şeyhulislâmlardan Mehmed Efendi'yi şeyhulislâm ilân ettiler.

Sadâret kaymakamlığına, Sadrâzam Amca-zâde Hüseyin Paşa'nın dâmâdı Vezir Kavanoz Ahmed Paşa'yı getirdiler ki, sonradan sadrâzam olmuştur. Önce Edirne'ye bir arîza gönderdiler. II. Mustafa'ya çok saygılı bir dille yazılmış olan bu arîza'da, artık taht şehri olan Istanbul'a dönmesi gerektiği, bir daha da Edirne'de daimî şekilde oturmaması ve Şeyhulislâm ile büyük oğlunun azilleri isteniyor, bu talepler yerine getirilmediği takdirde Edirne üzerine yürüneceği bildiriliyordu. Diğer taraftan hapishâneler boşaltılmış, bütün azılı suçlular ihtilâl cemaatine katılmış, Köprülü-zâde Abdullah Paşa'nın zengin sarayı yağma edilmişti. Feyzullah Efendi'nin dâmâdı olan Istanbul kadısı hapse atıldı ve bu makama Sun'ullah Efendi getirildi.

İhtilâlcilerin arîzasını Edirne'ye götüren hey'et, şehrin varoşlarında Feyzullah Efendi'nin emriyle harekete geçen Bostancıbaşı Ali Ağa'nın 400 bostancı askeri tarafından yakalanıp Eğridere palankasına hapsedildi. Gafil Şeyhulislâm, böylece olayı padişahın öğrenemiyeceğini sanmıştı.

İhtilâlcilerin Istanbul'dan Edirne'ye Hareketleri (9 Ağustos 1703)

Edirne'deki olayı haber alan ihtilâlciler, 9 ağustosta Istanbul'dan hareket ettiler. Eski Kerkük beylerbeyisi Firârî Hasan Paşa'yı, kaymakam olarak Istanbul'da bıraktılar. Bu beylerbeyi îdâma mahkûmdu; Istanbul'da bir evde gizleniyordu. İhtilâli haber alır almaz saklandığı yerden çıkıp âsîlere katılmıştı. Âsîlerin Istanbul'dan hareketi haber alınır alınmaz Edirne'de fevkalâde bir meclis toplandı. Meclise Sadrâzam ve Şeyhulislâm, vezirler, ulemâ ve kumandanlar katıldı. 2. Yeniçeri generali olan Kul Kâhyası'nın, büyük bir parayla Istanbul'a gönderilmesi, bu paranın âsî elebaşlarına dağıtılarak Edirne yürüyüşünden vazgeçirilmesi kararlaştırıldı. Şüphesiz saçma bir tedbirdi. Çünki âsîler arasında azılı hapishâne kaçkınları ve fırsatçılar olduğu gibi, haksızlığa uğramış ve yüksek mevki işgal etmiş her sınıftan adam da vardı. II. Mustafa'nın huzûruna rapor vermek için çıkan Şeyhulislâm, büyük bir gafletle mes'elenin ehemmiyetini küçülterek arz ettiği gibi, Râmî Paşa da, bu fırsatta padişahın silâhdârı müstakbel sadrâzam meşhur Çorlulu Ali Paşa'yı azlettirdi. Zira bu zat, II. Mustafa nezdinde büyük nüfuz kazanmıştı.

İhtilâli haber alan Rabîa Emetullah Gülnûş Vâlide-Sultan, Hadice Tarhan Vâlide-Sultan tarafından yetiştirilmiş akıllı bir kadındı. Hemen oğluna gitti. Şeyhulislâm ve ailesinin derhal iş

başından uzaklaştırılmasını tavsiye etti. Diğer devlet adamlarının da aynı tavsiyeyi desteklemeleri üzerine II. Mustafa, Şeyhulislâm ve 4 oğlunu azletti; Karadeniz yoluyla memleketleri olan Erzurum'a gönderilmeleri hakkında irâde verdi. Feyzullah Efendi, Trabzon'a gitmek üzere Varna'dan gemiye binmek için Edirne'den hareket etti. Eğridere'ye hapsedilen âsî temsilcileri serbest bırakıldı. Haber, âsilere bildirildi. Aynı zamanda, dağılmadıkları takdirde padişahın Istanbul'a gelmiyeceği de ihtar edildi. 30.000 âsinin Edirne yürüyüşüne devam ettikleri ve padişahın dağılmaları hakkındaki irâdeden büsbütün ürktükleri anlaşılınca, II. Mustafa, Feyzullah Efendi ile 4 oğlunu Varna yolundan döndürdü ve Edirne'ye geri çağırdı. Âsiler, II. Mustafa'nın haklarındaki niyetlerini kesin şekilde anlamışlardı.

Âsiler, önce Râmî Paşa'ya tarafdardılar. Ancak onun padişaha sâdık olduğunu anlayınca, Amca-zâde Hüseyin Paşa'nın dâmâdı Kavanoz Ahmed Paşa'yı sadrâzam ilân ettiler. Ahmed Paşa, ihtilâl sırasında vuku bulan tecavüz ve taarruzlara karşı tedbirler aldı ve gerçekten bu gibi olaylar az görüldü. Yolda 60.000 kişiyi bulduğu söylenen cemaatte, Ahmed Paşa'nın sâyesinde, tam bir intizam hüküm sürdü.

II. Mustafa, âsîleri dağıtmak için 80.000 kişilik bir orduyu emrinde tutuyordu. İhtiyar vezirlerden Hasan Paşa'yı bu ordunun başına geçirmişti. Ancak bunların Istanbul'dan gelen arkadaşlarına silâh çekecekleri, şüpheli bir keyfiyetti. Saltanat değişikliği olup cülûs bahşişi almayı tercih ederlerdi. Anadolu beylerbeyisi Vezir Köprülü-zâde Nûman Paşa'ya ve diğer beylerbeyilere yazılan emirlerin de pratik bir değeri yoktu. Çünki onlar askerleriyle yetişinceye kadar iş işten geçmiş olacaktı. Zâten Râmî Paşa, ciddî bir vuruşma olmasını kesin şekilde istemiyordu. Hasan Paşa'ya, âsiler ordu karşısında dağılmıyacak olurlarsa savaşmadan Edirne'ye dönmesini emretmişti. Kardeş kanı akıtmanın sorumluluğunu kavrıyordu. Yoksa ciddî bir muhârebede, Istanbul'dan gelen ve yarısı başıbozuk olan kuvvetlerin Edirne'den yollananlara karşı koyabilmesi bile bahis konusu olamazdı. Ancak Feyzullah Efendi'ye karşı muhalefet, her tarafı sarmıştı. Bursa'da, Feyzullah Efendi'nin dâmâdları olan Hâce-i Sultânî Vânî Mehmed Efendi'nin 2 oğlu yakalanıp hapsedilmişti.

Memnuniyetsizliğin derecesini bilen ve Edirne'den gönderilen ordunun kendilerine silâh çekmiyeceğini anlıyan âsiler, yürüyüşlerine devam edeceklerini bildirince Hasan Paşa, sadrâzamdan aldığı emir mûcibince Edirne'ye döndü. Havsa'ya kadar gelmiş

olan II. Mustafa da Edirne'ye avdet etti. Gönderilen ordunun çoğu birliklerinin katılmasıyla ihtilâlciler çoğalmışlardı. Duruma hâkim olamıyacağını anlıyan Râmî Paşa, makamını bırakıp bir yere saklandı. İhtilâlcilerin kendisini de istemediklerini bilen II. Mustafa, Edirne Saray-ı Hümâyûnu'na döner dönmez pek sevdiği kardeşi Velîahd-Şehzâde Ahmed'e, bir iki gün içinde tahta geçeceğini bildirdi ve büyük teessür içinde dairesine çekildi.

Gerçekten âsiler, daha birkaç gün önce, 11 ağustos günü Silivri'ye gelince, II. Mustafa'nın hal'i için fetvâ almışlardı. Kendi kendini Yeniçeri ağası yapan ve âkıbetini tahmin eden Çalık Ahmed Ağa, Velîahd-Şehzâde Ahmed'in değil, ondan sonra gelen ve daha 11 yaşını tamamlamamış bulunan II. Ahmed'in oğlu Şehzâde İbrâhim'in tahta çıkarılması tezini savundu. Zîrâ Velîahd Ahmed'in, ağabeyi II. Mustafa ile Osmanoğulları arasında istisnaî sayılacak derecede iyi olan münasebetlerini biliyor ve tahta geçerse ağabeyine karşı ayaklananlara aman vermiyeceğini tahmîn ediyordu (nitekim öyle oldu). Pâdişahla velîahdin amca oğulları olan çocuk Şehzâde İbrahim tahta çıkarsa, idare zorbalarda kalacak, IV. Murad'ın ve IV. Mehmed'in çocukluklarında olduğu gibi uğursuz bir zorba diktatörlüğü başlıyacaktı. Akılları başlarında olanlar, buna karşı koydular ve Velîahd-Şehzâde'nin «III. Ahmed» nâmıyla tahta çıkarılması kararlaştırıldı. Şehzâde İbrahim, velîahdliğe yükseldi.

Bir çocuğun tahta çıkarılması gibi meş'um bir olayı önlemek şerefi, birinci derecede Baltacı Mehmed Ağa'ya aittir (Râşid, III, 58). Velîahd-Şehzâde Ahmed'in adamı olan ve sonradan sadârete yükselen Prut galibi bu meşhur Baltacı Mehmed Ağa, efendisini tahta geçirebilmek için, o anda bütün servetini muhâlefet edenlere dağıtmış, efendisinin kendilerini ihsana garkedeceği teminatını vermekten de çekinmemiştir. Bu sırada birkaç gün önce Bursa'da tevkif edilen Vânî Mehmed Efendi'nin 2 oğlunun öldürülmeleri, tansiyonun ne derecede yükseldiğini gösteriyordu.

II. Mustafa'nın Tahttan İndirilmesi (22 Ağustos 1703) ve Şahsiyeti

21 ağustosta ihtilâl ordusu, Edirne'ye vardı. II. Mustafa, kardeşinin hükümdarlığını sağlıyacak bütün emirleri verdi; kardeşine, ne şekilde hareket etmesi lâzım geldiği husûsunda uzun uzun nasihat etti. Devlet idaresine bizzat hâkim olmasını, kimseye kanun ve geleneklerin üzerinde nüfuz ve hak tanımamasını söyledi. Halbuki 27 yıl sonra III. Ahmed, aynı sebepten, dâmâdı Sadrâzam

Nevşehirli İbrahim Paşa'ya ve ailesine fazla hak tanımasından dolayı tahtını kaybedecektir. III. Ahmed, ağabeyiyle mutabık kaldıkları üzere, ihtilâlcilerin seçtikleri sadrâzam, şeyhulislâm ve diğer ileri gelenleri yerlerinde bıraktığını bildiren bir hatt-ı hümâyûn yayınladı. Rabîa Gülnûş Emetullah Vâlide-Sultan, tahttan indirilen ve tahta çıkan iki padişah da öz oğlu olmasına rağmen olaya çok üzüldü ve küçük oğlu Velîahd-Şehzâde sıfatıyla elini öperken ağladı. Zira padişah olunca, padişahlar annelerinin bile elini öpemedikleri ve anneleri tarafından bile isimleriyle çağırılamadıkları için, artık annesinin elini öpemiyecekti. Tahta çıkan Osmanoğlu, o derecede insan üstü bir yaratık sayılırdı.

II. Mustafa, kardeşini tahta çıkardıktan sonra 3 küçük oğlu, cariyeleri ve yakın maiyyetiyle III. Ahmed'in boşalttığı daireye yerleşti. Şimdiye kadar yalnız yeniçeri ve kapıkulu sipahileri ihtilâl çıkartmışlardı. Bu sefer cebeci ocağının ayaklanmasıyla ilk defa bir ihtilâl çıkmış ve maksadına erişmişti. II. Mustafa, âsiler dağılmadan Istanbul'a dönmiyeceğini bildirmekle ağır bir hatâ işlemiş ve muhalefetin kuvvetini kestirememişti.

II. Sultan Mustafa'nın saltanatı 8 yıl, 6 ay, 14 gündür. Tahttan indiği zaman 39 yaşını 2 ay ve 18 gün geçiyordu. 6 ay, 24 gün sonra, teessür ve hayattan bıkkınlığından öldü. 39 yaşını 6 ay, 24 gün geçiyordu (29 aralık 1703). Yeni Cami'de, babası IV. Mehmed'le babaannesi Hadîce Tarhan Vâlide-Sultan'ın yanına gömüldü. Oğullarından I. Sultan Mahmud ve III. Sultan Osman, III. Ahmed'den sonra tahta geçmişlerdir. Ancak gerek I. Mahmud'un, gerek III. Osman'ın çocukları olmadığı için Osmanoğulları II. Mustafa'nın değil, kardeşi III. Ahmed'in neslinden yürümüştür (şimdi yaşıyan bütün Osmanoğulları'nın atası olan II. Mahmud, III. Ahmed'in torunudur). II. Mustafa'nın diğer oğlu Şehzâde Hasan, 1732'de 34 yaşında 2. velîahd iken ölmüştür. 4 kızı, Sadrâzam Dâmâd Çorlulu Alî Paşa, Sadrâzam Dâmâd Köprülü-zâde Nûman Paşa, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa-zâde Vezir Ali Paşa ve Vezir Osman Paşa ile evlenmişlerdir. II. Mustafa'nın, bebek yaşlarında ölen daha 6 oğlu ile 6 kızı olmuştur.

II. Mustafa, sefere çıkan sonuncu Türkiye hâkanıdır. Çocukluğunda ve gençliğinde savaş ve ülkeler görerek asker olarak yetişen sonuncu pâdişahtır. Ondan sonra gelen pâdişahlardan hiçbiri fiilen başkumandanlık yapmamıştır. Avrupa'da da birkaç istisna dışında, XVIII. asırdan itibâren hükümdarların fiilen başkumandanlık yapmaları görülmemiştir. Karlofça'dan sonra geçen 4,5 yıllık sulh içinde II. Mustafa, savaş yıllarında gösterdiği enerjiyi göstermemiş, ümitsizliğe kapılmak suretiyle ava düşmüş, Edirne

Vak'ası'na yol açmıştır. «Ikbâlî» mahlasiyle şiirler yazan II. Mustafa, IV. Murad'dan beri gelen padişahların en kültürlüsüdür. Eski ve yeni, Avrupalı ve Türk bütün tarihçiler, büyük bir hükümdar ve iyi bir asker olduğunda birleşmektedirler.

II. Mustafa'nın yerine geçen III. Ahmed, 29 yaşını, 7 ay, 23 gün geçiyordu. Ağabeyinden 9 yıl, 6 ay, 25 gün küçüktü. Her ikisinin annesi olan Rabîa Emetullah Gülnûş Vâlide-Sultan bu sırada 55 yaşlarındaydı. Osmanlı tarihinde aynı anneden doğan padişah kardeşler, II. Mustafa ve III. Ahmed'le, büyük babaları ve amcaları olan Sultan İbrahim ve ağabeyi IV. Murad'dan ibarettir. Başka kardeş padişahlar varsa da, anneleri ayrıdır.

Feyzullah Efendi'nin âkıbeti fecî oldu (Râşid, III, 77). Şeyhulislâmla oğullarını ortadan kaldırmak mümkin değildi. Çünki ilmiye sınıfından idiler. Bu sınıfa verilecek en ağır cezalar azil, tard, sürgün, müsâdere idi; hattâ hapislerine hükmedilemezdi. Fakat âsîler, bunun da çâresini buldular. Feyzullah Efendi'yi ilmiye sınıfından çıkarıp Kandiye sancak beyi yaptılar. Bu sûretle gûya askerî - mülkî sınıfa geçmiş oldu. Büyük oğlu meşîhat pâyeli Fethullah Efendi de bu şekilde Alacahisar sancak beyi yapıldı. Bu şer'î hîle ile, îdâmları mümkin oldu. 3 eylûlde Edirne'ye getirtilen Feyzullah ve Fethullah Efendiler, parçalandılar. Şeyhulislâmın diğer 3 oğlu kurtuldu. Bunların ikisi, II. Mustafa'nın büyük oğlu I. Mahmud zamanında şeyhulislâm olmuşlardır. Feyzullah Efendi'nin ailesi, büyük ilmiye ailelerinden biri olarak devam etmiştir.

Edirne Vak'ası, Râmî Paşa'nın da siyâsî hayâtına son verdi. İhtilâl yatıştıktan ve ihtilâlin zorbaları III. Ahmed tarafından tamamen ortadan kaldırıldıktan sonra Paşa, saklandığı yerden ortaya çıktı. Kendisine Kıbrıs, 1704 ekiminde de Mısır beylerbeyiliği verildi. Ancak mâneviyâtı tamamen dumûra uğramış olan büyük devlet adamı Mısır'da o derece beceriksiz hareket etti ki, ahalinin şikâyeti üzerine azledilip Rodos'a sürüldü. 2 - 3 yıl sonra Rodos'ta 1708 başlarında 54 yaşında öldü.

Edirne Vak'ası'ndan sonra Edirne'nin fiilen taht şehri durumu sona erdi. III. Ahmed, yanına ağabeyi II. Mustafa'yı, çocuklarını, zevcelerini, himetkârlarını, Vâlide-Sultan'ı, Velîahd-Şehzâde İbrahim'i alarak, devlet erkânı ve ordu ile beraber Istanbul'a döndü. Edirne'nin yarım asra yaklaşan en parlak devri, bu sûretle son bulmuş oldu.

II. Mustafa tahta çıktığı zaman meşîhat makamında Bursalı

İmam Mehmed Efendi vardı. IV. Mehmed'in imamlığını yaptığı için bu şekilde anılan Mehmed Efendi'nin bu ilk meşîhati 2 ay, 6 gün sürdü. Yerine Erzurum'dan Câmi'ü'r-Riyâseteyn (şeyhulislâmlıkla pâdişah hocalığını şahsında birleştirenlere verilen unvan) Hacı Feyzullah Efendi getirildi. Feyzullah Efendi'nin 18 gün süren ilk meşîhatiyle berâber şeyhulislâmlık müddeti, 8 yıl, 2 ay, 21 gündür. Âsilerin Istanbul'da şeyhulislâm ilân ettikleri Paşmakçı-zâde Ali Efendi'nin meşîhati 23 gün kadar sürmüşse de, bu zat, hastalık bahâne ederek makamına hiç gitmemiştir; sonradan gene şeyhulislâm olmuştur. Onun üzerine âsiler Yekçeşm Hüseyin Efendi'yi bu makama getirdilerse de, 3 gün sonra III. Ahmed bu zâtı azledip Kıbrıs'a sürdü.

II. Mustafa'nın kapdân-ı deryâları Vezir Mezomorta Hüseyin Paşa, Abdülfettah Paşa ve Aşçı Mehmed Paşa'dır. Mezomorta'nın 1 ay, 5 gün süren ilk kapdanlığı ile berâber kapdân-ı deryâlık müddeti 6 yıl, 3 ay, 16 gündür. Ölümünden sonra yerine Abdülfettah Paşa, beylerbeyilik (oramiral) pâyesini muhâfaza ederek kapdân-ı deryâ olmuş, azlinden bir müddet sonra Sakız'da ölerek Mezomorta'nın yakınlarına gömülmüştür. Aşçı Mehmed Paşa'nın ilk kapdanlığı ise 11 ay, 24 gün sürmüştür.

Bu devirde şu zatlar başdefterdâr (maliye bakanı) olmuşlardır : Köse Halil Paşa, 2. defa olarak Cânib Ahmed Efendi, 2. defa Halil Paşa, Sarı Mustafa Paşa, 3. defa Ahmed Efendi, Muhsin-zâde Hacı Mehmed Paşa, 2. defa Sarı Mustafa Paşa ve Bakkal-zâde Sarı Hacı Mehmed Paşa. Ahmed Efendi 3 defada 1 yıl, 9 ay, 23 gün, Halil Paşa, 2 defada 3 yıl, 8 ay, 5 gün, Sarı Mustafa Paşa 2 defada 2 yıl, 2 ay, 4 gün bu makamda kalmışlardır. Müstakbel sadrâzam Muhsin-zâde Mehmed Paşa'nın amcası ve Sadrâzam Muhsin-zâde Abdullah Paşa'nın ağabeyi olan Mehmed Paşa'nın defterdârlığı ise 1 yıl, 10 ay, 20 gündür. II. Mustafa'nın son ve III. Ahmed'in ilk başdefterdârı olan Bakkal-zâde, sonradan da bu makamı işgal etmiştir.

Bu devrin reîsülküttâbları Râmî Efendi, Küçükçelebî Mehmed Efendi, tekrar Râmî Efendi, Şeyh-zâde Abdi Efendi ve Abdülkerim Bey'dir. 8 ay bu makamı işgal eden Küçükçelebî, meşhur şâir ve tarihçi Şeyhulislâm Âsım Efendi'nin babasıdır. Râmî Efendi 2 defada 7,5 yıl kadar reîsülküttâb (dış işleri bakanı) olmuştur. Abdi Efendi'nin müddeti 1 ay, 24 gün, Abdülkerim Bey'in ilk riyâseti ise 1 yıl, 1 aydır.

II. Mustafa devrinde sahalarında üstün kabiliyetleriyle ün

yapmış şahsiyetler arasında şunlar sayılabilir: Amiral olarak Kapdân-ı Deryâ Vezir Mezomorta Gazi Hacı Hüseyin Paşa, hükümdar ve asker olarak Kırım Hanı Gazi Hacı I. Selim Giray, tarihçi ve bilgin olarak Müneccimbaşı Ahmed Dede, tarihçi olarak Naîmâ, bestekâr ve musiki bilgini olarak Kutb-ı Nâyî Şeyh Osman Dede, bestekâr olarak Itrî ve Çömlekçi-zâde Receb Çelebî, şâir olarak Nâbî, hattat olarak Hâfız Osman Efendi. Türkiye dışı Türk âleminin bu devirdeki en büyük şahsiyeti, Hindistan Türk imparatoru Timuroğlu Âlemgîr-Şâh'tır.

VI

XVII. ASIR SONLARINDA AVRUPA (1687 - 1703)

Bu Çağ Avrupa'sında Siyasî Durum

XVII. asırdan XVIII. asra geçiş yıllarında Avrupa'nın siyâsî manzarası, yarım asırdan beri en kudretli Hıristiyan devleti olan Fransa ile, onun yerini almak isteyen İngiltere'nin mücadelesiyle karakter kazanır. Bu mücadele savaş ve sulh zamanında her alanda, sömürgelerde, açık deniz ticâretinde, kıt'a Avrupa'sında, diplomatik prestij mes'elelerinde, hattâ ilim, fikir, kültür, dil ve san'atta cereyan etmiştir. Bilindiği gibi İngiltere, 1763 Paris Muâhedesi ile Fransa'yı ikinci dereceye düşürecek ve en kudretli Avrupa devleti, 1769'da da Türkiye'nin yerine dünyanın birinci devleti derecesine yükselecektir. Fransa bu gerilemeyi kolay kabûl etmemiş, hattâ XIX. asrın ilk yıllarında Napoléon zamanında bir müddet için birinci devlet sıfatını tekrar kazanmıştır. Ancak bu kısa fasıla istisna edilirse İngiltere, 1769'dan tâ 1940'a kadar dünya devletleri arasında en ehemmiyetlisi olmak mevkıini muhâfaza edecektir.

Geçici bir zaman için İngiltere ile gene büyük devletlerden olan, bilhassa denizcilik ve ticarette çok ileri bulunan Holanda'nın aynı kralın hükümranlığı altında birleşmesi bile, XIV. Louis Fransası'na eşit bir kuvvet sağlıyamamıştır. Hele XIV. Louis'nin bir defa daha aleyhindeki koalisyonu parçalayıp Habsburglar'dan boşalan İspanya tahtına torununu oturtması, dengeyi Fransa lehine büsbütün bozmuştur. Ancak XIV. Louis devri savaşlarıyla ve Protestan Fransızlar'ın Fransa'dan zorla çıkarılmasıyla çok yıpranan Fransa, gittikçe gelişen İngiltere'ye bilhassa açık denizlerde büyük tâvizler vermiye mecbûr olmuştur. XIV. Louis, yalnız fütûhat peşinde değil, daha fazla prestij peşinde koşan bir hükümdardı. Avrupa ve Hıristiyan tarihinin en mühim ve büyük hânedânı olan Capet hânedanının Bourbon dalına mensuptu. Capet'ler yalnız Fransa'da değil, geçmiş asırlarda Macaristan'da, Napoli'de, Portekiz'de, Polonya'da saltanat sürmüşlerdi. Şimdi İspanya tahtını işgal ediyorlardı. Hem de bu tahtı, Habsburglar'dan almışlardı.

Almanya'nın imparatorluk hânedanı olan Habsburglar, Capet'lerden sonra Avrupa ve Hıristiyanlık tarihinin en ehemmiyetli ve büyük hânedânıydı. Birçok ülkede saltanat sürmüşlerdi. XIV. Louis, bilhassa imparator unvânını taşıması bakımından Habsburglar'dan nefret ediyordu. İşte tarihin en uzun saltanatını süren «Güneş Kral»ın siyâseti, İngiltere - Holanda ve Almanya'ya duyduğu bu nefretle özetlenebilir. 1699 Karlofça Muâhedesi ile Türk savaşı bitmişti ki, Avrupa'da iki büyük savaş birden patladı : Biri İspanya Verâseti, diğeri de Kuzey Savaşı. Bu iki savaşın sonunda Avrupa'nın siyâsî dengesi epey değişti. Bu savaşların 1703'e kadar olan ilk safhalarından burada bahsedeceğiz. Yalnız daha önce bu çağ Avrupa'sının en kudretli devletleri olan Fransa, İngiltere - Holanda ve Almanya hakkında birkaç söz söyliyeceğiz.

Fransa ve İngiltere - Holanda

Bu çağda açık deniz ve sömürgelerde Avrupa devletlerinin rekabeti ciddî şekilde başlamış ve bu yüzden XIX. asır sonlarında ortaya çıkacak kötülük tohumları ekilmişti. İngiltere - Holanda donanması, Fransa donanmasına üstündü. XIV. Louis, Guay - Trouin gibi korsan amiralleriyle düşmanı vurmaya çalışıyorsa da, belirli neticeler alamıyordu. Voltaire, «bu amiral Barbaros veya Turgut derecesinde şöhret yapamadıysa, suç şahsında değil, emrinde büyük bir deniz kuvveti bulunmamasındadır» diyor (I, 305).

Sermaye birikmesi yoluyla da İngiltere, Fransa'ya üstünlük gösteriyordu. Fransa'nın daha büyük olan geliri XIV. Louis'nin saraylarına harcanırken, İngiltere'de para, bankalara, gemilere yatırılıyordu. 1694'te 1.200.000 altın sterlin (şimdiki râyiçle 3 milyar TL.) sermayeyle İngiltere Bankası kuruldu (Pirenne, III, 72). XIV. Louis, 1697 Ryswick Muâhedesi ile, o zamana kadar yalnız Holanda devlet başkanı saydığı III. William'ın İngiltere ve İskoçya kralları unvanını kabûl ediyordu. Ancak bu kabûl, samimî değildi. Fransa Kralı, el altından hâlâ eski Stuart hânedânını destekliyor ve Londra tahtına çıkarmak istiyordu. Güneş Kral, sömürgelerde de en büyük rakîbine tâvizler verdi. Hudson Körfezi ile Newfoundland (Fransızca : Terre-Neuve) adasını İngiltere'ye bıraktı. Ancak bu fedakârlıklar karşısında Strassburg (Fransızca : Strasbourg) şehrini muhâfaza edebildi (Pirenne, III, 72-3). 1701 eylûlünde III. William, Fransa'ya karşı Almanya'yı destekliyeceğini İmparator'a vâdetti. XIV. Louis ise, Stuart hânedanının taht müddeîlerini kabûl edip III. William'ı tehdid ediyordu (Voltaire. 338-9). Hattâ Stuart'lardan son kral II. James'in oğlu ve ve-

lîahdini «III. James» unvanıyla İngiltere ve İskoçya kralı tanıdığını açıkça îlân etti. III. William, bu Prens James'in kızkardeşi ile evlenip Londra tahtına yerleşmişti. Parlâmento, Katolik olduğu için tahtı meşru velîahd Gal Prensi James'e değil, Protestan olan kızkardeşine vermişti. Bu kraliçeyle evlenen Holanda hükümdarı William d'Orange da «III. William» unvanıyla Londra'da tahta çıkmıştı.

İngiltere'de Parlamento ve halk, bunun üzerine büsbütün Fransa'ya karşı cephe aldı. Kraliçenin kardeşi olan III. James, büyük babası I. Charles gibi îdâma mahkûm edildi; ancak İngiltere dışında bulunduğu için bu karar uygulanamadı. Fakat XIV. Louis, III. James'i İngiltere kralı tanımasaydı bile İngiltere - Holanda gene Fransa ile savaşa girişecekti. Zira Madrid tahtına XIV. Louis'nin torununun oturmasını kabûl etmesine imkân yoktu. 16 mart 1702'de III. William öldü. Avrupa'nın bütün belli başlı dillerini bilen bu hükümdar, sükûtî, çekingen, fakat sert ve karanlık karakterliydi. XIV. Louis ne kadar kadına düşkünse, III. William o derece kadınlardan kaçardı. Ancak gururu XIV. Louis'-ninkine eşitti. Fakat Fransa Kralı'nın cömertlik ve sevimliliğine sahib olmadığı için gönülleri fethedemez, insanları kendisinden uzaklaştırırdı. Dil bilgisi dışında XIV. Louis'nin derin kültürü onda yoktu. Güzel san'atlar ve edebiyatın Fransa'da fevkalâde gelişmesine karşılık bu devirde İngiltere bu alanlarda sönüktü. XIV. Louis, Fransa'da çok sevilen, belirli bir kitle tarafından da çok nefret edilen bir hükümdardı. III. William, İngiltere'de ne seviliyor, ne nefret ediliyordu. Zaten bir yabancı olduğu için, İngilizler'e sevimli görünebilmesine imkân yoktu. Ancak XIV. Louis'nin mutaassıp bir Katolik olmasına karşılık III. William, taassuptan uzak bir Protestan'dı. Fransa Kralı'nın ülkesinde Katolikler'den başka hiçbir mezhebe hayat hakkı yokken III. William, her Hıristiyan mezhebine hak tanımıştı. Vatansever ve mertti. İyi bir asker ve kudretli bir hükümdardı. Başında bulunduğu Holanda'nın ve İngiltere'nin menfaatlerini, XIV. Louis gibi şahsî prestiji için değil, görevi saydığı için şiddetle savunmuştu. Fransız rakıybi gibi debdebeye düşkün değildi (Voltaire, I, 342-5).

İspanya Verâseti Meselesi

İspanya kralı ölüm derecesinde hastaydı ve belirli zamanda öleceği bütün Avrupa'da biliniyordu. Charles-Quint'in torununun torunu olan II. Carlos'un çocuğu yoktu. Bu durumda tahta kim geçecekti? Zira Habsburglar'ın İspanya dalından hiçbir prens

kalmamıştı. Mantıkan tahtın, Habsburglar'ın Almanya dalına, Charles-Quint'in kardeşi İmparator I. Ferdinand'dan inen prenslere geçmesi lâzımdı. Zaten II. Carlos'un halası, İmparator III. Ferdinand'ın zevcesi, yâni Almanya imparatoriçesi idi. Bu izdivaçtan İmparator I. Leopold doğmuş ve o da II. Carlos'un kızkardeşi ve kendi dayı kızı olan Marguerite-Theresa ile evlenmişti. Bu izdivaçtan doğan arşidüşes, yâni II. Carlos'un kızkardeşinin kızı, Bavyera elektörü Maximilien-Emmanuel'le evlenmiş ve doğurduğu Prens Josef-Ferdinand-Leopold, 4 yaşında İspanya velîahdi ilân edilmiştir. Yâni Almanya'ya göre II. Carlos ölünce, küçük yeğeni olan bu prens İspanya kralı olacaktır.

Ancak XIV. Louis'nin iddiası bu merkezde değildi. XIV. Louis, ana tarafından II. Carlos'un halası Anne-Marie'nin oğluydu. Üstelik II. Carlos'un kızı Marie-Thérèse'le evlenmişti. Bu izdivaçtan Fransa Velîahdi doğmuştu. XIV. Louis'ye göre Velîahd'in 2. oğlu, yâni kendi torunu olan Anjou Dukası, İspanya tahtının en yakın varisiydi. Çünki II. Carlos'un kızkardeşinin torunu, yâni küçük yeğeni oluyordu. Velîahd'in büyük oğlu Burgonya Dukası ileride Fransa tahtına geçeceği için, İspanya tahtının Anjou Dukası'na verilmesi lâzımdı. Avrupa'da hiçbir devlet, bu nazariyeyi desteklemiyordu. Zira herkes XIV. Louis'nin İspanya'yı yutmasından korkuyordu. Bizzat II. Carlos, Alman prensi olan küçük yeğenini tutuyor, ancak XIV. Louis'den korkusundan bunu açıkça ilân edemiyordu. XIV. Louis, II. Carlos'un hem hala oğlu, hem de kız kardeşiyle evlendiği için eniştesiydi.

İş bu safhada iken, zâten yeter derecede karışıktı. Ancak II. Carlos'un yakında öleceğinin anlaşılması ve 4 yaşındaki bir Alman prensinin Madrid tahtına oturmıyacağı anlaşılınca, büsbütün karıştı. Zira İmparator I. Leopold, torunu olan 4 yaşındaki prensin değil, II. Carlos'un ölümünde, kendi oğullarından bir arşidukanın Madrid tahtına oturacağını açıkça ilân etti. II. Leopold, II. Carlos'un hem hala oğlu, hem de kızkardeşiyle evli olduğu için eniştesiydi. Yâni Fransa Kralı'nın II. Carlos'la olan akrabalık durumu neyse, İmparator'unkinin de oydu. Ancak İmparator'un üstünlüğü, baba tarafından II. Carlos gibi bir Habsburg olmasıydı. XIV. Louis'de bu vasıf yoktu. Üstelik gerek Fransa'dan zayıf bir devleti temsîl etmesi, gerek İspanya ile sınırdaş olmaması dolayısiyle birçok Avrupa devleti, İmparator'u destekliyordu.

Ancak II. Carlos öldüğü zaman, üçüncü defa değiştirip düzenlediği vasıyet-nâmesi açıldı ve bir sürpriz oldu : Kendisine Anjou Dukası ve XIV. Louis'nin torunu olan küçük yeğenini vâris

göstermişti. Bu vasıyet-nâme Avrupa'yı karıştırdı ve «İspanya Verâseti Savaşı» denen büyük Avrupa savaşı doğdu. Vasiyet-nâme ile XIV. Louis'nin tezi büyük bir hukukî destek kazanıyordu. II. Carlos, vasıyetini öyle mükemmel gizlemişti ki, bütün Avrupa'da kralın İmparator'un oğullarından bir arşidukayı velîahd kabûl ettiği sanılıyordu. Hattâ kral ölüp henüz vasıyet-nâmesi açılmadan, büyük İspanyol asılzâdeleri koşup İmparator'un Madrid'deki büyükelçisini tebrik etmişlerdi. II. Carlos'un vasıyet-nâmesine göre, ancak XIV. Louis'nin kızkardeşi olan zevcesinden gelen hiçbir torunu kalmayınca, Arşidük Karl (sonradan «VI. Karl» unvânıyle imparator olmuştur) veya onun en yakın mirasçısı İspanya kralı olabilecekti. Vasıyet sarihti. XIV. Louis böyle hukukî bir mesnede de sahib olduktan sonra İspanya tahtını rakîbine kaptıracak hükümdar değildi. Büyük bir savaşı, kudretli bir koalisyonla mücadeleyi göze aldı. Sonunda torununu «V. Felipe» unvanıyla Madrid tahtına oturttu ki, bugün (1978) İspanya kralı olan Juan Carlos, kral V. Felipe'den inmektedir. Bu yeni hânedâna «Capet - Bourbon-Anjou Hânedanı» dendi (Voltaire, I, 320-2, 331-4). Bu sûretle XIV. Louis torununu ve Fransa Velîahdi de 2. oğlunu İspanya kralı olarak gördü. Fransa Velîahdi'nin (Dauphin) «babam kral ve oğlum kral» (le roi mon père et le roi mon fils) dediği meşhurdur. Ancak bilindiği gibi XIV. Louis'nin ölümünde tahta bu oğlu değil, onun torunu olan 5 yaşındaki XV. Louis geçmiştir. Zira 1715'te XIV. Louis'nin oğlu da, bütün torunları da ölmüş bulunuyordu.

Almanya İmparatorluğu — Prusya Kırallığı'nın Doğuşu

Avrupa'da «imparator» denince akla, aslında «Batı Roma imparatoru» unvanını taşıyan (Doğu Roma imparatoru, Türkiye hâkanı olan zattır) Almanya imparatoru gelmektedir. Başka imparator yoktur. Esâsen Roma imparatorluk tâcı iki tâne olduğu için, Avrupa'da üçüncü bir imparatorluk da hukukan imkânsız görünmektedir. Rusya çarı bu unvanı 1,5 asırdan beri taşımaktaysa da, daha uzun müddet bu hükümdarın «imparator»luğu hiçbir yabancı devlet tarafından tanınmıyacaktır.

Batı Roma veya Almanya imparatoru olan zat, Habsburg hânedânından gelir. Viyana'da oturur. 1526'dan beri ayrıca Bohemya kralı ve 1699'dan (hukukan) yahut 1686'dan (fiilen) beri de Macaristan kralıdır. Doğrudan doğruya idaresinde bulunan ülkeler Avusturya, Çekoslovakya, İtalya'da bâzı yerler, Slovenya, Hırvatistan, 1699'dan sonra da Türkler'den aldığı Macaristan ve Transilvanya ile Esklavonya'dır. Asıl Almanya, ancak tâbiiyet yoluyla

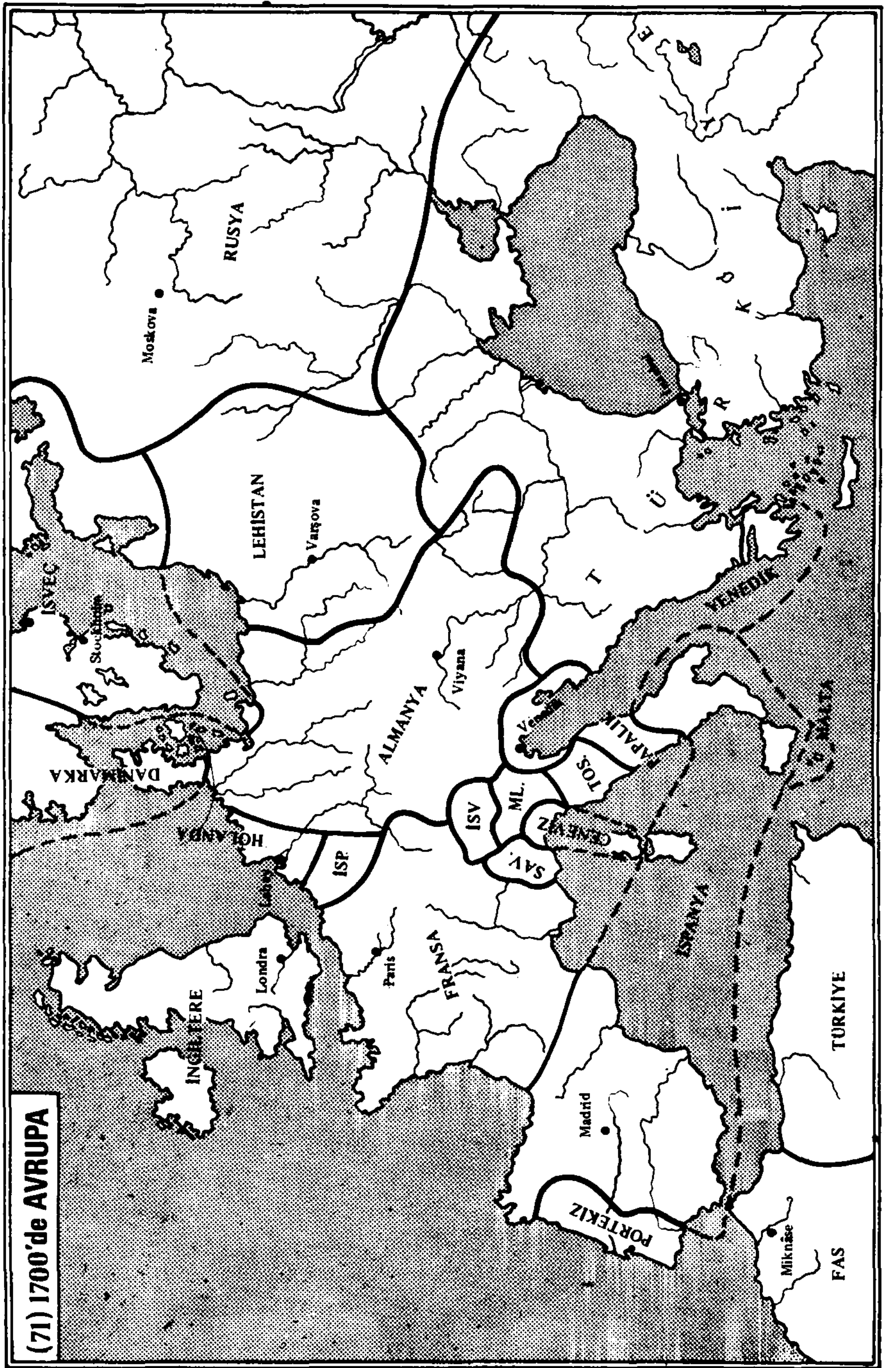
imparatora bağlıdır ve sayısı 400'den az olmıyan devlete bölünmüştür. Bu devletler içinde nüfusu 100'ü bulmıyanlar olduğu gibi, Brandenburg-Prusya, Bavyera ve Saksonya elektörlükleri gibi mühim devletler de vardır. Otuzyıl Savaşı'na kadar İmparator'un en kudretli tâbii Bavyera elektörü olan zat iken, bu tarihten sonra Brandenburg-Prusya onun yerini almış, Bavyera'yı ikinci dereceye düşürmüştür. Bavyera, Avusturya gibi Katolik, Prusya ise Protestan (Luther mezhebi)'dır. Brandenburg elektörü ve Prusya dukası sıfatıyle Berlin'de oturan ve Hohenzollern hânedânından gelen hükümdarların en büyük arzusu, «kral» unvanını alabilmektir. Bu unvan Avrupa'da ancak Almanya İmparatoru ve Türkiye Hâkanı tarafından bahşedilebilmektedir. Diğer Avrupa hükümdarları bizzat kral oldukları için yeni bir krallık tâcı ihdâs edememektedirler.

Kral olmak isteyen Brandenburg elektörü ve Prusya dukası III. Friedrich, 1657'de Doğu Prusya'da Königsberg şehrinde doğmuş, 1688'de 31 yaşında Berlin'de tahta oturmuştur. 17 yaşında ağabeyinin ölümü üzerine beklenmedik bir şekilde velîahdliğe yükselen bu zat, kral olmayı bir sabit fikir hâline getirmişti. Dış politikasının mihverini, bu fikir teşkil ediyordu. Bu, gerçekten çok nâzik bir mes'eleydi. Zira krallık tâcı Elektör'ün Viyana'daki metbuundan başka hiç kimse tarafından tevcih edilemezdi. Nazarî olarak papa'nın da krallık tâcı verebileceği kabûl ediliyorsa da, son asırlarda İmparator'un muvafakati olmadan hiçbir papanın bu işe cesaret ettiği görülmemişti. Zaten Protestan bir hükümdara papanın krallık vermesi de bahis konusu değildi. İmparator'a gelince, en kudretli tâbiinin ihtirasından nefret ediyordu. Bu durumda III. Friedrich'in kral olabilmesi için, metbûu imparatorun hem sevgisini, hem saygısını kazanması, biraz da ağır basması lâzımdı. III. Friedrich, bunun için Türkiye ve Fransa ile olan bütün savaşlarında imparatorunu, sâdık bir tâbi hükümdar (vasal) olarak destekledi. Komşusu Saksonya elektörü August'un Lehistan kralı seçilmesi ve kuzeni Holanda hükümdarı Willem d'Orange'ın «III. William» unvanıyle İngiltere kralı olması, III. Friedrich'in ihtiraslarını büsbütün kamçıladı. Üstelik III. Friedrich, Brandenburg kralı değil, Prusya kralı olmak istiyordu. Zîrâ Brandenburg elektörlüğü imparatorluğa dahil, fakat Prusya dukalığı imparatorluk dışındaydı (bir müddet öncesine kadar Lehistan kralına tâbi). Onun için Prusya kralı olursa, bu sıfatıyla imparatorun tâbii olmaktan çıkıyor, ancak Brandenburg elektörü sıfatıyla Viyana'ya tâbi olmakta devam ediyordu. Bunun da ehem-

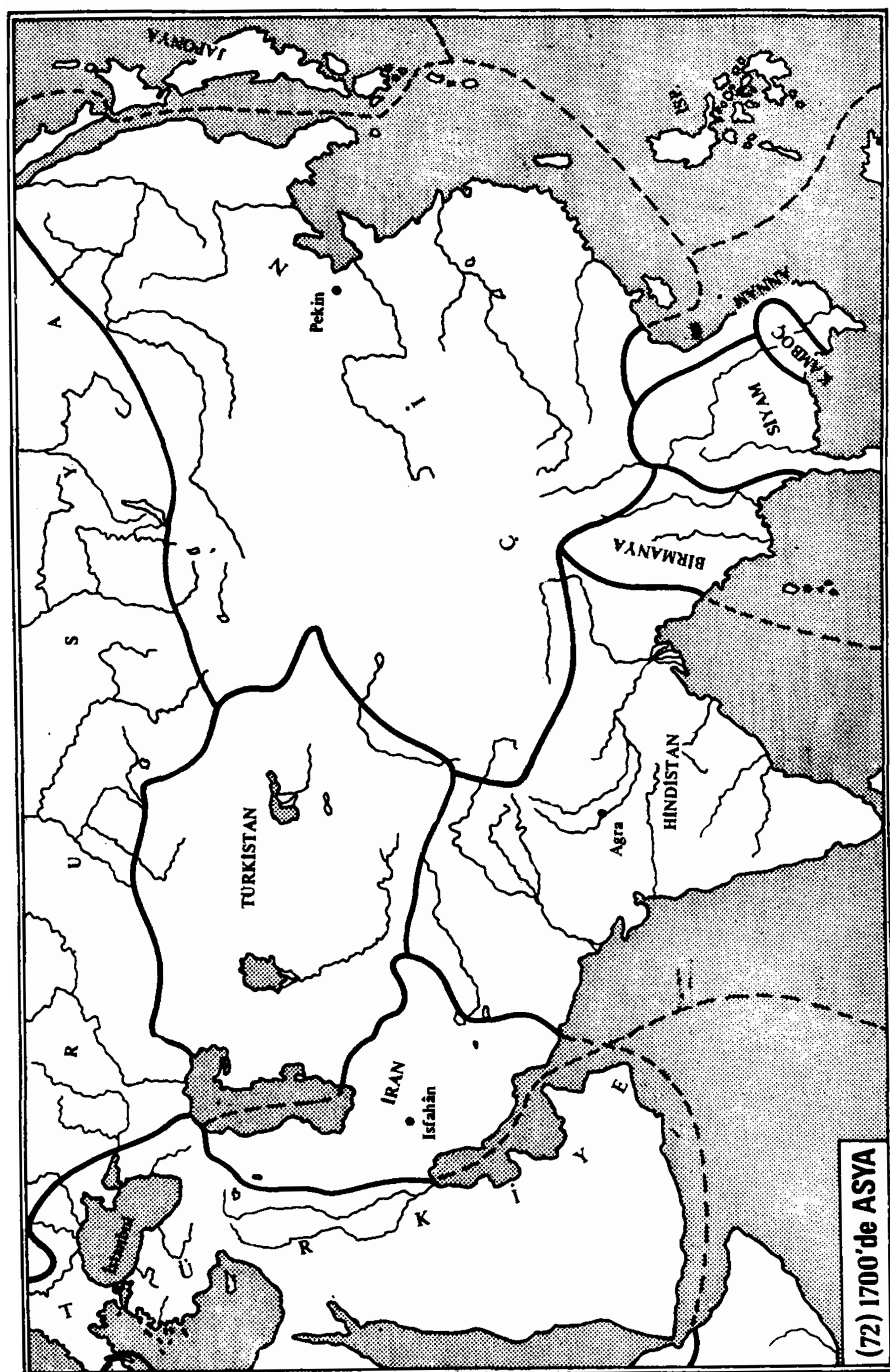
miyeti yoktu. Çünki kudretli İsveç kralı bile, Almanya'daki toprakları için imparatorun tâbii sayılıyordu.

İspanya verâseti mes'elesinin çıkması, Elektör'ün fevkalâde işine yaradı. I. Carlos ölür ölmez, İmparator Leopold, oğlunu İspanya kralı olarak tanıması ve bunun için Fransa'ya savaş açması şartıyla III. Friedrich'i Prusya kralı yapacağını yazılı olarak vâdetti. İmparatorun bu vâdini sonradan haber alan başkumandan meşhur Prens Eugen bu kararı son derece tenkid etti ve Habsburglar'ın başına belâ getireceğini söyledi. Gerçekten öyle olmuş, Prusya üstünlüğünün temelleri bu şekilde atılmıştır. Diğer taraftan Lehistan kralı ve Saksonya elektörü II. August de III. Friedrich'in kral olmasına karşıydı. Elektörlük sıfatıyla imparatorun tâbii olmakta devam eden bu hükümdar, III. Friedrich'in Lehistan üzerindeki emellerinden haklı olarak korkuyordu. Üstelik Brandenburg elektörleri, Prusya dukası sıfatlarıyla yakın zamana kadar Lehistan krallarının tâbii idiler. Zira çok eskiden Germen değil, fakat Baltık ülkesi olan Prusya, Almanya'ya değil, Lehistan'a dahildi. III. Friedrich, komşusu II. August'u yatıştırmak için «Prusya Kralı» değil, «Prusya'da Kral» (roi *en* Prusse) unvanını takınacağını bildirdi. Bâzı kralların taşıyabildikleri bu ikinci şekildeki unvân, ülke üzerinde hükümdârın tam bir hakkı olmadığını gösteriyordu. Nitekim sonradan III. Friedrich bundan vazgeçmiş, doğrudan doğruya Prusya kralı (roi *de* Prusse) olmuştur. Diğer taraftan İsveç de, Baltık Denizi'ni kendi iç denizi saydığı için, Baltık üzerinde yeni bir krallık teşkiline muhalifti. Ancak III. Friedrich, bütün bu muhalefetleri söndürmesini bildi. Her tarafa yapabileceğinden fazla vaatte bulundu. Avrupa'da iki büyük umumî savaş başlarken askerî bakımdan kudretli bir devlet olan Brandenburg-Prusya'nın karşı safa geçeceğinden korkan devletler, III. Friedrich'in krallığına râzı oldular. Bizzat İmparator Leopold, bu tâcı tevcih etmiye karar verdi.

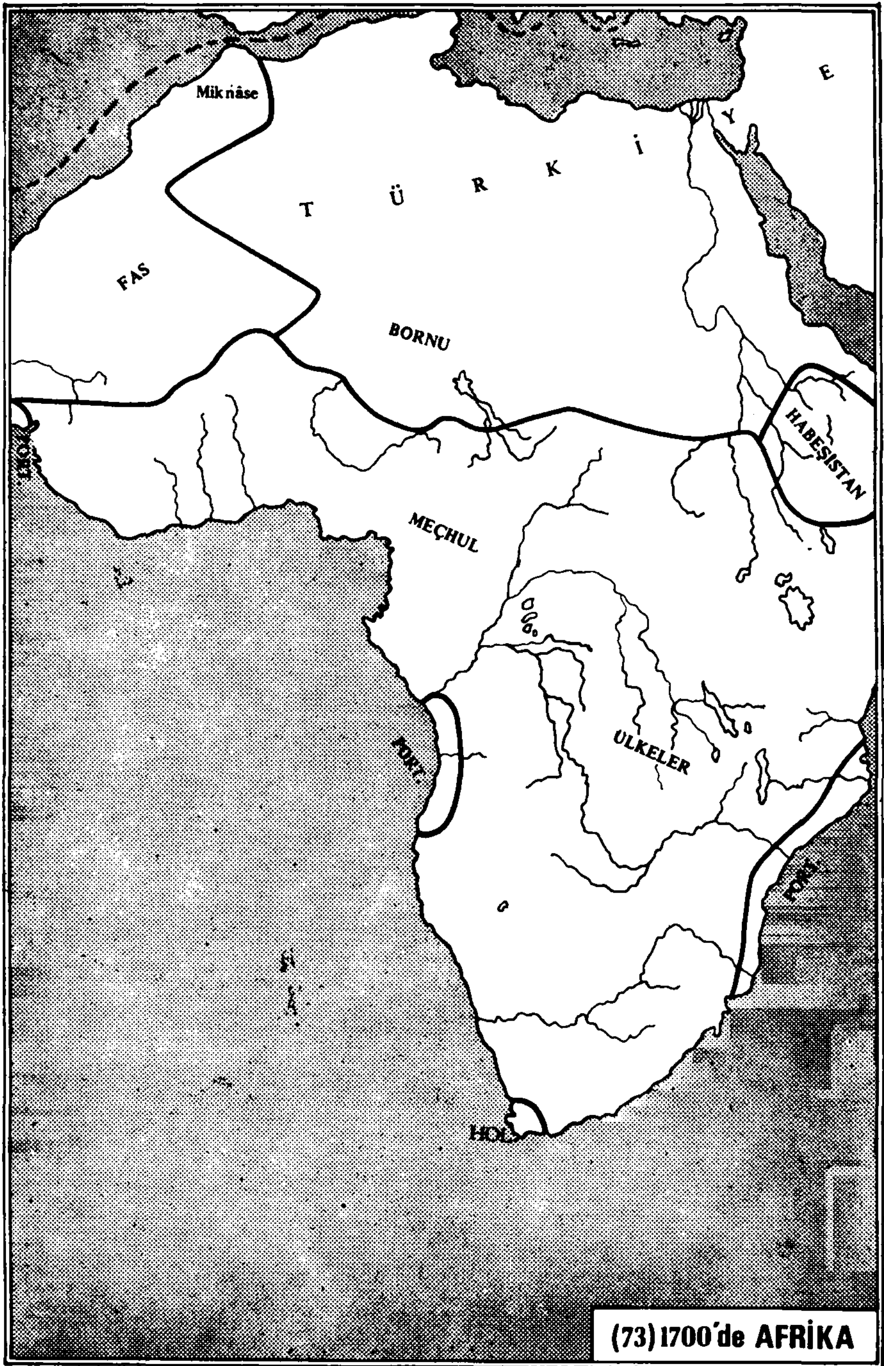
Bu sûretle Brandenburg elektörü ve Prusya dukası III. Friedrich, «I. Friedrich» unvanıyla «Prusya kralı» oldu. 18 ocak 1701'de doğduğu Königsberg şehrinde bu sıfatla taç giydi. 44 yaşındaydı. Fakir bir hükümdar olmasına rağmen, yeni sıfatıyla mütenasip bütün masrafları göze aldı. Berlin sarayını Königsberg'deki törene 30.000 at taşıdı. Taç giyme töreninde, baştan başa mücevherlerle işlenmiş bir pelerin giydi. Prusya'nın meşhur şövalye nişan ve pâyesini, «Kara Kartal»ı ihdâs etti. İki yeni Protestan piskoposluğu tevcih etti. Zevcesi güzelliğiyle ünlü Sofia-Karlotta'ya kendi eliyle kraliçelik tâcını giydirdi. Gece verilen ziyafette, yeni

(71) 1700'de AVRUPA

(72) 1700'de ASYA

(73) 1700'de AFRİKA

(74)1700'de AMERİKA

kralın şarap kadehinden her yeni yudum almasında 9 pâre top atıldı.

1701 yılında, XVIII. asrın 18. gününde ortaya çıkan Prusya krallığı, bu devlete emsalsiz bir mânevî güç ve birlik, gurur ve kudret kazandırdı. Yarım asır sonra büyük devletler arasına girebilmesini sağladı. Kral Friedrich, bunu pek az bir fedakârlıkla te'min etti. İmparator Leopold'ün hiçbir belirli sebep olmadan tâbilerinden birini kral yapmasına bütün Avrupa'da, hattâ Viyana'da hayret edildi. Alman milletinin çoğunluğu Protestan'dı; Katolikler daha azdı. Şimdi Protestan olan çoğunluğun yeni kralın çevresinde toplanıp, mutaassıp bir Katolik olan imparatoru terkedeceğini I. Leopold'ün kestirememiş olması, ancak ihtiyarlığıyla izah edilebilir. Prusya krallığı, aynı zamanda Katolik Lehistan krallığı için de büyük bir tehlikeydi. Hattâ Ren üzerinde toprakları bulunan bu küçük krallık, muazzam Katolik Fransa krallığını da tehdid edebilir miydi? Tabiî bu sırada kimse böyle birşeyi tahmine cesaret edemezdi. Ancak XVIII. asrın ikinci yarısında bu tehdid açıkça belirecek ve XIX. asrın ikinci yarısında da gerçekleşecektir.

I. Friedrich'in yeni sıfatı Avrupa'da kolayca tanınmadı. XIV. Louis, uzun tereddütlerden sonra tanıdı. Lehistan kralı, tanımayı reddetti. İsveç kralı XII. «Demirbaş» Karl, ancak 1703'te Prusya hükümdârının kral sıfatını kabûl etti. Papa'ya gelince, yeni bir Protestan krallığın doğmasından fevkalâde sinirlendi. Ancak 1787'de Prusya hükümdarlarının kral sıfatını kabûl etti; o tarihe kadar «Brandenburg markisi» diye andı. Bu siyâset, Papalık'la Prusya'nın arasını çok açtı ve büyük bir düşmanlık doğurdu. I. Friedrich, 1713'teki ölümüne kadar, imparatoruna sâdık bir tâbî oldu. Bu tarihte 56 yaşında öldü. Elektörlüğü 13 yıla yakın, krallığı, 12 yıldan fazladır.

I. Leopold, imparatorlukta bir de 9. elektörlük ihdâs etti. Krallıktan sonra ve büyük-dukalıktan önce gelen bu unvan, Hanover dukasına verildi. Ernst-August (1679-1698), Hanover elektörü oldu. 1698'de yerine geçen oğlu Georg-Ludwig, 1714'te İngiltere, İskoçya ve İrlanda kralı olarak Londra tahtına yerleşecektir. Böylece Alman imparatoru, İngiltere kralının, Hanover elektörü sıfatını da taşıması bakımından metbûu olacaktır. XVIII. asrın ilk yılları, Avrupa'nın siyâsî manzarasında böylesine kökten değişikliklere sahne olmuştur (Lavisse-Rambaud, VI, 560-3, 572).

İsveç ve Kuzey Savaşı

1697'de İsveç kralı XI. Karl öldü. Yerine çocuk yaşındaki oğlu

XII. Karl geçti. Protestan İsveç, öteden beri Katolik Lehistan ve Ortodoks Rusya'yı tehdid ediyordu. Bu devirde Lehistan geriliyor, Rusya ilerliyordu. Rusya'nın gücü Lehistan'ınkine denk olmuş, hattâ geçmiye başlamıştı. Ancak Saksonya elektörü II. August, Lehistan kralı seçilince, bu iki devlet fiilen birleşmiş oldu. II. August'un iyi bir asker olması, can çekişen Lehistan'a yeni bir güç kazandıracak gibi göründüyse de, İsveç tarafından gelen tûfan buna müsaade etmedi; hattâ II. August, krallık tahtından mahrum oldu; Varşova'dan eski taht şehri Dresden'e kaçtı. İsveç, Baltık Denizi'ni kapıyan Danimarka krallığına da karşı bir siyâset güdüyordu. Geçen asırlarda Danimarka-Norveç krallığı İsveç'ten daha güçlüyken, çoktan beri bu üstünlüğünü kaybetmişti. Çok disiplinli ve savaşçı bir orduya sahip olan İsveç, askerî devlet olarak bütün komşularını korkutmuş, İsveç silâhlarının mağlûb olduğu görülmemişti. Bu devlet, Finlandiya, Karelya, Estonya, büyük kısmıyla Letonya'ya, Kuzey Almanya'da bâzı topraklara mâlik olduğu gibi, Ladoga Gölü ve Fin Körfezi'ne de tamamen hâkimdi. Rusya'nın Baltık kıyısında henüz hiç bir toprağı yoktu.

Bu durumda Çar Petro ile II. August, birlikte bir siyâset gütmiye başladılar. Aslında Katolik Lehliler, uzun zaman aynı hânedan tarafından idare edildikleri Protestan İsveç'ten çok fazla Ortodoks Rusya'ya düşmandılar. Ancak İsveç'in dengeyi bozan gücü, iki tarihî düşmanı yaklaştırdı. Lehistan, Beyaz Rusya ile Kuzeybatı Ukrayna ve Litvanya'ya, Letonya'nın güney şeridine de hâkimdi. Lehistan kralı, asırlardan beri aynı zamanda Litvanya büyük-dukası idi. Beyaz Rusya, Lehistan tâcına değil, Litvanya tâcına bağlıydı. Çar Petro ve II. August, birbirlerine benziyorlardı. İkisi de doğuştan asker, fakat kumandanlık dehasından mahrum, zor şartlara alışık, ayyaş, zâlim, sert, dev yapılı adamlardı. Rakipleri XII. Karl ise, ince yapılı, aynı derecede zorluklara ve askerî hayata alışkın, fakat üstelik askerî dehaya mâlik, daha genç bir hükümdardı. Leh ve Rus orduları birer sürü hâlindeyken İsveç ordusu, Avrupa'nın en disiplinli askerî kuvvetiydi. Leh ve Rus donanmaları olmadığı halde İsveç donanması, Baltık Denizi'ne hâkimdi. XII. Karl tahta çıktığı zaman başbakan olan Bengt Oxenstierna İsveç'in tarih boyunca yetiştirdiği en büyük devlet adamlarından biriydi. XI. Karl'ın Rusya'ya karşı tutumu düşmanca değildi; zira Rusya'dan en küçük bir korkusu bile yoktu. Rusya'ya teknik elemanlar, 600 top göndermişti. Ancak Çar Petro'nun yaptığı ıslahat Rusya'yı güçlendirmeye başlamıştı. Ukrayna'nın en büyük parçasına hâkim olan Ruslar, açık denizlere çıkmak için yol arıyorlardı. Bu durumda genç XII. Karl'ın Rusya'ya karşı cep-

he alacağı tabiî idi. 1699'da Lehistan'la Rusya arasında İsveç'e müteveccih gizli Moskova Muâhedesi akdedildi. Ertesi yıl Çar, Türkiye ile sulh imzalar imzalamaz, İsveç'e karşı harekete geçmenin zamanı geldiğini Türkler'in «Nalkıran» dedikleri II. August'e hatırlattı. Danimarka kralı IV. Friedrick de İsveç'e karşı olan bu ittifaka girdi. IV. Friedrick, Schleswigh-Holstein'ı istilâ etmiye çalışıyordu. Bu ülkenin dukası ise, XII. Karl'ın yakın akrabası idi.

XII. Karl, 1682'de doğdu. Babasının tahtına geçtiği zaman 15 yaşındaydı. Anayasaya göre İsveç'te kralın niyâbetsiz saltanat sürmesi için 18 yaşını bitirmiş olması lâzımdı. Ölümünün yaklaştığını anlıyan XI. Karl, 15 yaşını bitirmemiş olan oğlunun niyâbetsiz tahta oturabilmesi için, 18 yaşı 15 yaşa indirerek anayasayı değiştirdi. Zira XII. Karl'ın annesi ölmüştü ve büyükannesi Holstein hânedanından Hedwige-Eleonora'nın nâibe olması îcâb ediyordu. XII. Karl, iyi yetiştirilmişti. İsveççe'den başka Latince ve Almanca, kral olunca da Fransızca öğrendi. Türkiye'deki uzun ikameti sırasında biraz Türkçe de öğrenmiştir. Yalnız tarih okurdu. Cihangir olmak sevdasındaydı. Büyük İskender'in 32 yaşında dünyayı fethettiğini dilinden düşürmüyordu. Doğuştan askerdi. İsveç ordusuna lâyık bir başkumandandı. Zalimliğe kaçmamak suretiyle sert, sade hayatı seven, eğlence ve kadınla ilgisiz, saraydan fazla ordugâhta hayatını geçirmekten hoşlanan, son derece azimli ve inatçı bir gençti. Türk tarihinde «Demirbaş» diye meşhurdur. Zira kısa bir müddet için geldiği Türkiye'de yıllarca oturmuş, Osmanlı devletinin demirbaşı hâline gelmişti. İyi avcı ve silâhşördü. Çar Petro gibi ayılarla güreş tutardı. Kuzeyin soğuk kışında ince bir battaniye altında çıplak yatar, yaralarına aldırmaz, açlık ve susuzluktan şikâyet etmezdi. İçki içmezdi. Bütün ordusu ondan korkar, çekinir, fakat aynı zamanda severdi. Peruka takmaktan nefret eder, basit bir siyah elbise giyerdi. Samimî bir Protestan'dı. Çok açık alınlı, uzun burunlu, sert bakışlıydı. Ablasıyla evli olan Holstein-Gottorp dukası IV. Friedrich'in Danimarka Kralı IV. Fredrick tarafından tehdîd edilmesini hazmedemiyordu. Bütün İsveçliler gibi geleneksel bir Danimarka düşmanıydı. Danimarka kralının aynı zamanda Norveç kralı olması, İzlanda'yı elinde tutması, Atlantik'i İsveç'e kapaması hoş görülmüyordu.

İsveç ordusunda disiplin, XVI. asırda Türk ordusundaki disiplinin aynıydı. Sert ve amansızdı. Her alay, tam teşekkül hâlinde günde iki defa dua ederdi. Üste karşı gelmenin cezası îdâmdı. Ordu, krallarına mutaassıp şekilde bağlıydı. XII. Karl ordusunu mutlak ölümle bitecek şekilde ateşe sürdüğü zaman, tereddüt eden

bir asker görülmemiştir. Sayıca Türk, Fransız, Alman ordularından çok az olan İsveç ordusu, bu sâyede büyük zaferler kazanıyordu. Prusya'da, bu ordu taklid edilerek istikbalin en kudretli ordusu kurulmıya başlamıştı. İsveç generalleri, mesleklerinde her şeyi bilen kudretli askerlerdi. Bu ordu, Danimarka üzerine yürür yürümez, IV. Fredrick sulh istedi. XII. Karl, düşmanına merhametsiz davranmadı. Almanya'daki son fütûhâtını bıraktırmakla yetindi. 1700 Danimarka-İsveç sulhuyla XII. Karl, ilk büyük zaferini kazanmış oluyordu. Henüz 18 yaşındaydı.

Aynı yılın sonbaharında XII. Karl, 40.000 kişilik ordusuyla Lehistan'ın Baltık ülkelerine yürüdü. Çar, İsveçliler'i karşılamıya çıktı. Ancak 28 kasımda İsveç ordusunun yaklaştığını duyunca, aslında cesur bir adam olmasına rağmen, garip bir hisle ordusunu bırakıp kaçtı. 2 gün sonra başsız kalan Rus ordusunu yakalıyan XII. Karl, Novgorod yakınlarında düşmanını yendi. Alman generalleri tarafından kumanda edilen Ruslar, az bir mukavemetten sonra perîşan halde Moskova'ya doğru kaçtılar. Bu muhârebede XII. Karl, büyük kuvvetlerini Narva yakınlarında bırakıp sâdece 5.300 piyade, 3.130 süvari ve topçuyla 40.000'den fazla olan Rus ordusunu karşılamıştı ki, birliklerine olan haklı güvenini göstermek bakımından mühimdir. Savaş meydanında 18.000 Rus'a karşılık ancak 2.000 İsveçli öldü.

Bir an için bütün Avrupa'da XII. Karl'ın değil Moskova'da, Sibirya'da bile durdurulamıyacağı fikri hâkim oldu. Lehistan, bu durumda İsveç'e silâh çekmektense Rusya'nın elindeki Ukrayna'nın büyük parçasını almayı düşündü. İmparator, Viyana'daki İsveç büyükelçisini tebrik etti. Aynı şehirdeki Rusya büyükelçisi hakaret gördü. İsveç'te, XII. Karl'ı tebcil ve Çar'ı tahkir eden hâtıra madalyonları basıldı.

Çar, mâneviyâtını bozmadı. Güçsüzlüğünü biliyordu. Fakat zorlukları yenmiye azimliydi. Bozgunu öğrenince şu meşhur sözü söyledi : «Daha uzun zaman İsveçliler'e mağlûb olacağımızı biliyorum; fakat onlara yenile yenile yenmek sanatını öğreneceğiz». Çar Büyük Petro, hayâtını, bu san'atı öğrenmekle tamamlamış ve bugünki Rusya'nın temellerini atmıştır.

Çar, Moskova ötesindeki bütün kalelerini iyice takviye etti. Bu işte kadınları bile kırbaç altında çalıştırdı. Türkler'in ve Lehliler'in girdikleri Moskova'ya İsveçliler'in de girmesini istemiyordu. Top dökmek için kilise çanlarını dökümhânelere yolladı. 250 Rus çocuğunu, savaş san'atını öğrenmek üzere Avrupa harb okullarına yolladı. 10 yeni alay kurdu. Lehistan ittifakına büsbütün sarıldı. 1701 şubatında Birsen'de II. August'le buluşup konuştu.

Birlikte yapılacak savaşta İsveçliler yenilirse Rusya, Karelya ile İngriya'yı (Leningrad çevresi), Lehistan da Estonya ve Letonya'yı alacaktı.

XII. Karl, önce Çar Petro'yu ortadan kaldırmak istiyordu. Generallerinden Slippenbach, Kral'ın bu fikrini değiştirdi ve önce daha ehemmiyetli görünen Lehistan üzerine yürümek fikrini kabûl ettirdi. Bu durum, İsveç için vahîm oldu. Yıllarca zaman kazanan Petro, iyice derlenip toparlandı ve tarihî değer taşıdığını bildiği bu yılları kıymetlendirdi. Bu 7 yıl, İsveç'in istikbalini kararttı ve Rusya'nınkini aydınlattı. Çar Petro, genç rakıybinin düştüğü hatâyı anlamıştı; «Karl, boğazına kadar Leh bataklıklarına gömülecek» diyordu. Hele İsveç'le işini bitirsindi, Lehistan'dan da arslan payını alacaktı. Zâten Prusya ve İmparator, Lehistan'ı paylaşmak hevesindeydiler. Ancak bu proje, asrın sonlarına doğru gerçekleşebilecektir. Bu sûretle XVIII. asrın sonlarında büyük bir devlet olan Lehistan siyâsî varlığını tamamen kaybedecek, İsveç de büyük devletler arasından çıkacaktır. Rusya'nın Petersburg (Leningrad)'u kurup Baltık Denizi'ne erişmesiyse, daha Çar Petro ölmeden gerçekleşmiştir.

XII. Karl, Riga'ya geldi. II. August, Leh kuvvetlerinden fazla güvendiği Sakson birliklerini de alarak Letonya'ya girmişti. Ancak bizzat XII. Karl'ın karşısına çıkmaktan çekindi. Çar'ı taklid ederek ordusunun başına Mareşal von Steinau ile Courlande dukası Friedrich'i geçirdi. Çar'ın yolladığı 13.000 Rus askeriyle desteklenen 10.000 Sakson, XII. Karl'ın 7.000 askerinin üzerine yürüdü. 3 mislinden fazla oldukları İsveçliler'in işini bitireceklerini sanıyorlardı. 18 temmuz 1701'de XII. Karl, sabah 4'te uyandı. Sisler içinden geçerek düşman ordusuna yaklaştı. Öğleye doğru taarruz etmek niyetiyle hazırlanan düşmana saldırdı. Sakson birlikleri, büyük kahramanlıkla karşı koydular. Courlande Dukası, tam üç defa XII. Karl'ın yanıbaşına kadar yaklaşıp püskürtüldü. Sabah saat 8'de İsveçliler, zaferi kazanmışlardı. İsveçliler 500, Saksonlar 2.000 ölü vermiş, Ruslar daha muhârebenin başında kaçmışlardı.

II. August'un Lehistan'daki durumu iyi değildi. İsveç'i kışkırtmasından hoşlanılmıyordu. Ruslar'la dostluk kurması beğenilmiyordu. Hattâ krallık ve büyük-dukalıktan düşürülmesi, Lehistan ve Litvanya'yı işgal eden Sakson birliklerinin kovulması düşünülüyordu. Bu durumda II. August, XII. Karl'a yanaşmak istedi. Kendisine gayet acayip bir elçi gönderdi. Bu, Kontes Aurora von Königsmark'tı. Alman'laşmış bir İsveçli olup, Avrupa'nın en güzel kadınlarından biri sayılıyordu. II. August, kadın bakımından tecrübesiz olan genç rakîbini, bu sûretle elde etmek istedi. An-

cak XII. Karl, kontesi kabûl bile etmedi ve Kral August'un ümîdleri suya düştü. Lehistan'ı yıkıma götüren büyük hastalık burada kendini gösterdi. Seçimle gelen Lehistan kralları, asiller meclisinin kararı olmaksızın, Leh ordusunu kullanamazlardı. Meclis, İsveç savaşında kralın Leh ordusunu kullanmasına izin vermedi. 15.000 Sakson'uyla Krakovi'ye gelen Kral, ancak 6.000 Leh gönüllüsü toplıyabildi.

Bu durumda her emri mutlak yerine getirilen İsveç Kralı'nın Lehistan Kralı'nı alt edeceği tabiî görünüyordu. Nitekim öyle oldu. XII. Karl 1702 mayısında Varşova'ya girdi. 19 haziranda Klissov meydan muhârebesinde 10.000 askeriyle II. August'un 21.000 askerini dağıttı. 3.500 asker, bütün topçusu (40 top) ve ordu ağırlıklarını kaybeden II. August, kaçtı. XII. Karl, Krakovi'ye, Lehistan'ın eski taht şehrine de girdi. Otuzyıl Savaşları'ndan sonra İsveçliler bir defa daha Orta Avrupa sahnesinde görünmüşlerdi. II. August, XII. Karl'ın attan düşüp bir bacağını kırması üzerine tesadüfen esirlikten kurtuldu. Lublin'e geldi. Lehliler'in millî duygularını uyandırmak istedi. XII. Karl'dan sulh taleb etti. Ancak İsveç Kralı, II. August Lehistan krallığından çekilip Dresden'e dönmedikçe sulhun mümkin olamıyacağını bildirdi. II. August'ten Lehistan-Litvanya tâcını almadan Lehistan'ı boşaltmıyacağını, daha 50 yıl bu ülkede kalacak kadar genç olduğunu söyledi. İsveç başbakanı Pipper, XII. Karl'a Lehistan'la sulh yapıp daha tehlikeli olan Rusya üzerine yürümesi tavsıyesinde bulunmıya cesâret etti. Ancak genç kral, bu haklı tavsıyeye kulak asmadı.

XII. Karl, İsveç'ten 12.000 asker daha getirttikten sonra, Narew ırmağını geçti. Pultusk'ta Mareşal von Steinau kumandasındaki 6.000 Sakson ve 6.000 Litvan'dan müteşekkil kuvveti buldu. 1 Mayıs 1703'te geçen meydan muhârebesinde düşmana 1.000 esîr ve 600 ölü verdirerek zaferi kazandı. Bunun üzerine Lehistan asiller meclisi, XII. Karl'dan sulh istedi ve II. August'e açıkça cephe aldı. İsveç Kralı, II. August'un peşine düştü. Doğu Prusya'da Thorn'da, sonra Danzig'de II. August'un esîr olmasına ramak kaldı. Poznan'a da giren İsveçliler, Lehistan-Litvanya'nın işgalini tamamladılar. Bütün şehirler haraca kesildi. Bu sûretle Otuzyıl Savaşı'nda olduğu gibi Kuzey Savaşı'nda da harb, İsveç'in en büyük gelir kaynağı hâline geldi. Leh Meclisi, II. August'un krallıktan düştüğünü ilân etti. Sobiesky'nin büyük oğlu kral seçildi. Ancak II. August'un elinde esîr bulunan bu prens, tahta çıkamadı. İsveç başbakanı Pipper, eskiden olduğu gibi İsveç kralı sıfatıyle Lehistan tâcını da kabûl etmesini XII. Karl'a tavsıye etti.

XII. Karl, kısa bir tereddütten sonra bu Katolik, anarşi için-

de, hükümdarına itaat etmesini bilmiyen «cumhuriyet»'te kral olmayı reddetti. Lehistan'ın eski Istanbul büyükelçisinin oğlu olan Stanislas Leszczinsky'yi (Leçinski) kral yapmak istedi. Lehistan Kardinali, bu namzedin çok genç olduğunu ileri sürdüyse de, XII. Karl tarafından «benim yaşımdadır!» cümlesiyle susturuldu. Gerçekten bu sırada her iki genç de 22 yaşlarındaydılar. 12 temmuz 1703'te Stanislas, XV. Louis'nin müstakbel kayınpederi ve XVI. Louis'nin babaannesinin babası, İsveç silâhları altında Varşova'da kral ilân edildi. Kuzey Savaşı'nın ilk safhası, Danimarka, Rusya ve Lehistan - Litvanya - Saksonya'ya karşı İsveç'in kesin zaferiyle kapanmıştı. İkinci safhasında şartlar değişecekti (Lavisse - Rambaud, VI, 778-90; Henri-Philippe de Limiers, *Hist. de la Suède sous Charles XII*, 6 cilt, Amsterdam, 1721; Adlerfeld, *Hist. Militaire de Charles XII*, Fransızca trc., Paris, 1741; Voltaire, *Hist. de Charles XII*, pek çok tab'ı ve tercümesi vardır, bu arada Türkçe'ye de çevrilmiştir; Stanislas Poniatowsky, *Remarques d'un Seigneur Polonais sur l'Hist. de Charles XII*, Lahey, 1741; Nordberg, *Hist. de Charles XII*, İsveççe'den Fransızca'ya trc. Wormholtz, 3 cilt, Lahey, 1742-8; C.-A.-G. van der Netten, *Charles XII et Napoléon*, Amsterdam, 1827).

VII

1700'DE DÜNYA DEVLETLERİNİN UMUMÎ SİYASÎ MANZARASI

IV. ciltte (s. 496-508) dünyâ devletlerinin 1592 yılındaki durumlarını ve 1600'e kadar büyük devletlerin hükümdarlarını göstermiştik. Aynı şeyi burada 1700 yılı için yapacağız. Bu tarihi 15 yıl geri alsaydık, Avrupa'da siyâsî manzara bir hayli farklı olacaktı. Çünki Türkiye'nin Avrupa sınırları daha genişti. 1699'da birçok ülkenin Venedik, Lehistan, bilhassa Almanya'ya bırakıldığı Karlofça'da tescil edilmiştir. Bu bahiste, büyük devletlerde 1640-1700 sırasında hüküm sürmüş hükümdarları da veriyoruz. 1640'a kadarki hükümdarlar V. ciltte (s. 277-8) gösterilmiştir. Devletlerin sınırları, 1700 yılı durumuna göredir. Nüfuslar tabiatiyle, bilhassa Avrupa dışı ülkeler için takribîdir. Asya dışındaki kıt'aların 50.000'den fazla nüfuslu bütün büyük şehirleri de gösterilmiştir. Asya için böyle bir liste veremedik. Çünki Asya'da bu devirde 50.000'den fazla nüfuslu yüzlerce şehir ve Avrupa'dakilere nisbetle pek kalabalık merkezler olduğu gibi, elimizdeki bilgi de, bu şehirlerin nüfuslarını gerçeğe aykırı düşmiyecek şekilde tahmine müsait değildir. İleriki yıllarda çalışmalarımız ilerledikçe, Asya şehirlerinin nüfusları hakkında da tahminlerde bulunmak mümkin olabilir.

1700 yılında dünyanın büyük devletleri, ehemmiyet sıralarına göre şu şekilde gösterilebilir :

Türkiye
Hindistan
Çin
İran
Fransa
İngiltere ve Holanda
Almanya
İspanya
İsveç
Venedik
Rusya

Lehistan (Polonya)
Fas

Başta 3 devlet, Türk devletleridir. Ancak İran'da, hele Hindistan Timuroğulları'nda Türklük unsuru çok azalmıştır. Türkistan, bir asır önce büyük devletler arasından çıkmıştır. İran, eski gücünden çok kaybetmiş ve gerilemiştir; ancak XVIII. asır başlarında Türk'lüğün yetiştirdiği son cihangir olan Nâdir Şah Avşar'la son ve tamamen geçici bir yükselme devresine girecektir. Hindistan Timuroğulları, kudretlerinin zirvesine çıkmışlardır ve bu zirveden inmeye başlamaları yakındır. Bu iniş, Türkiye imparatorluğunda olduğu gibi çok yavaş değil, pek hızlı olacaktır. Çin de kudretinin zirvesinden inmeye başlamıştır. Fransa, zirveye çıkmış, duraklamaktadır. Ancak duraklama devresine girdiği henüz belli değildir. İngiltere devamlı şekilde yükselmektedir. Holanda, II. William zamanında aynı hükümdarın hükümranlığında İngiltere ile birleşmiştir. Ancak XVII. asırdaki ehemmiyetini kaybetmiştir. Hâlâ büyük devletler arasındaysa da, bu sıfatını zor muhâfaza edebilmektedir. Holanda'nın bir gerilemesi bahis konusu değildir. Ancak diğer devletlerin, bilhassa İngiltere'nin çok hızlı ilerlemesi, bu devleti açık denizlerden ve sömürgelerden gittikçe mahrum kılacak, ikinci plana düşürecektir. İspanya, toprak büyüklüğü bakımından hâlâ Türkiye ile berâber dünyada birinciyse de, tam bir inhitat hâlindedir. Almanya, Türkler'den yaptığı fütûhâtla çok şişmiş, fakat imparatorun Alman devletleri üzerindeki otoritesi pek gevşemiştir. Prusya, yeni bir Alman devleti olarak büyük devletler arasına girmiye hazırlanmaktadır. İsveç kudretinin zirvesindedir ve 1709'da bu zirveden düşmeye başlıyacaktır. Venedik, Mora'yı alarak durumunu kurtarmışsa da, 1715'te Mora'yı Türkler'e geri verince, büyük devletler arasından bile çekilecektir. Rusya gelişmekte ve tehlikeli şekilde büyümeye hazırlanmaktadır. Lehistan tam bir inhitat hâlindedir. Fas, son parlak devrini yaşamakla berâber inhitat etmektedir ve 1727'de büyük devletler arasından silinecektir. Güney Hindistan'daki Türk imparatorluğu Âdilşahlar, 1686'da Timuroğulları tarafından yutulmuş, yalnız büyük devletler arasından çekilmekle kalmamış, siyasî varlığını bile kaybetmiştir.

1700 yılında dünyamızın takribî nüfusu 684.104.000 kadardır. Bu nüfusun kıt'alara dağılışı şöyledir : Asya 454.900.000 (% 67,0), Avrupa 134.412.000 (% 19,0), Afrika 71.119.000 (% 10,4), Kuzey Amerika 10.823.000 (% 1,6), Güney Amerika 10.610.000 (% 1,5), Okyanusya 3.140.000 (% 0,5). 1600'de dünya nüfusu 548.000.000

kadar olduğuna göre bir asırdaki takribî artış 136.104.000'dir. Asya devletlerinin inhitatı sebebiyle 1750'ye kadarki yarım yüzyılda ise ancak 16 milyonluk bir artış olacak ve bu tarihte dünya nüfusu 700.400.000'i ancak bulacaktır (bu 50 yıl içinde Asya nüfusunun birkaç milyon gerilediği sanılmaktadır).

1. TÜRKİYE İMPARATORLUĞU (Başkenti: Istanbul):

Devrin hükümdarları: Osmanoğulları'ndan IV. Murad (1623-1640), kardeşi Sultan İbrahim (1640-1648), bunun oğlu IV. Mehmed (1648-1687), bunun kardeşi III. Süleyman (1687-1691), bunun kardeşi II. Ahmed (1691-1695), IV. Mehmed'in oğlu II. Mustafa (1695-1703).

Yüzölçümü: 15.924.606 km²

Nüfusu: 78.285.000

Avrupa'da: 1.167.394 km², 24.830.000 nüfus; Asya'da 4.096.671 km², 27.850.000 nüfus; Afrika'da 10.470.800 km², 25.745.000 nüfus (Afrika'daki toprakların 3.040.260 km² kadarı ve 7.000.000 nüfusu, arada sırada Türkiye'ye tâbi olan Bornu Müslüman Zenci krallığına aittir).

Türkiye'nin Avrupa ve Afrika'daki büyük şehirleri: Istanbul 1.500.000, Kahire 650.000, Edirne 350.000, Cezâyir 150.000, İskenderiye 130.000, Tunus 125.000, Bükreş 100.000, Belgrad 80.000, Akmescid 50.000, Babadağı 50.000, Bağçesarayı 50.000, Bosnasarayı 50.000. Asya şehirleri bu listeye alınmamıştır. Istanbul, dünyanın en kalabalık şehriydi.

2. HİNDİSTAN TÜRK İMPARATORLUĞU (TİMUROĞULLARI) (Agra):

Timuroğulları'ndan Şâh-ı Cihân (1627-1658) ve oğlu Âlemgîr Şâh (1658-1707). — Güney Hindistan'ın Türk imparatorları: Muhammed Âdil-Şâh (1626-1660), oğlu II. Ali Âdil-Şâh (1660-1672) ve bunun oğlu İskender Âdil-Şâh (1672-1686).

Yüzölçümü: 4.622.885 km²

Nüfusu: 170.000.000

Bugünki Hindistan, Pâkistan, Doğu Afganistan, Nepal, Butan, Bengladeş ve Birmanya'nın Arakan eyâleti.

3. İRAN TÜRK SAFEVÎ İMPARATORLUĞU (Isfahân):

Sâfevîler'den I. Safî (1628-1642), oğlu II. Abbas (1642-1667), bunun oğlu II. Safî (1667-1694) ve bunun oğlu I. Hüseyin (1694-1722).

Yüzölçümü: 1.956.791 km²

Nüfusu: 18.000.000

İran, Batı Afganistan (Doğu Horasan), Kuzey Âzerbaycan ve Avrupa'da Dağıstan (İran'ın Hûzistan ve Lûristan eyâletlerinin bir kısmı Türkiye'de, Gürcistan'ın bir kısmı da İran'da).

4. ÇİN İMPARATORLUĞU (Pekin) :
Ming hânedanından Çuang Li-ti (1619-1636), Mançu hânedanından Çung-Te (1636-1643), oğlu Çun-Çih (1643-1661) ve bunun oğlu Kang-Hsi (1661-1722).
Yüzölçümü : 12.268.208 km²
Nüfusu : 120.000.000
Bugünki Çin, Mançurya, Kore, Moğolistan, Tibet, Formoza, Buryatistan, Çita, İrkutsk ve Pasifik (Vladivostok) eyâletleri, Sahalin.

5. FRANSA KRALLIĞI (Paris) :
Capet-Bourbon hânedanından XIII. Louis (1610-1643) ve oğlu XIV. Louis (1643-1715).
Yüzölçümü : 4.494.364 km²
Nüfusu : 21.406.000

Asıl Fransa 527.684 km² ve 20.310.000 nüfusludur. 1.096.000 nüfus, 4 milyon km²'ye yaklaşan bâkir sömürgelerdedir. Bu sömürgeler şöyledir : Hindistan'da hepsi 509 km² tutan bâzı iskeleler, Güney Amerika'da Fransız Guyanası, Afrika'da hepsi 7.353 km² tutan Seyşel, Maurice, Réunion, Komor adaları ile Dekar iskelesi, Kuzey Amerika'da Saint-Pierre, Miquelon, Martinique, Guadeloupe, Sainte Lucie adaları, Haiti adasının doğu yarısı, bugünki Kanada'nın Prens Edward, Yeni Brunswick, Yeni İskoçya eyâletleri ile Québec, Manitoba ve Ontario eyâletlerinin güneyleri, bugünki A. B. D.'nden şunlar : Louisiana, Arkansas, Oklahoma, Missouri, Iowa, Minnesota, Kansas, Illinois, Ohio, Michigan, Wisconsin, Alabama, Mississippi ve Indiana.

Büyük şehirleri : Paris 730.000, Lyon 100.000, Marsilya 90.000, Nantes 50.000.

6. BÜYÜK BRİTANYA KRALLIĞI (Londra) :
Stuart hânedanından I. Charles (1625-1649), Cumhuriyet devri (Cromwell ve oğlu : 1649-1660), I. Charles'ın oğlu II. Charles (1660-1685), bunun kardeşi Katolik mezhebinden II. James (1685-1688), bunun kızı II. Mary (1688-1694) ve onunla beraber zevci III. William d'Orange (1688-1694, tek başına : 1694-1702), II. Mary'nin kızkardeşi Anne (1702-1714).

Yüzölçümü : 1.833.478 km²
Nüfusu : 9.011.000

Asıl Büyük-Britanya, İngiltere, İrlanda ve İskoçya krallıkları ile Gal prensliğinden ibaret, 314.438 km² ve 8.545.000 nüfusludur (İngiltere ve Galler 5.000.000, İskoçya 1.045.000, İrlanda 2.500.000). Bunun dışında Afrika'da Saint Helena adacığı ile Kuzey Amerika'da Newfoundland adası, Antiller'den Jamaika, Barbados, Bermuda, Bahama, Saint Lucie dışında Rüzgâraltı ve Rüzgârüstü adaları, bugünki A.B.D.'nden Maine, Massachusetts, Connecticut, Rhode Island, New Hampshire, Vermont, New York, New Jersey, Pennsylvania, Georgia, North Carolina, South Carolina, Tennessee, Kentucky, Virginia, West Virginia, Maryland, Distrubition of Columbia, İngiliz sömürgeleridir. Sömürgelerin genişliği 1,5 milyon km²'den fazla olup bu topraklarda yarım milyona erişemiyen bir nüfus barınmaktadır.

Büyük şehirleri : Londra 674.000, Dublin 80.000, Bristol 60.000.

6-A.) HOLANDA (Lahey) :

1700'de İngiltere ile hükümdar birliği yoluyla birleşmiştir. Holanda «Cumhuriyeti»nin devlet başkanları şunlardır : Orange hânedanından Friedrich Heinrich (1625-1647), oğlu II. Willem (1647-1650), Cumhuriyet (1650-1672), II. Willem'in oğlu III. Willem (1672-1702, İngiltere, İskoçya ve İrlanda kralı olarak : 1688-1702).

Yüzölçümü : 1.021.274 km²
Nüfusu : 7.530.000

Büyük-Britanya ile berâber yüzölçümü ve nüfus toplamı : 2.854.752 km², 16.541.000 nüfus.

Asıl Holanda 32.370 km² ve 1.700.000 nüfusludur. Nüfûsundan fazla sömürge sahibi ilk Avrupa devleti Holanda'dır. Güney Amerika'da «Surinam» denen Holanda Guyanası'nı, bunun kuzey kıyılarında 992 km²'den ibaret Holanda Antilleri'ni, Güney Afrika'da Cap'ta 10.000 km² kadar bir toprağı, Asya'da 1.300.000 nüfuslu Seylan adası ile 4.400.000 nüfuslu Cava, Sâleb, Madura, Bali, Lombok, Sumbava, Sumba, Flores, Rotti, Batı Timor ve Moluk adalarını elinde tutmaktadır. Büyük şehri : Amsterdam 180.000.

7) ALMANYA İMPARATORLUĞU (Viyana) :

Habsburg hânedanından III. Ferdinand (1637-1657) ve oğlu I. Leopold (1657-1705).

Yüzölçümü : 803.821 km²
Nüfusu : 22.479.000
Büyük şehirler : Viyana 150.000, Hamburg 95.000, Prag 50.000.

Almanya imparatorluğunu teşkil eden 400'den fazla devletin belli başlılarının yüzölçümü ve nüfusları şöyleydi:

Avusturya 458.888 km^2, 9.500.000 nüfus; Brandenburg Elektörlüğü - Prusya Dukalığı (1701'de Prusya krallığı) : 114.224 km^2, 2.000.000; Bavyera ve ayni hânedanda bulunan Palatina Elektörlükleri : 51.409 km^2, 1.300.000; Saksonya Elektörlüğü 29.993 km^2, 1.500.000; Würtemberg Dukalığı : 14.507 km^2, 500.000; Holstein Dukalığı: 8.000 km^2, 250.000; Hessen-Kassel Landgravlığı : 10.085 km^2, 250.000; Mecklemburg-Schwerin Dukalığı : 13.127 km^2, 200.000; Hanover Elektörlüğü: 38.478 km^2, 900.000; Hamburg Serbest Şehri : 415 km^2, 35.000; Bremen Serbest Şehri : 250 km^2, 30.000; Lübeck Serbest Şehri : 297 km^2, 25.000; Liechtenstein Prensliği : 159 km^2, 4.000; Baden Dukalığı : 8.070 km^2, 380.000; Hessen-Darmstadt Landgravlığı : 4.788 km^2, 240.000; Nassau Prensliği : 10.895 km^2, 130.000; Brunswick Dukalığı : 3.672 km^2, 170.000; Oldenburg Dukalığı : 6.429 km^2, 160.000; Sachsen Dukalıkları (aynı hânedanın çeşitli dallarında) : 9.385 km^2, 400.000; Anhalt Prenslikleri (aynı hânedanın çeşitli dalları) : 2.299 km^2, 75.000; Reuss Prenslikleri (keza) : 1.143 km^2, 75.000; Waldeck Kontluğu : 1.121 km^2, 22.000; Lippe Kontluğu : 1.215 km^2, 55.000; Schaumburg-Lippe Kontluğu : 440 km^2, 16.000; Schwarzburg-Rudolstadt Prensliği : 341 km^2, 35.000; Schwarzburg-Sondershausen Prensliği : 862 km^2, 30.000; Hessen-Homburg Prensliği : 100 km^2, 12.000; Hohenzollern-Sigmaringen Prensliği : 1.000 km^2, 25.000; Hohenzollern-Hechingen Prensliği : 300 km^2, 10.000; Mecklemburg-Strelitz Dukalığı : 2.930 km^2, 40.000; Salzburg Başpiskoposluğu : 7.154 km^2, 80.000; Liège Piskoposluğu : 2.877 km^2, 150.000; Basel Piskoposluğu : 464 km^2, 60.000.— Bunlar dışında kalan diğer devletler : 98.416 km^2, 3.700.000 nüfus.

Yukarıdaki tablodan aslında Avusturya arşidukası, Bohemya kralı, Macaristan kralı, Erdel prensi olan İmparator'un doğrudan doğruya idaresi altında bulunan nüfusun, imparatorluğu teşkil eden nüfusun yarısından az olduğu görülür. İmparatorun doğrudan doğruya idaresinde bulunan topraklar şöyledir : Salzburg hariç Avusturya, Bohemya ve Moravya, Silezya (Breslau); Venezia Giulia ve Trentino (197.084 km^2, 6.500.000 nüfus); Macaristan kralı ve Erdel prensi sıfatlarıyla : Macaristan, Dalmaçya hariç Hırvatistan, Slovakya, Transilvanya (261.804 km^2, 3.000.000 nüfus ki, bu toprakları kısa müddet önce Türkiye'den almıştır).

Prusya'nın toprakları şöyledir : Allenstein hariç Doğu Prusya, İsveç Pomeranyası hariç Pomeranya, Brandenburg, Magde

burg, Cottbus, Halberstein, Mark, Clève, Gueldre, Lingen, Minden, Ravensberg, Ost-Frise ve İsviçre'nin Neuchâtel şehri.

8.) İSPANYA KRALLIĞI (Madrid) :

Habsburg hânedanından IV. Felipe (1621-1665), oğlu II. Carlos (1665-1700), Capet-Bourbon-Anjou hânedânından II. Carlos'un kızkardeşinin torunu olan V. Felipe (1700-1746).

Yüzölçümü : 15.086.003 km²

Nüfusu : 30.405.000

Büyük şehirleri : Napoli 280.000, Milano 130.000, Madrid 125.000, Mexico 90.000, Palermo 85.000, Sevilla 50.000.

Avrupa'da : İspanya 495.793 km², 5.500.000 nüfus; Napoli ve Sicilya Krallıkları : 98.921 km², 5.000.000 nüfus; Milano Dukalığı (Brescia, Bergamo ve Sondrio hariç Lombardiya eyâleti) : 13.087 km², 1.300.000 nüfus; Belçika (Liège hariç) ve Luxemburg : 29.167 km², 400.000 nüfus; Sardunya Krallığı : 24.090 km², 400.000 nüfus; yekûn : 661.058 km², 12.600.000 nüfus.— İspanya Verâset Savaşı'nın sonunda Almanya (Avusturya)'ya Belçika, Luxemburg, Sicilya ve Milano'yu, Savoie'ya da Sardunya'yı verip, İspanya dışında Avrupa'da ancak Napoli krallığını muhâfaza edebilecektir.

Afrika'da Kanarya ve Gine adaları ile Fas'ın Akdeniz kıyılarında «Presidios» denen birkaç iskele, İspanya'nın elindedir (hepsi 9.538 km², 92.000 nüfus). Cezâyir'de 55.000 nüfuslu Oran (Arabca : Vahrân) şehri de İspanyollar'da olup, 1732'de Türkler'e bırakmışlardır. Asya'da Filipin Adaları, İspanya'nındır (296.285 km², 2.200.000 nüfus). Brezilya ve Guyana dışında bütün Güney Amerika kıt'ası İspanya'nındır (8.845.094 km², 8.000.000 nüfus). Kuzey Amerika'da 5.298.695 km² genişliğinde, 7.564.000 kadar insanı barındıran şu ülkeler onundur : Meksika, Orta Amerika, Antiller'den Küba, Puerto Rico, Trinidad ve Tobago adaları ile Haiti adasının yarısı; bugünki A.B.D.'nden Florida, California, Texas, Colorado, Arizona, Utah, Nevada, New Mexico.

9. İSVEÇ KRALLIĞI (Stockholm) :

Vasa hânedanından Gustavus Adolphus (1611-1632), kızı Kraliçe Christina (1632-1654), Alman asıllı Palantina hânedanından Kraliçe Christina'nın hala oğlu olan X. Karl (1654-1660), bunun oğlu XI. Karl (1660-1697) ve bunun oğlu XII. Karl («Demirbaş») (1697-1718).

Yüzölçümü : 1.278.023 km²

Nüfusu : 4.500.000

Büyük şehri : Stockholm 100.000.

Bu devirde krallığın elinde tuttuğu ülkeler şöyledir: İsveç, Finlandiya, Kuzey Pomeranya, Karelya, Letonya, Estonya, İngria, Bremen, Verden, Stettin, Sund. Kuzey Harbi neticesinde Bremen'i Hanover'e, Sund'u Danimarka'ya, Verden ile Stettin'i Prusya'ya, İngria, Karelya, Letonya ve Estonya'yı da Rusya'ya bırakmıştır. Bu devirde asıl İsveç'in nüfusu 2.500.000, Finlandiya'nınkiyse 750.000 kadardı.

10.) VENEDİK CUMHURİYETİ (Venedik) :

XVII. asır Venedik doçları (cumhur başkanları) şunlardır: L. Cicogna (1585-1606), L. Donato (1606-1612), M. A. Memmo (1612-1615), J. Bembo (1615-1618), N. Donato (1618), A. Priuli (1618-1623), A. Contareno (1623-1624), J. Cornaro (1624-1630), N. Contareno (1630-1631), F. Erizzo (1631-1646), F. Molina (1646 - 1655), C. Contareno (1655-1656), F. Cornaro (1656), B. Valieri (1656-1658), J. Pezaro (1658-1659), C. Contareno (1659-1675), N. Sagredo (1675-1676), L. Contarena (1676-1684), M. Agiustiniani (1684-1688), Morosini (1688-1694), S. Valieri (1694-1700), L. Mocenigo (1700-1709), J. Cornaro (1709-1722) (1797'de devletin son bulmasına kadar daha 9 doç gelmiştir).

Yüzölçümü : 62.683 km²

Nüfusu : 4.500.000

Büyük şehri : Venedik 240.000.

Venedik eyâleti, Dalmaçya, İyonya Adaları, Mora yarımadası, Lombardiya'da Brescia, Bergamo ve Sondrio, Cumhûriyet'i teşkil ediyordu. Kıbrıs'tan sonra Girit'i de Türkiye'ye kaptırmış, buna karşılık Mora'yı Türkler'den almıştı. Ancak 1715'te Mora'yı Türkler'e geri verecek ve büyük devletler sırasından çıkacaktır.

11.) RUSYA İMPARATORLUĞU (Moskova) :

Romanov hânedanından Çar Mihael (1613-1645), oğlu Çar Aleksiy (1645-1676), bunun oğlu III. Theodor (Fedor) (1676-1682), bunun kardeşi V. İvan (1682-1689) ve bunun kardeşi I. Petro («Büyük», Türkler'ce : «Deli») (1689-1725).

Yüzölçümü : 14.568.540 km²

Nüfusu : 12.000.000

Büyük şehri : Moskova 120.000 (bu şehrin 1520'de nüfusu 208.000 idi).

Avrupa'da 3.359.086 km² (10.500.000 nüfus) ve Asya'da 11.173.454 km² (1.500.000 nüfus) toprağı elinde tutuyordu. Kuzey Savaşı sonunda İsveç'ten Karelya, İngria, Letonya ve Estonya'yı alıp Baltık'a çıkacaktır. Gene XVIII. asrın ilk yarısında Doğu Si-

birya'da Çin'den de toprak alacaktır. Nüfus yoğunluğu en az olan devlet, Rusya'dır ve km"ye henüz 1 kişi bile düşmemektedir.

12.) LEHİSTAN (POLONYA) KRALLIĞI (Varşova) :
İsveç'in Vasa hânedanından IV. Wladyslaw (1632-1648), kardeşi Johann Kasimir (1648-1668), Wisniowiecky hânedanından Michael (1668-1673), Sobiesky hânedanından III. Johann (1673 - 1696), Saksonya hânedanından aynı zamanda Saksonya elektörü olan II. Augustus (1696-1704 + 1709-1733).
Yüzölçümü : 760.407 km²
Nüfusu : 12.000.000
Büyük şehri : Varşova 75.000.
Lehistan krallığı ile Litvanya büyük-dukalığından meydana gelen bu devlet, şu toprakları içine alıyordu : 1939 sınırlarıyla Polonya, Litvanya, Beyaz Rusya, Karpat Slovakyası, Doğu Prusya'da Alleinstein, Ukrayna'da Vinnitsa, Jitomir ve Kamanets vilâyetleri.

13.) FAS İMPARATORLUĞU (Miknâse) :
Sâdî hânedanından V. Muhammed (1627-1654), oğlu II. Ahmed (1654-1658), aynı hânedanın Filâlîye dalından I. Muhammed (1658-1664), kardeşi Mevlây Reşîd (1664-1672), kardeşi Mevlây İsmail («Büyük») (1672-1727).
Yüzölçümü : 3.051.699 km²
Nüfusu : 8.000.000
Büyük şehirleri : Fas 250.000, Miknâse 100.000, Merrâkeş 100.000. Bugünki Fas, Rio de Oro, İfni, Moritanya, Senegal ve Mali'yi içine alıyordu.

14.) DİĞER AVRUPA DEVLETLERİ :
Papalık : 47.433 km², 2.200.000 nüfus (Roma), büyük şehri : Roma 160.000. XVII. asır papaları şunlardır : 230. papa olan VIII. Clemens (1591-1605), XI. Leo (1605), V. Paulus (1605-1621), XV. Gregorius (1621-1623), VIII. Urbanus (1623-1644), X. Innocentius (1644-1655), VII. Alexander (1655-1667), IX. Clemens (1667-1669), X. Clemens (1669-1676), XI. Innocentius (1676 - 1689), VIII. Alexander (1689-1691), XII. Innocentius (1691-1700), 242. papa olan XI. Clemens (1700 - 1721).— 1523'ten zamânımıza (1978) kadar gelen 45 papanın hepsi İtalyan'dır. 1523'ten bugüne, İtalyan asıllı olmıyan hiçbir kardinal, papa seçilememiştir. 1572'den beri gelen papaların hiçbiri de kanonize edilmemiş, yâni «aziz = saint» mertebesine çıkarılmamıştır (bu mertebeye çıkarmak hakkı sâdece papanındır).
Malta (Saint - Jean Şövalyeleri'nin dinî-askerî devleti) : 316

km², 100.000 nüfus; İsviçre Cumhuriyeti : 40.031 km² 1.600.000 nüfus (Neuchâtel ve Basel şehirleri hariç); Toskana Büyük-Dukalığı: 21.489 km², 1.000.000 nüfus (merkezi 70.000 nüfuslu Floransa); Parma Dukalığı : 4.000 km², 250.000 nüfus; Modena Dukalığı: 6.033 km², 350.000 nüfus; Lucca Dukalığı : 1.500 km², 100.000 nüfus; Monaco Prensliği : 1,5 km², 5.000 nüfus; San Marino Cumhuriyeti : 61 km², 5.000 nüfus; Andorra Cumhuriyeti : 452 km², 2.000 nüfus; Ceneviz Cumhuriyeti : 14.139 km², 600.000 nüfus (merkezi 70.000 nüfuslu Genova) (Ligurya ve Korsika adası); Savoie Dukalığı : 43.242 km², 2.200.000 nüfus (merkezi 60.000 nüfuslu Torino) (Piemonte, Savoie, Aosta ve Nice).— Danimarka Krallığı : 538.957 km², 1.408.000 nüfus; merkezi: 55.000 nüfuslu Kopenhag; 1720'de Rügen adası ile Stralsund'u Prusya'ya bırakmış, fakat birkaç yıl önce İsveç'ten bâzı yerler almıştır; krallık, Danimarka, Schleswig, Norveç, İzlanda ve Faröer adaları ile Antiller'de 344 km² büyüklükte 18.000 nüfuslu bâzı küçük adalardan müteşekkildi; asıl Danimarka'nın Schleswig ile birlikte nüfusu 800.000, Norveç'in 550.000, İzlanda ve Faröer adalarınınki 30.000 idi. — Portekiz Krallığı : 8.768.205 km², 5.900.000 nüfus; merkezi : 220.000 nüfuslu Lizbon; Brezilya'da Bahia şehrinin nüfusu da 50.000'e erişmişti; asıl Portekiz, adalarıyla beraber 91.721 km² ve 2.000.000 nüfusluydu; Brezilya'da 2,5 milyon, Mozambik ve Angola ile Gine kıyılarında (358.657 km²) 1 milyon, Hindistan'daki birkaç limanda (3.983 km²) 400.000 nüfus yaşıyordu.

15.) DİĞER ASYA DEVLETLERİ :

Türkistan'daki Türk devletlerinin toplamı : 5.512.800 km², 11.500.000 nüfus (bugün Rusya ve Çin sömürgesi olan Batı ve Doğu Türkistan).

Japonya İmparatorluğu : 373.510 km², 20.000.000 nüfus.

Siam Krallığı : 744.847 km², 4.500.000 nüfus (Siam ve Laos).

Birmanya Krallığı : 627.955 km², 3.800.000 nüfus (Arakan eyaleti hâriç).

Annam Krallığı : 334.334 km², 5.000.000 nüfus; Kamboç Krallığı : 181.000 km², 1.000.000 nüfus; hemen hepsi Müslüman olan Malezya-İndonezya devletlerinin toplamı : 1.300.209 km², 3.500.000 nüfus (Malezya, Singapur, Sumatra ve Borneo adaları).

16.) DİĞER AFRİKA DEVLETLERİ :

Habeşistan Krallığı : 1.782.686 km², 4.500.000 nüfus; Madagaskar Krallığı : 590.033 km², 1.800.000 nüfus. — Meçhul ülkeler olan Zenciler'in yaşadığı Afrika : 13.089.079 km², 30.000.000 nüfus.

17.) OKYANUSYA :

Havay Prensliği : 16.773 km², 140.000.— Kıt'anın geri kalan kısmı : 9.236.162 km², 3.000.000 nüfus (bu çağda büyük Avustralya'da pek az nüfus olup, yoğunluk küçük adalarda toplanmaktadır).

18.) KUZEY AMERİKA :

Kuzey Amerika'nın Beyazlar'ın henüz nüfuz edemediği ülkeleri : 11.302.760 km², 1.600.000 nüfus (Alaska, Kanada'nın kuzey ve batı ülkeleri, Oregon, Washington, Montana, Idaho, Wyoming, Colorado, Nebraska, North Dakota, South Dakota).

N E T İ C E

XVIII. ASRIN EŞİĞİNDE TÜRKİYE

XVIII. asrın eşiğinde Türkiye devleti, Viyana Bozgunu ile patlak veren büyük ve derin zaaflarını ortaya koymuş durumdadır. Eski gücünden çok şey kaybetmiştir. Ancak temelleri o derece sağlam atılmıştır ki, gerilemesi ve çökmesi için daha yüzyıllar ge çecektir. Zamanımızda İngiliz ve Fransız imparatorluklarının birkaç yıl içinde ve Türkiye'nin karşılaştığı büyük dış baskı ve tecavüzler olmaksızın nasıl yıkılıverdiği hatırlanırsa, Osmanlı devletinin yaşama gücü anlaşılır. Henüz 1769'a kadar Türkiye, hemen her bakımdan dünyanın birinci devletidir. Hattâ 1739'da biten savaşta, o tarihte pek güç kazanmış olan Almanya ve Rusya imparatorluklarının ikisine birden karşı koyup savaşı zafer ve büyük toprak kazancıyla kapaması, inhitat çağındaki kudretini gösterir. Gerçekten bu devirde en kuvvetli diğer iki devletin birleşik kuvveti, Osmanlı gücünün derecesine erişmiyordu. Ancak Avrupa, müsbet bilgi ve tenkidî görüş, teşebbüslerindeki azim ve devamlılık, çalışkanlık ve ileriyi görüş hassalarıyla, çoktan Doğu'yu ve Doğu'nun en büyük ve ileri temsilcisi Türkiye'yi geçmişti. XVIII. asırda hemen bütün müesseselerinde Avrupa'nın Türkler'e olan üstünlüğü açığa çıkacaktır. Üstelik okyanusları ele geçirmesi, Batı'ya büyük bir maddî güç ve zenginlik kazandıracak, sermaye birikmesi yoluyla dünyanın en büyük kısmını ele geçirmeye hazırlanacaktır. XVIII. asrın ortalarından itibâren Hindistan'daki pek kudretli Türk imparatorluğu, birden çöküvermiştir. Ancak anavatan Anadolu ve Rumeli'ne dayanan Osmanlı devletinde çöküntünün bu kadar ânî olmaması tabiîdir.

ONBİRİNCİ KİTAP

XVIII. Asır

(1703-1789)

I

III. AHMED'İN İLK SALTANAT DEVRESİ — RUSYA, VENEDİK ve ALMANYA SAVAŞLARI — PASAROFÇA MUAHEDESİ (1703 - 1718)

III. Sultan Ahmed Hân'ın Tahta Geçmesi (22 Ağustos 1703) ve İlk Yılları

III. Sultan Ahmed Han, 22 ağustos 1703 günü Edirne Saray-ı Hümâyûnu'nda ileri gelenlerin bîatini kabûl ederek tahta oturdu. 23 ağustosta, umumî cülûs töreni yapıldı. Ağabeyi II. Mustafa ile aynı anneden olduğu için, Emetullah Rabîa Gülnûş Vâlide-Sultan, makamını («makaam-ı mehd-i ulyâ») muhâfaza etti. III. Ahmed, 29 yaşını 7 ay ve 23 gün geçiyordu. II. Mustafa'dan 9 yıl, 6 ay, 25 gün küçüktü. Hattat ve şairdi; «Necîb» mahlâsını kullanırdı. Bestekâr olmamakla berâber, musikişinastı. Umumî kültürü ağabeyi derecesinde değil, fakat iyiydi. Esâsen hemen hemen aynı hocalardan ders görmüşlerdi. Babası IV. Mehmed tahttan indirildiği zaman 14 yaşındaydı. Felâket Seneleri'nin acı günlerini yaşamıştı. Onun için savaşa karşı çekimser ve sulha rağbeti fazlaydı. Bununla berâber Karlofça'da verilenleri geri almak bu yıllarda devletin millî siyâseti hâline geldiği için, îcâbında birçok savaşa girdi. Paraya, eğlenceye düşkünlüğü ile ağabeyinden ayrılıyordu. Ancak ağabeyi derecesinde mağrur ve atak değildi. II. Mustafa gibi asker ve kumandan da değildi. Devleti daha fazla, eskimiş müesseselerini ıslah ederek düzenlemek düşüncesindeydi. Değer gördüğü devlet adamlarına geniş salâhiyet vermekten çekinmezdi. II. Mustafa, kardeşinin tahta geçmesinden sonra 4 ay, 8 gün yaşadı. 29 aralık 1703'te keder ve teessür içinde öldü. Yeni Câmî'de babasının yanına gömüldü. 39 yaşını 6 ay, 24 gün geçiyordu. Türk ordularına savaş meydanlarında fiilen başkomutanlık eden son padişahtır.

III. Ahmed, ağabeyinin felâketiyle neticelenen Edirne Vak'ası'nın faillerini ihtiyatlı bir şekilde ortadan kaldırmak yoluna gitti. İhtilâlciler, birer ikişer yakalanarak imha edildi. Istanbul'a gelir gelmez zorbalıkla Yeniçeri ağası olan Vezir Çalık Ahmed Paşa ile kedhudâsı Dev Ali Ağa'yı azledip sürdü. 17 kasım 1703'te Sadrâzam Kavanoz Nişancı Ahmed Paşa'yı azletti. İnebahtı muhâfız-

lığına gönderilen Ahmed Paşa'nın iktidarı 2 ay, 26 gün devam etmişti. Dâmâd Enişte Hasan Paşa, sadrâzam oldu. Bu zat, IV. Mehmed'in kızı ve II. Mustafa ile III. Ahmed'in kızkardeşi olan Sultan'la evliydi. Selefinden daha değerli değildi. 10 ay, 11 gün sonra 28 eylûl 1704'te azledildi. İstisnâî olarak, zevcesi Hadîce Sultan'la berâber İzmit'te oturmasına müsaade edildi (sultanların Istanbul'dan ayrılmaları âdet değildir, kocalarının görevi Istanbul dışında olsa bile padişahla berâber Istanbul veya Edirne'de kalırlardı). Kayserili Kalaylıkoz Ahmed Paşa, sadrâzam oldu. Şeyhulislâm Paşmakçı-zâde Ali Efendi ile geçinemediği için 2 ay, 27 gün sonra o da azledildi. Kapdân-ı Deryâ Baltacı Mehmed Paşa'ya, 25 aralık 1704'te mühr-i hümâyûn verildi. Çorum'a bağlı Osmancık kasabasından olan Baltacı, Edirne Vak'ası'nda bütün servetini feda ederek II. Ahmed'in oğlu Şehzâde İbrahim'i tahta geçirmek isteyen âsîleri önlediği ve efendisi Velîaht-Şehzâde Ahmed'e tahtı kazandırdığı için, padişah katında çok makbuldü. Ancak padişahla salâhiyet münakaşasına giriştiği için 3 mayıs 1706'da azledildi. İlk sadâreti 1 yıl, 4 ay, 9 gün sürmüştür. Vezir Silâhdâr Dâmâd Çorlulu Ali Paşa, sadrâzam oldu.

30 yaşlarında kubbe vezirliğinden sadârete getirilen Çorlulu, III. Ahmed devrinin muktedir ve ünlü vezirlerindendir. 4 yıl, 1 ay, 14 gün, çok geniş salâhiyetlerle imparatorluğu idare etmiş ve bu müddet içinde hemen hiçbir arzı padişah tarafından geri çevrilmemiştir. Sadârete geldiğinin ertesi yılı, II. Mustafa'nın kızlarından Emine Sultan'la evlenmiştir. Çorlulu-zâdeler, günümüze kadar gelmişlerdir. II. Abdülhamid'in maliye, ticâret ve nafia nâzırı tarihçi, bestekâr, şâir ve edip Vezir Mahmud Celâleddin Paşa ile oğulları Paris büyükelçisi Vezir Münir Paşa ve bestekâr Şemseddin Ziyâ Bey, bu âiledendir.

Bu devirde Vahrân (Oran) şehri İspanyollar'dan fethedilmiş ve Cezâyir Beylerbeyisi, şehrin anahtarlarını 14 aralık 1708'de III. Ahmed'e göndermiştir. XVI. asır başlarından beri birçok teşebbüse rağmen fethedilemiyen bu mühim kalenin alınmasıyla, İspanya'nın Cezâyir'le son ilgisi de kesilmiştir. Vahrân, 50.000 nüfuslu mühim bir kale ve limandı.

Çorlulu'nun iktidarının uzaması ve padişahın devlet idaresinde kendisine büyük salâhiyet tanıması, tabiatiyle birçok ihtirasları kamçılamıştır. Çorlulu, bir taraftan bu entrikaları önlemiye çalışırken, diğer taraftan III. Ahmed'i Rusya ile savaşa râzı etmek istiyordu. Hattâ, Kırım Hanı'na, padişahtan gizli olarak, İsveç kralı XII. Karl'ı («Demirbaş») Çar Petro'ya karşı desteklemesi için buyrultu göndermişti. Bu atmosfer içinde Ali Paşa, 16 hazi-

ran 1710'da azledildi. Midilli'ye sürüldü ve bir buçuk yıl sonra orada 1711 aralığında îdâm edildi. Çarşıkapısı'ndaki camiinin hazîresine gömüldü. Bu büyük vezir, Istanbul'da Çarşıkapısı ve Tersâne'de iki cami, bir hamam, üç çeşme, bir tekke, bir imaret, Çorlu'da bir çeşme ve bir imâret yaptırmıştır. Müstakbel sadrâzam Dâmâd Nevşehirli İbrahim Paşa'nın dostu ve koruyucusu idi.

Çorlulu'nun yerine Köprülü-zâde Dâmâd Nûmân Paşa, sadrâzam oldu. Sadâreti 2 ay, 2 gün devam etti. 18 ağustos 1710'da azledildi. Köprülü-zâdeler'in devlet idaresindeki dehasını göstermemişti. Nûmân Paşa, Sadrâzam ve Serdâr-ı Ekrem Şehîd Fâzıl Mustafa Paşa'nın 3 oğlunun büyüğüdür. II. Mustafa'nın kızlarından Ayşe Sultan'la evliydi. 1700 temmuzunda 30 yaşlarında vezir olmuştu. Kandiye muhâfızı iken bu şehirde 49 yaşlarında 28 ocak 1719'da ölmüş ve amcası Fâzıl Ahmed Paşa'nın Kandiye'deki camiinin hazîresine gömülmüştür. İki oğlundan büyüğü Hacı Hâfız Ahmed Paşa, 20 nisan 1731'de vezir, 1737'de sadâret kaymakamı olmuş, 1769'da Mısır beylerbeyisi iken Kahire'de ölmüştür. Bunun oğulları Abdülbaki ve Mehmed Tayyib Beyler'den aile yürümüştür.

Köprülü-zâde'nin yerine tekrar Baltacı Mehmed Paşa, sadrâzam oldu. Haleb beylerbeyiliğinden sadârete getirilen Baltacı'nın iktidar makamından ayrıldığı 4 yıl, 3 ay, 16 gün olmuştu.

Prut Seferi (9 Nisan — 20 Kasım 1711)

11 yıl geçmeden Rusya'ya harb açılması, «Kuzey Savaşı»'nın son safhasının bir neticesidir. Avrupa'ya âit bahsimizde anlatıldığı gibi, İsveç kralı XII. Karl, Danimarka, Lehistan ve Rusya'yı birçok defalar yenip Kuzey ve Doğu Avrupa'nın en büyük kuvveti hâline gelmişti. Lehistan'ı işgal eden, Saksonya elektörü II. Augustus'u Lehistan'dan kovan, Leh asillerinden Stanislas Poniatowsky'yi kral ilân eden XII. Karl, Çar Büyük Petro'ya baş eğdirmişti. Ancak bu sırada Çorlulu Ali Paşa'nın güneyden Rusya'ya savaş açılmasına devleti ikna edememesi, Çar'a vakit kazandırdı. Genç yaşta kazandığı zaferlerle gururu artan XII. Karl, bütün ordusunu toplamıya bile lüzum görmeden küçük bir kuvvetle Rusya'ya daldı. Tâ Ukrayna'ya kadar indi. Harkov'un güneybatısında Poltava'da, Çar'ın sayıca çok üstün ordusuyla karşılaştı ve korkunç bir muhârebeden sonra yenildi. Poltava, İsveç'in geleceğini kararttığı gibi, Rusya'nın istikbalini de aydınlattı. Esîr olmasına ramak kalan XII. Karl, yanında Ukrayna Kazakları hetmanı Mazeppa olduğu halde Dniestr'i geçip Türkiye topraklarına iltica etti. Çar, düşmanını, ordusunu Türkiye topraklarına da sokup bir

müddet kovalattıktan sonra geri çekildi. Ruslar'ın Türk topraklarına tecavüzüne, Istanbul'daki büyükelçileri Tolstoy'un Mazeppa'nın teslimi ve XII. Karl'ın Türk topraklarından çıkarılması talebi eklendi. Büyükelçinin bu talebine hakaretle karşılık verildi. Kırım'dan da Rusya'ya sefer açılması lüzumunu belirten birçok arîza geldiği için, III. Ahmed sulh siyâsetini bozmıya mecbur oldu. Rusya'ya savaş açıldı ve bu savaşın sebepleri, çok iyi kaleme alınmış bir beyannâme şeklinde Avrupa devletlerine bildirildi. Yeni Türk-Rus savaşının yakın sebebi budur. Fakat gerçek sebebi, Türk devlet adamlarının ekserisinin, daha Karlofça'ya imza konulduğu andan itibaren, bu muâhede ile verilenleri geri almak siyâsetini gütmeleridir. İlk defa Rusya'ya karşı bu fırsat elde edilmiş oluyordu. Çar Petro'nun sonsuz ihtirasları ve Karadeniz'e çıkmayı gaye edinmiş olması zâten mutlaka bir Türk-Rus savaşının patlamasına sebep verecekti. Ancak tek başına Türkiye ile savaşı göze alamıyan Çar, bir yandan Türkler'i uyutmaya çalışıyor, diğer taraftan müttefik elde etmeye çabalıyordu. İsveç yenilmiş, Lehistan tahtına, Rus dostluğundan olmasa bile İsveç düşmanlığından dolayı hiçbir zaman Çar'a silâh çekmiyecek olan II. Augustus çıkmıştı. Çar, Almanya ile Venedik'i, Dîvân'ın Karlofça şartlarını bozduğuna ikna edebilirse, hep beraber Türkiye'ye savaş açmak istiyordu. Behemehal Karadeniz'e çıkmak niyetindeydi. Bu niyetini hayatında gerçekleştiremedi. Zira Türk diplomasisi, diğer Avrupa devletlerinin Rusya'nın yanında yer almalarını önleyebildi.

Sadrâzam Baltacı Mehmed Paşa'ya, serdâr-ı ekremlik verildi. 9 nisan 1711'de Orduy-ı Hümâyûn, Istanbul'dan hareket etti. 19 temmuzda Türkler, Çar Petro'nun bizzat kumanda ettiği Rus ordusunun karşısında yer almış bulunuyorlardı.

Çar, oldukça gafil avlanmış, iki yıl önce XII. Karl'ın Poltava'da yaptığı hatayı tekrarlıyarak bütün ordusunu toplıyamamıştı. Baltacı ile karşı karşıya geldiği zaman askerinin sayısı 60.000'i geçmiyordu. Türk ordusunda ise 140.000 kişi vardı. Diğer Rus birlikleri, Romanya'yı ele geçirmek sevdâsıyle Moldavya, hattâ Eflâk'a dalmışlardı. Moldavya (Boğdan) voyvodası Dimitrius Cantemir, Çar'la gizlice anlaşmıştı. Aslında bir Türk ailesinden inip yüzyıllar önce Hıristiyan'lığı kabûl eden bir ailenin ferdi olan Cantemir, bilgin, san'atkâr, zekî, muhteris bir şahsiyetti. Türkler'in «Kantemiroğlu» dedikleri bu prens, birçok dil bilmesiyle, birçok eser, bu arada bir Osmanlı tarihi yazmasıyla ünlüydü. Arabca, Farsça, bilhassa Türkçe'yi çok iyi biliyordu. Çocukluğunu ve gençliğini Saray-ı Hümâyûn'da geçirmiş, musiki öğrenmişti.

Türk Musikisi'nde üstat bir bestekâr olmuş ve 400 kadar Türk Musikisi eserini ebced notasına almıştır.

Bu kadar derin Türk terbiyesi almasına rağmen mutaassıp bir Hıristiyan olan Kantemiroğlu, devlete ve hükümdarına ihânet etmekten çekinmedi. Çar Petro, ona büyük ümitler bağlamıştı. Halbuki Kantemiroğlu, değil Romanya'yı ayaklandırmak, Ruslar'a birkaç bin kişilik bir kuvvet yardımı yapmaktan âciz kaldı.

Baltacı'nın Çar'ı yakaladığı yerin topografik durumu da Ruslar'ın aleyhindeydi. Çar, âdetâ kendi ayağıyla kapana girmişti. Muhârebe, Türk topraklarında geçecekti. Baltacı, Çar'ı Prut üzerinde Falcı (Romence : Falciu) mevkıinde yakalamıştı. Burası Kalas ve Yaş şehirlerinin aşağı yukarı ortasına düşmektedir. Prut'un bir kıyısı Moldavya, diğer kıyısı Besarabya idi. 19 temmuz gecesi Baltacı, Çar'ın bütün mukavemetine rağmen 40.000 askerini hemen kurdurduğu 4 köprü üzerinden Prut'un karşı sahiline geçirmiştir. Türkler'in geçmesine mâni olamıyan ve zâyiat veren Çar, ordusunu tabyalara çekmiştir. Ertesi sabah Baltacı da ordusunun geri kalan kısmıyla köprüyü geçmiş ve düşman ordusunu kuşatmıştır. Kırım hanı Devlet Giray, Ruslar'ın arkasına yerleştiği için, düşmanın bütün yolları kesilmiştir. Baltacı, düşmanı yok etmek için birkaç defa taarruza geçmişse de, Yeniçeriler'in bâriz gayretsizliği yüzünden Rus tabyalarına girilememiştir. Çar, toprak tabyalardan askerini çıkarmıya cesâret edememekle beraber, ordusunu sonuna kadar savunmayı göze almıştır. Baltacı, yeni bir taarruzda fazla gayret göstermekten çekinen Yeniçeriler'in bozulduğu takdirde uğrıyacağı muhtemel felâketi düşünmektedir. Yeni bir taarruza hazırlanırken, sulh isteyen Rus murahhasları, serdâr-ı ekrem otağı önünde görünmüşlerdir.

Bu sırada Çar, ümitsiz bir durumdadır. Cesur bir adam olmasına rağmen, kederini unutmak için içmekte ve hiçbir ciddî teşebbüse girişmek istememektedir. Yalnız son askerine kadar ordusunu savunmaya kararlıdır. Sonradan Çar'la evlenen, hattâ onun ölümünden sonra tahta geçen metresi I. Katherina ise, daha azimlidir. Kendi mücevherlerini toplamış, orduda ele geçirebildiği bütün değerli eşya ile beraber, Türkler'e yollamıştır. Olayların gidişinden Ordu reîsülküttâbı ve sadâret mektupçusu (özel kalem müdürü) Ömer Efendi ile sadâret kedhudâsı Osman Ağa'nın, bu hediyelerin mühim bir kısmını şahısları için rüşvet olarak aldıkları anlaşılmaktadır. Çünki tereddütte olan Baltacı'yı düşmanın sulh şartlarına kandıran ve Çar'ı imha veya esir etmek teşebbüsünün kötü sonuçlar verebileceğini ileri süren, bu iki şahıstır. Tabiatiyle

Baltacı'nın gelen mücevherlerden şahsı için hiçbir şey almadığı şüphesizdir. Serdâr-ı Ekrem'in rüşvetle kandırıldığı hakkındaki iftiranın hiçbir aslı olmadığı, bugün kesin şekilde anlaşılmıştır. Hele Katherina ile Baltacı'nın buluşmaları tamamen bir masaldan ibarettir. Katherina, ne Rus ordugâhından çıkmış, ne Serdâr-ı Ekrem veya başka bir Türk'le yüzyüze gelmiştir. Mücevherlerini Başbakan Baron Şafirov'la Türkler'e yollamıştır. Esâsen Baltacı'nın Katherina ile buluştuğu rivâyeti, yeni birşeydir ve o zamanki hiçbir Türk ve Avrupa kaynağında yoktur. Prut seferi sırasında gerek Ruslar'ın, gerek Türkler'in tuttukları rûz-nâmeler ve sefere iki taraftan katılan şahısların birçok hâtırat, rapor ve şehadeti elimizde olduğu halde, bunların hiçbirinde, ima yoluyla olsun müstakbel Çariçe ile Serdâr-ı Ekrem'in yüzyüze geldikleri dahi söylenmemiştir. Prut seferinden hemen sonra Baltacı'yı düşürmek için hakkında çeşitli iftiralarda bulunanlar (ki bunların arasında İsveç Kralı ile Kırım Hanı da vardır) da böyle birşey ileri sürmemişlerdir. Sonradan bâzı romancılar, bir Baltacı-Katherina buluşması tasavvur etmişler ve bu hayalî buluşma, ilmî olmıyan kitaplarda da yer almıştır. Baltacı'nın suçu, Ömer Efendi ile Osmân Ağa'ya kapılması ve basit tâvizlerle Çar'ı ve ordusunu salıvermesidir. Ancak bir müdetten beri Türk ordusunda, düşmanı yok etme fikir veya kabiliyetinin kaybolduğu muhakkaktır. Sonra bir Rus ordusunun imhası ve Çar'ın esîr alınması da, Rusya'nın ortadan kaldırılması demek değildir.

21 temmuz akşamı Başbakan Baron Şafirov'la Türk devlet adamları arasında Prut Sulhu'nun esasları kararlaştırılırken, Baltacı düşmanı tazyik etmek için bir taarruz daha emretmiş, fakat 120 küsur Rus topunun ateşine dayanamıyan asker, karışık halde geri çekilmiştir. Bu sırada ortalık karardığı için, Türk ordusundaki bu kargaşalığı, siperlerine sinmiş olan Ruslar görememişlerdir. Prut Sulhu, yalnız Baltacı tarafından değil, bütün vezirler tarafından kabûl edilmiştir. Bu sulhun esasları şöyledir : Rusya'nın geçen savaşta Türkiye'den aldığı Azak kalesi (Rostov civarı) iade edilecek, bu sûretle Ruslar, Azak Denizi'nden el çekeceklerdir. Ruslar'ın Türk sınırında yaptıkları bütün kaleler yıkılacak ve içindeki silâhlar Türkler'e verilecektir. Rusya, hiçbir vesileyle Lehistan ve Ukrayna'nın Lehistan'a tâbi kısmına karışmıyacaktır. XII. Karl, maiyyetiyle berâber İsveç'e dönünceye kadar, kendisini rahatsız edecek hiçbir teşebbüste bulunmıyacaktır. Bu şartlar yerine getirilinceye kadar Başbakan Şafirov'la Mareşal Şeremetov, Türkler'de rehin kalacak ve şartlar yerine getirilince sulh muâhedesi imzalanacaktır. Bu şartların içinde Türkiye'ye gerçek-

ten menfaat sağlıyan tek maddenin, Rusya'nın Azak'ı geri vererek Azak Denizi'nden el çekmesi olduğu anlaşılır.

İsveç Kralı XII. Karl, Prut sulhu kararlaştırıldıktan az sonra Türk ordugâhına yetişebilmiş ve Baltacı ile şiddetli bir münakaşadan sonra hiddetle çekilip gitmiştir. Gerek İsveç Kralı, gerek Kırım Hanı, gerekse Baltacı'nın diğer düşmanları, padişaha, Sadrâzam'ın Çar'ı salıverdiğini, Rus ordusunun tabyalarından çıkarak gitmesini seyrettiğini bildirmişlerdir. Önceleri Prut Sulhu öğrenilince Istanbul'da şenlik emreden III. Ahmed, bu telkinler karşısında, 20 kasım 1711'de, Edirne'ye gelen Baltacı Mehmed Paşa'yı azletmiştir. Bu sûretle Prut seferi, Istanbul'dan ayrılıştan Edirne'ye varışa kadar 7 ay, 11 gün sürmüştür. Düşmanları, Baltacı'yı düşürmek için, onun Edirne'de padişahı tahttan indirmek için orduyu kışkırttığını iddia edecek kadar işi ileri götürmüşlerdir. Baltacı'nın bu ikinci sadâreti 1 yıl, 3 ay, 3 gün devam etmiştir. Her iki sadâretinin toplamı 2 yıl, 7 ay, 12 gündür. Yerine Yeniçeri ağası Vezir Yusuf Paşa getirilmiştir. Baltacı, Limni adasına sürülmüş ve ertesi yıl orada ölmüştür. 50 yaşını biraz geçiyordu.

Çar, Prut'ta kararlaştırılan şartları yerine getirmemek niyetini açıkça belli edince, Sadrâzam Yusuf Paşa sefere çıkmaya hazırlanmıştır. Ancak yeni bir savaşı göze almak durumunda olmıyan Büyük Petro, Azak kalesini iade etmiş ve İngiltere ve Holanda büyükelçilerinin aracılığı ile 16 nisan 1712'de Istanbul Sulhu imzalanmıştır. Fakat bu sulhun imzasından sonra bile Çar, imza koyduğu muâhedenin şartlarının yerine getirilmesine yanasmamış, açıkça reddetmemekle berâber, bir oyalama ve usandırma politikası takibine başlamıştır. Ruslar'ın bâzı Lehistan topraklarını hâlâ boşaltmadıklarını öğrenen Dîvân-ı Hümâyûn, 11 kasım 1712'de Rusya'ya harb ilân etmiştir. Bu sırada Türkiye'de bulunan İsveç kralı XII. Karl'ın devamlı şekilde savaş teşvikçiliği yapması meyvelerini verecekken Petro, savaşı durdurmak için yeniden yerine getirmeden vâdetme siyâsetine baslamıştır. Bu durumda sefer için Edirne'ye gelen III. Ahmed tereddüde düşmüş, 12 kasımda da Ağa Yusuf Paşa 11 ay, 22 günlük bir sadâretten sonra azledilmiştir. Nişancı Silâhdâr Süleyman Paşa, sadrâzam olmuştur.

XII. Karl'ın Türkiye'de uzadıkça uzayan ikameti, devletin en mühim mes'elelerinden biri olmuş ve milletlerarası bir problem hâline gelmiştir. Bütün Avrupa, İsveç hükümdarının yabancı bir memlekette oturmakta ısrar etmesinden dolayı huzursuzlanmıştır. Dîvân ve III. Ahmed, Karl'ı pek kalabalık maiyyetiyle berâber Türkiye'den uzaklaştırmak için nâzikâne birkaç teşebbüste

bulunmuşlar, fakat XII. Karl'ın reddetmesi üzerine zora başvurmayı misafirperverliğe uygun görmemişlerdir. Türkiye'den bir türlü ayrılmak istememesi dolayısıyla Türkler XII. Karl'a «Demirbaş» demişlerdir. Devletin bir demirbaşı hâline gelen ve dünyanın bu sırada en ileri gelen birkaç hükümdarı arasında bulunan XII. Karl'ın maksadı, Türkiye'yi kesin bir Rus savaşına sürüklemeden gitmek istememesidir. Zira Rusya devleti yok edilmedikçe veya mâkul sınırlara itilmedikçe, az zaman sonra onu durdurmaya İsveç'in de, Türkiye'nin de kudreti yetmiyeceğini, son tarihî fırsatların içinde bulunduğunu XII. Karl, çok iyi anlamıştı. Ancak Karlofça ile Rusya'ya verdiğini geri alan Türkiye, böyle bir savaşı istememekte, Rusya'ya Almanya ve Venedik derecesinde ehemmiyet vermemekte ve bu sonuncu devletlere Karlofça ile verdiklerini geri almayı tasarlamaktadır. Viyana Seferi'nden önceki sınırların elde edilebileceğinden, birçok Türk devlet adamı emin bulunmaktadır. Onun için, Almanya ve Venedik'le savaşı önlemiye çalışan XII. Karl'ın Türkiye'den çekilip gitmesi arzu edilmektedir. İsveç Kralı, Türkiye, Venedik veya Almanya yahut çok muhtemel olarak ikisiyle beraber savaşa girişirse, Rusya'yı tamamen serbest bırakacağını bilmekte ve diretmektedir. İsveç, Kral'ın Türkiye'den gönderebildiği emirler çerçevesinde idare edilmektedir. Kral'ın İsveç'teki nüfuzu son derecede büyüktür ve yıllarca uzayan yokluğu sırasında hükümdarları aleyhinde herhangi bir davranış, İsveçliler'in aklından bile geçmen ektedir. İsveçliler, XII. Karl'ın yakında döneceğine ve Çar Petro'yu ortadan kaldıracağına emindirler. Çar ise, devamlı olarak XII. Karl'ın Türkiye'de kalmasından yakınmakta ve bu sebepten kesin bir Türk-Rus sulhunun gerçekleşemediğini öne sürmektedir. Dîvân, Karl'a yol masrafı ve maiyyetine Türk birliği tahsis ettiği halde XII. Karl, Besarabya'da, Dniestr üzerinde, Besarabya ile Ukrayna'nın birleştikleri yerde bir Türk şehri olan Bender'den kımıldamamaktadır. Nihayet XII. Karl'ın sınırdan her an savaş çıkartabilecek bir şekilde bulunmasında mahzur gören Dîvân-ı Hümâyûn, Kral'ın Bender'den Trakya'da Meriç üzerindeki Dimetoka'ya nakli için, Bender muhâfızı olan vezîre emir vermiştir. XII. Karl, bu nakil emrine silâhla karşı koymuş, zorla denecek bir vaziyette, kalabalık maiyyetiyle berâber Dimetoka'ya nakledilmiştir. Bununla berâber kendisine gene büyük hükümdarlara mahsus protokol çerçevesinde davranılmış ve III. Ahmed, gönderdiği mektup ve haberlerde, XII. Karl'la kendi eşiti gibi konuşmuştur.

Padişaha, Vâlide-Sultân'a, Sadrâzam'a ve vezirlere türlü mektuplar gönderen, icab edenlere rüşvet dağıtan XII. Karl, 3,5

yıl Bender'de kaldıktan sonra, 1,5 yıl da Dimetoka'da oturmakta ısrar etmeştir. Dimetoka'ya geldikten az sonra Süleyman Paşa'nın yerine Kapdân-ı Deryâ Hoca İbrâhim Paşa, sadrâzam olmuştur. 6 nisan 1713'te azledilen Süleyman Paşanın iktidârı 4 ay, 24 gün sürmüştür. Ancak Urlalı İbrahim Paşa, 21 gün bu mevkıde kaldıktan sonra 27 nisanda îdâm edilmiştir. Devletin en değerli amirallerinden biri olan İbrahim Paşa'nın yerine, 2. Vezir Dâmâd Silâhdâr Ali Paşa getirilmiştir. Tutumundaki kesinlikten dolayı «Şedîd» denen İznikli Ali Paşa, III. Ahmed'in henüz çocuk olan büyük kızı Fatma Sultan'la «sûrî» şekilde nikâhlı olduğu için (zifaf olmadan Paşa ölmüştür) «Dâmâd»dır. III. Ahmed üzerindeki nüfuzu büyüktür ve Çorlulu Ali Paşa'dan beri ilk defa olarak bu çapta iktidar sahibi bir vezir sadârete gelmektedir. İznikli Hacı Hüseyin Ağa adında bir köylünün çocuğu iken kabiliyet ve zekâsı sayesinde genç yaşında hızla yükselen Ali Paşa, geniş çapta iç ıslahata giriştiği gibi XII. Karl ve Rus sulhu işini bitirmeye karar vermiştir. Venedik'ten Mora'yı aldıktan sonra Almanya'ya dönmek ve Karlofça öncesi Türk sınırlarını restore etmek fikrindedir. Böylece, Rusya ile 24 haziran 1713'te Edirne Muâhedesi'ni imzalamıştır. Bu muâhede ile Çar Büyük Petro, işgal ettiği Lehistan topraklarını 2 ay içinde boşaltmayı, IV. Mehmed devrindeki Türk - Rus sınırını tanımayı kabûl etmiştir. Bu muâhede, Çar Petro için yıkım olmuş, «ılık sulara inmek» siyâseti iflâs etmiş, Rusya, uzun zaman için geri atılmış ve Karadeniz daha 60 yıl bir Türk gölü durumunu korumuştur.

Rusya ile kesin sulhun imzalanmasından sonra Türkive'vi savaşa sokmaktan ümidini kesen XII. Karl, 19 eylûl 1614'te 600 Türk askerinin refakatinde Dimetoka'dan ayrılmış, Eflâk'taki 2.500 İsveç askeriyle berâber Transilvanya'dan İsveç'e dönmüştür. Demirbaş Şarl'ın Türkiye'de ikameti 5,5 yıl sürmüştür.

Bu Türk-Rus Savaşı sonunda Dîvân, Eflâk ve Boğdan voyvodalarının Ruslar'la işbirliği yapmasını önlemek için, bundan böyle bu iki Romen ülkesine yerli boyarlar (asiller) arasından değil, Istanbul'lu Rumlar'dan seçtiği prensleri göndermeye başlamıştır.

Osmanlı Doğu Avrupa Siyaseti Hakkında Hülâsa ve Netice

13 mayıs 1703'te Neva'nın mansabı Ruslar tarafından işgal edildi ve St. Petersburg'un temelleri atıldı. — İsveç Kralı 1706/7 kışını Saksonya'da geçirdi. 1707 ağustosunda İsveç ordusu Saksonya'dan hareketle ikinci Rus seferi'ne başladı. Ruslar gayet kı-

sa bir zaman zarfında Lehistan'ı boşaltdılar ve Rusya içlerine doğru çekildiler. 14 temmuz 1708'de XII. Karl, Berezina nehri boyundaki Holowczyn yanında Ruslar'a karşı büyük bir zafer kazandı ve İsveç kıt'aları Dniepr'i geçip Moskova'ya doğru ilerlemeye başladı. Fakat hudud boyunca 60 km. derinliğindeki bir saha, Ruslar tarafından tahrîb edildiğinden, ordunun iâşesi imkânsız bir hâle gelmişdi. Mesâfenin uzunluğu, bilhassa Riga'dan çekilmesi beklenen Lewenhaupt ordusunun ve yiyecekle mühimmat katarlarının gecikmesi yüzünden, XII. Karl plânını değiştirdi : Ukrayna istikametinde ilerlemeğe başladı. Ukrayna hetmanı Mazepa daha evvel yapılan müzâkerelere binâen İsveçliler'i Moskof zulmü'nden kurtarıcılar sıfatiyle karşıladı. Maamâfih Ruslar'ın sür'atli müdâhaleleri yüzünden Ukrayna ahâlisinin ancak bir kısmı Mazepa'yı tâkıyb edebildi. XII. Karl, 1708/9 kışını Ukrayna'da geçirdi. Rusya en kritik bir ân yaşıyordu. Don Kazakları, Başkırtlar ve Kazan Türkleri, Çar'a karşı ısyân hâlinde idiler. Bu vaz'ıyetde XII. Karl çok arzu etdiği hâlde Osmanlı İmparatorluğu'ndan ve Kırım'dan hiçbir yardım alamadı; Stanislas Lesczynsky de istenilen kuvvetleri gönderemedi. Netîcede 8 temmuz 1709'da Poltava yanında vuku bulan meydan muhârebesini XII. Karl 14.000 İsveçli'si ile 56.000 Rus'a karşı kaybetdi ve Türkiye'ye ilticâ mecburiyetinde kaldı. Rusya, bu sûretle tarihinin en büyük tehlikelerinden birini atlatmış oldu. — Hâlbuki XII. Karl 1708/9 kışı Ukrayna'da iken Çorlulu Ali Paşa zuhûr eden bu bulunmaz fırsatdan istifâdeyi düşünmedi. O sırada Don Kazakları arasında Çar'a karşı bir ısyân çıkmadı; Kazaklar'dan Istanbul'a elçiler gelerek yardım istemişlerdi. Ukrayna hetmanı Mazepa da XII. Karl'a iltihâk etdikden sonra Istanbul'a adamlar gönderip istimdâd eyledi. İdil-Ural sahasında Rus zulmüne dayanamayıp harbe girişen Türkler de Padişah'a elçi gönderdiler. Kırım Hânı Devlet Giray da fırsatdan istifâde ile İsveç Kralı'na yardım etmesi için, Kırım kuvvetlerini sevk edebilmek üzere Bâb-ı Âlî'den müsâade talebinde bulundu. Bâb-ı Âlî bütün bu arzûları kaale almadı; Ali Paşa, Ruslar tarafından herhangi bir tecâvüz vâki olmadıkça sulhu bozamıyacağı cevâbını verdi. Bâb-ı Âlî, vukuu'âtın ne seyir tâkıyb edeceğini pasif bir şekilde tâkıyb etmek istiyor, Azak kalesini istirdâd fırsatını bile kaale almıyordu. Poltava'ya Kırım kuvvetleri ve hele Osmanlılar iltihâk etselerdi, Ruslar'ın mahv olacağına şüphe yoktu. Bu sûretle Rusya 1709 yazında uçurumun kenarında bulunurken Bâb-ı Âlî'nin hareketsizliği yüzünden halâs yüzü gördü. Bâb-ı Âlî'nin bu siyâsetinde Istanbul'daki ilk dâimî Rus elçisi Tolstoy'un altın ve kürklerinin de büyük rolü olduğu mâlumdur. — Bu pasif

siyâset yüzünden, Rus tehlikesinin daha Ruslar yeni Ukrayna'ya girmişken başlangıçta önlemesi fırsatı mahvedilmiş oluyordu. Gene bu pasif siyâset sebebiyle, Avrupa'da kimseden yardım göremiyecek ve Avusturya'nın müdahalesini bu sene de te'mîn edemiyecek olan Venedik'den Mora'nın istirdâdına bile çalışılmamış, Mora Rumları'nın can-hıraş istimdâdlarına kulaklar tıkanmışdır. Gene ayni siyâset, Macaristan'daki Macarlar'ın dâimî istimdâdını kaale almamış, müstakil bir Macaristan'ın vücûde getirilememesine sebeb olmuş, böylece Avusturya'nın az ileride Balkan işlerine müdahalesine ve Türkiye'nin başına her zaman belâ olmasına zemin hazırlanmıştır. Bu yıllarda Avrupa, İspanya Verâseti Harbleri ile alt-üst iken Fransa'nın menfâati, Bâb-ı Âlî'nin Çar'a karşı harbe başlamasını da ıktizâ ettirdiğinden, Istanbul'daki elçisi Ferriol ve onu ṭâkıyb eden Des Alleurs, XII. Karl'ın Istanbul'daki mümessilleri ile el ele vererek bir anti Rus propaganda merkezi teşkîl etdiler. Diğer taraftan da İngiliz elçisi Sutton ve ayni hükümdârı temsîl eden Holanda elçisi Colyer, hem devletlerini ve hem de şahsî menfâatlerini korumak için Bâb-ı Âlî ile Rusya'nın arasının açılmamasına var güçleriyle çalışıyorlardı; zîra her iki devlet de Fransa ile bir ölüm-kalım harbinde olduğu gibi, Rus elçisi Tolstoy da bu hususda iki elçiye büyük bir para vaad etmişdi; Petro ise Istanbul'daki muktedir elçisine bitmek-tükenmek bilmez altınlar yağdırıyordu. Bu sûretle, Rus mes'elesi dolayısiyle Istanbul'da 1710 senesinin yaz aylarında gaayet çetin bir siyâsî mücâdele yapılmakta idi. Nihâyet, Bâb-ı Âlî, XII. Karl'ın mütevâlî istirhâmlarına da dayanamıyarak, Mora ve Macaristan mes'elelerini geriye bırakıp, Rus mes'elesine teveccühe râzı oldu; Karadeniz ve Kırım'ın emniyeti ile Lehistan'ın temâmîyeti mes'elesini ele aldı. Rusya'nın Türkiye'ye karşı son kuvvetiyle hazırlandığı da Bâb-ı Âlî'ce sâbit olduğundan, Istanbul'da, harb tarafdârları galebe çaldılar. Pâdişah, vezâret-i uzmâ makaamından Köprülü-zâde Nû'mân Paşa'yı azl etti ve tamâmiyle îtimâd ettiği Baltacı Mehmed Paşa'yı tâyin eyledi. 20 kasım 1710 günü yapılan «meşveret-i azîme»'de Paşa, Rusya'ya harb îlânı kararını aldıktan sonra, ecnebî sefirleri bir arada kabûl ederek şöyle dedi: «Çar, «İmparator» unvânını aldı; günün birinde Istanbul'un zabtını düşünen bu geniş hulyâ sâhibi adam, Ayasofya'da defn edilmek hayâline kendisini kapdırmıştır». Paşa Avusturya elçisi Talmann'a da: «Çar, er veyâ geç Türkiye ile nihâî bir harbe girişmek plânındadır. Ayasofya'ya salîb dikmeğe ahd etmişdir; bu emel uğrunda Türklük ile Rusluk ilel-ebed döğüşeceklerdir» dedi. Istanbul'daki Ortodoks Patriği, Petro'nun câsusları cümlesinden bulunuyordu.—

Prut muâhedesi'nin akdinden bir-iki ay sonra Çar'ın hîlesi meydana çıktı. Baltacı azl edildi ve ancak Padişah'a kendisini son derece sevdirmiş olmasından dolayı aleyhindeki büyük cereyâna karşı başını kurtardı. Sulhun akdinde büyük ve hakikî suç sâhipleri bulundukları en son tedkîkaat ile anlaşılan kâhya Osman Ağa ile mektubcu Ömer Efendi îdâm edildiler. Istanbul'da Rus düşmanlığı son haddini buldu. XII. Karl ile XIV. Louis'nin elçileri, Türkiye'yi yeniden harbe teşvîka başladılar. Poniatowsky de Padişah'a dâimâ inkıyâd arz edip Lehistan'ın dâimâ Türkiye himâyesinden müstağnî kalamıyarak yaşadığını söyleyip yakıcı istimdâdlarda bulunuyordu. İngiliz elçileri ise Rusya'yı Türkiye nazarında suçsuz göstermek için her türlü vâsıtaya tevessül ediyorlardı. Şu meâldeki fikirler, yavaş-yavaş Bâb-ı Âlî'ye hulûle başlıyordu : Rusya, Türkiye'nin en büyük düşmanıdır ve ileride son derece mühlik olabilecek vaz'ıyetde bulunmaktadır. Onun için, Türkiye, İsveç ve Leszczynsky Lehistân'ı arasında bir ittifâk yapılmalıdır. Ukrayna ile Astırhan'a kadar uzanan saha Rusya'dan alınıp Türkiye ile Lehistan'a verilmelidir. Bu «Üçler» ittifakına hemen Fransa ile İspanya da dâhil edilmelidir. Bu tahakkuk ederse, mezkûr devletler Akdeniz'de olsun, Orta Avrupa'da olsun, Doğu ve Batı Avrupa'da olsun hâkimiyeti ellerine alıp Britanya, Holanda, Almanya ve Rusya'yı mağlûb edebilirler. Türkiye ile İsveç ve Lehistan arasında sıkı bir işbirliği meydana getirilemediği takdirde ise, Rus mes'elesini kat'î bir şekilde halle imkân yokdur; Rusya mağlûb edilse bile, az zaman zarfında gene büyük bir tehlike olarak zuhûr eder. Fakat Poniatowky ile diğerlerinin bu husûsdaki gayretleri, hiçbir semere vermedi. Zirâ Britanya, Holanda ve Avusturya elçileri de, esâsen Bâb-ı Âlî'ce mâlûm bulunan Fransız siyâsetinin ikiyüzlülüğüne nazar-ı dikkati celb edip, Fransa'nın Türkiye'ye büyük menfaatleri dolayısiyle müdâhene edip, Fransa'da ise Türkler kat'îyen sevilmediğinden, Türkler'e karşı son zamanlarda yapılan ihânetlerden bahs açıp propaganda yapmağa ve büyük rüşvetler tevzî'ine devâm etdiler. Bâb-ı Âlî tarafından iki def'a harb îlânını müteâkıb —fakat seferin fiilen başlamasına imkân verilmiyerek— Ruslar, Prut sulhu ahkâmının bir kısmını savsaklamak istediklerinden sefere karar verildi. Ruslar bilhassa Azak kalesini hâlâ teslim etmedikleri gibi, Özü boyundaki kalelerini de yıkmamışlardı. Yeni sadrâzam Dâmâd Ali Paşa, çok faal ve istirdâd siyâseti güden bir şahsiyet idi. Fakat Rusya derhal dehâlet etdi ve sefere imkân vermedi; iki devlet arasında 27 haziran 1713'de Edirne'de sulh akdedildi ve Türk teklifleri Rusya tarafından kâmilen kabûl edildi. Esâsen Ali Paşa'ya göre Rusya henüz büyük

bir Avrupa devleti değildi ve Türkiye ne zaman isterse onunla tek başına harb edip mağlûb edebilirdi. Asıl mes'ele, Avusturya ve Venedik gibi devletlere karşı Türk yüksek menfaatlerini muhâfaza ve istirdâd idi. Filhakika Ali Paşa, senelerdenberi büyük ümidlerle Türkiye'de ikametini uzatdıkça uzatan İsveç Kralı XII. Karl'i ekim 1714'de memleketine dönmeğe mecbûr ettiği gibi, 8 aralıkta Venedik Cumhuriyeti'ne harb îlân edildi. Türkiye ile Avusturya'nın arası bu vaziyet üzerine çok açıldı ve Avusturya (Almanya), sıranın kendisine geleceğini anladı. Bunun üzerine Ali Paşa 24 nisan 1716'da Avusturya'ya da harb îlân etti. Fakat senelerdenberi en müsâit fırsatlar kaçırılmıştı; Avusturya, 7 mart 1714'de Rastatt muâhedesi ile Fransa ile harbe nihâyet vermiş olduğundan, bütün kuvvet ve kudretini Türkiye'ye karşı seferber etdi. 5 ağustos 1716'da Türk ordusu birtakım ihmalkârlıklar yüzünden Peterwaradin'de İspanya Verâseti harbleri'nin muzaffer kumandanı Prens Eugen'e mağlûb oldu ve Ali Paşa'nın şehâdeti, vaziyeti vahimleştirdi.

Sadrâzam Dâmâd Ali Paşa'nın Mora Seferi (1 Nisan - 24 Eylûl 1715)

8 Aralık 1714'te Türkiye, Venedik'e harb ilân etmiştir. Karlofça'nın üzerinden tam 15 yıl, 10 ay, 13 gün geçmiş bulunuyordu. Savaşın gerçek sebebi, Karlofça ile verilen Mora'nın geri alınmasıdır. Ancak savaş ilânı beyan-nâmesinde tabiatiyle bu hususa temas edilmiyecek, Venedikliler'in Karadağ'da Türkiye'ye karşı isyân çıkartmaları, Mora'nın Ortodoks Rumlar'ının Katolik Venedikliler tarafından köpek muâmelesi görmesi ve Rakka (Urfa) beylerbeyisi iken ölen eski sadrâzam Enişte Dâmâd Hasan Paşa'nın servetini Istanbul'daki zevcesi ve III. Ahmed'in kızkardeşi Hadîce Sultan'a getiren Türk gemisinin Venedik korsanları tarafından zaptedilmesi gibi sebepler zikrolunmuştur.

1 nisan 1715'te III. Ahmed'le Sadrâzam ve Serdâr-ı Ekrem Dâmâd İznikli Şedîd Silâhdâr Ali Paşa, Orduy-ı Hümâyûn'un başında Istanbul'dan ayrıldılar. 19 nisanda III. Ahmed, Ali Paşa'yı Edirne'den uğurladı. Serdâr-ı Ekrem, Meriç'i, Karasu'yu, Mesta'yı geçip Serez'e geldi. Buradan Struma'yı, Selânik'ten sonra Vardar'ı, Karaferye'den sonra Vistriça'yı, Salamvira'yı geçti. Tesalya'da Yenişehir'e vardı. Attika'dan Venedik toprağı olan Mora'ya ayak bastı. 7 haziranda Kapdân-ı Deryâ Canımhoca Mehmed Paşa, Venedikliler'in elinde bulunan Kiklad adalarından Tinos (Türkçe : İstendil) adasını fethetti. Venedik'in adadaki valisi Balbi, Türk Donanması görününce savunmak istediyse de, Venedik idaresin-

den nefret eden yerli Rumlar, buna engel oldular ve Türkler'i tezahürat ve sevinçle karşıladılar.

27 haziranda Korint Boğazı'ndan Mora'ya geçen Ali Paşa ise, 4 temmuzda, berzah üzerinde bulunan Korintos (Türkçe : Gördös) kalesini aldı; 19 temmuzda Mora'nın kuzey-doğusundaki Nauplion (Türkçe : Anabolu, İtalyanca : Napoli di Romania) limanını ele geçirdi.

1686 - 1715'deki 2.000 küsur köy ve kasabası olan (Râşid, IV, 126) Mora'daki Venedik hâkimiyetinde eyâlet merkezi, Nauplion (Anabolu) idi. Sadrâzam Dâmâd Ali Paşa, 19 temmuz 1715'te burasını da düşürdü ve eyâlet merkezindeki 10 Venedik generali esîr düştü; Istanbul'a sevk edilerek Yedikule'de —1718 Pasarofça Sulhu'na kadar— habs olundular. Donanma ise, Attika ile Mora arasındaki Egin ve Salamin adalarını 6 temmuzda fethetti. Türkler'i şaşırtmak için Preveze'ye asker çıkaran Venedik donanması, Preveze kalesinden çıkan Türk askeri tarafından 17 temmuzda püskürtüldü. Ali Paşa, yarımadanın güneybatısına indi. 13 ağustosta, düşmanın tahliye ettiği Navarin ve Koron limanlarını aldı. Venedikliler, bütün kuvvetlerini Modon limanında toplamışlardı. 13 ağustosta Modon muhâsarası başladı. 8 gün sonra, 21 ağustosta bu mühim deniz üssü kale de teslim oldu. 1 ay, 25 gün içinde Monemvasia (Türkçe : Benefşe) limanı dışında bütün Mora fethedilmişti. Ali Paşa, bu kalenin alınmasına Anadolu beylerbeyisi Vezir Türk Ahmed Paşa'yı memur etti. Rumeli beylerbeyisi Vezir Sarı Ahmed Paşa da, İyonya adalarından Santa Maura (Türkçe : Aya Mavri)'yı almakla görevlendirildi. 4 eylûlde Benefşe ve 5 ekimde Aya Mavri teslim oldu. Venedik donanması, bir açık deniz muhârebesini göze alamıyarak Donanmay-ı Hümâyûn görününce kaçtı. Diğer taraftan, Kandiye'nin fethinden sonra Venedik'e bırakılan Girit'teki 3 ticarî iskele (Suda, İspirlonga ve Granbusa), 24 eylûlde Hanya muhâfızı Vezir Mehmed ve Kandiye muhâfızı Vezir İzmirli Ali Paşalar tarafından fethedildi.

Mora'nın hayrete değecek kadar çabuk fethedilmesinin bir sebebi, yerli Rumlar'ın Türkler'i kurtarıcı gibi karşılamalarıdır. Venedikliler, 20 yıldır Rumlar'a yapmadıkları zulüm ve hakareti bırakmamışlardı. Diğer bir sebep, Ali Paşa'nın seferi iyi hazırlaması ve ordudaki büyük nüfuzudur. Mora'nın kaybı ile Venedik, altından kalkamıyacağı bir darbe yemiş, Ege Denizi ile son ilgileri kesilmiş ve bu 1715 sonbaharında, büyük devletler arasından çıkmıştır. 1799'da sona eren Venedik Cumhuriyeti, XV. asrın sonlarına kadar en güçlü Hıristiyan devleti idi ve sonradan da büyük

devletler arasında mühim bir mevkıe sâhib olmakta devam etmişti.

Ali Paşa, 1715-16 kışını Istanbul'da geçirdi. Muzaffer ordu, başkentte büyük sevinçle karşılandı. III. Ahmed tarafından tebrik edildi. Sadrâzam, Almanya'ya dönmeden önce, Venedik'e son bir darbe vurmak, onu tamamen safdışı etmek istiyordu. İyonya Adaları'nın en kuzeyde bulunan ve en ehemmiyetli olanını, Korfu'yu almaya karar vermişti. Ancak Venedik ezildikten sonra başına geleceği bilen Almanya, çoktan teşebbüse geçmişti. 11 nisan 1716'da Korfu seferi için ordunun başında Istanbul'dan ayrılan Ali Paşa, Istanbul'daki Almanya büyükelçisinin notası üzerinde yolunu değiştirdi. Almanya, Karlofça Muâhedesi'nin bir bütün olduğunu, ayrı ayrı Almanya, Venedik ve Lehistan'la değil, her üçüyle birden imzalandığını, muâhedeye imza koyan eski müttefiklerin müteselsil kefil bulunduklarını iddia ediyordu. Netice itibariyle Mora ve Adalar Venedik'e iade edilmediği takdirde, Türkiye'nin Almanya ile savaş durumunu kabûl etmesi lâzım geldiği bildiriliyordu. Bunun üzerine Ali Paşa, 24 nisanda Almanya'ya savaş açtı ve Korfu üzerine yürümekten vazgeçerek Almanya seferine karar verdi. III. Ahmed'le berâber Edirne'ye geldiler. Almanya seferi için, Korfu seferinden fazla hazırlığa ihtiyaç vardı. Ancak bu hazırlığın kendisine bir sefer mevsimi yâni bir yıl kaybettireceğini hesaplıyan sabırsız Serdâr-ı Ekrem, bâzı ikazlara kulak asmadı. Sadâret kedhudâsı (iç işleri bakanı) Giritli Köse İbrahim Ağa, Rusya ve Venedik'e Karlofça ile verilenlerin alındığını, sıra Almanya'ya geldiğini, bu işin de Ali Paşa'ya nasîb olduğunu, devletin Köprülüler devrindeki sınırlarını elde etmesi için bir seferin kâfi geleceğini, Allah'ın Ali Paşa'ya cihangirlik verdiğini söyleyip, Mora fethinin harikulâde başarısıyla gurura kapılan Sadrâzam'ı büsbütün şaşırttı.

Petervaradin Bozgunu (5 Ağustos 1716)

Padişahı Edirne'de bırakan Ali Paşa, 22 temmuz 1716'da Belgrad'a vardı. Istanbul-Belgrad yolu 3 ay, 11 günde alınmıştı. Türk ordusu, Korfu kalesinin muhâsarası ve Korfu adasının donanmanın da yardımı ile fethi için hazırlanmıştı. Alman ordusuna bir meydan muhârebesi verilmek düşünülmemişti. Üstelik imparatorluk ordularının başında, devrinin en iyi askeri olan Prens Eugen vardı. Fikirler, kışın Tameşvar'da geçirilmesi ve orada Almanlar'ın beklenmesi, baharda Istanbul'dan yardım alınıp Macaristan'a girilmesi üzerinde birleşmişti ki, Rumeli beylerbeyisi Boşnak Sarı

Ahmed Paşa, fırsat kaçırıldığını söyliyerek itiraz etti. Bir müddet sonra Alman hizmetine girmek için Hıristiyan olan bu Ahmed Paşa'nın teşvikıyle, esasen sabırsız bir karakteri olan Ali Paşa, Sava'yı geçmiye, Drava'nın güney kıyısındaki Petervaradin (Varadin) kalesine gitmeye, orada düşmanı yenip Macaristan'a girmeye karar verdi. Mora'da olduğu gibi Macaristan'ı da yıldırım hızıyla fethedebileceğini tahmin ediyordu. Zira Macarlar, dehşetli bir Alman zulmü altında eziliyor ve Türk idaresini arıyorlardı. Belgrad kalesinden 14 top alınıp 25 temmuzda Sava'yı geçip Zemlin (Zemun) kasabasına geldi.

2 ağustosta Petervaradin'in az güneydoğusundaki Karlofça kasabası yakınlarında 1.500 kişilik Türk öncüsü, Almanlar'ın 8.000 kişilik öncüsünü yendi. Bu durumda Ali Paşa, düşmana, hazırlık fırsatı verilmeden hemen taarruza geçilmesini düşündü. Fakat Sarı Ahmed Paşa, askerin çok yorgun olduğunu ileri sürerek Serdâr-ı Ekrem'i caydırdı. Yavuz'un Çaldıran sahrâsına erişir erişmez, Osmanlı ordusu son derece yorgun olduğu halde hiç beklemeden taarruza geçtiği ve dinlenmek bahanesiyle gecikmeyi son derece tehlikeli saydığı hatırlanırsa, bu defa düşmana kazandırılan iki günün vehameti ortaya çıkar. Nitekim bu müddet içinde Prens Eugen, son takviye kuvvetlerinin de erişmesini beklemiş ve ancak 5 ağustosta meydan muhârebesini kabûl etmiştir .

5 ağustos günü sabah 7'de başlıyan büyük meydan muhârebesi Türk sol kanadını (Rumeli tımarlı sipahileri) Alman piyade kuvvetlerinin bozmasıyla gelişti. Ancak Anadolu beylerbeyisi Türk Ahmed Paşa şehîd düşünce, başında bulunduğu sağ kanat bozuldu. Durumu düzeltmek istiyen Serdâr-ı Ekrem, askeri teşçi etmek için, ihtiyatsızca ön saflara geldi. Fakat alnına yediği bir kurşunla şehîd oldu. Serdâr-ı Ekrem'in öldüğünü duyan Türk ordusu, muhârebe meydanını muzaffer Prens Eugen'e bırakarak Belgrad'a çekildi. Ali Paşa, Mora fâtihi unvanına Macaristan fâtihi unvanını ekliyemedi. 3 yıl, 3 ay, 8 gün süren sadâretinde büyük işler yapmakla berâber Almanya savaşındaki başarısızlık, devletin başına büyük gaile açtı. Rumeli beylerbeyisi Vezir Sarı Ahmed Paşa, padişahtan emir gelinceye kadar serdâr kaymakamı oldu. Orduda bulunan Muşkaralı İbrahim Efendi (müstakbel Sadrâzam Dâmâd Nevşehirli İbrahim Paşa), acele Istanbul'a yollanarak III. Ahmed'e durum bildirildi. III. Ahmed, Belgrad muhâfızı Hacı Ali Paşa'yı sadârete, Sarı Ahmed Paşa'yı da onun yerine getirdi. İbrahim Efendi'yi önce imrahor (emîr-i âhûr), birkaç gün sonra da 3 ekimde sadâret kaymakamı yaptı. Vezir İbrahim Paşa, III. Ahmed'ir şehzâdeliğinden beri yakınıydı ve son derece itimadını kazanmış·

tı. Sarı Ahmed Paşa ise, Türk tarihinde son derece nâdir görülen bir işe teşebbüs ederek Alman hizmetine geçmek üzere Hıristiyan oldu. Ancak bunun farkına varan Belgradlılar, Paşa'yı Almanlar'a kaçmadan yakalayıp parçaladılar. Bu olay, devlet mekanizmasının en üst kademelerini bile ne tıynette adamların istilâ ettiğini göstermek bakımından mühimdir.

Prens Eugen, Petervaradin zaferinden ve Türk ordusunu Belgrad'a tıkdıktan sonra, 180.000 kişiyle Tameşvar'a yürüdü. 44 günlük korkunç bir muhâsaradan sonra, 20 ekim 1716'da bu pek mühim Türk kalesini aldı. Bu sûretle Banat, Almanlar'ın eline geçti. Türkler'in Macaristan'la son ilgileri kesilmiş oldu. Tameşvar, vire ile teslim olduğu için, beylerbeyisi Vezir Hacı Mustafa Paşa, bütün askerini ve silâhlarını, ayrıca şehirde yaşıyan binlerce sivil Türk'ü yanına alarak Belgrad'a geldi. Kaleyi savunması ve yaklaşan kışta Almanlar'ın çekilip gitmeleri mümkinken bunu göze alamıyan Mustafa Paşa, Belgrad'da ağır hakaretlere uğradı. Sadrâzam ve Serdâr-ı Ekrem Halil Paşa, orduya Belgrad'da kışı geçirtemiyeceğini anlayınca, Edirne'ye doğru yola çıktı. Zâten bu sırada gerçek iktidar Sadrâzam'da değil, ona Istanbul'da vekâlet eden İbrahim Paşa'da idi. İbrahim Paşa, 18 şubat 1717'de, III. Ahmed'in Şehîd Ali Paşa'dan dul kalan büyük kızı Fatma Sultan'la evlenip «Dâmâd» oldu. Ali Paşa ile zifaf olmadığı için bu, Fatma Sultan'ın gerçekte ilk evliliğiydi; 13 yaşındaydı. İleride «III. Mustafa» adıyla tahta geçen Şehzâde Mustafa da, bu sıralarda 28 ocak 1717'de doğdu.

Halil Paşa, Tameşvar'ı alıp eski sınır üzerinden Almanya ile sulh yapmak istiyordu. İbrahim Paşa, bunun tehlikelerini biliyordu. Ancak savaşa devamı arzu edenler ağır bastı. Sadrâzam ve serdâr-ı Ekrem Halil Paşa, 26 temmuzda Belgrad'a geldi. Bu sırada Almanlar, 20 günden beri Belgrad'ı kuşatmış bulunuyorlardı. Halil Paşa, kışı geçirdiği Edirne'de orduyu hazırlamış değildi. Bunun için, Prens Eugen'e meydan muhârebesi vermeye cesaret edemedi. Halbuki Kırım hanı Saâdet Giray, 70.000 askerle Belgrad dışında Serdâr-ı Ekrem'in emirlerini bekliyordu. 16 ağustosta Prens Eugen, kaleye cebrî taarruz yaptırdı. 20.000 şehîd, yaralı ve esîr veren Halil Paşa, kaleyi bırakarak Belgrad'dan çekildi. Belgrad, vire ile Almanlar'a teslim olmaya mecbur kaldı. 18 ağustos 1717'de Prens Eugen, Belgrad'a girdi. Belgrad muhâfızı Vezir Sarı Mustafa Paşa, arkasında on binlerce sivil Türk'ten müteşekkil acıklı bir kafileyle Niş'e geldi. Ancak son gücünü harcamış olan ve gelecek yıl savaş taliinin nasıl olacağını kestiremiyen Prens Eugen, bu en kuvvetli ânında, sulh taleb etti. Sofya'ya kadar gelmiş olan III.

Ahmed'le İbrahim Paşa, teklifi kabûl ettiler. Belgrad'da, 22 yıllık Alman işgal devresi başladı. Şehir, bu tarihten sonra artık bir Türk şehri manzarasını kaybetti. Tameşvar ise, hiç bir zaman geri alınamadı. 26 ağustosta Halil Paşa azledildi. Kayserili Nişancı Mehmed Paşa, sadrâzam oldu. Halil Paşa'nın karanlık sadâreti, 1 yıl, 22 gündür.

9 mayıs 1718'de Mehmed Paşa da, 8 ay, 14 günlük bir sadâretten sonra azledildi. Esâsen bu müddet içinde gerçek iktidar tamâmen Dâmâd İbrahim Paşa'da idi. İbrahim Paşa, sadrâzam oldu. Ezdin voyvodası Ali Ağa'nın oğlu olan İbrahim Paşa, doğduğu «Muşkara» köyünü ihyâ ederek «Nevşehir» adıyla şehir hâline getirdiği için, «Nevşehirli» diye tarihe geçmiştir. Türkiye tarihinin en büyük salâhiyetlerle devleti yönetmiş hükûmet başkanlarından biridir. Devlet bünyesinde esaslı ıslahat yapılmadan savaşa devâm edilemiyeceğini bildiği için, şiddetle sulha taraftardı. Bu sulh, 21 temmuz 1718'de Belgrad'ın güneydoğusunda, Semendire'nin Morava'nın doğu yakasında kalan mukabilinde bulunan Pasarofça kasabasında aktedildi. Bu sırada İbrahim Paşa, 2 ay, 12 günden beri sadrâzamdı. Sadrâzam olmadan önce de sadâret kaymakamı sıfatıyla 1 yıl, 7 ay, 7 gün devleti idâre etmişti. Pasarofça konferansını, Sofya'dan tâkıyb ediyordu.

Pasarofça Muahedesi (21 Temmuz 1718)

Pasarofça sulhu, hem Almanya, hem Venedik'le aktedildi. Holanda'nın Istanbul büyükelçisi, iki taraf arasında aracılık yapıyordu. Türk başmurahhası, Şıkk-ı Sânî Defterdârı (maliye müsteşarı) Silâhdâr İbrahim Ağa idi. İkinci murahhas Şıkk-ı Sâlis Defterdârı (maliye müsteşarı muavini) Yirmisekiz Mehmed Çelebî, sonradan Paris büyükelçiliği, İbrahim Müteferrika'nın hâmisi ve Sadrâzam Saîd Paşa'nın babası olarak ünlüdür. Konferans, 2 ay kadar sürdü. Almanya ile 20, Venedik ile 26 madde üzerine sulh imzalandı. Banat, merkezi Tameşvar'la berâber, Almanya'ya bırakılıyordu. Sava ırmağından sonra Banat Dağları ve Transilvanya Alpleri, Alman - Türk sınırını teşkil ediyordu. Bu sûretle Türkiye, son birkaç yüz bin Macar tab'asını da Almanya'ya vermiş oluyordu. Ancak Almanlar, Sava'nın güneyinde de Belgrad ve Semendire şehirlerini alıyorlardı. Bu şehirlerde bu tarihe kadar çoğunluk olan Türk nüfusu, tamâmen boşaltılmıştı. Bu sûretle Almanya, Sırp tebeaya da mâlik oluyordu. Belgrad ve Semendire, 22 yıl sonra geri alınacak, Almanlar tamamen Sava kuzeyine atılacak ve bilindiği gibi Belgrad, 1878 Berlin Muâhedesi'ne kadar Türkiye'de

kalacaktır. Ancak 22 yıl sonra geri alındığı zaman Belgrad artık bir Türk değil, Sırp şehri durumuna gelecek ve Sırp bağımsızlığı, bu noktada büyümeye başlıyacaktır.

Almanya'ya Karlofça ile verilen topraklar geri alınmak düşünülürken pek ehemmiyetli arazi ve şehirler bırakılması, Türkiye'nin dış siyâseti için yıkım mahiyetindeydi. Ancak Almanya'ya bırakılanlardan daha az ehemmiyetli olmıyan topraklar Venedik'ten alınmak sûretiyle, zarar telâfi ediliyordu. Venedik, Karlofça ile kazandıklarının en büyük kısmını geri vermiş oluyor ve Pasarofça'ya imza koymakla, büyük devletler arasından çıktığını bizzat kabûl etmiş oluyordu. Venedik'i Türkler'e karşı savunmak için savaşa giren Almanya, mühim kazançlar sağladıktan sonra, müttefikini yüzüstü bırakmakta bir mahzur görmemişti. Venedik, Karlofça ile aldığı Mora yarımadasını, Korintos ile çevresini, Egin Körfezi'ndeki adaları, Girit'teki üç ticârî iskeleyi, İyonya Adaları'ndan Preveze'nin güneyindeki Aya Mavri (Leukas/Santa Maura)'yi, Türkiye'ye veriyordu. Girit'le Mora arasındaki Cerigo (Türkçe : Çuha) adasını muhâfaza etmekle berâber, Ege Denizi'nden tamamiyle uzaklaştırılmış bulunuyordu.

Pasarofça Sulhu ile Türkiye, hiç olmazsa Avrupa'da, uzunca denebilecek bir sulh devresine girer. Bu sulh devresine Yahyâ Kemal Beyatlı «Lâle Devri» demiş, tarihçi Ahmed Refik Altınay da bu isimde bir kitap yazınca, 1914'ten önce, Dâmâd İbrahim Paşa'nın 1730 Patrona ihtilâline kadar uzayan iktidar yılları, bu şekilde anılmaya başlanmıştır. Bu tâbir, Avrupa literatüründe de kabûl edilmiştir.

II

LÂLE DEVRİ (1718 - 1730)

Lâle Devrinde Türkiye

III. Ahmed'in, Pasarofça'ya kadar devam eden 14 yıl, 11 ay, 2 günlük birinci saltanat devresi, Rusya ve Venedik'e Karlofça ile verilen toprakların geri alınması, fakat Almanya'ya Banat ile Belgrad'ın kaptırılmasıyle kapanır. «Lâle Devri» denen ikinci saltanat devresi, 12 yıl, 2 ay, 11 gün sürmüştür. İç huzur bakımından Türkiye tarihinin bahtiyar devrelerinden birini teşkil eden bu renkli yıllar, İran savaşı dışında, sulh ve sükûnetle geçmiştir.

Lâle Devri, Istanbul'un birkaç felâketiyle başladı. 16/17 temmuz 1718 gecesi çıkan ve 20 saat süren yangında, Cibali ile Unkapanı arasındaki mahalleler yandı. 21/22 temmuz 1719 gecesi çıkan yangın da Gedikpaşa ve Kumkapı semtlerini kül etti. 25 mayıs 1719 zelzelesi ise, 3 dakika kadar sürdü ve çok büyük hasar yaptı. Istanbul'un meşhur sûrları bile yıkıldı ve yeniden yapılmasına girişildi. Bu zelzele, İzmit, Karamürsel gibi yerlerde de mühim zararlara sebep oldu. 27 temmuz 1729'da Balat'ta çıkan ve 24 saat süren yangın da, sûrlar içinde kalan Istanbul'un sekizde birini yaktı.

20 mart 1725'te, Şehzâde Abdülhamid doğdu ki, 1774'te «I. Abdülhamid» unvanıyla tahta geçecektir.

Lâle Devri, savaşlardan, ihtilâllerden bunalan Istanbul'un ve onu taklid eden diğer şehirlerin, İbrahim Paşa'nın öncülüğüyle hayâtın maddî zevklerinden yararlanmak istemesiyle, tarif edilebilir. 1712'de son büyük şâiri Nâbî'yi kaybeden Türk klâsik şiiri, Nedîm'le son büyük dehâlarından birini verdi. III. Ahmed, İbrahim Paşa ve çevrelerindeki devletlüler tarafından fevkalâde maddî şartlarla himaye edilen şâirler, artık zirveden inmeye başladığı açıkça sezilen klâsik Türk şiirine yeni bir canlılık, bir zarafet, bir Istanbul inceliği kazandırmak için elele verdiler. Nedîm hâriç, hepsi gerçek şiir dehâsından mahrum olmakla berâber, hâlâ üstatça gazel ve kasîde yazanlar eksik değildi. 1716'da Naîmâ'yı kaybeden Türk tarihçiliği, İbrahim Paşa'nın himayesiyle değerli eserler ortaya koydu. Bunlarda Naîmâ'nın ince tahlilleri, Müneccimbaşı'nın

hayran bırakan erüdisyonu görülmüyorduysa da, istifadeli ve güzel eserler olmak sıfatından da mahrum değillerdi. Coğrafyaya olan ilgi devam ediyordu. Müsbet ilimler, bilhassa askerlikle alâkalı bulunanlar, belirli bir seviyede revaçtaydı. Türk mimarisi, klâsik azametini kaybetmiş olmakla beraber, Emetullah Gülnûş Vâlide Câmii, III. Ahmed Çeşmesi, Üsküdar Çeşmesi gibi son şâheserlerini verebiliyordu. Sivil mimaride, ferahlık veren, zarif sahilsaraylar, yalılar, köşkler yapılıyordu. Bahçe mimarisi fevkalâde gelişiyordu. Çiçek, bilhassa lâle merakı, padişahından en fakir kayıkçıya kadar herkesi sarmıştı. Yüzlerce ve yüzlerce yeni çiçek çeşitleri elde ediliyordu. Türk musikisi, 1712'de Itrî'yi kaybetmekle berâber, Ebûbekir Ağa başta olmak üzere, bir seri büyük üstâdın elinde pek güzel eserler veriyordu. Kalabalık takımlarla muhteşem fasıllar icrâ ediliyordu. Osmanlı Türkü, şiirde, musikide, hattatlıkta, mimaride, çiçekçilikte ve her alanda, klâsik İran medenîyetini geride bıraktığını biliyordu. Şâh Abbâs'ın Isfahân'ı belki I. Ahmed'in Istanbul'u ile rekabet edebiliyordu. Fakat artık III. Ahmed'in Istanbul'u ile rekabet hiçbir alanda mümkin değildi. Fikirler açıktı. Halk eğleniyor, geziyor, dinliyor, okuyor, seyrediyordu. Avrupa ile ilgiler fazlalaşmıştı. Batı'dan iktibaslar başlamıştı. Régence devrinin Paris'i ve Versailles'ındaki ihtişamdan geri kalınmıyordu. Herkes hayatından memnun muydu? Şüphesiz hayır. İçin için kanıyan bir tabaka daima mevcuttu. Bunlar, İbrahim Paşa rejimine kin dolu nazarlarını çevirmişlerdi. Ancak büyük devlet adamının açtığı devir öylesine güzel, zevkli, canlı ve köklüydü ki, onun devrilmesinden sonra da gerçekte Lâle Devri, I. Mahmud zamanında, bütün husûsiyetleriyle devam etti.

Bu arada 1727'de, İbrahim Müteferrika ve Yirmisekizçelebîzâde Said Efendi (müstakbel sadrâzam), Istanbul'da ilk Türk matbaasını açtılar. Matbaanın faydalı bir şey olduğuna dair fetvâyı, Şeyhulislâm Abdullah Efendi verdi. Gerçekte XV. asırdan beri Istanbul'da azınlık matbaaları olduğu gibi, Avrupa'da da Türkçe, Arabca ve Farsça kitaplar basılıyor, bunlar Istanbul'da satılıyordu. Ancak bir Türk matbaası kurulmamıştı. Matbaanın Avrupa'da ortaya çıktığı XV. asrın ikinci yarısında ve geliştiği XVI. asırda Türk kültür seviyesi, Avrupa'dan çok ileriydi. İlköğretim ve okuyup yazma, Avrupa'ya nazaran mukayese edilemiyecek derecede gelişmişti. Aydın tabaka, kitap okuyanlar da çok daha fazlaydı. Avrupa'da bin yazma eseri bir araya getiren hükümdarlar parmakla gösterilirken, Doğu'da on binlerce yazmadan müteşekkil pekçok kütüphane vardı. XVI. asırda Avrupa'da basılan kitapların tirajı, çok mütevâzı idi. Bu tirajın çok fazlasını Türkiye'-

de hattatlar ortaya koyuyorlardı. Kont Marsigli'nin 1700 yıllarında Istanbul'da 90.000 hattatın bulunduğundan bahsetmesi şüphesiz mübalâğalıdır. Ancak bir gerçeği aksettirmektedir. Mühim kısmı üstelik san'at eseri de olan yazma kitap, mütevazı şehir ve kasabalıların bile evine kadar girmişti. Avrupa'da tiraj, XVII., hattâ ehemmiyetli şekilde ancak XVIII. asırda arttı. Müteferrika Matbaası açıldığı zaman, şüphesiz Avrupa matbaalarının tirajı, Türk hattatlarının ortaya koydukları kitap adedinin çok üzerindeydi. Ancak bu farkın ortaya çıktığı zamanlarda da birden matbaanın kabûlü kolay bir mes'ele değildi. Ortada büyük bir sosyal problem vardı. Onbinlerce hattat işsiz kalacak ve bir içtimaî buhran ortaya çıkacaktı. Onun için Abdullah Efendi, çok akıllı bir görüşle kaleme aldığı güzel fetvâsında, din kitaplarının basılmasını yasaklamıştı. Hattatlar, hiç olmazsa bu sahada san'atlarına devam edebilmeliydiler. Ancak matbaacılık, Avrupa'daki hızlı gelişmesine Türkiye'de şahit olmadı. Bir asır kadar bir müddet, çok mahdut eserler basıldı. Hattat ordusu, birden değil, pek tedricî şekilde ortadan kalktı ve hiçbir sosyal krize sebep olmadı.

İran ile Savaş

Bu yıllarda İran, VI. bahsimizde anlatılacağı gibi, çok büyük bir dahilî buhran içindeydi. Safevî hânedanı, son demlerini yaşıyordu. Afgan Üveysî hânedanı ile Safevîler, bir ölüm-kalım mücâdelesine girişmişlerdi. Üveysîler, Isfahân dâhil, İran'ın en büyük kısmına hâkim olmuşlar, fakat Safevî mukavemetini tamâmen kıramamışlardı. İran'ın Kafkas eyâletlerinde çözülme başlamış, 1722'de Dağıstan, İran tâbiiyetinden çıkıp resmen Türkiye tâbiiyetine geçmişti. Bu sûretle III. Murad ve I. Ahmed devrinden sonra Osmanlı hâkimiyeti, bir defa daha Hazar kıyılarına ve Kuma ırmağına dayandı. İbrâhim Paşa, İran'dan bir toprak kazancı düşünmüyordu. Dağıstan kendiliğinden Türkiye tâbiiyetine geçtiği için, tabiatiyle reddedilmezdi. Fakat Osmanlı ordusunu İran topraklarına sokup fütûhât yapmak akıldan geçmiyordu. Ancak, son yıllarını yaşamakta olan Çar Büyük Petro'nun İran'a müdahalesi, Osmanlı Asya siyâsetinin temelinden değişmesine ve İran'la, aralıkla devam eden çok uzun bir savaşın çıkmasına sebep oldu. Büyük Petro, Osmanlı engelini aşamıyacağını ve Karadeniz'e erişemiyeceğini anlayıp meyus olmuşken, İran'ın iç durumu, Çar'da, Hazar Denizi'ne hâkim olmak, belki, ılık sulara inmek ihtirasını doğurdu. Hazar'ın kuzeybatı kıyıları, yâni Volga deltası, zâten XVI. asrın ikinci yarısından beri Ruslar'ın elindeydi. Şimdi Çar, Hazar'ın batı, mümkin-

se güney kıyılarını da elde etmek hırsını beslemiye başladı. Kafkasya'ya ordu gönderdi. Kargaşalık içinde bulunan İran'ın kuzeybatı eyâletlerini Ruslar'ın kapmasının ne demek olduğunu bilen Dâmâd İbrahim Paşa, bütün sulhçu siyâset ve tabiatine rağmen, İran'a müdahale etmiye mecbur oldu.

Erzurum beylerbeyisi Vezir Silâhdâr İbrahim Paşa, Kafkas sedrârı oldu. 1723 yazının başında, Gürcistan'a girdi. Hemen hiç mukavemet görmeden, bu ülkenin İran'a tâbi olan kısımlarını, Tiflis ve Gori şehirleri başta olmak üzere işgal etti. Batı Gürcistan, zâten Osmanlı idaresindeydi. Bu sûretle, Osmanlılar'ın vaktiyle sâhib oldukları Doğu Gürcistan da Türkiye'ye geçmiş oldu. Van beylerbeyisi Vezir Köprülü-zâde Abdullah Paşa da, Güney Âzerbaycan'a girdi. Güneyde Bağdad beylerbeyisi Vezir Hasan Paşa, bu kesimin serdârı sıfatıyla, Lûrîstan, Ardelân, Kirmanşâh ve Hemedân eyaletlerini işgale başladı. Ancak kuzey serdârı İbrahim Paşa, verilen emirlere rağmen 4,5 ayı boşu boşuna Tiflis'te geçirmesi, Kuzey Âzerbaycan'ı işgal etmemesi ve Rus birliklerinin Bakû'ya girmesine sebep olmasından dolayı azledildi. Yerine Diyâr-ı Bekr beylerbeyisi Vezir Ârifî Ahmed Paşa getirildi.

Güneyde Hasan Paşa ise, 15 ekimde Kirmanşâh şehrine girdi. Mukavemet edecek askeri olmıyan Kirmanşâh beylerbeyisi Abdülbaki Han, teslim oldu. Hasan Paşa, buradan hareket ederek 10 kasımda Ardelân (Kürdistan) eyâletinin merkezi Sine'ye girdi. Şehr-i Zor (Kerkük) beylerbeyisi Abdurrahman Paşa da, Ali Merdân Han'ı yenerek Lûristan'ı işgal etti. İran'ın 5 büyük eyaleti, Doğu Gürcistan (Tiflis), Dağıstan, Lûristan, Ardelân ve Kirmanşâh, bir hamlede Osmanlılar'ın eline geçmişti. Muhâfaza edebildiği takdirde, büyük fütûhâttı (164.000 km²). Sıra, Âzerbaycan ve Hemedân eyaletlerine gelmişti. 6 mayıs 1724'te Hoy işgal edilerek, Âzerbaycan'ın fethi başladı. Merâga sancak beyi Feridun Han, Köprülü-zâde Abdullah Paşa'ya silâh çekmeden teslîm oldu ve yerinde bırakıldı. 1 ay, 28 günlük bir muhâsaraya dayanan Hemedân, 31 ağustosta Osmanlılar'ın eline düştü. Bu arada Aras'ın kuzey kıyısındaki Nahcuvân (Nahçıvan) da fethedildi. 3 ekimde Revân, 2 ay, 28 gün dayandıktan sonra vire ile teslim oldu. Güneyde Nihâvend alındı. Geçen yıl alınamıyan Tebrîz, 3 ağustos 1725'te Osmanlılar'a geçti. İran'ın en büyük şehri olan Tebrîz'in fethi, Köprülü-zâde Vezir Abdullah Paşa'ya, atalarına yakışır bir ün sağladı. 4 eylûlde Gence, iki gün sonra Lûristan'ın merkezi Hurremâbâd işgal edildi. Güney cephesi serdârlığında ölen Bağdad beylerbeyisi Vezir Hasan Paşa'nın yerine, Basra beylerbeyisi olan oğlu Vezir Ahmed Paşa getirildi. Bu sûretle Güney Âzerbaycan'ın büyük kıs-

mı ile Kuzey Âzerbaycan'ın (Şirvân) Gence kesimi, Ermenistan (Revân), Nahcuvân ve Hemedân (126.000 km²) İran'dan koparılmış oldu. Önceki fütûhatla berâber İran'dan alınan ülkelerin büyüklüğü 290.000 km²'ye erişti ve III. Murad devrindeki sınırlar yeniden tutulmuş oldu.

Bütün bu fütûhat, 4 ekim 1727 Hemedân Muâhedesi ile Eşref Şâh tarafından kabûl edildi. Ancak İran'ın bir kısmına hâlâ Safevî hânedanı hâkim olduğu için, Eşref, tek başına İran hakkında muâhede imzalamıya salâhiyetli değildi. Bu yüzden Osmanlı fütuhâtı, tamamen Türk ve Kürdler'le iskân edilen eyaletleri içine almasına rağmen, hiçbir sağlam temele dayanmıyordu. Nitekim Safevîler'i desteklemek bahânesiyle sahneye çıkan ve «Tahmasb-Kulu Han» unvanını takınan Nâdir Han Avşar, Türk dünyasının yetiştirdiği bu sonuncu cihangir, Eşref Şâh'ı yenip İran'ın büyük kısmını toplayınca, Osmanlılar'a cephe almakta gecikmedi. 2 temmuz 1730'da Nâdir, Osmanlılar'dan Nihâvend'i alıp Hemedân üzerine yürüdü. Hemedân beylerbeyisi Abdurrahman Paşa, Nâdir Han'a karşı koymaksızın çekildi. Kirmanşâh beylerbeyisi Peçevî Paşa da öyle yaptı. 1730 temmuzunda Nâdir, bir hamlede Hemedân ve Kirmanşâh eyaletlerini (58.000 km²) geri almış oldu. Istanbul'da siyasî kriz başladı. İbrahim Paşa'nın muhalif ve düşmanları, baş kaldırmak için böyle bir fırsat bekliyorlardı. Ayaklanmakta gecikmediler. 3 ağustosta padişah tuğları Üsküdar sahrâsına dikildi. III. Ahmed, ağabeyi II. Mustafa gibi bizzat orduya kumanda edecekti. Ancak onun gibi asker olmadığından, hareketini devamlı şekilde geciktiriyordu. Sadrâzam da asker olmadığı için, garip bir durum hâsıl oldu. İhtilâl hazırlayıcıları, bu durumu sömürüyor, Sadrâzam'ın İran fütûhâtını sattığından, sefere çıkmak istemediğinden bahsediyorlardı.

Patrona İhtilâli (28 Eylûl - 1 Ekim 1730)

Edirne Vak'ası'ndan 27 yıl sonra imparatorluğun yeni ve uğursuz bir ihtilâlle karışmasının sebepleri çeşitli olduğu gibi, ihtilâlin gelişme şekli de ilgi çekicidir. Psikolojik ortam, İbrâhim Paşa'nın iktidarının uzamasıyla teşekkül etmiştir : Halkın, en iyi iktidarlara karşı bile, uzayıp gittiği takdirde bir hoşnutsuzluk, hiç olmazsa bıkkınlık gösterdiği bir gerçektir. İbrahim Paşa, çok kıskanılan bir şahsiyetti. II. Mustafa'nın başını belâya sokan Hâce-i Sultânî Şeyhulislâm Feyzullah Efendi derecesinde olmamakla berâber, bütün akraba ve yakınlarını büyük makamlara geçirmesi, bu kıskançlığı büsbütün kışkırtıyordu. Ancak İbrahim Paşa, şah-

sen o kadar iffetli, hayırsever, iyi ve âdil bir adamdı ki, gerek vezirler, gerek ilmiye sınıfı ondan memnundu. Memnuniyetsizlik, daha alt tabakada beliriyordu. Paşa, haberi bile olmadan birtakım şahsî düşmanlar edinmişti. Bunların başında, eski Istanbul kadısı Zülâlî-zâde Ahmed Efendi ile Ayasofya vâızı İspirî-zâde Hasan Efendi adında iki yobaz geliyordu. Bu yobazlar, hiçbir ciddî sebebe dayanmaksızın, şahsen düşman oldukları İbrahim Paşa'ya karşı iftira kampanyası açmışlardı. Çok merhametli ve hoşgörür olan Sadrâzam, bunları Istanbul'dan uzaklaştırmayı bile düşünmedi. Halbuki bu gibi adamların propagandaları, pek müsait bir zeminde yeşeriyordu. Bu zemin, Kapıkulu Ocakları, bilhassa Yeniçeri Ocağı idi. Son Alman savaşında bu ocaklara olan bütün itimadını kaybetmiş olan İbrahim Paşa, devletin geleceğini sağlamak için yeni bir ordu kurmanın lüzumunu tamamen anlamıştı. Bu lüzum, bir asırdan, II. Osman zamanından beri anlaşılmıştı. Ancak tatbikat safhasına geçilemiyordu. İbrahim Paşa, asrın sonunda III. Selim'in bütün hatâlarına düşmesine ve karakter itibariyle onun gibi yumuşak ve merhametli olmasına rağmen, bu tatbikata geçecek cesareti kendinde buldu. Üsküdar'da bir kışla yapıp yeni usul üzere talim ettirmeye başladı. Fransa'dan birkaç askerî mütehassıs getirmiş olması, mutaassıpları kızdırdığı gibi, mağrur, fakat gerçeklerden gafil kimselerin de hoşuna gitmedi. Askerlikle pekaz ilgileri kalmış olan Yeniçeriler, bu işleri kindar gözlerle tâkıyb ediyorlardı. Hepsi Istanbul'da esnaflıkla uğraşıyordu. Ölmüş Yeniçeriler'in kaydının silinmesi bile bir mes'ele oluyor, onların yerine, hayattalarmış gibi birtakım zorbalar birkaç maaş birden alıyorlardı. Subay kadrosu, İbrahim Paşa rejiminden memnundu. Fakat efradın içinde, fesatçılar büyük yekûn teşkil ediyor ve bunlar bir kargaşalık çıkarıp saray ve konak yağmasına girişmek için fırsat gözlüyorlardı. Lâle Devri'nin imar humması ve zevk-u safası, birçok muhaliflerde hasetle tâkıyb ediliyordu. Bu sıralarda Tebrîz'in Nâdir Han'ın (müstakbel Şah) eline düştüğü ve şehirdeki Sünnîler'in kılıçtan geçirildiği haberinin Istanbul'a erişmesi, ihtilâl hulyasıyla yaşıyanları çok sevindirdi. Bu tema üzerinde devamlı şekilde işlediler. Henüz başarı safhasına ulaşmamış ihtilâllerde âdet olageldiği gibi, doğrudan doğruya hükümdârın aleyhinde birşey söylenmiyor, bütün tenkıdler Sadrâzam'ın üzerinde toplanıyordu. Bunlara göre, padişahı iki aydan beri seferden alakoyan İbrahim Paşa idi. Hattâ bu adam, İran fütûhâtını Nâdir'e satmıştı. Kızılbaşlar'dan aldığı rüşvetle yeni saraylar inşa ettirmeyi düşünüyordu. Zaten bu saraylar, ağzına kadar yağması helâl olan haram mallarla doluydu. Tebrîz beylerbeyisi Vezir Çavuşbaşı Ka-

ra Mustafa Paşa, bir tek silâh atmadan Tebrîz'den kaçmıştı. Böyle bir alçaklık, muhakkak sadrâzamın gizli emriyle olabilirdi.

İhtilâlin başına bu defa bir vezir, bir kazasker, hattâ herhangi bir rütbeye erişmiş bir devlet adamı değil, vaktiyle leventlik etmiş, hâlen Bâyezid Hamamı'nda tellâklık yapan Patrona Halil geçiyordu. Etrafına, aynı çevreden ipsiz sapsızları toplamıştı. Bunların bir huzursuzluk çıkaracağı daha aylarca önce henüz ortada Tebrîz vak'ası yokken İbrahim Paşa'ya ihbar edilmişti. Paşa, ihtilâl yapmak için serseri güruhunun toplanması haberine bile hiçbir ehemmiyet vermedi. Bu gaflet içinde ihtilâlciler, 28 eylûl sabahı harekete geçtiler. Hapishanelere hücum edip suçluların hepsini silâhlandırarak yanlarına aldılar. Rastladıkları konakları yağmaya başladılar. 30 eylûlde, III. Ahmed'den, başta Sadrâzam olmak üzere, 37 kişinin başını istediler. Ertesi gün Dâmâd İbrahim Paşa, her ikisi de dâmâdı olan Kapdân-ı Deryâ Vezir Kaymak Mustafa ve sadâret kedhudâsı (iç işleri bakanı) Vezir Mehmed Paşalar'la berâber idâm edildi. Türkiye'yi kalkındırmak için büyük çaba gösteren ve XVIII. asır Türk tarihinin şüphesiz en değerli başbakanı olan İbrahim Paşa'nın cesedi, âsîlerin türlü hakaretine mâruz kaldı.

İhtilâlciler, ilk fırsatta III. Ahmed'in kendilerini ortadan kaldırmakta tereddüt etmiyeceğini bildikleri için, padişahı hal'etmenin çârelerini araştırıyorlardı. Büyük teessür içinde olan III. Ahmed, işi uzatmak istemedi. 1 ekim akşamı saat 9.30'da, yeğeni Velîahd-Şehzâde Mahmud'u dairesinden çağırttı. Elini öptürdü. Tahta oturttu. Uzun boylu nasihat ettikten ve muvaffakıyet duasından sonra Topkapı Sarayı'nın bir dairesine çekildi.

Şimdi, Patrona İhtilâli'nin son verdiği Lâle Devri'nin sonunu, o günlerin atmosferi içinde, daha yakından görelim :

Lâle Devri'nin Kapanışı

Bir safâ bahş edelim gel şu dil-î nâ-şâde
Gidelim serv-i revânım yürü Sâdâbâd'e
İşte üç çifte kayık, iskeledê âmâde
Gidelim serv-i revânım yürü Sâdâbâd'e

Gülelim, oynıyalım, kâm alalım dünyâdan
Mâ-ı tesnîm içelim çeşme-i nev-peydâdan
Görelim, âb-ı hayât akdığın ejderhâdan
Gidelim serv-i revânım yürü Sâdâbâd'e

Bir sandallar kervanı, «Cedvel-i Sîm» denen kanal üzerinden Kâğıthâne'ye doğru akıyordu. Sandallardan Nedîm'in son şiirleri, Mustafa Çavuş'un şarkıları yükseliyordu. İki tarafta kıyı, gözün alabildiğine lâle bahçeleri ile uzanıyordu. Belki yüzlerce rengin âhengini taşıyan lâlelerin ortasında, şuraya, buraya birer mücevher gibi, küçük, zarif köşkler inşâ edilmişti.

Osmanlı devletinin taht şehri Istanbul, sulh ve huzûrun nîmetlerini tadıyordu. Uzun harb ve ihtilâl yıllarının bezginliğini unutmak için, her Istanbullu, bu coşkunluğa kendiliğinden bir şeyler vermek arzusu ile çırpınıyordu. Taşra şehirleri, Istanbul'u taklit ediyordu.

III. Sultan Ahmed Han devrin padişahı, Nevşehirli İbrahim Paşa da sadrâzamı idiler. İkisi de, uzun harb yıllarının sıkıntılarını unutmak ve millete unutturmak azmindeydi. Çar Büyük Petro, Prut'ta yenilmiş, Azak'ı geri vermişti. Venedik de mağlûb edilmiş, Mora geri alınmıştı. Ancak Almanya ile olan harb, felâketle netîcelenmiş, Belgrad ve Tameşvar kaybedilmişti.

Devlet, elbette Belgrad'ı Almanlar'dan geri alacaktı. Fakat daha zamanı gelmemişti. Silâhlar fazlasıyle konuşmuştu. Şimdi konuşma sırası kalem ve sazdaydı. Şiir, musiki, çiçek ve hat, büyük bir milleti yıllarca meşgul edecek kudretteydi. Hele serdarlar, seraskerler, serdâr-ı ekremler, biraz istirahat etsinlerdi, çok yorulmuşlardı. Devir, Nedîm'lerin, Bekir Ağa'ların, Mustafa Çavuş'larındı. Cimriliği ile meşhur Sultan Ahmed'in Nedîm'in her yeni gazelini ne şahane ihsanlarla karşıladığını, herkes biliyordu. Cömertliği ile tanınmış dâmâdı İbrahim Paşa'nın san'atkârlara lütuflarının ise haddi ve hesabı yoktu. Nedim :

Senin gîbî veliyyü'n-nîmetim varken cihân içre
Gelip Nef'î vü Bâkıy benden umsun lutf-u ihsânı
Zamân ahdinde hoş-demdir, zemin lutfunla hurremdir
Sanırlar meclis-î Cem'dir, görenler her gülistânı

demekte haklıydı.

Türk şiiri son yıllarda Nâbî'yi kaybetmişti ama, şimdi Nedîm vardı. Nâbî'den bir yıl önce Türk musikisi Itrî'den mahrum olmuştu ama, Ebû-Bekir Ağa onun yerini tutuyordu. Hele Mustafa Çavuş'un şarkıları?... *Dök zülfünü meydana gel*'ler, *Küçüksu'da gördüm seni*'ler, *Bir esmere gönül verdim*'ler, bütün Istanbullular'ın ağzındaydı. «İki bahr arasında bir gevher-i yektâ» olan cihanın en kalabalık beldesinden taşraya, Edirne'ye ve Bursa'ya,

Üsküp'e ve Konya'ya yayılıyor, Tuna, Nil ve Fırat yalılarında terennüm ediliyordu.

Türk san'atına yeni bir canlılık, zariflik, bir Istanbul inceliği gelmişti. Bu san'atın hemen her dalda azamet devrinden inmeye başladığı âşikârdı. Fakat zevk ve safâ cereyanı, yeni bir ruh getirmişti. Belki Süleymâniye'ler, Sultânahmed'ler yapılmıyordu. Fakat işte Emetullah Rabîa Gülnûş Vâlide Sultan'ın camileri, oğlu III. Ahmed'in Üsküdar ve Ayasofya meydanlarındaki çeşmeler, bir zarafet âbidesi gibi yükseliyordu.

Evler, konaklar, saraylar, yalılar, köşkler, sahilsaraylar, daha ferah, daha güler yüzlü idi. Duvarları en zarif çinilerle kaplı hamamlar, sofalar, divanhâneler, sanki Cennet-i Âlâ'dan nişan veriyordu! Hele bahçeler... Kâğıthâne'nin, Boğaz'm iki yakasının bahçeleri... Her türlü çiçekle bezenmişti. Tabiî lâle, çiçeklerin sultanı idi. Son bir, iki yıl içinde kaç çeşit yeni lâle tohumları elde edilmişti... Tabiatın bütün renklerinin kaynaştığı bu muhteşem olduğu kadar nazlı çiçekler, kayıkçı ve sırık hamalından, padişah ve vezîrine kadar her Türk'ün gözdesiydi. Bahçesinde, bahçesi yoksa saksısında ve lâledânında birkaç lâlesi bulunmayan Istanbullu var mıydı acaba ?

Şâh Abbâs'ın Isfahân'ı belki I. Ahmed'in Istanbul'u ile rekabet edebiliyordu. Fakat artık III. Ahmed'in Istanbul'u ile rekabet, hiç bir sahada mümkin değildi. Fikirler açıktı. Halk eğleniyor, geziyor, dinliyor, söylüyor, okuyor ve seyrediyordu. Kalabalık takımlar musiki fasılları icra ediyor, Boğaz ve Haliç'te binlerce sandalın katıldığı cünbüşler yapılıyordu. Osmanlı Türkü, şiirde, musikide, hattatlıkta, mimarîde, çiçekçilikte ve her sahada, İran medeniyetini geride bıraktığını biliyordu. Kâğıthâne'nin «Cedvel-i Sîm» denen kanalından bir sandala binen, istese Cennet'in tâ yanına kadar varmanın mümkin olduğuna emindi.

Ya Frengistan?... Artık orası «Diyâr-ı Küfr» değildi. Avrupa ile alâkalar fazlalaşmıştı. Garp'ten iktibaslar başlamıştı. Paris ve Versailles'da Régence devri yaşanıyorsa, Istanbul'da da Lâle Devri hüküm sürüyordu.

Herkes hayatından memnun muydu? Şüphesiz hayır! İçin için kaynayan bir tabaka da vardı. Bunlar, kin dolu nazarlarını, İbrahim Paşa iktidarına çevirmişlerdi. Ancak büyük devlet adamının açtığı çığır güzeldi, zevkli ve canlıydı. Hayatın maddî nîmetlerini gösteriyordu.

Lâle Devri, yalnız zevk ve safadan ibaret değildi. Tarih, coğrafya, askerlik ve müspet ilimlerde de çalışmalar yapılıyor, değer-

li eserler ortaya konuyor, Doğu'dan ve artık Batı'dan da kitaplar çevriliyordu.

Kitap denince artık Osmanlı Türk'ü, el yazmasını anlamıyordu. Basma kitabın zevkine de varmaya başlamıştı. 1727'de İbrahim Müteferrika ile Yirmisekizçelebî-zâde Said Efendi, Istanbul'da ilk Türk matbaasını açmışlardı. Said Efendi, babası Mehmed Efendi'nin yanında Fransa'ya gitmiş, çocuk yaşında Paris'i ve Versailles'ı görmüştü.

Şeyhulislâm Yenişehirli Abdullah Efendi, matbaanın faydalı bir şey olduğunu bir fetvası ile ilân etmişti. O matbaa ki, Gutenberg'den 500 sene evvel Orta Asya'da Uygur Türkleri tarafından kullanılmış, binlerce kitap basılmış, fakat Osmanlı Türk'ü tarafından asırlarca iltifat görmemişti.

Millete bu refahı, sulhun tatlı nîmetlerini sunan İbrahim Paşa, yeterince takdir ediliyor muydu? Ne gezer? Her iktidarın olduğu gibi, onun da muhalifleri, gayri memnunları, hattâ azılı düşmanları vardı. Her yeniliğin ve her güzelliğin düşmanı olan yobazlar, İbrâhim Paşa aleyhine gûyâ ilâhî işâretler görmeye ve göstermeye başlamışlardı bile. İşte 7 ağustos 1728 günü Istanbul'un mâruz kaldığı dehşetli yağmur! Böyle bir yağmuru ne gören, ne de baba ve atalarından işiten vardı! Elbette Cenâb-ı Hakk'ın, kullarına bir ihtarı idi! Başka ne olsa gerekti?

Yağmur, hem de mübarek cuma gününe rastlamıştı. Cuma sabahı uyanan Istanbullular, perşembe günü gibi yakıcı bir ağustos güneşi, bulutsuz bir hava bekliyorlardı. Gidecekleri mesîre yerlerini kararlaştırmışlar, hazırlıklarını yapmışlardı. Heyhat, bütün ümidler suya düşmüştü. Yağmur başlamış ve her saat biraz daha amansız hâle gelmişti. Gûya gökyüzünün dibi delinmişti. Tufandan nişan veren seller, açık denizin dalgaları gibi coşuyor, sokakları silip süpürüyor, çukurluklara dağlar gibi yığılıyor, kıvrılıp akıyor, harab edecek hânüman, yıkıp geçecek mânia arıyordu. Boğaziçi'nde hasar büyük olmuştu. Karadeniz, Boğaz'ın Cennet'ten nümûne kıyılarına taşıyor, zarif sahilsarayları basıyordu. Yobaz tâifesine göre, İbrâhim Paşa ve hempâlarının zevk-u safâ, fisk-u fücûr ile meşgul oldukları sahilsarayları... Yüzlerce sandal sahile vurup parçalanmış, boğulanlar da olmuştu.

Devletlû Sadrâzam Paşa Hazretleri bundan ders almış, işaret-i İlâhîye'yi kavrayabilmiş miydi? Ne gezer? Yolunda devam edip gitmiş, zevk ve safâ yuvalarındaki hasarları, eskisinden güzel şekilde onarmıştı. Ama Devletlû'nun sonunu işâret eden başka hâdiseler de olmuştu. İlk ihtardan sonra başkaları da gelmişti.

13 şubat 1730 gecesi, Diyarbekir şehrinde doğudan bir kızıllık

görünmüş, gittikçe büyümüş, gece vakti gökyüzü, gündüze dönmüştü. Üç saat kadar havada alevler uçuşmuş, halk sokaklara uğramış, dehşet içinde kalmış, elhamdülillah maddî bir hasar ve insanca zâyiat görülmemişti. Bu, ikinci ihtardı. Bunda hiç şüphe yoktu. Kim ki şüphe eder, îmandan sapıtmış olurdu.

Üçüncü semavî işaret, 15 temmuz 1730 günü zuhur etti. 34 dakika müddetle güneş tutuldu ve bütün Istanbul, karanlık içinde kaldı. Gerçi pâdişâh-ı âlempenah hazretlerinin müneccimleri, bunun olağan bir şey olduğunu, hattâ vukuunu önceden hesapladıklarını iddia ediyorlardı. Fakat öyle şey olmazdı. Şüphesiz Müslümanlar'ı kandırıyor, uyutuyorlardı. Felâket yaklaşmıştı. Belki de bu felâket, gerçek îman sâhipleri için saadet olacaktı. Artık bu Kâfiristan'ı taklid edip memlekete nice bid'atler sokan sefih vezirle, onu himâye eden ve gûya halîfe de olan kayınpederi pâdişâhın sonu gelmişti. Ey Cemâat-i Müslimîn! Göresiniz neler olacaktı? Bir lâle soğanı için avuç dolusu altın veren, şâirlerin ve bestekârların ağızlarını inci ve mücevherle dolduran dinden sapıtmış devlet erkânını bekliyen âkıbet yamandı!

İşte İspirî-zâde, Zülâlî-zâde gibi yobazların söyledikleri bunlardı. Bunun gibi şeylerdi. Kulktan kulağa fısıldanan bu şâyialar gittikçe büyüyor, camilerde, kahvehânelerde, sokaklarda konuşulmaya başlıyordu. İbrahim Paşa ehemmiyet vermiyor, «bırakın desinler!» diyor, milletin sevgisine güveniyordu. Ama memnuniyetsizlik eksilmiyor, artıyordu. Birçok vatandaşa zevk ve neş'eden gına gelmişti. İpin ucunu kaçıranlar çoktu. Lâle merakı, giyim-kuşam derdi, birçok sabit gelirli için belâ olmuştu.

Her kadın, kocasından Lâhûr şalı, ıtırşâhî, kerrâkeli kumaş istiyordu. Nâdir lâle çeşitleri bulunmayan bir ev, küçük görülüyordü. Giyim ve kuşamda akranından geri kalmamak, mümkinse onları geçmek, âdetâ bir şeref ve haysiyet mes'elesi olmuştu. An'anevî Türk kanaatkârlığı, sadeliği kalmamıştı. Her evden şiir ve musiki sesleri yükseliyordu. İş güç sahipleri, gazel ezberleyip şarkı meşk etmeye başlamışlardı.

Nedîm'in de, İbrahim Müteferrika'nın da, emsalinin de Allah belâsını versindi! İbrahim Paşa'nın Yalova'da açtığı kâğıthâne, matbaaya ve hattatlara kâğıt yetiştiremez, Avrupa'dan kâğıt ithal edilir olmuştu. Evin kızı ve delikanlısı, bir saz öğrenmek için tutturuyor, aile reîsi, rızkından arttırıp bu talebleri karşılamaya çalışıyordu.

İran'la başlayan yeni harb, devletin haysiyetine ağır darbe indirmişti. Muhalifler böyle söylüyorlardı. Padişah ve vezîri, ordu-

nun başına geçecekleri yerde, işi serdarlara bırakmışlar, Sâdâbâd ve Neşâtâbâd'da çengi ve köçek seyrediyor, gazel ve kasîde okutuyor, musiki faslı dinliyor, nükte ve fıkra söyletiyorlardı. Varsın Şiî İran Türkleri, Sünnî Kafkas Türkler'ini kılıçtan geçirsindi. Umurlarında mıydı? Devlet idaresi bu muydu? Bu devlet-i ebed - müddet böyle mi kurulmuş, gelişmiş ve bugüne kadar gelmişti? Âkıbet vahimdi, vahim. Nâdir Han Avşar, Üsküdar'a kadar gelse, bu devletlûlar yerlerinden kıpırdamaz, safâlarını bozmazlardı.

Yine bezm-î çemenê lâle-fürûzan geldi
Müjdeler gülşene kim vakt-i çerâğan geldi
Bülbül âşüftelenip bezme gazel-han geldi
Müjdeler gülşene kim vakt-i çerâğan geldi

Çıkıp ıkbâl ile gülzâra Şehenşâh-ı Cihân
İltifâtıyle eder gülleri şâd-û handân
Lâle - zârâ gelir elbet yine Sultân-ı Zamân
Müjdeler gülşene kim vakt-i çerâğan geldi

İşte devrin gözde şâiri, Cihan Pâdişâhı ile bu mısrâlarla lâubalîlik ediyor, saltanat ve hılâfetin vekar ve haysîyetiyle oynuyordu. «Şehenşâh-ı Cihân ve Sultân-ı Zamân» olan Ahmed Han'ın çırağan safasına çıkamayacağı zaman da gelecekti. Kaplumbağa sırtına mum dikip gece lâle bahçelerinde sefihlik yapanlar bir gün uyanacaklar, bir tek lâle göremeyeceklerdi. Çengiler, köçekler, tavşanlar, rakkas ve rakkaseler, sazendeler, hanendeler, cariyeler ve gulâmlar yok olacaktı. İhtilâlin kızıl bulutu görünmüştü, alçalıyordu!

Sanki Nâdir'in aldığı ülkeler kırk yıllık Osmanlı toprağı imiş gibi, İbrahim Paşa'nın muhalifleri, halkı kışkırtıyorlardı.

İbrahim Paşa da, kayınpederi III. Ahmed de, savaşın güçlüklerini biliyorlardı. Hele Doğu savaşları, Avrupa'da yapılanlardan daha da yıpratıcı ve verimsiz oluyordu. Keyiflerini bozmak istemedikleri de muhakkaktı. Muhalefetin baskısına rağmen, ikisi de İran üzerine seferi göze alamadı. Bu işi serdarlarla idare etmeye, halkı oyalamaya karar verdiler.

Uzayıp giden iktidarlar, ne kadar iyi olursa olsun, halkın üzerinde bir bıkkınlık te'siri bırakıyor, değişiklik arzusu baş gösteriyordu. İbrahim Paşa, çok kıskanılan bir şahsiyetti. Akraba ve yakınlarına devletin en yüksek görevlerini vermesi bu kıskançlığı arttırıyordu. Ancak şahsen o kadar iffetli, hayırsever, iyi ve âdil bir adamdı ki, gerek vezirler, gerek ilmiye sınıfı ondan memnun-

du. Halkın en büyük kısmı da Nevşehirli vezîri seviyor ve tutuyordu.

Paşa, haberi bile olmadan birtakım şahsî düşmanlar edinmişti. Bunların başında eski Istanbul kadısı Zülâlî-zâde Hasan Efendi ile Ayasofya hatibi İspirî-zâde Ahmed Efendi adında iki yobaz geliyordu. Bu iki mürteci, hiç bir haklı sebebe dayanmaksızın, kendilerini İbrâhim Paşa'nın düşmanı îlân etmiş ve bir iftirâ taarruzuna girişmişlerdi.

Çok merhametli ve hoşgörür bir vezir olan Nevşehirli, bu gibileri Istanbul'dan uzaklaştırmayı bile düşünmedi. Halbuki iftiralar, müsait bir zemin bulmuştu. Yeşeriyor, filiz veriyor, büyüyor, canlanıyor, Osmanlı taht şehrinin kahvehane, bozahane, meyhanelerinden sokak ve meydanlarına doğru yayılmaya başlıyordu.

Kapıkulu ocakları, bilhassa yeniçeriler, böyle bir zeminin inkişaf etmesini memnun gözlerle seyrediyorlardı. İbrahim Paşa, son Alman harbinde bu ocağa karşı bütün itimadını kaybetmişti. Devletin istikbali için yeni bir ordu kurulmasının lüzumunu biliyordu. Zâten bu lüzum, bir asırdan, şehîd Genç Sultan Osman'dan beri ortaya çıkmıştı. Ancak tatbikat sahasına geçmek kolay değildi. İbrahim Paşa, Üsküdar'da bir kışla yaptırmış, yeni usulle tâlime başlatmıştı. Fransa'dan birkaç askerî mütehassıs getirtmiş olması mutaassıpları olduğu kadar orduyu da kızdırmıştı.

Bu ordu, hâlâ dünyanın en güçlü ordusu olduğuna emindi. Evet, birkaç yıl önce Almanya'ya yenilmişti ama, gene birkaç yıl önce Rusya, Venedik, İran gibi üç büyük devleti yenen ordu idi.

Askerlikle pek az alâkaları kalan yeniçeriler, Istanbul'da esnaflıkla uğraşıyor, fırsat buldukça zorbalık yapıyor, şundan, bundan rüşvet yiyorlardı. Kışlalarında yatanlar bile azdı. Çoğu, üç ayda bir ulûfe almak için ortalarına uğruyorlardı. Ölmüş yeniçerilerin kaydının silinmesi bile bir mes'ele oluyordu. Birtakım zorbalar, ölen arkadaşlarının maaş defterini ele geçiriyor, birkaç maaş birden alıyorlardı. Subaylar, İbrahim Paşa'dan memnundu. Fakat neferler içinde büyük kitle, bir kargaşalık fırsatı gözlüyordu ki, saray ve konak yağmasına girişebilsinler. Lâle Devri'nin imar hummâsı, zevk-u safâsı üzerine dikilmiş haset dolu bakışlar, gittikçe çoğalıyor, sertleşiyordu.

İşte Tebrîz'in Nâdir Han'ın eline düşmesi, şehirdeki Sünnîler'in kılıçtan geçirilmesi haberi, ihtilâl hulyâsıyle yaşayanları çok sevindirdi.

Henüz başarılmamış ihtilâllerin ilk safhasında olduğu gibi, doğrudan doğruya hükümdarın aleyhinde bir şey söylenmiyor, bü-

tün tenkid ve iftiraların İbrahim Paşa üzerinde toplanmasına dikkat ediliyordu. Neler söylenmiyordu :

— Padişah-ı Cihânpenâh Hazretleri'ni iki aydan beri sefer-i hümâyûndan alakoyan devletlû vezîrdir!

— Acem ve Kafkas fütûhâtını İbrahim Paşa rüşvetle Nâdir'e satmış olsa gerektir!

— Kızılbaş'tan aldığı rüşvetle yeni saray ve kasırlar inşa ettirmek havasındadır! Hemân başka endişesi yok bir devletlûdur!

— Zaten bu saraylar, ağzına kadar haram malla doludur. Yağmaları elbette helâldır!

— Tebrîz beylerbeyisi Vezir Çavuşbaşı Kara Mustafa Paşa, tek silâh atmadan şehirden kaçmıştır. Böylesine denâate kendi başına hangi beylerbeyi cesâret edebilir? Elbette İbrahim Paşa'nın emriyle olmuştur!

Bu defa ihtilâlin başında bir vezir, bir kazasker, hattâ herhangi rütbeye erişmiş bir devlet adamı yoktu. «Patrona Halil» denen bir yeniçeri neferi, fesadın başına geçmeye hazırlanıyordu. Vaktiyle Patrona gemisinde levendlik de yapan bu câhil Arnavut, şimdi Sultan Bâyezid hamamında tellâklıkla geçiniyordu. Çevresine kendi sınıfından bir sürü uğursuz toplamıştı : Zağarcı Muslu, Ali Usta, Karayılan, Çınar Ahmed, Oduncu Ahmed, Emîr Ali, Derviş Mehmed, Küçük Muslu, Erzurumlu Mehmed, Kutucu Hüseyin, Manav İsmail...

28 eylûl 1730, tatil günüydü. Istanbul'un zevk düşkünü ahâlisi, yazın son günlerinden faydalanmak için bir gün öncesinden Boğaz'a, Kâğıthâne'ye, Çamlıca'ya ve daha uzak mesîre yerlerine gitmişlerdi. Koca şehir yarı yarıya boşalmıştı. Sokak, cadde ve meydanlarda kimseler yoktu. Tatlı bir yaz sonu rehaveti, tarihî şehrin üzerine çökmüş gibiydi. Kurşunî kubbeli camiler, Tanrı'ya doğru uzanmış ince minâreleriyle hafif bir sis içinde yüzüyordu.

Şehri muhâfazaya memur Kaymakam Paşa, bahçesine son dikilen lâleleri keyifle seyrediyor, yeniçeri ağası Hasan Ağa ile sohbet ediyordu. Bütün devlet adamları sayfiyedeydi. Bir müddetten beri Istanbul'da Anadolu, Rumeli ve Arnavutluk'tan gelen işsiz güçsüz, ipsiz sapsızların biriktiği İbrahim Paşa'ya bildirilmişti. Nevşehirli vezir, bu ihbarlara aldırmamıştı. Fakat işte bunlardan otuz kadar serserinin, başlarında Patrona Halil, Bedesten'e doğru yürüdükleri görülüyordu. İçlerinden biri nereden bulduysa bir bayrak açmış, bed bir sesle :

— Ümmet-i Muhammed, diye bağırıyordu; dâvâmız vardır !

Dört gözle bekledikleri bir kargaşalığın başlamakta olduğunu gören ayak takımı, otuz nefer ihtilâlcinin ardında birikmeye başladı. Bâyezid meydanına doğru yol alıyorlardı. Nâmus ve haysiyet sahipleri, evlerine gidip kapılarını sıkıca kapattılar. Açık dükkânlar, kepenklerini indirdi. Vak'a, yeniçeri ağasına haber verildi.

Hasan Ağa, bulabildiği 300 yeniçeriyi aldı. Şehrin caddelerini geçiyor :

— Bre dükkânlarınızı niye kapadınız? diye esnafı azarlıyordu; bir şey yoktur! Hepsi altı nefer eşkıya idi. Dördünü yakaladım; ikisini dahi şimdi ahzederim!

Halbuki eşkıya takımı bu sırada yüzlerce kişiyi başına toplamıştı. Hasan Ağa, söz dinletemediğini görünce, âsîlerin üzerine yürümeye korktu. Evine gidip kapandı.

Âsîler, iki ateş kayığı bulup adamlarını Üsküdar'a geçirdiler. Orduy-ı Hümâyûn çadırları Üsküdar sahrâsına kurulmuş, İran üzerine sefer hazırlıkları yapılıyordu. Ancak tatil münasebetiyle çadırların çoğu boştu. Yeniçerilerin bir kısmı, gelenlerden ihtilâl haberini öğrenince şuraya, buraya savuştu. Bir kısmı da âsîlere katılıp Üsküdar'dan Istanbul'a geçti.

İbrahim Paşa, vak'ayı haber aldığı zaman, binlerce yeniçeri âsîlere katılmış, şehrin meydanlarına yayılmıştı. Devletlû vezir :

— Ya Kaymakam Paşa niçin bu eşhası perişan edip haklarından gelmedi? diyebildi.

Kaymakam Paşa ise, korkusundan annesinin konağına kaçmış, orada gûya ihtilâlin inkişafını ve alınacak tedbirleri görüşüyordu. Mısır sancak beylerinden Ali Bey :

— Dört, beş yüz askerle bu cemiyet dağıtılır, dedi; izin ver paşam, cümlesini kılıçtan geçireyim.

Ancak Kaymakam Paşa'nın basireti bağlanmıştı. Ne bir şey yapabildi, ne gerekli emir ve izni verdi. Dünyanın en büyük devletinin taht şehrini, böyle adamlar muhâfaza ediyordu!

İbrahim Paşa, Üsküdar'a gitti. Orada toplayabildiği devlet adamları ile Topkapı Sarayı'na geçti. Sultan Ahmed de saraya gelmişti. Akşam olmuştu. Her iki taraf da o cuma gecesini uykusuz geçirdiler. Âsîler, «üzerimize asker gelir» korkusuyla titriyor, fakat artık başlarını ortaya koydukları için, toplandıkları Etmeydanı'nı da terk etmiyorlardı. Hükümdar ve hükûmet, askerden emin değildi. Âsîlerin üzerine sevk edeceği kuvvetlerin onlara katılacağı endişesi içinde bir şehir muhârebesini göze alamıyordu.

Sabah yaklaşırken ihtilâlciler, üzerlerine kimsenin gelmedi-

ğini görüp bir kat daha cesâret kazanmışlardı. Hapishânelere hücum edip mahpusları çıkardılar. Silâh verip yanlarına aldılar. Tersâne ve Tophâne'den de ihtilâle katılanlar çok oldu. Ulema'dan birkaç kişinin de Etmeydanı'na geldiği görüldü. Konaklar basılıyordu. Büyük yağma başlamıştı!

Yeniçeriler'in üçüncü büyük kumandanı olan Sekbanbaşı Ali Ağa'nın konağı basıldı. Fakat Ali Ağa şiddetli bir müdafaaya giriştiği için konağa girilemedi. Eski sadrâzamlardan Râmî Mehmed Paşa'nın oğlu Mustafa Nâilî Bey de şiddetle karşı koydu. Fakat yakalanıp hapsedildi. Konağı yağmaladı. İhtilâlcilerin gözü, Kâğıthâne'deki muhteşem kasırlardaydı. Ancak oralara erişememişlerdi.

Nihayet âsîler, isteklerini padişaha bildirdiler :

— Sadrâzam İbrahim Paşa, kedhudâsı Vezir Mehmed Paşa, dâmâdı Kapdân-ı Deryâ Vezir Kaymak Mustafa Paşa, Şeyhulislâm Abdullah Efendi başta olmak üzere otuz yedi mûteber erkân-ı devletin ismini tahrir eyledik! Şevketlû padişahımız bu devlete yaramaz âdemleri hemân bize versin, biz bildiğimizi yapalım! Kendilerinden her vechile râzî ve hoşnuduz!

Sarayda saatler süren korkunç müzâkerelerden sonra III. Sultan Ahmed, âsîlerin listesindeki isimlerden yalnız üçünün feda edilmesine baş eğdi. İbrâhim Paşa da bu fikirdeydi. Başta kendisi olmak üzere, dâmâdı Mustafa ve kedhudâsı Mehmed Paşalar'ın ölümüyle ihtilâlin yatışacağını ümîd ediyordu. Kayınpederi padişahtan kendilerini âsilere canlı olarak teslim etmemesini istedi. Öyle yapıldı. Üç vezir sarayda boğuldu.

İşte asrının en değerli vezîrinin âkıbeti, Türkiye'yi kalkındırmak için gösterdiği bunca çabaların mükâfatı böyle oldu.

Âsîler, ilk fırsatta Sultan Ahmed'in, topunun canına okuyacağını biliyorlardı. Verdikleri söze rağmen padişahı tahttan indirmenin yolunu araştırdılar. Sultân Ahmed'de, dâmâdını fedâ ettikten, en büyük ve en sevgili kızı Fatma Sultan'ı kederlere gark ettikten sonra saltanat hevesi kalmamıştı. 1 ekim akşamı saat dokuz buçukta ağabeyi II. Mustafa'nın büyük oğlu Velîahd-Şehzâde Mahmud'u çağırttı. 34 yaşındaki yeğeni geldi. Amcasının elini öptü. El kavuşturdu. İrade bekledi. Sultan Ahmed :

— Oğlum Mahmud, dedi; saltanatı sana terk etmek kararındayım. Nasıl ki baban da bu tahtı yirmi yedi sene evvel bana bırakmıştı. Şimdi sıra sendedir. Senden isteğim, ben nasıl sana oğ-

lum gibi baktım, seni yetiştirmek için hiç bir şeyi esirgemedimse, sen de benim şehzâdelerimden hüsn-i nazarını esirgeme. Benim hatalarıma düşmekten de gaayetle hazer eyle ki, bu devlet-i muazzama, ebediyete kadar sürüp gitsin!

Sonra yeğenini oturttu. Uzun uzadıya öğüt verdi. Düştüğü hatâları anlattı. Devleti bu ihtilâl belâsından nasıl kurtaracağı üzerinde nasihatlar etti. Bütün maiyet erkânı ağlıyorlardı. Sultan Ahmed, yeğenini elinden tuttu. Son defa elini öptürdü. Birkaç dakika sonra Sultan Mahmud, padişah hüviyetiyle istese de artık amcasının bile elini öpemezdi.

Lâle Devri'nin şanlı hükümdarı, yeğenini kendi eliyle tahta oturttu. Dua etti. Topkapı Sarayı'ndaki dairesine çekildi. 57 yaşındaydı. Daha 6 yıl ömrü vardı. Bu yılları, sükûn içinde geçirecek, oğullarının padişahlığını göremeyecekti.

Devlete ihtilâl hâkimdi. Patrona Halil, Muslu Beşe gibi, onbaşılığa bile yükselememiş elebaşılar, Sultan Mahmud'dan Kâğıthâne'deki Sâdâbâd'ın ve Anadolu'daki Nevşehir'in yakılıp yok edilmesini istediler. Bu sûretle büyük sadrâzamın eserlerini ortadan kaldırmak, ismini silmek istiyorlardı. Zira Nevşehir'e bu ismi İbrahim Paşa vermişti. Burası, «Muşkara» adlı basit bir köydü. Doğduğu bu köyü imar eden, şehir mertebesine çıkaran İbrahim Paşa idi.

Sultan Mahmud, Nevşehir'i zorba vahşetinin elinden kurtarabildi. Sâdâbâd'daki 120'den fazla kasır önce yağma edildi, sonra temellerine kadar yıkıldı. İhtilâlciler, bunları yakmak istemişler, fakat padişah mâni olmuştu. Medeniyete karşı kin, bu derecedeydi.

Zorbalar, devlet memuriyetlerini paylaştılar, rüşvetle satmaya başladılar. Patrona Halil, Yanaki adındaki bir Rum kasabı, Boğdan (Moldavya) prensi yaparak Romanya'ya gönderdi. Dîvân-ı Hümâyûn (hükûmet) toplantılarına zorla katılmak gibi, o zamana kadar Osmanlı devletinde örneği olmayan hareketler yaptı.

Sultan Mahmud, zorbaların hakkından nasıl geleceğini düşünüyordu. Nihayet bir gün Patrona Halil, vezirlik pâyesi almak sevdasıyle Topkapı Sarayı'na gitti. Bütün adamlarıyle berâber yakalanıp, kılıçtan geçirildi. Sultan Mahmud, tahta çıktığının 46. günü bu mühim işi başarmış, ihtilâl bitmiş, devlet idaresi eski düzenine kavuşmuştu.

Sultan Mahmud, Lâle Devri'nin havasını teneffüs etmiş, ye-

nileşme yoluna inanmış bir hükümdardı. Saltanatı boyunca aynı yolu devam ettirmeye azimliydi. Bu, hayırlı bir yoldu. İbrahim Paşa gibi büyük şehîdler vermişti. Devrin büyük şâiri Nedîm de ihtilâlin kargaşalığı içinde hayatını kaybetmişti. Fakat Türkiye târîhinin pek parlak on iki yılını terennüm eden mısrâları, Türk milletinin hâfızasından ebediyen silinmeyecekti. Zâten ne kadar renkli olursa olsun, her devrin geçip gitmeye mahkûm olduğunu söylememiş miydi :

Bir nîm neş'e say bu cihânın bahârını
Bir sâgar-î keşîdeye tut lâle - zârını

Dâmâd İbrahim Paşa'nın sadâreti 12 yıl, 4 ay, 22 gündür. Ondan önce 1 yıl, 7 ay, 7 gün de sadâret kaymakamlığı (başbakan vekilliği) etmiştir. Ölümünde yaşlıca olduğu muhakkaktır. Fakat doğum tarihi ihtilâflıdır. Orta Anadolu'nun ismi duyulmamış bir köyünde doğan, Istanbul'a gelen, tahsil eden ve görgüsünü arttıran İbrahim Paşa, fevkalâde zekâsı ve dürüstlüğüyle yükselmiş ve III. Ahmed'in tam mânâsıyle itimâdını kazanmıştır. Büyük bir entelektüel olmamakla berâber, zamanının kültür hayâtına faal şekilde katılmış, şiir yazmış, beste bestelemiştir. Ağır Çenber Mâhûr Beste'si ile Ağır Hafif Hümâyûn Kâr'ının notaları elimizdedir. San'at, şiir, mûsikî, mîmârî ve ilmi büyük bir sevgiyle korunmuştur. Türkiye tarihinin en imarcı şahsiyetlerinden biridir. Istanbul başta olmak üzere inşa ettirdiği eserlerin listesini burada vermek imkânsızdır. Doğduğu Muşkara köyünü, Nevşehir hâline getirerek, imarcılığını, Anadolu coğrafyasında değişiklik yapmak derecesine götürmüştür. Avrupa medeniyetinin büyük hamleler yaptığını ve bâzı sahalarda Doğu medeniyetini geçtiğini kavramış, birçok Batı yeniliğini Türkiye'ye sokmuştur. Nevşehirli-zâdeler, günümüze kadar gelmişlerdir. Dâmâd Nevşehirli İbrahim Paşa, Istanbul'da Şehzâdebaşı'nda gömülüdür.

Vaktiyle velîahd-şehzâde iken III. Ahmed'in ağabeyi II. Mustafa'yı Şeyhulislâm Feyzullah Efendi'ye karşı îkaz etmesi gibi, 27 yıl sonra, III. Ahmed'in büyük oğlu Şehzâde Süleyman da (ki bu sırada 20 yaşında idi), babasını, Dâmâd İbrahim Paşa'ya karşı şu sözlerle îkaz etmişti *(Mür'ü't-Tevârîh,* v. 347a) : «Şevketlû peder, bu vezîr'in cümle umûr-ı devleti kendi dâiresine mahsûr etmesi, hem kendisine, hem şevketlû pâdişâhıma, hem bize (hânedân'a), hem Devlet-i Aliyye'ye yazık eder; zîrâ pâdişâhlara ve vezîrlerine

lâyık olan esbâb-ı şecâ'at ve âlât-ı mehâbet olup, gayûrlara ve yiğitlere ve ashâb-ı ma'ârifden pâk-tıynet ulemâya rağbettir; yoksa bunlar terk olunup lehv-ü hevâ ile meşguul olmak ne demekdir?»

Istanbul halkı, ihtilâlcilerin kötülüklerini nefretle karşıladı. Yağmacılar, yalnız Kedhudây-ı Sadr-ı Âlî (iç işleri bakanı) ve Nevşehirli İbrahim Paşa'nın dâmâdı Mehmed Paşa'nın konağından 40-50 keşe altın ve gümüş parayı, feslerine ve eteklerine doldurarak yağma etmişler, bu sırada altın ve gümüşler sokağa dökülmüştü. Ertesi gün sokaktan geçen halk «uğur değildir» (yâni uğursuzluk getirir, haramdır) diye bunları toplamayıp, başlarını çevirip gittiler *(Mür'ü't-Tevârîh,* 349a).

III. Sultan Ahmed, çok yakışıklı, hattat, şâir, musiki düşkünü bir hükümdardı. Kadına ve eğlenceye iptilâsı vardı. Saltanatı 27 yıl, 1 ay, 11 gündür. Bu müddet, babası IV. Mehmed'le torunu II. Mahmud arasındaki en uzun saltanattır. Osmanoğulları ağabeyi II. Mustafa'dan değil, III. Ahmed'den yürüyerek zamanımıza kadar gelmişlerdir. Oğullarından III. Mustafa ile I. Abdülhamid, birbiri ardından tahta çıkmışlar, Osmanoğulları, bu ikincisinden yürümüştür. III. Ahmed, tahttan feragat ettiği zaman 56 yaşını 9 ay ve 2 gün geçiyordu. Daha 5 yıl, 9 ay, 1 gün yaşamış, 1 temmuz 1736'da 62 yaşını 6 ay, 1 gün geçe ölmüştür.

III. Ahmed devrinde Almanya'ya Banat (Tameşvar) ve Belgrad-Semendire kaptırılmakla berâber, Venedik'ten geri alınan Mora ve sâir yerler, Rusya'dan alınan Azak'la bu kayıp kapatılmıştır. İran'dan yapılan büyük fütûhâtın bir kısmı, daha III. Ahmed'in son günlerinde elden çıkarılmıştır. III. Ahmed devri, halefi I. Mahmud devriyle berâber Türkiye tarihinin bahtiyar devrelerinden biridir. Çorlulu Dâmâd Ali, Baltacı Mehmed, Şehîd Dâmâd Ali, bilhassa Nevşehirli Dâmâd İbrahim Paşalar gibi büyük sadrâzamlar, iç ve dış siyâseti iyi idare etmişlerdir. Türkiye'nin yenileşme tarihinde bilhassa Lâle Devri'nin büyük ehemmiyeti vardır. Türk şiiri, mûsikîsi, hattatlığı, mîmârisi, bu devirde şâheserler ortaya koymuştur. Arabca, Farsca, Latince ve diğer dillerden tercümeler yapılmış, İznik çini fabrikası ihyâ edilmiş, Yalova'da kâğıt fabrikası açılmış, Müteferrika Matbaası eser basmaya başlamış, Istanbul ve başka yerler îmâr edilmiştir. Osmanlı câmiası, sulh, sükûn, huzur ve refah yılları yaşamıştır. Istanbul'da, Anadolu'da ve Rumeli'nde bâzı kıpırdanma, huzursuzluk ve darlıklar olmakla berâber, bunlar hayatın umumî akışına te'sîr etmemiştir.

III. Ahmed devrinin tamamında, ilk veya son yıllarında yaşıyan ve ün yapan kendi alanlarında büyük şahsiyetler arasında

ilk safta şu isimler hatıra gelmektedir: Hükümdar ve asker olarak Hacı Gazi I. Selim Giray Han, devlet adamı olarak Sadrâzam Dâmâd Nevşehirli İbrahim Paşa, şâir olarak Nâbî ve Nedîm, bestekâr olarak Itrî, Ebûbekir Ağa, Mustafa Çavuş, Şeyh Osman Dede-Efendi, Tab'î, ressam olarak Levnî, tarihçi olarak Naîmâ. Türkiye dışı Türk âleminin bu yıllarda en büyük şahsiyetleri de Hindistan'da son yıllarını yaşıyan Âlemgir Şâh ve İran'da ün yapmıya başlıyan Nâdir Şâh Avşar'dır.

III. Ahmed devri şeyhulislâmları şunlardır:

1.) Yekçeşm Hüseyin Efendi (19-22.VIII.1703 = 3 gün),

2.) 2. defa olarak İmam Mehmed Efendi (22.VIII.1703 - 26.I.1704 = 5 ay, 5 gün). İki meşîhatinin toplamı 7 ay, 11 gündür. 1728'de Bursa'da ölmüştür.

3.) 2. defa olarak Paşmakçı-zâde Ali Efendi (26.I.1704 - 1.II.1707 = 3 yıl, 6 gün).

4.) 2. defa olarak Sadreddin-zâde Sâdık Mehmed Efendi (1.II.1707 - 15.I.1708 = 11 ay, 24 gün). İki meşîhatinin toplamı 1 yıl, 8 ay, 18 gündür. 1709'da 80 yaşında ölmüştür.

5.) Ebe-zâde Abdullah Efendi (25.I.1708 - 16.VII. 1710 = 2 yıl, 5 ay, 22 gün).

6.) 3. defa olarak Paşmakçı-zâde Ali Efendi (16.VII.1710 - 12.II.1712 = 1 yıl, 6 ay, 27 gün). 3 meşîhatinin toplamı 4 yıl, 7 ay, 3 gündür. 73 yaşında ölümüyle makamından çekilmiştir. Oğlu Abdullah Efendi de şeyhulislâm olmuştur.

7.) 2. defa olarak Ebe-zâde Abdullah Efendi (12.II.1712 - 14.III.1713 = 1 yıl, 1 ay). İki meşîhatinin toplamı 3 yıl, 6 ay, 22 gündür. Azlinden sonra Trabzon'a giderken, bindiği geminin batması üzerine boğulmuştur.

8.) Mehmed Atâullah Efendi (14.III.1713 - 20.V.1713 = 2 ay, 7 gün).

9.) İmam Mahmud Efendi (20.V.1713 - 15.XII.1714 = 1 yıl, 6 ay, 26 gün).

10.) Mîrzâ Mustafa Efendi (15.XII.1714 - 27.VI.1715 = 6 ay, 13 gün). Kazasker Abdurraûf Efendi'nin oğludur. Oğlu Mîrzâ-zâde Mehmed Efendi ile torunu Mîrzâ-zâde Said Efendi de şeyhulislâm olmuşlardır.

11.) Menteşe-zâde Abdurrahim Efendi (27.VI.1715-3.XII.1716 = 1 yıl, 5 ay, 6 gün). Ölümüyle makamı boş kalmıştır.

12.) Ebû-İshak Kara İsmail Naîm Efendi (3.XII.1716 - 6.V.1718 = 1 yıl, 4 ay, 28 gün). Oğullarından Ebû-İshak-zâde İshak ve Es'ad Efendiler de şeyhulislâm olmuşlardır.

13.) Yenişehirli Abdullah Efendi (6.V.1718 - 30.IX.1730 = 12 yıl, 4 ay, 24 gün). Lâle Devri'nin ünlü şeyhulislâmı. Patrona İhtilâli ile düşmüş, Bozcaada'ya sürülmüştür. Şeyhulislâm Mehmed Sâlih Efendi, bunun dâmâdıdır.

14.) Mîrzâ-zâde Mehmed Efendi (30.IX.1730 - 17.V.1731 = 7 ay, 17 gün). Yukarıdaki Mîrzâ Mustafa Efendi'nin oğludur. Oğlu Mîrzâ-zâde Said Efendi de bu makama geçmiştir. İstifa ile makamından ayrılmıştır. III. Ahmed'in son ve I. Mahmud'un ilk şeyhulislâmıdır (*Sicill-i Osmânî,* IV, 766; Dânişmend, IV, 531-5).

III

I. MAHMUD DEVRİ TÜRKİYE'SİNİN İÇ OLAYLARI (1730 - 1754)

I. Sultan Mahmud Hân'ın Tahta Oturması (1 Ekim 1730 gecesi saat 9.30) ve İhtilâlcilerin Ortadan Kaldırılması

Amcası III. Sultan Ahmed Han tarafından nasihatler edilerek tahta oturtulan I. Mahmud, II. Mustafa'nın büyük oğludur. Babasının amca oğlu (II. Ahmed'in tek oğlu) Velîahd-Şehzâde İbrahim'in ölümü üzerine, en yaşlı şehzâde sıfatıyla velîahd olmuştur. Tahta oturduğu zaman 34 yaşını 2 ay ve 1 gün geçiyordu. Kardeşi Şehzâde Osman, velîahdliğe yükselmiş ve I. Mahmud'dan sonra «III. Osman» unvanıyla tahta geçmiştir. Ancak I. Mahmud'un da, III. Osman'ın da hiç çocukları olmadığı için, II. Mustafa dalı sönmüş, Osmanoğulları, III. Ahmed'den yürümüşlerdir.

I. Mahmud devri, Osmanlı tarihinin son parlak çağı sayılabilir. Hatta III. Ahmed devrinden daha iyi devir olduğu ileri sürülebilir. Fevkalâde karakter sahibi bir hükümdar olan I. Mahmud'un bu bahtiyar devrin yaşanmasında hissesi vardır. Babası ve amcasının hatalarına düşmekten dikkatle sakınarak devleti idâre etmiştir. 26. pâdişâh olan I. Mahmud, «Sebkatî» mahlasiyle şiirler yazmıştır. Bilhassa bestekâr olarak tanınmıştır. Epey saz eseri, notalarıyle zamânımıza kadar gelmiştir.

I. Mahmud'un annesi, Sâliha Vâlide-Sultan'dır.

I. Mahmud, amcası III. Ahmed'in 27 yıl önce tahta çıktığı zaman karşılaştığı aynı mes'eleyle karşı karşıya kaldı : Devleti, ihtilâlcilerin tasallutundan kurtarmak. O da, babası II. Mustafa'yı tahtından eden Edirne Vak'ası ihtilâlcilerini amcası III. Ahmed'in yok etmesi gibi, Patronalılar'ı ortadan kaldırmak azmindeydi. Ancak Patronalılar, hem devlet makamlarını kuvvetle istilâ etmişler, hem de en aşağı tabakadan gelmiş bir ihtilâl hey'eti oldukları için, devlet teşkilâtını altüst etmiş ve her türlü zorbalığa başvurmuşlardı.

Patrona Halil, Muslu Beşe gibi neferlikten onbaşılığa bile yükselmemiş olan ihtilâl elebaşıları, I. Mahmud'dan Kâğıthâne'de

Sâdâbâd'ın ve Anadolu'da Nevşehir'in yakılıp yok edilmesini istemişlerdir. Maksatları, Dâmâd İbrahim Paşa'nın en güzel eserlerini ortadan kaldırıp ismini silmektir. I. Mahmud, Nevşehir'e dokunulmasını önlemiş, fakat Sâdâbâd'daki 120'den fazla kasrın yıkılıp yağma edilmesine engel olamamıştır. Ancak ihtilâlcilere istedikleri yakmak müsaadesini vermemiş, yıkmalarına göz yummuştur. İhtilâlciler, devlet memuriyetlerini yağma edip rüşvetle satmıya başlamışlardır. Patrona Halil, Yanaki adındaki bir Rum kasabı, Boğdan (Moldavya) prensi yapmıştır. Bu misâl, ihtilâl elebaşılarının devlet idaresindeki tutumları hakkında uzun boylu söz söylemiye ihtiyaç bırakmıyacak derecede bir fikir vermiye kâfidir. Patrona Halil, Dîvân-ı Hümâyûn (bakanlar kurulu) müzakerelerine katılmak gibi Türkiye tarihinde bir örneği daha olmıyan bir harekette de bulundu. Başdefterdârı (maliye bakanı), ailesiyle berâber konağından atarak, buraya yerleşti. Bu durumda Yeniçeriler bile memnuniyetsizlik göstermiye başladılar. Sadrâzam Dâmâd Mehmed Paşa, Istanbul'da bulunan Kırım hanı I. Kaplan Giray ve Dârüssaâde Ağası Beşîr Ağa, I. Mahmud'u destekliyorlardı. Nihayet 15 kasım günü Patrona Halil, vezâret pâyesi almak sevdasiyle Topkapı Sarayı'na geldi. Sarayda, bütün adamlarıyla berâber yakalanıp öldürüldü. I. Mahmud, tahta çıktığının 46. günü bu mühim işi başardı ve devlet idaresi, eski düzenine girmiş oldu.

Sadâret Değişmeleri

Silâhdâr Dâmâd Mehmed Paşa, 22 ocak 1731'de 3 ay, 21 günlük bir sadâretten sonra, Haleb beylerbeyiliği ile makamından uzaklaştırıldı. III. Ahmed'in kızlarından Ayşe Sultan'la evliydi. Haleb beylerbeyisi Karahisarlı Kabakulak İbrahim Paşa, sadrâzam oldu. 7 ay, 19 gün sonra 10 eylûl 1731'de o da azledildi. Ağrıboz muhâfızı oldu. İhtilâlcilerin son kalıntılarını ortadan kaldıran İbrahim Paşa'nın yerine Topal Osman Paşa sadârete getirildi. Büyük bir asker olan Konyalı Topal Osman Paşa, Nâmık Kemal'in atasıdır. Arnavutluk'tan 22 eylûlde Istanbul'a gelerek işe başladı. 6 ay, 2 gün sonra 12 mart 1732'de azledildi. Trabzon beylerbeyisi oldu. Kapdân-ı Deryâ Vezir Dâmâd Ahmed Râtib Paşa —ki değerli bir şâirdir— Osman Paşa'nın oğludur.

Osman Paşa'nın yerine, XVIII. asır Türkiye tarihinin büyük asker ve devlet adamlarından Hekimoğlu Ali Paşa getirildi. 12 temmuz 1735'e kadar 3 yıl, 4 ay, 1 gün makamını muhâfaza etti. 43 yaşında sadrâzam olan Hekimoğlu, Tebrîz serdârlığından Is-

tanbul'a gelmişti. Azlinden sonra, aynı göreve iâde edildi. Bağdad beylerbeyisi Serdâr İsmail Paşa, sadârete getirildi. 24 aralık 1735'te 5 ay, 13 günlük bir iktidardan sonra Sakız'a sürüldü. Sadâret kaymakamı Dimetokalı Silâhdâr Mehmed Paşa, sadrâzam oldu. III. Ahmed'in 1 temmuz 1736'da ölümü, Mehmed Paşa'nın sadâretine rastlar. Türkiye'nin Almanya ve Rusya ile savaşa girmesi de bu sıradadır. Mehmed Paşa, 6 ağustos 1737'de, savaş harekâtını idaresi beğenilmediği için azledildi. Sadâreti 1 yıl, 7 ay, 16 gündür. 19 aralığa kadar 4 ay, 14 gün iktidarda kalacak olan Muhsinzâde Abdullah Paşa, sadrâzam oldu. Selânik muhâfızlığı ile azledilen Abdullah Paşa'nın oğlu Muhsin-zâde Mehmed Paşa da, sonradan sadrâzam olmuştur. Yerine getirilen Yeğen Mehmed Paşa, Başdefterdâr (maliye nâzırı) Alâiyeli Yusuf Efendi'nin yeğeni olduğu için «Yeğen» diye anılır. Daha önce sadâret kaymakamı idi. 1 yıl, 3 ay, 4 gün sonra 22 mart 1739'da azledildi. Hacı İvaz Mehmed Paşa Vidin seraskerliğinden sadârete getirildi. Serdâr-ı Ekrem sıfatıyla ordunun başına geçtiği için, Vezir Ahmed Paşa, kaymakam oldu. 1 yıl, 3 ay, 2 gün sonra 23 haziran 1740'ta Habeş beylerbeyisi olarak sadâretten ayrıldı. Oğlu Halil Paşa da sonradan sadârete yükselmiştir. Türkiye'nin Almanya ve Rusya ile tek başına yapıp Belgrad Muâhedesi ile kapattığı çok başarılı savaş, İvaz Mehmed Paşa'nın zamanında bitmiş ve I. Mahmud'un ilk saltanat devresi sona ermiştir.

İvaz Mehmed Paşa'nın yerine Antalyalı Hacı Ahmed Paşa, nişancılıktan sadârete getirildi. 1 yıl, 9 ay, 28 gün sonra 21 nisan 1742'de beylerbeyilikle Istanbul'dan uzaklaştırıldı. Anadolu beylerbeyisi Hekimoğlu Ali Paşa, 1 yıl, 5 ay, 2 gün sürecek olan 2. sadâretine başladı. Kütahya'dan gelinceye kadar Kapdân-ı Deryâ Vezir Mustafa Paşa, kaymakamlık yaptı. Hekimoğlu, 23 eylûl 1743'te azledildi. Yeniçeri Ağası Şebinkarahisarlı Seyyid Hasan Paşa, sadrâzam oldu. 2 yıl, 10 ay, 16 gün sonra 9 ağustos 1746'da Dârüssaâde ağası II. Hacı Beşîr Ağa ile geçinemiyerek azledildi. Balat ve Fener'de 800'e yakın Hıristiyan evi yakan 27/28 aralık 1745 yangını, Hasan Paşa'nın zamanındadır. Tiryâki Hacı Mehmed Paşa, sadâret kedhudâlığından iktidara yükseldi. 1 yıl, 16 gün sonra 24 ağustos 1747'de beylerbeyilikle Istanbul'dan uzaklaştırıldı.

Vezir Kerküklü Hasan Paşa'nın oğlu olan Boynueğri Abdullah Paşa, sadrâzam oldu. 2 yıl, 4 ay, 10 gün bu makamda kaldıktan sonra 3 ocak 1750'de beylerbeyilikle Istanbul'dan uazklaştırıldı. Sadâret kedhudâsı Mehmed Emin Paşa, iktidar makamına geldi. Nevşehirli Dâmâd İbrahim Paşa'nın divitdarlığından yetişen

bu zat, 2 yıl, 5 ay, 29 gün sadâret görevini muhâfaza etti. 1 temmuz 1752'de azledildi. Mısır beylerbeyisi olarak Kahire'de öldü. Vezir Aşçı-zâde Mehmed Paşa'nın oğludur. Çorlulu Köse Bâhir Mustafa Paşa, sadârete getirildi. Vezir Sofu Abdurrahman Paşa'nın oğlu olan Bâhir Mustafa Paşa, emîr-i âhûrluktan birden sadârete yükseldiği için, Osmanlı tarihinde bir istisna teşkil eder. Bu zat, I. Mahmud'un son ve III. Osman'ın ilk sadrâzamıdır.

Istanbul Yangın ve Zelzeleleri

I. Mahmud'un pek parlak saltanatının son yılları, bir seri Istanbul yangın ve zelzeleleriyle kederli bir şekilde sona erdi. 3/4 şubat 1750 gecesi çıkan ve 19 saat süren yangın, Küçükpazar - Vefa - Süleymaniye taraflarında büyük hasar yaptı. Hattâ Vefâ'daki Ağa Kapısı'nı yâni Yeniçeri umumî karargâh binasını yaktı. Bu bina, derhal yeniden inşa edildi. Aynı yılın 26/27 nisan gecesi Mercan'dan çıkan ve 12 saat süren yangın da ticâret çevrelerinde büyük zarar yaptı. Yüzlerce mağaza, dükkân ve depo mahvoldu. I. Mahmud, yanan bütün ticarî tesisleri hazîne-i hassadan para çıkartarak yaptırdı ve sahiplerine hediye etti. 21/22 ekim 1754 gecesi çıkan ve 12 saat kadar süren yangın da Uzunçarşı ve çevresini mahvetti.

29/30 temmuz 1752 gecesi aralıklarla bir saat süren zelzelede Istanbul, Edirne ve bu çevredeki meskûn yerler zarar gördü. Müteâkıb aylarda Edirne çevresinde zelzele devâm etti. Hasköy tamâmen yıkıldı. Edirne'de en sağlam yapılar sayılan camilerin bile minare ve kubbesi yıkılanları görüldü. 2/3 eylûl 1754 gecesinde 2 dakika devam eden zelzele, Istanbul'da hasar yaptı. 50'den fazla şahıs öldü. Bir hafta içinde başka zelzeleler de oldu. Yedikule, Ayasofya, Bâyezid ve Fâtih camileri hasar gördü. Bu yapılar derhal tamir edildi.

I. Sultan Mahmud Hân'ın Ölümü (13 Aralık 1754)

13 aralık 1754'te I. Sultan Mahmud Han öldü. Saltanatı 24 yıl, 2 ay, 12 gündür. Ölümünde 58 yaşını 4 ay, 12 gün geçiyordu. Yeni Cami'de babası II. Sultan Mustafa'nın yanına gömüldü. Ölümü, halkın büyük teessürünü mûcib oldu.

I. Sultan Mahmud devrinin şeyhulislâmları şunlardır :

1.) Mîrzâ--zâde Mehmed Efendi (30.IX.1730 - 17.V.1731 = 7 ay, 17 gün). Şeyhulislâm Mîrzâ Mustafa Efendi'nin oğlu ve Şeyhulişlâm Mîrzâ-zâde Said Efendi'nin babasıdır. III. Ahmed'in son

ve I. Mahmud'un ilk şeyhulislâmıdır. İstifa ederek makamından ayrılmıştır.

2.) Paşmakçı-zâde Abdullah Efendi (17.V.1731 - 24.II.1732 = 9 ay, 8 gün). Şeyhulislâm Paşmakçı-zâde Ali Efendi'nin oğludur.

3.) Dâmâd-zâde Ebülhayr Ahmed Efendi (24.II.1732 - 22. X. 1733 = 1 yıl, 7 ay, 27 gün). Şeyhulislâm Minkarî-zâde Yahyâ Efendi'nin dâmâdı Kazasker Çankırılı Mustafa Efendi'nin oğludur. Şeyhulislâm Dâmâd-zâde Feyzullah Efendi, bu zatın oğludur.

4.) Ebû-İshak-zâde İshak Efendi (22.X.1733 - 31.X.1734 = 1 yıl, 10 gün). Şeyhulislâm Ebû-İshak İsmail Efendi'nin oğlu ve İshak-zâde Es'ad Efendi'nin ağabeyidir. Ölerek makamından ayrılmıştır.

5.) Dürrî Mehmed Efendi (31.X.1734 - 13.IV.1736 = 1 yıl, 5 ay, 13 gün). Şeyhulislâm Dürrî-zâde Mustafa Efendi'nin babası ve Dürrî-zâdeler'in atasıdır. Azlinden az sonra ölmüştür.

6.) Feyzullah-zâde Mustafa Efendi (13.IV.1736 - 4.III.1745 = 8 yıl, 10 ay, 21 gün). Meşhur Hâce-i Sultânî Şeyhulislâm Erzurumlu Feyzullah Efendi'nin, yâni I. Mahmud'un babası ile amcasının hocasının oğlu ve Şeyhulislâm Feyzullah-zâde Murtazâ Efendi'nin ağabeyidir. Ölümüyle makamından ayrılmıştır.

7.) Pîrî-zâde Mehmed Sâhib Efendi (4.III.1745 - 5.IV.1746 = 1 yıl, 1 ay, 2 gün). Şeyhulislâm Pîrî-zâde Osman Sâhib Efendi'nin babası ve Pîrî-zâdeler'in atasıdır. İbni Haldûn'un meşhur *Muhaddime*'sini Türkçe'ye çevirmekle ünlüdür.

8.) Hayâtî-zâde Mehmed Emin Efendi (5.IV.1746 - 25.X.1746 = 6 ay, 20 gün). Hekimbaşı iken şeyhulislâm olmuştur. Babası Hayâtî-zâde Mustafa Efendi de III. Ahmed'in hekimbaşısı ve ünlü bir tıb bilgin ve müellifiydi.

9.) Akmahmud-zâde Mehmed Zeynî (Zeynülâbidin) Efendi (25.X.1746 - 20.VII.1748 = 1 yıl, 8 ay, 26 gün). Kazasker Manisalı Ak Mahmud Efendi'nin oğludur. 80 yaşlarındaydı.

10.) Ebû-İshak-zâde Mehmed Es'ad Efendi (20.VII.1748 - 11.VIII.1749 = 1 yıl, 22 gün). Şeyhulislâm Ebû-İshak İsmâîl Efendi'nin oğlu, Şeyhulislâm Ebû-İshak-zâde Mehmed Şerif Efendi ile meşhur kadın şâir Fıtnat Hanım'ın babasıdır. Büyük bir dil, musiki ve hukuk bilginidir. *Lehcetu'l-Lugat* adlı Türkçe sözlüğü ile *Atrabu'l-Âsâr* adlı bestekârlar tezkiresi, en değerli eserleridir. Es'ad Efendi aynı zamanda klasik mûsikîmizin çok değerli bir bestekârıdır.

11.) Mehmed Said Efendi (11.VIII.1749 - 2.VI.1750 = 9 ay, 22 gün). Kazasker Kara Halil Efendi'nin oğludur. 1755'te Bursa da ölmüştür.

12.) Feyzullah-zâde Murtazâ Efendi (2.VI.1750 - 12.I.1755 = 4 yıl, 7 ay, 10 gün). I. Mahmud'un son ve III. Osman'ın ilk şeyhulislâmıdır. Şeyhulislâm Feyzullah Efendi'nin küçük oğlu ve Şeyhulislâm Feyzullah-zâde Mustafa Efendi'nin kardeşidir *(Sicill-i Osmânî;* Dânişmend).

I. Mahmud devrinde kendi sahalarında ün yapan ve üstün varlık gösteren şahsiyetler arasında şunlar zikredilebilir: Devlet adamı ve kumandan olarak Sadrâzam Hekimoğlu Ali Paşa, diplomat, devlet adamı, şâir ve bilgin olarak Sadrâzam Dâmâd Koca Râgıb Paşa, bilgin olarak Müstakıym-zâde Süleyman Sâdeddîn Efendi, ressam olarak Levnî, bestekâr olarak Mustafa Çavuş ve Ebûbekir Ağa ile Tab'î. Türkiye dışı Türk âleminin bu yıllarda en büyük siması, Nâdir Şâh Avşar'dır.

IV

ALMANYA ve RUSYA ile SAVAŞ — BELGRAD MUAHEDESİ (1736 - 1739)

Türk-Rus Münasebetlerinin Gelişmesi

Yeni bir Türk-Rus savaşının çıkmasının sebepleri çeşitlidir. İran'la savaş içinde olan Türkiye'ye karşı Ruslar, Nâdir Şâh'ı desteklemektedirler. Lehistan kralı ve Saksonya elektörü II. Augustus'un ölümü de Doğu Avrupa'da yeni Rus ihtiraslarına zemin hazırlamaktadır. Rusya ve Almanya, II. Augustus'un oğlu III. Augustus'u desteklemişler ve bu zat, Varşova tahtına yerleşmiştir. Bu münasebetle Ruslar'ın, yeni kralı rakiplerine karşı desteklemek için Lehistan'a girmeleri, Istanbul'da büyük memnuniyetsizlik yaratmıştır. Esâsen Fransa da Stanislas Leszczynski'yi Varşova tahtına çıkarmak istemiş, fakat muvaffak olamamıştır. Leszczynski, bir müddet önce, İsveç kralı XII. Karl'ın himâyesinde Lehistan kralı olmuş ve kızını da XV. Louis'ye vermişti. 3 mayıs 1736'da, 34 günlük bir muhâsaradan sonra Ruslar'ın Prut Muâhedesi ile Türkiye'ye geri verdikleri Azak'ı almaları, yeni bir savaşın fiilî sebebi olmuştur.

16 haziran 1736'da Rusya'ya harb ilân edildi ve kendisine serdâr-ı ekremlik (başkumandanlık) verilen Sadrâzam Silâhdâr Mehmed Paşa, bu gün Dâvudpaşa karargâhından hareket etti. Dobruca'ya geldi. Ruslar, daha 28 mayısta tarihte ilk defa olarak Orkapı boğazını aşarak Kırım'a girdiler. Rus ordusuna, Alman asıllı Mareşal Münich kumanda ediyordu. Bir aydan fazla Kırım'da kaldılar ve büyük tahribat yaptılar. Ruslar'ın Kırım yarımadasına girmelerine engel olamıyan Kaplan Giray azledildi. 24 temmuz 1736'da II. Fetih Giray, Kırım hanlığına getirildi. Bu zat, 12 kasım 1736'da Rus ordusunu yenerek Kırım'dan attı. Ruslar'ı Ukrayna içlerine kadar tâkıyb etti. 100.000 esîr ve yüzbinlerce hayvanla Kırım'a döndü.

I. Selim Giray'ın 5. oğlu olan I. Kaplan Giray'ın son hanlığı, 5 yıl, 9 ay, 26 gün sürdü. 3 hanlığının toplamı 11 yıl, 2 ay, 13 gündür. 1738 kasımında Sakız'da öldü. 58 yaşını 4 ay geçiyordu. Çeşme'ye gömüldü. 26 aralık 1702'de nûreddin, 22 aralık 1704'te kal-

gay, 1707 nisanında ilk defa han olmuştu. Bu arada 1724 eylûlünde de bir defa hanlığı reddetmiştir. Halefi II. Fetih Giray Han, Selim Giray Han'ın büyük oğlu II. Devlet Giray Han'ın oğlu, yâni Kaplan Giray Han'ın yeğenidir. Ertesi yıl, 1737'de azledildi. Amcası II. Mengli (Benli) Giray, tekrar han oldu. I. Selim Giray'ın 6. oğlu olan bu zat, 1724 eylûlünden 28 eylûl 1730'a kadar 6 yıl hanlık yapmıştır. 31 aralık 1739'da 58 yaşında öldü. İki hanlığının toplamı 8 yıldır. «Nevâî» mahlâsiyle şiirler yazmıştır. Nûreddin Toktamış Giray'ın babasıdır. Yerine kardeşi II. Selâmet Giray, han oldu. I. Selim Giray'ın 9. oğlu olan bu zat, 1743 kasımına kadar 3 yıl, 11 ay tahtını muhâfaza etti. 1751'de 61 yaşlarında Yanbolu'da öldü. I. Kaplan Giray'ın oğlu II. Selim Giray, yâni yeğeni, hanlığa yükseldi. 18 mayıs 1748'de 40 yaşında ölünceye kadar 4 yıl, 6 ay bu makamda kaldı. II. Devlet Giray'ın oğullarından olan amca-zâdesi Arslan Giray, han oldu. I. Mahmud devrindeki Kırım hanları, bunlardır.

Türk - Alman Savaşının Başlaması (12 Temmuz 1737)

Müttefikı Rusya'nın yenildiğini gören Almanya, savaşa karıştı. 12 temmuz 1737'de Alman orduları, Bosna, Sırbistan ve Eflâk'a girdi. 27 temmuzda Niş düştü. Bosna'da Banyaluka muhâsara edildi. Bosna beylerbeyisi olan eski sadrâzam Hekimoğlu Ali Paşa, Bosnasarayı'ndan Banyaluka'ya geldi. 4 ağustos 1737'de geçen meydan muhârebesinde Almanlar yenildiler. Düşman, Bosna'dan Hırvatistan'a atıldı. Sırbistan cephesinde, Rumeli beylerbeyisi Vezir Köprülü-zâde Ahmed Paşa, 11 eylûlde Şehirköyü'nü (Sırpça : Pirot), 10 ekimde Mûsâpaşa'yı, 20 ekimde Niş'i geri aldı. Vidin'i muhâsaraya kalkan Almanlar, 9 eylûlde Vidin muhâfızı Vezir İvaz Mehmed Paşa tarafından bozuldular. Eflâk ve Boğdan'dan da Almanlar yenilerek çıkarıldı. Azak kalesi önündeki Rus ince donanması, Türkler'in eline geçmemek için intihâr ederek kendini batırdı. Bilhassa Hekimoğlu Ali ve Köprülü-zâde Hâfız Ahmed Paşalar'ın zaferleri, Almanlar için ağır darbe oldu. Hâfız Ahmed Paşa, Sadrâzam Dâmâd Köprülü-zâde Nûmân Paşa'nın büyük oğludur.

Ancak Sadrâzam ve Serdâr-ı Ekrem Silâhdâr Mehmed Paşa, düşmanla neticesiz sulh müzakerelerine girişip Dobruca'da Babadağı'nda büyük ordusuyla hiçbir iş görmeden vakit geçirdiği için 6 ağustos 1737'de azledildi. Sadâret kedhudâsı (iç işleri bakanı) Osman Hâlisâ Efendi idâm olundu. Serdâr-ı Ekrem, Babadağı'nda oyalanmış, bundan faydalanan Ruslar, 25 temmuzda şimdiki

Odesa'nın az doğusunda Karadeniz'in kuzey kıyısında mühim bir Türk kalesi olan Özü'yü almışlardı. Ruslar'ın bu yıl da Orkapı'dan geçip Kırım'a akın yapmaları üzerine, Fetih Giray Han azledildi ve II. Mengli Giray, han oldu. Şimdi bu olayların tafsilâtına girelim :

100.000 kişilik, Rus ordusu, Ur kalesini muhârebesiz teslîm alıp Kırım adasına daldılar. Han, Ruslar'ın hiç görülmemiş bir cür'etle Kırım'a dalacaklarını tahmîn etmediği için, Ur Boğazı'ndan uzaklaşmıştı. Mareşal Kont Burkhard Christoph-Münnich (1683-1767), bu tarihte 53 yaşında tecrübeli bir askerdi. 15 yıldan beri Rus hizmetinde olan bir Alman subaydı ve Rus ordusunu, Alman usûlünce yönetiyordu. Bundan dolayı Kırım Hanı, gafil avlandı (Münnich, Oldenburglu Alman'dır). Tam bir akın yaptı. 20.000 kişilik bir birliği Kılburun'u yağmaya gönderip, kendisi 80.000 kişiyle Bağçesarayı'nı yakıp çekildi. Akmescîd'e yaklaştı, fakat şehre girmeye çekinerek sür'atle Ur Boğazı'nı aşıp Kırım'dan çıktı. Kırım Hanı, 80 saat mesafeye kadar Ruslar'ı takib etti. Hızla ric'atten günde 500-600 zâyiat veren Münnich, bir hayli askerini de Han'a esîr olarak terk etti. Fakat Istanbul, Kaplan Giray'ı azletti ve yerine kalgay olan Fetih Giray'ı getirdi. Osmanlı ordugâhına gelen yeni Han, emir alıp döndü. Sadrâzam, Ruslar'a karşılık verilmesini kesin şekilde emretmişti. Fetih Giray, bütün suların donduğu müthiş bir kışta Rusya'ya daldı ve 50 gün Rus topraklarını alt üst etti. Bir çok Rus şehrini ve kasabasını yaktı. 100.000 esîr ve 400.000 hayvan sürerek Kırım'a getirdi. Bunun üzerine İngiltere ve Holanda büyükelçileri, Türk ve Rus imparatorlukları arasında sulh yapılması için, Bâb-ı Âlî'ye ricada bulundular *(Mür'ü't-Tevârîh,* 370b-71b).

Rusya akınına Mareşal Münnich, Özü kalesini muhâsara ile cevap verdi. Odesa yakınlarındaki bu Türk kalesinin önüne 180.000 asker yığdı. 90 topla kaleyi dövmiye başladı. Bu kalede harb zamanında 30.000 asker bulunması lâzımken, zamanında asker yetiştirilmemesi yüzünden, Ruslar geldiği zaman Özü garnizonu 3.000 kişiden eksikti. Muhsin-zâde, 3.000 kişilik bir imdâdı yetiştirebildi. Kaleyi savunan Muhâfız Yahyâ Paşa, 3 gün hurûc ile 30.000 Rus askerini kırdı. Fakat Rus humbaraları şehirde yangın çıkardı; yangın söndürülemedi ve iç kaleye sirâyet etti; iç kalenin 7 kulesi de alev aldı ve hepsindeki barut varilleri patladı, bütün cephâne yok oldu. Düşen taşlardan da hayli Türk askeri şehîd oldu. Ruslar suları da kestikleri için, çıkarılan yangınlar söndürülemiyordu. Yahyâ Paşa, vire ile teslîm oldu. Fakat Ruslar, vire anlaşmasını bozarak kaleye girdikten sonra Türkler'i kılıçtan geçir-

meye başladılar. Bunun üzerine Türkler mukavemet ettiler ve çok sayıda Rus askerini öldürdüler. Fakat Yahyâ Paşa'nın 70 askeri kalmıştı, teslîm oldu. Feldmareşal Münnich, Paşa'ya saygı gösterip müdafaası için tebrik etti *(Aynı Eser,* 372a-b).

Rusya ile savaş bu şekilde devâm ederken, Almanya ile de kanlı cepheler teessüs etmişti. Almanlar, Bosna ve Sırbistan üzerinden başlıca iki cephe açmışlardı. 20.000 Alman askeri Niş'e yürüyüp boşaltılmış bulunan kaleyi aldı. 30.000 Alman askeri de Vidin'e doğru yürüyordu. 150.000 kişilik asıl Alman ordusu ise Bosna'ya girdi. Eyâlette beylerbeyi olarak, eski sadrâzam Hekimoğlu Ali Paşa vardı. Almanlar, beş ayrı koldan Bosna'ya girmişlerdi *(Aynı Eser,* 372b-4a). Ali Paşa'nın elinde düşmanınki kadar asker yoktu. Fakat eyâleti iyi teşkilândandırmıştı. Ustrovnica-i Atıyk kalesinin savunması destânî oldu. Bütün kadınlar, erkek kıyafetine girip ateşli ve kesici silâhlarla silâhlanmışlardı. İhtiyar kadınlar, sakalık ve aşçılık, ebe kadınlar cerrahlık, çocuklar cephâne taşıyıcılık yapıyorlardı. Alman ordusu, bu akıl almaz mukavemet karşısında çözülüp bozuldu. Alman generalleri ve bütün ağırlıklar, Ustrovnica gazilerinin eline düştü. Buna benzer bir savunma Banyaluka'da görüldü ve Almanlar, generallerini esîr vererek bozuldular. Fakat düşman, bu sefer 80.000 kişi ile Banyaluka üzerine geldi. Ali Paşa, Banyaluka'ya doğru yola çıktı. Hızla Alman muhâsara ordusuna dalıp ilk ağızda 3 düşman generalini esîr etti *(Aynı Eser,* 374a-b). Sonra bütün Alman ordusunu Vrbas ırmağına sürdü. Irmağa dökülen düşmandan 200'ü karşıya geçip kurtulabildi. 12 top, 3 havan, 2.000 çadır, 15.000 varil barut, sayısız tüfek ve cephâne, Türkler'in eline geçti. Derhal köprü kurdurup suyu geçen Paşa, düşmanı tâkıyb etti ve bir çoğunu öldürdü veya esîr aldı. Ertesi gün 60.000 düşman cesedi sayıldı. Ali Paşa, el ve etek öptürerek, tebrikleri kabûl etti. Gazilere hıl'atler, çelenkler giydirip hediyeler verdi. Şehîdlerin cenâze namazı büyük dinî merâsimle kılındı. Ertesi gün Ali Paşa, bizzat savaşan kadı ve nâiblerin derecelerini yükseltti ve subaylara yeni rütbeler verdi.

Banyaluka zaferi, düşmanın mâneviyâtını alt üst edip Türkler'inkini yükseltti. Puzin, Çetin, Ostroviçe kalelerinde Almanlar, daha küçük ölçüde, aynı âkıbete uğradılar. Büyük düşman ağırlıkları Türkler'in eline düştü ve çok Alman askeri esîr alındı. Ali Paşa, Bosnasarayı'na dönüp kalesini tâmir ettirdi. Fakat bu arada Niş'i alan Almanya İmparatoru'nun dâmâdı, Yenipazar kalesini gelip aldı; burada halk, mukavemetin mümkin olmadığı fikriyle, şehri ve kaleyi boşaltmıştı.

Yenipazar, Bosna ile Rumeli arasında kapı idi. Ali Paşa, Ye-

nipazar'ı mutlaka geri alması lâzım geldiğini biliyordu. Yenipazar'ın boşaltılması için önayak olan Nâib Mustafa Efendi'yi îdâm ettirdi ki ilmiyye'den birinin îdâmı bakımından nâdir hâdisedir, fakat devlet güvenliği ile ilgili olduğu için seraskerlik salâhiyetini kullanmıştı.

Diğer taraftan Vidin'e yaklaşan Alman ordusunu Muhâfız İvaz Mehmed Paşa, muhâsaraya başlatmadan 6 saat mesafede karşıladı. 6.000 Alman askeri öldü. Gerisi, toplarını Tuna'ya atarak ric'at etti; ağırlıklarını düşman, kendisi yaktı. Bu sırada Köprülü-zâde Ahmed Paşa da Sofya'ya gelmiş, Rumeli ordusunu hazırlamıştı. Düşmanın boşalttığı Mûsâpaşa palankasını alıp 1737 ekiminde Niş'e yürüyen Köprülü-zâde, burasını da vire ile ve muhârebesiz istirdâd etti. Bir Alman ordusu da Eflâk'a (Romanya) girmiş, Krayova şehrini almak istemişti. İvaz Mehmed Paşa, Vidin'den yetişip Almanlar'ı bozdu, tâkıyb edip imhâ etti *(Aynı Eser,* 374b-5b). Sonra Fethü'l-İslâm ve Tuna üzerindeki Ada kalelerini de düşmanı bozup geri aldı.

Rusya ile harb başladığı zaman İran ile de harb devâm ediyordu. Fakat Almanya da harbe katıldığı zaman, İran ile sulh yapılmıştı. Bununla berâber Nâdir Şâh'a güvenemiyen Bâb-ı Âlî, İran'a karşı Kafkasya, Irak ve Doğu Anadolu'da büyük kuvvetler tutmaya devâm etti ve Rus-Alman müttefiklere karşı harbini bu şartlar içinde yürüttü.

Semendire'nin istirdâdı da, Almanlar'ın mâneviyâtının çok bozulduğunu gösterir. Akıncı (bu devirde «serdengeçti» denmektedir) beyi Vidinli Ali Ağa, 400 akıncı ile Semendire kalesine gelip, Alman generali ile görüşmek ister. General, Ali Ağa'yı kabûl eder. Ali Ağa, 30.000 kişilik Türk ordusunun öncüsü olduğunu söyler ve can kaybına sebep vermemek için kalenin kendisine teslîmini, serbestçe çekilip gidebileceklerini bildirir. General, garnizonunu alıp gider. Kale, topları ve ağırlıkları ile Türkler'e geçer. Böyle mühim bir yerin bu sûretle silâh patlamadan ve tek şehîd verilmeden ele geçmesi, Türk tarafında büyük sevinç uyandırmıştır. Zîrâ Türkler, 280 yıl önce Fâtih Sultan Mehmed gibi bir hükümdârın bu kaleyi ancak 40 gün muhâsaradan sonra fethettiğini biliyorlardı *(Mür'ü't-Tevârîh,* 377a).

Rus cephesinde ise Nûman Paşa, Özü kalesini geri almak üzere yürüyünce, Ruslar, Özü ve Kılburun kalelerini barutla atarak çekilip gittiler. Paşa, boş kalelere girdi ve yeniden yaptırmaya başladı. Don (Türkçe : Ten) nehrinden Ruslar, Azak Denizi'ne bir kaç harb gemisi sokmuşlardı. Türk filosu, bunların peşinde idi. Türk filosu yaklaşınca Ruslar, gemilerini yaktılar ve karaya çı-

kıp kaçtılar. Bir Rus ordusu tekrar Ur kalesini almıştı. Mengli Giray Han yaklaşınca, bu kaleyi de tahrîb edip çekildiler. Bu sırada Bâb-ı Âlî, İsveç'e 3.000 kese (150 milyon akça=2.250.000.000 TL.) borç vermeyi kararlaştırdı. Zîrâ İsveç, 50.000 askerle kuzeyden Rusya'ya ikinci cephe açacağına söz vermişti. Fakat Danimarka'nın Rus-Alman tarafını tutması üzerine, sözünü yerine getirmedi *(Aynı Eser,* 378b-9a).

Ruslar, Azak (Rostov) kalesini de almışlardı. Türkler'in, Rus gemilerini Azak Denizi'ne sokmamak için elde bulundurdukları bu kale, büyük fedakârlıklarla ikmâl ediliyordu. Zîrâ Rusya sınırına 8 saat uzaklıkta olduğu halde, ikmal malzemesi Türk tarafından 40 saatlik yoldan geliyordu. Fâtih Sultan Mehmed «Azak kalesi, Istanbul'un kilididir» demiş ve Karadeniz'in Türk gölü olarak kapatılması lüzumuna işâret etmişti. Fâtih'in sözü bilinmekle berâber Mengli Giray Han, bu kaleyi elden çıkarmanın zarar vermiyeceği hususunda Sadrâzam'ı iknâ etmiye çalışıyordu *(Aynı Eser,* 379b-80b). Sadrâzam Yeğen Mehmed Paşa, Kırım Hanı'nın, kalenin yıkılıp Rusya ile sulh yapılması teklifine karşı çıkınca, sulha rağbet edenler padişaha te'sîr edip azlettirdiler. İvaz Mehmed Paşa'ya mühr-i hümâyûn verildi. Yeğen Mehmed Paşa, Türkiye, her iki düşman imparatorluğa (Almanya ve Rusya) karşı galip gelinmişken sulha mânî olmakla ithâm edilmişti. Halbuki Paşa, Almanlar'ın nefesinin kesildiğini, Rusya'nın ise Azak'ı vermekten başka bir şey yapamıyacağını söylemiş, Budin, Tameşvar ve Varadin'in fethinin, Macaristan'ın istirdâdının kaabil olduğunu, Alman ordusunun artık bu ülkeyi savunamıyacağını, çok ağır darbeler yediğini savunmuştu. Ancak devlette, fetih fikri ve enerjisi kalmamıştı. Son İran harblerinde çok büyük fedakârlıklar yapıldığı halde Âzerbaycân'ın elde tutulamadığını ileri süren sulh tarafdârı Türk devlet adamları, Sultan Mahmûd'u ıknâ ettiler. Karlofça'da olduğu gibi, İngiltere ve Holanda devletleri, bu defa Fransa da başı çekerek, Istanbul'daki büyükelçilikleri vasıtasiyle, Osmanlı devletini sulha iknâ etmiye çalışıyor, sûret-i hakdan görünerek Alman ve Rus menfaatlerini gözetiyorlardı. Binâenaleyh, Bâb-ı Âlî'nin güvercinleri, bu mânevî baskılar altında idiler ve Yeğen Mehmed Paşa gibi şâhinleri tasfiye etmiye çalışıyorlardı *(Aynı Eser,* 380b). İran gibi dünyanın ikinci devleti ve Nâdir gibi XVIII. asrın tek cihangîri ile yıllarca boğuşan Bâb-ı Âlî, şimdi Almanya ve gittikçe serpilip kendine gelen Rusya imparatorlukları ile harbi, müzminleşmeden ve kârlı iken kesmek istiyordu. Müttefik de bulamamış, paraca desteklemesine rağmen İsveç'i Rusya ve Prusya'yı Almanya aleyhine harbe sokamamıştı. Stockholm,

Bâb-ı Âlî'yi, Rusya'yı ezmesi, Berlin ise Almanya'yı ezmesi için tahrîk ediyor, fakat fiilî bir şey yapmıyorlar, ancak İsveç ve Prusya kralları, hasmâne tutumları ile, bir mıkdar Rus ve Alman kuvvetini sınırlarında tuttuklarını ve Osmanlı'ya yardımcı olduklarını söylüyorlardı. Bâb-ı Âlî, Prusya kralının da Istanbul'da devamlı elçi bulundurmasına izin vermekle, Viyana'daki Almanya imparatorunu sinirlendirmekten başka bir şey yapamıyordu. Fakat Almanlar'dan Belgrad'ı geri almıya kararlı idi (*Aynı Eser*, 381a-b).

Almanya ile savaşta tecrübeli olan İvaz Mehmed Paşa, ordu ve Tuna üzerinden ince donanma ile Belgrad'a yürüdü. Orduy-ı Hümâyûn, Hisârcık Boğazı'ndan nehri, Almanlar'ın Tuna üzerindeki 5 kalyon ve 60 topçekerinden yağdırılan top ateşi yağmuru altında geçti. Türk öncüsü, Belgrad önündeki ilk Alman tabyalarını mızrak hücumuyle düşürdü. Bu muhârebede Selânik alay beyi Mustafa Bey, 4 zırhlı düşman askerini mızrakla delerek ün yaptı. Temmuz sıcağında gaziler, 2 saat vuruşuyor, sonra geriye alınıp su içip dinlendiriliyor, arkadaki saflar öne sevk ediliyordu.

İkindi üzeri Belgrad'a 20.000 düşman askeri imdâda gelerek, kaleye girdi. Türk topçu ateşi altında tutunamıyan Alman filosu, Tuna'yı terk ederek Belgrad kalesi altına sığındı. Bir günde 42.000 düşman askeri, muhârebe meydanında kalmıştı. Bosna'dan eski sadrâzam Hekimoğlu Ali Paşa'nın gelmesi, Türk ordusuna yeni bir can verdi. Devrin en iyi Türk askeri olduğunu Ordu biliyordu. Hekimoğlu Ali Paşa sadrâzam iken, şimdiki sadrâzam ve serdâr-ı ekrem İvaz Mehmed Paşa, onun çavuşbaşısı (ser-yâveri) idi. Onun için eski sadrâzamı etekliyerek karşıladı ki, Osmanlı protokolüne aykırı idi. Ali Paşa, askerî tavsıyelerde bulundu. İki vezir, at başı berâber giderek bütün Ordu'yu selâmladılar ve bütün birlikleri gezdiler. Muhâsaranın 51. günü (13 ağustos 1739), Belgrad'dan 5 Alman generalinin imzaladıkları bir mektup gelerek, Viyana'ya İmparator'a, kaleyi teslîm etmek üzere izin isteyen nâme yazdıklarını bildirdiler, mütâreke taleb ettiler. Kulak asılmadı (*Aynı Eser*, 381b-2b).

Tuna ince donanması da, zabt etmek üzere Belgrad altındaki Alman filosuna yaklaştı. Almanlar, gemilerini birbirine bağlıyarak yaktılar. Fakat gemilerden çıkan düşman denizcilerini karada Türkler, esîr aldılar. Belgrad'ın nefesi kesildi. Fransa Büyükelçisi, Istanbul'dan Belgrad'daki Orduy-ı Hümâyûn'a gelmiş, kalenin teslimi şartıyle sulh için tavassutta bulunuyordu. Orduy-ı Hümâyûn Kadısı, Reîsü'l-Küttâb Mustafa Efendi ve Mektûbî Râgıb Efendi (sonradan Sadrâzam Dâmâd Koca Râgıb Paşa), müzâkereleri yürütüyorlardı. Almanlar, kendi yaptıkları tahkimâtı yık

mak, kaleyi Türkler'den aldıkları şekliyle teslîm etmek üzere Belgrad'ı vermeyi kabûl ettiler.

Rusya da sulh istedi. Azak kalesi yıkılıp Ruslar'ca boşaltılacak, Azak yöresinde Rus sınırında Ruslar ve Türkler iki yeni kale yapacaklar, Rus harb gemileri asla Azak Denizi ve Karadeniz'e giremiyecek, Rusya hükümdârına Bâb-ı Âlî «kral, kraliçe» diye yazmaktan vaz geçerek «imparator, imparatoriçe» titrlerini kullanacaktı. Türk-Rus sulhunun 17 maddesinin en mühimleri bunlardı *(Aynı Eser,* 382b-3a).

29 eylûlde Orduy-ı Hümâyûn, Istanbul sûrlarına geldi. Sultan Mahmud Han, Dâvudpaşa kasrında ordusunu karşıladı ve geçit resmini kabûl etti. O kış Istanbul'da devamlı 3 ay kar yağdı. O kışta yeni Alman hududunun kesilmesi ve sınır taşlarının yerleştirilmesi çalışmaları yapıldı. Rusya sınırı için de çalışıldı. Almanya sınırına bu iş için mevkuufâtî Mehmed Efendi ile sipâh kâtibi Yirmisekizçelebî-zâde Saîd Efendi (sonradan sadrâzam), Rusya sınırına eski mevkuufâtî Merâmî Efendi ile kedhudâ kâtibi Hattî Efendi gönderildi.

1740 şubatının son günü, Sultânahmed Meydanı'ndaki meşhur İbrahim Paşa Sarayı, gece Harem ağaları odasından çıkan yangınla harem kısmı, bir kaç gün sonra da gece çıkan başka bir yangında muhteşem sarayın dîvân-hânesi ve selâmlık dâireleri yandı. Burada bir müddetten beri sadrâzam oturuyordu.

29 mart 1740'ta Ali Paşa, Viyana'ya fevkalâde elçi tâyin edildi. Emnî Paşa da Petersburg'a gönderildi. İspanya ile ilk defa sulh yapıldı ve ilk defa İspanya'nın Istanbul'da dâimî elçilik açmasına izin verildi *(Aynı Eser,* 383a-b).

Sulh işinde birinci derecede rol oynıyan en güçlü Hıristiyan devleti Fransa'ya da fevkalâde olarak Saîd Efendi gönderildi. Saîd Efendi, vaktiyle Paris'e elçi giden babası Yirmisekizçelebî-zâde Mehmed Efendi ile Fransa'ya gitmiş, dil öğrenmiş, Müteferrika matbaasının kurulmasını sağlamış, Stockholm'e elçi gitmiş, son defa Alman-Türk sınırını tesbît etmiş, değerli bir devlet adamı ve diplomattı. Sonra sadrâzam olacaktır *(Aynı Eser,* 387b).

Nâdir Şâh'ın ölümü üzerine İran'da fetret başladı. Şâh'ın hânedânı olan Avşar prensleri ile Kürd asıllı Zendler boğuşmaya başladılar. Muazzam imparatorluk sarsıldı ve değil dünyanın 2. devleti olma gücünü muhâfaza etmek, büyük devletlerin en altlarına doğru düştü. Zaman zaman Osmanlı eyâletleri olan ve son defa Nâdir Şâh'ca geri alınan Doğu Kafkasya ve Batı İran eyâletlerini, bu arada Âzerbaycan'ı Türk İran'dan almak mümkin hâle geldi ve Istanbul'da düşünüldü de. Ancak İran harblerinin zahmet

ve masrafı, Bâb-ı Âlî'nin gözünü korkutmuştu. Daha mühimmi, fütûhat hamlesi ve enerjisi yok olmuştu. Sulhun devâmına karar verildi *(Mür'ü't-Tevârîh,* 407b-8a).

Bu büyük savaşı özetlersek, şu nîrengî noktaları ortaya çıkar:

1738 yazında savaş harekâtı şiddetlendi. Sadrâzam ve Serdâr-ı Ekrem Yeğen Mehmed Paşa 15 ağustosta Orsova'yı fethetti. Eflâk-Banat arasındaki bu kalenin alınması, Almanlar'ın elindeki Tameşvar'ı müşkil duruma soktu. Diyâr-ı Bekr beylerbeyisi Vezir Abdîpaşa-zâde'nin Belgrad yakınlarında bir Alman ordusunu yenmesi, Almanlar'ın durumunu büsbütün nazikleştirdi. Bosna - Hırvatistan arasında da Hekimoğlu Ali Paşa birçok zaferler kazandı.

1738'de Rus cephelerinde de zafer Türkler'de kaldı. Safâ Giray'la Velî Paşa, 8 ağustosta Feldmareşal Münih'in Rus ordusunu Dniestr kıyısında yok ettiler. Orkapı kuzeyinde de bir Rus ordusu Mengli Giray Han tarafından yenildi. Özü kalesini tutamıyacaklarını anlıyan Ruslar, bu kaleyi tahrib ederek Türkler'e bıraktılar.

1739 yaz harekâtı, Almanya ile Rusya'nın soluğunu kesti. 22 temmuzda Mareşal Wallis'in kumandasındaki 100.000 kişilik Alman ordusu ile Sadrâzam ve Serdâr-ı Ekrem İvaz Mehmed Paşa'nın kumandasındaki Türk ordusu, Belgrad ile Semendire arasında Hisarcık'ta karşılaştılar. Rumeli beylerbeyisi Vezir Ali Paşa'nın daha fecirle berâber stratejik mevkıleri tutması sâyesinde, akşama doğru 12.000 ölü veren Almanlar, ric'at ettiler. Ölenler içinde Waldeck ve Hessen-Rheinsfels Prensleri ve 3 ünlü general vardı. 10 Alman sancağı, Türkler'in eline geçti. İvaz Paşa, düşmanı tâkıyb ederek tamâmen ortadan kaldırmaya girişmemekle berâber, bu zafer, Alman mukavemetini kırdı ve Belgrad müdafaasız kaldı. 26 temmuzda, Belgrad muhâsarası başladı. Bu sıralarda Hekimoğlu Ali Paşa da Hırvatistan'a girdi. Una ile Kulpa arasındaki ülkeyi altüst etti. Bu Türk zaferleri üzerine Viyana'da siyâsî kriz başladı; hattâ İmparator aleyhine nümâyişler oldu.

Ancak Ruslar, Hotin önlerinde başarılı oldular. 70.000 kişiyle Hotin'e yaklaşan Mareşal Münich, Özü muhâfızı Vezir Genç Ali ve Bender muhâfızı Vezir Velî Paşalar'ı yendi. Ertesi gün, 19 ağustosta Hotin kalesi, vire ile Ruslar'a teslim oldu. Kaledeki 700 Türk askeri çekilip gitti. Dniestr'in güney kıyısında, Podolya'da bulunan Hotin, Ukrayna ve Lehistan'ı gözliyen çok mühim bir Türk kalesiydi. Bu beklenmedik zaferden cesâret alan Ruslar, Boğdan'ın merkezi olan Yaş'ı aldılar. Boğdan voyvodası Ghika, 8.000 aske-

riyle teslim oldu. Bukovina ve Yaş'ı ele geçiren Ruslar, Prut'u doğuya doğru atlayıp Besarabya'ya girmek ve Dniestr'in güney kıyısı üzerindeki Bender kalesini almak istediler. Ancak Serdâr Vezir Sarı Ahmed Paşa, Ruslar'ı durdurdu.

Bu sırada Almanya, Belgrad'ın düşmesinin gün mes'elesi olduğunu anlayıp sulh istediği için, son Rus zaferlerinin savaşın akışına te'siri olmadı. Çünki Ruslar'ın Hotin ile Yaş'ı aldıklarının haberi geldiği zaman, Türk-Alman sulhü kararlaştırılmıştı.

Belgrad Muahedesi (18 Eylûl 1739)

Almanya, Türkiye ile sulh yapabilmek için Fransa, İngiltere, Holanda ve İran'dan aracılık rica etti. Belgrad'ı savunmasına imkân olmadığını anladığı gibi, savaşın bir yıl devam etmesi hâlinde Tameşvar'ı da Türkler'e kaptıracağını kavramıştı. Sulh müzakerelerinin gerçek aracılığını, Fransa'nın Istanbul büyükelçisi Villeneuve Markisi yaptı. Onun için Belgrad Muâhedesi, Türk diplomasisi kadar Fransız diplomasisi için de bir zafer sayılır. Konferansta Almanya imparatorluğunu Neipperg Kontu, Rusya imparatorluğunu İtalyan asıllı Cagnoni temsil ediyorlardı. Türkler tarafından müzakereleri bizzat Sadrâzam ve Serdâr-ı Ekrem Hacı İvaz Mehmed Paşa idare ediyordu. Eylûlün ilk günü, sulhun esasları tesbit edilip bir protokola bağlandı. Çepeçevre Türk ordusu tarafından sarılmış olan Belgrad, bu protokole göre, 4 eylûlde Almanlar'ca boşaltılıp Türkler'e teslim edildi. Belgrad'da Alman işgali tam 22 yıl, 17 gün sürmüş oluyordu.

Alman ve Rusya imparatorlukları, muâhedeyi kendi namlarına kararlaştırmak salâhiyetini bile Villeneuve Markisi'ne vermişlerdi. Bu, XV. Louis diplomasisinin Avrupa'da zirveye ulaşması demekti. 18 eylûlde 27 yıl için imzalanan Belgrad Muâhedesi, 23 madde üzerine Alman-Türk ve 15 madde üzerine Rus-Türk sulhunu kararlaştırıyordu. Muâhedenin başlıca hükümleri şöyledir :

Belgrad, Semendire, Orsova, Böğürdelen (Czabacz), çevresiyle berâber Almanya'dan Türkiye'ye geçiyordu. Orsova'nın karşısında Tuna üzerinde —tamâmen Türkler'le meskûn— Adakale de Türkler'e veriliyordu. Bu sûretle Almanya, Sava güneyindeki topraklarını kaybediyor, Tameşvar hâriç, Pasarofça Muâhedesi ile kazandıklarını iâde ediyordu. Azak kalesi, yıkılacak ve bundan böyle Türkler de, Ruslar da burada kale yapamıyacaklardı. Karadeniz ve Azak Denizi'nde hiçbir Rus gemisi seyredemiyecekti. Bu sûretle Karadeniz'in kapalı ve bir Türk gölü olmakta devam etti-

ği, bir defa daha te'yîd olunuyordu. Rusya, işgal ettiği Hotin ve Yaş'ı geri veriyordu. Rusya ve Türkiye, bu muâhede ile birbirlerinden hiçbir toprak alamıyorlar, fakat Türkler, Azak'ta kale yapmak haklarından vazgeçiyorlardı. Gerek Rusya, gerek Türkiye, Kuzey Kafkasya'ya müdahale etmemeyi kabûl ediyorlardı. Kazaklar, Türk arazisine, Kırımlılar da Rus arazisine akından vazgeçeceklerdi. Fransa'nın arabuluculuk hakkı da geniş şekilde mükâfatlandırılıyor, Fransa'ya Türkiye'de geniş ticârî haklar veriliyordu. Bu müsaadeler, XIX. asırda «kapitülasyon» adıyla Osmanlı devletinin başına belâ olacaktıı. Belgrad Muâhedesi'nden sonra bile Türkiye, Rusya hükümdârının imparator (çar) sıfatını kabûl etmemekte direnmiş, fakat Rus büyükelçisi, diğer büyük devletlerin elçileri ile eşit sayılmıştı. Hotin, muhâhedenin akdinden birkaç ay sonra Ruslar tarafından boşaltılıp Türkiye'ye iade edilmiştir. Bu kalenin Türkler'de bulunması, Lehistan istiklâlinin teminatından sayılıyordu.

Türkiye'nin Almanya ve Rusya imparatorlukları gibi iki büyük devlete karşı kazandığı 1736-39 savaşı ve Belgrad muâhedesi, Osmanlı devletinin hâlâ birinci devlet vasfını taşıdığını kesin şekilde ortaya koyuyordu. Bu savaşta Türkiye'nin müttefikı yoktu. İsveç, Türkiye'ye savaş boyunca bütün dostluk eserlerini göstermiş, hattâ Türk-İsveç ittifakı akdedilmişse de, Rusya'ya karşı İsveç savaşa girmemiştir. Savaş başladıktan az sonra Nâdir Şâh ile sulh yapılması, Türkiye'ye harbi kazandıran sebeplerden biridir. Bu sırada Hindistan fütûhâtıyla uğraşan Nâdir Şâh, ancak Belgrad Muâhedesi'nden sonra Türkiye ile yeniden savaşa başlamış, bu tesadüfler, Osmanlı devleti için şans olmuştur. Belgrad Muâhedesi, Türkiye'ye Avrupa'da 28 yıllık bir sulh ve içte bahtiyar bir devrenin yaşanılmasını sağlamıştır. Bu müddet içinde Türkiye, dünyanın birinci devleti durumunu muhâfaza etmiştir. Gene bu savaş, Rusya'nın, Büyük Petro'dan sonra, bu Çar'ın cesur hamleleri sâyesinde ilerlediğini göstermiştir. Almanya, henüz Rusya'dan güçlü bir devlet sayılıyorsa da, bu durumun çeyrek asır içinde tersine çevrileceğini, 1736-39 savaşı ortaya çıkarmıştır.

V

İRAN ile SAVAŞ (1730 - 1746)

1731 Yılında Türk - İran Savaşı

III. Ahmed devrinden kalan Türk - İran savaşı, I. Mahmud devrinde de devam etti. III. Ahmed'in son aylarında Nâdir Han, büyük Türk fütûhatının bir kısmını geri almıya muvaffak olmuştu. 1731 yılı, Osmanlı başarısıyla geçti ve savaşın seyrini tekrar Türkiye lehine çevirdi.

30 temmuz 1731'de, Bağdad beylerbeyisi Serdâr Vezir Ahmed Paşa, Kirmanşâh'ı geri aldı. Oradan kuzeydoğuya Hemedân'a doğru ilerlemiye başladı. 16 eylûlde, Hemedân yakınlarında Korican'da 40.000 kişilik Safevî ordusunun 30.000'ini yok etti. İran toplarını ve ordugâhını ele geçirdi. Hemedân'ı da geri aldı. Kuzey kesiminde Serdâr Vezir Hekimoğlu Ali Paşa ise, bir haftalık bir muhâsaradan sonra 11 ekimde Urmiye Gölü'nün batısındaki Urmiye şehrini aldı. 4 aralıkta, mukavemet görmeksizin Tebrîz'e de girdi. Tebrîz'in de geri alınmasıyla, Nâdir Han'ın Osmanlılar'dan kopardığı son büyük İran fütûhâtının mühim kısmı, gene Türkiye'ye geçmiş oldu. 10 ocak 1732'de, İran-Türkiye sulhu akdedildi. Bağdad beylerbeyisi Vezir Serdâr Ahmed Paşa'nın imzaladığı bu sulha göre, asıl İran'daki bütün Türk fütûhâtı (Tebrîz dâhil Güney Âzerbaycan, Hemedân, Kirmanşâh, Lûristan, Hûzistan, Ardelân), Safevîler'e iade edildi. Aras nehri sınır sayıldığı için, Şîrvân (Kuzey Âzerbaycan), Ermenistan (Revân), Nahcuvân, Doğu Gürcistan, Dağıstan gibi savaştan önce Safevîler'e ait olan ülkeler, Türkiye'ye geçiyordu. Güney Kafkasya'yı tamâmen elinde tutabilmek için Batı İran eyâletlerini feda etmesine rağmen Türkiye, Nâdir Han'ı tatmin edemedi. Geçici olarak sulha râzı olan Nâdir ilk fırsatta bu ülkeleri de Osmanlılar'dan geri almıya azmetmişti. Nitekim sulh, ancak 1732 yılı boyunca bir yıl devam etti.

Bağdad Önlerinde Savaşlar (1733)

Horasan'dan Isfahân'a gelen Nâdir Han, Türkiye'ye Güney Kafkasya'yı bırakan II. Tahmasb'ı tahtından indirdi; oğlu III. Abbâs'ı Safevî tahtına oturttu. Bu hükümdar henüz 10 aylık olduğu için, bütün iktidar Nâdir'deydi. Irak'a giren Nâdir Han, Erbil'i aldı. 12 ocak 1733'te Bağdad önlerine geldi.

Bağdad beylerbeyisi Vezir Ahmed Paşa, savunmaya geçti. Erzurum beylerbeyisi Vezir Topal Osman Paşa, Bağdad'ın imdadına gönderildi. Anadolu beylerbeyisi olan eski sadrâzam Osman Paşa, 80.000 kişiyle Bağdad üzerine yürümiye başladı. 19 temmuz 1733'te Osman Paşa, Bağdad önlerine geldi. Bu sırada şehir, 7 ay, 8 günden beri Nâdir Han'ın muazzam kuvvetlerine karşı dayanıyordu. Aynı gün Osman Paşa, Nâdir'e taarruza geçti. Meydan muhârebesinde 9 saat içinde 30.000 ölü veren Nâdir Han, toplarını ve ordugâhını götürmeden ric'ate başladı. Nâdir'in yaralandığı bu büyük meydan muhârebesi, Istanbul'da 3 gün, 3 gece kutlandı ve I. Mahmud'a «Gazi» unvanı verildi. 1736 yılı, nisbî bir sükûn içinde geçti.

Istanbul Muahedesi (17 Ekim 1736)

Eski sadrâzam Serdâr Topal Osman Paşa'nın Nâdir Şâh'ı birbiri ardından bozması, İran'ın durumunu sarsmıştı. Ancak Osman Paşa, Kerkük'teki ordugâhında kışlarken, Türk ordusunun kışlaklara dağıldığını öğrenen Nâdir, ânî bir baskınla, zâten hasta olan Paşa'yı şehîd etti ve Kerkük'ü aldı. Bunun üzerine durumu düzeltmek için Kırım hanı Kaplan Giray, Kafkasya'dan imdada gelmiye hazırlandı. Bu sırada yüzlerce yıllık Safevî hânedanı yerine Avşar hânedanının kurucusu olarak 27 ocak 1736'da İran imparatorluk tahtına geçen Nâdir Şâh, Topal Osman Paşa'nın halefi Serdâr Vezir Köprülü-zâde Abdullah Paşa'yı da Arpaçay meydan muhârebesinde yendi ve şehîd etti. En değerli iki Osmanlı serdârının ortadan kalkması üzerine Nâdir Şah, Revân başta olmak üzere Ermenistan, Gence dahil Şîrvân ve Tiflis dahil Doğu Gürcistan'ı Osmanlılar'dan geri aldı. Babasının imparatorluğun öbür ucunda, Salankamen'de şehâdetinden 44 yıl sonra Kars yakınlarında şehîd düşen Köprülü-zâde Abdullah Paşa, 60 yaşlarındaydı. Sadrâzam Fâzıl Mustafa Paşa'nın ortanca oğlu ve Şeyhulislâm Feyzullah Efendi'nin dâmâdı idi. 3 dilde şâirdi. Yerine Bağdad beylerbeyisi Vezir Ahmed Paşa getirildi.

III. Ahmed devrindeki bütün Osmanlı fütûhâtını geri alan

Nâdir Şah, bu en avantajlı anda sulh istedi. Esâsen Hindistan'ı fethe hazırlanıyordu. Rusya ve Almanya ile savaşa girmek üzere bulunan Türkiye de, sulha yanaştı. 1639 Kasr-ı Şîrîn Muâhedesi esasları üzerine Istanbul Muâhedesi imzalandı. 13 yıllık bir savaştan ve o kadar kan döktükten sonra Türkiye, bütün fütûhâtını İran'a iâde etti. Safevîler'in yerine Avşar hânedanının geçtiğini kabûl etti. Ancak Sünnî'liğe mütemayil olduğu halde Şiî bir ülkede temayülünü belli edemiyen Nâdir Şâh'ın, Câferî mezhebinin 5. mezhep olarak tasdik edilmesi hususundaki teklifini Istanbul'da ulemâ reddetti.

Osmanlı - Avşar Savaşının Son Devresi (1743 - 1746)

Türkiye-İran sulhu, 6 yıl, 7 ay, 13 gün sürdü. 29 mayıs 1743'te yeniden savaş başladı. Savaşın bu devresi, 3 yıl, 3 ay, 6 gün devam etti. Hindistan Timuroğulları imparatorluğunu altüst eden, bu devlete büyük darbeler vurarak Hindistan'daki Türk hâkimiyetinin dağılmasına sebeb olan Nâdir, tekrar batıya dönmüştü. Türk tarihinin sonuncu cihangiri olan bu zat, Timuroğulları'ndan sonra Osmanoğulları'na da baş eğdireceğini hesaplamıştı. Câferî mezhebinin 5. mezhep olarak kabûlünü istiyor, Irak, Doğu Anadolu ve Kafkasya'daki Osmanlı eyaletlerini fethetmeyi düşünüyordu. Sünnî Dağıstan, daha çok Osmanlılar'a tâbi idi; çoğunlukla Sünnî olan Kuzey Âzerbaycan da Osmanlılar'a mütemayil bulunuyordu. Bunu bahane eden Nâdir, 29 mayıs 1743'te Irak'a girdi. 23 haziranda Bağdad'ın güneyindeki Hille'yi ve az sonra Kerkük'ü aldı. 23 eylûlde, Musul'u muhâsaraya başladı. 390 Avşar topu, Osmanlı kalesini dehşetli bir ateş altına aldı. Musul'u, Serdâr Vezir Kazıkçı Hüseyin Paşa ile Musul beylerbeyisi Abdülcelil-zâde Hüseyin Paşa savunuyordu. 12 Avşar umumî taarruzu neticesiz kaldı. 3/4 ekim gecesi geçen en şiddetli taarruzda Nâdir Şâh, 7 saatte 4.500 ölü verdi. Ertesi gün Nâdir, muhâsarayı kaldırdı.

Musul başarısızlığından sonra Nâdir, ertesi yıl şansını Kars'ta denemiye karar verdi. 29 temmuz 1744'te Kars'ı muhâsaraya başladı. Kars'ı eski sadrâzam Serdâr Hacı Ahmed Paşa savunuyordu. Avşar Türk ordusu, 150.000 kişilik muazzam bir kuvvet, başında bulunan Nâdir Şâh da, Türk tarihinin yetiştirdiği en büyük askerlerden biriydi. Ancak Osmanlı devleti, 1743 - 44 kışını iyice hazırlanarak geçirmişti. Hattâ son Safevî şahlarından I. Hüseyin'in (1694 - 1722) oğlu ve II. Tahmasb'ın (1722 - 1732) kardeşi Safî Mirza, kardeşi Sâm Mirza ile berâber, Osmanlılar'a sığınmıştı. Nâdir Şâh, bu prenslerin kızkardeşleriyle evliydi. Osmanlı devleti,

Sâm Mirza'yı İran'ın meşrû şâhı ilân etmiye hazırlanıyordu. Rumeli beylerbeyisi Vezir Pîr-Mustafa Paşa, büyük kuvvet ve ağırlıklarla Sıvas'a gelmişti.

Kars muhâsarası, 9 ekime kadar 2 ay, 11 gün sürdü. Ahmed Paşa'nın pek parlak savunması, Nâdir Şâh'ın azmini kırdı. Büyük zayiat veren Şâh, kışın yaklaşması üzerine muhâsarayı kaldırdı.

10 Aralık 1744'te Ahmed Paşa'nın yerine, gene eski sadrâzamlardan olan Yeğen Mehmed Paşa, kuzey cephesinin serdârı oldu. Kırım Hanı'ndan da kuvvetler alan Yeğen Mehmed Paşa, 19 ağustosta Nâdir Şâh'ın bulunduğu Kagaverd'e geldi. Bu yer, Revân yakınlarındadır. İki taraf da kazdıkları siperlere girdiler. 23 ağustosa kadar süren siper muhârebelerinde üstünlük, Osmanlı tarafındaydı. Ancak bu gün Yeğen Mehmed Paşa'nın ölmesi üzerine Osmanlı ordusu, siperlerini bırakarak firara başladı ve Nâdir Şâh'ın tâkibi altında 20.000 zâyiat verdi. Yeğen Mehmed Paşa'nın yerine yeniden Hacı Ahmed Paşa, Kafkas serdârı oldu.

Türkiye - İran Sulhü (4 Eylûl 1746)

1745 sonlarında Nâdir Şâh, Osmanlılar'dan birşey koparmanın imkânsızlığı karşısında sulh istedi. 1746 şubatının ilk günü baş murahhası Feth-Ali Han Türkmen, Istanbul'da I. Sultan Mahmud'un huzuruna çıktı. Câferî mezhebinin 5. mezhep olarak kabûlüne imkân olmadığı, İran'a gönderilen Osmanlı elçisi Nazif Mustafa Efendi tarafından bildirildi. Tahran'la Kazvîn arasında Kerden'deki karargâhında Nazif Mustafa Efendi'yi kabûl eden Nâdir Şâh, 1639 Kasr-ı Şîrîn ve 3 yıl önceki Istanbul Muâhedeleri esası üzerinden sulha râzı oldu.

Bu sûretle 1723'ten beri aralıklarla tam 23 yıl süren Türk-İran savaşı, sona erdi. Safevî hânedanının düşmesinden doğan krizle başlıyan bu savaşta her iki Türk devleti, birbirlerinden toprak koparamadılar. Ancak büyük İran eyâletleri, uzun yıllar Osmanlı işgalinde kalmış oldu. Nâdir Şâh gibi tamamen istisnaî dehâda bir adamın ortaya çıkması, Osmanlı fütûhatını engelledi.

Türkiye'ye sığınan Safevî Mirzalar, Selânik ve Rodos'ta oturdular. 1746'da Istanbul'a getirildiler. Safî Mirza, I. Mahmud tarafından İran şâhı ilân edildiyse de, bu yılın eylûlünde yapılan sulh üzerine bu iş suya düştü. Safî Mirza, Erzurum, Şebinkarahisar, Samsun'da oturduktan sonra 1759'da Rodos'ta öldü. Sâm Mirza ise, 1747'de Sinop'ta, sonra Trabzon'da ikamet etti ve bu şehirde

öldü. 1751'de, diğer bir Safevî prensi, II. Sultan-Hüseyin Şâh, Türkiye'ye sığındı. II. Tahmasb'ın ortanca oğlu ve III. Abbâs'ın (1732-1736) ağabeyi olan bu prens, sonradan İran'a döndü ve 1753'te orada birkaç hafta hükümdarlık yaptı. Bunun oğlu Sultan-Muhammed Mirza, son Safevî prensidir. Onunla Safevî hânedanı, erkek tarafından kesilir.

VI

1750'de DÜNYA DEVLETLERİNİN UMUMÎ SİYASÎ DURUMU

VI. cildimizin başında dünya devletlerinin 1700 yılındaki durumlarını ve bu tarihe kadar büyük devletlerin hükümdarlarını göstermiştik. Aynı şeyi bu bahsimizde 1750 yılı için yapacak ve 1700-1750 yılları arasında saltanat süren büyük devletlerin hükümdarlarını zikredeceğiz. Devlet sınırları, 1750 yılındaki duruma göredir. Nüfuslar, tabiatiyle, bilhassa Avrupa dışı ülkeler için takribî mahiyettedir. Asya kıt'ası dışındaki 50.000'den fazla nüfuslu bütün şehirler gösterilmiştir. Asya için böyle bir liste veremedik. Çünki bu çağda Asya'da 50.000'den fazla nüfuslu yüzlerce şehir ve Avrupa'dakilerden çok kalabalık merkezler vardır. Fakat elimizdeki bilgiler, bu şehirlerin nüfuslarını gerçeğe aykırı düşmiyecek şekilde tahmin etmiye yeterli değildir. Çalışmalarımız ilerledikçe, Asya için de aynı şeyi yapabileceğimizi sanıyoruz.

1750 yılında dünyanın büyük devletleri, ehemmiyet sıralarına göre şu şekilde gösterilebilir :

Türkiye
Fransa
İngiltere
Çin
İran
Almanya
Hindistan
İspanya
Rusya
Afganistan
Lehistan (Polonya)
Prusya

Türkiye, 1739 savaşında Almanya ve Rusya imparatorluklarının ikisini birden yenmiş durumunu devam ettirme manzarasındadır. Ancak 1769'da kesin olarak, 1447'den beri aralıksız devam ettirdiği dünyanın birinci devleti sıfatını kaybedecektir. Fransa,

Yedi Yıl Savaşı'na son veren 10 şubat 1763 Paris Muâhedesi ile, ikinci devlet olma sıfatını İngiltere'ye kaptıracak, ehemmiyet bakımından üçüncülüğe düşecektir. İngiltere, 6 yıl kadar sonra 1769'da da, Türkiye'den boşalan dünyanın birinci devleti sırasına geçecektir. XVIII. asır sonlarına doğru, devletler muvazenesinde bu derecede esastan değişiklikler olmuştur. İran, 1747'ye kadar Türkiye'den sonra dünyanın 2. devleti durumundayken, bu tarihte Nâdir Şâh Avşar'ın ölümüyle dehşetli bir darbeye mâruz kalmış, dağılırcasına bir sarsıntı geçirmiştir. Zâten Nâdir Şâh devrinde İran'ın takriben 10 yıllık yükselişi, anormal bir ilerlemeydi ve Nâdir'in şahsî dehasiyle ilgiliydi. Onun ölümüyle herşey mahvoldu. Hindistan'daki çöküş, İran'ınkinden de hızlıdır. 1707'ye, hattâ 1713'lere kadar Türkiye'den sonra dünyanın ikinci devleti olan Hindistan, bilhassa Nâdir Şâh'tan yediği darbeden sonra ehemmiyetini kaybetmiş, dağılmış, hattâ 1765'te büyük devletler arasından çıkmıştır. İlkçağ'dan beri ilk defa olarak büyük devlet vasfını kaybeden Hindistan, ancak 1947 bağımsızlığı ile bu sıfatını geri alacaktır. Bu tablodan, yalnız Türkiye'nin değil, İran ve Hindistan Türk imparatorluklarının da XVIII. asır ortalarında yıkıma doğru gittikleri açıkça anlaşılmaktadır. Batı'nın üstünlüğü artık kesin şekilde ortaya çıkmıştır. Asya, tam bir inhitat hâlindedir. Batı emperyalizminin daha erişemediği Çin, henüz zâhirî haşmetini muhâfaza etmekteyse de, asrın sonlarına doğru bu devlette de çöküntü ortaya çıkacaktır. Çin, tarih boyunca günümüze kadar aralıksız büyük devlet sıfatını muhâfaza eden tek siyâsî teşekküldür.

Nâdir Şâh'ın ölümüyle berâber Afganistan, büyük devletler arasına girmiş ve bu sıfatını 1799'a kadar 52 yıl korumuştur. Başka hiçbir devirde Afganistan büyük devlet olamamıştır (Gurlular'ı bir Afgan devleti saymak imkânı yoktur). Rusya, Büyük Petro'dan sonra, II. Katherina'ya kadar bir duraklama devresindedir. Lehistan, inhitatına devam etmektedir; 1772'de büyük devletler arasından çıkacaktır. Prusya, 1742'den beri büyük devlettir ve II. Friedrich'in idaresi altında harikulâde parlak bir geleceğe namzettir. İspanya çökmüş, fakat büyük sömürgelerini korumaktadır. Almanya (Avusturya), hafifçe yükselmektedir. Fas, Ortaçağ'dan beri aralıksız koruduğu büyük devlet sıfatını 1727'de kaybetmiştir. İsveç de, 1721'de büyük devletler arasından çıkmış, bu vasfı 1629'dan itibâren 92 yıl sürmüştür. Venedik, 1715'te Mora'yı Türkiye'ye iâde edince, Ortaçağ'dan beri koruduğu büyük devlet sıfatını kaybetmiştir. Holanda, 1713'te bu sıfatını yitirmiş ve 1621'den beri 92 yıl muhâfaza ettiği büyük devlet olma vasfını bırak-

mıştır. Bununla berâber müreffeh, zengin, sömürgelere sâhip bir devlettir.

Dünyanın hareket noktası Asya'dan Avrupa'ya geçmiştir. İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya (Avusturya) ve Prusya, Avrupa'da üstünlük kavgası içindedirler. Hepsi güneşte bir yer kapmak ve hattâ kıt'alara yayılmak ihtirası peşindedirler. Bilhassa Fransa'yı alt ettikten sonra İngiltere, fevkalâde bir azamete ulaşmış ve Hindistan'a el atmıya başlamıştır. XIX. asrın ilk 15 yılında Fransa, Napoléon'la İngiltereye cevap verecek, fakat üstünlük sonunda gene İngiltere'de kalacaktır.

1750'de dünya nüfusu 700.399.000 olarak tahmin edilmektedir. 1700'de bu nüfus 684.104.000 olduğu için, yarım asırlık artış pek belirsiz olmuştur. Bu, Asya kıt'asının inhitatı yüzündendir. Yarım asır içinde Asya'da nüfusun birkaç milyon eksildiği tahmin edilebilir. Avrupa'da artış yavaş, fakat muntazamdır. Diğer kıt'aların nüfusunda bir duraklama müşahede edilmektedir. 1750'de kıt'aların takribî nüfusları şöyledir : Asya 447.080.000 (dünya nüfusunun % 64'ü), Avrupa 152.348.000 (% 21,7), Afrika 75.055.000 (% 10,7), Kuzey Amerika 11.726.000 (% 1,7), Güney Amerika 11.130.000 (% 1,6), Okyanusya 3.140.000 (% 0,3).

1. TÜRKİYE İMPARATORLUĞU (Başkenti : Istanbul) :

Devrin hükümdarları : Osmanoğulları'ndan II. Mustafa (1695-1703), kardeşi III. Ahmed (1703 - 1730), II. Mustafa'nın oğlu I. Mahmud (1730 - 1754).

Yüzölçümü : 15.538.000 km²
Nüfusu : 76.150.000

Avrupa'da : 1.128.000 km², 23.800.000 nüfus, Asya'da : 3.940.000 km², 26.550.000 nüfus; Afrika'da : 10.470.000 km², 25.800.000 nüfus (Afrika'daki toprakların 3.040.000 km² kadarı ve takriben 7.000.000 nüfusu, zaman zaman nazarî şekilde padişaha tâbî Bornu Müslüman Zenci krallığına aittir).

Türkiye'nin Avrupa ve Asya'daki büyük şehirleri : Istanbul 1.400.000, Kahire 580.000, Edirne 350.000, Cezâyir 125.000, Tunus 115.000, İskenderiye 93.000, Bükreş 85.000, Selânik 75.000, Belgrad 74.000, Vahrân (Oran) 53.000, Filibe 50.000, Bosnasarayı 50.000, Silistre 50.000, Sofya 50.000, Üsküb 50.000, Babadağı 50.000. Asya şehirleri, bu listeye alınmamıştır. Istanbul, dünyanın en kalabalık şehriydi (Boğaz kıyıları ve diğer yakın banliyölerin takribî nüfusu, şehir nüfusuna eklenmiştir).

2. FRANSA KRALLIĞI (Paris) :

Capet - Bourbon hânedanından XIV. Louis (1643 - 1715 = 72) ve torununun oğlu XV. Louis (1715 - 1774 = 59) (1715 - 1723 arasında kral nâibi : Orléans dukası Prens Philippe, XIV. Louis'nin yeğeni).

Yüzölçümü : 5.396.262 km²

Nüfusu : 22.653.000.

Büyük şehirleri : Paris 600.000, Lyon 103.000, Marsilya 101.000, Nantes 99.000, Bordeaux 94.000, Versailles 82.000, Toulouse 78.000, Rouen 76.000, Lille 65.000.

Asıl Fransa, 527.684 km² ve 21.320.000 nüfusludur. Geri kalan 1.323.000 kadar nüfus, 4 milyon km²'ye yaklaşan bâkir sömürgelerde yaşamaktadır. Bu sömürgeler şöyledir : Hindistan'da hepsi 509 km² tutan 50.000 nüfuslu birkaç iskele, Afrika'da Dakar iskelesi ile Komor, Seyşel, Réunion ve Maurice adaları (hepsi 7.353 km², 132.000 nüfus), Güney Amerika'da Fransız Guyanası (91.000 km², 10.000 nüfus), Kuzey Amerika'da Saint - Pierre ve Miquelon adacıkları ile Martinique, Guadeloupe, Sainte Lucie adaları ve Haiti adasının yarısı (hepsi 31.480 km², 441.000 nüfus), Fransız Kanadası (3.036.409 km², 400.000 nüfus). Fransız Kanadası, şimdiki şu eyaletleri içine alıyordu : Prens Edward Adaları, New Brunswick, Québec eyaletinin güneyi, Ontario'nun güneyi ve Manitoba'nın güneyi. Fransız Kuzey Amerikası ise şimdiki şu eyaletlerden müteşekkildi : Louisiana, Arkansas, Oklahoma, Missouri, Iowa, Minnesota, North Dakota, South Dakota, Colorado, Nebraska, Kansas, Illinois, Ohio, Michigan, Wisconsin, Alabama, Mississippi, Indiana.

3. BÜYÜK - BRİTANYA KRALLIĞI (Londra) :

Orange hânedanından III. William (1688 - 1702, tek başına : 1694 - 1702, aynı zamanda Holanda hükümdarı), baldızı olan Stuart hânedânından Kraliçe Anne (1702 - 1714), Alman Braunschweig hânedanından, aynı zamanda Hanover elektörü olan I. George (1714 - 1727) (I. James Stuart'ın kızının kızının oğlu olur), bunun oğlu II. George (1727 - 1760).

Yüzölçümü : 1.871.629 km²

Nüfusu : 12.985.000

Büyük şehirleri : Londra 800.000, Dublin 88.000, Glasgow 80.000, Bristol 75.000, Manchester 60.000, Belfast 52.000, Birmingham 51.000.

3 krallık (İngiltere, İrlanda ve İskoçya) ile bir prenslikten (Galler) meydana gelen asıl devlet, Avrupa'da Hanover elektörlü-

ğü ile Minorka adası ve Cebelitârık limanını da elinde tutuyordu. 353.589 km² ve 11.554.000 nüfuslu olan Avrupa toprakları şu parçalara ayrılıyordu : İngiltere ve Galler (151.849 km², 6.150.000 nüfus), İskoçya (78.740 km², 1.275.000 nüfus), İrlanda (83.849 km², 3.100.000 nüfus), Hanover (38.478 km², 1.000.000 nüfus), Minorka (668 km², 25.000 nüfus), Cebelitârık (5 km², 4.000 nüfus). — Afrika'da Saint Helena adası (419 km², 1.000 nüfus), Antiller'de Jamaika, Barbados, Bahama, Rüzgâraltı ve Rüzgârüstü (Santa Lucia hâriç) adaları ve Bermuda (26.676 km², 400.000 nüfus), Newfoundland adası ile Kanada'nın New Scotia eyaleti (165.238 km², 30.000 nüfus), İngiliz Kuzey Amerikası (1.226.707 km², 1.300.000 nüfus) : Maine, Massachusetts, Connecticut, Rhode Island, New Hampshire, New York, New Jersey, Pennsylvania, Georgia, North Carolina, South Carolina, Tennessee, Kentucky, Virgina, West Virginia, Maryland, Distribution of Columbia.

4. ÇİN İMPARATORLUĞU (Pekin) :

Mançu hânedanından Kang - Hsi (1661 - 1722 = 61), oğlu Yung - Çeng (1722 - 1735 = 13) ve bunun oğlu Kao-Tsung (1735-1795 = 60).

Yüzölçümü : 10.797.408 km²
Nüfusu : 180.000.000

Bugünki Çin, Mançurya, Kore, Moğolistan, Tibet, Formoza, Sahalin, Buryatistan ve Pasifik Kıyıları (Vladivostok). Çita ve İrkutsk çevrelerini Rusya'ya kaptırmıştır.

5. İRAN TÜRK İMPARATORLUĞU (Isfahân) :

Türk Safevî hânedanından I. Hüseyin (1694 - 1722), oğlu II. Tahmâsb (1722 - 1732), bunun oğlu III. Abbâs (1732 - 1736) (saltanat nâibi : Tahmâsb-Kulu Han, müstakbel Nâdir Şâh); Afgan Üveysî hânedanından Mahmud Şâh (1722 - 1725) ve amca oğlu Eşref Şâh (1725 - 1729); Türk Avşar hânedanından Nâdir Şâh (1736 - 1747), yeğeni Âdil Şâh (1747 - 1748), bunun kardeşi İbrahim Şâh (1749'da birkaç gün, 1750'de birkaç ay, yalnız Horasan'da (Meşhed) : 1755 - 1769); Kürd Zend hânedanından Muhammed Kerîm Şâh (1750 - 1779, başkenti Şîrâz'a götürmüştür).

Yüzölçümü : 1.751.791 km²
Nüfusu : 16.500.000

Hûzistan'ın Osmanlılar'a ait bölgeleri dışında bugünki İran, Gürcistan'ın Osmanlılar'a ait bölgeleri dışında bütün Güney Kafkasya ve Avrupa kıt'asında kalan Dağıstan'ı içine alıyordu. Nâdir

Şâh'ın ölümüyle 3 yıl önce, onun muazzam fütûhatını kaybetmiş, Afganistan, Kuzey Hindistan ve Türkistan'dan elçekmişti.

6. ALMANYA İMPARATORLUĞU (Viyana) :

Habsburglar'dan I. Leopold (1658 - 1705), oğlu I. Joseph (1705-1711), bunun kardeşi VI. Karl (1711 - 1740), bunun kızı Maria Theresia (1740 - 1780) ve bunun zevci Habsburg - Lothringen hânedanından gelen I. Franz (1745 - 1765).

Yüzölçümü : 834.009 km²
Nüfusu : 26.344.000

Büyük şehirleri : Viyana 160.000, Milano 130.000, Hamburg 110.000, Prag 81.000, Brüksel 64.000.

Doğrudan doğruya imparatorun idaresinde bulunan topraklar ancak 541.779 km² ve 16.595.000 nüfusludur. Bu topraklar, Avusturya, Macaristan, Çekoslovakya, Belçika, Lüksemburg ve Lombardiya'dır. Lombardiya'nın Brescia, Bergamo ve Sondrio vilâyetleri, Belçika'nın Liège şehri, Avusturya'nın Salzburg çevresi, doğrudan doğruya imparatora ait değildi. Macaristan'a gelince, aynı zamanda Dalmaçya dışında Hırvatistan'ı, Transilvanya'yı, Voyvodina, Banat ve Tameşvar'ı içine alıyordu. Silezya (Breslau), Venezia Giulia ve Trentino eyaletleri, Avusturya'ya dahildi.— Gerçekte Prusya krallığının topraklarının en büyük kısmı, Lehistan kralına ait Saksonya elektörlüğü ve İngiltere kralına ait Hanover elektörlüğü de, imparatorluğa dahildi. Fakat bu üç devleti biz yukarıdaki yüzölçümü ve nüfus toplamına dahil etmedik. İmparatorun doğrudan doğruya idaresinde bulunan topraklarla Prusya Krallığı ve Hanover ve Saksonya elektörlükleri dışında imparatorluğu teşkil eden 400 kadar devletçiğin nisbeten ehemmiyetlileri şunlardı (bunlar, yukarıdaki yüzölçümü ve nüfus toplamı içine alınmışlardır) :

Bavyera - Palatina elektörlüğü (51.409 km², 1.400.000 nüfus), Würtemberg dukalığı (14.507 km², 550.000), Saksonya dukalıkları (aynı hânedanın birkaç dalının elinde bulunan birkaç dukalık : 9.385 km², 450.000), Baden dukalığı (8.070 km², 400.000), Holstein dukalığı (8.000 km², 280.000), Hessen-Kassel landgravlığı (kontluğu) (10.085 km², 270.000), Hessen-Darmstadt landgravlığı (4.788 km², 250.000), Mecklemburg-Schwerin dukalığı (13.127 km², 240.000), Oldenburg dukalığı (6.429 km², 180.000), Braunschweig dukalığı (3.672 km², 180.000), Hamburg serbest şehri (cumhuriyeti) (415 km², 150.000), Liège piskoposluğu (2.877 km², 150.000), Nassau prensliği (10.895 km², 135.000), Salzburg başpiskoposluğu

(7.154 km², 85.000), Anhalt prenslikleri (aynı hânedanın çeşitli dallarının elinde bulunan birkaç prenslik : 2.229 km², 85.000), Reuss prenslikleri (keza : 1.143 km², 85.000), Basel piskoposluğu (İsviçre'de : 464 km², 65.000), Lippe kontluğu (1.215 km², 60.000), Macklemburg-Strelitz dukalığı (2.930 km², 50.000), Frankfurt serbest şehri (88 km², 40.000), Schwarzburg-Rudolstadt prensliği (341 km², 40.000), Bremen serbest şehri (250 km², 35.000), Schwarzburg-Sondershausen prensliği (862 km², 35.000), Lübeck serbest şehri (297 km², 30.000), Hohenzollern-Sigmaringen prensliği (1.000 km², 30.000), Waldeck kontluğu (1.121 km², 25.000), Schaumburg-Lippe kontluğu (440 km², 18.000), Hessen-Homburg prensliği (100 km², 14.000), Hohenzollern-Hechingen prensliği (300 km², 12.000), Liechtenstein prensliği (159 km², 5.000).

Bunların dışında kalan devletler : 98.416 km², 4.400.000 nüfus.

7. HİNDİSTAN TÜRK İMPARATORLUĞU (Delhi) :

Timuroğulları'ndan I. Âlemgîr Şâh (1658 - 1707), oğlu I. Bahâdır Şâh (1707 - 1712), bunun oğlu Cihândâr Şâh (1712 - 1713), bunun yeğeni Ferruhsiyer Şâh (1713 - 1719), bunun amca oğlu Refîüdderecât Şâh (1719), bunun kardeşi II. Şâh-i Cihân (1719), bunun amca oğlu Muhammed Şâh (1719 - 1748), bunun oğlu Ahmed Şâh (1748 - 1754).

Yüzölçümü : 3.103.243 km²

Nüfusu : 140.000.000

Hukukan ve zâhiren imparatorluk, Kişmir dışında bugünki bütün Hindistan'la Bengladeş'i içine alıyordu. Aslında, ortaya sürüyle bağımsız devlet çıkmıştı. Bunlar sözde Timuroğulları'ndan gelen padişahı metbû tanıyorlardı.

8. İSPANYA KRALLIĞI (Madrid) :

Habsburg hânedanından II. Carlos (1665 - 1700), kızkardeşinin torunu olan Capet - Bourbon - Anjou hânedanından V. Felipe (1700 - 1746), bunun oğlu VI. Ferdinand (1746 - 1759) (V. Felipe, XIV. Louis'nin torunu ve XV. Louis'nin amcası olmaktadır).

Yüzölçümü : 15.098.455 km²

Nüfusu : 32.427.000

Büyük şehirleri : Napoli 310.000, Mexico 104.000, Madrid 102.000, Palermo 95.000, Barselona 55.000, Sevilla 50.000.

Avrupa'da krallık, Minorka adası dışında İspanya, Napoli ve Sicilya krallıklarına sahipti. Asrın ilk yarısında 16 yıl için Almanya'ya (Avusturya) kaptırdığı Sicilya'yı geri almıştı. İspanya 495.120 km², 8.200.000 nüfuslu, Napoli 73.214 km², 4.500.000 nüfus-

lu, Sicilya ise 25.707 km², 1.500.000 nüfuslu idi. Afrika'da Kanarya ve Gine adaları ile Fas'ın kuzeyindeki iskeleler (Presidios), İspanya'nındı (hepsi 9.538 km², 112.000 nüfus). Asya'da Filipinler'i elinde tutuyordu (296.285 km², 2.500.000 nüfus). Güney Amerika; Brezilya, Fransız ve Holanda Guyanaları dışında, İspanya'ya aitti (8.845.094 km², 8.000.000 nüfus). Kuzey Amerika'da 5.298.695 km², büyüklüğünde takriben 7.615.000 nüfuslu şu ülkelere sahipti: Meksika, Orta Amerika, California, Texas, Florida, Colorado, Arizona, Utah, Nevada, New Mexico, Antiller'de Küba, Puerto Rico, Trinidad, Tobago ve Haiti'nin yarısı.

9. RUSYA İMPARATORLUĞU (Petersburg) :

Romanov hânedanından I. Petro (Büyük) (1689 - 1725), zevcesi halktan Leh asıllı I. Katherina (1725 - 1727), I. Petro'nun torunu II. Petro (1727 - 1730), I. Petro'nun yeğeni İmparatoriçe Anna (1730 - 1740), bunun kızkardeşinin kızının oğlu Alman Braunschweig hânedanından VI. İvan (1740 - 1741), I. Petro ile I. Katherina'nın kızları İmparatoriçe Elizabetha (1741 - 1762).

Yüzölçümü : 16.517.185 km²
Nüfusu : 15.000.000

Büyük şehirleri : Moskova 120.000 ve Petersburg 100.000.

Avrupa'da : 3.862.931 km², 13.500.000 nüfus ve Asya'da : 12.654.254 km², 1.500.000 nüfus.

10. AFGANİSTAN İMPARATORLUĞU (Kandehâr) :

Afgan Dürrânî hânedanından Ahmed Şâh (Büyük) (1747 - 1773).
Yüzölçümü : 1.652.042 km²
Nüfusu : 22.000.000
Bugünki Afganistan'ı, Kişmir'i, Pâkistan'ı içine almaktadır.

11. LEHİSTAN (POLONYA) KRALLIĞI (Varşova) :

Saksonya hânedanından, aynı zamanda Saksonya elektörleri olan Alman asıllı II. Augustus (Nalkıran) (1696 - 1704 + 1709 - 1733) ve oğlu III. Augustus (1733 - 1763) ile arada İsveç himâyesinde Stanislas Lesczynski (1704 - 1709).
Yüzölçümü : 790.400 km²
Nüfusu : 15.600.000

Büyük şehirleri : Varşova 58.000 ve Dresden 50.000.

Şu toprakları içine alıyordu : 1939 sınırlarıyla Polonya, Litvanya, Beyaz Rusya, Karpat Slovakyası, Ukrayna'nın Vinnitsa, Jitomir ve Kamanets vilâyetleri, Doğu Prusya'da Alleinstein ve

Almanya imparatorluğuna bağlı Saksonya elektörlüğü (29.993 km², 1.600.000 nüfus).

12. PRUSYA KRALLIĞI (Berlin) :
Hohenzollern hânedanından II. Friedrich (Büyük) (1740 - 1786).
Yüzölçümü : 121.224 km²
Nüfusu : 2.400.000
Büyük şehirleri : Berlin 105.000 ve Königsberg 54.000.
Şu toprakları içine alıyordu : Allenstein dışında Doğu Prusya, İsveç Pomeranyası dışında Pomeranya, Brandenburg, Magdeburg, Cottbus, Halberstein, Mark, Kleve, Gueldre, Lingen, Minden, Ravensberg, Ost-Frise, İsviçre'de Neuchâtel.

13. HOLANDA CUMHURİYETİ (Lahey) :
Orange hânedanından III. Willem (1672 - 1702, İngiltere kralı : 1688 - 1702), Cumhuriyet (1702 - 1747). Holanda, 1713'te büyük devletler arasından çıkmıştır.
Yüzölçümü : 1.021.274 km²
Nüfusu : 7.950.000
Büyük şehirleri : Amsterdam 200.000 ve Rotterdam 56.000.
Asıl Holanda 32.370 km² ve 1.800.000 nüfusludur. Sömürgeleri şöyledir : Güney Amerika'da Surinam (358.776 km², 120.000) ve Holanda Antilleri (992 km², 20.000), Afrika'da Kap (10.000 km, 10.000), Asya'da Seylan (66.203 km², 1.400 000), Sumatra ve Borneo dışında İndonezya (552.933 km², 4.500.000).

14. İSVEÇ KRALLIĞI (Stockholm) :
Alman asıllı Palatina hânedanından XII. Karl (Demirbaş) (1697 - 1718), kızkardeşi Kraliçe Ulrika (1718 - 1720), bunun Alman Hessen-Kassel hânedanından zevci Frederick (1720 - 1751). İsveç, 1721'de büyük devletler arasından çıkmıştır.
Yüzölçümü : 794.278 km²
Nüfus : 3.450.000
Büyük şehri : Stockholm 79.000.
Asıl İsveç (449.165 km², 2.500.000), Finlandiya (331.113 km², 750.000), Kuzey Pomeranya'yı (8.000 km², 200.000) içine alıyordu. İngria, Karelya, Letonya ve Estonya'yı Rusya'ya, Sund'u Danimarka'ya, Stettin'i Prusya'ya, Verden'i Hanover'e kaptırmıştı.

15. FAS İMPARATORLUĞU (Fas) :
Filâlî Şerîfleri'nden Mevlây İsmail (Büyük) (1672 - 1727 = 55). Fas, 1727'de büyük devletler arasından çıkmıştır.
Yüzölçümü : 3.501.699 km²

Nüfusu : 8.000.000

Büyük şehirleri : Fas 210.000, Miknâse 92.000 ve Merrâkeş 90.000.

Bugünki Fas'ı, Rio de Oro'yu, İfni'yi, Moritanya'yı, Senegal ile Mali'yi içine alıyordu.

16. VENEDİK CUMHURİYETİ (Venedik) :

Venedik, 1715'te büyük devletler arasından çıkmıştır. VI. cildimizin başında, bu tarihe kadar olan doçlar verilmiştir.

Yüzölçümü : 51.040 km^2

Nüfusu : 3.000.000

Büyük şehri : Venedik 170.000.

Dalmaçya, Venedik, İyonya Adaları ve Lombardiya'nın Brescia, Bergamo, Sondrio vilâyetlerinden müteşekkildir.

17. DİĞER AVRUPA DEVLETLERİ :

Papalık : 47.433 km^2, 2.300.000 nüfus (Roma 165.000, Bologna 61.000). Bu devrin papaları : 241. papa olan XII. Innocentius (1691-1700), XI. Clemens (1700 - 1721), XIII. Innocentius (1721 - 1724), XIII. Benedictus (1724 - 1730), XII. Clemens (1730 - 1740), XIV. Benedictus (1740 - 1758). — İsviçre Cumhuriyeti : 40.031 km^2, 1.800.000 nüfus (Almanya'ya ait Basel ile Prusya'ya ait Neuchâtel hariç). — Sardunya Krallığı : 67.332 km^2, 3.000.000 nüfus (Torino 71.000) (Sardunya, Piemonte, Savoie, Nice). — Ceneviz Cumhuriyeti : 14.139 km^2, 575.000 nüfus (Genova 71.000) (Liguria ve Korsika). — Toskana Büyük-Dukalığı : 21.489 km^2, 1.050.000 nüfus (Floransa 70.000). — Portekiz Krallığı : 8.768.205 km^2, 6.600.000 (Lizbon 250.000, Bahia 62.000), adalarıyla beraber asıl Portekiz : 91.721 km^2, 2.200.000, Brezilya : 8.313.844 km^2, 3.000.000, Afrika sömürgeleri (Mozambik, Angola, Gine, Yeşilburun ve Gine adaları) : 358.657 km^2, 1.000.000, Hindistan iskeleleri : 3.983 km^2, 400.000.— Danimarka Krallığı: 528.957 km^2, 1.760.000 nüfus (Kopenhag 66.000) (Danimarka ve Schleswig : 37.571 km^2, 1.000.000, Norveç krallığı : 386.824 km^2, 700.000, İzlanda ve Fareoes adaları : 104.218 km^2, 40.000, Antil adaları : 344 km^2, 20.000) (1720'de Rügen adası ile Stralsund limanını Prusya'ya vermiştir). — Modena Dukalığı : 6.033 km^2, 400.000 nüfus. — Parma Dukalığı : 4.000 km^2, 280.000 nüfus. — Lucca Dukalığı : 1.500 km^2, 120.000 nüfus. — San Marino Cumhuriyeti : 61 km^2, 6.000 nüfus. — Andorra Cumhuriyeti : 452 km^2, 3.000 nüfus. — Monaco Prensliği : 159 km^2, 5.000 nüfus. — Malta Şövalyeleri : 316 km^2, 100.000 nüfus.

18. DİĞER ASYA DEVLETLERİ :

Türkistan'daki Türk Hanlıkları : 5.512.800 km², 11.500.000 nüfus (Batı Türkistan ve Doğu Türkistan'ın bir kısmı). — Japonya İmparatorluğu : 373.510 km², 20.000.000 nüfus. — Siyam Krallığı: 744.847 km², 5.000.000 nüfus (Siyam ve Laos). — Birmanya Krallığı : 677.955 km², 4.300.000 nüfus. — Annam Krallığı : 334.334 km², 6.000.000 nüfus. — Kamboç Krallığı : 181.000 km², 1.100.000 nüfus. — Nepal Krallığı : 140.000 km², 1.800.000 nüfus. — Bhutan Prensliği : 46.600 km², 100.000 nüfus. — Malezya devletleri : 1.300.209 km², 4.000.000 nüfus (Malezya, Singapur, Sumatra, Borneo).

19. DİĞER AFRİKA DEVLETLERİ :

Madagaskar : 590.033 km², 2.000.000 nüfus. — Habeşistan : 1.782.686 km², 5.000.000 nüfus (Habeşistan ve Güney Somali). — Siyah Afrika'nın meçhul ülkeleri : 13.089.079 km², 33.000.000 nüfus.

20. OKYANUSYA :

Havay Prensliği : 16.773 km², 140.000 nüfus. — Kıt'anın geri kalan kısmı : 9.236.162 km², 3.000.000 nüfus.

21. AMERİKA :

Kuzey Amerika'nın Kızılderililer'le meskûn meçhul ülkeleri : 10.548.302 km², 1.500.000 nüfus : Oregon, Washington, Montana, Idaho, Wyoming, Alaska, Kuzey ve Batı Kanada.

VII

III. OSMAN DEVRİ (1754 - 1757)

III. Sultan Osman Hân'ın Tahta Oturması (13 Aralık 1754)

Ağabeyinin öldüğü 13 aralık 1754 günü Osmanoğulları tahtına oturan III. Sultân Osman Han, pâdişahların 27.'si sayılır. II. Mustafa'nın küçük oğlu ve III. Ahmed'in yeğenidir. Tahta oturduğu zaman 55 yaşını 11 ay, 12 gün geçiyordu. V. Mehmed Reşad ve VI. Mehmed Vahîdeddin'den sonra, tahta geçen en yaşlı Osmanoğlu, III. Osman'dır. Ağabeyi I. Mahmud'dan 2 yıl, 5 ay küçüktü. I. Mahmud'un 24 yıllık saltanatı boyunca velîahdlik makamını işgal etmişti. Osmanoğulları içinde silik bir şahsiyet olan III. Osman'ın, ağabeyi I. Mahmud gibi çocuğu olmadığı için, II. Mustafa dalı, onun ölümüyle sönmüştür. III. Osman'ın annesi, Şehsüvâr Vâlide-Sultan'dır. III. Osman, sert, asabî, acele hükümler veren, kararsız bir şahsiyetti. Birçok sadrâzam değiştirdikten sonra, Râgıb Paşa'da karar kılmıştır. Kısa saltanatında Istanbul'un birkaç büyük yangın geçirmesi, bir sulh devresi olan III. Osman'ın hükümdarlık yıllarını gölgelemiştir. III. Osman, V. Murad ve I. Mustafa ile IV. Mustafa'dan sonra en az tahtta kalan Osmanlı hükümdarı olmuştur.

III. Osman Devri Sadrâzamları

III. Osman tahta çıktığı zaman, Köse Bâhir Mustafa Paşa, sadrâzamdı. Çorlulu Vezir Sofu Abdurrahman Paşa'nın oğlu olan bu zat, 15 şubat 1755'te 2 yıl, 7 ay, 14 gün süren bir sadâretten sonra azledildi. Hekimoğlu Ali Paşa, 3. defa sadrâzam oldu. Trabzon'dan Istanbul'a gelinceye kadar 40 gün, Yeniçeri ağası Vezir Mustafa Paşa, kaymakamlık yaptı. Çok kuvvetli bir şahsiyet olan Hekimoğlu, asabî ve titiz olan III. Osman'la geçinemedi. 3 ay, 1 gün sonra 18 mayıs 1755'te azledildi. Bir müddet sonra Anadolu beylerbeyisi olarak ölen Hekimoğlu Ali Paşa, XVIII. asrın büyük devlet adamlarından ve askerlerindendir. 3 sadâretinin toplamı 5 yıl, 4 gündür. Aynı zamanda bestekârdı.

Hekimoğlu'nun yerine Nâilî Abdullah Paşa getirildi. Dâvudpaşalı Hacı Halil Ağa'nın oğlu olan bu zat, başdefterdârlıktan gelen bilgin bir devlet adamıydı. 3 ay, 7 gün sonra 24 ağustos 1755'te o da azledildi. Bıyıklı Ali Paşa, sadrâzam oldu. Genç bir adam olan Ali Paşa, 2 ay, 2 gün sonra 25 ekim 1755'te îdâm edildi. Yirmisekizçelebî-zâde Mehmed Said Paşa, iktidara yükseldi. Paris büyükelçisi Yirmisekizçelebî Mehmed Efendi'nin oğlu ve İbrahim Müteferrika ile berâber ilk Türk matbaasının kurucusu olan Said Paşa, sadâret kedhudâlığından (iç işleri bakanlığı) iktidara gelmişti. Birçok elçiliklerde bulunmuş, Türkçe ve Farsça eserler yazmış olgun bir adamdı. III. Osman'a ancak 5 ay, 7 gün tahammül edebildi ve 1 nisan 1756'da azledildi. 1761'de Maraş beylerbeyisi olarak ölmüştür. Bâhir Mustafa Paşa, 9 ay, 10 gün için yeniden sadârete getirildi. Mora'dan Istanbul'a gelinceye kadar 32 gün Yeniçeri ağası Vezir İbrahim Paşa, kaymakamlık yaptı. 11 ocak 1757'de o da azledildi.

XVIII. asrın büyük devlet adamlarından ve diplomatlarından Dâmâd Koca Râgıb Paşa, sadrâzam oldu. 58 yaşında olan Râgıb Paşa, Mehmed Şevkı Efendi'nin oğlu olarak Istanbul'da doğmuş, Haleb beylerbeyisi iken sadrâzamlığa yükselmişti. III. Ahmed'in kızlarından Sâliha Sultan'la evliydi. Nedîm'le Şeyh Gaalib arasında gelen Türk şâirlerinin en büyüğüdür. Türkçe, Arabça, Farsça çok değerli eserler de bırakmıştır. Haleb'ten Istanbul'a gelinceye kadar 2 ay, 10 gün Vezir Hacı Ali Paşa, kaymakamlık etmiştir. Râgıb Paşa, III. Osman'ın son ve III. Mustafa'nın ilk sadrâzamıdır.

Istanbul Yangınları

III. Osman devrinde Istanbul, az zamanda birkaç büyük yangın felâketi geçirdi. III. Osman tahta geçtikten 29 gün sonra, 11 ocak 1755'te Haliç dondu ve karşıdan karşıya yaya geçildi. Şâirin biri :

Deniz, altmış sekizdê dondu buzdan bendeniz geçdim

mısraını tarih düşürdü.

27/28 eylûl 1755 gecesi çıkan ve 36 saat süren yangında, Istanbul'un sûrlar içinde kalan kısmının üçte ikisi zarar gördü. 4/5 temmuz 1756 gecesi çıkan ve 48 saat kadar devam eden yangında ise 3.851 bina kül oldu.

Yangında zarar görenlere ciddî şekilde yardım yapıldığı gibi, yanan binalar yeniden inşa edildi. Bu arada 5 aralık 1755'te Nûruosmâniye Camii ibadete açıldı. Gerçekte I. Mahmud'un yaptır-

dığı bu camii, III. Osman tamamlatmıştı. Eskiden bu camiin yerinde Hoca Sâdeddin Efendi'nin zevcesi Fatma Hatun'un mescidi vardı. İnşaat, camiin müştemilâtını teşkil eden binalarla beraber, 6 yıl sürmüştü. Bu camiin, çok zengin yazmalar ihtiva eden kütüphanesi meşhurdur.

III. Osman'ın Ölümü (30 Ekim 1757)

III. Osman, 30 ekim 1757'de öldü. Saltanatı 2 yıl, 10 ay, 18 gündür. 58 yaşını 9 ay, 28 gün geçiyordu. Yeni Cami'de, ağabeyi I. Mahmud'un yanına gömüldü.

III. Osman devrinde kendi sahasında sivrilmiş şahsiyetler arasında devlet adamı ve kumandan olarak Sadrâzam Hekimoğlu Alî Paşa, diplomat, devlet adamı, şâir ve bilgin olarak Sadrâzam Dâmâd Koca Râgıb Paşa, bilgin olarak Müstakıym-zâde Süleyman Sâdeddin Efendi, bestekâr olarak Ebûbekir Ağa ile Tab'î, ilk ikla gelenler arasındadır.

III. Osman devri şeyhulislâmları şunlardır :

1.) Feyzullah-zâde Murtazâ Efendi (2.VI.1750 - 12.I.1755 = 4 yıl, 7 ay, 10 gün). I. Mahmud'un son ve III. Osman'ın ilk şeyhulislâmıdır. Şeyhulislâm Feyzullah Efendi'nin oğlu ve Şeyhulislâm Mustafa Efendi'nin kardeşidir.

2.) Vassâf Abdullah Efendi (12.I.1755 - 8.VI.1755 = 4 ay, 27 gün). Çok yaşlı olduğu için azledilen bu zâtın oğlu Es'ad Efendi de şeyhulislâm olmuştur. Şâir, bilgin ve hattattı.

3.) Dâmâd-zâde Feyzullah Efendi (8.VI.1755 - 26.VII.1756 = 1 yıl, 1 ay, 18 gün). Şeyhulislâm Dâmâd-zâde Ahmed Efendi'nin oğludur.

4.) Dürrî-zâde Mustafa Efendi (26.VII.1756 - 18.II.1757 = 6 ay, 23 gün). Şeyhulislâm Dürrî Mehmed Efendi'nin oğludur. Sonradan iki defa daha meşîhat makamına getirilmiştir. Oğulları Dürrî-zâde Atâullah ve Ârif Efendiler de şeyhulislâm olmuşlardır.

5.) 2. defa olarak Dâmâd-zâde Feyzullah Efendi (18.II.1757-26.I.1758 = 11 ay, 6 gün). III. Osman'ın son ve III. Mustafa'nın ilk şeyhulislâmıdır. İki meşîhatinin toplamı 2 yıl, 24 gündür.

VIII

III. MUSTAFA DEVRİ TÜRKİYE'SİNİN İÇ OLAYLARI (1757 - 1774)

III. Sultan Mustafa Hân'ın Tahta Oturması (30 Ekim 1757)

30 ekim 1757'de Osmanoğulları'ndan 28. Türkiye hâkanı olarak tahta oturan III. Sultan Mustafa Han, 40 yaşını 9 ay ve 4 gün geçiyordu. III. Ahmed'in Mihrişâh Kadınefendi'den doğan oğluydu. Tahta çıktığı zaman annesi ölmüştü. Babası III. Ahmed'in tahttan uzaklaşmasında 14 ve ölümünde 19,5 yaşında olan III. Mustafa, amca oğulları I. Mahmud ve III. Osman'ın saltanatları boyunca, Topkapı Sarayı'ndaki dairesinde yaşamıştı. Tahta geçmesi de az çok bir tesadüf eseridir. Çünki kendisinden ancak 7 gün büyük olan ağabeyi Velîahd-Şehzâde Mehmed, III. Osman'ın ölümünden sadece 1 ay, 9 gün önce ölmüştü. İşte 39 yaşını 11 ay, 21 gün geçe ölen bu ağabeyinin yerine velîahdliğe yükselen III. Mustafa, 1 ay, 9 gün sonra da tahta geçti. III. Mustafa, selefi olan amca oğlu III. Osman'dan 18 yıl, 27 gün daha gençti. O padişah olunca, kardeşi Şehzâde Bâyezid, velîahdliğe yükseldi. III. Mustafa'dan 1 yıl, 8 ay, 7 gün genç olan Velîahd-Şehzâde Bâyezid, 19 aralık 1770'de 52 yaşını 2 ay, 16 gün geçe ölmüş, bu defa, III. Mustafa'nın kardeşlerinden Şehzâde Abdülhamid (I. Abdülhamid), velîahdliğe yükselmiştir.

Son cülûs bahşişi, III. Mustafa'nın tahta çıkması münasebetiyle verilmiş, bu âdet, ondan sonra bırakılmıştır. Esasen III. Mustafa'nın 1768 veya 1769'a kadar devam eden ve bir sulh devresi olan saltanatının ilk yılları, Türkiye tarihinin son büyüklük ve huzur seneleri olmuştur. Bu tarihten sonra imparatorluk çatırdamağa başlamıştır. Fransa ve Almanya'nın durakladığı bu tarihlerde İngiltere ile Rusya ve Prusya, fevkalâde gelişmiş ve kudret kazanmışlardır.

III. Mustafa, hükümdarlık mes'uliyetlerini iyice kavramış, imparatorluğun mutlak bir ıslahata muhtaç olduğunun şuuruna ermişti. Saltanatı boyunca, devleti kalkındırmakla uğraşmış, oğlu III. Selim, onun ıslahat fikirlerini tevârüs etmiştir. III. Mustafa büyük bir ihtiyat hazinesi toplamış, askerî ıslahata girişmiş, pek-

çok bayındırlık eseri yaptırmış, kışlalar, kaleler, tabyalar inşa ettirmiş, hattâ Şüveyş Kanalı'nı açtırmayı düşünmüştür. Uğursuz bir Rus savaşının patlaması, bu hamleleri yarıda bırakmıştır. İlk sadrâzamı Râgıb Paşa'nın ölümünden sonra III. Mustafa, devlet adamı bulmakta büyük sıkıntı çekmiş ve şu kıt'ayı söylemiştir :

Yıkılıpdır bu cihan sanma ki bizdê düzele
Devletî çerh-ı denî verdi kamû mübtezele
Şimdi ebvâb-ı sa'âdetde gezen hep hazele
İşimiz kaldı heman merhamet-î Lem-Yezel'e

III. Mustafa'nın şiirde mahlası, «Cihângîr» dir. Büyük imarcı pâdişahlardan olan III. Mustafa, bilhassa 22 mayıs 1766 zelzelesinden sonra Istanbul'u ihyâ etmiştir. Târih boyunca Istanbul'un gördüğü en büyük birkaç zelzeleden biri olan bu fâciada 2 dakika içinde hasar görmedik bina kalmamış, Fâtih, Eyüpsultan Camileri gibi en büyük ve sağlam âbideler bile yıkılmıştır. Bu iki cami (ki her ikisini de Fâtih Sultan Mehmed yaptırmıştı) başta olmak üzere III. Mustafa, yüzlerce âbideyi, çoğu eski modellerinde olmak üzere, birkaç yıl içinde yeniden yaptırmıştır. Bu zelzele, oldukça mühim nüfus zayiatına da sebep olmuştur. Zelzelenin yaptığı zarar 22.000 kese (2,2 milyar akça, şimdiki râyiçle takrîben 33 milyar TL.) olarak hesaplanmıştır. Bunlar dışında III. Mustafa, Lâleli Camii'ni inşa ettirmiştir. 9 mart 1764'te ibadete açılan ve 3 yıl, 10 ay, 29 günde tamamlanan bu âbidenin bir köşesindeki ve cadde üzerindeki türbede, III. Mustafa ile oğlu III. Selim gömülüdür.

III. Mustafa'nın İlk Sadrâzamları

III. Mustafa tahta çıktığı zaman iktidarda eniştesi olan Dâmâd Koca Râgıb Paşa'yı buldu ve bu büyük devlet adamını ölümüne kadar sadârette muhafaza etti. 6 yıl, 2 ay, 28 gün sadârette kalan Râgıb Paşa, 8 nisan 1763'te öldü. 64 yaşındaydı. Lâleli'de, yaptırdığı kütüphanenin bahçesine gömüldü. Râgıb Paşa'nın ölüm senesinde Yediyıl Savaşı bitmiş ve Avrupa'da İngiltere, Fransa'yı ikinci dereceye düşürerek büyük güc kazanmıştı. Râgıb Paşa, bu savaşta Prusya Kralı II. Friedrich'i tutmakla beraber, Prusya'yı Rusya'ya karşı silâhla desteklemekten çekinmiştir. Savaştan sonra Almanya (Avusturya) ve Rusya ile anlaşan Prusya, Lehistan'ın taksimine hazırlanmış, bu mes'ele Doğu Avrupa'da asırlardan beri süregelen dengeyi bozmuştur. Lehistan'ın büyük devletler ara-

sından çıkması, II. Katherina Rusyası'na dehşetli bir kudret kazandırmış, Türkiye, bu kudreti önliyememiş ve Rusya, Karadeniz'e inmiştir. Diplomatlıktan gelen Râgıb Paşa, orduya fazla ehemmiyet vermemiş, daha doğrusu bir ihtilâlden korktuğu için, askerî ıslahata karşı çekimser kalmıştır. Müstakbel III. Sultan Selim, Râgıb Paşa'nın bahtiyar geçen bu yıllarında, 24 aralık 1761'de doğmuştur. Râgıb Paşa, Avrupa, Yediyıl Savaşı'nın ateşleri içinde yanarken, Türkiye'de bir sulh ve huzûr devri yaşatmış, ancak birkaç yıl sonra kopacak Rus savaşı, bu Yediyıl Savaşı'nın bir çeşit neticesi mahiyetinde tecelli etmiştir.

Râgıb Paşa'nın yerine Nişancı Hamza Hâmid Paşa geldi. 6 ay, 23 gün sonra 1 kasım 1763'te azledildi. Bâhir Mustafa Paşa, 3. defa sadârete yükseldi. 1 yıl, 4 ay, 27 gün sonra 28 mart 1765'te azledildi. 3 sadâretinin toplamı 4 yıl, 9 ay, 21 gündür. Bâhir Mustafa Paşa, bir ay sonra Midilli'de îdâm edildi. Muhsin-zâde Mehmed Paşa, sadrâzam oldu. III. Ahmed'in kızlarından Esmâ Sultân'la evli olan Dâmâd Muhsin-zâde Mehmed Paşa, Sadrâzam Muhsin-zâde Abdullah Paşa'nın oğludur. Istanbul'a gelinceye kadar 1 ay, 2 gün, Dâmâd Vezir Mehmed Paşa, kaymakamlık yaptı. 3 yıl, 4 ay, 10 gün sonra 7 ağustos 1768'de azledildi. Azline sebep, Rusya savaşının, ordu hazırlanıncaya kadar bir veya iki yıl durdurulmasını istemesidir. Yerine Anadolu beylerbeyisi Vezir Silâhdâr Hamza Mâhir Paşa getirildi. 40 yaşında olan Hamza Mâhir Paşa, Kütahya'dan gelinceye kadar Vezir Nişancı Mehmed Emin Paşa (halefi olan sadrâzam), 1 ay, 16 gün kaymakamlık etti. Ancak 28 gün Istanbul'da hükûmetin başında kalabilen bu zat, 2 ay, 14 günlük bir sadâretten sonra, 20 ekim 1768'de Hanya muhâfızlığı ile iktidardan uzaklaştırıldı.

Rus Savaşı Sırasında Sadrâzam Olanlar

Hamza Mâhir Paşa'nın yerine, Nişancı Hacı Mehmed Emin Paşa geldi. Eski Hindistan elçilerinden Yağlıkçı Hacı Yusuf Ağa'nın oğlu olduğu için «Yağlıkçı-zâde» denen bu vezir, III. Mustafa'nın kızı Şâh Sultan'la «sûrî» şekilde nikâhlı olduğu için «Dâmâd»dır. 45 yaşındaydı. Sadâreti 9 ay, 23 gün sürdü ve 12 ağustos 1769'da azledildi. Azlinden az sonra da başı kesildi. Moldovancı Ali Paşa, sadrâzam oldu. Kastamonulu Moldovancı Ali Paşa, Hotin seraskerliğinden iktidara getirilmişti. 4 ay, 1 gün sonra, Ruslar'a karşı başarısızlığından dolayı, Çanakkale muhâfızlığı ile 12 aralık 1769'da iktidardan uzaklaştırıldı. Eski sadrâzamlardan İvaz Mehmed Paşa'nın oğlu İvaz-zâde Halil Paşa, sadârete getirildi. 10

ay, 14 gün sonra, 25 ekim 1770'de o da azledildi. Dâmâd Silâhdâr Mehmed Paşa, sadrâzam oldu. Cihangirli Ahmed Kapdan'ın oğlu olan bu zat, III. Ahmed'in kızı Ayşe Sultan'la evli olduğu için, III. Mustafa'nın eniştelerindendi. 13 aralığa kadar 1 ay, 19 gün, Vezir Hacı Ahmed Paşa, Mehmed Paşa'ya vekâleten Babadağı'nda serdâr-ı ekrem kaymakamı oldu. Mehmed Paşa, 1 yıl, 1 ay, 17 gün sonra, 11 aralık 1771'de azledildi. Muhsin-zâde Mehmed Paşa, 2. defa sadrâzam oldu. İki sadâreti arasından ancak 3 yıl, 4 ay, 5 gün geçmişti. İki sadâretinin toplamı 6 yıl, 4 gündür. III. Mustafa'nın son ve I. Abdülhamid'in ilk sadrâzamıdır.

III. Sultan Mustafa Hân'ın Ölümü (21 Ocak 1774, saat: 1,30)

III. Sultan Mustafa Han, 21 ocak 1774'te saat 1.30'da öldü. 56 yaşını 11 ay, 24 gün geçmişti. Saltanatı 16 yıl, 2 ay, 22 gündür. Ölüm sebebi, Rus savaşının verdiği teessürdür. Nitekim kardeşi ve halefi I. Abdülhamid de aynı sebepten ölecektir. Babası III. Ahmed ve amca oğlu I. Mahmud'dan daha cesâretli bir şekilde yenileşme hamlesine girişen III. Mustafa, büyük gayretlerine ve enerjisine rağmen, inhitatı önliyemedi. Avrupa'dan ıslahat için getirttiklerinden Baron de Tott, ölmeseydi büyük işler yapacağından bahsetmesine rağmen, donmuş halde olan Osmanlı toplumunda bu büyük işleri gerçekleştirmek kolay değildi. İngiltere, Fransa ve Rusya'nın Türkiye'den fazla güç kazandıkları, III. Mustafa'nın son yıllarında ortaya çıkmıştı. Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn ve Mühendishâne-i Bahrî-i Hümâyûn'un kurucusu, III. Mustafa'dır. Nitekim bugün bu iki müessesenin yerine geçmiş olan Teknik Üniversite ile Deniz Harb Okulu, kuruluş yılı olarak III. Mustafa'nın zamanını kabûl etmişlerdir.

III. Mustafa devrinde kendi sahalarında üstün başarı gösteren şahsiyetler arasında devlet adamı ve kumandan olarak Sadrâzam Hekimoğlu Ali Paşa, devlet adamı, diplomat, şâir ve bilgin olarak Sadrâzam Dâmâd Koca Râgıb Paşa, bilgin olarak Müstakıym-zâde Süleyman Sâdeddin Efendi, bestekâr olarak Bekir Ağa ile Tab'î, ilk akla gelenler arasındadır.

III. Mustafa devri şeyhulislâmları şunlardır:

1.) 2. defa olarak Dâmâd-zâde Feyzullah Efendi (18.II.1757-26.I.1758 = 11 ay, 6 gün). III. Osman'ın son ve III. Mustafa'nın ilk şeyhulislâmıdır. İki meşîhatinin toplamı 2 yıl, 24 gündür. Şeyhulislâm Dâmâd-zâde Ahmed Efendi'nin oğludur.

2.) Mehmed Sâlih Efendi (26.I.1758 - 30.VI.1759 = 1 yıl, 5

ay, 5 gün). Mısır kadısı Kırımlı Abdullah Efendi-zâde Yahyâ Efendi'nin oğlu ve Şeyhulislâm Yenişehirli Abdullah Efendi'nin dâmâdıdır.

3.) Çelebî-zâde İsmail Âsım Efendi (30.VI.1759 - 16.II.1760 = 7 ay, 16 gün). Reîsülküttâb Küçükçelebî Mehmed Efendi'nin oğlu ve Şeyhulislâm Ebû-İshak Kara İsmail Efendi'nin dâmâdıdır. Zamanının en değerli tarihçi ve şâirlerindendi. Ölümüyle makamı boşalmıştır.

4.) Hacı Velîyeddin Efendi (16.II.1760 - 6.IX.1761 = 1 yıl, 6 ay, 19 gün). Devrinin büyük hattatı ve kitap meraklısıdır. Vakfettiği çok değerli kütüphane, Bâyezid Camii'nin yanındadır. Kazasker Mehmed Emin Efendi'nin babası olan Velîyeddin Efendi, Solakbaşı Hacı Mustafa Ağa'nın oğludur.

5.) Tireli Ebû-Efendi-zâde Ahmed Efendi (6.IX.1761 - 29.IV. 1762 = 7 ay, 23 gün). Şeyhulislâm İmam Mahmud Efendi'nin dâmâdıdır.

6.) 2. defa olarak Dürrî-zâde Mustafa Efendi (29.IV.1762 - 23.IV.1767 = 4 yıl, 11 ay, 24 gün). I. Abdülhamid devrinde 3. defa meşîhate yükselen bu zat, Şeyhulislâm Dürrî Mehmed Efendi'nin oğlu, Şeyhulislâm Atâullah ve Şeyhulislâm Ârif Efendiler'in babasıdır.

7.) 2. defa olarak Velîyeddin Efendi (23.IV.1767 - 25.X.1768 = 1 yıl, 6 ay, 2 gün). 2 meşîhatinin toplamı 3 yıl, 21 gündür. Ölümüyle makamı boş kalmıştır.

8.) Pîrî-zâde Osman Sâhib Efendi (25.X.1768 - 2.III.1770 = 1 yıl, 4 ay, 7 gün). Ölümüyle makamı boş kalmıştır. Şeyhulislâm Pîrî-zâde Mehmed Sâhib Efendi'nin oğludur.

9.) Mîrzâ-zâde Mehmed Said Efendi (2.III.1770 - 20.VIII. 1773 = 3 yıl, 5 ay, 19 gün). İstifa ederek ayrılmıştır. Şeyhulislâm Mîrzâ Mustafa Efendi'nin torunu ve Şeyhulislâm Mîrzâ-zâde Mehmed Efendi'nin oğludur. 3. defa Rumeli kazaskeri ve reîsülulemâ iken şeyhulislâm olmuştur.

10.) Şerif-zâde Mehmed Şerif Efendi (20.VIII.1773 - 27.II. 1774 = 6 ay, 8 gün). III. Mustafa'nın son ve I. Abdülhamid'in ilk şeyhulislâmıdır. Şeyhulislâm Çatalcalı Ali Efendi'nin kızının ve Yenişehirli Şerîf Efendi'nin oğludur. Nakıybüleşrâf iken meşîhate getirilmiştir.

IX

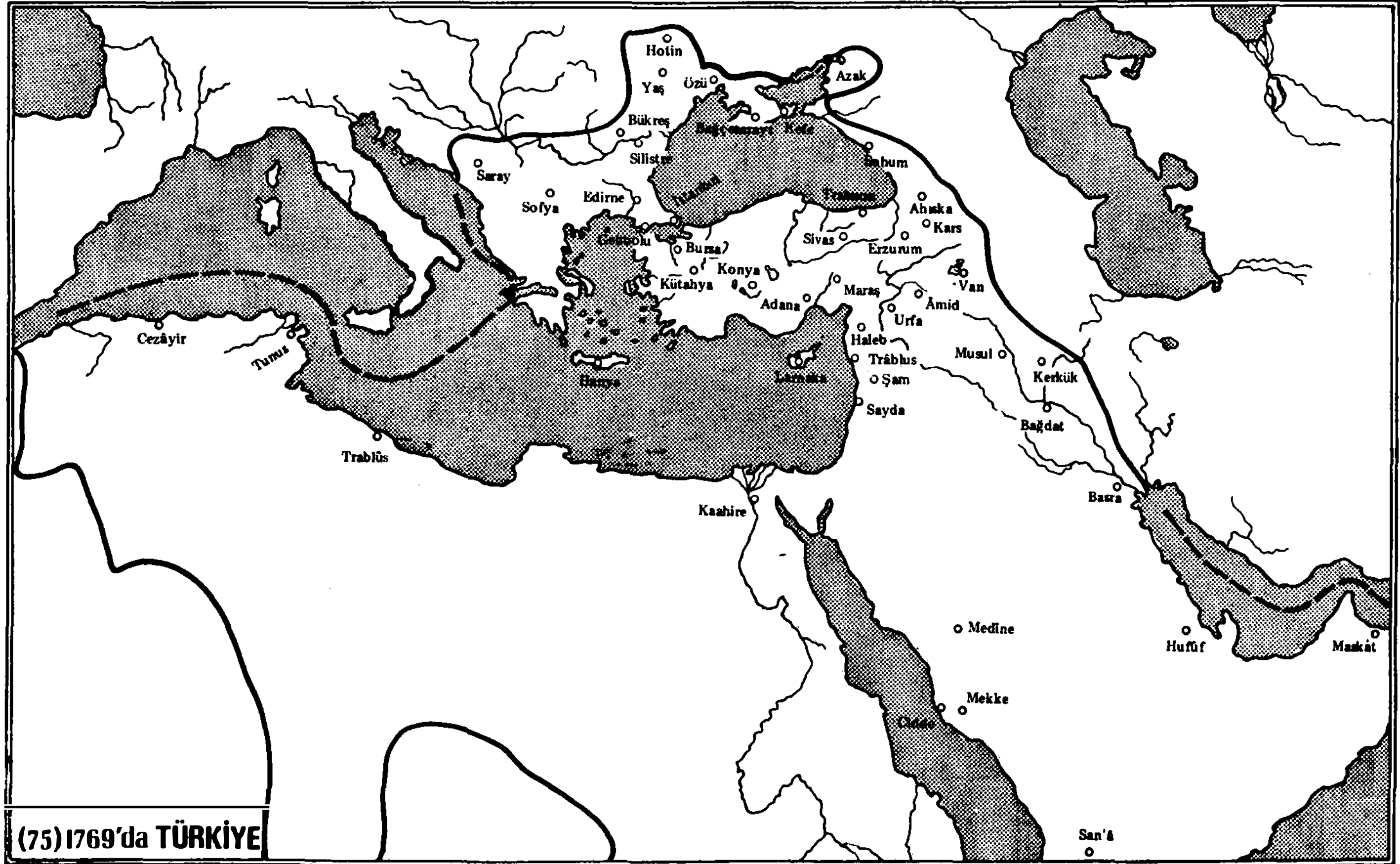
RUSYA ile SAVAŞ — KAYNARCA MUAHEDESİ (1768 - 1774)

1768 - 1774 Türk - Rus Savaşının Sebepleri

1739 Belgrad Muâhedesi'nden sonra Rusya, açıkça Türkiye'ye savaş açmaktan çekinmekle berâber, sinsi bir Türk düşmanlığı siyâseti gütmüştür. Türk imparatorluğunun Ortodoks tab'ası arasında propagandaya başlamış, Karadağ ve Batı Gürcistan'da huzursuzluklar çıkartmıştır. 1766'da Çıldır beylerbeyisi Vezir Hasan Paşa, Gürcistan'a girerek bu tâbi ülkedeki işleri düzeltmeye mecbur kalmıştır. Ruslar, Romanya prensliklerinde, hattâ Arnavutluk ve Mora'da bile propagandaya başlıyarak, Ortodokslar'ı Türkler'e karşı kışkırtmışlardır. Ancak yeni bir Türk-Rus savaşının gerçek sebebini, Lehistan mes'elesi teşkil etmiştir.

Lehistan'da her kral ölünce seçimle yeni bir hükümdarın işbaşına gelmesi gibi uğursuz bir devlet düzeni, Saksonya hânedanından III. Augustus'un ölümü üzerine, yeniden bu devletin başına belâ oldu. Lehistan; Türkiye, Almanya ve Rusya gibi üç büyük devlet arasında gerçek bir denge unsuruydu. Bu unsurun ortadan kalkması, dengeyi temelinden bozabilirdi. Bunu Lehistan'ın komşusu olan her üç büyük devlet de çok iyi biliyordu. Rusya, coğrafya yakınlığı sebebiyle, daha açıkgöz davranabilirdi. Öyle oldu. Zevci III. Petro'yu öldürterek kendisini çariçe ilân eden ve aslında küçük bir Alman prensesi olan (Anhalt - Zerbst hânedanı) II. Katherina, büyük ihtiraslar besliyen bir kadındı. 1725'ten, Büyük Petro'nun ölümünden beri durgunluk devresine giren Rus ileri hamlesine yeniden başlamak istiyordu. Damarlarında bir damla Rus kanı bulunmıyan ve Rusça'yı ileri yaşında öğrenen II. Katherina, Büyük Petro'nun başaramadığı işi başarmak, Avrupa'nın en büyük devletleri arasına girmek niyetindeydi. Bunun için ilk safha, Lehistan'da Rus nüfuzu kurulmasıydı. Nitekim III. Augustus ölür ölmez, Lehistan'ı işgal ettirdi ve âşıklarından Kont Stanislas Poniatowski'yi Varşova tahtına çıkarttı.

Türkiye, bu durumu tanımadı ve Rusya'yı protesto etti. Henüz Türkiye ile karşı karşıya gelmek istemiyen II. Katherina, Rus

(75) 1769'da TÜRKİYE

işgalinin geçici olduğunu bildirerek geleneksel Rus siyâseti prensiplerine göre Türkiye'yi uyuttu. Sınır kalelerini tahkim etmekle berâber, seyyar orduyu henüz hazırlıyamıyan III. Mustafa da savaşa girmekten çekındi. Ancak Rus işgalini ve yeni kralı tanımıyan Leh asilleri, devamlı şekilde, Lehıstan'ın eski koruyucusu ve metbuu Türkiye'den yardım istiyorlardı. Ruslar, Bar şehrinde toplanan Leh milliyetçilerinin üzerine yürüdüler ve bunları perişan ettıler. Milliyetçiler, Türkiye sınırını geçerek Podolya'da, Bug ve Dniestr ırmakları arasında bir Türk şehri olan Balta'ya sığındılar. Ruslar, Lehler'in arkasından Balta'ya girdiler ve Leh milliyetçileriyle berâber kasabanın Türk halkını da öldürdüler. Bunun üzerine Istanbul'daki Rusya büyükelçisi Obreskov tevkif edilip Yedikule'ye kapatıldı. Bâb-ı Alî, 8 ekim 1768'de Rusya'ya harb ilân etti. Belgrad Sulhu üzerinden tam 28 yıl, 10 ay ve 19 gün geçmişti.

Türk ordusu hazırlıksızdı. Asker itaatsiz, tecrübesiz ve talimsizdi. İyi kumandanlar yoktu. Ancak büyük bir ihtiyat hazinesi biriktirmiş olan III. Mustafa, bu parayla 1768 - 69 kışı içinde seyyar ordunun hazırlanabileceği fikrindeydi. Savaşın bir veya iki yıl geciktirilmesine tarafdâr olan Sadrâzam Muhsin-zâde Dâmâd Mehmed Paşa istifa etmişti. Gerçekte, Lehistan'daki Rus nüfuzuna göz yummak ve bir Türk kasabasının altüst edilmesine aldırmamak, Türkiye'nin geleceği bakımından büyük tehlikeler taşıyordu. Üstelik Türkiye'nin Rusya'ya yenilmesi hemen hemen imkânsız sayılıyordu. Çünki o tarihe kadar bir, hattâ iki büyük devletin Türkiye'ye karşı başarı kazandıkları asla görülmemişti. Ancak Rus ordusu, Prusya modeline göre çok iyi hazırlanmıştı. II. Katherina, Türkiye'ye baş eğdirmeden Lehistan'dan toprak koparmanın kabil olmadığını, Karadeniz'e inmeden de Rusya'nın Ingiltere ve Fransa derecesinde Avrupa'da sözü geçen bir büyük devlet sayılamıyacağını çok iyi kavramıştı. İlk hedef olarak, yüzyıllardan beri Ruslar'ın başına belâ kesilen Kırım'ı yutmak istiyordu. Kırım'ın iç durumu buna müsaitti. Kırım'daki Türk asilleri birbirlerini yiyorlardı. Hattâ aralarında Osmanlılar'a karşı hareket eden ve Rus tehlikesini görmiyecek derecede gözleri kapalı bir zümre vardı. Kırım atlı ordusu, artık modern Rus ordusunun karşısında hiçbirşey yapamazdı. Meydan muhârebelerinde değil Kırım atlı ordusundan, Türk seyyar ordusundan bile faydalanmak ve gerçek bir başarı elde etmek zorlaşmıştı. Taktik ve silâhlar değişmişti. Kırım ordusu, Cengiz Han zamanında neyse oydu; üstelik bütün disiplinini kaybetmişti. Osmanlı ordusu ise disiplin, talim ve savaş tecrübesi olmamakla berâber, askerlik san'atındaki yeni gelişmelere büsbütün yabancı değildi. Ancak Kapıkulu Ocak-

ları'nın direnmeleri yüzünden esaslı bir ıslahat ve yenileştirme bir türlü yapılamamıştı.

Kırım hanı Arslan Giray, 7 yıl, 7 aylık bir hükumdarlıktan sonra 1755 aralığında azledilmişti. Yerine amcası III. Saâdet Giray Han'ın oğlu Halîm Giray geldi. 4 kasım 1758'e kadar 2 yıl, 10 ay tahtta kaldı ve ertesi yıl 68 yaşında öldü. Eski hanlardan Arslan Giray, hanlık teklîfini kabûl etmedi. Bunun üzerine kardeşi Kırım Giray, han oldu ve 1764'e kadar 6 yıl tahtını muhâfaza etti. Yerine, yeğeni (II. Fetih Giray Han'ın oğlu) III. Selim Giray, han oldu. Bu zat da 3 yıl sonra 14 mart 1767'de azledildi. Arslan Giray, tekrar hanlığa yükseldiyse de, 3 ay sonra, 1767 haziranında Akkermân yakınlarında Karşan'da öldü. İki hanlığının toplamı 7 yıl, 10 aydır. Amcasının (II. Selâmet Giray'ın) oğlu Maksûd Giray, han oldu. 1 yıl, 5 ay sonra 1768 kasımında azledildi. Kırım Giray, tekrar hanlığa getirildi. Bu zat, 31 ocak 1769'da bir kış taarruzuna başladı. 100.000 atlıyla Ukrayna'yı altüst etti; yüzbinlerce esîr ve milyonlarca hayvanla Kırım'a döndü. II. Katherina, Han'ın Rum hekimini elde ederek Kırım Giray'ı zehirletti. 1769 martında ölen Kırım Giray'ın ikinci hükümdarlığı ancak 4 ay sürmüştü; iki hanlığının toplamı 6 yıl, 4 aydır. Yerine Arslan Giray'ın oğlu IV. Devlet Giray getirildi. Bu zat, babasının ikinci hanlığında kalgaylık makamını işgal etmişti.

1769 Harekâtı

Sadrâzam ve Serdâr-ı Ekrem Yağlıkçı-zâde Mehmed Emin Paşa, 27 mart 1769'da Dâvudpaşa ordugâhına geçti ve 3 nisanda hareket etti. 28 günde, mayısın ilk günü, Dobruca'nın kuzeyinde Tuna kıyısındaki İsakçı'ya vardı. Burada 25 gün kaldı. Askerlikle hiçbir ilgisi olmıyan bu garip serdâr-ı ekrem, Tuna deltası üzerinde vakit geçirirken, Hotin çevresinde Türk-Rus savaşları başlamıştı.

Hotin, Lehistan'ın kapısı olan çok mühim bir Türk kalesidir. Bu kalenin Ruslar'ın eline geçmesi demek, Lehistan'ı Rus istilâsına açık bırakmak demekti. Hattâ kalenin düşmesi, Ruslar'ı Besarabya ve Moldavya ve Podolya'nın Türkler'in elinde bulunan kısmına karşı da çok müsait bir duruma getirebilirdi. Hotin, şimdi Sovyetler Birliği'nin Ukrayna Cumhuriyeti'nde kalmaktadır. Dniestr'in güney kıyısı üzerinde ve 48,5° arzındadır (Paris'le hemen hemen aynı arz dairesi üzerinde). Dniestr'in karşı kıyısı ve bu arada Kamenec Podolsk (Türkçe : Kamaniçe) kalesi, Ruslar'-

dadır. Hotin'in az güneybatısındaki Çernoviç şehri, Türkler'de bulunmaktadır.

Ruslar, ilk hedef olarak, stratejik ehemmiyeti bu derece büyük olan Hotin'i seçtiler. Prens Galitsin'in kumandasındaki 65.000 kişilik bir Rus ordusu, 26 nisanda Dniestr'i geçti ve 4 gün sonra Hotin önlerine geldi. Bu mühim kalenin iç durumu, acıklıydı. Kalenin asker olmaktan çıkmış olan muhâfızları, kumandanları Çeteci Yeğen Hasan Paşa'yı öldürmüşler ve onun muâvini olan Ahıskalı Hasan Paşa'yı da istememişlerdi. Kendilerine Kahraman Paşa'yı kumandan seçen âsîler, Hotin'deki sivil Türkler'i yağmalıyacak derecede işi ileri götürmüşlerdi. Bu akıl almaz olaylar, Ruslar, Hotin'e yaklaşırlarken cereyan ediyordu. Bu durumda çok iyi yetişmiş 65.000 kişilik bir Rus ordusunun mayısın ilk günü yaptığı umumî taarruzun püskürtülmesi, gerçekten şans eseri sayılabilirdi. Ruslar o derece bozulmuşlardı ki, ters yüzü Dniestr'i (Türkçe : Turla) geçerken, Türkler tarafından takib edildiler. Bu zafer üzerine III. Mustafa «Gazi» unvanını almıştır.

Ruslar, Hotin'e karşı ikinci teşebbüslerini ancak 3 ay, 12 gün sonra tekrarlıyabildiler. Bu sırada Vezir Kahraman Paşa, âsî askerle işbirliği yaptığı için îdâm edilmiş ve yerine Ahıskalı Hasan Paşa, Hotin muhâfızlığına getirilmişti. 12 ağustosta Ruslar'ın yeni bir Hotin muhâsarası, Hasan Paşa'nın şehîd olmasına rağmen, Türk zaferiyle neticelendi. Kırım hanı IV. Devlet Giray'la Serdâr Moldovancı Ali Paşa, Ruslar'ı tâkıyb ettiler ve ağır zâyiat verdirdiler.

Hiçbir şey yapmadan orduyla Dobruca ve Besarabya'da vakit geçiren Sadrâzam Mehmed Emin Paşa'nın Edirne'ye çağırılıp îdâm edilmesinden sonra, Moldovancı Ali Paşa, sadrâzam ve serdâr-ı ekrem oldu. Ali Paşa, 9 eylûlde Dniestr'i geçip Ukrayna'ya girdiyse de, askerini bir müddet sonra geri aldı. 16 eylûl akşamı, bu teşebbüsünü tekrarladı. Ancak Dniestr üzerine kurulan köprünün çökmesiyle bu teşebbüs de netîcesiz kaldı. 4 gün sonra Sadrâzam, kışlamak üzere ordusunu Hotin'den İsakça'ya çekmeye başladı. Bunu duyan Hotin'deki Türk muhâfızlarının hepsi kaçtılar. Kale kumandanı Vezir Abaza Paşa'nın çevresinde ancak birkaç kişi kaldı. Bunun üzerine Sadrâzam, Abaza Paşa'ya, kaleyi olduğu gibi bırakıp kendisine iltihak etmesini emretti. Böylece 21 eylûlde Prens Galitsin, içinde bir tek Türk kalmıyan, fakat 300 Türk topu bulunan Hotin'i işgal etti. Ancak Türkler'e karşı gösterdiği başarısızlıklardan dolayı Çariçe tarafından azledildi ve yerine, Ukrayna'da Kırım cephesi kumandanlığında bulunan Kont Romanzov getirildi. Hotin'in düşmesi üzerine Moldovancı Ali Paşa'nın yerine

İvaz-zâde Halil Paşa, sadrâzam ve serdâr-ı ekrem oldu. Böylelikle Türk başarısıyle başlıyan savaş, 1769 yılının sonbaharı girerken, Rus üstünlüğüyle gelişti. Ruslar, Kafkasya'da da Türkiye'ye tâbi birçok yerleri işgal etmişlerdi. 25 şubat 1770'de, 11 aylık bir hanlıktan sonra IV. Devlet Giray azledildi ve 1767'de nûreddinlikte (ikinci velîahdlik) bulunmuş olan II. Kaplan Giray, Kırım tahtına çıkartıldı. Bu zat, II. Selim Giray Han'ın tek oğludur.

Mora Harekâtı (1770 Baharı)

II. Katherina, modern bir Rus donanması kurmuştu. Karadeniz, kapalı bir Türk gölü olduğu için, bu donanma tabiatiyle Baltık Denizi'ndeydi. Rusya'nın başkenti Petersburg'un (Leningrad) banliyösü Kronstadt'ta, Fin Körfezi'nde üsleniyordu. Türkiye, Rusya'ya savaş açar açmaz, 1768'in sonlarında, Rus donanması, Çariçe'nin emriyle Fin Körfezi'nden çıktı. Baltık Denizi'ni, Kuzey Denizi'ni, Atlas Okyanusu'nu geçerek Cebelitârık'tan Akdeniz'e girdi. Istanbul'daki Fransız büyükelçisi Saint-Priest Kontu, Rus donanmasının Akdeniz'e doğru hareket ettiğini Bâb-ı Âlî'ye bildirdi. Ancak vezirlerden hiçbiri, Ruslar'ın böyle büyük bir deniz seferini başaracağına ihtimal vermedi ve hiçbir tedbir alınmadı. Ruslar'ın ciddî bir donanması bile olduğuna inanmak istemiyen vezirler, Baltık Denizi'nden Akdeniz'e bir yıldan fazla bir zamanda gelecek bir Rus deniz kuvvetine kulak asmıyorlardı. Ruslar, donanmaları Mora sularına yaklaşırken, Güney Mora'nın «Maynot» denen Rumlar'ına bel bağlamışlardı. Türkler'e karşı dâimâ serkeş olan Maynotlar, Ruslar, Mora'ya asker çıkarırlarsa, ısyân etmiye söz vermişlerdi. Eski Spartalılar'ın torunu geçinen, gerçekte ise Rum'laşmış Arnavut olan Maynotlar, vuruşkan bir kavim olarak ün yapmışlardı.

Modern Rus donanmasını, İngilizler kurmuşlardı. Rus ordusunu Almanlar'ın kurduğu gibi. Nasıl II. Katherina zamanında bile Rus ordusunda pekçok Alman varsa, Rus donanmasını da gerçekte İngilizler idare ediyorlardı. Ruslar, henüz denizciliğe alışmamışlardı. Donanmanın başında zâhiren Kont Aleksiy Orlov'la kardeşi vardı. Bu zat, II. Katherina'nın âşıklarındandı. Gerçekte donanmayı İskoçyalı Amiral Elphinston'la Gregg ve Dugdale gibi İngilizler idare ediyorlardı. Donanma, 24 savaş gemisivle birçok yardımcı gemiden müteşekkildi. İngiltere, Rusya'yı Türkiye'ye karşı mânevî bakımdan destekliyor, Fransa ise, Türkiye'yi tutuyordu.

Orloff (Orlov), donanmasından 7 parçayı Amiral Spiridov'un

emrine vererek öncü harekete memur etti. Şubatın son günlerinde Spiridov, Mora'ya varmış ve Maynotlar'la müzakerelere girişmişti. Maynotlar'ın Mora'da Rus askeri görmeden Türkler'e baş kaldıramıyacaklarını bildirmeleri üzerine Orloff, karaya 500 asker ihraç etti. Bunun üzerine Maynotlar ayaklandılar. Eli silâh tutan bütün Maynot erkekleri (70.000 kadar) Ruslar'a katıldı. Eski Sadrâzam Dâmâd Muhsin-zâde Mehmed Paşa, serdârlıkla Mora'ya ayak bastı. Donanmay-ı Hümâyûn'a da Mora'ya hareket emri verildi. Selânik mutasarrıfı Vezir Ali Paşa, İskenderiye bahriye sancak beyi Mehmed Paşa, Rodos bahriye sancak beyi Câfer Bey gibi kumandanlarıyle Muhsin-zâde, az zamanda Mora'ya yetişti. Rus birlikleriyle desteklenen Rumlar, birçok şehri, bu arada Güney Mora'nın Koron, Modon, Navarin, Kalamata gibi limanlarını, Anabolu'yu, Tripoliçe'yi, hattâ Patras'ı ele geçirmişlerdi. Muhsin-zâde, bu yerleri teker teker ve büyük bir hızla âsilerden temizledikten sonra, 9 nisan 1770'de Tripoliçe'de Ruslar'ın da desteklediği 70.000 Maynot'u imha etti. Ruslar, Kapdân-ı Deryâ Hüsâmeddin Paşa'nın yaklaşması üzerine, Mora sularından çekildiler. Böylece, Mora'nın devletten ayrılması yarım asırdan fazla bir zaman için geciktirilmiş oldu. Bu Maynot ayaklanması Yunan bağımsızlık hareketinin öncüsüdür.

Müstakbel kapdân-ı deryâ Cezâyirli Gazi Hasan Bey'in taarruzu karşısında bir harb gemisi kaybeden Rus donanması, 23 harb ve birçok nakliye gemisiyle, Mora ile Girit arasındaki Cerigo (Türkçe : Çuha) adasına sığındı. Hüsâmeddin Paşa'nın kumandasındaki Türk donanması da kuvvet bakımından Ruslar'ınkine eşit olup, 20 küsur parça ve yardımcı gemilerden müteşekkildi. Hüsâmeddin Paşa, Ruslar'la birkaç çarpışmadan sonra Sakız sularına geldi. Bunun üzerine Rus donanması da Ege Denizi'ne girdi ve Mora bozgununu telâfi için fırsat aramaya başladı.

Çeşme Bozgunu (6/7 Temmuz 1770 Gecesi)

6 temmuz sabahı iki donanma, Sakız Boğazı'nın kuzeyinde Koyun Adaları açıklarında karşılaştı. 75 yıl önce Kapdân-ı Deryâ Mezomorta Hüseyin Paşa, bu sularda, Venedik donanmasına karşı iki büyük zafer kazanmıştı. Türk ve Rus donanmaları derhal top ateşine başladılar. Bir Türk ve bir Rus savaş gemisi battı. Türk toplarının üstünlüğü karşısında Amiral Elphinston, geri çekildi. Muhârebe 4 saat sürmüştü. Batan Rus gemisi, Amiral Spiridov'un gemisiydi. Bu gemideki 700 Rus ölmüş, Amiral Spiridov'la başkumandan Orloff'un kardeşi Kont Fedor Orloff, denizden güçlükle

kurtarılmışlardı. Türkler'den iše Cezâyirli Gazi Hasan Bey'in gemisi batmış ve Türk amirali, yüzerek hayatını kurtarmıştır.

Kapdân-ı Deryâ Hüsâmeddin Paşa, Ruslar'ın yeniden muhârebeyi göze alamıyacakları düşüncesiyle, gün batarken Çeşme limanına girdi. Hasan Bey'in ihtarına rağmen Riyâle Câfer Bey, Türk gemilerini sıkışık nizamda limana sokmuştu. Geceyarısına doğru, Dugdale ismindeki İngiliz subayının idaresinde iki küçük Rus yardımcı gemisi Çeşme limanına girdi. Türkler, iki küçük geminin donanmalarına zarar vereceğini akıllarına getirmediler ve gemileri, düşman donanmasından kaçıp kendilerine sığınıyor sandılar. Bâzı reîsler gittikçe yaklaşan gemileri top ateşiyle batırmak istedilerse de, diğer reîsler, bunların batırılmamasını, Istanbul'a götürülüp zafer alayında teşhir edilmesini teklif ettiler. Bu sonuncuların fikri üstün geldi. Aslında iki küçük düşman teknesi, «ateş gemisi» (brûlot) idi. Amiral Elphinston'un çılgınca olduğu kadar cesur bir düşüncesinin mahsulüydü. Türk gemilerine iyice yaklaşan teknelerden atılan kundaklar, bir Türk gemisinin yelkenlerini tutuşturdu ve anbarına sirâyet ederek cephânesini infilâk ettirdi. Yangın, yanaşık nizamdaki bütün gemilere sıçrayarak, çok kısa bir zamanda Türk donanmasını yaktı. Türk cephâneliklerinin patlaması, 230 kilometre uzaklıktaki Atina'da bile duyuldu. İkisi hâriç bütün Türk tekneleri yanınca, Amiral Elphinston, Çeşme limanına girdi. Çeşme'yi bombardıman ederek, kaleyi ve kasabayı yerle bir etti. Türk donanma efradının çoğu yangın başlar başlamaz denize atıldıkları için kurtulup İzmir'e geldiler. Kapdân-ı Deryâ Hüsâmeddin Paşa ile Cezâyirli Gazi Hasan Bey de yaralı olarak kurtuldular.

Facia Istanbul'da duyulunca Hüsâmeddin Paşa azledildi. Asıl suçlunun Câfer Bey olduğu daha teşhis edilemediği için, kapdân-ı deryâlık ona verildi ve 36 gemiden müteşekkil bir donanma Câfer Paşa'nın emrine girmek üzere Istanbul'dan hareket etti. Ruslar, Limni adasına gelip Mondros limanını muhâsaraya başladılar.

Çeşme bozgunu, Avrupa'da büyük akisler yaptı ve Ruslar'ın prestijini son haddine kadar arttırdı. Zaferde mühim bir rolü olmamakla berâber, II. Katherina, Kont Aleksiy Orloff'a «Çeşmenskiy» unvanını verdi. Bu münasebetle Rusya'da şenlikler yapıldı ve hâtıra madalyonları basıldı. Ruslar, Limni'yi 2 ay kuşatmalarına rağmen alamadılar. 23 parça harb gemisiyle 22 ekimde Mondros limanına giren Cezâyirli Hasan Bey, düşman donanmasını ric'ate mecbur bıraktı. Ruslar, Baltık Denizi'ne dönmek üzere Ege Denizi'nden çıktılar. Limni zaferi üzerine Hasan Bey'e «Gazi» unvanı ve kapdân-ı deryâlık verildi.

Kartal Bozgunu (1 Ağustos 1770)

Kont Romanzov, 30.000 kişiyle Boğdan'a (Moldavya) girmiş ve ülkenin büyük kısmını işgal etmişti. Kont Panin'in kumandasındaki 60.000 Rus da Bender kalesini muhâsaraya başladı. Bender, Besarabya'da, Dniestr'in (Türkçe : Turla) güney kıyısında mühim bir Türk kalesiydi. Az kuzeybatısında Kişnev şehri vardı. Romanzov, Besarabya'nın güneyine inmiş, Tuna deltasına yaklaşıyordu. İsakçı'nın kuzeyinde Kartal (Romence : Kagul) mevkiinde karargâhını kurmuştu. II. Kaplan Giray, Boğdan seraskeri ve Rumeli beylerbeyisi Vezir Abdi Paşa, Yeniçeri ağası Vezir Kapıkıran Mehmed Paşa, düşmanı Kartal'dan söküp atamadılar. Bunun üzerine bizzat Sadrâzam ve Serdâr-ı Ekrem İvaz-zâde Halil Paşa, Kartal üzerine yürüdü. 27 temmuzda İsakçı'dan Tuna'nın kuzeyine geçti. Dobruca'dan çıkarak Besarabya'ya girmiş oldu. Kuzeyde Kırım Hanı olduğu için, Kont Romanzov'un durumu ümitsizdi. İkinci bir Prut gerçekleşmek üzereydi. Vaziyeti kavrıyan Kont, 31 temmuz gecesi sürpriz taarruzuyla Türk saflarına girdi. Ağustosun ilk günü doğarken, 8 saatlik bir top ateşi ve vuruşmayla Türkler iyice hırpalanmışlardı. Sabah olunca ordusunun darmadağınık olduğunu ve askerinin büyük kısmının savuştuğunu gören Sadrâzam, Babadağı'na çekilmekten başka çâre bulamadı. Bunun üzerine Ruslar, Tuna'nın kuzey yalılarında ele geçirdikleri 50.000 kadar Türk asker kaçağını kılıçtan geçirdiler. Tuna nehrinin kuzey yalılarındaki Türk kaleleri, doğudan, Karadeniz'den itibâren batıya doğru Kilye, İsmail, Kalas ve İbrâil ile Dniestr'in ağzındaki Akkermân (Romence : Cetatea Alba) düştü. Bu durumda uzun zamandan beri muhâsara altında olan Bender'in mukavemeti bahis konusu olamazdı; Ruslar, Karadeniz kıyılarına bile inmişlerdi. 27 eylûlde Bender düştü. Kaledeki binlerce sivil Türk kılıçtan geçirildi. Türk babalarının, çocuklarını ve kadınlarını elleriyle hançerledikten sonra, şehîd olmak için Rus saflarına daldıkları görüldü. Bender önündeki Rus zayiatı da çok fazla oldu. Kartal bozgunu ve Tuna'nın kuzey yalılarının kaybedilmesi üzerine İvaz-zâde Halil Paşa, azledildi. Karadağ'da Ruslar'ın çıkarttıkları isyânı bastırmaktan dönen Dâmâd Cihangirli Mehmed Paşa, Bosna beylerbeyiliğinden sadrâzam ve serdâr-ı ekrem oldu.

Ruslar, 1770'de savaşı kazanmış durumdaydılar. 1771'de artık Kırım'a inebilir ve Karadeniz'e çıkabilirlerdi.

1770 aralığında II. Kaplan Giray azledildi ve 1771 temmuzunda, Istanbul'da 32 yaşında öldü. Hanlığı 10 ay sürmüştür. Yerine III. Selim Giray, tekrar han oldu. 55 yaşındaydı.

Ruslar'ın Kırım'ı İşgali (13 Temmuz 1771)

1771 baharının son haftalarında Prens Dolgoruki, 90.000 kişilik bir Rus ordusuyla Kırım'ın giriş yerindeki Orkapı (Rusça: Perekop) kalesini muhâsaraya başladı. Karadeniz'le Azak Denizi'nin birbirine fevkalâde yaklaştığı bu berzah, 24 haziranda düştü. Bu sırada Rus propagandasına kânan Kırımlılar'dan bir kısmı, içlerinde Cengiz hânedanına mensup prensler de olduğu halde, Ruslar'a karşı koymamak kararındaydılar. Rus vaatlerine göre gûyâ Kırım işgal edilince Osmanlılar kovulacak ve Kırım'a istiklâl verilecekti. Çariçe, Kırım istiklâlinin en ateşli müdafii rolünde idi ve Kırım'dan Osmanlılar'ı kovmaktan başka bir niyeti olmadığına Kırımlılar'ı bile inandırmıştı. Eski vuruşkanlıklarını ve düzenlerini kaybeden Kırım Türkleri, bir Ortaçağ hayatı yaşıyorlardı. Tarihte görülmemiş birşey olarak son yıllarda Osmanlılar'ın Ruslar'a, Kırım'ın daha bir asırdan daha az bir müddet önce tâbii olan Moskov devletine yenilmeleri, Kırımlılar nezdinde Osmanlılar'a olan korku, saygı ve bağlılığı ortadan kaldırmıştı. Türkiye'den ayrılıp XV. asırda olduğu gibi bağımsız bir devlet olurlarsa, daha bahtiyar yaşıyacaklarını ve her zaman Rusya ile çatışan Osmanlılar'ın yanında savaşa girmek mecburiyetinden kurtulacaklarını düşünüyorlardı. Ruslar'ın Kazan, Astırhan ve Başkurdistan gibi XVI. asrın ikinci yarısından beri ele geçirdikleri Türk ülkelerinde tatbik ettikleri rejimi bilmezlikten geliyor, tam bir gaflet içinde bulunuyorlardı.

III. Selim Giray, 80.000 kişilik Ortaçağ ordusuyla Osmanlılar'la Rus teklifleri arasında kararsızdı. Esâsen bütün askerî değerini yitirmiş olan bu ordu, artık bir kalabalıktan ibaretti. Kırım'ın kapısı olan Orkapı'yı Kırımlılar, Han'ın ve Osmanlılar'ın yetişmesine fırsat vermeden, kendiliklerinden Ruslar'a teslim etmişlerdi. Selim Giray, Orkapı'nın düştüğünü ve Ruslar'ın Kırım'ı işgale başladığını öğrenir öğrenmez, atalarının ülkesinin savunmasını Osmanlılar'a bırakıp haziranın son günü Istanbul'a gitti. Bu ikinci hanlığı, sâdece 6 ay sürmüştü. Yerine tekrar Maksûd Giray getirildi. Selim Giray'ın iki oğlu, Petersburg'a gidip, Çariçe ile Kırım'ın sözde istiklâlini görüştüler.

Kırım seraskeri Vezir Silâhdâr İbrahim Paşa, 13 temmuzda Prens Dolgoruki'ye teslim oldu ve böylece 13 temmuz 1771'de Kırım yarımadası, Rus işgaline girdi. Bir zamanlar Moskova varoşlarına kadar Rusya'nın büyük kısmını, Volga'ya kadar kuzeydeki Türk ülkelerini de kaplıyan Kırım'da Osmanlı hâkimiyeti, Fâtih devrinden itibaren 296 yıl sürmüş oluyordu. Osmanlı tarafdarı

ve Rus düşmanı olan Kırımlılar, Giray hânedanının büyük kısmıyla berâber Osmanlı ülkelerine göçtüler. 1,5 milyon kadar Türk'ü barındıran yarımadada, fecî Rus boyunduruğu başladı. Bununla beraber Çariçe, Kırım'ı savaşın sonuna kadar işgal altında bulunduracağını, sulh yapılınca istiklâlini tanıyıp çekileceğini ilân ediyordu.

Kırım'ı işgal etmekle berâber Ruslar, Karadeniz'in kuzey kıyılarındaki Türk kalelerini düşüremediler. Bunların en mühimmi olan ve Odesa'nın (Türkçe : Hocapaşa) az batısında bulunan Özü, Vezir Hazînedâr Ali Paşa'nın parlak savunmasıyla kurtuldu. Ağır zâyiat veren Ruslar, 2 ağustosta Özü muhâsarasını bıraktılar. Kılburun kalesi de Abdullah Paşa'nın savunmasıyle muhâsaradan kurtuldu. Eflâk'ı işgal eden Ruslar, Yerköyü (Romence : Giurgiu) kalesini de alıp Türkler'i Tuna'nın kuzeyinden atmak istediler. Karşı (güney) kıyısında Ruscuk'un bulunduğu bu kale önlerinden 12 eylûlde General Essen, 500 ölü, 200 yaralı, 7 top ve ağırlıklar kaybederek, 200.000 kişilik ordusunu geri çekti.

Buna karşılık eski Sadrâzam Muhsin-zâde Mehmed Paşa'nın Bükreş'i geri almak istemesi bir sonuç vermedi. Bilâkis 30 ekimde Dumbovitza'da 30.000 kişilik ordusu Ruslar'ın karşısında bozuldu. Bunun üzerine düşman, Tuna deltasının güneyine atlayıp Dobruca'ya ayak basarak Tulça kalesini aldı. Babadağı'na kadar akın yaptı. Serasker Muhsin-zâde, karargâhını Babadağı'ndan kaldırarak, güneyde Varna'nın kuzeyindeki Hacıoğlupazarcığı'na çekildi. Büyük bir Türk şehri olan Babadağı, mühim zayiata uğradı. 11 aralıkta daha da güneybatıdaki Şumnu'ya kışlamak üzere çekilen Muhsin-zâde Dâmâd Mehmed Paşa, tekrar sadrâzam oldu.

1772 Harekâtı

1772 yılında mühim bir askerî harekât olmadı. Ruslar, son güçlerini harcamışlar ve solukları kesilmişti. Bu yıl içinde Bâb-ı Âlî, ismen Kırım hanı olan Maksûd Giray'ı azletti. İkinci hanlığı bir yıl ve iki hanlığının toplamı 2 yıl, 5 ay olan Maksûd Giray, 1781 ağustosunda ölmüştür. Kardeşlerinden İnânet Giray kalgaylığa ve Bahâdır Giray nûreddinliğe kadar yükselmişlerdi. Üçü de II. Selâmet Giray Han'ın oğullarıdır. Bâb-ı Âlî, Kırım hanlığı pâyesini II. Sâhib Giray Han'a verdi. Bu zat, II. Devlet Giray Han'ın oğullarından Ahmed Giray'ın büyük oğludur. Ağabeyleri II. Fetih, Arslan ve Kırım Giraylar hanlığa, Saâdet, Şâhbâz ve Baht Giraylar kalgaylığa, Mahmud, Bahâdır, Gazi ve Hacı Giraylar nûreddinliğe kadar yükselmişlerdi. Diğer kardeşi Mehmed Giray, Nûred-

din Ahmed Giray'ın babasıydı. Kalgay Saâdet Giray da Kalgay Deli Baht Giray'ın oğludur. Bâb-ı Âlî, 1771 temmuzunda Kırım Giray Han'ın küçük oğlu Baht Giray'a da Kıpçak, Kuban, Kabarta, Çerkes, Lezgi, Kumuk, Kaytak, Dağıstan, Kazak ülkelerinin yâni Kuzey Kafkasya'nın hanlığını tevcih etmiştir. Baht Giray'ın ağabeyi Mehmed Giray, vaktiyle kalgaylığa kadar yükselmişti.

Uzayıp giden savaş, büyük Avrupa devletlerini endişeye sevkediyordu. Prusya ile İngiltere, Rusya'yı, fakat Fransa ile Avusturya (Almanya) Türkiye'yi alttan alta destekliyorlardı. Lehistan'ın, Kırım'ın, Romanya'nın Rus işgalinde kalması Viyana'da büyük memnûniyetsizlik doğuruyordu. Bu ülkelerin bir kısmında eskiden beri Almanlar'ın gözü vardı. III. Mustafa gibi, II. Katherina da bütün ihtiyat hazinesini savaşa harcamıştı. Bu durumda, Prusya ve Almanya'nın aracılığı ile 10 haziranda Yerköyü'nde Türk-Rus mütarekesi imzalandı. 6 ağustosta Romanya'da Focşani'de sulh konferansı açıldı. Müzakereler hiçbir netice vermedi. Ruslar'ın müfrit isteklerini Türkler kabûl etmedi. Sulh konferansı, 9 kasımda bu defa Bükreş'te toplanmaya başladı. Bu sûretle 1772 yılı neticesiz sulh müzakereleriyle geçti ve iki taraf, son sözlerini söylemek üzere yeniden askerî hazırlığa başladı.

1773 Harekâtı

Ruslar, Kırım gibi bir Türk ülkesinde başarı kazandıkları Osmanlılar'dan ayrılıp istiklâl elde etme propagandasına, Mısır ve Sûriye'de de giriştiler ve Türk Memlûk beylerini, istiklâl bahasına Osmanlılar'a baş kaldırmaya teşvik ettiler. Memlûkler'den Cin Ali Bey, bu propagandaya kapıldı. Büyük bir servete sahip olan Cin Ali Bey, Kahire'de şeyhu'l-beled yâni belediye reîsi idi. Mısır beylerbeyisi Gürcü Mehmed Paşa, Ali Bey'in durumunu ve Ruslar'la muhâbere ettiğini Bâb-ı Âlî'ye bildirdi ve Memlûk beyini ortadan kaldırmak emrini aldı. Ancak başarı kazanamadı. Kendini Mısır, Suriye, Lübnan ve Filistin sultanı ilân eden Ali Bey, Ruslar'dan büyük yardım görüyordu. Hattâ Çeşme galibi Kont Orloff, Ali Bey'i desteklemek için Beyrut ve Sayda gibi Lübnan limanlarında görünmüştü. Ancak Cin Ali Bey'in dâmâdı Ebû-Zeheb'le arasının açılması, ortaya yarım asır önce bir Mehmed Ali Paşa'nın çıkmasını önledi. Ebû-Zeheb, Osmanlı desteğini sağlıyarak, kayınpederinin üzerine yürüdü ve onu birçok defalar bozdu. Ali Bey, Suriye'ye döndü.

Bir müddet Suriye'de kalan Cin Ali Bey, Ruslar'dan 400 kişilik bir yardımcı kuvvet alarak 6.700 kişiyle Kahire'ye yürüdü. An-

cak 1 mayısta yenildi ve kuvvetleri dağıldı. Bir hafta sonra aldığı yaralardan öldü ve başı kesilerek Istanbul'a gönderildi.

Bu sûretle Suriye'deki Türk valileri Azım-zâdeler'in Mısır'daki Memlûkler'e cephe alması sebebiyle, bu tehlikeli isyan akamete uğradı. Ruslar'ın Suriye ve Mısır'a kadar entrika çevirmeye ve nüfuz etmiye kalkışmaları, Rusya'nın gelecekteki siyâsetini iyice ortaya koydu. Bu sırada Suriye, Azım-zâdeler'in elindeydi. Bu aile, 1724-1807 arasında 83 yıl Suriye vilâyeti valiliğini elinde tutmuştur. Âileden 18'i vezîr olmak üzere 40'dan fazla paşa yetiştiği gibi, birçok büyük ailelerle de akrabalık münasebeti kurulmuştu. Gene bu aileden gelenler arasında birçok zat, Mısır, Anadolu, Maraş, Trablusşam, Rakka, Haleb, Sayda, Konya, Diyâr-ı Bekr, Sıvas, Bağdad, Hicaz, Girit, Adana, Kars gibi eyaletlerde valilik (beylerbeyilik) etmişlerdir. Azım-zâdeler'in menşei, Konyalı Türkmen beylerinden Kemikoğlu Mehmed Bey'den gelir. Bu zâtın küçük oğlu İbrâhim Paşa, 1660'dan önce, başında bulunduğu Türkmen oymağıyla Konya'dan gelip Kuzey Suriye'de Ma'arratu'n-Nû'mân'a yerleşmiştir. Arablar, «Kemikoğulları»nı Arabca'ya çevirerek «el-Azm» yapmışlardır. İbrahim Paşa'nın büyük oğlu Vezir İsmail Paşa, 1724 kasımında Şam beylerbeyisi olmuş ve aile bu zattan yürüyerek zamanımıza kadar gelmiştir. Azım-zâdeler, başında bulundukları Türk eyaletlerini yüzlerce bayındırlık eseriyle süslemişlerdir. Nasıl yarım asır sonra Mehmed Ali Paşa'ya cephe almışlarsa, onun öncüsü olan Cin Ali Bey'e karşı da Azım-zâdeler, Osmanlı hâkimiyetini savunmuşlardır. İsmail Paşa'nın 4'ü vezir (mareşal) pâyesinde olan 5 paşa oğlu ve dâmâdı Vezir Mekkî-zâde Hüseyin Paşa'dan, âilenin çeşitli dalları çıkarak zamanımıza kadar gelmiştir (*).

Mısır gailesini halleden Bâb-ı Âlî, artık Bulgaristan'a inmiş olan Ruslar'ı durdurmak için büyük çaba gösterdi. Yerköyü'nün de düşmesiyle, Türkler'in Romanya ile ilgileri kesilmişti. Yerköyü'nün karşısındaki Ruscuk'ta üslenen serasker Vezir Dağıstanlı Ali Paşa'nın gayretlerine rağmen Yerköyü, geri alınamadı. Bu defa Ruslar, Tuna'yı atlayıp Ruscuk'u düşürmek istediler. Ancak Mertin meydan muhârebesinde büyük zayiat vererek yenildiler. En ünlü Rus kumandanlarından Prens Repnin, 1.200 düşman askeriyle esîr edilip Istanbul'a sevkedildi. Varna muhâfızı Vezir Nûman Paşa ise, Babadağı'nın güneyinde düşmana yenildi. Bunun üzerine Mareşal Romanzov'un kumandasındaki Ruslar, Güney

(*) İsmâil Paşa, 7. kuşaktan, *Büyük Türkiye Tarihi* müellifinin anne tarafından büyükbabası olmaktadır.

Dobruca'da, Tuna'nın güney kıyısı üzerindeki Silistre'yi muhâsaraya başladılar. Serasker Vezir Osman Paşa ve Silistre muhâfızı Vezir Hasan Paşa, 29 haziranda Mareşal Romanzov'u bozdular. 8.000 ölü ve 1.000 yaralı veren Ruslar, Silistre muhâsarasını kaldırdılar. 12 top bırakarak Romanya'ya çekildiler. III. Mustafa, Osman Paşa'ya «Gazi» unvanını verdi.

Hammer'in kaydettiği gibi bu devirde Osmanlı seyyar ordusu bütün kabiliyetini kaybetmişti. Disiplinsiz bir sürüden ibaretti. Hammer'e göre 10.000 kişilik iyi bir düşman ordusu, meydan muhârebesinde 100.000 kişilik bir Osmanlı kuvvetini yenebilirdi. Ancak gene 10.000 kişilik bir Osmanlı kuvveti, kale ve tabyalar içinde, yani savunma muhârebesinde, 100.000 kişilik düşman ordusunu bozmaya muktedirdi. Savunmada Türk üstünlüğü devam ediyordu. Bu, Varna muhâsarasında da ortaya çıktı. Ruslar, birkaç ay sonra, Bulgaristan'a sarkmak teşebbüslerini bu defa Varna önlerinde denediler. Dobruca'yı işgal ettiler ve Varna önlerine geldiler. 20 ekimde düşman, 1.500 ölü ve binlerce yaralı verdikten sonra, Varna önünden çekildi. 6 topunu ve birçok ağırlığını Varna önlerinde bıraktı. General Unger'in Varna hezimetiyle Ruslar, Bulgaristan'ı ele geçirmekten ümidlerini kestiler. Ancak, işgal ettikleri Dobruca ve kuzeydoğu Bulgaristan'daki Türk şehir ve kasabalarını, akıl almaz barbarlıklarla tahrib ettiler. Ellerine geçen her Türk'ü, cins ve yaş farkı gözetmeksizin, küçük çocuklara varıncaya kadar türlü işkencelerden sonra kılıçtan geçirdiler.

1773 yılındaki teşebbüsler de, Ruslar'ın taarruz gücünü yitirdiklerini gösterdi. 1774'ün ilk günlerinde III. Mustafa, teessür içinde öldü ve sulh işi, kardeşi I. Abdülhamid'in ilk aylarına kaldı.

1774 baharında Ruslar, sulh müzakerelerine te'sîr edebilmek için, birkaç teşebbüs daha yaptılar. Mareşal Romanzov'un Şumnu'ya yaklaşması ve başkumandanlık karargâhını burada kurmuş olan Sadrâzam Muhsin-zâde Mehmed Paşa'nın ağır hasta olması yüzünden Türkiye, Rusya'nın sulh tekliflerini kabûl etti. Sadâret kedhudâsı (iç işleri bakanı) meşhur diplomat Resmî Ahmed Efendi başmurahhas ve Reîsülküttâb (dış işleri bakanı) İbrahim Münîb Efendi ikinci murahhas oldu. Ruslar'ı Prens Renin ve Mareşal Romanzov temsil ediyordu. Konferans, Tuna kıyısı yakınlarında Küçük Kaynarca'da açıldı.

Kaynarca Muahedesi (21 Temmuz 1774)

İki günlük müzakerelerden sonra sulhun esasları kararlaştırıldı. Osmanlı murahhasları 17 temmuzda Kaynarca Muâhedesi'ne imza koydukları halde Prens Renin, 4 gün sonra 21 temmuzda imzaladı. 21 temmuz, Rusya için acıklı olan Prut Muâhedesi'nin 63. yıldönümüydü. Prens, böylece Türkler'den intikam almış oluyordu. 28 madde ve 2 ilâveden müteşekkil olan Kaynarca Muâhedesi'nin başlıca hükümleri şunlardır :

Kırım Hanlığı, Türkiye'den ayrılıyor ve bağımsız bir devlet oluyordu. Ancak dinî bakımdan Istanbul'da «halîfe» sıfatını da taşıyan padişaha ve şeyhulislâma tâbi olacaktı. Bu muâhede ile Rusya, padişahın, dünyadaki Sünnî Müslümanlar'ın halîfesi olduğunu resmen tanıyordu. Kırım'daki Rus işgalinin ne zaman sona ereceği, Rusya'nın takdirine bırakılıyordu. Besarabya'nın Karadeniz ve Azak Denizi kıyılarındaki Kuban'da yaşıyan Kırım Türkleri de bağımsız oluyorlardı. Ancak nasıl Rusya, Kırım'ı boşaltmamış ve Kırım'ın bağımsızlığı sözde kalmışsa, Türkiye de Bucak ve Kuban'ı işgal etmekten vazgeçmiyecektir. Bug (Türkçe : Aksu) ve Dniepr (Türkçe : Özü) nehirleri arasındaki kısa Karadeniz sahil şeridi, Kırım'da Kerç Boğazı'na hâkim olan Kerç ve Azak Denizi'nin nihayetindeki Azak (Rostov) limanları ve çevresi, Türkiye tarafından Rusya'ya bırakılıyordu. Bırakılan bu arazi, birkaç bin kilometre kareden müteşekkil küçük bir saha ise de, Karadeniz kuzeyinin stratejik noktaları olması dolayısiyle Rusya'nın geleceği bakımından çok mühimdi. Rusya, ilk defa olarak ve kesin şekilde Karadeniz'e inmiş, Bug ve Kuban ırmakları arasındaki Kuzey Karadeniz kıyılarını ele geçirmiş oluyordu. Azak Denizi, bir Rus gölü hâline geliyordu. Bug ile Dniestr (Türkçe : Turla) arasındaki Karadeniz sahili, Özü ve Hocapaşa (Odesa) dahil, Türkiye'de kalıyordu. Rusya, gerek burasını, gerek Besarabya ve Romanya'yı boşaltıp Türkiye'ye bırakıyordu. Ancak Romen prenslikleri (Boğdan ve Eflâk) üzerinde Rusya'nın bundan sonra yapacağı müracaatları, Türkiye'nin yüksek hâkimiyetine halel gelmemek şartıyla Bâb-ı Âlî, nazar-ı itibara alacaktı. Bu, Romen prensliklerinin iç bağımsızlıklarının biraz arttırılması ve Rusya'nın bu prensliklerin iç işlerine müdahale kapısının açık bırakılması mânâsına geliyordu. Bâb-ı Âlî, milyonlarca Ortodoks tab'asına, en büyük şefkatle muamele edecekti. Bu muamele zâten yapıldığından, böyle bir maddenin ilâvesi, Rusya'nın, Ortodoks mezhepdaşlarını himaye etmek iddiasıyla sık sık Bâb-ı Âlî'yi rahatsız etmek niyetinde bulunduğunu gösteriyordu. İngiltere ve Fransa'nın Tür-

kiye'de faydalandıkları «kapitülasyon» denen haklar, Rusya'ya da veriliyordu. Rus ticâret gemileri, Boğazlar'dan serbestçe Akdeniz'e geçebileceklerdi. Tabiatiyle Karadeniz'de kıyı elde ettikten sonra Rusya, bu denizde de donanma yapmıya girişecekti. Ancak savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçebilmesi mümkin değildi. Türkiye, 3 yıl içinde Rusya'ya 15.000 kese (750 milyon akça, bugünki râyiçle takrîben 11.250.000.000 TL.) savaş tazmînâtı ödiyecekti.

Kırım dışında Türkiye'nin pekaz toprak kaybı olmasına rağmen bu muâhede, Türkiye'nin tarih boyunca imza koyduğu en fecî anlaşmalardan biridir. Bu muâhede ile Rusya, İngiltere ve Fransa'dan sonra dünyanın en güçlü devleti durumuna yükseliyor, Türkiye ise, dünya devletleri arasında birincilikten, birden dördüncülüğe düşüyordu. Karadeniz, bir Türk gölü olmaktan çıkıyor, Rusya, Karadeniz'de sahil ediniyordu. Kırım gibi 1,5 milyon Türk'le meskûn 15 asırlık bir Türk ülkesinin geleceği, Rusya'ya bırakılıyordu. Ortodoksluk bahanesiyle Rusya'nın Türkiye'nin iç işlerine müdahalesine imkânlar veriliyordu. Lehistan'ı Rus tasallutundan kurtarmak için bu savaşı göze alan Türkiye, Lehistan'ın istikbalini Rusya ile onun derecesinde harîs komşuları Prusya ve Avusturya (Almanya)'ya bırakmış oluyordu. Tabiatiyle Rusya, bu iki komşusuna pay vermeden Lehistan'ı ilhak etmek yoluna gidemiyecekti. Aksi takdirde bir Türkiye - İsveç - Prusya - Almanya - Fransa koalisyonuna çatardı. Ancak Prusya ve Almanya ile müştereken Lehistan'ı parçalıyan bir Rusya, böyle bir koalisyona çarpmaktan kendini korurdu. 1772'de Lehistan'ın ilk taksimine girişen Rusya, Kırım'ı resmen ilhâk etmek için de fırsat gözlüyordu. Kırım hanlarını tayin etmek salâhiyeti hâlâ padişaha aitse de, artık bu iş basit bir formaliteden ibaret görünüyordu. 5 yıl, 9 ay, 14 gün süren bu savaşta Türkiye çok yıpranmıştı. Ancak bu yıpranma, Rusya için de bahis konusuydu. Hotin'i hâlâ muhâfaza etmekle berâber Orta ve Doğu Avrupa siyâsetinden çekilmiş, ancak Balkanlar'ı elinde tutan bir devlet hâline geliyordu. Bu durum, İsveç için bir yıkım, Fransa için de çok prestij kırıcı bir vaziyetti. Lehistan'ın ise, siyâsî mevcûdiyetinin bile sona ermesi mânâsına geliyordu. Rusya'nın Lehistan'ın büyük kısmını yutması aslında, Almanlar'ın da lehinde değildi. Ancak Avusturya ile Prusya, Lehistan'ın tamamını kaptırmamak için, paylaşmak yolunu tercih edeceklerdir. Yoksa Rusya'nın bu derecede Orta Avrupa'ya yaklaşması, Germen'liği Slav'lığın lehine itici ve yolunu kesici bir mânâ taşıyordu.

Hammer, eserini, bu Kaynarca Muâhedesi ile bitirir. Cevdet Paşa da, büyük eserine bu Kaynarca Muâhedesi ile başlar.

X

I. ABDÜLHAMİD DEVRİ TÜRKİYE'SİNİN İÇ OLAYLARI (1774 - 1789)

I. Sultan Abdülhamid Hân'ın Tahta Geçmesi (21 Ocak 1774)

21 ocak 1774'te, Rus savaşının verdiği teessürden ölen ağabeyi III. Mustafa'nın yerine tahta oturan I. Abdülhamid Han, III. Ahmed'in oğullarındandır. Râbia Şermî Kadın-Efendi'den doğmuştur. III. Mustafa gibi, I. Abdülhamid de tahta çıktığı zaman, annesi ölmüş bulunuyordu. I. Abdülhamid 48 yaşını 10 ay ve 3 gün geçiyordu. Ağabeyi III. Mustafa'dan 8 yıl, 1 ay, 23 gün gençti. III. Mustafa tahta çıktığı zaman, I. Abdülhamid'in 2 ağabeyi, Velîahd-Şehzâde Bâyezid ile Şehzâde Nûmân hayattaydı. Şehzâde Nûmân'ın 29 aralık 1764'te ölümüyle I. Abdülhamid, 2. velîahdliğe, Şehzâde Bâyezid'in ölümüyle de 19 aralık 1770'te velîahdliğe yükseldi. I. Abdülhamid padişah olunca, ağabeyi III. Mustafa'nın 12 yaşındaki oğlu Selim (III. Selim), velîahd-şehzâdelik makamına geçti. III. Mustafa'nın Şehzâde Selim'den başka oğulları fazla yaşamamışlardı.

Babası III. Ahmed'in tahttan feragatinde 5,5 ve ölümünde 11 yaşında olan I. Abdülhamîd, pâdişahların 29.'sudur. İlk defa onun cülûsunda, cülûs bahşişi verilmedi. I. Abdülhamid, entelektüel bakımdan ağabeyi III. Mustafa kadar iyi yetişmemişti. Bununla berâber basit şiirler bırakmıştır. Karakteri, ağabeyine benzemektedir. Merhametli, nâzik, hükümdarlık mes'uliyetlerini tamâmen kavramış, devletin inhitat hâline devamlı şekilde çâreler arıyan bir padişahtı. Türk umumî efkârı, Rusya'ya karşı yenilmiş olmak, bilhassa Kırım'ın kaybı ile karışmıştı. Kırım'ın geri alınması, en büyük emel hâline gelmişti.

İran Savaşı (1775 - 1779)

Bu sırada Türkiye, 4 yıl kadar süren yeni bir İran savaşına girdi. Türk Avşar hânedanını deviren Kürd Zend hânedanı İran'a hâkim olmuş, ancak otoritesini bütün imparatorlukta kuramamıştı. Horasan, hâlâ Avşarlar'ın elindeydi. Kerîm Han Zend, Os-

manlılar'a karşı başarı kazanırsa, İran'ı tam mânâsiyle ele geçirebileceğini düşündü. Rusya savaşından bitkin halde çıkan Türkiye'nin Irak topraklarına saldırdı. Kardeşi Sâdık Han, 1775 martında Basra'yı muhâsaraya başladı. Bunun üzerine Bâb-ı Alî, 2 mayıs 1776'da İran'a harb ilân etti. 13 ay muhâsaraya dayanan Basra, 1776 nisanında düştü ve 1779'a kadar 3 yıl İran hâkimiyetinde kaldı. Musul beylerbeyisi Serasker Vezir Hasan Paşa, 22 nisan 1777'de ve 5 mayısta, İranlılar'ı iki meydan muhârebesinde yendi. İlkinde 10 top aldı. Ardelân'ın (Kürdistan) merkezi Sine yakınlarında geçen ikinci meydan muhârebesinde ise Husrev Han'ın 20.000 kişilik ordusuna 2.000 ölü verdirerek zaferi kazandı. Bundan sonra, Zendler'in İran'da çok nâzik durumda bulunmaları sebebiyle savaş, duraklama safhasına girdi ve 1779'da, hiçbir değişiklik olmaksızın sona erdi.

Sadâret Değişmeleri

I. Abdülhamid tahta çıktığı zaman, Dâmâd Muhsin-zâde Mehmed Paşa, sadrâzam ve serdâr-ı ekremdi. Padişahın kızkardeşlerinden Ayşe Sultan'la evli olan Mehmed Paşa, Kaynarca Muâhedesi imzalandıktan sonra, Şumnu'daki karargâhından hasta hâlinde Istanbul'a gelirken, 4 ağustos 1774'te Karınova'da öldü. Cenâzesi Istanbul'a getirilip, babası Sadrâzam Muhsin-zâde Abdullah Paşa'nın Eyüp'teki türbesine gömüldü. İkinci sadâreti 2 yıl, 7 ay, 24 gün ve iki sadâretinin toplamı 6 yıl, 4 gündür. Istanbul'da sadâret kaymakamı olan İzzet Mehmed Paşa, sadrâzam oldu. 50 yaşında bulunan bu zat, Fâtih Sultan Mehmed'in sadrâzamlarından Rûm Mehmed Paşa'nın torunlarındandır. 11 ay, 3 gün sonra 6 temmuz 1775'te azledildi. Sadâret kedhudâsı (iç işleri bakanı) Derviş Mehmed Paşa, iktidara yükseldi. 1 yıl, 6 ay sonra yerine sadâret kedhudâsı Dârendeli Cebeci-zâde Mehmed Paşa getirildi. Bu zat, 5 ocak 1777'den 1 eylûl 1778'e kadar 1 yıl, 5 gün iktidarda kaldı. Yerine Yeniçeri Ağası Kalafat Mehmed Paşa geçti. 21 ağustos 1778'e kadar 11 ay, 20 gün sadârette bulundu. Silâhdâr Kara Mehmed Paşa, sadrâzam oldu. Arapsunlu olan Mehmed Paşa, 44 yaşındaydı ve padişah üzerinde nüfuzu vardı. Selefi zamanında birkaç yangın felâketi geçiren Istanbul'un imarına çalıştı. Müstakbel IV. Mustafa, onun sadâreti sırasında doğdu. Mehmed Paşa, 1 yıl, 5 ay, 29 gün sonra 19 şubat 1781'de öldü. Erzurum beylerbeyisi İzzet Mehmed Paşa, tekrar sadârete getirildi. Erzurum'dan gelinceye kadar 1 ay, 25 gün, Kapdân-ı Deryâ Cezâyirli Gazi Hasan Paşa, kaymakamlık yaptı. Onun zamanında 24 temmuz 1782'de Balat'-

ta çıkan yangında 7.000 bina ve az sonra 21/22 ağustosta Cibali'de çıkan yangında 20.000 bina yandı. 25 ağustos 1782'de azledildi ve bir müddet sonra Belgrad muhâfızı olarak öldü. İkinci sadâreti 1 yıl, 6 ay, 4 gün ve iki sadâretinin toplamı 2 yıl, 5 ay, 1 gündür. Rumeli beylerbeyisi Alâiyeli Yeğen Mehmed Paşa, sadârete getirildi. 4 ay, 6 gün sonra 31 aralık 1782'de azledildi. Bir müddet sonra Mısır beylerbeyisi oldu.

Yeğen Mehmed Paşa'nın yerine, I. Abdülhamid devrinin en mühim sadrâzamı olan Ispartalı Halil Hamîd Paşa, sadâret kedhudâlığından iktidar makamına yükseldi. 46 yaşında olgun bir adamdı. Halil Hamîd Paşa, devletin esaslı ıslahata muhtaç olduğunu çok iyi kestirmişti. Ancak bu hususta, zâten ıslahatçı bir şahsiyet olan I. Abdülhamid'le işbirliği yapacak yerde, onu tahttan indirip Velîahd-Şehzâde Selim'i padişah yapmak istedi. Bu yüzden 2 yıl, 3 aylık bir sadâretten sonra 31 mart 1785'te azledildi ve kısa müddet sonra îdâm olundu. Torunları hâlâ yaşamaktadır. Bu sırada 23 yaşında olan ve serbest bir hayat yaşamasına izin verilerek tahsil ve terbiyesine çok dikkat edilen Velîahd-Şehzâde Selim'e, amcası I. Abdülhamid dokunmadı. Hattâ hürriyetlerini bile kısmadı ki, padişahın karakterini gösterir. Gerçekten I. Abdülhamid'den sonra bütün ümidler, Şehzâde Selim üzerinde toplanmıştı ve ondan başka yetişmiş şehzâde yoktu. Şehzâde Selim, Fransa kralı XVI. Louis ile mektuplaşıyor, hattâ ona gizlice adamlar (İshak Bey) gönderiyordu. Halil Hamîd Paşa'nın şahsî hatâsı yüzünden kaybı, devlet için zararlı oldu. Çünki cesur bir ıslahatçıydı. Padişah üzerinde nüfuzu olan diğer devlet adamları, Sadrâzam Kara-Vezir Mehmed Paşa, I. Abdülhamid'in büyük kızı ile evli olan Dâmâd Nazîf Efendi, Cezâyirli Hasan Paşa, muhafazakâr şahsiyetlerdi.

Halil Hamîd Paşa'nın yerine Özü muhâfızı Şâhin Ali Paşa, sadrâzam oldu. Istanbul'a gelinceye kadar 1 ay, 9 gün, Cezâyirli Hasan Paşa tekrar kaymakamlık yaptı. Gerçekte bütün nüfuz, sadâret gibi tehlikeli bir makamı kabûl etmekten çekinen Kapdân-ı Deryâ Vezir Cezâyirli Gazi Hasan Paşa'da idi. Şâhin Ali Paşa, 9 ay, 24 gün sonra, 24 ocak 1786'da Selânik mutasarrıfı ve İsmâil seraskeri yapılarak Istanbul'dan uzaklaştırıldı. Koca Yusuf Paşa, sadrâzam oldu. Cezâyirli Hasan Paşa tarafından yetiştirilen bu ünlü vezir, I. Abdülhamid'in son ve III. Selim'in ilk sadrâzamıdır. I. Abdülhamid'in oğullarından Şehzâde Mahmud (II. Mahmud), Şahin Ali Paşa'nın sadâreti sırasında doğmuştur.

I. Sultan Abdülhamid Hân'ın Ölümü (6/7 Nisan 1789 Gecesi)

Sonraki bahsimizde anlatılacağı üzere, I. Abdülhamid'in son yıllarında Rusya ve Almanya ile yeni bir savaş başlamıştı. Odesa yakınlarında Özü kalesinin düştüğünü ve Ruslar'ın şehirdeki sivil Türkler'e yaptıklarını bildiren sadâret tezkiresini okurken, I. Abdülhamid'e inme indi. 7 nisan günü henüz güneş doğmadan öldü. Ukrayna'daki bir kalenin düşmesi ve tab'asına karşı işlenen zulümler dolayısıyle beyin kanamasından ölmesi, I. Abdülhamîd'in şahsiyetini gösterir. Ondan sonra Türkiye tarihi, koca ülkelerin kaybı ve milyonların felâketi karşısında kılı kıpırdamıyan sorumlu devlet adamları ile dolup taşar.

I. Abdülhamid'in saltanatı 15 yıl, 2 ay, 17 gündür. 64 yaşını 18 gün geçiyordu. Bahçekapısı'ndaki türbesine gömüldü. Yeğeni III. Selim padişah ve büyük oğlu Şehzâde Mustafa (IV. Mustafa), velîahd oldular. III. Selim'le III. Mustafa dalı söndüğü için, Osmanoğulları, küçük oğlu II. Mahmud yolundan I. Abdülhamid'den yürümüştür.

I. Abdülhamîd devrinde, sahalarında şöhret yapan şahsiyetler arasında bilgin olarak Müstakıym-zâde Süleyman Sâdeddin Efendi, şâir olarak Şeyh Galib, bestekâr olarak Tab'î, Mehmed Ağa, ilk akla gelenler arasındadır. Bu yıllarda Türkiye dışı Türk âleminin en belirli şahsiyeti ise, Güney Hindistan'daki Feth-Ali Tîpû - Sultan'dır.

I. Abdülhamid devri şeyhulislâmları şunlardır (*Sicill,* IV; Dânişmend, IV) :

1.) Şerif-zâde Mehmed Şerif Efendi (20.VIII.1773 - 27.II.1774 = 6 ay, 8 gün). III. Mustafa'nın son ve I. Abdülhamîd'in ilk şeyhulislâmıdır.

2.) 3. defa olarak Dürrî-zâde Mustafa Efendi (27.II.1774 - 29.IX.1774 = 7 ay). 3 meşîhatinin toplamı 6 yıl, 1 ay, 17 gündür.

3.) İvaz-zâde İbrahim Efendi (29.IX.1774 - 28.VII.1775 = 9 ay, 29 gün). Sadrâzam İvaz Mehmed Paşa'nın oğlu ve Sadrâzam İvaz-zâde Halil Paşa'nın kardeşidir.

4.) Sâlih-zâde Mehmed Emîn Efendi (28.VII.1775 - 1.XII. 1776 = 1 yıl, 4 ay, 4 gün). II. Mustafa'nın başimamı Topkapılı Sâlih Efendi'nin oğludur. Gözlük taktığı için «Camgöz» diye de anılır.

5.) Vassâf-zâde Mehmed Es'ad Efendi (1.XII.1776 - 20. VII. 1778 = 1 yıl, 6 ay, 20 gün). Şeyhulislâm Vassâf Abdullah Efendi'nin oğludur.

6.) İshak-zâde Mehmed Şerif Efendi (20.VII.1778 - 12.IX.

1782 = 4 yıl, 1 ay, 23 gün). Şeyhulislâm Ebû-İshak İsmail Efendi'nin torunu, Şeyhulislâm İshak-zâde Es'ad Efendi'nin oğlu, Şeyhulislâm İshak-zâde Atâullah Efendi'nin babası ve şâir Fıtnat Hanım'ın kardeşidir.

7.) İbrahim Efendi (12.IX.1782 - 19.V.1783 = 8 ay, 7 gün). Şebinkarahisarlı Kadı Osman Efendi'nin oğludur. Reîsülulemâ iken şeyhulislâm olmuş, bu makamda pek yaşlı ölmüştür.

8.) Dürrî-zâde Mehmed Atâullah Efendi (19.V.1783 - 31.III.1785 = 1 yıl, 10 ay, 12 gün). Şeyhulislâm Dürrî Mehmed Efendi'nin torunu, Şeyhulislâm Dürrî-zâde Mustafa Efendi'nin oğlu, Şeyhulislâm Dürrî-zâde Ârif Efendi'nin kardeşidir. Halil Hamîd Paşa ile berâber düşmüştür.

9.) 2. defa olarak İvaz-zâde İbrahim Efendi (31.III.1785 - 22.VI.1785 = 2 ay, 22 gün). İki meşîhatinin toplamı 1 yıl, 21 gündür.

10.) Arab-zâde Ahmed Atâullah Efendi (22.VI.1785 - 22.VIII.1785 = 2 ay). Rumeli kazaskeri Arab-zâde Abdurrahman Bâhir Efendi'nin oğlu ve Şeyhulislâm Arab-zâde Ârif Efendi'nin babasıdır. Reîsülulemâ iken şeyhulislâm olmuş, bu makamda çok yaşlı ölmüştür.

11.) Dürrî-zâde Mehmed Ârif Efendi (22.VIII.1785 - 10.II.1786 = 5 ay, 19 gün). Şeyhulislâm Dürrî Mehmed Efendi'nin torunu, Şeyhulislâm Dürrî-zâde Mustafa Efendi'nin oğlu, Şeyhulislâm Dürrî-zâde Atâullah Efendi'nin kardeşi ve Şeyhulislâm Dürrî-zâde Abdullah Efendi'nin babasıdır. Bir defa daha meşîhate yükselmiştir.

12.) Müftî-zâde Ahmed Efendi (10.II.1786 - 24.XI.1787 = 1 yıl, 9 ay, 12 gün).

13.) Mekkî Mehmed Efendi (24.XI.1787 - 4.III.1788 = 3 ay, 10 gün). Mekke kadısı Halil Efendi'nin oğlu ve Şeyhulislâm Mekkî-zâde Âsım Efendi'nin babasıdır. Bir defa daha meşîhate yükselmiştir.

14.) Mehmed Kâmil Efendi (4.III.1788 - 19.VIII.1789 = 1 yıl, 5 ay, 16 gün). I. Abdülhamid'in son ve III. Selim'in ilk şeyhulislâmıdır. Rumeli Kazaskeri Osman Efendi'nin oğlu ve Şeyhulislâm Hâce-i Sultânî Feyzullah Efendi'nin kızından torunudur.

XI

RUSYA ve ALMANYA ile SAVAŞ (1787 - 1789)

Aynalıkavak Anlaşması (21 Mart 1779)

Kırım mes'elesi, her an Türkiye ile Rusya arasında bir savaş çıkmasına sebep olabilecek durumdaydı. Türkiye, Kırım'ı geri almak, Rusya ise resmen ilhak etmek niyetindeydi. İki taraf da var güçleriyle savaşa hazırlanmakla berâber, son harpten güçsüz düştükleri için, hemen silâhlı bir anlaşmazlık yoluna gitmekten çekiniyorlardı. Tabiî Ruslar, isteklerini gittikçe arttırıyorlardı. Kırım'da Türk ileri gelenleri, Osmanlı ve Rus tarafdarları olarak ikiye bölünmüşlerdi. Kırım'ın geleceğinin bu iki tarafta olduğunu savunanlar, biribirlerine âdetâ düşman kesilmişler, millî birlik parçalanmıştı. II. Sâhib Giray, Rus tarafdarı olduğu için, Osmanlı tarafdarları tarafından yerine eski hanlardan IV. Devlet Giray getirildi. II. Sâhib Giray'ın hanlığı 1775 haziranına kadar 3 yıl sürmüştü. Türkiye'ye gelen bu zat, 1807 martında Çatalca'da ölmüştür. IV. Devlet Giray ise, 1777 ocağına kadar ancak 1 yıl, 7 ay tahtta kalabildi. İki hanlığının toplamı 2 yıl, 6 aydır. O da Türkiye'ye geldi ve 1781'de 51 yaşında Vize'de öldü. Rus taraftarları, II. Sâhib Giray'ın kardeşlerinden Şâhin Giray'ı tahta çıkardılar. Birkaç yıl Petersburg'da Çariçe'nin sarayında yaşıyan Şâhin Giray, sebeplerini kavramaksızın ve derinliklerine inmeksizin Rus hayranı idi. Rus âdetlerine göre yaşıyordu. Bâb-ı Âlî, bu dejenere gencin hükümdarlığını tasdika mecbur oldu. Henüz Rusya ile yeni bir savaşı göze alacak durumda değildi.

Ruslar, Romanya prenslerinin tayin işlerine de müdahale etmiye başlamışlardı. Burada da huzursuzluk çıkarıyorlardı. İşte yeni bir Türk-Rus savaşına ramak kaldığı anda, Fransa'nın aracılığı ile 21 mart 1779'da Istanbul'da Aynalıkavak Kasrı'nda Aynalıkavak Anlaşması imzalandı. Kaynarca'nın tavzihi mahiyetinde olan bu anlaşmaya göre Rusya, Romanya prenslerinin tâyinine karışmaktan vazgeçiyor, padişah da Kırım hanlarını tâyin hakkından feragat ediyordu. Kırımlılar tarafından seçilecek olan han, padişahın bir itirazı bahis konusu olmaksızın, otomatik şekilde Osmanlı hükümdarı ve İslâm halîfesi tarafından tasdik edilecek-

ti. Bu sûretle Osmanlılar'ın Kırım üzerindeki sonuncu haklarından biri daha ortadan kaldırılmış oluyordu.

Bu arada Şâhin Giray, tahtını ancak 10 ay muhâfaza edebilmiş, 1777 aralığında III. Selim Giray tekrar han seçilmişti. Ancak birkaç ay sonra, Rus desteğiyle, Şâhin Giray tekrar han oldu. III. Selim Giray'ın 3 hanlığının toplamı 4 yıl, 6 aydır. 1786 eylûlünde 70 yaşında Vize'de ölmüştür. Şâhin Giray'ın 4 yıl kadar süren ikinci hanlığı, Kırım tarihinin en bahtsız günleri arasında yer alır. Şâhin Giray, Kırım'daki Rus elçisinin talimatına göre hareket ediyordu. Rus hassa generali üniformasını giyiyor, Çariçe'nin verdiği nişanları takıp halk arasında ataları gibi at üzerinde değil, açık saltanat arabasıyla dolaşıyordu. Kırım ordusunda Rus üniforması giyilmesini emreden bu şaşkın genç, Karadeniz hâkimiyetini Osmanlılar'dan almak hayaliyle bir donanma teşkiline bile başladı. Alafranga ziyâfetler verip içki kadehleri kaldıran Şâhin Giray, vakıfları da ilga etmiş, hâsılı Kırım'ın düzenini bozmak ve millî kudretini tahrib edip Ruslar'a yol açmak için elinden geleni yapmıştı. Rusya'nın ve Çariçe'nin kendisini çok takdir edeceklerini ve Osmanlılar'ın Kırım'ı geri almalarını önliyeceklerini sanıyordu. Nihâyet Kırımlılar'ın sabrı taştı. 1782'de Şâhin Giray'ı tahttan indirerek ağabeyi II. Bahâdır Giray'ı hükümdar seçtiler. Şâhin Giray, yardım istemek üzere Petersburg'a (Leningrad) kaçtı. Bu, Rusya'nın uzun zamandan beri gözlediği fırsattı. Nitekim Bahâdır Giray, ancak 7 ay tahtta kalabildi. Şâhin Giray bir Rus ordusuyla Kırım'a gelince, ağabeyi, Türkiye'ye kaçtı ve bir müddet sonra Tekfurdağı'nda (Tekirdağ) öldü. Şâhin Giray, kendini hayatının sonuna kadar Kırım tahtında kalacak sanırken, üçüncü hükümdarlığı birkaç aydan fazla devam edemedi.

Kırım Hanlığı'nın Sonu (9 Temmuz 1783)

Bâb-ı Âlî, Şâhin Giray'ın Ruslar tarafından üçüncü defa tahta çıkarılmasının mânâsını biliyordu. Sınırlarında tedbirler aldı. Azak Denizi'nin güneyindeki Kuban boylarında Vezir Ali Paşa, savaş hazırlıklarına başladı. Kuzeye ilerliyen Ali Paşa'nın kedhudâsı, tarafsız arazi olan Taman'ı işgal edince, Şâhin Giray, Ruslar'ın emriyle elçi göndererek Taman'ın boşaltılmasını, Osmanlılar'ın bu hareketinin Kırım'ın istiklâline müdahale demek olduğunu ileri sürdü. Kedhudâ kızıp, bu talebi ileri süren Kırımlı'yı idâm ettirdi. Bunu fırsat sayan ve bağımsız devlet olan Kırım'ın elçisine yapılan muameleyi protesto eden Ruslar, gûyâ Şâhin Giray'ın izniyle, Taman'a girdiler. Kırım'da Kefe'yi ve Kuban boylarını

işgal ettiler. Rus başkumandanı ve Çariçe'nin en gözde âşıkı Prens Potemkin, Kırım'da Karasupazarı şehrinde karargâhını kurdu. Çariçe'nin 19 nisanda imzaladığı halde gizli tutulan ukaz'ı (çar irâdesi, fermânı), II. Katherina'nın tahta geçmesinin 21. yıldönümü olan 9 temmuz 1783 günü, bizzat Kırımlılar'a okudu. Bu fermân ile Kırım, bir eyâlet şeklinde Rusya imparatorluğuna katılıyor, Çariçe, bütün Kırımlılar'dan sadâkat yemîni istiyor, bu yemîni etmiyenlerin Türkiye'ye göçmelerine izin veriyor, sadakat yemini edenlerin dinlerine ve millî geleneklerine karışmıyacağını vâdediyordu. Bu fermanda, Kırım gibi bir tek Rus'un yaşamadığı 15 asırlık bir Türk ülkesinin ilhakının, Rusya'nın toprakça büyümek isteğinden değil, Türkiye ile yıllardan beri devam eden ve her an bir savaş tehlikesi yaratan anlaşmazlığı izale edivermek maksadına mâtuf olduğu söyleniyordu.

Osmanlı cihan imparatorluğunun bile bir vilâyet şeklinde ilhaka ve iç bağımsızlığını kaldırmaya cesâret edemediği Kırım'ın Ortodoks Rusya'ya katılması, büyük tepki doğurdu. Prens Potemkin, bir iki ayda 30.000'den fazla Kırım ileri gelenini işkencelerle îdâm ettirerek bu tepkiye cevap verdi. Hemen bütün büyük toprak sahibi Kırım asilzadeleri imha edildi ve geniş arazilerine Çariçe nâmına el kondu. Rusya'dan ilk göçmenler gelip Kırım'a yerleştirilmeye başlandı. Kırım'da, 1,5 milyon kadar Türk yaşıyordu ve nüfus yoğunluğu o devre göre çok fazlaydı (kilometre kareye takriben 60 kişi). Yüzbinlerce Türk, taşıyabildikleri kadar eşya ile Kırım yalılarına yığıldı. Bunların yarısından çok fazlası yolda hastalık ve sefaletten öldü. Bir kısmı Ruslar tarafından tâkıyb edilerek imha olundu. Kalanları Balkanlar'a ve Anadolu'ya gelip Osmanlı imparatorluğunun hemen her tarafına yerleştirildi. Bir hamlede Kırım'ın Türk nüfusu, mühim bir kısmını kaybetmişti. Bugün, bilindiği gibi, Kırım'da Türk kalmamıştır.

Ruslar, Şâhin Giray'a önce büyük bir maaş bağlamışlardı. Ancak bu maaşı ödememek için kendisine devamlı şekilde hakaret ettikleri için, bu gafil ve hain genç, Türkiye'ye kaçtı. Bâb-ı Âlî, tevkif ettirip Rodos'a sürdürdü ve orada 1787 temmuzunda, Kırım'ın Rusya tarafından ilhakından 4 yıl sonra başı vuruldu. Üç hanlığının toplamı 5 yıldır. Kırım'ın 49. hanı, Cengiz'in 21., Altınordu hakanı ve Kırım hanlığının kurucusu Uluğ-Muhammed Han'ın 11. kuşaktan torunu idi. Kırım'ın 48. ve 50. hanları olan 2 ağabeyinden başka, Arslan Giray adlı, kalgaylığa kadar yükselmiş bir kardeşi vardır.

Kırım hanlığının 356 yıl kadar süren hayatı bu şekilde sona erdi. 1427'ye doğru kurulan ve başlangıçta Moskova varoşlarına

kadar uzanan bu hanlık, Fâtih Sultan Mehmed'in son zamanlarında, 1 haziran 1475'te Osmanlı imparatorluğuna dâhil olmuş, 299 yıl, 1 ay, 20 gün Osmanlı hâkimiyetinde yaşadıktan sonra fiilen 13 temmuz 1771'de ve hukukan (Kaynarca Muâhedesi ile) 21 temmuz 1774'te Osmanlı hâkimiyetinden çıkarak, 9 temmuz 1783'-te Rusya'ya katılmasına kadar 11 yıl, 8 ay, 26 gün bağımsız olmuştur. Bu müddet içinde gene birtakım mânevî, dinî ve hukukî bağlarla Osmanlı devletiyle ilgisini koruduğu düşünülecek olursa, Osmanlı hâkimiyetini 310 yıl, 10 ay ve 16 gün olarak hesaplamak da mümkindir.

Türkiye, Kırım'ın ilhakını savaşla karşılayacak güçte olmadığı için, 8 ocak 1784'te Kırım'ın bir Rus ülkesi olduğunu resmen tanıdı. Kuban nehri sınır kesilip, Kuzey Kafkasya, Türkiye'ye bırakıldı. Ancak Bâb-ı Âlî, Kırım'ı geri almak için askerî hazırlıklarını arttırdı. Hattâ Kırım'ın ilhakından 4 yıl, 4 ay sonra 1787 ağustosunda Şâhbâz (Şehbâz) Giray'ı, Kırım hanı ilân etti. IV. Devlet Giray'ın ağabeyi olan bu zat, 55 yaşlarındaydı. İsmen Kırım'ın 51. hanı oluyordu. Oğlu Halîm Giray, sonradan mühim bir Kırım tarihi yazmıştır. Şâhbâz Giray, 1789 şubatına kadar 1 yıl, 6 ay ismen han oldu. Haziran 1775 - ocak 1777 arasında nûreddin, sonra kalgay (velîahd) olan Mübârek Giray, Kalgay Mes'ud Giray, Kalgay Selim Giray ve 1770 nisanında kalgay olan İslâm Giray, bu Şâhbâz Giray'ın kardeşleridir. Şâhbâz Giray'ın yerine Bâb-ı Âlî, 52. han olarak Baht Giray'ı getirdi. Bu zat da 1792 haziranına kadar 3 yıl, 4 ay, «han» unvanını taşıdı. 1770 nisanında nûreddin (2. velîahd), aynı yılın temmuzunda Kuzey Kafkasya hanı olan Baht Giray, Istanbul'da öldü. Kalgay Mehmed Giray'ın kardeşidir. Cengiz'in Cuci kolundan gelen Giray Hânedanı'nın birçok mensubu, hâlen Türkiye'de yaşamaktadırlar. Osmanlı devletinin son sadrâzamı Tevfik Paşa da Giraylar'dan inmiştir.

II. Katherina'nın Doğu Siyaseti

II. Katherina, şifa bulmaz bir Türk düşmanı idi. Eski Bizans imparatorluğuna hayrandı ve bu imparatorluğu mümkinse, kendi hâkimiyeti altında ihyâ etmek istiyordu. Lehistan'dan büyük bir parça koparıp bu devleti büyük devletler arasından sildikten, Kırım'ı da yuttuktan sonra, ihtiraslarını dizginliyemez hâle geldi. Bir an için, koca Osmanlı imparatorluğunu ortadan kaldırabileceğini dahi aklından geçirdi. Kırım mes'elesini hallettikten ve Kaynarca Muâhedesi'nin pek açık bir ihtilâli demek olan Kırım'ın ilhakı karşısında Türkiye'nin hiçbir tepki göstermediğini gördük-

ten sonra, Romanya prensliklerinde ve Doğu Gürcistan'da mes'eleler çıkarmak yoluna gitti. Türkiye'ye dâhil olan bu prensliklerde türlü entrikalar çevirdi ve kargaşalıklar çıkardı. Romenler, Gürcüler, Karadağlılar, Rumlar gibi Türkiye'deki Ortodoks kavimleri, ısyâna teşvîk etti ve kendilerini her şekilde desteklemeyi vâdetti. İskenderiye'deki Rus konsolosluğunun kışkırtmasıyla Mısır'da ısyân bile çıktıysa da, bastırıldı. Almanya (Avusturya) imparatorluğunda, Prusya kralı II. Friedrich'e özenerek büyük ıslahat yapan İmparator II. Joseph'le Türkiye'ye karşı ittifak etti. Bu ittifaka göre, Türkiye, Rusya ve Almanya'dan birine karşı savaşa girecek olursa, diğeri de müdahale edecekti. Savaş kazanıldığı takdirde, Eflâk (Ulahya), Boğdan (Moldavya), Besarabya, Güney Podolya ve Bukovina'da «Daçya» adıyle bir Ortodoks Romen krallığı kurulacak ve Rusya'nın himâyesine girecekti. Dniestr ile Dniepr arasındaki Kuzey Karadeniz sahil şeridi Türkler'den alınıp Rusya'ya katılacak, Ege Adaları'nın başlıcaları da Rusya'ya geçecekti. Sırbistan, Bosna ve Hersek, Almanya'ya veriliyordu. Venedik'ten Dalmaçya alınıp Almanya'ya bırakılıyor, buna karşılık Venedik'e, çok daha büyük Türk ülkeleri, Mora, Girit ve Kıbrıs bahşediliyordu. Böyle bir paylaşmada diğer büyük Avrupa devletlerinin rızasını alabilmek için, Mısır, Fransa'ya; Cezâyir, İspanya'ya; Libya ile Tunus da İngiltere'ye verilecekti. Suriye, Filistin ve Lübnan'ın da Fransa'ya bırakılabileceği kararlaştırılmıştı. Asya'da Rusya, Kuzey Kafkasya ile Batı Gürcistan'ı alacaktı. Istanbul fethedilebilirse, Bizans imparatorluğu ihyâ edilecek ve Çariçe'nin torunu Grandük Konstantin, Bizans imparatoru olacaktı. Bu prense, sırf bu maksat için mükemmel şekilde Rumca öğretilmişti. Rusya'nın himâyesindeki bu Bizans imparatorluğu, Istanbul başkent olmak üzere, Bulgaristan, Dobruca, Trakya, Yunanistan, Makedonya, Arnavutluk ve Karadağ'dan teşekkül edecekti. Türkiye'ye büyük lûtuf gösterilerek Anadolu, Irak, Ürdün, Arabistan ve Yemen bırakılıyordu.

Fransa, bu sırada İngiltere-Prusya ittifakına karşı Rusya - Almanya (Avusturya)'ya yanaştığı için, II. Katherina'nın ümidleri artmıştı. Tabiî ilk fırsatta, Lehistan, yeniden Rusya, Avusturya ve Prusya arasında bölüşülüp ortadan kaldırılacaktı. Nitekim 1795'te bu iş oldu ve ortada Lehistan diye bir devlet kalmadı. Çariçe, 1787'de, 60.000 kişilik bir orduyla Kırım'a geldi. Kırım umumî vâlisi Prens Potemkin, Çariçe'yi Dniepr ağzındaki Kherson limanında karşıladı. Çariçe, burada, üzerinde «Bizans Yolu» yazılmış olan zafer tâkının altından, kendisini ziyarete gelen İmpara-

tor II. Joseph'le berâber geçti. Bu sırada iki devletin Istanbul büyükelçileri de Kherson'a gelmişlerdi. Harita üzerinde Türk imparatorluğunun nasıl bölüşülebileceği kararlaştırılıyordu.

Ancak İngiltere ile Prusya, Rusya ile Almanya'ya çok büyük kudret kazandıracak olan bu projeyi bütün güçleriyle önliyeceklerini bildirdiler. Avusturya'nın Belçika eyaletinde ihtilâl çıkması üzerine II. Joseph, Türkiye'ye savaş açılmasını geciktirmek zorunda kaldı. Rusya da böyle bir savaş için Avrupa piyasasından arzu ettiği borçlanmayı yapamamıştı. Istanbul'a dönen Rus büyükelçisi Bulgakov, işi tevil etmiye kalktıysa da, Kherson'daki olayları öğrenen Bâb-ı Âlî, 13 ağustos 1787'de Rusya'ya harb ilân etti. Kaynarca Muâhedesi'nden 13 yıl, 23 gün sonra, yeni bir Türk-Rus savaşı başlıyordu ve bundan sonra Türkiye tarihi, devir devir Türk-Rus savaşlarıyla geçecekti.

Türk-Rus Savaşı'nın Başlaması (13 Ağustos 1787)

Bâb-ı Âlî, Dniepr ağzına donanma göndererek, Kherson'daki Rus gemilerinin Karadeniz'e çıkmasını önlemek istedi. Karadeniz'de henüz donanma denecek bir Rus deniz kuvveti teşekkül edememişti ve gelecek savaşta bu husus, Rusya'nın büyük zaaflarından birini teşkîl ediyordu. Dniepr ile Kuban arasındaki Kuzey Karadeniz sahilleri Ruslar'da olmakla berâber, bu iç denizin bütün güney, doğu, batı, kuzeydoğu ve kuzeybatı kıyıları Türkler'deydi. Odesa yakınlarındaki Özü kalesiyle Türkler, Ukrayna'yı ve Podolya'daki Hotin kalesiyle de Lehistan'ı tehdid ediyorlardı. Onun için Ruslar'ın ilk hedefleri, bu iki Türk kalesiydi. Halk, Türkiye'deki Rus konsolosluklarını taşlamıya başlamasına rağmen başlangıçta I. Abdülhamid, son savaştan ders alarak harbi geciktirmek istedi. Türk ordusu, geçen savaştan beri kabil olabildiği derecede ıslah edilmekle berâber, tamamen modernleşmemişti. Esasen Kapıkulu Ocakları mevcut oldukça, radikal bir ıslahat da bahis konusu değildi. Ancak efkâr-ı umumiyeye dayanan Sadrâzam Koca Yusuf Paşa, padişahı savaş açılmasına ikna etti. Türkiye, Kırım'ın iadesini, Rusya'nın Romanya'daki konsolosluklarını kapatmasını, Boğazlar'dan geçen Rus ticâret gemilerinin muayene edilme hakkını istiyordu. 1768-74 savaşı, millete mal edilememişti. Çünki Türk halkı, Lehistan'ın istiklâli için Rusya'ya savaş açılmasındaki hikmeti kavrıyamamıştı. Ancak Kırım'ın elden gitmesi, Türk imparatorluğunda büyük tepki doğurmuş, Ruslar, en büyük düşman

hâlinde görünmüş, bu düşmanlık bütün halk tabakalarına geçerek, millî bir his olmuştu. Camilerde vâızlar, halka bu hissi telkin ediyorlar ve Kırım'ın Rusya'da kalmasının bir şerefsizlik olduğunu söylüyorlardı. 1787 sonbaharı ve kışı, Türkiye ile Rusya'nın karşılıklı askerî hazırlıklarıyla geçti. Savaş, 1788 baharında başlıyacaktı. Rusya, Avusturya'nın ittifak mûcibince bu savaşta yanında yer alması için, Viyana'yı tazyik ediyordu. Türk mağlûbiyetinden pay almak heves ve endişesinde olan İmparator II. Joseph, savaşa tarafdardı.

Türk - Alman Savaşı'nın Başlaması (9 Şubat 1788)

Türkiye'nin Rusya'ya harb ilânından 5 ay, 28 gün sonra, 9 şubat 1788'de, Istanbul'daki Alman Büyükelçisi, Sadrâzam ve Serdâr-ı Ekrem Koca Yusuf Paşa'ya savaş notasını verdi. Prusya tehdidi altında bu savaşa katılacağını ummadığı Almanya'nın bu tutumu, Bâb-ı Âlî'yi sarstı. Fakat vaziyeti olduğu gibi kabûl etmekten başka çâre yoktu. Belgrad Muâhedesi'nden beri 49 yıl, 4 ay, 21 gün, Türkiye ve Almanya, sulh hâlindeydiler. Türkiye, bu defa Almanya ile tarihindeki son fiilî savaşa girişiyordu.

1786'da II. Friedrich'in ölümü üzerine II. Joseph'in Prusya'dan korkusu kalmamıştı. Onun için güneyde bir mâceraya atılmaktan çekinmemişti. İsveç ise, savaşta Türkiye yenilirse Lehistan'ın ortadan kalkacağını ve Türkiye'nin büyük toprak kaybına uğrıyacağını çok iyi biliyordu. Bu durumda İsveç, kudretine son olmıyan bir Rusya ile karşı karşıya kalacaktı. 1788 haziranında İsveç, Rusya'ya savaş açtı. Böylece Türkiye, kuzeyde beklenmedik bir müttefik kazanmış oluyordu. Hızla Petersburg (Leningrad) üzerine yürüyen İsveç ordusu, lüzumsuz yere oyalanmak yüzünden Rus askeri bulunmıyan bu başkenti düşürüp Çariçe'yi esîr etmek fırsatını kaçırdı. Ağustos 1788'de başarısızlıkla ordusunun başında İsveç'e dönen III. Gustav, Bâb-ı Âlî ile bir ittifak muâhedesi imzaladı ve Prusya'yı Avusturya'ya karşı kışkırtmaya başladı.

Koca Yusuf Paşa, önce Almanlar'ın işini bitirmek için, 25 mart 1788'de Istanbul'dan hareket etti. İmparator II. Joseph, bir ara Boğdan'ın başkenti Yaş'ı almışsa da, Belgrad üzerine yürüyünce, şehir gene Türkler'e geçmişti. Almanlar, Bosna ve Hersek'ten de taarruza başlamışlardı.

Şebeş Zaferi (21 Eylûl 1788)

Türk ordusunun yaklaştığını gören İmparator, Belgrad yakınlarından kuzeydoğuya doğruldu. Erdel'in (Transilvanya) güneyinde Şebeş (Macarca : Sebes) kasabasında ordugâhını kurdu. Burası, Maroş ırmağının güney kıyısı yakınlarında, Alba Julia (Almanca : Karlsburg) şehrinin az güneyindedir. Koca Yusuf Paşa'nın, Türkiye sınırından bu derece uzaklaşmış bir düşmanın üzerine yürümesi, bir vakit önce Almanlar'ın işini bitirip Rusya'ya dönmek ve iki cephede birden savaşı sürdürmemek içindir. Vezir Çerkes Hasan Paşa'nın önden ilerleyip Şebeş çevresindeki stratejik yerleri tutması, Yusuf Paşa'nın zaferi kazanmasını kolaylaştırdı. Paşa, Tuna'nın kuzeyine geçip Erdel'e girdi. 21 eylûl 1788'de vuku bulan büyük meydan muhârebesinde, Almanlar tam bir bozguna uğradılar. 80 top ve bütün ağırlıklar, Türkler'in eline geçti. İmparator, bir talih eseri olarak esîr düşmekten kurtulup kaçabildi. Büyük zayiat veren Alman ordusu, darmadağınık halde çekildi. Binlercesi Türkler'e esîr düştü. Yusuf Paşa, Banat ve Tameşvar'ı baştanbaşa tahrib ettirdi. Türkler, 50.000 esîr ve ağır ganimetle döndüler. Bu zafer üzerine, I. Abdülhamid «Gazi» unvanını taşımıya başladı.

Yusuf Paşa, Rus ve Alman ordularının birleşmesine engel olduktan başka, Almanya'yı yenik şekilde bir tarafta bırakmış oluyordu. Şebeş zaferi, Türkler'in daha bir asra yakın Belgrad ve çevresinde kalmalarını sağladı. Galibiyet Almanlar'da olsaydı, Türkler'in ağır toprak kaybına uğrayacakları muhakkaktı.

Özü'nün Düşmesi (17 Aralık 1788)

Rus cephesinde talih, Almanya'ya karşı olduğu şekilde tecellî etmedi. Prens Potemkin, 80.000 kişilik ordusuyla bütün gücünü, Türkler'in Karadeniz'in kuzey kıyısındaki en önemli kaleleri olan Özü'yü (Rusça : Ocszakov) muhâsara için teksîf etmişti. Kaleyi, Vezir Mehmed Ali Paşa savunuyordu. Kapdân-ı Deryâ Cezâyirli Gazi Hasan Paşa da donanmayla deniz tarafından savunmaya katıldıysa da, bunun mühim bir rolü olmadı. 17 aralık 1788'de bu namlı Türk kalesi Ruslar'ın eline düştü. Şehirde asker ve sivil, kadın ve çocuk, 25.000'den fazla Türk vardı. Prens Potemkin, bunların hepsini son ferdine kadar türlü işkencelerle öldürttü. Özü'den sonra, Hocapaşa (Odesa) da Ruslar'ın eline geçti. Bu sûretle Dniepr ile Dniestr arasındaki Karadeniz sahil şeridi, Ruslar tarafın-

dan işgal edilmiş oldu. Bu sıralarda, Podolya'daki Hotin kalesi de düştü. Özü ve Hotin'in kaybıyla Türkiye, Doğu ve Orta Avrupa'daki son kilit noktalarını bırakmış oluyordu. Artık Avrupa'da yalnız Balkanlar'a hâkim bir devletti. Asıl Avrupa ile ilgisi kesilmişti. Genç III. Selim, amcası I. Abdülhamid'den bu acıklı şartlarla Rus-Alman savaşını devraldı.

N E T İ C E

1789'da Türkiye

III. Selim'in tahta geçtiği 1789 yılı, dünya tarihinde dönüm noktalarından biridir. Çünki Büyük Fransız İhtilâli bu yıl kopmuş ve az zamanda Avrupa'nın siyâsî ve hukukî durumunu temelinden değiştirmiştir. İki yıl önce Rusya ve Almanya'ya karşı başlıyan savaşta Türkiye'yi mühim bir kayba uğramaksızın kurtaran da bu ihtilâldir. 1789'da, 20 yıldan beri Türkiye artık dünyanın birinci devleti değildir. Henüz Almanya'yı yenmeye muktedirse de, İngiltere, Fransa ve Rusya'dan daha güçsüz ve geri olduğu, kesin şekilde ortaya çıkmıştır. Bu sırada ve bu şartlar içinde III. Selim gibi genç ve tamamen ıslahatçı bir hükümdarın tahta çıkması, Türkiye için gerçek bir şanstı. Bu şansını değerlendirebildiği takdirde, çabuk gelen ve gittikçe hızlanan inhitatını durdurabilir, köhnemiş olduğunda artık şüphe kalmıyan müesseselerini yeni şartlara göre düzenliyebilirdi. Ancak, bu şansın değerlendirilebildiğini iddia etmeye imkân yoktur. Bundan sonraki kitabımızda, muazzam Türkiye imparatorluğunun nasıl çatırdadığı daha iyi anlaşılacaktır.

ONİKİNCİ KİTAP

XIX. Asrın Başları

(1789-1826)

I

III. SELİM DEVRİ (1789 - 1807)

III. Sultan Selim Hân'ın Tahta Oturması (7 Nisan 1789)

III. Sultan Selim Han, 7 nisan 1789'da amcasının yerine tahta oturdu. 27 yaşını 3 ay ve 15 gün geçiyordu. Amcasından 36 yıl, 9 ay, 5 gün genç olduğu için, Osmanoğulları tahtı birden çok gençleşmişti. Babası III. Mustafa'nın ölümü ve amcası I. Abdülhamid'in padişah olması üzerine III. Selim, velîahdliğe yükselmiş ve 15 yıl, 2 ay, 17 gün müddetle bu makamı muhâfaza etmişti. Şehzâdeliğinde ve velîahdliğinde tahsil ve terbiyesine çok dikkat edilmiş, XVI. asır şehzâdelerinden farksız bir şekilde yetiştirilmişti. Eski şehzâdeler gibi valiliğe gönderilmemişse de, serbest bir hayat geçirmiş, bilgisinin yanında görgü ve tecrübe edinmişti. Arabca ve Farsça'yı, İslâmî ilimleri, ney ve tanbur çalmasını, musiki ve hattatlığı öğrenen III. Selim, «İlhâmî» mahlasını kullanan *Dîvân* sahibi iyi bir şâirdir. Ancak san'atkâr olarak, bestekârlığı çok ünlüdür. Osmanoğulları'nın yetiştirdiği en büyük bestekâr olan III. Selim, XVIII. asır Türk Musikisi'nin sayılı şahsiyetlerinden biridir. Güzel san'atları ve Türkiye'de hertürlü gelişmeyi candan himâye eden bu hükümdar, çok nâzik ve merhametliydi. Bu karakteri, îcâb ettiği takdirde sert ve amansız tedbirler almaktan onu alakoyuyordu. Bununla berâber, XVIII. asır Osmanlı hükümdarlarının en büyüğü olduğu gibi, hattâ IV. Murad'la (1623 - 1640) II. Mahmud (1808 - 1839) arasında geçen padişahların en iyisi sayılabilir. Mihr-i Şâh Vâlide-Sultan'dan doğan III. Selim, pâdişahların 30.'sudur. III. Mustafa'nın hayatta kalan tek oğluydu. Tahta geçince, amcası I. Abdülhamid'in büyük oğlu Şehzâde Mustafa velîahd ve küçük oğlu Şehzâde Mahmud da 2. velîahd oldular. III. Selim, amcasının kendisine tatbik ettiği serbest hayâtı, amca oğullarından esirgemedi. Kendi çocuğu olmadığı için, bilhassa 4 yaşında olan Şehzâde Mahmud'a bir baba sevgisiyle bağlanmış ve onu en mükemmel şekilde yetiştirmiştir. III. Selim'in çocuğu yoktur. Osmanoğulları, II. Mahmud'dan yürümüşlerdir.

III. Selim'in İlk Sadrâzamları

III. Selim, amcasının son sadrâzamı olan Koca Yusuf Paşa'yı, 7 haziran 1789'a kadar iktidarda bıraktı. Bu tarihte Vidin seraskerliğiyle sadâretten uzaklaştırıldı. İlk sadâreti 3 yıl, 4 ay, 14 gün sürmüştü. Yerine Vidin seraskeri Hasan Paşa getirildi. 5 ay, 26 gün sonra, 3 aralık 1789'da Ruscuk muhâfızlığı ile o da iktidardan düştü. Kapdân-ı Deryâ Cezâyirli Gazi Hasan Paşa, sadrâzam oldu. Bu zat, 30 mart 1790'da Şumnu'da öldü ve bu şehirde, yaptırdığı Bektâşî tekkesine gömüldü. 76 yaşındaki Cezâyirli Hasan Paşa'nın sadâreti 3 ay, 28 günden ibaretse de, daha önce 2 defada 18 yıl, 1 ay, 15 gün muhâfaza ettiği kapdân-ı deryâlık makamında, devletin en nüfuzlu şahsiyeti olmuştu. Bilhassa I. Abdülhamid devrinde mühim rol oynıyan Hasan Paşa, XVIII. asrın en değerli Türk amirallerinden biridir. Kapdân-ı deryâlığı ile sadâreti arasında Özü ve İsmâil seraskerliklerinde bulunmuştur.

Cezâyirli'nin yerine Rahova muhâfızı Çelebî-zâde Şerif Hasan Paşa, sadrâzam oldu. Bu sûretle birbiri üstüne üç «Hasan Paşa» sadârete yükseldi. Bu zat, 15 şubat 1791'de Şumnu'da îdâm edildi. Sadâreti 10 ay, 12 gündür. Koca Yusuf Paşa, 2. defa iktidara geçti. 4 mayıs 1792'ye kadar 1 yıl, 2 ay, 17 gün sadârette kaldı. İki sadrâzamlığının toplamı 4 yıl, 7 ay, 1 gündür. Bosna beylerbeyiliğinden ikinci defa sadrâzam olan Yusuf Paşa, Anapa seraskerliği ve Trabzon beylerbeyiliği verilerek doğuya gönderildi. Dâmâd Melek Mehmed Paşa, Kandiye muhâfızlığından sadrâzam oldu. 72 yaşında ve en kıdemli vezir olduğu için «şeyhu'l-vüzerâ» denen Mehmed Paşa, III. Ahmed'in kızlarından Zeyneb Âsım Sultan'la evliydi. Fındıklılı Süleyman Paşa'nın oğludur. Girit'ten Istanbul'a gelinceye kadar 1 ay, 4 gün Barbaros-zâde Ali Paşa, sadâret kaymakamlığı yaptı. Melek Mehmed Paşa, 3 defada 4 yıl, 8 ay, 17 gün kapdân-ı deryâlıkta bulunmuştur. 1752 yılında I. Mahmud devrinde ilk defa kapdân-ı deryâ ve vezir olmasının üzerinden 39 yıl geçmişti. 13 eylûl 1792 Istanbul yangını, onun zamanında çıktı.

Türk - Alman Savaşı'nın Son Safhası (1789 - 1791)

Şebeş meydan muhârebesinde büyük bir bozguna uğrayan Almanlar, 1789-91'de bu bozgunu nisbeten telâfi ettiler. Serasker Kemankeş Mustafa Paşa, 30.000 kişiyle, Yaş'ı Ruslar'dan geri almak için Romanya'ya geçmişti. Eflâk'la Boğdan arasında Tuna'nın kollarından Siret yakınlarında Fokşani şehri çevresinde, General Suvarov'un ordusu ile Türk ordusu karşılaştı. 1 ağustos 1789

günü meydan muhârebesi başlamıştı ki, Sachsen-Koburg Prensi'nin kumandasındaki Alman ordusu da yetişti. Dengenin Türkler aleyhine bozulması neticesi Mustafa Paşa'nın ordusu dağıldı. Bunun üzerine Sadrâzam ve Serdâr-ı Ekrem Cenâze Hasan Paşa, Boğdan'ı Rus-Alman ordusundan temizlemek üzere Moldavya'ya doğru ilerledi. Müttefikler, 22 eylûl 1789'da Türk ordusunu tekrar bozdular. Türkler, Buzau ırmağını güneye doğru geçerlerken köprü yıkıldı ve ağır zâyiat verdiler. 23.000 Türk şehîd düştü ve 68 top, Müttefikler'in eline geçti. Bundan sonra Romanya'yı muhâfaza imkânı kalmadığı için Türkler, Tuna'nın berisine çekildiler. 9 kasımda Sachsen-Koburg Prensi'nin kumandasındaki Almanlar, Bükreş'i işgal ettiler.

Bu durumda General Laudon, Belgrad'ı muhâsaraya başladı. Kaleyi Serasker Vezir Abdi Paşa ile Muhâfız Vezir Osman Paşa ancak 3 hafta savunabildiler. 8 ekimde Belgrad, Almanlar'a teslim oldu. 1789 - 90 kışı Almanlar'a karşı mağlûbiyetle kapanıyordu. Prusya ittifakı, Türkler'i daha kötü durumlardan kurtardı. 31 ocak 1790'da, Türkiye-Prusya ittifakı imzalandı. İsveç zâten Türkiye'nin müttefikı idi. Can çekişmekte olan Polonya da Türkiye - Prusya-İsveç ittifakına girdi. Prusya fiilen savaşa katılmadı. Ancak ittifak muâhedesini öğrenen Viyana, Türk cephesinden büyük birlikler çekerek Prusya sınırlarına yığdığı için, Osmanlılar'ın durumu ferahladı. Nitekim 8 haziran 1790'da Romanya'nın güneyinde Tuna üzerinde ve Ruscuk'un karşısında bir Türk kalesi olan Yerköyü'nü almak isteyen Sachsen-Koburg Prensi mağlûb oldu. 26.000 kişilik ordusundan 5.000 ölü, 1.000 esîr, binlerce yaralı verdiği gibi, 60 topunun 50'sini de Türkler'e kaptırdı.

1790 - 91 kışında Almanlar, taarruz güçlerini yitirmişlerdi. Mümkin mertebe kârlı veya az zararlı bir sulh yapıp, Türk savaşından kurtulmak istiyorlardı.

Türk - Rus Savaşı'nın Son Safhası (1789-1792)

11 temmuz 1789'da Türkiye ile İsveç arasında Beykoz Muâhedesi imzalandı. Bu ittifak muâhedesine göre Türkiye, Rusya'ya karşı savaşı devam ettirebilmesi için İsveç'e 1 milyar akça para yardımı yapmayı kabûl etti. Bununla berâber İsveç'in bu savaşta, bir mikdar Rus kuvvetini karşısında tutmaktan başka Türkiye'ye fiilî bir yardımı olmadı. 17 aralık 1788'de Karadeniz kuzeyinde Özü'yü, Kılburun'u, Hocapaşa'yı (Odesa) Türkler'den alan Prens Potemkin'in kumandasındaki Ruslar, 11 ekim 1789'da Akkerman'ı

ve 14 kasımda Bender'i düşürdüler. Karadeniz'in kilit noktaları, Ruslar'a geçmiş oldu. Dniestr ağzında, Besarabya ile Ukrayna arasında bir Türk liman ve kalesi olan Akkerman (Romence : Cetatea Alba, Ukranca : Belgorod Dnestrovski)'dan sonra, Dniestr'in güney (batı) kıyısı üzerinde ve gene Besarabya ile Ukrayna arasındaki Bender'in Ruslar'ın eline geçmesi, Besarabya'yı tehlikeye düşürdü. Esâsen Boğdan, Ruslar ve Eflâk, Almanlar tarafından işgal edilmişti. Podolya'daki Hotin ve Balta gibi Türk kaleleri, Ruslar'a geçmişti. 23 eylûl 1789'da Cezâyirli Gazi Hasan Paşa'nın Tuna'nın kuzey kıyısında, Besarabya'nın en güneyinde İsmâil önlerinde Ruslar'ı ağır bir mağlûbiyete uğratması düşmanı sarstıysa da, bir yıl geçmeden tekrar kendilerini topladılar.

General Suvarov, 30 ekim 1790'da Kili'yi ve 22 aralıkta İsmâil'i aldı. Bu arada, 16 kasımda Tulça, 25 kasımda İsakçı da düştü. Tuna deltası ve Besarabya, Ruslar'a geçmiş oldu. Bu dört kale, Tuna deltası üzerinde, Besarabya ile Dobruca arasındaki Türk savunma noktalarıydı. Prens Potemkin'in başkumandanlık ettiği, fakat gerçekte Suvarov'un yönelttiği Ruslar, İsmâil önünde 15.000 ölü vermelerinin acısını, bu kalenin sivil ahalisinden çıkardılar. İsmâil'deki 30.000 asker ve sivil, kadın ve erkek, yaşlı ve çocuk Türk, tamâmen kılıçtan geçirildi. Ruslar 10 temmuz 1791'de Maçin'i aldılar. Maçin'i düşüren Rus kumandanı Türk asıllı General Kutuzov'dur ki, sonradan Napoléon'u bile yenmiş, mareşal ve prens olmuştur.

Ziştovi Sulhü (4 Ağustos 1791)

Fransız İhtilâli'nin Avrupa'yı sarmıya başlaması üzerine Almanya (Avusturya), savaştan önceki durum (statu quo) üzerine sulhu kabûl etti. Tuna'nın güney kıyısı üzerinde, şimdi Bulgaristan'da kalan bir Türk kasabası olan Ziştovi'de 4 ağustos 1791'de Türk-Alman sulhu imzalandı. 14 madde üzerine imza edilen bu muâhede, 3 yıl, 5 ay, 24 gün süren ve tarihin son Türk-Alman savaşı olan harbe nihayet veriyordu. Almanlar, 1 yıl, 10 ay, 26 günden beri işgal ettikleri Belgrad'ı, Eflâk'ı ve diğer Türk topraklarını boşaltıyorlardı. Savaş içinde Ruslar'ın alıp Almanlar'a verdikleri Polonya'daki Hotin kalesi, Türk-Rus sulhu gerçekleşince, Türkler'e iade edilecekti. Almanlar'ın bu savaştan tek kazancı, sınır düzeltmesi sonunda kendilerine geçen Orşova kasabasından ibaret kaldı. Bu kasaba, Tuna'nın kuzey kıyısı üzerinde, Erdel'le Eflâk arasındadır.

Yaş Sulhü (9 Ocak 1792)

Fransız İhtilâli'nin gelişmesi üzerine Rusya da, İngiltere ve Prusya'nın aracılığıyla sulha yanaştı. Daha Ziştovi Sulhu'ndan 6 gün sonra 10 ağustos 1791'de Romanya'da Kalas (Romence: Galati) şehrinde mütareke imzalandı. Sulh müzakereleri bu tarihten sonra tam 4 ay sürdü. Esâsen Kalas Mütarekesi 8 aylıktı. 9 ocak 1792'de Boğdan (Moldavya) prensliğinin merkezi olan Yaş şehrinde sulh muâhedesi imzalandı. Ruslar, aldıkları yerlerin çoğunu, Boğdan'ı, Besarabya'yı boşaltıyorlardı. Buğ ve Dniestr nehirleri arasındaki Karadeniz kıyısı Rusya'ya bırakılıyordu. Bu topraklarda Türkler'in Karadeniz üzerinde Özü (Oczakov) başta olmak üzere Kılburnu, Hocapaşa (Odesa) gibi kaleleri vardı. Besarabya'nın ve Güney Podolya'nın bile kurtarılmış olması, Fransız İhtilâli'nin Avrupa'da yarattığı durumla ve büyük devletler dengesiyle ilgilidir. Esâsen bu tarihten itibâren Türkiye'yi kurtaran ve Osmanlı imparatorluğunun dağılmasını geciktiren büyük sebeplerden biri, Türk devletinin kendi gücü değil, büyük Avrupa devletleri arasındaki muvazene, rekabet ve kıskançlık olacaktır.

Nizâm-ı Cedîd Devrinin Başlaması (24 Şubat 1793)

Son Rus ve Alman savaşından büyük ıstıraplar duyan III. Selim, sulh olur olmaz, radikal mahiyette, devletin bütün müesseselerini kaplıyan bir ıslahata girişti. Genç ve enerjik, vatanperver ve akıllı idi. Devletin bakasının bu yolda olduğunu biliyordu. III. Ahmed, I. Mahmud, III. Mustafa ve I. Abdülhamid gibi ıslahatçı bir seri XVIII. asır pâdişâhının halefiydi. 1770'ten itibâren devletin büyük bir zaaf içinde olduğu ve Avrupa'nın çok ileri gittiği fiilen anlaşılmıştı. 171 yıl önce II. Osmân'ın teşebbüs ettiği ıslahat da III. Selim'inki kadar radikaldi. O da devletin bütün müesseselerini içine alan, yalnız askerî yenileşmeyle yetinmek istemeyen bir ıslahat peşindeydi. Ancak II. Osman devrinde Türkiye çok kudretliydi. Avrupa medeniyeti Türk medeniyetini henüz kesin çizgilerle geçmiş olmaktan uzaktı. III. Selim devrindeyse bu ıslahat, devletin bir ölüm kalım mes'elesi hâlindeydi. Ancak mes'elenin bu derecede ehemmiyetli oluşu gene de anlaşılmıyordu. Değil halk kitleleri, devlet adamlarının çoğu, radikal ıslahata tarafdar değillerdi. «Türk medeniyetinin hâlâ üstün bulunduğu» gibi, zararlı olduğu kadar artık tamâmen yanlış, bir fikrin içindeydiler.

Bütün bu mülâhazalara rağmen, gene de askerî ıslahat başta geliyordu; çünki doğrudan doğruya devletin savunmasıyla ilgi-

liydi. Başta Rusya olmak üzere birçok devletin, Türk imparatorluğunun zengin ve geniş ülkelerine göz diktikleri bir gerçekti. III. Selim, Kapıkulu Ocakları'na dokunmaksızın yeni bir ordu teşkiline gitti. Şimdiye kadar ya Kapıkulu Ocakları ıslah edilmek veya tamamen yok edildikten sonra yeni bir ordu kurmak düşünülüyordu. III. Selim ise, eski ordunun yanında yenisini kurmak, ondan sonra eskisini tasfiye etmek yolunu tuttu. Bu yolun daha kolay olduğuna karar verdi. Fakat başta Yeniçeri Ocağı olmak üzere Kapıkulları, gene de geleceklerinin tehlikede olduğunu anlamışlardı. Buna rağmen askerî disiplin altına girmek, hattâ talim görmek, esnaflıktan elçekmek gibi en tabiî askerlik kaidelerini kabûl etmek istemiyorlardı. III. Selim, devletin ileri gelen belli başlı şahsiyetlerinden *Islahat Lâyihaları* alarak, onların, imparatorluğun istikbali ve kalkınması üzerindeki fikirlerini öğrendi. Ancak lâyiha verip ıslahat tavsiye edenlerin bir kısmı, fikirlerinde samimî değillerdi. Genç hükümdarın temayülünü bildikleri için o yolda fikir beyan etmişlerdi.

24 şubat 1793'te, Türkiye'nin iç tarihinde mühim bir devre başladı ve resmen «Nizâm-ı Cedîd» ilân edildi. Islahata harcanacak para ve bu paranın te'mîni, «Nizâm-ı Cedîd Hazînesi ve Defderdârlığı» kurularak, ayrı ve ikinci bir mâliye nezâreti hâlinde teşkilâtlandırıldı. İlk hamlede 12.000 kişilik modern bir piyâde birliği kurulmak üzere teşebbüse geçildi. Derhal 1.602 gönüllünün Levend Çiftliği'nde talimine başlanarak işe girişildi. 1794'te Levend'de büyük bir kışla inşa edildi. Nizâm-ı Cedîd kanunları yürürlüğe kondu. Modern piyâde ile berâber derhal modern topçu, humbaracı, lâğımcı ve arabacı birlikleri kurulmasına başlandı. Nizâm-ı Cedîd askerine, kırmızı ve mavi renklerde, Avrupa kıyafetinden mülhem üniformalar giydirildi.

Türk donanmasının ıslahat ihtiyacı, kara ordusu derecesinde değildi. Denizcilik daha teknik bir meslek olduğu için, Türk donanmasının inhitat derecesi, kara ordusunun seviyesine düşmemişti. Ancak III. Selim, deniz kuvvetlerini de ihmal etmedi. Tersâneleri genişletti, modernleştirdi. Büyük gemiler inşâ ettirdi. Bu işte en büyük yardımcısı, 10 mart 1792'de kapdân-ı deryâlığa getirdiği Dâmâd Küçük Hüseyin Paşa idi. 34 yaşında genç bir adam olan Vezir Küçük Hüseyin Paşa, III. Selim'in sütkardeşiydi. 7 aralık 1803'te ölünceye kadar 11 yıl, 8 ay, 28 gün Türk deniz kuvvetlerinin başında kaldı.

19 ekim 1794'te Dâmâd Melek Mehmed Paşa emekliye ayrıldı. Sadâreti 2 yıl, 5 ay, 16 gündür. Mısır ve Anadolu beylerbeyiliklerinde bulunmuş olan İzzet Mehmed Paşa, sadrâzam oldu. Kap-

dân-ı Deryâ Safranbolulu Mustafa Paşa'nın yeğeni ve Kapdân-ı Deryâ Sâlih Paşa'nın amcası olan İzzet Mehmed Paşa'nın zamanında 7/8 temmuz 1795 gecesi Istanbul'da büyük bir yangın çıktı.

Bu çağda Türk imparatorluğunun mes'elelerinden biri de, merkezî hükûmetin (artık «Dîvân-ı Hümâyûn» yerine «Bâb-ı Âlî» denmektedir) eyâletlerdeki otoritesinin zayıflamasıdır. Değil hükûmet emirlerine, eskiden âdetâ kutsal sayılan padişah fermanlarına bile kulak asmıyan eyaletler türemiştir. Kuzey Afrika'daki Cezâyir, Tunus ve Trablusgarb beylerbeyilikleri, iç idarelerinde tam bir otonomi kazandıkları gibi, bu durum, daha küçük ölçüde diğer eyaletlere de sirayet etmişti. Mısır ve Bağdad eyaletlerinde Memlûkler, beylerbeyilerin otoritesini tanımaz hâle gelmişlerdi. Suriye'de Azım-zâdeler, Lübnan ve Filistin'de Cezzâr Ahmed Paşa, Necd'de Vehhâbîler, Yemen'de Zeydîler, Hicaz'da Şerîfler, büyük otorite kazanmışlardı. Balkanlar'da da ısyânlar eksik değildi. Eşkıyalık alıp yürümüş, emniyet kalmamıştı. Kasabalarda «âyan» denen derebeyleri türemiş, bâzı âyan aileleri, Anadolu ve Rumeli'nde geniş çevrelere hâkim olmaya başlamışlardı. Yozgat'ta Çapanoğulları, Manisa'da Karaosmanoğulları, Çukurova kuzeyinde Kozanoğulları gibi aileler, bunların en tanınmışlarıydı. Ancak bilhassa Rumeli'nde âyanlık büyük nüfuz kazanmış ve merkezî otoriteyi iyice sarsacak hâle gelmişti.

Devletin başına gaile açan âyanların başında, Vidin'de yerleşen bir Yeniçeri, Pazvandoğlu Osman Ağa geliyordu. Etrafına, askerlikten başka her işe yarıyan Yeniçeri serserilerini toplamıştı. Bâzı âyanlar gibi akıllı bir tutumdan da mahrum olmıyan Pazvandoğlu, hâkimiyetine aldığı kasabalarda bayındırlık eserleri yaptırıp halkı koruyacak tedbirlerle taraftar kazanıyordu. Pazvandoğlu, Eflâk ve Boğdan eyaletlerine saldırıp Romenler'i yağmalamak sûretiyle büyük bir servete de sahip olmuştu. Bütün Tuna yalılarını ele geçirmek istiyordu. Bâb-ı Âlî'nin, hiçbir resmî sıfatı olmıyan böyle bir adama fazla tahammül etmiyeceği tabiî idi. Vidin'den sonra, Niğbolu ve Ziştovi'ye de hâkim olan ve Kuzey Bulgaristan'ın mühim bir kısmını ele geçiren Pazvandoğlu, zâten asker kaçağı olduğu için başı kesilmiş bir Yeniçeri'nin oğlu idi. Istanbul'daki Yeniçeriler, Pazvandoğlu'nu kışkırtıyorlardı. Bâb-ı Âlî, 26 kasım 1797'de Pazvandoğlu'nu padişaha âsî îlân edip «hurûc ale's-sultân» fetvâsiyle îdâmına karar verdi. Ancak vaktiyle küçük bir fermanla iki kapıcıbaşı gönderip en uzak ülkedeki en nüfuzlu şahsiyeti îdâm eden hükûmet, bu kararını uygulayacak güçte değildi. Nitekim üzerine sevkedilen kuvvetleri mağlûb eden Pazvandoğlu ele geçirilemedikten başka, Sofya, Niş, Niğbolu, Ruscuk, Belgrad,

Semendire gibi şehirlere taarruz etti. Bunların hiçbirini alamadıysa da, Kuzey Bulgaristan ve Sırbistan, ateşler içinde kaldı. Eşkıya, Edirne yakınlarına kadar indi. Bu kargaşalık, Sırp bağımsızlık hareketinin başlaması için müsait bir ortam yarattı.

Türkiye - Fransa Savaşı (1798-1802)

Bu sırada, Fransız İhtilâli'nin en seçkin generali Napoléon Bonaparte'ın Mısır'a saldırmasıyle, Türk - Fransız savaşı başladı. 1396 Niğbolu savaşından, yâni 400 seneden beri, Türkiye ile Fransa, asla harb hâline gelmemişlerdi. XIV. Louis, Girit'te Venedikliler'i, Orta Avrupa'da Almanya'yı fiilen desteklemişse de, bu tutum dahi, iki büyük devlet arasında resmen savaş hâli yaratmamıştı.

Bu sırada Fransa, 1763'te kendisini ikinci dereceye düşürerek en kudretli Avrupa devleti hâline gelen İngiltere'yi tekrar, fakat geçici bir zaman için, ikinci plana itmişti. Bonaparte, İtalya'nın mühim bir kısmını fethederek Avrupa'da devletler muvazenesini altüst etmiş, 1797 Campo Formio Muâhedesi ile, bin yıla yaklaşan bir tarihi olan Venedik Cumhuriyeti'nin siyâsî varlığına bile ebediyen son vermişti. Bu muâhede ile Cumhuriyet'in topraklarından güneye doğru uzanan adaları ve limanları Fransa'ya katmış, Türkiye ile Fransa, sınırdaş olmuşlardı. İyonya (Yunan) adaları (Korfu, Kefalonya, Zanta v.s.) ile Mora'nın güneyindeki Cerigo (Türkçe : Çuha) adasını ve Preveze başta olmak üzere Epir kıyılarında 4 iskeleyi elde eden General Bonaparte, buradan Doğu'ya atlamak, Mısır'ı almak, oradan Hindistan'a geçmek, İngilizler'in elindeki Hind ülkelerini fethetmek istiyordu. Bu fütûhat, genç General'in tasarladığı imparatorluğunu ilân edecek gücü kendisine kazandıracaktı. Bu maksatla, 19 mayıs 1798'de Toulon limanından ayrıldı. Şimdiye kadar en umulmaz yerlerde en umulmaz teşebbüslerde bulunan İhtilâl'in kudretli generalinin bu defa ne yapmak istediğini Avrupa'da kimse bilmiyordu. Nitekim Bâb-ı Âlî, Mora, Girit ve Kıbrıs'ı tahkim edip, buralara gerekli malzemeyi yollıyarak, Mısır hedefini aklından bile geçirmediğini ortaya koydu. 12 haziranda Bonaparte, bir sürpriz taarruzuyle Malta'yı düşürünce, hedefin burası olduğu sanıldıysa da, bu defa da Avrupa, generalin hayal genişliğini tahmin edemedi. Nitekim temmuzun ilk günü Fransız donanması İskenderiye'de görününceye kadar, kimse, Mısır hedefini kestiremedi. Fransız donanması, 450 parça harb ve nakliye gemisinden ibaretti ve 35.000 askerle 25.000 denizci taşıyordu. 250 yıldan fazla devam eden Malta Şövalyeleri'nin dinî-as-

kerî devletine son veren 29 yaşındaki Fransız başkumandanı, 2 temmuzda askerini İskenderiye'ye çıkardı. Türk-Fransız savaşı, fiilen başlamış oluyordu.

Bonaparte, dehâsına has bir şekilde davrandı. Önce askerini sahilde tuttu ve ancak 10 gün sonra İskenderiye şehrini işgal etti. Şehirde asker ve sivil hiçkimseye kötü muamele yaptırmadı. Arabca yayınladığı beyannâmede, Türk dostu olarak Mısır'a ayak bastığını, son yıllarda Memlûk beylerinin Bâb-ı Âlî'ye kafa tuttuklarını, padişahın Mısır'daki otoritesini sağladıktan sonra ülkeden ayrılacağını söylüyordu. Yanında pek kalabalık bir bilginler hey'eti de getirmişti. Bunlar, eski ve yeni Mısır medeniyet ve kültürünü, tarih ve coğrafyasını, büyük bir aşkla araştırmaya giriştiler ve Fransa'ya döndükten sonra, in folio 19 cilt hâlinde meşhur *Description de l'Egypte*'i yayınladılar (2. baskısı 25 cilttir).

Bonaparte, İskenderiye'den Kahire'ye yürüdü. 13 temmuzda, Kahire yolunu kapatmak isteyen Memlûkler'den Murad Bey'in 10.000 askerini Rahmâniye'de kolayca dağıttı. 21 temmuzda Kahire'nin Nil'in karşısındaki Cîze banliyösünde, Mısır beylerbeyisi Vezir Ebûbekir Paşa'nın 20.000 küsur askerden müteşekkil ordusunu da bir iki saat içinde bozdu. Bu muhârebe «Ehramlar Muhârebesi» diye ünlüdür. Bonaparte'ın askerine : «Bu ehramlardan 40 asırlık bir tarih sizi seyrediyor!» hitâbesinde bulunduğu meşhurdur. Avrupa'nın en büyük birleşik kuvvetlerini birkaç saatte bozan ve Hıristiyanlık tarihinin yetiştirdiği en büyük asker sayılan bir kumandana karşı, 20.000 Memlûk'ün karşı koyamaması zâten çok tabiî idi. Ertesi gün Fransızlar, Kahire'ye girdiler. Zulüm yapmamakla beraber, zenginlerden ağır paralar aldılar. Yalnız güneye kaçan Memlûk Murad Bey'in zevcesi Nefîse Hanım'dan 120.000 altın kopardılar.

Birkaç gün sonra, haftalardır Fransızlar'ı tâkıyb eden Amiral Nelson, İngiliz donanması ile İskenderiye'yi bastı. Ağustosun ilk günü, İskenderiye civarında Ebû-Hur'da Fransız donanmasını tamâmen yaktı. Donanmadan mahrum kalan Bonaparte, Mısır'da habsolunmuştu.

30 ağustosta Sadrâzam İzzet Mehmed Paşa, Mısır beylerbeyiliğinden geldiği halde eyâleti bir dış tehlikeye karşı hazırlamadığı gerekçesiyle azledildi. Bu gerekçe doğru değildi. Zîra Bonaparte'ın Avrupa kıt'asında başardığı işler, Mısır'ı fethetmesi kadar fevkalâde şeylerdi. Erzurum beylerbeyisi Yusuf Zıyâeddin Paşa, sadârete getirîldi. İzzet Mehmed Paşa'nın sadâreti 3 yıl, 10 ay, 12 gün sürmüştü. Sakız'a yollandı. Yeni sadrâzam, 27 günde Erzurum'dan Istanbul'a geldi. Bu müddet içinde Vezir Derviş Abdullah Paşa,

kaymakamlık yaptı. Yusuf Zıyâeddin Paşa'nın, Nevşehirli İbrahim Paşa'dan, 1730'dan beri, Osmanlı tarihinin en uzun sadâreti olan sadrâzamlığı başladı. Kabiliyetli ve kültürlü bir devlet adamıydı.

Bâb-ı Âlî, 2 eylûl 1798'de Fransa Cumhuriyeti'ne harb ilân etti ve Fransa ile savaş hâlinde bulunan İngiltere'nin tabiî müttefikı oldu. Rusya ve Almanya (Avusturya) da Fransa ile harb hâlindeydi. Bâb-ı Âlî, Fransız maslahatgüzârı Ruffin'i tevkif ettirip Yedikule'ye gönderdi. Azım-zâde Abdullah Paşa, Mısır beylerbeyiliğine, Cezzâr Ahmed Paşa da Mısır seraskerliğine tâyin edildi. 3 ocak 1799'da Türk-Rus ve 2 gün sonra Türk-İngiliz ittifakı imzalandı. Ancak İhtilâl Fransası, bütün Avrupa'ya meydan okuyacak gücü kendinde görüyordu.

Bonaparte, 1799 şubatının ilk günlerinde Kahire'den hareket etti. 25 şubatta Gazze'yi alarak Filistin'e girdi. Azım-zâde Abdullah Paşa, bu kaleyi savunmadan çekildi. 13 martta Yafa'yı alan Bonaparte, şehirdeki on bin kadar asker ve sivili kılıçtan geçirdi. Mısır'da yapmadığı zulmü burada yapmasına sebep, yerli halkın gözünü korkutup kısa yoldan Filistin, Lübnan ve Suriye'ye hâkim olmaktı. 19 martta, Filistin'in kuzeyinde bir liman olan ve Vezir Cezzâr Ahmed Paşa tarafından savunulan Akkâ kalesi önüne geldi. Istanbul'dan Nizâm-ı Cedîd bölükleri eriştiği için, Cezzâr Paşa'nın askerî durumu iyiydi. Ancak karşısında Bonaparte gibi nâmağlûb bir kumandanın bulunması düşündürücüydü. Türk - İngiliz donanması da Akkâ önlerine gelmiş ve ateşe başlamıştı; ancak deniz tarafından açılan ateşin Fransızlar üzerinde büyük bir te'siri olmuyordu. Bonaparte, Akkâ'da hiç ümîd etmediği bir mukavemetle karşılaştı ve kale önünde çakılıp kaldı. Zayiatı her geçen gün ağırlaşıyordu. 7 mayısta Istanbul'dan yola çıkarılan 3.000 kişilik yeni bir Nizâm-ı Cedîd alayının Akkâ'ya varması, Fransız başkumandanının durumunu kritik safhaya getirdi. Fransızlar'ın Akkâ'daki başarısızlığını haber alan Mısır Türkleri de, ülkede kalan birkaç bin Fransız'a baş kaldırmışlardı. 21 mayısta Bonaparte, ağırlıklarını gece gizlice gömdükten sonra, Akkâ önlerinden çekildi. 2 ay, 4 gün süren muhâsara hiçbir netice, hattâ ümid vermemişti. 14 haziranda, Türk kuvvetlerînin tâkıybi altında Kahire'ye can attı. Sonradan : «Akkâ'da durdurulmasaydım, bütün Doğu'yu ele geçirirdim!» demiştir. Bu zafer, Cezzâr Ahmed Paşa'nın adını bütün Avrupa'ya duyurdu ve Bonaparte'ın bu ilk mağlûbiyeti sevinçle karşılandı. III. Selim, Ahmed Paşa'ya altın çelenk gönderdi. Napoléon Bonaparte, Akkâ'da aldığı dersi hayâ-

tının sonuna kadar unutmadı ve bir daha asla kale muhâsarasına girişmedi.

Az sonra Köse Mustafa Paşa, 80 Türk gemisiyle İskenderiye yakınlarına 8.000 asker çıkardı. Ancak 25 temmuzda Fransızlar tarafından bozuldu ve esîr düştü. Türk askerlerinin çoğu, donanmaya ilticâ ederek Fransızlar'ın elinden kurtuldu. Istanbul'dan, Mısır'ı geri alacak bir ordu hareket etmişti. Bu durumda Bonaparte, Doğu'da başarı kazanmaktan ümidini kesti. 25 temmuz 1799'da Mısır'dan ayrıldı ve iki gemiyle, İngiliz ve Türk donanmalarına görünmeksizin Fransa'ya varmaya muvaffak oldu. Fransız ordusu, başkumandanlarından mahrum bir halde Mısır'da kaldı. Bonaparte, Mısır'ın pazarlığını Paris'te yapmak istiyordu. Yoksa daha 30 yaşında, siyâsî ve askerî kariyerini Mısır'da sona erdirmeyi aklından geçirmiyordu. 1 yıl, 1 ay, 21 gün Mısır'da kalan ve Doğu intibalarını hayatının sonuna kadar unutmıyan Bonaparte, Mısır başkumandanlığına, generallerinin en değerlisi olan Kléber'i getirmişti.

Bonaparte, Mısır'da iken, müttefik Türk-Rus donanması, Fransızlar'ın Venedik'ten almış oldukları İyonya Adaları ile Epir iskelelerini ele geçirdi. 21 mart 1800 muâhedesine göre, Epir'deki dört iskele, başta Preveze olmak üzere doğrudan doğruya Türkiye'ye iade edildi. İyonya Adaları (Korfu, Zenta, Kefalonya, Aya Mavri, Cerigo v.s.) ise, iç işlerinde bağımsız bir cumhuriyet oldu ve Ragusa Cumhuriyeti gibi Türkiye tâbiiyetine verildi. Bu Cumhuriyet, Bâb-ı Âlî'ye yılda 3 milyon akça vergi ödiyecekti.

1800 yılı boyunca ve ertesi yılın ilk aylarında Fransızlar, gittikçe ağırlaşan şartlar altında Mısır'ı elde tutmaya çalıştılar. XVIII. asır bitmiş, XIX. asır başlamıştı. Fransız İhtilâli'nin getirdiği fikirler Avrupa'yı altüst etmiş, Bonaparte, Avrupa'nın siyâsî coğrafyasını temelinden değiştirmişti. İmparatorluğunu ilân etmiye hazırlanıyordu. Fransa'yı dünyanın mutlak şekilde birinci devleti hâline yükseltmiş, «birinci konsül» sıfatiyle cumhurbaşkanı olmuştu. Sadrâzam ve serdâr-ı Ekrem Yusuf Zıyâeddin Paşa, Filistin'in güneyinde Gazze'ye gelmişti. Kahire'ye girmek istediyse de, Kléber'e mağlûb oldu. Azım-zâde Abdullah Paşa'nın amca oğlu olan Vezir Nasûh Paşa, Mısır beylerbeyisi sıfatiyle aynı teşebbüsü tekrarladıysa da, başaramadı (Nasûh Paşa, Vezir Sâdeddin Paşa'nın, Abdullah Paşa ise Vezir Mehmed Paşa'nın oğulları olup, ikisinin büyük babası Vezir Azım-zâde İsmail Paşa'dır). 1800'ün son aylarında Nasûh Paşa'dan Mısır beylerbeyiliği ve seraskerliği alınarak Haleb'e gönderildi. Ancak Fransızlar, son güçlerini sarfediyorlardı. 14 haziranda Kilisli Süleyman Bey adlı 24 yaşındaki

bir Türk'ün Kléber'i hançerliyerek öldürmesi, Fransızlar'ın durumunu büsbütün nazik bir safhaya getirdi. Süleyman Bey, ateşle işkence yapıldıktan sonra kazıklanarak şehîd edildi. Kapdân-ı Deryâ Küçük Hüseyin Paşa'nın 70 gemisiyle İskenderiye'de Fransızlar'ın ric'at yolunu kesmesi üzerine yeni başkumandan General Bélard, Mısır'ı boşaltmaya mecbur oldu. Fransa'dan yardım geleceğinden ümidini keserek, 27 haziran 1801'de Mısır'ın boşaltılması hakkındaki anlaşmayı imzaladı. Türk ordusu, 10 temmuzda Kahire'ye ve 26 ağustosta, General Menou'nun savunduğu İskenderiye'ye girdi. Istanbul'da 4 gün 4 gece şenlik yapıldı ve III. Selim'e «Gazi» unvanı verildi. Mısır'da 3 yıl, 2 ay süren Fransız işgali sona erdi. Malta, 1800'de İngilizler tarafından Fransızlar'dan alınmıştı. 25 haziran 1802'de, Türkiye ile Fransa arasında Paris Muahedesi imzalandı. Muâhedeye Fransa nâmına hariciye nazırı Talleyrand, Türkiye nâmına Paris büyükelçisi Galib Efendi imza koydular. Bu muâhede ile Bâb-ı Âlî, Fransa ile İngiltere'ye, Karadeniz'de ticâret yapmak hakkını tanıdı. Bu hak, 1802'ye kadar yalnız Türk armatörlerinin inhisarındaydı. 24 nisan 1805'te, Sadrâzam Yusuf Zıyâeddin Paşa, istifa etti. Sadâreti 6 yıl, 7 ay, 25 gün sürmüştü. Kapdân-ı Deryâ Hâfız İsmail Paşa, sadrâzam oldu. 47 yaşındaydı. Yusuf Zıyâ Paşa'nın bu ilk sadrâzamlığı, 1730'dan saltanatın sonuna kadar, Türkiye tarihinin en uzun sadâretidir.

Arabistan ve Mısır'da İç Durum

Bu çağda Türkiye imparatorluğuna dahil Arab ülkelerinin çoğunda da huzursuzluk vardı. Bilhassa Vehhâbîler, büyük bir derd teşkîl etmiye başlamışlardı. Vehhâbîlik, daha III. Ahmed'in son yıllarında ortaya çıkmış bir mezheptir. Dört Sünnî Mezheb'in en muhâfazakârı olan Hanbelî mezhebinden çıktığı için, ayrıca bir mezhep telâkki etmiyenler de vardır. Şeyh Muhammed ibni Abdülvehhâb, Necd'in bir kısmını elinde tutan Emîr Muhammed b. Suûd b. Muhammed b. Mukrim'in kayınpederi olunca, yeni mezhebin savunucuları da bulunmuş oldu. Kuzey Arabları'nın Aneze boyundan Vuld-Alî kabîlesinin Mukrim aşîretine bağlı olan Emîr Muhammed, 1766'ya kadar 39 yıl Necd'in bir kısmını elinde tutmuştu. Yeni mezhebi, fakir, câhil ve âdetâ vahşî Bedevîler'in yağma vâsıtası hâline getiren Suûdî ailesi, bugün «Suûdî Arabistan» denen Necd, Hicaz, Asîr, Lahsâ ve Cebel-Şemmâr'da saltanat süren hânedandır. Şimdiki Kral da, Emîr Muhammed'in 7. kuşaktan torunudur. Bugün dünyadaki Hanbelîler'in onda dokuzundan fazlasını, Suûdî Arabistan'ın Vehhâbîler'i teşkîl etmektedir. Bu mezhep-

te esâs, İslâm dînine, Peygamber zamânındaki sâfiyetini ve şeklini kazandırmak iddiasıdır. Peygamber'den sonra çıkan herşey «bid'at» ve haramdır. Bilhassa ölülere tâzim göstermek ve ibâdeti ihmal etmek kesin şekilde yasaktır. Ölülere türbe yapılamadığı gibi, hattâ gömüldükleri yerleri belli edecek taş gibi işaretler koymaya da cevaz yoktur.

Necd'in Der'îye kasabasında oturan Emîr Muhammed İbni's-Suûd'un 1745'te Vehhâbî olması ve çevresindeki aşiretleri yağmalamıya başlaması, I. Mahmud zamanında Bâb-ı Âlî'nin dikkatini sanan hükûmet, harekete ehemmiyet vermedi. Emîr Muhamnu sanan hükûmet, harekete ehemmiyet vermedi. Emîr Muhammed, 1766'da öldü ve yerine oğlu Abdülazîz İbni's-Suûd geçti. 43 yaşında olan yeni emîr, 1803 başlarında Hicaz'ı yağmalamıya başladı ve bir ay kadar süren bir muhâsaradan sonra Tâif şehrini aldı. Ahaliyi kılıçtan geçirdi. 30 nisanda Mekke'yi de aldı. Hicaz'daki Osmanlı beylerbeyisi Şerif Paşa, 6 ağustosta, Vehhâbîler'i şehirden kovdu. Ancak İslâm'ın en kutsal şehrinin 3 ay, 6 gün Vehhâbî işgalinde kalması, büyük akisler yaptı. Emîr Abdülaziz, 4 kasım 1803'te Der'îye Camii'nde bir Şîî tarafından hançerle öldürüldü. 80 yaşına kadar 37 yıl Vehhâbîler'in başında kalan bu emîr, yeni mezhebe epey güç kazandırmıştı. Mekke emîri Şerif Gaalib, 1790, 1795 ve 1798'de 3 Necd seferi yapmışda da, Vehhâbîler'i yok edememişti. 1795'te Lahsâ'yı ele geçiren Abdülaziz, 21 nisan 1802'de Kerbelâ'ya akın yapacak derecede cür'et göstermiş, 1800 ve 1801'de hacı sıfatiyle iki defa gizlice Mekke'ye gelip bu şehrin durumunu gözden geçirmişti. Yerine oğlu Emîr Suûd İbni's-Suûd geçti. 55 yaşındaki yeni emîr, 1787'den beri Vehhâbîler'i babası nâmına idare ediyordu. 1803 ve 1811'de Ummân'ı iki defa geçici olarak işgal etti. 1805 haziranından 2 aralık 1812'ye kadar 7 yıl, 5 ay, Medîne'ye, 1806 ocağından 23 ocak 1813'e kadar 7 yıl da Mekke'ye hâkim oldu. Türlü iç ve dış gailelerle uğraşan Bâb-ı Âlî, Emîr Suûd'un üzerine ciddî bir kuvvet sevkedemedi. Bu işin halli, II. Mahmud zamanına kaldı.

Hicaz, Cidde'de oturan beylerbeyi tarafından idare edilirdi. Ancak Mekke ve Medîne şehirlerinin belediyeleri, «Şerifler» denen ve Peygamber'den indiklerini iddia eden ailenin elindeydi. Bu çağda Mekke Şerifleri'nin en ünlüsü, 11 Ocak 1788'den 1814 ocağına kadar 26 yıl bu makamda kalan Şerif Gaalib b. Mesâidd b. Saîd b. Zeyd b. Muhsin'dir. Azledildikten sonra, 1817 ocağında 67 yaşlarında Selânik'te ölmüştür.

Arabistan yarımadasının güneydoğusundaki Ummân, hiçbir zaman Osmanlı idaresine girmiş değildi. Hâricî/İbâdî mezhebin-

den yânî ne Sünnî, ne Şîî olan Ummân İmamları, lâfzan padişahı metbû tanırlardı. Bu sözde kalan tâbiiyet, XX. asır başlarına kadar devam etmiştir. 1779'da Ummân'da hânedan değişmiş, Ahmed b. Saîd (1741-1775), tahta geçmiş, bu durum 1756'da III. Sultan Osman tarafından tasdik edilmişti. İbâdî mezhebinin reîsleri de olan Ummân hükümdarları, Saîd b. Ahmed b. Saîd (1775 - 1779), Hamîd b. Saîd (1779 - 1792), Sultân b. Ahmed b. Saîd (1792-1804), Sâlim b. Sultân b. Ahmed b. Saîd (1804), Saîd b. Sultân b. Ahmed b. Saîd (1804 - 1856)'dir. Bunlardan ilk hükümdarın kardeşi olan Hamîd b. Saîd, Doğu Afrika'da Zengîbâr ve Pempa adaları ile Tanganyika sâhillerini fethetmiş, hattâ bir ara bütün Doğu Afrika'ya, Kongo'ya kadar hâkimiyet kurulmuş ve Osmanlı nüfûzu, dolayısiyle, bir defa daha buralara yerleşmiştir.

Bu çağda Yemen'de de Osmanlı nüfuzu çok azalmıştır. Yemen'in Şîî/Zeydî İmamları, bağımsız denecek derecede hâkimiyet elde etmişlerdir. 1591'de San'â'da ortaya çıkan aileden 11. İmam olan Alî'l-Mansûr b. Hüseyni'l-Mansûr b. Kaasimi'l-Mütevekkil b. Hüseyn b. Ahmedi'l-Mehdî b. Hasan b. Kaasimi'l-Mansûr b. Alî'l-Müeyyedi'l-Amlâhî, 1747'den 1806'ya kadar 59 yıl, Yemen'in büyük kısmını elinde tuttu. Yerine kardeşi Ahmedü'l-Mehdî (1806-1810?) geçti.

Güneybatı Arabistan'da Aden yakınlarında Lahc, önceleri, Yemen İmamları'na bağlıydı. Ancak Şeyh Fadl b. Salâh b. Sellâm b. Alî, 1728'de doğrudan doğruya Türkiye tâbiiyetine geçip Yemen'den ayrıldı. Fadl'ı (1728 - 1742) oğlu Abdülkerîm (1742 - 1753), onun 3 oğlu Abdülhâdî (1753 - 1777), Fudayl (1777 - 1826) ve Ahmed (1826 - 1828) tâkıyb etti.

Basra'nın hemen güneyinde Küveyt kasabasında da 1756'da bir şeyh ailesi türedi ve Basra beylerbeyisinin tasdikı ile Şeyh Sûba (1756 - 1762) ve oğlu Şeyh Abdullah (1762 - 1812) bu pek fakir kasabayı idare ettiler. Aile, bugün dünyanın en zengin yerlerinden biri olan Küveyt'i hâlâ muhâfaza etmektedir.

Arabistan dışında bile yerli hânedanlar vardı. Bunlardan biri, Sudan'da Dârfûr'u ellerinde tutan Sünnî/Mâlikî mezhebinden Arab-Zenci melezi bir hânedandı ve 1596'dan beri Mısır beylerbeyisinin tasdikıyle Dârfûr'u idare ediyordu. Abdurrahmân b. Ahmed (1752 - 1798), bunların 7.'sidir. Yerine oğlu Muhammedü'l-Fadl (1798 - 1839) geçti.

Ancak bütün bu mahallî ailelerin Türk imparatorluğu için en tehlikelisi Mısır'da ortaya çıktı ve Mısır Memlûk beylerinden değil,

Kavala'dan geldi. Mehmed Ali Ağa, 1769'da Kavala'da doğmuştu. Babası İbrahim Ağa, derbend ağası, yâni Kavala kalesinin bekçibaşısı idi. Aile, Konya'dan gelip bu şehre yerleşmişti. İbrâhîm Ağa'nın 17 çocuğundan çoğu, pek genç yaşlarında ölmüşler, Mehmed Ali, «Yeğen» ailesinin kurucusu olan kardeşi ile, II. Mahmûd'un kapıcıbaşılarından olan Ahmed Bey'le evlenen bir kızkardeşi hayatta kalmışlardı. İbrahim Ağa'nın, Hüseyin Ağa ve Tosun Ağa adlı iki kardeşi daha vardı. Bunlardan birincisi, Kavala âyânı idi; oğlu Halil Ağa da, bir müddet başıbozuk (gönüllü) yüzbaşısı olarak Mısır'a gelmiş, Kavala'ya dönüp orada ölmüştür. Tosun Ağa ise, Kavala mütesellimi (sancak beyi vekili) olarak 1785'e doğru başı kesilmişti. 1825'te beylerbeyi olup 1830'da ölen Ali Tosun Paşa, bunun oğludur.

Mehmed Ali Ağa, 1799'da tam 30 yaşında, Mısır'a ayak bastı. Bir kelime Arabca bilmiyordu ve bu dili, hayatının sonlarında bile doğru dürüst öğrenememiştir. Okuma yazması yoktu. Fakat son derece zeki, muhteris, maksadına ulaşmak için bütün yolları mubah sayan, icabında merhametsizce kan dökebilen bir adamdı. Mısır'a, 200 başıbozuğun (gönüllü) bölük kumandan muavini olarak ayak bastı. Bu ülkede Fransızlar'a karşı savaşacaktı. Bölük kumandanı olan amcasının oğlu Halîl Ağa'yı Kavala'ya kaçırınca, bu gönüllülerin başına geçti. Derhal entrikaya başlıyarak, Fransız işgalinin henüz devam ettiği Mısır'da külâh kapmıya karar verdi. Az zamanda, iç durumu karmakarışık olan Mısır'da büyük nüfuz kazandı. Mısır beylerbeyilerine bile te'sîr etti. Memlûk Beyleri'nin bâzıları ile anlaşıp bâzıları ile bozuşarak gittikçe ehemmiyetli bir şahsiyet hâline geldi. Mısır'daki Yeniçeriler'i ve başıbozukları Beylerbeyi Vezir Husrev Paşa'ya karşı tehdîd vâsıtası olarak kullandı. Bâb-ı Âlî'nin emirlerini dinlemiyen Memlûk beylerinin başlarını kestirerek Istanbul'a yolladı. Bu sûretle, kendi beylerbeyilerinin halledemediği bir mes'eleyi Mehmed Ali Ağa'nın hallettiğini gören Bâb-ı Âlî, bu genç mâceraperest üzerinde durdu. Mehmed Ali, Mısır beylerbeyisi yapılırsa, Arabistan'a gidip birtürlü ezilemiyen Vehhâbîler'i de ortadan kaldıracağını vâdetti. Önce Mehmed Ali'ye Cidde valiliğini vermek istiyen Bâb-ı Âlî, Mısır'da da gaile çıkartmaktan çekindiği için, Kavalalı başıbozuk ağasına 8 temmuz 1805'te vezâret pâyesiyle Mısır beylerbeyiliğini tevcih etti. 6 yıl içinde Mehmed Ali, Mısır'ı ele geçirmişti. Ertesi yıl 17 yaşındaki büyük oğlu İbrahim Bey'i Istanbul'a yollıyarak Bâb-ı Âlî'den istediği yardımı elde etti. İbrahim Bey, bir yıl kadar kaldığı Istanbul'dan 1807 martında Mısır'a döndü. Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'da yaptığı işleri, II. Mahmud devrinde ele alacağız.

Sırp İhtilâli (1806)

1806'ya doğru Nizâm-ı Cedîd hareketi, zâhiren başarıya yaklaşmış görünüyordu. Istanbul'da kudretli «Asâkir-i Şâhâne» alayları teşkil edildiği gibi, III. Selim'in en ateşli yardımcılarından Karaman beylerbeyisi Vezir Kadı Abdurrahman Paşa da, Anadolu'da büyük modern birlikler kurmuştu. Rumeli'nde de yeni ordunun teşkili için teşebbüse geçildi. Sırplar'ın Karadağlılar'dan sonra ve onlardan daha büyük çapta millî bir ihtilâl hareketine girişmeleri, Fransız İhtilâli'nin yaydığı milliyetçilik hareketinin Balkanlar'a da sirâyet etmesi karşısında, Rumeli'nde modern ordunun kurulması ihtiyacı kesinleşmişti. Yeniçeriler ve başıbozuklar, yağma ve eşkıyâlıktan başka birşeye yaramıyor, en küçük bir vuruşmada düşmana arkalarını gösterip kaçıyorlardı. O zaman Anadolu gibi mutlak Türk çoğunluğunun yaşadığı, binaenaleyh devletin hayâtı için pek mühim olan birçok Balkan ülkesinde Bâb-ı Âlî'nin otoritesinin çok zayıflaması da, bu işi zorunlu kılıyordu. Yer yer türeyen ve «âyân» denen kimseler, valileri, hattâ padişah fermânını dinlemez olmuşlardı. Bilhassa Vidin'de Pazvandoğlu Osman Ağa, Ruscuk'ta Tirsiniklioğlu İsmail Ağa, büyük güç kazanmışlardı.

III. Selim, Rumeli'ndeki âyanları ezmek gayesiyle, Kadı Abdurrahman Paşa'yı, Nizâm-ı Cedîd askeriyle Konya'dan Istanbul'a çağırdı. Zâhiren Nizâm-ı Cedîd tarafdarı görünen, aslında taassup veya menfaat sevkıyle yahut başka sebeplerle ıslahata karşı kin besleyenler, büyük çoğunluğu teşkil ediyordu. Sadrâzam bile Nizâm-ı Cedîd'e karşıydı ve Tirsiniklioğlu İsmail Ağa'yı Bâb-ı Âlî'ye karşı koyması için teşvik ediyordu. 2 haziranda 24.000 Nizâm-ı Cedîd askeriyle Istanbul'a gelen Abdurrahman Paşa, 15 temmuzda Edirne'ye doğru hareket etti. Yolda rastladığı eşkıya ve âyânı yok ediyordu. Ancak III. Selim'e Müslüman kanı döküldüğü hakkında haksız şikâyetler yapılınca, zaaf derecesini bulan merhameti bilinen padişah, Abdurrahman Paşa'ya geri dönmesini emretti. Bu sûretle bizzat kendi tahtıyle oynadığı gibi, Sırp ihtilâlinin iyice alevlenmesine de sebep oldu. Rumeli'ndeki Türk derebeyleri büsbütün emir dinlemez hâle geldiler. Bu âyânlar arasında, az olsa da Nizâm-ı Cedîd tarafdarları eksik değildi. Daha doğrusu III. Selim'in şahsına ve saltanat makamına karşı gösterdikleri saygıdan dolayı onu destekliyorlardı. Bu sırada öldürülen İsmail Ağa'nın yerine Ruscuk âyânı olan Alemdar Mustafa Ağa, Nizâm-ı Cedîd tarafdarıydı. Serez âyânı İsmail Bey de ıslahat fikirlerine senpati besliyordu.

Padişahın o kadar emek ve parayla meydana getirdiği modern orduyu lâyıkıyla kullanacak metanetten mahrum olması, âsî Türkler'i bu derece şımartırken, Hıristiyanlar'ın tutumunun ne olabileceği kestirilebilir. Bu durum, bilhassa Sırplar'ın işine yaradı. Bu kavmin Türk idaresine ısyanı büsbütün haksız sebeplere dayanmıyordu. Bunlar artık devletten şefkat gören reâyâ değillerdi. Belgrad ve çevresindeki Yeniçeriler, Sırplar'a köpek muamelesi yapıyorlardı. Bu Yeniçeriler, Belgrad muhâfızı Hacı Mustafa Paşa'yı bile parçalamışlardı. Bâb-ı Âlî, Pazvandoğlu'na vezirlik vermeye kadar fedakârlığa gittiyse de, bu ünlü âyan da ne Sırp âsîlerini, ne âsî Yeniçeriler'i yatıştırabilirdi veyâ öyle birşey yapıp merkezî hükûmetin kudretini yeniden te'sis etmekten korktu.

Yeni Türk - Rus Savaşı'nın Başlaması (22 Aralık 1806)

Sırp ihtilâlinin başında, Viyana'nın şiddetle desteklediği Kara Yorgi vardı. Bu adam, 1804'te Alman efendilerine ihanet ederek, mezhep birliği ve ırk yakınlığı dolayısıyle Rusya'yı tercih etti. Ruslar, Kara Yorgi'ye hertürlü para, insan ve silâh yardımında bulundular. Kara Yorgi, uzun uğraşmalardan sonra, 13 aralık 1806'da Belgrad'ı aldı ve şehirdeki Türkler'i kılıçtan geçirdi. Gerek Kara Yorgi'yi desteklemek, gerekse Romanya prenslikleri ile Besarabya ve Güney Podolya'yı Türkler'den almak için Ruslar da harekete başladılar. General Mihelson, 60.000 kişilik bir orduyla 8 aralık 1806'da Bender'i, 16 aralıkta Hotin'i alarak Güney Podolya'yı istilâ etti. 1806'nın son günlerinde, Türkler'in «Bucak» dedikleri Besarabya'nın Karadeniz sahillerine indi ve Akkerman ile Kilye'yi ele geçirdi. Türkler, Tuna deltasında İsmâil'de Ruslar'ı yenerek durdurdular. Türkler'in 1806 yılının son günlerine kadar Hotin ve Bender gibi Orta ve Doğu Avrupa kalelerini muhâfaza etmeleri, bugün için hayrete değer bir vâkıadır. Bâb-ı Âlî, 22 aralık 1806'da Rusya'ya harb ilân etti. Bu sûretle Yaş Muâhedesi'nden 14 yıl, 11 ay, 14 gün sonra, yeni bir Türk-Rus savaşı başladı. Amcasından bir Rus savaşını devralan III. Selim, amca oğluna başka bir Rus savaşını devredecekti. İlk defa olarak savaş açılan devletin elçisinin tevkif olunması âdetinden vazgeçildi. Zira artık bâzı Avrupa başkentlerinde de daimî Türk elçilikleri kurulmuştu. Rus büyükelçisi D'Italinski, Rusya'ya gönderildi.

14 kasım 1806'da Nizâm-ı Cedîd düşmanı Sadrâzam Hâfız İsmail Paşa azledildi. Sadâreti 1 yıl, 6 ay, 20 gün süren Paşa'ya az sonra Konya eyaleti verildi. Yeniçeri Ağası İbrahim Hilmi Paşa, sadrâzam ve Rusya savaşı üzerine serdâr-ı ekrem oldu. Cepheye

hareket eden sadrâzama kaymakamlık etmek üzere, Vezir Köse Mûsâ Paşa, Selânik'ten Istanbul'a çağırıldı.

Silistre valisi Vezir Alemdar Mustafa Paşa, Bükreş yakınlarında Ruslar'ı bir daha yenince, Rus taarruzu kırıldı. Müttefikı Rusya'yı desteklemek istiyen İngiltere, harekete geçti. Bu sûretle 1396 Niğbolu muhârebesinden, 411 yıldan beri ilk defa olarak Türkiye ile İngiltere savaş hâline geldi. 16 parçadan müteşekkil Koramiral John Dukwort'un kumandasındaki İngiliz donanması, nasılsa Çanakkale'yi geçip 20 şubat 1807'de Istanbul önlerine kadar geldiyse de, hiç birşey yapamadan acele Marmara Denizi'nden çıktı. Aynı amiral, bu defa şansını Mısır'da denemiye karar verdi. 20 mart 1807'de İngilizler, İskenderiye'yi işgal ettilerse de, birkaç ay sonra Mehmed Ali Paşa tarafından Mısır'dan çıkarıldılar. Bu başarı, 38 yaşındaki Mehmed Ali Paşa'ya Avrupa ölçüsünde bir şöhret sağladı.

30 martta Dâvudpaşa'daki karargâhına geçen Sadrâzam, 12 nisan 1807'de hareket etti. 26 nisanda Edirne'de kalıp burada 9 gün son hazırlıklarını yaptı. 24 mayısta Tuna üzerinde Güney Dobruca'da Silistre'ye vardı. İşin çok acıklı tarafı, Yeniçeriler'in bu seferde, kudretli Nizâm-ı Cedîd ordusu ile beraber sefere çıkmak istememeleri dolayısiyle, modern askerin Istanbul'da alıkonulmasıdır. Bu sûretle Yeniçeriler, daima dayak yedikleri Ruslar'ın karşısına 'tek başlarına çıkmaya karar veriyorlardı. Devlette, askerine söz geçirecek otorite yoktu. Nitekim Yeniçeriler, Silistre'den öteye gitmek istemediler. Ruslar da Napoléon'dan korkularından Türkler'in üzerine büyük kuvvetler sevkedemedikleri için, cephede sükûnet ve denge hâsıl oldu. Halbuki bu sırada Nizâm-ı Cedîd ordusunun Ruslar'a karşı tam bir başarı kazanması ihtimali son derece kuvvetliydi. Rus donanması Bozcaada'ya kadar geldiyse de, Kapdân-ı Deryâ Vezir Cezâyirli Seydî-Ali Paşa tarafından kovuldu. Tiflis'i işgal eden Ruslar, buradan da Türkler'e taarruza geçmiye hazırlanıyorlardı. Erzurum valisi eski sadrâzam Yusuf Zıyâeddin Paşa'ya, Şark seraskerliği verilerek bu topraklarda savunma tertibatı alındı.

Kabakçı İhtilâli (25 Mayıs 1807)

Devlet, İngiltere ve Rusya gibi, Napoléon Fransası'ndan sonra dünyanın en kudretli iki devletiyle savaş hâlinde ve iç durumu yukarıda anlatıldığı gibi perişan vaziyetteyken, Istanbul'da, 77 yıl önceki Patrona İhtilâli'ne benziyen, neticeleri bakımından ondan çok daha vahîm bir ihtilâl koptu. Bu, tam bir irtica hareketiydi.

Nizâm-ı Cedîd, çok düşman kazanmıştı. Küçümsenemiyecek bir başarı sağladığı, hattâ Türkiye tarihinde yeni bir safha açtığı halde, mukavemetle karşılaşmıştı. Bâzı beceriksizlikler ve sûiistimaller, III. Selim'in daima sert tedbirlerden kaçınması, muhaliflere fırsat vermişti. Önceleri çekimser olan, hattâ bâzıları ıslahata tarafdar bulunan Ulemâ, son yıllarda gizliden gizliye muhalefeti körüklemeye başlamış, hattâ açıkça Nizâm-ı Cedîd'e cephe almıştı. Yeniçeriler, son günlerinin yaklaştığını iyice hissediyorlardı. Devlete zararları bir yana, hiçbir faydaları dokunmuyordu. Âdetleri, savaşta düşman önünden kaçmak, sulh zamanında eşkıyalık ve kabadayılık, hiç olmazsa esnaflık etmekti. Büyük bir meblâğ tutan ulûfelerini devletten bir haraç şeklinde alıyor, ayrıca hertürlü yolsuzlukta bulunuyorlardı. Yeniçeri generalleri arasında bu durumun vehametini farkedenler az değildi. Hattâ içlerinde ocağın ilgasından başka çâre olmadığı kanaatini taşıyanlar bile vardı. Fakat III. Selim'in bir iç muharebeyi göze alamaması, Nizâm-ı Cedîd'e Yeniçeriler'i ortadan kaldırmak emrini verememesi, zorbaları gittikçe azdırıyordu. Yobazlar, Nizâm-ı Cedîd askerinin pantalon giydiği için Müslüman sayılmıyacağını, padişahın askerine şapka giydirmeye de karar verdiğini yayıyorlardı. Nizâm-ı Cedîd'e devlet, yılda 60.000 kese yâni 3 milyar akça gibi, bugün Türkiye'nin savunma bütçesinden pek de az olmıyan bir meblâğ tahsis etmişti. Bu meblâğ, son yıllara kadar yılda bir milyar akça iken, son zamanlarda üç misli arttırılmıştı. Bu durumda devlet, Kapıkulları'na ulûfelerini veremiyecek duruma girmişti. Fuzûlî bir ordunun yanında gerçek bir orduyu elde tutmak kolay iş değildi. Donanma masrafları ve eyaletlerde yapılan ıslahatın parası, Nizâm-ı Cedîd Hazînesi'nden geliyordu. Bu hazinenin padişah katında, devletin bütün harcamalarından önemli olması, birçoklarını kızdırdığı gibi, menfaatlerini de baltalıyordu. Henüz pek azametli bir imparatorluğun vatandaşları ve gerçek sahipleri olan halk da Nizâm-ı Cedîd'in lüzûmuna pek kaanî değildi. Hattâ Avrupa usulü olduğu pek belli olan bu inkılâplar, millî gururlarına dokunuyordu. İmparatorluk yapısının çatırdadığı, Bâb-ı Âlî'nin Istanbul'un kaldırım kabadayılarına bile söz geçiremediği, çok defa gözden kaçırılıyordu. Sadâret kaymakamı Vezir Köse Mûsâ Paşa, Şeyhulislâm Topal Atâullah Efendi, amca oğlu III. Selim'in şefkat derecesinde sevgi ve itinasını görmesine rağmen Velîahd-Şehzâde Mustafa, mürtecileri kışkırtıyorlardı. Padişah aleyhinde çok ağır sözler söyliyen ilmiye mensupları az değildi. Padişahın gâvur olduğunu iddia edenler bile vardı. III. Selim'in güzel san'atlara düşkünlüğü de dedikodu mevzuu oluyordu. Hiç padişaha tanbur

çalmak, ney üflemek, şarkı söylemek, beste bestelemek gibi hafiflikler yaraşır mıydı? Padişahın kızkardeşlerinin, Boğaziçi'nde Avrupa usulünde döşenmiş saraylarında serbest bir hayat yaşamaları, Melling gibi Avrupalı ressamlarla görüşmeleri, Şeyh Galib gibi şairlerle samimiyet kurmaları, yakışık alan hallerden değildi. Şeyh Galib, Hadîce Sultân'a aşk şiirleri yazacak derecede işi ileri götürmemiş miydi ?

25 mayısta Kastamonulu Kabakçı Mustafa adında bir neferi reîs seçen, Karadeniz Boğazı'ndaki Karadenizli Yeniçeri yamakları, yukarıda anılan büyük devlet adamlarının kışkırtmasıyla, isyân ettiler. Nizâm-ı Cedîd üniforması giymeyi reddederek, Boğaz Nâzırı, İngiltere'de tahsil ettiği için «İngiliz» diye anılan eski reîsülküttâb Mahmud Râif Efendi'yi parçaladılar. Büyükdere'de toplanan birkaç yüz serseri, kumandanları Haseki Halil Ağa'yı da parçaladıktan sonra, «şerîati kurtarmak için» mürtecilerin gerçek reîsi olan Kaymakam Köse Mûsâ Paşa'dan emir beklemiye başladılar. Paşa, koca Nizâm-ı Cedîd ordusuna kışlalarından çıkmamaları emrini verdikten sonra, âsîleri bostancılarla ezeceğini söyliyerek pâdişâhı kandırdı. III. Selîm'in, üzerine titrediği ordusunu birkaç yüz serseriye karşı kullanmak istememesi ve zorbaları kışkırtan mürteci reîslerini ortadan kaldırmaması, yalnız kendi tahtına mal olmakla kalmadı, Türkiye tarihinde tam 19 yıl sürecek uğursuz bir irtica devrinin başlamasına yol açtı. Bu müddet içinde Türkiye, pekçok şeyler ve büyük bir zaman kaybetti ve Batı ile arasındaki mesâfe artık kapatılamaz şekilde açıldı. III. Selim'in güzel eseri de mahvoldu.

28 mayısta III. Selim, Nizâm-ı Cedîd'i resmen ilga etti. Ancak bunun geçici bir tedbir olduğunu ve padişahın artık kendilerini temizliyeceğini bilen Kaymakam Paşa ile Şeyhulislâm Efendi, III. Selim'i behemehal tahttan indirmek istediler. Topal Atâullah Efendi'nin fetvâsı ile, Türkiye'nin bütün XVIII. asır boyunca gördüğü en değerli, en aydın ve en ileri fikirli hükümdar, hal' edildi.

29 mayıs 1807 günü tahtı kendisinden 17 yıl, 8 ay, 15 gün genç amca oğlu IV. Mustafa'ya bırakan III. Selim, Topkapı Sarayı'ndaki dairesine çekildi ve velîahdliğe yükselen, IV. Mustafa'nın kardeşi, oğlu gibi sevdiği ve üzerine titrediği Şehzâde Mahmud'un son talim ve terbiyesiyle meşgul olmakla vakit geçirmeye başladı. Bütün ümidini bu şehzâdeye bağlamıştr.

18 yıl, 1 ay, 22 gün tahtta kalan III. Selim, henüz 45 yaşını 5 ay ve 7 gün geçen genç bir adamdı. Büyük meziyetlerinin yanında, meselâ amca oğlu II. Mahmud'un azmi ve irâdesine sahip olsaydı, Türkiye tarihinin seyri değişebilirdi. Çünki Avrupa'da he-

nüz büyük sanayi inkılâbı olmamış, buhar sanayie tatbik edilmemişti. Türkiye ile Batı arasındaki mesâfe, henüz Türkler'in ciddî bir hamle ile kapatılabilecekleri derecedeydi.

III. Selim devrinde kendi sahalarında ileri gitmiş büyük şahsiyetler arasında şâir olarak Şeyh Galib ve genç İzzet Molla, bestekâr olarak Sâdullah ve Mehmed Ağalar'la genç İsmail Dede Efendi, hattat olarak Yesârî Mehmed Es'ad Efendi'nin oğlu İzzet Efendi ile Mustafa Râkım Efendi, bilgin olarak Şânî-zâde Atâullah Efendi ve Mütercim Âsım Efendi, nihayet tabiatiyle hükümdar ve bestekâr olarak III. Selim, ilk akla gelenler arasındadır. Bu sırada Türkiye dışı Türk âleminin en karakteristik sîmâsı, Güney Hindistan'daki Feth-Ali Han (Tîpû-Sultan)'dır.

III. Selim devri şeyhulislâmları şunlardır:

1.) Mehmed Kâmil Efendi (4.III.1788 - 19.VIII.1789 = 1 yıl, 5 ay, 16 gün).

2.) 2. defa olarak İshak-zâde Mehmed Şerif Efendi (19.VIII. 1789 - 17.X.1789 = 1 ay, 29 gün). İki meşîhatinin toplamı 4 yıl, 3 ay, 22 gündür.

3.) Hamîdî-zâde Mustafa Efendi (17.X.1789 - 13.III.1791 = 1 yıl, 4 ay, 27 gün). Mısır kadısı Hamîdî Mehmed Efendi'nin oğludur.

4.) Yahyâ Tevfik Efendi (13.III.1791 - 27.III.1791 = 14 gün). Nakıybüleşrâf iken şeyhulislâm olmuş, 2 hafta sonra ölmüştür.

5.) 2. defa olarak Mekkî Mehmed Efendi (27.III.1791 - 12. VII.1792 = 1 yıl, 3 ay, 16 gün). İki meşîhatinin toplamı 1 yıl, 6 ay, 26 gündür.

6.) 2. defa olarak Dürrî-zâde Mehmed Ârif Efendi (12.VII. 1792 - 30.VIII.1798 = 6 yıl, 1 ay, 19 gün). İki meşîhatinin toplamı 6 yıl, 7 ay, 8 gündür.

7.) Reîs-zâde Mustafa Âşir Efendi (30.VIII.1798 - 11.VII. 1800 = 1 yıl, 10 ay, 12 gün). Reîsülküttâb Hacı Mustafa Efendi'nin oğludur. Meşhur vakıf kütüphanesiyle ismi hâlâ yaşamaktadır.

8.) Sâmânî-zâde Ömer Hulûsî Efendi (11.VII.1800 - 21.V. 1803 = 2 yıl, 10 ay, 11 gün). Ulemâ'dan Sâmânî-zâde Hüseyin Efendi'nin oğludur. Bir defa daha meşîhate getirilmiştir.

9.) Sâlih-zâde Ahmed Es'ad Efendi (21.V.1803 - 14.XI.1806 = 3 yıl, 5 ay, 24 gün). Şeyhulislâm Sâlih-zâde Mehmed Emin Efendi'nin kardeşidir. Ağabeyinden 27 yıl sonra meşîhate getirilmiş, sonradan bir defa daha bu makama çıkmıştır. Nizâm-ı Cedîdci olduğu için, şer kuvvetleri tarafından işten uzaklaştırılmış, yerine, korkunç bir mürtecî olan halefi getirilmiştir.

10.) İshak-zâde Mehmed Atâullah Efendi (14.XI.1806 - 13 VII.1807 = 7 ay, 29 gün). Sonradan bir defa daha meşîhate getirilen bu adam, III. Selim'in son ve IV. Mustafa'nın ilk şeyhulislâmıdır. Nakıybüleşrâflıktan gelmiştir. Osmanlı tarihinin pek şerefli bir ulemâ ailesinden inmesi gariptir. Babası, büyük babası, büyük büyük babası, büyük amcası, hep şeyhulislâmdır. İshak-zâde (Es'ad-zâde) Mehmed Şerif Efendi'nin oğludur *(Sicill,* IV; Dânişmend, IV).

II

1800'de DÜNYA DEVLETLERİNİN UMUMÎ SİYASÎ DURUMU

Bu cildin VI. bahsinde, dünya devletlerinin 1750 yılındaki durumlarını ve bu tarihe kadar büyük devletlerin hükümdarlarını göstermiştik. Aynı şeyi bu bahsimizde 1800 yılı için yapacak ve 1750 - 1800 yılları arasında saltanat süren büyük devlet hükümdarlarını zikredeceğiz. Devlet sınırları, 1800 yılındaki duruma göredir. Nüfuslar, tabiatiyle, bilhassa Avrupa dışı ülkeler için takribî mahiyettedir. Asya kıt'ası dışındaki 50.000'den fazla nüfuslu bütün şehirler gösterilmiştir. Asya için şimdilik böyle bir liste veremiyoruz. Tabiatiyle büyük şehirler Asya kıt'asında pek çoktur. 1800 yılında dünyanın büyük devletleri, ehemmiyet sıralarına göre şu şekilde gösterilebilir:

Fransa
İngiltere
Rusya
Türkiye
Çin
Almanya
Prusya
İran

Fransa, 1799 - 1812 arasında 13 yıl kadar dünyanın en güçlü devletidir. 1769'da Türkiye'den bu sıfatı alan İngiltere, 30 yıl sonra Fransa tarafından ikinci dereceye itilmiştir. Ancak bu geçici olmuştur. 1812'de İngiltere, gene münakaşasız şekilde dünyanın birinci devletidir ve bu durumunu 1940'a kadar 128 yıl devam ettirmiştir. Bu sûretle 1447-1769 arasında 322 yıl Türkiye, 1769-1812 ile 1812-1940 arasında 158 yıl İngiltere, 1799-1812 arasında 13 yıl Fransa, dünyanın en mühim devleti olmuşlardır. İngiltere, birinci dereceye tekrar yükselince, Fransa, gene dünyanın ikinci devleti durumuna dönmüştür. 1769'dan itibaren çok büyük gelişme gösteren Rusya, bunlardan sonra gelen üçüncü büyük devlettir. Çöküntü içinde olan Türkiye, imparatorluğunu dağıtmamak için büyük çaba harcamaktadır. Çin, inhitat devrine iyiden iyiye gir-

miş, fakat henüz Türkiye gibi Avrupa emperyalizmine çarpmamıştır. 1898 yılında Ortaçağ'dan beri muhâfaza ettiği büyük devlet sıfatını bile kaybedecek olan İspanya, büyük adımlarla inhitatına devam etmektedir. 1828'de Ortaçağ'dan beri ilk defa olarak büyük devletler arasından çıkacak olan İran da çöküntü içindedir. Henüz Almanya imparatorluğunu temsil etmekte devam eden Avusturya, Orta Avrupa'da üstünlüğü Prusya'ya kaptırmamak için uğraşmaktadır. 1742'den beri büyük devletler arasına giren Prusya ise, İngiltere ile berâber, Avrupa'nın en çabuk gelişen devletidir. Hindistan Türk imparatorluğu, 6 asırdan beri muhâfaza ettiği büyük devlet sıfatını 1765'te kaybetmiştir. Hindistan, bu defa Hindû devleti olarak 1947'de yeniden büyük devletler arasına girecektir. Afganistan, 1747 - 1799 arasında 52 yıl kadar büyük devlet durumundadır. 1772'de büyük devletler arasından çıkan ve 1795'te siyâsî mevcudiyetini bile kaybeden Lehistan (*); Avusturya, Prusya ve Rusya tarafından paylaşılmıştır. Birleşik Amerika 1823'te, Japonya ise 1889'da büyük devletler arasına gireceklerdir. Birleşik Amerika, Amerika kıt'asında teşekkül eden ilk bağımsız Avrupalı devletidir.

1800'de dünya nüfusu 839.205.000 olarak tahmin edilmekte ve kıt'alara şu sûretle dağılmaktadır: Asya 541.460.000 (% 65), Avrupa 188.976.000 (% 22,2), Afrika 76.857.000 (% 9), Kuzey Amerika 15.982.000 (% 2), Güney Amerika 12.975.000 (% 1,5), Okyanusya 2.955.000 (% 0,3). 1750 - 1800 arasında dünya nüfusunun 140 milyon kadar arttığı sanılmaktadır. 1800 - 1825 arasında ise 116 milyonluk yeni bir artış tahmin edilmekte ve 1835'lere doğru ilk defa olarak nüfus bir milyara erişmektedir. 1750 - 1800 arasında Okyanusya'da nüfus azalmış, Afrika'da hemen hemen aynı seviyede kalmıştır. Güney Amerika'da çok az, Kuzey Amerika'da daha fazla artış vardır. Asıl artış, Avrupa ve Asya'da olmuştur. 1800-1825 arasında Okyanusya'da nüfus daha da azalacak, Afrika aynı seviyeyi muhâfazada devam edecek, Güney Amerika'da az, Kuzey Amerika, Avrupa ve Asya'da ise esaslı artışlar olacaktır. Asya şehirlerinde hattâ gerileme olmasına karşılık, Avrupa şehirleri büyümektedir. 1800'e doğru Londra'da nüfus bir milyonu bulmuştur ki, Yeniçağ'da milyona erişen ilk Hıristiyan şehridir. Gene de Avrupa'da 100.000'i geçen şehir sayısı, 22'yi aşmamaktadır.

(*) Son Lehistan (Polonya) kralları: Alman Saksonya hânedânından aynı zamanda Saksonya elektörü olan III. Augustus (1733-1763) ve Stanislas Poniatowski (1763-1795).

1. FRANSA CUMHURİYETİ (Başkenti : Paris) :

Devrin hükümdarları : Capet-Bourbon hânedanından XV. Louis (1715 - 1774 = 59), torunu XVI. Louis (1774 - 1792), ismen bunun oğlu XVII. Louis (1792), I. Cumhuriyeti (1792 - 1804) («1. Konsül» adıyla cumhurbaşkanı : General Bonaparte : 1799-1804).

Yüzölçümü : 3.818.849 km^2

Nüfusu : 31.131.000

Büyük şehirleri : Paris 700.000, Lyon 130.000, Marsilya 115.000, Nantes 96.000, Bordeaux 95.000, Rouen 85.000, Brüksel 80.000, Toulouse 80.000, Versailles 80.000, St. Etienne 76.000, Lille 70.000, Amiens 50.000, Besançon 50.000, Gand 50.000, Liège 50.000.

Şu toprakları içine alıyordu : Fransa (550.986 km^2, 27.400.000 nüfus), Belçika (30.532 km^2, 2.500.000), Afrika'da Réunion, Maurice, Komor adaları ile Dakar limanı (hepsi 6.949 km^2, 170.000), Hindistan'da birkaç iskele (509 km^2, 90.000), Güney Amerika'da Fransız Guyanası (91.000 km^2, 15.000), Kuzey Amerika'da Saint - Pierre ve Miquelon adacıkları, Martinique, Guadeloupe, Haiti, Santa Lucia adaları (hepsi 97.922 km^2, 756.000), Birleşik Amerika'nın bugünki Louisiana, Arkansas, Oklahoma, Missouri, Iowa, Minnesota, North Dakota, South Dakota, Montana, Idaho, Oregon, Wyoming, Colorado, Nebraska, Kansas eyaletleri (3.058.951 km^2, 200.000 nüfus).

2. İNGİLTERE KRALLIĞI (Londra) :

Alman Braunschweig (Hanover) hânedanından II. George (1727 - 1760) ve torunu III. George (1760 - 1820 = 60).

Yüzölçümü : 13.242.866 km^2

Nüfusu : 78.550.000

Büyük şehirleri : Londra 1.000.000, Dublin 110.000, Glasgow 102.000; Bristol 100.000, Manchester 85.000, Belfast 70.000, Birmingham 70.000, Leeds 60.000, Liverpool 60.000, Sheffield 60.000, Edinburg 55.000.

Avrupa'da : İngiltere ve Galler (151.849 km^2, 8.800.000), İskoçya (78.740 km^2, 1.600.000), İrlanda (83.849 km^2, 4.000.000), Cebelittârık (5 km^2, 5.000), Malta (316 km^2, 110.000), Hanover (38.478 km^2, 1.250.000), toplam : 353.237 km^2, 15.765.000.— Asya'da : Seylan (66.203 km^2, 1.500.000), İngiliz Hindistanı (Bengal, Madras - Andhara, Orissa, Bihar, Bombay adası : 914.363 km^2, 60.000.000), toplam : 980.566 km^2, 61.500.000.— Afrika'da : Saint Helena adası (419 km^2, 2.000), Seyşel adaları (404 km^2, 10.000), Cape (716.867 km^2, 60.000), toplamı : 717.690 km^2, 72.000 — Okyanusya'da :

Avusturalya'nın New South Wales ve Victoria eyaletleri : 1.028.932 km², 15.000.— Amerika'da : İngiliz Antilleri (Jamaika, Barbados, Bahama, Leewards, Santa Lucia hâriç Windwards ile kuzeyde Bermuda adaları : 26.676 km², 500.000), Kanada, Newfoundland adası ve Birleşik Amerika'nın Washington eyaleti (10.131.765 km², 698.000), toplamı : 10.158.441 km², 1.198.000.

3. RUSYA İMPARATORLUĞU (Petersburg) :

Romanov hânedanından İmparatoriçe Elizabetha (1741-1762), kızkardeşinin oğlu olan Alman Holstein-Gottorp hânedânından III. Petro (1762), bunun zevcesi olan Alman Anhalt-Zerbst hânedânından II. Katherina (1762 - 1796), bu ikisinin oğlu olan I. Pavel (1796 - 1801).

Yüzölçümü : 17.850.091 km²
Nüfusu : 22.000.000
Büyük şehirleri : Petersburg 230.000, Moskova 210.000.
Avrupa toprakları : 4.570.533 km², 20.000.000 nüfus; Asya toprakları (Sibirya) : 13.279.552 km², 2.000.000 nüfus.

4. TÜRKİYE İMPARATORLUĞU (Istanbul) :

Osmanoğulları'ndan I. Mahmud (1730 - 1754), kardeşi III. Osman (1754 - 1757), amca oğlu III. Mustafa (1757 - 1774), bunun kardeşi I. Abdülhamid (1774 - 1789), III. Mustafa'nın oğlu III. Selim (1789 - 1807).

Yüzölçümü : 12.187.705 km²
Nüfusu : 63.700.000
Avrupa ve Afrika'daki büyük şehirleri : Istanbul 1.500.000 (dünyanın birinci şehri), Kahire 400.000, Edirne 300.000, Cezâyir 122.000, Tunus 112.000, İskenderiye 80.000, Selânik 75.000, Bükreş 70.000, Belgrad 60.000, Vahrân (Oran) 60.000, Filibe 50.000, Bosnasarayı 50.000, Silistre 50.000, Sofya 50.000, Üsküb 50.000.
Avrupa'da : 793.416 km², 22.200.000, Asya'da : 3.963.748 km², 24.050.000, Afrika'da : 7.430.541 km², 17.450.000.

5. ÇİN İMPARATORLUĞU (Pekin) :

Mançu hânedanından Kao-Tsung (1736 - 1795 = 59) ve oğlu Cen-Tsung (1795 - 1820).
Yüzölçümü : 11.765.119 km²
Nüfusu : 280.000.000
Çin, Mançurya, Kore, Moğolistan, Tibet, Formoza, Doğu Türkistan.

6. ALMANYA İMPARATORLUĞU (Viyana) :

Habsburg hânedanından İmparatoriçe Maria Theresia (1740-1780) ve zevci Habsburg-Lothringen hânedanından I. Franz (1754-1765), bunların oğulları II. Joseph (1765 - 1790) ile II. Leopold (1790 - 1792) ve sonuncusunun oğlu II. Franz (1792 - 1835).

Yüzölçümü : 980.236 km^2

Nüfusu : 41.470.000

Büyük şehirleri : Viyana 250.000, Venedik 160.000, Hamburg 120.000, Prag 85.000, Dresden 80.000, Peşte 60.000, Münih 55.000, Augsburg 50.000.

Asıl Avusturya : 659.005 km^2, 28.000.000 nüfus; imparatora tâbiiyet yoluyla bağlı, aslında bağımsız diğer Alman devletleri : 321.231 km^2, 13.470.000 nüfus.— Alman devletlerinin en mühimleri : Bavyera - Palatina Elektörlüğü (51.409 km^2, 1.800.000); Saksonya Elektörlüğü (29.993 km^2, 2.000.000), Würtemberg Dukalığı (14.507 km^2, 700.000), Hamburg Serbest Şehri (Cumhuriyeti) (415 km^2, 140.000), Bremen Serbest Şehri (250 km^2, 40.000), Lübeck Serbest Şehri (297 km^2, 35.000), Frankfurt Serbest Şehri (88 km^2, 48.000), Hessen-Kessel Elektörlüğü (10.085 km^2, 350.000), Holstein Dukalığı (8.000 km^2, 370.000), Mecklemburg-Schwerin Dukalığı (13.127 km^2, 320.000), bunların dışında kalan 350 kadar Alman devleti : 193.060 km^2, 7.633.000 nüfus (Prusya krallığı ile Hanover elektörlüğü bütün bu hesaplardan hariç tutulmuştur).— Doğrudan doğruya imparatorun idaresindeki topraklar da şöyledir : Avusturya tâcına bağlı topraklar (300.191 km^2, 14.500.000), Macaristan tâcına bağlı topraklar (323.850 km^2, 11.000.000), Venedik (34.960 km^2, 2.500.000).

7. İSPANYA KRALLIĞI (Madrid) :

Capet-Bourbon-Anjou (Fransız) hânedanından VI. Ferdinand (1746 - 1759), kardeşi III. Carlos (1759 - 1788), bunun oğlu IV. Carlos (1788 - 1808).

Yüzölçümü : 14.887.048 km^2

Nüfusu : 31.155.000

Büyük şehirleri : Madrid 164.000, Mexico 125.000 Barselona 70.000, Carthagena 60.000, Sevilla 60.000, Valencia 60.000, Buenos Ayres 50.000, Cadix 50.000, Granada 50.000, Lima 50.000.

İspanya : 495.788 km^2, 10.500.000 nüfus.— Afrika'da : Kanarya adaları, Gine adaları, Fas iskeleleri (Presidios) (hepsi 9.538 km^2, 165.000), Asya'da Filipinler (296.285 km^2, 3.000.000), Amerika sömürgelerinin toplamı : 14.085.437 km^2, 18.490.000.— Ameri-

ka sömürgeleri şöyledir: Meksika (1.969.367 km², 6.000.000), Florida (151.939 km², 20.000), California, Texas, Colorado, Arizona, Utah, New Mexico ve Nevada (2.497.363 km², 480.000), Antiller (Küba, Puerto Rico, Trinidad ve Tobago adaları: 128.683 km², 1.300.000), Orta Amerika (Guatemala, Honduras, Nikaragua, Salvador ve Kosta Rika: 464.235 km², 1.400.000), Brezilya ve Guyana dışında bütün Güney Amerika (8.873.850 km², 9.290.000).

8. PRUSYA KRALLIĞI (Berlin):

Hohenzollern hânedanından II. Friedrich (Büyük) (1740 - 1786), yeğeni II. Friedrich-Wilhelm (1786 - 1797) ve bunun oğlu III. Friedrich-Wilhelm (1797 - 1840).
Yüzölçümü: 280.000 km²
Nüfusu: 9.500.000
Büyük şehirleri: Berlin 190.000, Breslau 75.000, Königsberg 55.000, Danzig 55.000, Varşova 50.000.

9. İRAN TÜRK İMPARATORLUĞU (Tahrân):

Kürd Zend hânedanından başkentleri Şîrâz olmak üzere Kerîm Hân (1750 - 1779), oğlu Ebulfeth Hân (1779), bunun kardeşi Muhammed Ali Hân (1779), Kerîm Hân'ın kardeşi Sâdık Hân (1779 - 1781), bunun yeğeni Ali Murâd Hân (1781 - 1785), Sâdık Hân'ın oğlu Câfer Hân (1785 - 1789), bunun oğlu Lutf-Ali Hân (1789 - 1794), Türk Kaçar hânedanından başkentleri Tahrân olmak üzere Aka Muhammed Şâh (1786 - 1797, tek başına: 1794), yeğeni Feth-Ali Şâh (1797 - 1834).
Yüzölçümü: 1.735.654 km²
Nüfusu: 12.500.000
Şu toprakları içine alıyordu: Hûzistan ve Lûristan'ın Türkiye'ye ait parçaları dışında bugünki İran, Doğu Gürcistan, Ermenistan, Kuzey Âzerbaycan, Avrupa'da Dağıstan.

10. HİNDİSTAN TÜRK İMPARATORLUĞU (Delhi):

Timuroğulları'ndan Ahmed Şâh (1748 - 1754), oğlu II. Âlemgîr Şâh (1754 - 1759) ve bunun oğlu Şâh-ı Âlem (1759 - 1806). 1765'te büyük devletler arasından çıkmıştır. Tâbii olarak Ûd Nevvâblığı, bu devlete dâhil edilmiştir.
Yüzölçümü: 292.887 km²
Nüfusu: 22.000.000

11. AFGANİSTAN İMPARATORLUĞU (Kâbil):

Dürrânîler'den Ahmed Şâh (Büyük) (1747 - 1773), oğlu Ti-

mur Şâh (1773 - 1793), bunun oğlu Zamân Şâh (1793 - 1801). Bu devlet, 1799'da büyük devletler arasından çıkmıştır.

Yüzölçümü : 922.323 km^2
Nüfusu : 13.000.000
Afganistan, Paştunistan ve Batı Pencâb.

12. AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ (Philadelphia) :

Yüzölçümü : 1.951.780 km^2
Nüfusu : 4.308.000
Büyük şehirleri : Philadelphia 60.000, Boston 50.000 ve New York 50.000.

Bugünki Birleşik Devletler'den ancak 24'ünü içine almaktadır. 1823'te büyük devletler arasına girecektir.

13. JAPONYA İMPARATORLUGU (Kyoto) :

Yüzölçümü : 444.599 km^2
Nüfusu : 23.000.000
1889'da büyük devletler arasına girecektir. Sahalin ve Kuriller dışında bugünki Japonya'dır.

14. DİĞER AVRUPA DEVLETLERİ :

Papalık : 35.336 km^2, 1.600.000 (Roma 165.000, Bologna 75.000). Lazio, Umbria, Marches eyaletlerini içine almaktadır. Papalar : 246. papa olan XIV. Benedictus (1740 - 1758), XIII. Clemens (1758 - 1769), XIV. Clemens (1769 - 1774), VI. Pius (1774 - 1799), VII. Pius (1799 - 1823). — İki - Sicilya Krallığı : 98.921 km^2, 6.350.000 (Napoli 400.000, Palermo 105.000, Catania 60.000). Sicilya krallığı : 26.707 km^2, 1.500.000, Napoli krallığı : 73.214 km^2, 4.850.000.— Sardunya Krallığı : 52.752 km^2, 3.150.000 (Torino 92.000). Sardunya : 24.090 km^2, 450.000, Piemonte ve Aosta : 28.662 km^2, 2.700.000.— Ligurya (eski Ceneviz) Cumhuriyeti : 5.417 km^2, 500.000 (Genova 89.000).— Alplerötesi (Cisalpine) Cumhuriyeti : 41.934 km^2, 3.500.000 (Milano 140.000). Lombardiya : 23.804 km^2, 2.300.000, Emilia : 12.097 km^2, 800.000, Modena : 6.033 km^2, 400.000.— Toskana Büyük-Dukalığı : 21.489 km^2, 1.120.000 (Floransa 80.000).— Parma Dukalığı : 4.400 km^2, 343.000.— Lucca Dukalığı : 1.500 km^2, 120.000.— İsviçre Cumhuriyeti : 41.295 km^2, 1.875.000 (1815'te katılan Genève, Neuchâtel ve Valais kantonları dahil edilmiştir).

Portekiz Krallığı : 8.802.192 km^2, 8.300.000 (Lizbon 280.000, Bahia 75.000, Rio 60.000, Oporto 50.000). Portekiz ve adaları : 91.721 km^2, 3.100.000, Brezilya : 8.313.844 km^2, 3.600.000, Timor

adasının yarısı ve Hindistan limanları : 37.970 km², 600.000, Afrika sömürgeleri : 358.657 km², 1.000.000 (Mozambik ve Angola kıyıları, Portekiz Ginesi, Gine ve Yeşilburun adaları).— Holanda Cumhuriyeti : 1.011.081 km², 8.415.000 (Amsterdam 220.000, Rotterdam 50.000). Holanda : 32.370 km², 2.250.000, İndonezya (Borneo ve Sumatra hâriç) : 518.943 km², 6.000.000, Surinam ve Holanda Antilleri : 359.768 km², 165.000.— İsveç Krallığı : 794.278 km², 3.700.000 (Stockholm 75.000) : İsveç : 449.165 km², 2.400.000, Finlandiya : 337.113 km², 1.050.000, Kuzey Pomeranya : 8.000 km², 250.000.— Danimarka Krallığı : 528.957 km², 2.158.000 (Kopenhag 91.000, Christiania = Oslo 50.000) : Danimarka ve Schleswig 37.571 km², 1.100.000, Norveç : 386.824 km², 883.000, İzlanda ve Faröer adaları : 104.218 km², 50.000, Danimarka Antilleri : 344 km², 25.000.

15. DİĞER ASYA DEVLETLERİ :

Maratha Hindû İmparatorluğu : 630.728 km², 12.000.000.— Sih Maharacalığı : 135.676 km², 4.000.000 (Maratha devleti Bombay ve Nagpur, Sih devleti ise Doğu Pencâb eyaletlerini içine almaktadır).— Haydarâbâd Nizâmlığı : 260.166 km², 10.000.000.— Racastan Devletleri : 338.860 km², 10.000.000 (3'ü Müslüman olmak üzere 22 maharaca, raca ve nevvâblık).— Gücerât Devletleri : 76.456 km², 1.600.000 (223 maharaca, raca, nevvâb ve reislik).— Bhôpâl Nevvâblığı : 17.923 km², 500.000 («nevvâb» Hindistan'ın yalnız Müslüman hükümdarlarına mahsus unvandır).— Bahavalpûr Nevvâblığı : 41.226 km², 600.000.— Keşmir Maharacalığı : 213.039 km², 2.000.000.— Maysûr Nevvâblığı : 80.412 km², 2.500.000.— Trivankur Maharacalığı : 23.709 km², 1.500.000.— Kolhapûr Maharacalığı : 8.048 km², 350.000.— İndûr Maharacalığı : 22.802 km², 500.000.— Rawa Maharacalığı : 32.075 km², 500.000.— Patiyâlâ Maharacalığı : 14.855 km², 500.000.— Barûda Maharacalığı : 20.588 km², 1.200.000.— Gwalyûr Maharacalığı : 63.101 km², 1.400.000.— Sind Nevvâblığı : 140.324 km², 4.000.000.— Belûcistan Hanlığı : 447.060 km², 2.200.000.— Assam Devletleri : 191.700 km², 2.000.000. —Nepal Maharacalığı : 140.000 km², 2.000.000.— Bhutan Maharacalığı : 46.600 km², 120.000 (Budist).

Annam Krallığı : 334.334 km², 7.000.000.— Kamboç Krallığı : 181.000 km², 1.250.000.— Birmanya Krallığı : 677.955 km², 5.000.000. — Siyam Krallığı : : 744.847 km², 6.000.000 (Siyam ve Laos). — Malezya Devletleri : 1.300.209 km², 5.000.000 (Sumatra, Borneo ve 5 Malezya Müslüman devleti : Kedah, Kelantan, Perlis ve Trengganu).

Türkistan Hanlıkları : 3.952.800 km², 11.000.000.

16. DİĞER AFRİKA DEVLETLERİ :

Habeşistan : 1.782.686 km², 5.500.000 (Habeşistan ve Güney Somali).— Madagaskar : 590.033 km², 2.500.000.— Bornu Müslüman Zenci Krallığı : 3.040.260 km², 7.000.000 (Çad, Nijer, Kuzey Nijerya) (Bu devlet zaman zaman Türkiye padişahına tâbi olmaktadır).— Fas Arab İmparatorluğu : 3.051.699 km², 8.000.000 (Fas, İfni, Rio de Oro, Moritanya, Senegal ve Mali).— Beyazlar'ın ayak basmadığı Meçhul Zenci Afrika : 12.382.212 km², 35.000.000.

17. OKYANUSYA :

Havay Prensliği : 16.773 km², 140.000.— İngiltere'ye ait Avustralya'nın Victoria ve New South Wales eyaletleri dışında kalan Beyazlar'ın ayak basmadığı Okyanusya : 8.207.224 km², 2.800.000.

III

II. MAHMUD DEVRİNİN İLK SAFHASI
(1807 - 1826)

IV. Sultan Mustafa Hân'ın Tahta Oturması (29 Mayıs 1807)

Osmanoğulları'nın 31.'si olarak 29 mayıs 1807 günü amcasının oğlu III. Selim'in yerine tahta geçen IV. Mustafa, I. Sultan Abdülhamid'in büyük oğludur. 27 yaşını 8 ay ve 22 gün geçiyordu. III. Selim de bu yaşta padişah olmuştu. Ayşe Sîneperver Vâlide-Sultan'dan doğan IV. Mustafa, babası öldüğü, III. Selim padişah olduğu ve velîahdliğe yükseldiği zaman, 9 yaşını 6 ay ve 29 gün geçiyordu. Çocuğu olmıyan III. Selîm'in yakın ilgisine rağmen, inkılâpçı büyük padişahı sevmemiş, son zamanlarda açıkça aleyhinde faaliyete başlamıştı. Babası I. Abdülhamid'in meziyetlerinden mahrûm olan IV. Mustafa, Osmanoğulları'nın karanlık şahsiyetlerinden biridir. Bir dereceye kadar olayların ve tesadüfün kendisini mürtecilerle işbirliği yapmaya sevketmiş olduğu düşünülebilirse de, III. Selim'e ve Nizâm-ı Cedîd'e cephe almış olması afvedilemez. Bununla berâber, pekaz tahtta kaldığı için, gerçek şahsiyeti tamâmen aydınlığa çıkmış değildir.

Şimdiye kadar yeni hükümdarın, eski hükümdarı deviren ihtilâlcileri ilk fırsatta yok etmesi, Osmanlı tarihinde istisnası olmıyan bir vâkıa idi. Âsiler, bunu biliyorlardı. Kendileriyle işbirliği yapmış olmasına rağmen, hânedan gayretiyle IV. Mustafa'nın müstakbel tutumundan korkuyorlardı. Bu düşünceyle, 31 mayısta, Osmanlı tarihinde bir eşi daha olmıyan garip bir vesika imzalandı. Bu vesikaya göre Yeniçeriler, devlet işlerine karışmıyacaklarına, Pâdişah da buna karşılık Yeniçeriler'i III. Selîm'i deviren ihtilâlden hiçbir şekilde sorumlu tutmıyacağına söz veriyorlardı. Zorbaların sözü, lâfta kaldı ve devlet işlerinden asla el çekmediler. Kabakçı Mustafa'ya «turnacıbaşı» rütbesiyle Boğaz'ın Rumeli kale ve tabyaları kumandanlığı verildi. İhtilâlin hain siması Kaymakam Köse Mûsâ Paşa, bir müddet fırsattan istifâde şunu bunu haraca kesip servet topladıktan sonra, Bursa'ya sürüldü. 18 haziranda, seferde olan İbrâhim Hilmi Paşa, 7 ay, 4 günlük bir sadâ-

retten sonra azledildi. Çelebî Mustafa Paşa, yerine sadrâzam ve serdâr-ı ekrem oldu.

2 yıla yakın bir zamandan beri devam eden ve Türkiye'nin aleyhine gelişen Rus savaşı, 25 ağustosta bir mütareke yapılarak bir yıl için durduruldu. Mütâreke 8 aylıktı ve Rusya, Napoléon'un baskısıyla buna mecbur olmuştu.

III. Selim'in Şehâdeti, IV. Mustafa'nın Hal'i ve II. Mahmûd'un Tahta Geçmesi (28 Temmuz 1808)

Kabakçı irticaında, Nizâm-ı Cedîd taraftarlarından ve bu hareketin başı olanlardan ele geçirilenler, âsîler tarafından parçalandı ve malları yağmalandı. Ancak en değerli Nizâm-ı Cedîd erkânı kaçıp, Ruscuk'ta Vezir Alemdar Mustafa Paşa'ya sığındılar. Bunların başlıcaları, Reîsülküttâb (dış işleri bakanı) Mehmed Said Galib Efendi, Sadâret Kedhudâsı (iç işleri bakanı) Mustafa Refik Efendi, Sadâret Mektupçusu (başbakanlık özel kalem müdürü) Mehmed Tahsin Efendi, Başmuhâsebeci (maliye müsteşar yardımcısı) Abdullah Râmiz Efendi, Tuna Yalısı Mübâyaacısı Mehmed Emin Behic Efendi'dir. Bu za'tlara «Ruscuk Yârânı» denmektedir. Ruscuk Yârânı'nın başına, Alemdar Mustafa Paşa geçmişti. Zâten III. Selim'i çok seven ve Nizâm-ı Cedîd'e inanan Paşa, ekserisi genç olan bu ateşli inkılâpçıların tesiriyle, bir yıl içinde, bir darbe yaparak Istanbul'daki mürteci idareyi yıkmıya karar verdi. Alemdar'ın emrinde büyük kuvvetler bulunuyordu. Ancak gene de böyle bir işi gerçekleştirmek, büyük maharet isteyen bir şeydi. Alemdar, câhil, sâf, harîs, fakat vatanperver, cesur ve sâdık bir askerdi. Ruscuk Yârânı ise, aydın ve merkezî idarede pişmiş adamlardı. Alemdar'ın Istanbul hakkında vâzıh bir fikri yoktu. Hayatı Tuna yalılarında geçmişti. Hezargrad âyânı iken, himâyesinde yetiştiği Tirsiniklioğlu İsmail Ağa'nın yerine Ruscuk âyânı olmuş, Tuna yalılarından kendini sevdirmiş, Ruslar'a karşı başarı göstermiş, vezâret rütbesiyle taltif edilmişti.

İşin kritik noktası, Alemdar'ın ne şekilde Istanbul'a gelebileceği husûsuydu. Cebren Istanbul'a yürüse, büyük ölçüde kan döküldükten başka, III. Selim de katledileceği için, maksat gerçekleşmezdi. Istanbul hükûmeti, Alemdar'ın niyetinden gafildi. Gerçek idare, Şeyhulislâm Topal Atâullah Efendi'nin elindeydi. Şeyhulislâm'dan ve zorbalardan, IV. Mustafa da bunalmıştı. Ruscuk Yârânı'nın bâzıları, Istanbul'a geldiler. Saray ve Bâb-ı Âlî ile gizli temaslara başladılar. Alemdar, Istanbul'a çağrılırsa, zorbaları temizleyeceğinden ve IV. Mustafa'nın devlete hâkim olacağından

bahsettiler. Şimdiye kadar her padişah kendisini tahta çıkaran ihtilâlcileri temizlediği için, zâten IV. Mustafa, bunu yapamadığına müteessirdi. Alemdar'ı Istanbul'a çağırmaya râzı oldu. 28 haziran 1808'de ordusuyla Edirne'ye gelen Alemdar, Sadrâzam'ı kandırmayı başardı. O da, IV. Mustafa gibi zorba tahakkümünden ve Atâullah Efendi'nin mürteci idaresinden bıkmıştı. Alemdar, 14 temmuzda Edirne'den Istanbul'a doğru hareket etti. Önden 80 süvari göndererek, 13 temmuz gecesi, Rumelihisarı'ndaki evinde zifafa giren Kabakçı Mustafa Ağa'yı bastırıp öldürttü. Çorlu konağında, Kabakçı'nın kellesi Alemdar'a sunuldu. 19 temmuzda Alemdar, Istanbul'a vardı. IV. Mustafa, Dâvudpaşa Sarayı'na inip Alemdar'ı kabûl etti. Râmiz Efendi, bu sırada padişahın tevkif edilmesini söylediyse de, Alemdar, bunun mertliğe yakışmıyacağı cevabını verdi. Bu cevapla da, III. Selim'in felâketi hazırlanmış oldu. Büyük bir fırsat kaçırılmıştı.

2 gün sonra Alemdar, Bâb-ı Âlî'de Sadrâzam'ı ziyâret etti. Şeyhulislâm Atâullah Efendi, bu gün, Alemdar'ın kuvvetlerine güvenen IV. Mustafa tarafından azledildi. İki meşîhatinin toplamı, 8 ay, 7 gündür. İki meşîhati arasında, 13-14 temmuz 1807'de bir gün için Sâmânî-zâde Omer Hulûsî Efendi'nin şeyhulislâmlığı vardır. Arab-zâde Mehmed Ârif Efendi, meşîhate getirildi.

İrtica hareketine karışan ilmiye mensubları, bu gün ve ertesi gün, çeşitli yerlere sürülerek Istanbul'dan uzaklaştırıldı. Bu durumda Sadrâzam, Alemdar'a hizmetinden dolayı teşekkür edip, Ruscuk'a dönmesini emretti. Alemdar'ın tam bir hafta maksatsız vakit geçirmesi ve sonunda böyle bir emir alması, büyük gafletti. Paşa, 28 temmuz sabahı harekete geçebildi. 15.000 askeriyle Bâb-ı Âlî'ye giderek, Sadrâzam'dan zorla mühr-i hümâyûnu aldı. Çelebî Mustafa Paşa'nın sadâreti 1 yıl, 1 ay, 10 gün sürmüştü. Silistre beylerbeyisi ve Tuna seraskeri Alemdar Mustafa Paşa, hukukan değilse bile, fiilen sadârete geçti.

Alemdar, Bâb-ı Âlî'den Topkapı Sarayı önüne geldi. IV. Mustafa, Bâb-ı Âlî baskınını öğrenmiş, Alemdar'ın maksadını anlamış, uğursuz tedbirlerini almıştı. Paşa, IV. Mustafa'yı hemen tevkif etmek fırsatını da kullanamıyarak, Şeyhulislâm'ı, tahttan vazgeçmesi için padişaha gönderdi. Şeyhulislâm'ın sözlerini bile dinlemiyen IV. Mustafa, eski padişah amca oğlu III. Selim'le Velîahd-Şehzâde Mahmud'un yani kardeşinin öldürülmeleri emrini verdi. Hayatta başka Osmanoğlu bulunmadığı için, bu durum tahakkuk ederse, Alemdar, mecbûren onun hükümdarlığını îlân edecekti. Başçuhadar Gürcü Abdülfettah, İmrahor Kör Mehmed, Hazîne Kedhudâsı Ebe Selim, Tebdil Hasekisi Bağdadlı Hacı Ali ve Bos-

tancı Deli Mustafa adlarındaki Enderûn'un yüksek rütbeli subayları, 20 kadar neferle berâber III. Selim'in dairesine girdiler. Eski hükümdarı korumak isteyen zevcesi Re'fet Kadınefendi yere serilip padişahın hizmetçilerinden Pâkize Usta'nın parmakları kılıçla doğrandıktan sonra, silâhı olmadığı için o sırada çalmakta olduğu ney'iyle nefsini savunmaya çalışan III. Selim, sağ şakağına yediği bir kılıç darbesiyle şehîd edildi. Padişahın üzerine kapanan Re'fet Kadınefendi ile iki cariyeye dokunmıyan kaatiller, daireyi terkettiler. II. Osman'ın şehîd edildiği Hâile-i Osmâniye'nin üzerinden tam 186 yıl, 2 ay ve 9 gün geçmişti.

Velîahd-Şehzâde Mahmud, Sultan Selîm'in dâiresinin basıldığını öğrenince, 3 ağasını, eski padişahı korumak için yollamıştı. Ancak ağalar, Sultan Selîm'in dâiresine yaklaştıkları zaman, kaatiller işlerini bitirmiş, kapıdan çıkıyorlardı; ağaları kısa bir vuruşmadan sonra yaralayıp bertaraf ettiler ve Sultan Mahmud'un dairesine girdiler. *Târîh-ı Enderûn* müellifi Atâ Bey'in babası ve Şehzâde Mahmud'un başlalası olan Tayyâr Efendi, durumu Velîahd'e bildirdi. Şehzâde Mahmud, elinde kılıç bekliyordu. Yanında bir iki ağa vardı. Bunlar, şehzâdenin bacadan dama çıkabilmesi için tertibat hazırlamakla meşguldüler. Velîahd'in hayâtı, bir veya iki dakikalık zaman kazanılmasına bağlıydı. Şehzâde'nin hizmetkârlarından Cevrî Kalfa adındaki Çerkes cariyesi, mangaldaki kızgın külleri kürekleyip, kaatillerin gözlerine doğru serpmeye başladı ve bu sûretle lâzımgelen dakikalar kazanılmış oldu. Sonradan II. Mahmud, Cevrî Kalfa'ya çok ikram etmiş ve bu cariye, hâlen Divanyolu'ndaki mektebini yaptırarak ismini yaşatmıştır. Bacadan dama çıkan Velîahd-Şehzâde, Ebe Selîm'in fırlattığı hançerle kolundan yaralanmasına rağmen, Tayyâr Efendi ile diğer iki ağanın dayadıkları merdivenden, sarayın avlusuna indi.

IV. Mustafa, Alemdar'ın ümidini kırmak için, III. Selim'in cesedini avluya naklettirdi. İlerliyen Paşa, cenâzeyi görünce: «Vay Efendim, seni iclâs içün bunca yerden geleyim de şu kör olası gözlerim seni bu hâlde görsün; hemân «Enderûn Halkı» denen hâinleri katl-i â'm edip intikaamın alayım!» diyerek III. Selim'in üzerine kapanıp ağlamaya başladı. Yakınlarının Velîahd-Şehzâde'nin hayatını kurtarmak için harekete geçmesi ihtarı üzerine ayrılıp ileriye doğru yürüdü. Tam bu sırada uzaktan perişan bir halde Sultan Mahmud göründü. Velîahd'i tanımıyan Alemdar: «Abe bu da kimdir?» diye sorunca İmam Hâfız Efendi: «Sultan Mahmud Han Efendimiz budur!» dedi. Derhal etek öpen Alemdar, Velîahd-Şehzâde'ye bîat etti.

Alemdar, Saray'a girip III. Selim'i şehîd eden Enderûnlular'ı kılıçtan geçirmek niyetindeyken Sultan Mahmud: «Sen o işle mu-

kayyed olma, şimdi askerini dağıt, arkamdan gel!» emrini verdi. Askerini çeken Alemdar, Sultan Selim'in hediyesi olan murassâ hançerinden başka silâhlarını çıkararak, yeni hükümdarın arkasından Hırka-i Saâdet Dâiresi'ne doğru yürüdü. II. Mahmud, sadâreti Alemdar'a verdi ve ilk irâdelerini bildirdi.

III. Ahmed'den (1730) sonra ilk hal' edilen padişah olan III. Selim, Sultan İbrahim'den beri (1640) ilk katledilen hükümdardır. 1 yıl, 2 aydan beri, tahttan indirilmiş bulunuyordu. Şehîd edildiği zaman 46 yaşını 7 ay ve 5 gün geçiyordu. Ertesi gün pek büyük törenle cenâzesi kaldırılıp, Lâleli Camii'ndeki babası III. Mustafa'nın türbesine gömüldü. Aynı gün, III. Selim'in tahttan indirilmesi ve şehâdetinde uzak ve yakın ilgisi olan bine yakın şahıs yakalanıp öldürüldü. Bu arada 10 cariye de Kızkulesi açıklarından denize atıldı.

IV. Mustafa, 1 yıl, 2 aylık bir saltanattan sonra, Topkapı Sarayı'nın bir dairesine gönderildi. 28 yaşını 10 ay ve 21 gün geçiyordu. V. Murad'dan (1876) sonra en kısa saltanat, IV. Mustafa'nınkidir.

II. Sultan Mahmud, I. Abdülhamid'in Nakş-ı Dil Vâlide-Sultan'dan doğmuş oğludur. 20 temmuz 1785'te doğmuştur. 23 yaşını 9 gün geçiyordu. Pâdişahların 32.'sidir. Ondan sonra günümüze kadar gelen bütün Osmanoğulları, yalnız II. Mahmud'dan inmişlerdir. Genç hükümdar, III. Selim'in bütün fikirlerine vâris olduğu gibi, kendisinden 23 yıl, 7 ay, 27 gün yaşlı olan amca oğlunun bütün hatalarından da mükemmelen ders almıştı. Çocuğu olmıyan III. Selim tarafından, öz oğlu gibi büyütülmüştü. III. Selim, II. Mahmud'un 5 yıl, 10 ay, 12 gün büyük ağabeyi olan IV. Mustafa'nın saltanatı sırasında, Velîahd-Şehzâde ile sık sık temas ederek, musiki öğretmek bahanesiyle, tahta geçeceği zaman yapması icab eden şeyleri kendisine iyice telkin etmişti. Kaanûnî'den sonra (1566) gelen Osmanlı hükümdarlarının münakaşasız şekilde en büyüğü olan II. Mahmud, Türkiye tarihinde de modern devrin açıcısıdır. İyi şâir, bestekâr ve hattattı. Mahlası «Adlî» idi. Devrinin bütün bilgileriyle mücehhezdi. Son zamanlarında biraz Fransızca da öğrendiği rivayet edilmektedir. Bütün Batılı tarihçilerin «büyük hükümdar» olarak vasıflandırdıkları II. Mahmud, doğuş eseri olan dehâsı bir yana, sabır, tâkip fikri, azim, bir işi sona erdirme, icabında adımını geri almasını bildiği gibi yerinde son derece atak ve sert olma gibi, III. Selim'de pek bulunmıyan vasıfları nefsinde toplamıştı. Onun gibi büyük bir san'at koruyucusu ve imarcı olan II. Mahmud, imparatorluğun en felâketli bir ânında. dağılması âdetâ muhakkak bir durumda tahta geçmişti.

Alemdar Vak'ası ve İrticâın Kesin Zaferi (15 Kasım 1808)

Devletin en acele ve ehemmiyetli mes'eleleri, dış durum dolayısıyle Nizâm-ı Cedîd ordusunun yeniden toparlanması, merkezin nüfuzunu çok azaltan âyanların ve serkeş valilerin emir dinler hâle getirilmesi ve devlet mekanizmasını işliyemez duruma sokan zorbalığın önlenmesiydi. Âyanların çoğu Istanbul'a çağırıldı ve 29 eylûlde, kendileriyle «Sened-i İttifak» imzâlandı. Bu vesîka ile âyanlar, hükûmet emirlerini dinliyeceklerine söz veriyorlardı. 14 ekimde ise Nizâm-ı Cedîd ordusu, «Segbân-ı Cedîd» adıyle yeniden kuruldu. Vezir Kadı Abdurrahman Paşa da Konya'dan çağırılmıştı. «Ruscuk Yârânı» denen inkılâp komitesinden Defterdâr (maliye bakanı) Behic Efendi, «Umûr-ı Cihâdîye Nâzırı» unvanıyle yeni ordunun harbiye nâzırı tâyin edildi. Hükûmet, «esâme» denen Yeniçeri ulûfe cüzdanlarını, bedellerini ödiyerek toplayıp imha etmiye başladı. Ölen Yeniçeriler'in cüzdanları iade edilmediği için, binlercesi, şunun bunun elindeydi. Bunlar, Yeniçeri hayatta gibi maaş alıyorlardı. Çok defa bu «esâme», alınıp satılan bir metâ hâline gelmişti. Haylisi toplanıp imha edildiyse de, tam bir başarı gösterilemedi.

Alemdar, reform hareketinin liderliğini yapacak bir adam değildi. Devletin merkezî idaresi hakkında hiçbirşey bilmiyordu. Istanbul'a yerleşen gönüllüleri de, Yeniçeriler derecesinde zorbalığa başlamışlardı. Genç padişah, bütün bunları önliyecek nüfuzu henüz elde edememişti. Kapıkulları, Alemdar'ı yok etmek ve padişahı sindirmek için fırsat kolluyorlardı. II. Mahmud, diktatörlüğe heveslenen Alemdar'dan memnun değildi. Diğer taraftan IV. Mustafa taraftarları, onu yeniden tahta çıkartmak için kesif bir faaliyete girişmişlerdi. Bizzat IV. Mustafa, bu faaliyetin içindeydi. Bütün bunlardan haberdar olan II. Mahmud, olayların gelişmesini bekliyor, yanlış bir adım atmamaya çok dikkat ediyordu. Bizzat Ocak'tan yetişmesine rağmen, gurûra kapılan Alemdar, Yeniçerilere ehemmiyet vermiyor : «Manav ve leblebici gürûhu» diye kendilerini açıkça tezyîf ediyordu. 14 kasımı 15 kasıma bağlıyan gece Alemdar, Şeyhulislâm'ı ziyâretten Bâb-ı Âlî'deki sarayına dönmüştü. Yeniçeriler, darbeyi o gece indirmek üzere anlaşmışlardı. Yeniçeri ağası Mustafa Ağa, işi öğrenip engel olmak istediyse de, derhal parçalandı. Kendilerine katılan serserilerle büsbütün kalabalıklaşan Yeniçeriler, Alemdar'ın sarayını kuşattılar. Kadı Abdurrahman Paşa, Segbân-ı Cedîd askeriyle, padişahı savunmak için, Topkapı Sarayı'nın kapılarını tuttu. Fakat hiç hoşlanmadığı Alemdar'a yardıma gitmedi. Gafil Sadrâzam ise, imdada gelecek

kuvvetleri bekliyor ve çevresindeki bir avuç adamıyle Yeniçeriler'le kıyasıya döğüşüyordu.

Alemdar, bulunduğu yerin damının delinmekte olduğunu görünce, getirttiği bir barut fıçısına tabancasıyle ateş etti. Dehşetli bir patlama oldu. Damdaki 500'den fazla Yeniçeri havaya uçarak öldü. Alemdar da, kendisini terketmek istemiyen birkaç yakınıyla şehîd düştü.

Ancak 3 ay, 18 gün sadârette kalabilen Alemdar Mustafa Paşa'nın yerine Çavuşbaşı (hunkâr seryâveri) Memiş Paşa, önce sadâret kaymakamı, bir hafta sonra da sadrâzam oldu. 1 ay, 9 gün iktidarda kalabildi. 1 ocak 1809'da Sakız'a sürüldü ve az sonra orada öldü. Haleb beylerbeyisi eski sadrâzam Yusuf Zıyâ Paşa, sadârete çağırıldı. 23 nisanda Istanbul'a gelinceye kadar 3 ay, 23 gün, Kapdân-ı Deryâ Çarhacı Ali Paşa, kaymakamlık yaptı. Yusuf Zıyâ Paşa'nın iki sadâreti arasında, 3 yıl, 7 ay, 7 gün geçmiştir.

Alemdar, 15 kasım günü sabahın erken saatlerinde ölmüştü. Aynı gün Şeyhulislâm, IV. Mustafa'nın îdâmı için fetvâ verdi. II. Mahmûd, ağabeyini öldürtmekte tereddüd ediyordu. Ancak eski padişahın âsîlerle işbirliği ettiği kesin şekilde anlaşılmıştı. Zorbalar, Sultan Mustafa'nın adını haykırmaya başlamışlardı. Bunun üzerine IV. Mustafa, aynı günün gecesi, Kadı Abdurrahman Paşa'nın önçülüğüyle kuşakla boğuldu. 29 yaşını 2 ay ve 28 gün geçiyordu. Tahttan uzaklaştırıldığı 3 ay, 19 gün olmuştu. 18 kasımda cenazesi, babası I. Abdülhamid'in Bahçekapısı'ndaki türbesine gömüldü. Halk, III. Selim'i öldürttüğü için diş bilediği IV. Mustafa'nın ölümüne hiçbir teessür göstermedi. IV. Mustafa'nın bir iki çocuğu olmuşsa da, bir müddet sonra ölmüşlerdir.

Alemdar'ın yok edilmesi üzerine zorbalar, azgınlıklarını son haddine getirdiler. «Ruscuk Yârânı»ndan Defterdâr (maliye bakanı) Tahsin Efendi ile Umûr-ı Cihâdîye Nâzırı (savunma bakanı) Behic Efendi, Istanbul'dan kaçtılar; sadâret kedhudâsı (iç işleri bakanı) Mustafa Refik Efendi, parçalandı. İrtica, kesin şekilde zafer kazandı. Devletin hayatının bahis konusu olduğu ıslahat, bu defa 18 yıl gecikti. Napoléon devrinin ve Fransız İhtilâli savaşlarının son bulduğu, Viyana Kongresi ile yeni bir düzenin kurulduğu bu yıllarda Avrupa, buharın sanayie tatbikıyle, Türkiye ile arasındaki mesâfeyi bir daha kapatılmasına imkân olmıyacak derecede açtı.

Alemdar'ın işini bitiren ihtilâlciler, II. Mahmud'un IV. Mustafa'yı öldürttüğünü bilmelerine ve ortada pâdişahtan başka hânedanın hiçbir erkek üyesi bulunmamasına rağmen, saraya hücum

ettiler. Padişahı öldüreceklerdi. Bir kısmı, II. Mahmud'un 6 yaş büyük ablası, Kapdân-ı Deryâ Küçük Hüseyin Paşa'dan dul kalan Esmâ Sultan'ı tahta çıkarmaya karar vermişti. Ancak Kadı Abdurrahman Paşa, 4.000 Segbân-ı Cedîd'le Topkapı Sarayı'nı savundu. İki taraftan yüzlerce kişi ölmesine rağmen, âsiler sarayı ele geçiremediler. Bozulan ihtilâlciler, modern Segbân-ı Cedîd kuvvetleri tarafından tâkıyb edildi ve 3.000'den fazla Yeniçeri ve serseri imhâ edildi. Donanmay-ı Hümâyûn, Yeniçeri kumandanlığının bulunduğu Ağa Sarayı'nı bombardıman etti. Bu bombardımanda bâzı evler de zarar gördüğü için, kendi gemilerinin ateşine mâruz kalan ve tarihlerinde böyle birşey görmiyen Istanbullular, sokaklara yığıldılar. Padişahı alt edemiyeceklerini anlıyan âsiler, ulemâ'nın aracılığını istediler. Bu aracılıkla ateş kesildi ve korkunç dahilî savaş sona erdi. Ne mürteciler padişahı yenebilmişler, ne de pâdişâh onları temizliyebilmişti. Bundan sonra 18 yıla yakın bir müddet, iki taraf, kıl kadar ince bir dengeyle hayatlarını devam ettirebildiler. Bu dengenin muhâfazası, Sultan Mahmud'un en hayatî mes'elesi hâline geldi. Büyük bir sabırla, harekete geçeceği ânı beklemiye başladı. Âsiler, Donanma'yı, Tophâne'yi ele geçirmişler, Levend ve Selimiye kışlalarını yakmışlar, halkın evlerine tecavüz etmişlerdi. Kadı Abdurrahman ve Ruscuk Yârânı'ndan Râmiz Paşalar'ı, II. Mahmud, gizlice saraydan Rumeli'ne kaçırtarak hayatlarını kurtardı. 18 kasımda II. Mahmud, Segbân-ı Cedîd'i ilga ettiğini îlân etti. Bunun üzerine ihtilâlciler, zâten ortada tahta çıkaracak şehzâde kalmadığı için, II. Mahmud'un padişahlığına râzı oldular. Segbân-ı Cedîd askeri, şuraya buraya dağıldı. Yüzlercesi Yeniçeriler'in eline geçerek öldürüldü.

Şimdi, Türkiye tarihinin bir dönüm noktası olan bu olayları, daha yakından görelim :

Osmanlı Devleti kan ağlıyordu. 25 mayıs 1807'de Istanbul'da bir sokak ihtilâli olmuş, III. Selim tahttan indirilmişti. İnkılâpçı padişaha karşı yapılan ayaklanmayı «Kabakçı Mustafa» adında bir serseri idâre etmiş, IV. Mustafa tahta çıkarılmıştı.

III. Selim'in «Nizâm-ı Cedîd = Yeni Düzen» ismi verilen ıslahat hareketlerinin en ateşli taraftarları, Istanbul'dan kaçmış, Ruscuk'ta, Vezir Alemdar Mustafa Paşa'ya sığınmışlardı. Bunlar, Mehmed Said Galib Efendi, Mustafa Refik Efendi, Mehmed Tahsin Efendi, Abdullah Râmiz Efendi ve Mehmed Emin Behic Efendi idi. Hepsi de genç, ateşli, inkılâpçı devlet adamları idi. Alemdar'ın başkanlığında «Ruscuk Yârânı» adıyle bir komite teşkil etmişlerdi. Komitenin tek hedefi, III. Selîm'i tekrar tahta çıkarmak ve Nizâm-ı Cedîd'i yeniden yürürlüğe koymaktı.

Alemdar Mustafa Paşa, henüz genç, câhil, saf, haris, fakat vatanperver, cesur, sâdık bir vezirdi; iyi bir kumandandı. Istanbul ve merkezî devlet idaresi hakkında hiç bir fikri yoktu. Hayatı Tuna yalılarında geçmişti. Hezargrad âyânı iken, himayesinde yetiştiği Tirsiniklioğlu İsmail Ağa'nın yerine Ruscuk âyânı olmuştu. Bütün Tuna boylarında kendisini sevdirmiş, Ruslar'a karşı zafer kazanmış, vezâret payesiyle mükâfatlandırılmıştı.

Istanbul'daki aydın ve bilgin devlet adamlarının çoğu III. Selim'in ıslahat hareketlerinin gerekliliğine inanmadıkları halde bu cahil vezir, şimdi tahttan indirilen padişaha candan inanmıştı. Devletin kurtuluşunun Nizâm-ı Cedîd'in başarısında olduğuna iman ediyordu.

III. Selim'i tekrar tahta çıkarmak kolay bir iş değildi. Hattâ pek zor bir mes'eleydi. Gerçi Alemdar'ın emrinde, devlet Rusya ile savaş hâlinde olduğu için, büyük kuvvetler vardı. Bu ordu, hem Alemdar'a sadıktı, hem de III. Selim'den başka hükümdar tanımak istemiyordu. Fakat Istanbul'a nasıl, ne sûretle, hangi bahâneyle gelinebilirdi? Cebren Istanbul üzerine yürümekte fayda yoktu. Çünki hem büyük ölçüde kan dökülür, hem de III. Selim öldürüleceği için, maksat gerçekleşemezdi.

«Ruscuk Yârânı» denen inkılâp komitesinin üyeleri, Tuna ordusunu Istanbul'a nasıl getireceklerini düşünüyorlardı. Bir yıldır alttan alta çalışıyor, şartları kolluyorlardı. Şimdiye kadar yeni hükümdarın, eski hükümdarı deviren ihtilâlcileri ilk fırsatta yok etmesi, Osmanlı târîhinde istisnâsı olmayan bir vâkıa idi. IV. Mustafa, aynı şeyi yapamadığı, ihtilâlcileri temizleyemediği için rahatsızdı.

Asiler, bu durumu biliyorlardı. Gerçi IV. Mustafa, amca oğlu III. Selim'i devirmek için kendileriyle işbirliği yapmıştı. Ancak yeni padişahın, hânedan gayretiyle kendilerine karşı harekete geçeceğinden kuşkuluydular. 31 mayısta, Osmanlı tarihinde bir eşi daha olmayan garip bir vesika imzalandı. Bu vesikaya göre Yeniçeriler, devlet işlerine karışmayacaklarına, IV. Mustafa da III. Selim'i deviren Yeniçeri zorbalarını ihtilâlden hiç bir şekilde sorumlu tutmayacağına söz veriyorlardı. Zorbaların sözü, kâğıt üzerinde kaldı. Devlet işlerinden asla el çekmediler.

25 ağustosta Rusya ile 8 aylık bir mütareke yapıldı. İki yıla yakın bir zamandan beri devam eden Rus savaşı, bu sûretle geçici bir zaman için durdu. Ruslar, Fransız İmparatoru Napoléon'un baskısı altında mütarekeyi imzalamaya mecbur olmuşlardı. İşte Alemdar, bu fırsattan faydalanarak, ordusunun bir kısmını Rus

cephesinden çekip, Istanbul'a gidebildi. Ne yapılırsa, bu 8 aylık mütareke müddeti içinde yapılmak icap ediyordu.

Istanbul hükûmeti, Alemdar'ın niyetinden gafildi. Gerçek idâre, Şeyhulislâm Topal Atâullah Efendi'nin elindeydi. Şeyhulislâm'ın mürteci idaresinden ve zorbalardan, IV. Mustafa da bunalmıştı. Ruscuk Yârânı'ndan bâzıları, gizlice Istanbul'a geldiler. Saray ve Bâb-ı Âlî ile temaslara başladılar. Alemdar, Istanbul'a çağırılırsa, zorbaları temizleyeceğinden bahsettiler. Devlete hâkim olmak isteyen IV. Mustafa, buna inandı. Alemdar'ı Istanbul'a çağırmaya râzı oldu.

28 haziranda Alemdar, Ruscuk'tan Edirne'ye vardı. 14 temmuzda, gene zorbalardan nefret eden, fakat IV. Mustafa'ya sâdık olan Sadrâzam'ın izniyle Edirne'den Istanbul'a doğru hareket etti. Önden 80 atlı gönderdi; 13 temmuz gecesi, Rumelihisarı'ndaki evinde zifafa giren Kabakçı Mustafa Ağa'yı öldürttü. Kabakçı'nın kellesi, Çorlu konağında, Alemdar'a sunuldu.

19 temmuzda Alemdar ve ordusu, Istanbul'a vardı. IV. Mustafa, Davudpaşa Sarayı'na inip, Alemdar'ı kabûl etti. III. Selim'den en yakın adamlarından ve Ruscuk Yârânı'ndan Râmiz Efendi, Alemdar'a :

— Paşam, dedi; bu fırsatı fevt etmeyin! Sultan Mustafa'yı tevkif edecek an, bu andır. Sonra işler yaman olsa gerektir.

— Bre Davudpaşa'ya kadar ayağımıza gelen bir padişaha böyle iş edilir mi? diye cevap verdi Alemdar. Bu hareket mertliğe sığmaz. Tuna yalılarında ismimiz kallâşa çıkar.

Böylece câhil Alemdar, efendisi III. Selim'in felâketini hazırlamış oldu. Büyük fırsat kaçırılmıştı.

İki gün sonra Alemdar, Bâb-ı Âlî'de Sadrâzamı ziyâret etti. Alemdar'ın kuvvetlerine güvenen IV. Mustafa, aynı gün Şeyhulislâm Atâullah Efendi'yi azledecek cesâreti kendisinde buldu. Arabzâde Mehmed Ârif Efendi, meşîhat makamına getirildi. Zorbalar, başsız kaldı.

Aynı gün ve ertesi gün, irtica hareketine karışan ilmiye mensubları, çeşitli yerlere sürülerek Istanbul'dan uzaklaştırıldı. Sadrâzam, Alemdar Mustafa Paşa'yı çağırttı :

— Baka Paşa, dedi; yarar hizmet ettin. Teşekkür ederim. Padişâhımız senden memnundur. Sâyende zorbalar sindi. Artık ordunu topla, Tuna boyuna dön!

Evet, zorbalar sinmişti, ama sadece sinmişti. Alemdar'ın kuvvetleri çekilir çekilmez ne yapacakları meçhuldü. Üstelik Nizâm-ı Cedîd'in iâdesinden söz bile edilmemişti. Alemdar, afalladı. Tam

bir hafta maksatsız vakit öldürmüş, sonunda böyle bir emir almıştı. Ruscuk Yârânı'ndan III. Selim'in reîsülküttâbı Galib Efendi :

— Paşam, dedi; çün bu kadar günü eğlenerek fevtettik. Bir dahi böyle fırsat elimizin altına girecek değildir. Tez şimdi emreyle, Bâb-ı Âlî'yi ve Sarayı basıp Sultan Selim Efendimizi iclâs edelim. Yoksa devlet Nizâm-ı Cedîd düşmanlarının elinde kalıp batsa gerektir!

Alemdar, 28 temmuz sabahı nihayet harekete geçebildi. 15.000 askerle Bâb-ı Âlî'ye geldi. Sadrâzamın odasına girdi :

— Bre herif, dedi; mühr-i hümâyûnu ver!

Çelebî Mustafa Paşa'nın eli ayağına dolaştı. Müşkülâtla koynundan çıkardığı padişah mührünü, adaşı Alemdar Mustafa Paşa'ya verdi. Bu defa Alemdar şaşırdı; elindeki mührü ne yapacağını, devlet âdet ve geleneklerinin neyi icab ettirdiğini bilmiyordu. Ruscuk Yârânı'ndan III. Selim'in sadâret kedhudâsı (dahiliye nâzırı) Refik Efendi kulağına eğildi :

— Paşam, dedi; mühr-i hümâyûnu çavuşbaşına ver!

Alemdar, mührü, IV. Mustafa'nın başyâveri olan Tahsin Efendi'ye uzattı. Sonra Şeyhulislâm Ârif Efendi'yi çağırdı :

— Baka Efendi, dedi; tez Sultan Mustafa'nın katına var! Selim Han Efendimizi tahta hazırlasın. Zinhar direnmesin. Yoksa iş yaman olur!

Böylece Alemdar, ikinci büyük hatâsını yapmış oluyordu. Padişaha adam gönderip müzakere etmekle boş yere vakit kaybedilecekti. Bir an önce Saraya girip III. Selim'i fiilen ele geçirmek lâzımdı. Nitekim IV. Mustafa'nın tahttan inmeye niyeti yoktu. Alemdar'ın Bâb-ı Âlî'yi bastığını haber almıştı. Alemdar'ın ordusu Soğukçeşme Kapısı'ndan Saraya girdiği zaman Sultan Mustafa :

— Acaba ne tedbir etsek? diye etrafındakilere soruyordu.

Alemdar'ın yeni bir gafleti, Sultan Mustafa'ya ne tedbir etmesi gerektiği hakkında fikir verdi.

Filhakika Alemdar, cebren Hareme girip Sultan Selim'i çıkartacağına, bu defa, Sarayın en büyük âmiri olan Dârüssâdetişşerîfe ağası Mercan Ağa'yı yanına çağırdı :

— Ağa, dedi; umumen ulema ve rical-i devlet ve Rumeli ve Anadolu âyânı ve millet ve ordu, Sultan Selîm Efendimiz'in cülûsunu taleb ederler. Anınçün bu mahalle geldik. Haydi git, Efendimizi çıkar, iclâs edelim!

Bu sırada Şeyhulislâm Ârif Efendi de, Sultan Mustafa'nın huzuruna çıkabilmişti. Âlim, nazik, çelebî bir adamdı. Telâşından perîşân olmuştu. Dili dolaşarak Alemdar'ın dediklerini padişaha nakletti. IV. Mustafa, korkunç bir gazabla :

— Bu fesadda sen de Paşa ile müttefik imişsin ki, önüne düşüp beni hal'etmeye geldin, dedi. Şimdi seni pâre pâre etsem gerektir!

Ârif Efendi'nin, Osmanlı tarihine, katledilen dördüncü şeyhulislâm olarak geçmeye niyeti yoktu. Bir fırsatını bulup sıvıştı. Temmuz sıcağında buram buram ter dökerek, Alemdar'ın karşısına çıktı; vaziyeti hikâye etti. Bu defa Mustafa Paşa gazaba geldi :

— Bre münafık herif-i nâşerif, dedi; sen içeride işi başka kalıba döktün. Tez var bu işe bir suret ver. Yoksa canına okurum!

Ruscuk Yârânı, Alemdar'a yaklaştılar :

— Paşam, dediler; çok vakit zayi ettik. Allah vere bir felâket olmasa! Emir ver, cebren kapıları kırıp Enderûn'a girelim!

Öyle yapıldı. Sarayın gümüş, kurşun, bakır ve demir karışımından dökülmüş azametli kapıları balta ve kazma vurularak kırılmaya başlandı. Bu sırada Sultan Mustafa'nın yakınları da, kendisine şu dehşetli tavsiyede bulunuyorlardı :

— Padişahım! Sultan Selim'le Sultan Mahmud îdâm olunursa, taht-ı saltanatta pâyidâr olursunuz. Sizden başka hânedanda erkek kalmaz. Pâdişahlığınızı tanımaya mecbur kalırlar. Ruhsat ver, hemân Harem-i Hümâyûn'a girip anları katledelim. Ol vakte kadar kapılar sıkı tutulsun!

Sultan Mustafa, bu korkunç tavsiyeyi benimsedi, ruhsat verdi. Yüksek rütbeli Enderûn zâbitlerinden Başçuhadar Abdülfettâh Ağa, Hazine Kedhudâsı Ebe Selim Ağa, Nezir Ağa, İmrahor Deli Eyüboğlu Kör Mehmed Bey, tebdil hasekisi Bağdadlı Hacı Ali Ağa, bostancı ve baltacılardan yirmi kadar nefer aldılar, Harem-i Hümâyûn'a girdiler. Mercan Ağa, hıyanetinden, dairesine çekildi. Yoksa onun müsaadesi olmaksızın kaatillerin Hareme girmeleri mümkin değildi. Üstelik Alemdar tarafından, Sultan Selim'i sâlimen Harem'den çıkarmaya memur edilmişti.

Harem kapısında kaatilleri, sarayın baş muhâfızı olan Bostancıbaşı Ali Ağa karşıladı :

— Bre nereye gidersiz? diye sordu; kimden ruhsat aldınız da Harem-i Hümâyûn'a ayak basmaya cesâret edersiz?

— Var Ağa, karşımızdan çekil, bizzat padişah hazretlerinden ruhsat almışız. Ve Saray-ı Hümâyûn'un en büyük âmiri olan Mercan Ağa izin vermiştir. Maslahatımız vardır.

— Kimden izin almış olursanız olun, ben sizi içeri bırakmazım! Nâmeşrû bir niyyetiniz var görünür. Kaatilin âkıbeti katildir. Def olup gidin, kuşca canlarınızı kurtarın!

Kaatiller, lâfı fazla uzatmadılar. Kılıç üşürerek Ali Ağa'yı yaraladılar. Sonra Velîahd-Şehzâde Mahmud'un dairesine gitmek

üzere, önce sâbık hükümdar Sultan Selim'in dairesine girmeye karar verdiler.

Gerçekten Sultan Selim'le Sultan Mahmud öldürüldüğü takdirde, hânedanın tek erkeği olarak ortada Sultan Mustafa kalıyordu. III. Selim'in çocuğu olmamıştı. Amcası Sultan Abdülhamid'in çocukları olan Sultan Mustafa ile Sultan Mahmud'u, büyük bir şefkatle yetiştirmiş, hiç bir arzularını reddetmemişti. Tahta geçtiği zaman, amca oğlu Sultan Mustafa, 10 yaşında velîahdliğe yükselmişti. Sultan Mahmud ise henüz 4 yaşında idi. Sultan Selim'in 18 yıllık saltanatı boyunca Sultan Mustafa, kendisine ısınamamıştı. Aralarında bir hükümdar - velîahd geçimsizliği vardı. Sultan Selim, babası ve amcası gibi, hattâ onlardan çok daha köklü bir inkılâpçı olduğu için, Sultan Mustafa'ya da mürtecileri tutmak kaderi nasîb olmuştu. Bu duruma rağmen III. Selim, velîahdinden hiç bir zaman sevgisini esirgemiş değildi. Fakat onun asıl gözdesi, Sultan Mahmud'du.

Dört yaşında babasını kaybeden Şehzâde Mahmud, kendisinden 24 yaş büyük olan amca oğlu III. Selim'i baba bilmişti.

Sultan Selim de, kendi öz evlâdı olmadığı için, onu gerçek bir baba şefkatiyle büyütmüş, tahsil ve terbiyesine fevkalâde özenmişti. Kabakçı ihtilâli ile III. Selim tahttan indirilip haremin bir dairesine çekilince, büsbütün Sultan Mahmud'un üzerine düştü. Hemen her gün, musiki dersi vermek bahanesiyle 24 yaşındaki Velîahd-Şehzâdeyi dairesine çağırıyor, siyâset üzerinde konuşuyordu :

— Oğlum Sultan Mahmud, diyordu; bütün ümidim sendedir. Devletin istikbali de sendedir. Nizâm-ı Cedîd tatbik edilmezse, bu devlet için felâh bulmak ihtimali yoktur. İnşaallah tez zamanda saltanat sana nasîb olur. Benim hatâlarımdan da ders alarak Nizâm-ı Cedîd ile devlete taze bir ruh verirsin!

Kaatillerin önce Sultan Selim'i, sonra Velîahd-Şehzâde Mahmud'u öldürmek için Harem'e daldığını öğrenen ve bu cinayetlere mâni olmak isteyen Enderûnlular da vardı. Bunlar başlala Tayyâr Efendi —ki *Târîh-ı Enderûn* müellifi Atâ Bey'in babasıdır,— Şehzâde Mahmud'un başlalası Recep Paşa-zâde Mehmed Bey, IV. Mustafa'nın başimamı Tatar Hâfız Ahmed Efendi, Hâfız Îsâ Ağa ve Anber Ağa idi.

Bu zatlar, durumu derhal Şehzâde Mahmud'a arzettiler. Velîahd :

— Çün evvel Sultan Selim'i şehîd etmek isterler, tez yetişip amcamı kurtarın, dedi; ben burada elimden gelen müdafaa tertibatını alırım. Alemdar Mustafa Paşa kapıları kırmak üzeredir.

Balta ve kazma sesleri buradan bile duyulur. Paşa yetişinceye kadar kazandığımız her dakika bizim için kâr-ı azîmdir.

Velıahd-Şehzâde'nin dairesinde bu kısa müzâkere cereyan ederken, otuza yakın kanlı kaatil, Sultan Selim'in dairesine girmişti. Geçen yıl tahtından indirilen büyük hükümdar, dünyadan habersiz, ney üflüyordu. Dairesine dolanları görünce vaziyeti anladı. Kendini müdafaa edecek silâh yoktu. Elindeki kamış neyle nefsini savunmaya çalıştı. Padişahın zevcesi Refet Kadınefendi, Sultan Selim'i korumak için kaatillerin önüne geçti. İçlerinden biri, bir omuz darbesiyle genç kadınefendiyi yere düşürdü. Bu defa hizmetçilerden Pâkize Usta, kaatillere mâni olmaya çalıştı. Elleriyle baltacılara vuruyordu. Bir kılıç darbesi, cariyenin parmaklarını doğradı. Sultan Selîm'e erişmek için, en zayıf bir mânia bile kalmamıştı.

Bir mel'un, kılıcını büyük hükümdarın sağ şakağına çaldı. Sultan Selim, o anda şehîd oldu.

Tam bu saniyelerde Sultan Mahmud'un ağaları, padişahın dairesi önüne geldiler. Baktılar ki, kaatiller telâşla daireden çıkıyorlar. Vaziyeti anladılar. Kan ağlayarak gerisin geri döndüler. Tek ümidleri olan Sultan Mahmud'u kurtarmak için koşarak Harem koridorlarını geçtiler.

Velîahd-Şehzâde, elinde kılıç, telâş eseri göstermeksizin kaatilleri bekliyordu. Osman Gazi'nin on sekizinci kuşaktan torunu olan Sultan Mahmud, tam bir Osmanoğlu idi. «Ya devlet başa, ya kuzgun leşe» diye düşünüyordu. Bir şehzâde için ikisinin ortasında bir ihtimal yoktu.

Velîahd'in hizmetkârlarından Cevrî Kalfa adında bir Çerkes câriyesi vardı. Gaayetle akıllı, cesur ve efendisine sâdık bir kadındı. Kimseye sorup danışmadan, kaatilleri bir iki dakika olsun geciktirmek için kendi hesabına ne yapabileceğini düşündü ve kararını verdi. Çevresine bakındı, hiç bir silâh bulamadı. Ancak bir kadının aklına gelebilecek bir hareketle bitişikteki hamama girdi. Külhandan küreklediği kızgın külleri büyük bir kaba doldurdu. Bir elinde kap, diğerinde kürek, ayak sesleri gittikçe yaklaşan kaatilleri beklemeye başladı.

Velîahd Dairesi'nin kapısını Îsâ Ağa ile Anber Ağa tutmuştu Elde kılıç bekliyorlardı. Kaatillerle kısa bir vuruşma oldu. İki kişinin otuza yakın adamla başa çıkmasına imkân yoktu. Müdafileri yaralayıp yere düşüren kaatiller, onları öldürmeye tenezzül etmeden dairesinin kapısından girmeye başladılar.

Kapının dar olması yüzünden kaatiller ancak birer ikişer içeri girebiliyorlardı. Cevrî Kalfa, ilk girenlerin gözlerine kızgın kül

serpti. Arkadan girenler de aynı âkıbete uğradı. Gözlerini açabilenler, yeni bir kürek külle karşılaşıyorlardı.

Bu kargaşalıkta, yaralı olmalarına rağmen, Anber ve Îsâ Ağalar da Velîahd Dâiresi'ne girdiler. Gayet dikkatli olan Cevrî Kalfa, onları tanıdığı için kül serpmedi. Ağalar, büyük gayret göstererek Şehzâde'ye omuz verdiler. Sultan Mahmud'u dama çıkarmak için uğraşmaya başladılar.

Ebe Selim denen mel'un, bir ara kül deryasına dönen odada gözlerini açıp dama çıkmaya uğraşan Şehzâde'yi gördü. Pencerenin içinde bulunan Sultan Mahmud'a doğru hançer attı. Gaayet keskin nişancıydı. Fakat gözlerinin yanması yüzünden Şehzâde'nin hayatî bir uzvuna değil, koluna isabet ettirdi. Kolundan kan akan Velîahd, sakat koluyle saçakları iyi yakalayamadı. Yüzünü sıvalara vurdu. Sağ kaşının üstü vuruşun şiddetinden patlayarak kanamaya başladı. Nihâyet, yüzü ve gözleri tamamen kan içinde, dama tırmanmaya muvaffak oldu.

Bu sırda Şehzâde'ye dama çıkması için haber göndermiş olan Tayyâr Efendi, yanında Mehmed Bey, İmam Ahmed Efendi ve Koyunyiyen Ârif Ağa olduğu halde, merdiven tedarikiyle meşguldü. Bir türlü münasip bir merdiven bulamadılar. Nihayet Kuşhâne ve Meşkhâne'de birkaç merdiven bulundu. Fakat kısa geldi. Dama yetişmedi. Dam gaayet yüksekti. Tayyâr Efendi ve arkadaşları, bellerindeki şalları çözdüler. İki merdiveni sıkıca birbirine bağladılar. Duvara dayadılar. Sultan Mahmud, müşkilâtla merdivenden avluya indi.

Kaatillerden biri Sultan Mustafa'ya gitti :

— Sultan Selîm'in kârını itmâm eyledik padişahım, dedi; Sultan Mahmud'u da şimdi katletmek üzereyiz.

Ok yaydan fırlamıştı. IV. Mustafa, Alemdar'ı ve «Sultan Selimliler»i ümitsizliğe düşürmek için emretti, şehîd hükümdârın cesedi, avluya çıkartıldı. Arz Odası ile Bâbüssaâde arasındaki büyük kapının iç taraftaki cephesine konuldu. Tam bu sırada bu kapı Alemdar'ın kuvvetleri tarafından kırılmıştı. Başta Mustafa Paşa olduğu halde, Sultan Selimliler, avluya doluştular.

Sultan Selim, baştan ayağa kana bulanmıştı. Sağ şakağına yediği kılıç darbesi, derisini yüzmüş, sakalının sağ kısmı, çenesine düşmüştü. Alemdar kapıdan girer girmez fecî manzarayı gördü. Ciğeri yandı. Cesedin üzerine kapanıp :

— Vây efendim, seni iclâs içün bunca yerden geleyim de kör olası gözlerim seni bu halde görsün! Hemân «Enderûn Halkı» denen hâinleri katl-i âm edip intikaamın alayım, diyerek ağlamaya başladı.

Sultan Selim'in en yakın inkılâp arkadaşları olan Ruscuk Yârânı da pek elemli olan manzarayı görünce gözlerinden yağmur gibi yaş akmaya başlamıştı. Tuna yalılarından gelen asker içinde, padişahın insan cinsinden olup olmadığını tastamam bilmeyenler vardı. Her halde padişahı insanüstü bir varlık olarak bilenler ekseriyetteydi. Şimdi efendileri Sultan Selim'i bu halde görünce perişan olmuşlardı. Ellerinde kılıç, intikam için öldürecek adam arıyorlardı. Vazıyeti gören Sultan Selim'in reîsülküttâbı (hâriciye nâzırı) Galib efendi, şuursuz bir katliâm olacağını, suçlunun yanında mâsumun da yanacağını anladı. Yerdeki cesedin üzerine kapaklanmış Alemdar Mustafa Paşa'nın yanına diz çöktü. Omuzlarından tutarak :

— Paşam, dedi; hemen kalk. Askerine hâkim ol. Nâmeşrû işler olmasın!

— Bre saltanatın sahibi kanlar içinde yatar, görmez misin? Artık askerin yapacağı işin meşrû ve nâmeşrû olması benim umurumda mıdır ?

Râmiz Efendi söze karıştı :

— Aman efendim, dedi; şimdi ölmüşe ağlayacak ve intikamın alacak vakit değildir. Gayet dar vakitteyiz. Devleti tehlikeden kurtaracak birkaç dakikamız ya vardır, ya yoktur. Tahtın sahibi şimdi Sultan Mahmud'dur. Mâazallah ona bir şey olursa, devlet perîşân olur, belki dağılıp inkıraz bulur.

Alemdar'ın aklına o âna kadar Sultan Mahmud gelmemişti. Onun tek düşüncesi, Sultan Selim'i yeniden padişah görmekti. Ancak şimdi, IV. Mustafa'nın tahtın tek ve çâresiz sahibi durumuna gelmesi ihtimalini düşündü.

— Aman Sultan Mahmûd Efendimiz'e bakın, diye emir verdi.

Fakat Tuna boylarından gelen asker, Saray'ın taksimatını bilmiyordu. Velîahd Dairesi'nin nerede olduğundan bile haberleri yoktu. Şaşkın halde şuraya buraya koşuşmaya başladılar. Kimisi damlara çıkıyor, kimisi elindeki kazma ve baltayla önüne çıkan duvarları yıkmaya çalışıyordu.

Bu kargaşalık içinde, Sultan Mahmud uzaktan göründü. Yüzâ, gözü kan içinde, kolu yaralı, üstü başı tam mânâsıyle perîşandı. Arkasından Tayyâr Efendi ile Mehmed Bey ve IV. Mustafa'nın başimamı Ahmed Efendi geliyorlardı. Alemdar Mustafa Paşa, Velîahd'i tanımazdı. Kendisine doğru gelen bu perişan halli genç adamı görünce gayetle sinirlendi. Korkunç bir sesle ve Rumeli ağzıyle :

— A be bu da kimdir? dedi.

Hâfız Ahmed Efendi ileriye çıktı :

— İşte Sultan Mahmud Han Efendimiz budur, dedi.

Alemdar Mustafa Paşa, derhal yetişip etek öptü; teessür içinde :

— Âh Efendimiz, diye hitab etti; ben amcanızı çıkarmak için gelmiştim. Cenâb-ı Hak, bana Selim Han efendimi bu halde görmek felâketini takdir etmiş. Bâri sizi iclâs ile müteselli olayım. Lâkin Cennet-Mekân'a kıyan Enderûn halkını kâffeten kılıçtan geçirmeden huzur bulmam mümkin değildir.

Sultan Mahmud :

— Sen o işle mukayyed olma Paşa, diye cevap verdi; şimdi askerini dağıt, arkamdan gel! Ben kaatilleri buldurup sana gönderirim. Silâhlarını da çıkar.

Osmanoğulları'nın serinkanlılığına mâlik bulunmayan ve heyecanlı bir Rumeli çocuğu olan Alemdar'ın gözü dönmüş, ne yapacağını şaşırmış vaziyetini o kargaşalık arasında Sultan Mahmud çok iyi teşhis ve müşahede etmişti. Paşa'nın tehevvüre kapılıp şuna buna kılıç çekmesinden ve askerinin de onu taklid etmesinden korkuyordu. Alemdar, kendisinden çok daha azim ve irade sahibi bir şahsiyetle karşılaştığını anladı. Silâhlarını çıkardı :

— Yalnız belimdeki mücevherli pala, amcanız efendim Selim Han'ın hediyesidir, dedi; uyurken bile öpüp baş ucuma asarım. İzn-i hümâyûnunuz olursa onu çıkarmayayım.

Sultan Mahmud müsaade etti. Peşinden gelen Alemdar'la Hırka-i Saâdet Dairesi'ne doğru yürümeye başladı. Ancak yaralarının ve kan kaybetmenin te'siriyle sendelediği için, Mehmed Bey'le Tayyâr Efendi birer koltuğuna girdiler.

Bu sırada Sultan Mustafa, kardeşinin, kaatillerin elinden kurtulduğunu, Alemdar'la buluştuğunu öğrenmişti. Aklı başından gitmişti. Bağdad Köşkü sofasında geziniyor, yanında kalan birkaç adamına :

— Ben tahttan inmedim, diyordu; Mahmud'u kim çıkardı ?

Hırka-i Saâdet Dairesi'nden, Sultan Mahmud'dan ilk emirlerini aldığı halde çıkan Alemdar Mustafa Paşa, uzaktan IV. Mustafa'yı gördü :

— Bu da kimdir? diye sordu; Sultan Mustafa mıdır? Söyleyin ana, bucağına gitsin; yoksa elimden kıyamete kadar lânetime sebeb olacak bir kazâ çıkacak!

Ser-İmâm-ı Hazret-i Şehriyârî Tatar Hâfız Ahmed Efendi, Alemdar'dan bu emri alınca, IV. Mustafa'nın yanına gitti :

— Efendimiz, dedi; taht-ı saltanatta kısmetiniz bu kadarmış! Biraz da Harem-i Hümâyûn'u teşrîf ile istirâhat buyrun!

Sultan Mahmud, hayâtını kurtaran Cevrî Kalfa'ya çok ikram etti. Bu fedâkâr kadın, Divanyolu'nda kendi adını taşıyan mektep, sebil ve çeşme yaptırarak, ismini yaşattı.

Bu facialı günün ertesinde, III. Sultan Selim'in cenazesi, çok büyük ve hazin bir merâsimle kaldırıldı. Lâleli Camii'nde babası III. Mustafa Han'ın yanına gömüldü. Aynı gün, III. Selim'in tahttan indirilmesinde ve şehîd edilmesinde uzaktan yakından alâkalı olan bine yakın şahıs yakalanıp öldürüldü. Bu arada on cariye de kadınlar îdâm edilmedikleri için, Kızkulesi açıklarında denize atıldı.

14 ekimde Nizam-ı Cedîd ordusu «Segbân-ı Cedîd» adıyle yeniden kuruldu. Ruscuk Yârânı'ndan Behic Efendi, bu orduya harbiye nâzırı oldu.

Fakat Alemdar Mustafa Paşa, ıslahat hareketini yürütebilecek bir devlet adamı değildi. Merkezî idare hakkında hiç bir şey bilmiyordu. Istanbul'a yerleşen askerleri de, Yeniçeriler derecesinde zorbalığa başlamışlardı. II. Sultan Mahmud, bütün bunları önleyebilecek nüfuzu henüz elde edememişti.

Kapıkulları, Alemdar'ı yok etmek ve genç hükümdarı sindirmek için fırsat kolluyorlardı. II. Mahmud, keyfî bir idareye dalan Alemdar'dan memnun değildi. Diğer taraftan IV. Mustafa'nın taraftarları, onu yeniden tahta geçirebilmek için alttan alta çalışıyorlardı. Bizzat Sultan Mustafa, bu hareketin içindeydi. Bütün bunlardan haberi olan Mahmud Han, hâdiselerin inkişafını bekliyor, yanlış bir adım atmamaya çok dikkat ediyordu. Devlet öyle nâzik günler yaşıyordu ki, hükümdarın tek yanlış davranışı, telâfisi kaabil olamıyacak zararlara zemin hazırlayabilirdi.

Kendisi de Ocak'tan yetişmesine rağmen Alemdar, büyük bir gurura kapılmıştı; yeniçerileri «manav ve leblebici gürûhu» diyerek küçümsüyordu.

14 kasımı 15 kasıma bağlıyan gece Alemdar, Şeyhulislâm'ı ziyâret etmiş, Bâb-ı Âlî'deki sarayına dönmüştü. Yeniçeriler, darbeyi o gece indirmek üzere anlaşmışlardı. Yeniçeri ağası Mustafa Ağa, hâdiseyi geç haber aldı. Mâni olmak istedi. Fakat derhal parçalandı. Kendilerine katılan serserilerle büsbütün kalabalıklaşan yeniçeriler, Alemdar'ın sarayını kuşattılar.

Segbân-ı Cedîd askerinin kumandanı olan Vezir Kadı Abdurrahman Paşa, durumu öğrendi. Birliklerini alıp padişahı müdafaa etmek için Topkapı Sarayı'nın kapılarını tuttu. Hiç hoşlanmadığı Alemdar'ın yardımına gitmedi. Gaafil Sadrâzam ise, imdada gelecek kuvvetleri boşuna bekliyor ve çevresindeki bir avuç adamıyle yeniçerilerle kıyasıya döğüşüyordu.

Vuruşma hayli sürdü. Sonunda Alemdar şehîd düştü.

Alemdar'ın sadrâzamlığı ancak 3 ay, 18 gün sürmüştü. Âsîler, sevinç çığlıkları atıyorlardı. Sıra Sultan Mahmud'a gelmişti. Elbette onu haklayıp ağabeyi Sultan Mustafa'yı yeniden tahta oturtacaklardı.

15 kasım gününün erken saatlerinde, Alemdar'ın şehîd olduğu haberi Sultan Mahmud'a bildirildi. Genç hükümdarın kılı kıpırdamadı. Zâten saltanatı facialarla başlamıştı. Sultan Selim'in katli hâdisesine şahit olduktan sonra, artık hiç bir olay onu sarsamazdı.

Sultan Mahmud, mümkin olabildiği derecede Sultan Selim'in adamlarını işbaşına getirmişti. Bu arada meşîhat makamına, Nizâm-ı Cedîd'ci olan Sultan Selim'in eski şeyhulislâmı Sâlih-zâde Ahmed Es'ad Efendi'yi tâyin etmişti. Mürteciler, bu ıslahatçı şeyhulislâma diş biliyorlardı. O da, Alemdar'dan sonra sıranın Sultan Mahmud'a ve çevresindeki inkılâpçılara geleceğini çok iyi biliyordu. Derhal Sultan Mustafa'nın katlinin caiz olduğuna dair fetvâ verdi. Böylece ortada tek Osmanoğlu olarak Sultan Mahmud kalır, âsî mürtecilerin ümidleri sönerdi.

II. Mahmud, ağabeyini öldürtmekte tereddüd ediyordu. Ancak IV. Mustafa'nın âsilerle işbirliği ettiği kesin şekilde anlaşılmıştı. Zorbalar, daha şimdiden :

— Sultan Mustafa'yı isterük! diye bağırmaya başlamışlardı.

Bunun üzerine IV. Mustafa, aynı günün gecesi, Kadı Abdurrahman Paşa'nın öncülüğüyle, III. Selim'i şehîd ettirdiği Harem Dairesinde kuşakla boğuldu. Vücudü, devlete cidden zararlı bir hâle gelmişti.

İhtilâlcilerin gözü öylesine dönmüştü ki, Sultan Mustafa'nın öldüğünü bildikleri halde, sarayı basmak istediler. Sultan Mahmud'u öldürseler hânedan sönecekti. Başka hiç bir şehzâde yoktu. Osmanoğulları'nın çevresinde toplanan muazzam devlet, hiç olmazsa uzak eyâletler, dağılacaktı. Âsilerin bir kısmı, II. Mahmud'un 6 yaş büyük ablası Esmâ Sultan'ı tahta çıkarmak istiyordu. Esmâ Sultan, III. Selim'in Nizâm-ı Cedîd'ci Kapdân-ı Deryâsı Dâmâd Küçük Hüseyin Paşa'dan dul kalmış, 29 yaşında, gaayetle akıllı bir genç kadındı. Fakat bir kadının tahta geçmesi Osmanlı tarihinde görülmek değil, akıldan geçirilmemiş bir şeydi. Üstelik bir kadın belki padişah olabilir, fakat halife sıfatını taşıyamazdı.

— Kırım han-zâdelerinden birini padişah yaparız! diyen, Osmanoğulları yerine Cengizoğulları'nı geçirmek isteyen gözü dönmüşler de vardı.

Kadı Abdurrahman Paşa, 4.000 Segbân-ı Cedîd'le Topkapı Sa-

rayı'nı savundu. İki taraftan yüzlerce kişi öldü. Çok kalabalık olmalarına rağmen âsiler, yeni usulde talim görmüş askere karşı başarı kazanamayıp bozuldular. Abdurrahman Paşa, bozulan ihtilâlcilerin peşini bırakmadı. 3.000'den fazla Yeniçeri'yi ve serseriyi Istanbul sokaklarında tâkıyb edip hakladı. Padişahın tarafında olan Donanmay-ı Hümâyûn da, Süleymaniye'deki yeniçerilerin umumî karargâhı olan Ağa Sarayı'nı denizden topa tuttu. Fakat bâzı gülleler evlere isâbet etti.

Padişahı alt edeceyeceklerini anlıyan âsiler, ulemanın aracılığını istediler. Bu aracılıkla ateş kesildi ve korkunç dahilî savaş sona erdi. Ne mürteciler padişahı yenebilmişler, ne de Sultan Mahmud onları temizleyebilmişti. Bundan sonra, uzun yıllar için, iki tarafın, kıl kadar hafif bir dengeyle hayatlarını devam ettirebilecekleri bir devre açılıyordu. Bu dengenin muhâfazası, Sultan Mahmud'un en hayatî mes'elesi hâline geldi. Büyük, sonsuz bir sabırla, harekete geçeceği ânı beklemeye başladı.

Türk - Rus Savaşı (1809 - 1812)

25 ağustos 1807'de, IV. Mustafa zamanında, Napoléon'un karşısında çok sıkışan Rusya, Türkiye ile bir mütareke imzalamıştı. Bu mütareke, 8 aylıktı. 8 ay geçmesine rağmen, iki tarafta da savaş isteği görülmedi. Ancak Napoléon, Rusya ve Prusya ile sulh yapıp, Türkiye'nin Eflâk ve Boğdan (Memleketeyn) eyâletlerini Çar'ın işgaline rıza gösterince, durum değişti. 5 ocak 1809'da, bu yeni durum üzerine Türk-İngiliz ittifak muâhedesi imza edildi. Buna rağmen Rusya, Bâb-ı Âlî'nin Memleketeyn'in boşaltılması isteğini reddetti. Sadrâzam Yusuf Zıyâ (Zıyâeddin) Paşa, 23 temmuz 1809'da ordunun başında, serdâr-ı ekrem sıfatıyle Istanbul'dan ayrıldı. Şumnu ve Ruscuk yoluyla Silistre'ye geldi. 60.000 kişilik bir Rus ordusu, Silistre yakınlarında Tatariçe'ye gelmişti. Serdâr-ı Ekrem, Pehlivan İbrahim Ağa'yı, Ruslar'a karşı gönderdi. 24 ekim 1809'da geçen Tatariçe meydan muhârebesinde, 10.000 ölü veren Ruslar, bozuldular. Türk şehîdleri 1.000 kadardı. Bu büyük başarı, Pehlivan İbrahim Ağa'ya vezir pâyesini kazandırdı.

1809-10 kışında Ruslar, Tuna Deltası'na hâkim oldular. Aralıkta İsmâil ve ocakta İbrâil kaleleri düştü. Dobruca, Türkiye'deydi. Kafkas cephesinde de başarı, Rus tarafında kaldı. Ruslar, Batum kuzeylerine kadar ilerleyip Poti'yi işgal ettiler.

1810 baharında Rusya, bütün gücüyle Türkler'in üzerine yüklendi. Dobruca ve Kuzey Bulgaristan'ı işgale başladı. Hacıoğlupazarı'nı savunan Pehlivan İbrahim Paşa, esîr oldu. Hezargrad ve Si-

listre düşünce, Dobruca, Ruslar'ın eline geçti. Güneye inen düşman, Varna'yı kuşatmaya başladı. Ancak Donanmay-ı Hümâyûn'un Varna limanına girmesi üzerine Ruslar, muhâsarayı kaldırdılar. Şumnu önlerinde mağlûb edilmeleri neticesinde de ileri hamleleri kırıldı. 4 ağustos 1810'da geçen Şumnu meydan muhârebesinde Ruslar, tam 20.000 ölü verdiler. 27 eylûlde Ruscuk'u ve Tuna'nın karşısında Romanya'da kalan Yerköyü'nü alan Ruslar, Sırbistan'a yürümek istiyorlardı. Ancak Fransız imparatoru I. Napoléon'un Rus seferine başlaması, onların bu teşebbüsünü durdurdu. Napoléon, Türkiye'ye açık tekliflerde bulunmadığı ve daima Bâb-ı Âlî'nin aleyhinde oynak bir siyâset güttüğü için, her iki taraf için de bir ölüm kalım savaşı olan bu Fransız-Rus harbinde Türkiye, Rusya ile sulh yapıp bir kenara çekildi. Bâb-ı Âlî, Napoléon'a asla inanmıyor, dâimâ aldatılacağı vehmi içinde bulunuyordu.

1811 yılı, iki taraf arasında muvazene hâlinde geçti ve mühim bir hareket olmadı. Sadrâzam ve Serdâr-ı Ekrem Yusuf Zıyâ Paşa, 10 nisan 1811'de azledildi. Bu ikinci sadâreti 2 yıl, 3 ay, 9 gün ve her iki sadâretinin toplamı 8 yıl, 11 ay, 4 gündür. İmrahor Vezir Ahmed Paşa, sadârete getirildi. Istanbul'dan Şumnu'ya gidip, ordu kumandanlığını selefinden teslim aldı. 27 haziranda Ruslar'ın elindeki Ruscuk'u muhâsaraya başladı. 12 gün dayanan Ruslar, 9 temmuzda kaleyi Sadrâzam'a teslîm ettiler.

Bükreş Muâhedesi (28 Mayıs 1812)

Bu defaki Türk-Rus savaşına da 28 mayıs 1812 Bükreş Muâhedesi son verdi. 16 madde üzerine akdedilen muâhedenin başlıca hükümleri şöyledir: Besarabya'nın tamamı (70.000 km^2'ye yakın), Rusya'ya bırakılıyordu. Bu, çok mühim bir kayıptı. Zira bu ülkede mühim bir Türk (Kırım asıllı) azınlığı yaşıyordu ve «Bucak» denen ülkenin güneyinde Türkler, çoğunluğu teşkil ediyorlardı. Ahalinin gerisi, Ukran ve Romen asıllı Ortodokslar'dı. Bu sûretle Dniestr sınırı yerine, Prut, Türk-Rus sınırını teşkil ediyordu. Tuna Deltası, Türkiye'de kalıyordu. Akkerman, Kilye, İsmâil gibi kaleler Ruslar'a geçiyor, fakat Kalas, İbrâil, İsakçı, Tulça, Türkler'de kalıyordu. Ruslar, işgal ettikleri Romanya'yı (Memleketeyn=Eflâk ve Boğdan prenslikleri) ve Kafkas topraklarını Türkiye'ye geri veriyorlardı. Belgrad ile güney arazisinden ibaret küçük bir Sırbistan prensliği teşekkül ediyordu. İç bağımsızlığı olan (Eflâk ve Boğdan gibi) bu devlet, Türk imparatorluğuna dâhildi. Belgrad ve sair kalelerde Türk askeri bulunacak, Sırbistan prensini Bâb-ı Âlî tâyin veya tasdik edecekti. Buna rağmen, ba-

ğımsız bir Sırbistan'ın temelleri atılıyordu. Bu Sırbistan, 1878'e kadar adım adım imparatorluktan ayrılacak ve bu târihte tamâmen bağımsız olacaktır. Sırp muhtariyeti, diğer Balkan kavimlerine çok kötü bir misal olmuş, bilhassa Mora Rumları'nı kışkırtmıştır. Bükreş Muâhedesi, Sırplar'ı memnun etmekten uzaktı ve Sırplar, Napoléon tehdidi altındaki Rusya'nın kendilerini feda ettiği fikrindeydiler. Bâb-ı Âlî'ye ödiyecekleri yıllık vergiyi ağır buluyor, başlıca Sırp kalelerinde Türk askeri bulunmasına ve Sırplar'ın kale sahibi olmak hakkının olmamasına itiraz ediyorlardı. 1813 yılında, Sırplar'ı yola getirmek için bir sefer açmak îcâb etti. Sadrâzam Hurşid Paşa, Belgrad'a kadar gelerek, âsileri yola getirdi. Sırp prensi Kara Yorgi, esîr düşmekten kurtulmak için Avusturya'ya sığındı. Ancak Napoléon tehdidi altında Türkiye ile bir ihtilâfı göze alamıyan Avusturya, o kadar himaye ettiği Kara Yorgi'yi siyâsî mülteci olarak kabûl etmedi ve tevkif ederek hapsetti. Bunun üzerine Sırplar'ın başına, Miloş Obrenoviç geçti. Sırbistan tarihi bundan böyle, bu iki rakip hânedanın biribirleriyle kanlı mücadeleleri içinde geçecektir.

Sadâret Değişmeleri

5 eylûl 1812'de Ahmed Paşa, 1 yıl, 4 ay, 25 gün süren bir sadâretten sonra azledildi. Sofya seraskeri Ahmed Hurşid Paşa, sadrâzam oldu. 1 nisan 1815'e kadar 2 yıl, 6 ay, 27 gün sadârette kaldı. Mehmed Emin Rauf Paşa, sadârete getirildi. Başdefterdârlıktan (maliye bakanlığı) sadrâzam olan bu zat, Çavuşbaşı Said Mehmed Efendi'nin oğludur. İlk sadâretinde 2 yıl, 9 ay, 4 gün kaldı. 5 ocak 1818'de Hudâvendigâr (Bursa) valisi Derviş Mehmed Paşa, sadrâzam oldu. Bu zat, 2 yıl ve 1 gün sadârette kaldı. 5 ocak 1820'de Ispartalı Ali Paşa, Hudâvendigâr valiliğinden sadrâzamlığa çağırıldı. Ali Paşa, Koca Mustafa Reşid Paşa'nın eniştesi (ablasının zevci) olup, bu sırada 20 yaşında bulunan Mustafa Reşid Bey, onun yanında ilk devlet adamlığı tecrübelerini edinmiştir.

Arabistan Olayları

Bu sıralarda Vehhâbîler, Necd'den başka, Hicâz'ın da mühim bir kısmını ele geçirmişlerdi. Arabistan'ın başka ülkelerini de rahatsız ediyor, çapulculuk yapıyor, hac yollarını kesiyorlardı. Bâb-ı Âlî, Mısır valisi Vezir Mehmed Ali Paşa'ya, Vehhâbîler'i ortadan kaldırması emrini verdi. Mehmed Ali, 2. oğlu Mehmed Tosun Paşa'yı, Hicaz'a gönderdi. Bâb-ı Âlî, 1812'de, 19 yaşındaki Tosun Pa-

şa'ya vezâret pâyesiyle Cidde ve Habeş (Hicaz ve Eritre) valiliklerini verdi. Bu zat, 1811'den 1816'ya kadar çetin seferlerle Vehhâbîler'i alt etti. 2 aralık 1812'de Medîne'yi, 23 ocak 1813'te Mekke'yi, 28 ocakta Tâif'i alarak Vehhâbîler'i Hicaz'dan kovdu. Bu başarı üzerine II. Mahmud'a «Gazi» unvanı verildi.

Tosun Paşa'dan sonra, onun 4 yaş büyük ağabeyi olan İbrahim Paşa, Vehhâbîler'in Necd'deki merkezi Der'îye'yi aldı. 27 nisan 1814'te 3. Vehhâbî emîri olan Süûd İbni's-Süûd 10 yıl, 5 ay, 23 gün süren bir emîrlikten sonra 66 yaşında ölmüştü. Yerine büyük oğlu Emîr Abdullah İbni's-Süûd geçti. İbrâhim Paşa, bu emîri, Sâd, Nasr, Muhammed ve Hâlid adlarını taşıyan 4 oğlu, Faysal, Sâd ve Hâlid adlı 3 kardeşi, Fehd ve Hasan adlı 2 yeğeni ile berâber esîr aldı. Önce Kahire'ye getirilen bu emîrler, oradan, Mekke ve Medîne'nin kutsal makamlarından yağmaladıkları mücevherlerin bir kısmıyle berâber Istanbul'a sevkedildi. Emîr Abdullah ile 4 oğlu, 27 aralık 1818'de Istanbul'da îdâm edildi. Vehhâbîler'in başına, Abdullah'ın kardeşlerinden esîr edilen Sâd'ın oğlu Muşârî (1819 - 1820), sonra Emîr Süûd'un amca oğlu Türkî (1820 - 1834) geçti. Fakat artık bu emîrler, pekçok örneği Arabistan çöllerinde dolaşan yağmacı Bedevî şeyhlerinden farksız bir durumdaydılar. 1830'da Lahsâ'yı, 1834'te Basra Körfezi'ndeki Bahreyn adalarını nüfuzları altına aldılarsa da, bir müddet sonra oralardan da kovuldular. Vehhâbîlik, ancak Osmanlı imparatorluğunun yıkılışından sonra kendisini toparlıyabildi.

Tepedelenli Ali Paşa Gailesi

Bu yıllarda, Kütahyalı bir Türk'ten inen Tepedelenli Ali Paşa, Arnavutluk'la Yunanistan arasındaki Epir ve çeyresinde, büyük bir nüfuz elde etmişti. İkinci bir Mehmed Ali olmaya hazırlanan ihtiyar, son derece muhteris, zâlim, çok zeki ve entrikacı bir adamdı. Zâhiren padişaha itaat eder görünüyorsa da, kendi hesabına muhtar bir devlet kurmaya çalışıyordu. Oğulları Muhtar ve Velîyeddin Paşalar da, mutasarrıf olarak Mora ve Güney Yunanistan'ı ellerinde tutuyorlardı. Ali Paşa, Arnavutluk'un büyük bir kısmına da türlü entrikalarla hâkim olmuştu. Yanya'daki müstahkem sarayında, hükümdarlar gibi yaşıyordu. II. Mahmud, bu adamın ölüp gitmesini bekliyor, binbir dış ve iç gaile içinde, bu kudretli valisiyle bir mes'ele çıkartmak istemiyordu.

Bu sırada nişancılık (devlet bakanlığı) mevkiinde bulunan ve aslen Kırım Türkleri'nden olan Hâlet Efendi, padişah nezdinde görülmemiş bir nüfuz kazanmış, sadrâzamları değiştirip tâyine

kadar her işe karışmaya başlamıştı. Hâlet Efendi, Tepedelenli'nin yok edilmesi fikrindeydi. Tepedelenli'nin tutumu, padişahın meşhur sabrını bile taşıracak bir hâle geldiği için nihayet Sultan Mahmud, eski sadrâzam Hurşid Paşa'ya, bu gailenin ortadan kaldırılması emrini verdi. Nasûh Paşa-zâde Ali Bey de, Arnavutluk sahillerini abluka etmek üzere, donanmanın bir parçasıyla Yunan (İyonya) Denizi'ne geldi. Tepedelenli, mâsum olduğunu iddia edip padişaha afvedilmesi için yalvaran mektuplar yazarken, Rusya ve Fransa'dan yardım istiyor, Balkanlar'da Hıristiyan unsurları kışkırtarak ısyâna teşvik ediyordu. Bu kargaşalık içinde devletin kendisiyle uğraşmaya vakit bulamıyacağı fikrindeydi. Mora Rumları, uzun zamandan beri kaynaşıyorlar, fakat Tepedelenli'den korktukları için ısyâna cesâret edemiyorlardı. Bu defa Tepedelenli, Rumlar'ı ısyân için kışkırtmaya başlayınca, iş tamâmen çığırından çıktı. Rum ihtilâlini, bizzat Petersburg'da Çar planlıyordu.

II. Mahmud, Ali Paşa ile oğullarını bütün görevlerinden azletti ve Yanya'ya çekilip büyük servetleri içinde kimseyi rahatsız etmeden yaşamalarını emretti. Ali Paşa, elindeki ülkelerin hiçbirini bırakmadı ve bunun üzerine, kesin şekilde ortadan kaldırılması lüzumu hâsıl oldu. Hurşid Paşa, Tepedelenli'nin elinden, işgal ettiği yerleri birer birer almıya başladı. Tepedelenli'nin oğulları Velîyeddin, Muhtar ve Sâlih Paşalar esîr edildi. Bunlar îdâm edildilerse de, Tepedelenli-zâdeler, günümüze kadar gelmişlerdir. Sonunda Ali Paşa, Yanya kalesine sığınıp kendisini savunmaya başladı. 5.000 askeri vardı. Bunların içinde ücretli Fransız, İsviçreli ve İtalyanlar bile bulunuyordu. Yanya'yı fevkalâde tahkim etmişti. 200 topu, yıllarca yetecek cephâne ve ağırlığı bulunuyordu. Hurşid Paşa, Yanya'yı hemen düşüremiyeceğini anlayınca, muhâsarayı ablukaya çevirdi. Tepedelenli, 1 yıl, 4 ay, 25 gün kaleyi savunduktan sonra, hayatına dokunulmamak şartıyle teslim oldu. Ancak Istanbul'dan gelen fermân, âsî paşanın îdâm edilmesi yolunda olduğu için, Tepedelenli'nin kesik başı başkente yollandı.

Yunan İhtilâli'nin Hazırlanması

Yunan ihtilâlinin tohumları, II. Katherina tarafından, 1768 - 74 Türk-Rus savaşında atıldı. Mora ihtilâlinin Muhsin-zâde Mehmed Paşa tarafından hızla ve kesin şekilde bastırılması üzerine, Çariçe'nin kışkırtmaları bir netice vermedi. Ancak Yunanlılar, bilhassa Ruslar'ın himâyesinde birtakım ilmî, edebî ve siyâsî cemiyetler kurdular. Bunlardan 1814'te Odesa'da kurulan «Ethniki Hetairia», gizli bir cemiyetti. Gayesi, Bizans imparatorluğunun

ihyası, Istanbul'un Türkler'den alınması, Türkler'in Avrupa'dan Asya'ya atılması idi. Fransız İhtilâli'nden sonra uyanan milliyetçi fikirler, Yunanlılar'a büyük cesâret vermişti. Aynı dilin yeni bir lehçesini konuşmaktan başka Eski Yunanlılar'la ciddî bir bağlantıları olmamakla berâber Yunanlılar, antik medeniyetlerini terennüm etmek ve bunun propagandasını yapmak yoluyla, Avrupa'da aydın tabakayı kazanmışlardı.

Ancak, Yunanlılar'ı kendi maksatlarına kullanmaktan başka gayesi olmıyan Çar hâriç, Avrupa hükümdarları Yunanlılar'ı tutmuyorlardı. Çünki bu kavim, meşrû hükümdarlarına, padişaha karşı ayaklanmak istiyordu. İhtilâlden ve milliyetler mes'elesinden bıkmış olan Avrupa hükümdarları ise, Yunanlılar'ın, kendi tab'alarına örnek olmasından korkuyorlardı. Hattâ 1815 Viyana Kongresi'nden sonra aralarında bir Mukaddes İttifak imzalıyan büyük Avrupa hükümdarları, ihtilâl prensibine müştereken karşı koymayı, Avrupa'da hiçbir hânedânın hukukuna tecâvüz edilemiyeceğini kararlaştırmışlardı. Zira bilhassa Napoléon, Avrupa'da, yüzlerce yıllık hânedanları yerlerinden oynatmış, hattâ «Almanya imparatoru» sıfatını Habsburglar'dan almıştı. Bunun üzerine Habsburglar, «Avusturya imparatoru» sıfatını almıya mecbur olmuşlardı. Napoléon, kendini imparator ilân ettiği ve Batı Avrupa'da, Batı Roma'dan kalan bir tek imparatorluk tâcı bulunması lâzım geldiği için, Napoléon'un Habsburglar'ın unvanı üzerinde hassasiyet göstermesi tabiî idi. Ancak Napoléon, 1815'te kesin şekilde düştükten sonra da Habsburglar, bir daha «Almanya imparatoru» sıfatını almaya cesâret edemediler ve «Avusturya imparatoru» olarak kaldılar. «Almanya imparatoru» sıfatı, ancak 1871'de, bu defa Prusya hânedanı (Hohenzollern'ler) lehine ortaya çıkabildi. Bu yıllarda Avrupa siyâsetine Avusturya şansölyesi (başbakanı) Prens Metternich hâkim olduğu için, Avrupa'da milliyetlerin bağımsızlığı fikrine senpati yoktu. Zîrâ meselâ Avusturya imparatorluğu, Almanlar, Macarlar, Hırvatlar, Slovenler, İtalyanlar, Lehler, Rutenler, Romenler, Çekler, Slovaklar'dan müteşekkildi. Rusya imparatorluğu ise, Ruslar'dan başka Ukranlar, Beyaz Ruslar, Türkler, Finler, Estonlar, Letonlar, Litvanlar, Lehler ve burada sayılması lüzumsuz daha bir sürü milliyetten ibâret bulunuyordu.

Bu durumda, Osmanlı camiasını teşkil eden birçok milliyetten biri olan Yunanlılar'a bağımsızlık istemek saçmaydı. Ancak Avrupa saraylarında olmasa bile, Avrupa aydınları ve burjuvası arasında Yunan hayranlığı canlı idi. Hetairia cemiyetini, Çar'ın Rum olan yâveri Prens İpsilanti yönetiyor ve bizzat Çar, cemiyeti

himaye ediyordu. Istanbullu Rumlar'dan olan İpsilanti, Rum asıllı olan Rusya hariciye nâzırı Capo d'Istria'dan da büyük yardım görüyordu. Fener'deki Ortodoks Cihan Patriki Grigorios ile Istanbul'un «Fener beyleri» denen Rum asilleri, cemiyetle işbirliği hâlindeydiler.

Osmanlı imparatorluğunun pekçok eyaletinde Rum vardı. Fakat ekseriyette bulundukları yerler, Mora ve Ege adaları ile Attika yarımadasından ibaretti. Diğer bütün yerlerde, Tesalya ve Epir'de, Rumlar azınlıktı. Girit ve Kıbrıs'ta ise, zorlukla % 50'yi tutturabiliyorlardı. Bu durumda ihtilâlin Mora'da patlatılması uygun görüldü. Tepedelenli, Mora'dan bütün askerini çektiği gibi, onu muhâsara ile uğraşan Hurşid Ahmed Paşa da Mora'ya asker göndermemişti. Yarımadanın başlıca kalelerinde, pekaz Türk askeri bulunuyordu. Mora şehirlerinde ehemmiyetli bir Türk azınlığı da yaşamaktaydı; fakat Rumlar, bir kargaşalıkta bunların katliâm sûretiyle yok edilmesini kararlaştırmışlardı. Ancak Türk azınlığı kaleleri olan şehirlerde bulunduklarından, bunları imha edebilmek için, bu kaleleri düşürmek icâb ediyordu. Bunların en mühimmi de, Mora'nın kuzeyinde, Patras Körfezi üzerinde bulunan Türkler'in «Balyabadra» dedikleri Patras idi (şimdi Atina ve Selânik'ten sonra Yunanistan'ın 3. şehri). Nitekim, ihtilâl, burada başladı. Bütün Mora, hattâ bütün Rumlar, mümkin olabildiği kadar silâh biriktirmişlerdi. Yıllardan beri Rum zenginleri, halkın silâh edinebilmesi için hertürlü fedakârlığı yapmışlardı.

Yunan İhtilâli'nin Başlaması (12 Şubat 1821)

Yıllık ısı ortalaması 17° olan Mora'da, ılık bir kış sabahı, 12 şubat 1821'de ihtilâl başladı. Bizzat Patras başpiskoposu Germanos'un kumanda ettiği 10.000 kadar silâhlı Rum, şehre hâkim olduktan sonra, kaleyi muhâsara altına aldılar. Patras'ta ayaklanma başlayınca, uzun zamandan beri bu ânı bekliyen bütün Mora, ayağa kalktı. Nisan başlarında, Mora sancağının merkezi olan Tripoliçe dışında bütün yarımada, âsîlerin eline geçmişti. Isyân, hızla Kiklad adalarına da geçti. Yunanlılar, Mora'nın kuzeydoğusunda Nauplion (Türkçe : Anabolu) limanını, ihtilâl idaresinin merkezi olarak ilân ettiler.

Mora'daki Türkler'in bir kısmı Tripoliçe'ye can atmakla beraber, çok büyük ekseriyeti, katliâm edildiler. Yunanlılar'ın öldürdükleri Mora Türkleri'nin 40-50 binden az olmadığı muhakkaktır. Bunların içinde, 400 yıl önce Mora'ya yerleşmiş Türk aileleri bile vardı. 5 ekim 1821'de Tripoliçe'nin düşmesi, faciayı tamamladı.

Kaledeki asker ve sivil 8.000 Türk, yeni doğmuş çocuklar bile ihmâl edilmeksizin öldürüldü.

Bâb-ı Âlî, o kadar himaye ettiği ve bir hükümdar derecesinde imtiyazlar tanıdığı Ortodoks Cihan Patriki Grigorios'un âsilerle işbirliği hâlinde olduğunu tesbit edince, 22 nisan 1821 günü kendisini tevkif ederek Fener Patrikhânesi'nin orta kapısında astırdı. Göğsüne ihânetini anlatan bir yafta yapıştırılan Patrik'in cesedi, 3 gün Istanbullular'a teşhîr edildi. Yeni Patrik'in emriyle bu orta kapı, o tarihten itibaren kapatılıp iptal edildi ve bir Türk devlet veya hükûmet başkanı aynı yerde asılıncaya kadar açılmamasına karar verildi. Bâb-ı Âlî, ihtilâlin başında olanlardan yakalıyabildiklerini imha etti. Bunların arasında Edirne, Kayseri, Tarabya ve Edremit piskoposları ile birkaç Fenerli Rum beyi de asıldı. Bu Fenerli Rum beyleri, Boğaziçi'nde muhteşem saray ve konaklarda yaşıyan, bilhassa armatörlükle zengin olan, Bâb-ı Âlî'nin Eflâk ve Boğdan prenslerini aralarından seçtiği bir kitleydi.

Mora'daki başarılı ayaklanmayı öğrenir öğrenmez Çar'ın yâveri Prens İpsilanti, Odesa'dan 3.000 Rum gönüllüsüyle, Boğdan'ın merkezi olan Yaş'a geldi ve 5 martta bu şehri, aynı ayın 11'inde Kalas'ı ve 30'unda Bükreş'i işgal etti. Derhal Romanya'ya giren Türk askeri, ihtilâli söndürdü. Rumlar'ın yakalananları imhâ edildi. Birkısmı, Prens İpsilanti ile berâber Avusturya'ya sığındı. Yunanlılar, Romanya da Ortodoks olduğu için, Romenler'in ihtilâle katılacaklarını sanarak büyük hatâya düşmüşlerdi. Romanya mes'elesinin sür'atle halli, Bizans imparatorluğunun ihyâ edilemiyeceğini gösterdi. Yunanlılar, bir daha aynı hataya düşmediler ve bütün güçlerini, Mora ile çevresinde millî bir devlet kurabilmek noktasında topladılar.

Bâb-ı Âlî'nin Rusya'yı protesto etmesi üzerine Çar, İpsilanti'yi yâverliğinden azletti ve «general» rütbesini taşıyan Hetairia liderini askerlikten çıkardı.

13 ocak 1822'de ihtilâlciler, Mora, Kiklad adaları, Ağrıboz ve Attika'yı içine alan bir Yunanistan kurulduğunu, diğer Yunan ülkelerinin de kurtulacağını ilân ettiler. Prens Mavrokordato, başkanlığa seçildi.

İhtilâlciler, Ege adalarının çoğuna hâkim olmuşlardı. Anadolu'nun Kuşadası Körfezi'ndeki Sisam adası, bunlardan biriydi. 6.000 Sisamlı, adaya hâkim olduktan sonra, kuzeybatıda, Çeşmenin karşısındaki Sakız adasına çıktı. Sakız'da, birkaç bin Türk'ün yanında 80.000 Rum yaşıyordu. Bugün bile ada nüfusunun bu rakamı bulamaması, Osmanlı devrinde Sakız'ın refahını gösterir. Sisamlılar, Sakızlılar'ı derhal ayaklandırdılar. Muhâfız Vezir Va-

hîd Paşa, Sakız kalesini âsilere karşı savunmaya başladı. Adada ısyânın başlamasından 19 gün sonra, 11 nisan 1822'de Kapdân-ı Deryâ Nasûh-zâde Ali Paşa, adanın Çeşme'ye bakan Sakız limanına girdi. Bir hafta karşı koyan âsiler, imhâ edildi ve onbinlerce Rum öldürüldü veya esîr alındı. Bir devletin en tabiî hakkını kullanması ve Mora'da yapılanlara küçük bir karşılık olan bu hareket, Avrupa'da büyük akisler uyandırdı. Lord Byron ve Victor Hugo gibi şâirler, Beethoven gibi bestekârlar, ressamlar, gazeteciler, acıklı eserlerle Sakız ısyânının bastırılmasını terennüm ettiler. Avrupa'da Türkler'in barbarlığı üzerinde uzun boylu sözler söylendi.

Son Türkiye - İran Savaşı (1821 - 1823)

İbrâhim Paşa, Mora'ya çıkıncaya kadar Yunan ihtilâlinin ilk 4 yılı, bu şekilde geçti. Bu kargaşalık içinde, Türkiye ile İran, iki Türk imparatorluğu, tarihlerindeki son savaşı yaptılar. Türkiye'nin durumundan faydalanmak isteyen Kaçarlar, 15 kasım 1821'de Doğu Anadolu'ya ve Irak'a girdiler. Feth-Ali Şah Kaçar'ın oğulları Velîahd Abbas Mirza ile Mehmed Ali Mirza, bâzı yerleri işgal ettiler. Bitlis'i aldıkları gibi, Bağdad'ı muhâsaraya başladılar. Bir müddet savaş devam etti. 28 temmuz 1823'te statu quo üzerinden sulh imzalandı. Bu sırada Rusya, İran'dan 1804'te Doğu Gürcistan'ı, 1813 Türkmençayı Muâhedesi ile de Dağıstan ve Şîrvân'ı (Kuzey Âzerbaycan) almıştı. 1828 Gülistan Muâhedesi ile de Ermenistan ve Nahcuvân'ı alarak, İran'ı Ortaçağ'dan beri muhâfaza ettiği büyük devlet sıfatından mahrûm edecektir. Güney Kafkasya'nın Rusya'ya geçmesi, şüphesiz İran derecesinde Türkiye'yi de tehdid ediyordu. Üstelik bu büyük Türk ülkelerinin Ruslar'a geçmesi, onlara Türkistan yolunu da açıyordu. Velîahd Abbas Mirza, 1799'dan, 10 yaşından beri Âzerbaycan umumî valisi sıfatiyle Tebriz'de oturuyordu. Modern ordu kurmak ve iyi bir asker olmakla berâber, uzun Rus savaşlarının sonunda yenik çıktı. 25 kasım 1833'te 44 yaşında elem içinde öldü. Ertesi yıl, 16 kasım 1834'te, Abbas Mirza'nın babası ve Türk Kaçar hânedanının 2. hükümdarı olan ve «Baba-Han» diye anılan Feth-Ali Şâh, 37 yıllık bir saltanattan sonra 63 yaşında öldü. Abbas Mirza'nın oğlu Mehmed (Muhammed) Şâh, 27 yaşında Tahran tahtına çıktı. İran'ın kudretini kaybetmesi, Asya'ya Avrupalı emperyalistlerin, bilhassa Rusya ile İngiltere'nin müdahalesini, çok kolaylaştırmıştır. Bu durumda Abbas Mirza gibi İran tarihinde büyük bir şahsiyet kabûl edilen bir prensin, Türkiye'den toprak koparmaya çalışması,

Türk âleminin, içinde bulunduğu şaşkın ve acıklı durumu gösterir.

Sadâret Değişiklikleri

28 mart 1821'de Ispartalı Ali Paşa, 1 yıl, 2 ay, 24 gün süren bir sadâretten sonra azledildi. Çıldır valisi Benderli Ali Paşa, 30 nisan 1821'e kadar 1 ay, 3 gün sadrâzam oldu. Ancak 21 nisanda Istanbul'a geldiği için, fiilen sadâreti 8 günden ibaret kaldı. Istanbul'a gelişine kadar halefi olan Hacı Sâlih Paşa, kaymakamlık etti. Ali Paşa, azlinden bir ay sonra Kıbrıs'ta îdâm olundu. İzmirli Sâlih Paşa, 19 kasım 1822'ye kadar 1 yıl, 6 ay, 10 gün iktidarda kalabildi. Devlete yıllardan beri diktatör salâhiyetiyle hâkim olan Nişancı Hâlet Efendi, bu sadrâzamın zamanında Konya'ya sürülüp îdâm edilmiştir. Sâlih Paşa'nın yerine sadârete geçen Deli Abdullah (Hamdullah) Paşa, Karadeniz Boğazı'nın Anadolu kaleleri muhâfızı idi ve daha önce kapdân-ı deryâlıkta bulunmuştu. Müstakbel Sultan Abdülmecid, 25 nisan 1823'te bu sadrâzamın zamanında doğdu. Abdullah Paşa, 4 ay süren bir sadâretten sonra 10 mart 1823'te İzmit'e sürüldü ve az sonra öldü. Vezir Hezargradlı İzzet Ahmed Paşa'nın oğlu Silâhdâr Ali Paşa, sadrâzam oldu. 9 ay, 4 gün sonra 13 aralık 1823'te azledildi ve Konya vâlisi oldu. Mehmed Said Galib Paşa, sadârete getirildi. Karadeniz Boğazı'nın Rumeli kaleleri muhâfızı idi. 9 ay, 2 gün sonra 14 eylûl 1824'te Erzurum valiliği ile Istanbul'dan uzaklaştırıldı. Benderli Mehmed Selim Sırrı Paşa, sadrâzam oldu. Silistre valiliğinden gelmiş olan bu zâtın sadâreti, 1805'ten beri en uzun sadrâzamlığı teşkil eder; 4 yıldan fazla sürmüştür. Vak'a-i Hayriye, onun zamanındadır.

Yunan İhtilâli'nin Geçici Olarak Söndürülmesi (1825 - 26)

Bütün Avrupa'dan gönüllü, silâh, mühimmat ve para alan Yunan ihtilâlcileri, son demlerini yaşamakta olan Yeniçeriler'le söndürülemedi. II. Mahmud, Arabistan'ın çetin ikliminde Vehhâbîler'i tepeliyen Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın büyük oğlu İbrahim Paşa'yı bu işe memur etti. 1 nisan 1824'te, 35 yaşındaki İbrahim Paşa'ya Mora valiliği verildi. İbrahim Paşa, temmuz içinde 30.000 askerle İskenderiye'den Rodos'a geldi. Mısır askeri, muntazam tâlim görmüştü ve Mısır Türkleri'nden ibaretti. Mısır'ın yerli halkı olan fellâhların askerlik kaabiliyeti olmadığı ve binlerce yıldan beri savaşmadıkları için, askere alınmıyorlardı. Mehmed Ali Paşa, büyük oğlunun yardımıyle, modern bir donanma da kur-

muştu. Mısır'daki Memlûk beylerini Kahire kalesinde bir tuzağa düşürerek imhâ eden Mehmed Ali, bunların, Mısır'ın zenginliğinin büyük kısmını teşkil eden milyarlar değerindeki servetine el koymuş, bu para ile büyük işler yapmıştı. Kavalalılar'ın günümüze kadar gelen büyük servetinin menşei budur.

Kapdân-ı Deryâ Husrev Paşa'nın (müstakbel sadrâzam) idaresindeki donanma, Rodos'ta İbrahim Paşa ile birleşti. 1824 - 25 kışı Girit'te geçirilerek son hazırlıklar tamamlandı. 24 şubat 1825'-te Mora'nın güneybatısında Modon limanına çıkartma yapıldı. 18 mayısta Modon yakınlarında Navarin limanı alınarak Mora'nın âsilerden temizlenmesi harekâtı başladı. 1825 içinde, âsilerin Yunanistan'ın başkenti ilân ettikleri Anabolu (Nauplion) dışında bütün Mora, ele geçirildi. Müstakbel sadrâzam Mehmed Reşid Paşa da, serasker sıfatiyle kuzeyden Attika'ya girdi. İki ateş arasında kalan âsiler, bütün kuvvetlerini Misolongi ve Atina gibi birkaç merkezde topladılar. Patras Körfezi'nin kuzey kıyısında, Mora'nın karşısında, Attika yarımadasının güney sahilinde olan Misolongi, bir yıl muhâsaraya dayandıktan sonra 23 nisan 1826'da ele geçirildi. 5 haziran 1827'de; Atina da teslim oldu. Yunan ihtilâli tamamen söndürülmüştü. Sultan Mahmud, İbrâhim Paşa'ya mükâfât olarak Girit valiliğini verdi.

İbrahim Paşa'nın talim görmüş askerinin bu başarısı, Sultan Mahmud'un modern bir ordu kurmak tasarısını derhal gerçekleştirmesine âmil oldu. Bu tasarıyı gerçekleştiremezse tahtını, hattâ hayatını kaybetmesi işten bile değildi ama, devletin bakası da bu mes'eledeki başarıya bağlı bulunuyordu.

Vak'a-i Hayriye (15 Haziran 1826)

Sultan Mahmud, Kapıkulu Ocakları'nı ortadan kaldırmak için tam 17 yıl bekledi. Yunan İhtilâli ile başa çıkamıyan bir askerin, her an yeniden patlaması muhtemel bir Rus savaşında ne yapabileceği, artık yalnız padişahı değil, bütün devlet erkânını ve bizzat Yeniçeri generallerini düşündürür oldu. Bir zamanlar Tanrı'nın emrinden hemen sonra geldiğine inanılan padişah irâdesi yoluyla bu işi halletmek kaabil değildi. En menfaatli şartlarla ilga edilse bile, Yeniçeri Ocağı böyle bir irâdeyi tanımıyacağını, birçok defalar, devletin pek ağır zararları bahasına göstermişti. İşe, gene III. Selim gibi modern bir ordunun nüvesini hazırlamakla başlamak îcâb ediyordu. III. Selim, tahttan indirildikten sonra, o zaman velîahd-şehzâde olan ve oğlu gibi sevip yetiştirdiği Sultan Mahmud'a, devletin geleceğinin bu noktada düğümlenip kaldığını

iyice telkin etmişti. II. Mahmud, Yunan ihtilâlinin İbrahim Paşa tarafından söndürülmesinden hemen sonra, yeni bir ordunun teşkiline karar verdi. III. Selim'in bütün hatalarından ders aldığı için, bütün kilit noktalarına, hattâ Yeniçeri generalliklerine, bu fikrini yalnız zâhiren değil, içten inanarak destekliyen şahsiyetleri getirdi. Bu iş, burada yazıldığı kadar basit, kolay ve çabuk olmadı. Her an tetikte olan ve kendi hallerini padişah derecesinde bilen Yeniçeriler'i ürkütmemek için, çok dolambaçlı yolları dolaşmak îcâb etti. Nihâyet 25 mayıs 1825'te «Eşkinci Ocağı» diye modern bir askerî ocağın teşkili resmen ilân edildi. Modern ordu, ilk safhada 7.650 askerin silâh altına alınıp Avrupa tarzı tâlim ettirilmesiyle başlıyacaktı. Efrat, Yeniçeri ortalarından (taburlarından) bu işe gönüllü olanlar seçilerek sağlanacaktı. Bu son tedbir, ne derecede ihtiyatlı hareket edildiğini gösterir. Burada şunu belirtmek lâzımdır ki, bu Yeniçeri kalabalığının büyük kısmı devşirme değildi. Son devşirme yazılmasının üzerinden bir asırdan fazla bir zaman geçtiği gibi, ondan önce de pek uzun müddet devşirme yazılmamıştı.

Şeyhulislâm Tâhir Efendi, yeni ocağın kurulması lüzumuna dâir ünlü fetvâsını verdi. 11 haziranda yeni askere Avrupa tarzında üniforma giydirildikten sonra, talime başlandı. Bütün kapıkulu generalleri, bilhassa Yeniçeri Ağası Celâleddin Ağa, Sultan Mahmud'un en itimad ettiği adamlardan seçilmişti ve hepsi, herhangibir ayaklanmada alacakları tedbirleri planlamışlardı. Boğaz'ın Anadolu kıyıları muhâfızı müstakbel sadrâzam İzzet Mehmed Paşa ile Rumeli kıyıları muhâfızı ve Yeniçeriler'in amansız düşmanı Ağa Hüseyin Paşa, Anadolu'dan topladıkları askerle, bir ayaklanmaya her an müdahale edecek ve şehre inecek şekilde bekliyorlardı. Ancak ihtilâl, bizzat pâdişâhın bile düşündüğünden çok önce patladı. Nizâm-ı Cedîd'e yıllarca sabredebilen Yeniçeriler, yeni askerin talime başlamasından 3 gün sonra 14 haziran akşamı ayaklandılar. Parçalanmaktan zor kurtulan Osmanlı târihinin son Yeniçeri Ağası Celâleddîn Ağa, Sultan Mahmûd'a durumu bildirdi.

Türkiye tarihinin sayılı günlerinden olan 15 haziran 1826 sabahı Yeniçeriler, meşhur kazanlarını Etmeydanı'na çıkararak «İsterük!» veya «istemezük!» şeklindeki uğursuz nümayişlerine başladılar. Sadrâzam Benderli Selim Paşa, Ağa Hüseyin ve İzzet Paşalar'a, askerleriyle şehre inmeleri emrini verdi. Sultan Mahmud, Sancak-ı Şerîf'in Sultanahmed Meydanı'na dikilmesini ve vatanını seven her Istanbullu'nun sancak altında toplanmasını irâde etti. İnkılâpçı Şeyhulislâm Tâhir Efendi, yanına kazaskerleri, ileri gelen ulemâ'yı, yüksek medrese talebesinden 3.500'ünü alıp,

Sancak-ı Şerîf altına geldi ve halka ateşli nutuklar vermeye, devletin bugün ya batacağını, ya çıkacağını anlatmaya başladı. Ulemâ'yı elde etmedikleri takdirde hiçbir ihtilâlde başarı göstermiyen Yeniçeriler, bu defa kesin şekilde başarısızlığa uğrıyacaklardı.

Bütün Istanbullular, Yeniçeriler'e diş biliyorlardı. Bu ocağın şehirde irtikâb etmediği edepsizlik kalmamıştı. Osmanlı tarihinde asla vuku bulmıyan birşey olarak, kadınların bile sokağa dökülüp nümayişlere katıldıkları görüldü. Yeniçeri Ocağı dışındaki bütün ocaklar, padişaha sadakatlerini bildirdiler. Tophane'den bataryalar çıkarılıp, Yeniçeri kışlalarının bulunduğu Aksaray'a, Etmeydanı'na götürülmeye başlandı. Topçu yüzbaşısı Karacehennem İbrahim Ağa, kışlaları bombardıman etmiye girişti. Şimdiye kadar bir Yeniçeri ihtilâlinde âsilere top ateşi açıldığı asla vâki olmamıştı. Dârendeli İzzet Paşa ile Ağa Hüseyin Paşa, arkalarında, edinebildikleri silâhlarla kendilerini tâkıyb eden tahmini imkânsız sayıda bir halk kalabalığıyla, iki taraftan Etmeydanı'na girdiler. Kışla kapıları yıkıldı. Topuğundan kurşunla yaralanmasına aldırmıyan Karacehennem İbrahim Ağa, ilk defa olarak kışladan içeri girdi. Şimdiye kadar Yeniçeriler'in müsaadesi olmadan, cebren kışlalarına girmek, hiçbir fânînin haddi değildi. Tophane imamı Hacı Hâfız Ahmed Efendi, askerin başında ilerliyor, teşci ediyordu.

Akşama doğru artık yeryüzünde Yeniçeri Ocağı diye birşey kalmamıştı. 6.000 Yeniçeri öldürülmüştü. Ertesi günden itibaren de, şuraya, buraya sinen 20.000'den fazla Yeniçeri veya o iddiada bulunan kabadayı tevkif edilerek, uzak yerlere sürgüne gönderildi. Ocağın ilga edildiği, Yeniçeri bulunan bütün şehir ve kalelere bildirildi. Bütün Yeniçerilik alâmetleri, ve bu arada maalesef muhteşem Mehter-Hâne-i Hâkaanî ortadan kaldırıldı. Yeniçeriler'in mensub oldukları Bektâşî dergâhları kapatıldı. Mukavemet edenler tamamen yok edildi.

Yeniçeri Ocağı'nın ilgası, bütün Avrupa'da derin akisler yaptı. Gazeteler bu haberi, manşette verdiler. Kitaplar ve risaleler yayınlandı. Istanbul'daki elçiler, hükümdarları nâmına Sultan Mahmud'a tebriklerini sundular. 465 yıllık ocak tarihe karıştı ve «Asâkir-i Mansûre-i Muhammedîye» adıyla modern Türk ordusu kurulmaya başlandı. Ağa Hüseyin Paşa, modern ordunun yetiştirilmesiyle görevlendirildi. Bâyezid'de şimdi Üniversite Merkez Binası'nın yerinde bulunan Eski Saray, seraskerlik (savunma bakanlığı) merkezi yapıldı ve Ağa Hüseyin Paşa, ilk serasker sıfatiyle Bâb-ı Seraskerî'ye yerleşti. Süleymâniye'deki Yeniçeri Ağa Sarayı, Meşîhat'e verildi.

Bu sûretle Sultan Mahmud'un, 17 yıl, 10 ay ve 18 gün süren

birinci saltanat devresi kapandı. 13 yıl, 1 ay, 16 gün sürecek olan ikinci saltanat devresi başladı. Bu tarihte padişah, 41 yaşındaydı. İkinci saltanat devresi, birincisinden de çetin olmakla berâber, tam 18 yıl iyice pişen Sultan Mahmud, Avrupa tarihlerinde kendisine «Büyük» unvanını kazandıran şahsiyetini, asıl bu devrede gösterecektir. «Vak'a-i Hayriye» diye anılan Yeniçeri ve diğer Kapıkulu Ocakları'nın ilgası, Türkiye tarihinin büyük dönüm noktalarından biri, hattâ modern devrin gerçek başlangıcıdır. 1839 Tanzimat'ı, hattâ Cumhuriyet, Vak'a-i Hayriye'nin bir neticesi şeklinde telâkki edilebilir. Türkiye'de Batı medeniyeti, bu tarihle başlar. Doğu medeniyetinde en üstün seviyeye çıkan Türkler, Batı medeniyetinde neler yapabileceklerini, Vak'a-i Hayriye'den bu yana 150 yıldan beri tecrübe etmektedirler. Târihî oluşum daha tamamlanmadığı için, bu husustaki kesin hükmü, birkaç kuşak sonraki tarihçiler verecektir.

Şimdi Vak'a-i Hayriye'ye, o günlerin atmosferine girerek, biraz daha yakından göz atalım :

14 haziran 1826 gecesi Yeniçeri zorbaları birer, ikişer Etmeydanı'nda toplanmaya başladılar. Gece yarısına doğru, binlercesi bir araya gelmişti. Istanbullular gene korkulu anlar yaşayacak, evlerine kapanacaklardı. Bu, belki Osmanlı tarihinin yüzüncü «kazan kaldırması» idi. Güneş doğar doğmaz, asker geçinen bir sürü haydut, «isterük!» yahut «istemezük!» nâralarıyle yeri, göğü inletecek, muhârebe meydanlarında kaçmaktan başka işe yaramadıklarını, kaldırım kabadayılıkları ile telâfiye gireşeceklerdi. Gene ne olmuştu? Hükûmet, devlete ve millete yararlı ne gibi bir teşebbüste bulunmuştu ki Ocak ayaklanmıştı ?

Yeniçeri ağacı Celâleddin Ağa, parçalanmaktan zor kurtulup Sultan Mahmud'un huzûruna can attı :

— Ocak kazan kaldırdı Şevketlû Hünkârım, dedi; Etmeydanı'nda tecemmû ederler!

15 haziran sabahı gün ışırken padişah harekete geçti. Tatlı bir yaz günüydü. Boğaz da ne kadar lâtif ve sâkindi! Beşiktaş Saray-ı Hümâyûnu'ndan saltanat kayığına binen hâkan, Topkapı Sarayı'na çıktı. Sadrâzam Benderli Selim Paşa'ya, bütün devlet erkânını Topkapı Sarayı'nda toplaması için daha geceden haber salmıştı. Sadrâzam, ilk iş olarak, Ağa Hüseyin ve İzzet Mehmed Paşalar'a, askerleriyle şehre inmeleri emrini verdi.

Devlet erkânı, sarayın Senet Odası'nda hükümdarı bekliyorlardı. Kapıda padişahı görünce ayağa fırlayıp el kavuşturdular. Sultan Mahmûd'un belindeki kılıcı fark edince heyecanlandılar.

Osmanlı hâkanı, sert bir çehreyle devlet adamlarını selâmladı ve hemen söze başladı :

— Cülûsumdan beri kıl kadar kanun ve şeriat ve an'aneden ayrılmadım. Esâsen böyle hareket etmek, benim vâcibe-i zimmetimdir. Bana Cenâb-ı Hakkın emâneti olan milletimi ve tab'amı sıyânet zımnında ne kadar gayret eylediğim cümlenin mâlûmudur. On sekiz senelik saltanatımda Yeniçeriler, bilirsiniz, defalarca ısyân ve tuğyân etti. Eşkıyalıklarına tahammül gösterdimse, kan dökülmesinden çekindiğim içindi. Kapıkulları'na bu kadar ihsan ettim ve müsamaha gösterdim. Bu defa, ihsanlarıma müstağrak olan Ocak, yeni askerin yazılmasına rıza gösterdiği halde, gene ayaklandı. Devletin bakaası için şart olan yeni orduya karşı harekete geçti. Yemîninden döndü. Efendiler, söyleyin! Bu ısyân, «hurûc ales-sultân» değil midir? Meşrû hükümdarlarına karşı ihtilâl eden bu tâifeye ne yapmak gerektir? Bu hâinlerin te'dîbi emrinde şimdi artık göze alamayacağım tedbir yoktur. Kıtâlden de, katl-i âmdan da çekinmem. Efendiler, ne dersiniz?

Paşalar, efendiler, ağalardan ses çıkmadı. Ulemâ zümresinden bir, iki zat, ihtiyatla hareket tavsıye edince, müderrislerden Abdurrahman Efendi fena halde kızdı; hiddetinden ağzı köpürerek :

— Bu devletin devâm ve bakaası takdîr-i İlâhî ise, ısyân eden habîsleri vurur, mahvederiz, dedi; değilse, biz de bu devletle berâber gideriz. Daha ne olmak ihtimali kaldı ?

Heyecandan, elindeki tesbihi masanın üzerine şiddetle vurarak sözlerini bitirdi. Tesbih koptu. Kehribar tâneleri mermer zemin üzerine dağıldı. Herkes rikkate gelmişti. Ağlayanlar vardı. Sultan Mahmud'un da gözleri yaşarmıştı :

— Arkamdan gelin, Hırka-i Şerîf Dâiresi'ne gidelim! dedi.

Orada kendi elleriyle Hazret-i Peygamber'in bayrağını çıkardı. Sadrâzam'la şeyhulislâma :

— İşte Sancak-ı Şerîf! dedi; Sultanahmet Meydanı'na dikilsin ve vatanını seven her Istanbullu, altında toplansın!

Öyle yapıldı. İnkılâpçı Şeyhulislâm Tâhir Efendi, yanına kazaskerleri, ileri gelen ulemâyı, yüksek medrese talebesinden üç bin beş yüzünü aldı; Sancak-ı Şerîf altına geldi. Meydanda toplanan mahşerî kalabalığa :

— Ey Cemâat-i Müslimîn, diye hitaba başladı; devletin ya batıp, ya çıkacağı gün bugündür! Şevketmeâb Efendimiz'e can borcu olanlar için gayret göstermek zamanıdır. Bu eşkıya yatağı ocağa boyun mu eğelim, haklarından mı gelelim? Muhârebe meydanlarında âr-ı firârı irtikâp eyleyip devletin yüzlerce yıllık şeref ve haysıyyetini, azamet ve îtibârını yele veren bu zorbaların harâc

almak, hâne basmak, kaldırımlarda cinayet işlemekten başka sebeb-i vücutları kalmamıştır!

Şimdiye kadar Yeniçeri ısyanları, ulemâ da kendileriyle birlik olursa netice vermiş, olmazsa ezilmişti. Bu defa da âkıbetleri belli olmuştu.

Bütün Istanbullular, Yeniçeriler'e diş biliyorlardı. Ocağın dünyanın en kalabalık beldesi olan bu şehirde irtikâp etmediği edepsizlik kalmamıştı. Artık halk da konuşacaktı.

Nitekim, kadınların sokağa dökülüp nümayişe katıldıkları görüldü. Böyle bir hâdisenin Osmanlı tarihinde benzeri yoktu. Yeniçeri Ocağı dışındaki bütün ocaklar, padişaha sadakatlerini arz ettiler.

Millet, bu eşkıya ocağından kurtulduğu için sevinç içindeydi. Devrin büyük şâiri İzzet Molla, şu güzel kıt'ayı olaya tarih düşürdü (Meydân-ı Lahm = Et Meydanı, Aksaray Meydanı, bâğî = haydut, eşkıyâ) :

Tecemmû eyledî Meydân-ı Lahm'e
Edip Küfrân-ı nîmet nîce bâğî
Koyup kaldırmadan, îkîde birde
«*Kazan devrildi, söndürdû ocâğı*»

NETİCE

1826'da Türkiye

Vak'a-i Hayriye ile Tanzîmât-ı Hayriye arasında geçen son 13 yılda (1826 - 1839), Türkiye imparatorluğunun bünyesi büyük ölçüde değişti. Fâtih devri müesseseleri ile, II. Mahmud'un devraldığı müesseseler arasında, şekil bakımından büyük fark yoktu. Yalnız vaktiyle devrinin en yüksek ve iyi müesseseleri, II. Mahmud zamanında gittikçe bozularak çöküntünün eşiğine gelmişti. II. Mahmud, imparatorluğu, çağdaş müesseselerle donattı. Eski orduyu ortadan kaldırıp modern ordu ve donanmayı kurdu. Batı medeniyeti ile sıkı temasa geldi. Bu medeniyetten birçok şeyi iktibas etmek sûretiyle, açıkça ve ilk defa olarak, Batı'nın Türkiye'den üstün olduğunu ilân etti. Böyle bir gerçeği açıklamaya, şimdiye kadar kimse cesaret edememişti. Zira Türkiye, pek azametli bir geçmişin mirasıydı. Bir yerde bu miras, devletin kalkınmasına bir yük, hattâ bir engel oluyordu.

II. Mahmud, Mehmed Ali hariç, bütün serkeş valileri ve «âyan» denen bir çeşit derebeylerinin çoğunu merkeze bağladı. 1789 - 1826 arasında gittikçe zayıflayan devletin eyaletler üzerindeki otoritesini yeniden kurdu. Öldüğü zaman Mehmed Ali mes'elesi, imparatorluğun istikbalini tehdîd edecek bir ehemmiyet kazanmıştı. Fakat Mustafa Reşid Paşa'nın dehâsı, bu tehdidi bertaraf edecektir. Gerçekte Tanzimat, II. Mahmud'un eseri sayılabilir. Ancak yeni rejimin nasıl yürütüleceği, istikbale, II. Mahmud'un yerine devlet idaresini ellerine alanların tutumuna bağlı kalacaktı. Türkiye'nin coğrafî pozisyonu, bir Japonya'ya benzemiyordu. Her tarafından azılı düşmanlarla sarılmıştı. Geniş imparatorluğu askerlik ve diplomasi bakımından savunmak, gittikçe zorlaşıyordu. Devlet yeni hamleler yapmaya hazırlanırken, daimî bir şekil alan dış müdâhaleler, bu hamleleri kırıyordu. 1839'da, Türkiye'nin eski itibarını ve büyüklüğünü kazanabilmesi, Batı ile arasındaki mesafeyi kapatması, bir hayal değildi. Bu iş, XIX. asrın sonlarına doğru hayal olacaktır.

ALTINCI CİLDİN SONU